בן איש חי, הלכות שנה שנייה

בן איש חי

geulaquiz.com

בראשית · פתיחה

א ותרא האישה כי טוב העץ למאכל וכי תאווה הוא לעיניים ונחמד העץ להשכיר ותיקח מפריו ותאכל (בראשית ג, ו). הינה, רבותינו זיכרונם לברכה אמרו (ברכות מ.): עץ שאכל אדם הראשון, חיטה היה. עוד אמרו (שם): גפן היה. עוד אמרו (שם): תאנה היה. ובאמת, אלו ואלו דברי אלוקים חיים, דכלהו איתנהו, כי עץ הדעת היה בו פרי טעם חיטה, ופרי טעם תאנה, ופרי טעם גפן. ואל תתמה על הדבר – הלוא במן מצינו דאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (ספרי בהעלתך יא, ה) שהיה מתהפך לכל טעמים שבעולם. ונראה דהיה בעץ הדעת פרות משלושה מינים אלו שהם ראשי תבות חג״ת, מכונים לשלושה קוין שהם: ח׳סד ג׳בורה ת׳פארת, אשר גם כן ראשי תבות שלהם חג״ת; והאדם שנקרא ״עץ השדה״ (דברים כ, יט), הנה גם בו יש שלושה קווין שהם חג״ת; ולכן זכר הכתוב שלושה חלוקות: ״טוב העץ למאכל״ – כנגד פרות שהיה בהם טעם חיטה; ונרמזה החיטה במילת ״טוב״ במלואם: טית ואו בית, אותיות באמצעיות עם כולל עולים מספר ״חטה״ שהוא כ״ב. ״וכי תאווה הוא לעיניים״ – כנגד פירות שהיה בהם טעם תאנה, ונרמזה התאנה בתבת ״תאוה״ הם אותיות ״תאנה״. וכיצד יתחלף? הנה הוא״ו באותיות א״ט ב״ח ג״ז ד״ו יתחלף בדלת, ואות דלת באותיות דטלנ״ת יתחלף בנון; וסדר חילוף כזה נמצא בסוד ארבעה נהרות; ועוד מצינו לרבנו האר״י ז״ל שנשתמש בחילוף כיוצא בזה. ״ונחמד העץ להשכיל״ – כנגד פרות שהיה בהם טעם גפן, כי הגפן יוצא ממנו יין שהוא מפקח, כמו שאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (יומא עו:): חמרא וריחני פקחין; ונרמזו הענבים בתבת ״העץ להשכיל״, כי אותיות ״עץ״ עם כולל שתי אותיות עולים מספר ״מענב״, רוצה לומר, שיש בעץ טעם מענב. ולכן, בעת שאנחנו נכנסים לשבת, נעשה קדושת השבת בשלושה דברים: לתקן קלקול עץ הדעת שנעשה סמוך לכניסת שבת, שהיה בסוף יום שישי (סנהדרין לח:) שכבר התחילה תוספת שבת להיכנס, והינו, שנעשה קדוש של שבת בכניסתו ביין ולחם ונר; והינו, לחם – תיקון של ״ותרא האישה כי טוב העץ למאכל״; ונר – תיקון של ״וכי תאווה הוא לעיניים״, כי הנאת הנר היא למראה עיניים, וצריך גם כן להסתכל בנרות; והיין של הקידוש – תיקון של ״ונחמד העץ להשכיל״, כי חמרא וריחני פקחין, ולכן נביא גם כן הדס להריח. ובמקום אחר כתבתי, בסיעתא דשמיא: כמו שחטא אדם הראשון וחוה היה על ידי אכילה, כן עיקר התיקון שצריכין אנחנו לתקן יהיה על ידי אכילה, כמו שמצינו בהכשר כלים של איסור דקימא לן: כבולעו, כך פולטו (פסחים ל:), וכן הדבר הזה, כמו שבלעו הנשמות זוהמה על ידי אכילה, כן יפלטו הזוהמה על ידי תיקון האכילה. וכן היצר הרע שהוא השטן (ב״ב, טז.) והוא הנחש, מאחר שרואה שהתגבורת שהיה לו עם האדם הוא על ידי אכילה, לכך הוא יתגרה וילחם בענייני האכילה יותר, ולכך צריך האדם לקדש עצמו בענייני האכילה ביותר, הן מצד הברכות שיהיו בכוונה שלמה, והן מצד גוף המאכל שיהיה נקי מכל תערובת איסור של תולעים ושל דם ושל תערובת איסור בבעלי-חיים ונבלות וטרפות וכל דברים אסורים, וגם שיהיה נקי מגזל וכיוצא, ושיזהר בלימוד התורה על השולחן, ויתרחק מכל דבר אסור על השולחן, וכל מיני כעס והקפדה, כי בענייני האכילה יהיה יסוד לכל תיקוני עבודת הקודש שיעבוד האדם את בוראו. ולכן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה (פסחים קא.): אין קידוש, אלא במקום סעודה; רמזו לפי דרכם, שלא יתקדש האדם בקדושה יתרה לפלוט הסיגים הבלועים בו, אלא במקום סעודה, כלומר, כאשר יהיה נזהר באכילתו בכל הפרטים הנזכרים לעיל. ועוד רמזו חכמינו זיכרונם לברכה לפי דרכם על דרך שאמרו (גיטין ע.): סעודה שהנאתך מרובה בה, משוך ידך ממנה, כי על ידי מיעוט אכילה מקנה האדם קדושה יתרה לנפשו ונחה עליו רוח ה׳; ולכן, סימן של הצדיק עובד אלוקים הוא ניכר על ידי אכילתו, וכמו אותה המעשה שכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״שמחת-הרגל״, דף י, עמוד ב, ברמזי ״קדש ורחץ וכו׳״ – מעשה שהיה בזמן הרב הגאון מהר״י קובו ז״ל; יעין שם. ואחשוב בזה על דרך המוסר: דלכן נתן הקדוש-ברוך-הוא מלאכת אוכל נפש הקדושה, שהם התורה שנקראת לחם ויין (ב״ר מג ו) ומים (ב״ק, יז.), שבה הנפש מתקדשת וניזונת במקום אכילה של הגוף, שנתן הלשון שבו עסק התורה בתוך הפה שבו אכילה ומזון של הגוף, כדי שהאדם ייקח מוסר לעצמו להשוות לפחות מלאכת הקודש שהיא במקום הזה כמו מלאכת החול, דכמו שהוא עושה במקום זה מלאכת הגוף ברצון לב ובשמחה וזריזות וחשק נמרץ מצד כל איבריו וגידיו, כן יעשה מלאכת הקדושה היא עסק התורה אשר היא גם כן בפה. וכמו שאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (ערובין נד.): ״כי חיים הם למוצאיהם״ (משלי ד, כב) – למוציאיהם בפה; ואם לא ישווה שתי המלכות אלה, אין לו פה להשיב בעמדו בדין במשפט האלוקים. ואמשול משל בזה: למלמד אחד תלמיד חכם שהיה לו תלמידים בחורים שלומד עימהם בכל יום גמרא. ויהי היום, והינה הוא יום שבעה עשר בתמוז שהוא יום תענית-ציבור, והתלמידים בעל כרחם באו לפניו ללמוד גמרא כשאר הימים, אך ראה פניהם זועפים, והרגיש כי מחמת מוראו באו, ורוצים ללמוד בהתרשלות ועצבות ועצלות באמרם דתש כוחם מחמת התענית. מה עשה המלמד? אחר שישבו לפניו קודם שהתחיל בלימוד אמר להם: אני היום תש כוחי ואיני יכול ללמוד, ורוצה אני לשחק במין שחוק שקורין בערבי ״קמאר״ (קלפים), היש בכם מי שיודע לשחק בזה השחוק? ויענו כולם בשמחת לב ויאמרו: יש ויש, הינה כולנו חכמים, כולנו נבונים בזה; והביא להם הניירות של השחוק והתחילו לשחק בהם משך רבע שעה בחשק נמרץ וכוח גדול ובזעקות גדולות כמנהגם. ואחר שעבר רבע שעה אמר להם: בני, אני חשבתי, מחמת כי יום זה הוא תענית, אין בכם כוח ללמוד

ולדבר, ועתה אני רואה שיש לכם כוח גדול גם ביום זה, אם כן תביאו הגמרות ונלמד, והם ניצודו בדבר זה, שהוכרחו ללמוד אותו היום בכוח וחשק, כי לא נשאר להם התנצלות לומר "יום תענית הוא", שכבר הראו כוחם חזק במלאכה של חול. וכן בנמשל: עשה הקדוש-ברוך-הוא מלאכה של מזון הנפש וקדושתה בפה, ששם הוא מקום מלאכה של מזון הגוף וחיזוקו, כדי שלא יוכל האדם לעשות התנצלות של יצר הרע בהתרשלותו בעסק התורה, והינה הוא נתפס מינה ובה. לכן האם יקדש עצמו בעסק התורה לעשותו בפה בהתלהבות וחשק ושמחה, מכוח עסק הגשמי המצוי שם, דלפחות תהיה כוהנת כפונדקית! ולכן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה: "אין קידוש", שהאדם יקדש עצמו בעסק התורה כראוי, "אלא במקום סעודה" – הוא הפה, שמשם ייקח מוסר השכל לדבר זה.

בראשית

א הקידוש בין ביום בין בלילה אינו אלא במקום סעודה ממש, שנאמר: "וקראת לשבת ענג", ודרשו רז"ל: במקום עונג סעודת שבת, שם תהיה קריאת הקידוש. ועל כן - לא מבעיא שאם קידש ולא סעד אחריו, שלא יצא י"ח קידוש, אלא גם אם קידש בבית זה ואכל בבית אחר, בין שהיה דעתו תחילה לאכול בבית האחר, בין שהיה דעתו לאכול בבית שקידש בו ואח"כ נמלך לאכול בבית האחר - לא יצא י"ח, וצריך לחזור ולקדש קודם שיאכל בבית האחר. ויש אומרים, שאם בשעת אכילתו בבית האחר יכול לראות משם מקום שקידש בו אפילו דרך חלון ואפילו מקצתו בלבד - חשיבי שתי מקומות אלו כמקום אחד לעניין קידוש ואין צריך לחזור ולקדש; ואין לסמוך לכתחילה על סברה זו, לכן יזהר שלא יביא עצמו לידי כך. ובשעת הדחק שהוצרך לכך בהכרח ואינו יכול לקדש בבית האחר, יש לסמוך על סברת המקלים ברואה את מקומו אפילו מבית לבית.

ב שני חדרים בבית אחד, וקידש בחדר זה ואוכל בחדר השני, או שקידש בארעא ואוכל באגרא - אם לא היה דעתו לכך ואינו רואה את מקומו, לא יצא י"ח קידוש. ואם היה דעתו לכך, אע"פ שאינו רואה את מקומו אין צריך לחזור ולקדש כיון שהיה בבית אחד; מיהו, עם כל זה, לכתחילה לא יעשה כן. ואם מוכרח לאכול במקום השני, יזהר לאכול במקום שקידש בו כזית, ואח"כ יאכל במקום השני. ופה עירנו בגדאד שכיח דבר זה אצל הנשים, שאין דרכם לאכול על השולחן עם האנשים אע"פ שאין שם אורחים זרים, אלא דרכם לשמוע קדוש בחדר השולחן מן בעה"ב, ואח"כ הולכים לחדר אחר ואוכלין. ואם היו רואים בחדר את מקום הקידוש, ואפילו מקצתו – החרשנו; אך דא עקא, שאינו נראה מקום הקידוש כלל. וזה ימצא על הרוב בבתים הגדולים של העשירים; על כן יזהרו לאכול כזית במקום הקידוש וילכו לחדר אחר לאכול שם.

ג אפילו בחדר אחד, אם קידש בזוית זו על דעת לאכול שם, ונמלך לאכול בזוית שניה, לא יעשה כן לכתחילה, אע"ג דמר"ן ז"ל פסק כהרמב"ם והרא"ש ז"ל דשרי, עכ"ז הרי"ף ז"ל ודעמיה חולקין. וכתבו האחרונים ז"ל דגם מר"ן ז"ל יודה דלכתחילה לא אריך למעבד הכי; לכן, גם בזה יעשה כך, לאכול כזית תחילה בזוית שקידש בה ואח"כ יפנה לזוית אחרת.

ד צריך לאכול במקום הקידוש לאלתר; ואם לא אכל עד לאחר זמן, לא יצא י"ח; אבל אם בדעתו היה לאכול מיד, ורק אירע לו אונס ונתעכב לאחר זמן, הרי זה יצא י"ח. מיהו, יש חולקים גם על זה וסבירא להו - אפילו אם היה בדעתו תחילה לאכול אחר זמן, אפילו אחר שעה ושתים, ואפילו אחר שיעור עיכול, נמי יצא בדיעבד; וכיון דקי"ל סב"ל, לכן בכל גוונא לא יחזור ויקדש; מיהו, אם אירע זה בקידוש הלילה, אז קודם שיברך "המוציא" יהרהר ברכת הקידוש, או יאמר אותה בפיו בלא שם ומלכות; ואם הוא ביום, יכוון בברכת "המוציא" למצות קידוש כאדם שמקדש על הפת, ויאמר פסוקים של קידוש היום קודם נט"י.

ה יכול אדם לקדש לאחרים אע"פ שאינו אוכל עימהם, ואין בזה חשש משום "קידוש שלא במקום סעודה", כיון דלהשומעים היוצאים י"ח הוא מקום סעודה; ומיהו, כל היכא שהמקדש אינו אוכל, דהוא עצמו אינו יוצא י"ח קידוש, או שכבר קידש לעצמו במקום סעודתו ואינו מקדש פה אלא לצורך אחרים דווקא, ה"ז לא יקדש לאחרים לכתחילה, אא"כ הם אינם יודעים לקדש בעצמם.

ואם אלו האחרים שמקדש להם אינם יודעים לברך ברכת הקידוש, אך ברכת "בורא פרי הגפן" יודעים לברך נסתפק הרב "חסד לאלפים" ז"ל אם יכול לברך להם גם "בפה"ג"; וכתב דמסתברא אחד אומר כל הקידוש, לכן יותר טוב שישתה שם רביעית; יע"ש. וכתבתי בס"ד בסה"ק "מקבצאל": אם כבר קידש בביתו ואכל ובא לקדש לאלו - די לו שיטעם מן היין; ואם לא קידש עדיין - אסור לו לטעום מזה היין, כיון שאינו אוכל שם וכאשר נכתוב לקמן. ואם ישתה רביעית כמ"ש הרב "חס"ל", ה"ז שנוי במחלוקת כאשר נכתוב לקמן; מיהו, לקמן נבאר שיש לסמוך על סברת המתירין לשתות רביעית לעת הצורך; ולפי זה בנידון דידן נמי חשיב צורך, ושפיר הורה הרב ז"ל לברך "בפה"ג" ג"כ ולשתות רביעית. וכל זה הוא, אם כשהולך לביתו לקדש ולאכול, שם נמצאים בניו ובני ביתו שהוא מוציא אותם י"ח קידוש עמו, אך אם בביתו לא יש אדם אחר שיוציאו י"ח קידוש, אלא שם מקדש

לעצמו בלבד, הנה בזה חוזר ונתקל בסלע המחלוקת, כיון דיש סוברים אם קידש במקום אחר ושתה רביעית יין, יצא י״ח ״קידוש במקום סעודה״, ועל כן, אדם כזה שהוא מקדש אח״כ בביתו לעצמו בלבד לא יכניס עצמו בדבר זה לקדש לאחרים תחילה על סמך שישתה רביעית שם; וכל זה הוא בקידוש הלילה דאיכא ברכת קידוש, אבל ביום דליכא ברכת קידוש, לית לן בה, ויוכל לקדש לאחרים תחילה, ויברך ״בפה״ג״ וישתה רביעית, ואח״כ ילך לביתו ויקדש אפילו לעצמו בלבד, כיון דאינו מברך אלא רק ״בפה״ג״.

ו אם מקדש לאחרים ואינו אוכל עימהם והוא עדיין לא קידש בביתו, הרי זה לא יטעם כלום מן הכוס, כי אסור לטעום קודם קידוש שהוא אינו יוצא י״ח בקידוש זה, דאין קידוש אלא במקום סעודה.

ז אע״פ שאמרנו: אין קידוש אלא במקום סעודה, מ״מ, אם אכל כזית פת או כזית מיני מזונות, או שתה רביעית יין מלבד כוס הקידוש, יצא י״ח קידוש כאן, ויכול לאכול אח״כ במקום אחר בלא קידוש; מיהו, שאר פירות ומשקין לא מהני. ואע״ג די״א דסגי בשתיית כוס הקידוש בעצמו אם ישתה ממנו רביעית, מ״מ אין לסמוך על סברא זו אלא לעת הצורך, כגון כוס של מילה ואין שם קטן להשקותו; ופה עירנו בגדאד יע״א המנהג פשוט שהמוהל מברך על כוס המילה ושותה ממנו רביעית, ואע״פ שעומדים שם כמה קטנים, ואין נותנים לקטן לשתות; על כן צריך שהמוהל יתכוון לצאת בזה י״ח קידוש וישתה רביעית שלמה.

ח אם שמע קידוש משכנו, יצא י״ח, כיוון דהשומע הוא שומע במקום סעודתו, ורק צריך שיתכוון המקדש להוציאו י״ח.

ט יש אומרים דאין מקדשין אלא במקום נר; ויש אומרים שאין הקידוש תלוי בנר, וצריך להיזהר כסברה הראשונה לקדש במקום נר, כי כן ראוי להיות ע״פ הסוד, ורק בשביל צורך והכרח גדול יש לסמוך על סברה השניה.

י מ״ע מן התורה לקדש בדברים, שנאמר: ״זכור את יום השבת לקדשו״ - זכרהו זכירות שבת וקידוש. וצריך לזכרו בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה; וי״א שהבדלה מדברי סופרים, ואין צריך מן התורה אלא בכניסתו, ולכן מן התורה יוצא אדם ידי חובה בתפלת ערבית של שבת, ורק חז״ל תקנו לקדש על היין; מיהו, יש אומרים: כל שיש לו יין, אינו יוצא מן התורה י״ח קידוש בתפילה; גם יש אומרים: כל שאינו מכוון בתפילה לצאת י״ח קידוש, אינו יוצא מן התורה.

יא הקידוש ביו״ט מדברי סופרים, ואעפ״כ יש לו דין קידוש שבת לכל דבר. וגם הנשים חייבין בקידוש שבת מן התורה וקידוש יו״ט מדברי סופרים, דכתיב: ״זכור״ ו״שמור״ - כל שישנו בשמירה, ישנו בזכירה (ברכות כ:).

יב קטן, אפילו הוא בן י״ג שנה ויום אחד, כל שיש להסתפק בו שמא לא הביא שתי שערות, אינו מוציא לא את האיש ולא את האישה: ואף על גב דהתפללו האיש או האשה תפילת ערבית, אינו מוציאם י״ח, וכמ״ש בס״ד בסה״ק ״מקבצאל״; ועיין ״תוספת שבת״, סי׳ רעא, סק״ג; ו״אשל אברהם״, ריש סי׳ רעא ו״משבצות זהב״ שם; ו״אליה רבה״, סי׳ רעג, ס״ק יב; ע״ש.

יג אף על גב דקימא לן: קידוש שבת דאורייתא - מותר לכתחילה להתפלל ולקדש מבעוד יום, דסמכינן להלכה כמאן דאמר תוספת שבת דאורייתא; ואע״ג דאיכא הרמב״ם ודעמיה דפליגי - כבר הביא ״מג״א״ ז״ל, סי׳ רס״ז, סק״ג בשם ה״מרדכי״ ז״ל, דגם למאן דאמר תוספת שבת דרבנן, יוצא בקידוש זה, כיון דבשעה דמקדש יבוא אח״כ לידי חיוב דאורייתא; ע״ש. ואע״ג דה״מג״א״ ז״ל הצריך עיון בזה, ועוד, דהגאון רע״א ז״ל כתב, דמדברי מר״ן ״כסף משנה״ ז״ל מבואר דלא כה״מרדכי״ ז״ל; ע״ש. ועיין עוד מ״ש בס״ד בסה״ק ״רב-ברכות״, דף ל״ד, ועוד מ״ש בס״ד שם במערכת הפ׳ בדין הפדיון; יע״ש; מ״מ הא איכא בזה ספק-ספיקא, והוא מתהפך גם כן; ועל כן נהגו העולם בזה בכמה מקומות לקדש מבעוד יום, והמחמיר לקדש בודאי לילה תבוא עליו ברכה, אך המחמיר לקדש בודאי לילה, לא יתפלל מבעוד יום וימתין הרבה עד לילה ודאי לקדש, דלכתחילה צריך לקדש מיד אחר התפילה וכנז״ל, אלא יעשה כמנהג רבינו האר״י ז״ל, לקבל שבת כשחמה בראש אילנות, דאז, עד שיתפלל ערבית ויבוא מבית-הכנסת ויאמר הפסוקים והפיוט והזוהר שנוהגים לומר קודם, יהיה זמן חשיכה ויקדש.

יד קטן שהגדיל ונעשה בן י״ג שנה ויום אחד בליל שבת קודש - העליתי בס״ד בסה״ק ״רב ברכות״, דף לד, דימתין בקידוש עד לילה ודאי; יע״ש; וכן ראוי להורות בדין זה לכתחילה, דאין בזה לא טרחא ולא הפסד, דמה יפסיד אם ימתין עד הלילה? והנה ודאי דסמכינן אחזקה לחומרא, לומר שהביא שתי שערות, דדווקא להקל לא סמכינן אחזקה במידי דאורייתא.

טו צריך שבני הבית השומעין קידוש מן בעה״ב ישימו לבם היטב לשמוע ברכת הקידוש מתחילה ועד סוף. ומי שאוזניו כבדות ואינו יכול לשמוע, או שבעל-הבית זקן ומגמגם בלשונו וא״א להם לקדש בפ״ע מכמה סיבות הכרחיות, העליתי בסה״ק ״מקבצאל״ שזה האדם שאינו יכול לשמוע הברכה מן

בעה״ב, יתן עיניו בכוס שביד בעה״ב שמקדש עליו, ויאמר בלחש ברכת הקידוש כולה בשעה שבעה״ב מקדש; ושם הבאתי דברי הגאון רע״א ז״ל בתשובה, סי׳ ז׳, שעשה תיקון, לומר ברכת הקידוש בלי פתיחה וחתימה, ופקפקתי בזה; יע״ש. וסמכתי בדבר זה שכתבתי על מ״ש הרב ״ברכ״י״ ז״ל, סי׳ רצ״ה, אות ד׳, בשם מהר״י זין ז״ל. ובנידון דידן חשיב דיעבד, כיון דא״א לו לקדש על הכוס בפ״ע ולאחזו בידו.

טז סומא יוכל לקדש ולהוציא אשתו ובני ביתו ידי חובת קידוש, דכל הפוסקים חלקו על רבינו ירוחם בדין הסומא; מיהו, אם יש פקחים עומדים על השולחן, והסומא בעל-הבית לא אנינא דעתה אם יקדש אחד מבני ביתו, טוב שיקדש זה הפיקח, לצאת ידי חובה לכולי עלמא, כיון דאפשר בהכי.

יז אסור לטעום אפילו מים קודם קידוש, משהגיע זמן הקידוש דהיינו בין השמשות, אפילו שלא התפללו ערבית עדיין; מיהו, אם הוא בתענית, מותר להדיח פיו קודם קידוש. והעלתי בסה״ק ״מקבצאל״: כל שלא נראה עדיין שמש אפילו על כותל גבוה, נחשב לספק, ואסור לטעום אפילו מים. ופה עירנו בגדד יע״א מתחיל בין-השמשות שבעה דקים קודם קריאת ה״מוגרב״ שקורא בסוף שעת י״ב, ולכן פה עירנו, כיון דנשאר שבעה דקים לקריאת ה״מוגרב״ לא ישתה אפילו מים, דחל עליו חובת קידוש, וכמ״ש בסה״ק ״רב פעלים״ בתשובה, בס״ד.

יח קידוש הלילה אינו תלוי בתפלת ערבית, שאם ירצה לקבל שבת מבעוד יום ולקדש ולאכול ולהתפלל ערבית בלילה, רשאי, ורק צריך שיתחיל לאכול חצי שעה קודם זמן קריאת-שמע; אבל קידוש היום תלוי בתפלה, דכל זמן שלא התפלל שחרית, לא חל עליו חובת קידוש; ולכן, ביום שבת בבוקר יוכל לשתות מים קודם תפלה, מפני שכיון שלא התפלל, לא חל עליו חובת קידוש. וכל זה הוא באנשים דחל עליהם חיוב תפלה בבוקר אחר עמוד השחר, אבל הנשים, משעלה עמוד השחר חל עליהם חובת קידוש, ואסורין לשתות מים קודם קידוש; מפני דיש אומרים: הנשים קיימי אדינא דאורייתא, שאין להם נוסח קבוע ולא זמן קבוע לתפילה, ובפעם אחד ביום שיאמרו נוסח תפילה, יצאו ידי חובה, ואם כן לדידהו, אין הקידוש תלוי בתפילה, ולפיכך, משעלה עמוד השחר אסורין לטעום מים קודם קידוש, וכמ״ש הרב ״חסד לאברהם״ בתשובה, בא״ח, סי׳ וא״ו; יע״ש.

יט אם שכח ואכל קודם קידוש, אפילו אכל סעודה גמורה צריך לקדש מיד בעת שנזכר, ואסור לו לטעום כלום משנזכר עד שיקדש. ואם נאנס או הזיד ולא קידש בלילה, יש לו תשלומין למחר כל היום, ויאמר כל ברכת הקידוש של לילה חוץ מפרשת ״ויכלו״ שאינו אומרה ביום. ואם גם ביום שכח או נאנס ולא קידש, ונזכר בין השמשות של היום שהוא ספק קודש ספק חול – הנה, אם התפלל תפלה של שבת, הן בלילה, הן ביום, נמצא יצא ידי חובת קידוש מן התורה, ורק נשאר עליו חיוב קידוש מדרבנן, וכיון דהוא בין השמשות שהוא ספק יום, ספק לילה, העליתי בסה״ק ״מקבצאל״, שיקדש ויאמר ברכת קידוש של לילה בלי שם ומלכות, אלא יהרהר שם ומלכות בלבו. וכתבתי שם, דאין לומר: לא נחייב אותו לקדש כלל, כיון דהוא ספיקא דרבנן וקימא לן, ספקא דרבנן לקולא זה אינו, דהא איכא דסבירא להו: כל שיש לו יין, אינו יוצא י״ח קידוש מן התורה בתפלה; ועוד, הנה הרב ״תוספת-שבת״ כתב: כל שלא כיון לצאת י״ח קידוש בתפלה, אינו יוצא י״ח מן התורה, ולכן צריך לקדש על היין, ויברך ברכת הקידוש בלא שם ומלכות. ואם לא התפלל שום תפלה בשבת, נמצא הוא חייב בקידוש מן התורה לכולי עלמא, ועתה בבין השמשות צריך לקדש על היין, ויברך ברכת הקידוש בשם ומלכות, כדין ברכת המזון שהיא מן התורה, דאם נסתפק בה, דחוזר ומברך. ועיין להרב ״משבצות-זהב״ ז״ל, סי׳ רע״א, סע״ק י״א; יע״ש.

כ צריך שיהיה על השולחן מפה תחת הפת ומפה למעלה משני טעמים: הא׳ זכר למן, והב׳ דתיתי סעודתא דשבתא ביקרא; ועוד יש טעם שלישי במפה העליונה משום בושת הפת.

כא כוס הקידוש, אפילו אם הוא נקי, צריך הדחה מבפנים ושטיפה מבחוץ, ומלא על כל גדותיו, ולא יהיה פגום, שאם שתה ממנו – פגמו. ויהיה שלם בשפתו ובבסיס שלו; וסדק, אפילו בלא חסרון, פוסל. וצריך שיתן אותו אדם אחר בשתי ידיו, וזה המקדש יקבלנו ממנו בשתי ידיו בצד שמאלו כנגד החזה, ואחר-כך יאחז בו ביד ימין בלבד, ויגביהנו מעל השולחן טפח לפחות, ויתן עיניו בו שלא יסיח דעתו ממנו.

כב אם אין לו אלא כוס יין אחד, מקדש בו בלילה, ושופך ממנו לכוס אחר ושותה; שאם ישתה מן הכוס עצמו, הרי זה נעשה פגום, ואינו יכול לקדש על הנשאר למחר, לכך שופך ממנו לכוס שני ושותה מכוס השני, והנשאר בכוס ראשון, יוסיף עליו מים למחר ויקדש עליו. ואם לא נשאר אלא מעט, שאם יוסיף עליו מים להשלימו לרביעית לא ישאר בו טעם יין שלא יוכל לברך עליו ״בורא פרי הגפן״, הרי זה שותהו כולו בלילה. במה דברים אמורים? אם יש לו כוס אחר להבדלה, אבל אם אין לו כוס אחר להבדלה, הרי זה מניח כוס זה להבדלה, ויקדש בלילה וביום על הפת, מפני דקידוש אפשר לקדש על הפת, אבל הבדלה לא אפשר. ועיין ״אליה רבא״, סע״ק כ״ג, ו״תוספת שבת״, סע״ק כ״ט, ושאר אחרונים.

כג לכתחילה צריך שיטעם המקדש מלא לוגמיו; ומצווה מן המובחר לשתות רביעית; ובדיעבד, אם לא טעם המקדש וטעם אחד מן המסובין מלא לוגמיו, יצאו כולם ידי חובה; ומצווה מן המובחר שיטעמו כולם. בזמן הזה אין נמנעים מלשתות מכוס ששתה ממנו חבירו מחשש חולי, מאחר דברור

להם כי בעל-הבית שקידש ושתה מן הכוס, הוא נקי ואין בו חולי.

כד קידש וקודם שטעם נשפך הכוס, יביאו לו כוס אחר ויברך "בורא פרי הגפן", אך לא יברך ברכת הקדוש שכבר בירך אותה, וכן הוא הדין אם הפסיק בדיבור שלא מצרכי הסעודה. וגם המסובין יזהרו שלא יפסיקו בדיבור קודם שיטעם המקדש.

כה אין מקדשים על יין שריחו רע מחמת שנתנוהו בכלי מאוס, אע"פ דריחו וטעמו יין שמברכים עליו "בורא פרי הגפן", משום "הקריבהו נא לפחתיך וכו'". וכן נמי אין מקדשים על יין שנתגלה, ולכתחילה יזהר אפילו על גילוי שעה מועטת, ורק בדיעבד אין להקפיד, אבל אם עבר לילה אחת בגילוי, נפסל לקידוש אע"פ שלא נמר ריחו וטעמו.

כו יין שטעמו חומץ, אפילו ריחו יין, אין מקדשין עליו ואין מברכין עליו "בורא פרי הגפן"; אבל אם טעמו יין, אפילו ריחו חומץ, מקדשין עליו, דטעמא עיקר.

כז יין שעושין מצימוקין שהם ענבים יבשים, אם היה יוצא מהם לחלוחית על ידי דריכה קודם ששראום במים, מותר לשרותן במים להוציא מהם יין ולקדש עליו; ואם לאו, אסור לקדש על זה, וגם "בורא פרי הגפן" אין לברך עליו.

כח אם אין לו יין כלל, יקדש על הפת. ובלילה כך יעשה: יטול ידיו בשביל ברכת "המוציא", וישב במקומו, ויאמר "ויכולו" בעוד הפת מכוסה, ואח"כ יגלנו ויברך "המוציא" ואינו בוצע, ויאמר אז ברכת הקידוש בעוד שתי ידיו על הפת, ובוצע ואוכל. והטעם שצריך להניח ידיו על הפת בברכת הקידוש הוא: כי כמו שצריך לאחוז כוס הקידוש בידו, כן עתה שהוא מקדש על הפת, צריך לאחוז הפת בידו; והיה די מטעם זה להניח יד אחת בלבד, אך כיון דצריך לברך ברכת "המוציא" ולהניח בה שתי ידיו על הפת, אין נכון לסלק ידו אחת אחר ברכת "המוציא" בשעת ברכת הקידוש, אלא ישארו שתי ידיו עד שגומר ברכת קידוש ובוצע, וכנזכר באחרונים ז"ל. וכל זה הוא בלילה, דיש היכר גדול לקידוש ע"י ברכת הקידוש; אך ביום דאין בו ברכה של קידוש, לא יש היכר לקידוש בברכת "המוציא", על כן, אם יש לו חמר מדינה כגון שכר תמרים או שכר שעורים וכיוצא, יטול ידיו ויקח כוס "רביעית" מחמר מדינה, ויברך "שהכל", וישתה מלא לוגמיו, ואח"כ יברך "המוציא"; שאם יקדים ברכת "המוציא" אינו ניכר שמקדש. ואם אין לו חמר מדינה, או שיש חמר מדינה ואינו יכול לשתות כי יזיק לו ואי אפשר לשתותו כלל מחמת קושי חריפותו, שזה אינו מלומד לשתות מזה כלל יברך "המוציא" בלבד, ויבצע ויאכל, אך יאמר קודם ברכת "המוציא" הפסוקים והפיוט שנוהגים לומר בקידוש היום.

כט זהו סדר הקידוש המיוסד ע"פ דברי רבינו האר"י ז"ל: אחר תפילת ערבית יכנס לביתו, וכשיכנס למקום השולחן יאמר בקול רם ובשמחה יתרה: "שבת שלום"! וינשק ידי אביו וידי אמו אם הם בחיים. אח"כ יסתכל באור הנר אשר ברכו עליו, ויסתכל בשתי נרות ויכוון שהם, א' כנגד "זכור" וא' כנגד "שמור". גם יכוון שהם, אחד בה"א ראשונה ואחד בה"א אחרונה שבשם הוי"ה; ואע"פ שהדליקו ז' נרות לכבוד שבת, עם כל זה הוא לא יסתכל אלא רק בשתים, ויכוון בהסתכלותו שיאירו נרות העליונים ואח"כ יעמוד במקום שיושב בו אצל השולחן ויאמר בקול רם: "דא היא סעודתא דחקל תפוחין". ואח"כ יקיף את השולחן דרך ימין, ויחזור ויעמוד במקום שעמד בו קודם הקפה. ואז בעמדו שם, יקח בידו שתי אגודות הדס, שהם, אחד כנגד "זכור" ואחד כנגד "שמור", ויאחזם ויחברם יחד כדרך גדילתן בין שתי ידיו, ויברך עליהם "עצי בשמים" ויריח בהם. ואחר שיריח, אז תיכף ומיד, בעודם מחוברים יחד בין שתי ידיו, יאמר בפיו: "זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו", וגם יאמר גם כן פסוק זה: "ריח ניחוח אשה לה'", כי בתיבות אלו רמוזים כל הכוונות של ברכת הריח. ואח"כ יחזור להקיף השולחן פעם שנית בשתיקה בעוד ההדס בידו, אך אין מעכב שיהיה בין שתי ידיו גם בעת שמקיף, אלא די לאחוז ביד ימין בלבד; ואם ישאר אחוז בשתי ידיו, הנה מה טוב ומה נעים, דנכון לעשות כן. ואחר שעשה ההקפה השנית בהדס וחזר לעמוד במקומו הראשון, ישאר ההדס ביד ימינו לחבוב מצווה, ויאמר: "שלום עליכם מלאכי השרת וכו'", ויאמר "מלך מלכי המלכים", ולא יאמר "ממלך וכו'", וכנז' בסידור רב יעב"ץ ז"ל; ועיין "כף-החיים". ואח"כ יאמר: "כי מלאכיו יצוה לך וכו'", ויכוון בשם יוה"ך שהוא בס"ת פסוק זה, ובשם כל"ך שהוא רמוז באות כף של תיבת "כי" ובאותיות ל"ך מתיבת "מלאכיו"; ואח"כ "ה' ישמור צאתך ובואך וכו'", ואח"כ בלי הפסק יאמר תכף פסוקים "אשת חיל וכו'", ויכוון שהם כ"ב פסוקים כנגד כ"ב צינורות של מעלה, שבעת הזאת הם פתוחים ומריקים שפע וברכה מהבריכה העליונה מראש כל הכתרים. ואח"כ יאמר "אתקינו סעודתא וכו'", "אהללה שם ה' בשיר וכו'", "ה' עוזי וכו'", ואח"כ פזמון "אזמר בשבחין וכו'", ואח"כ "יהא רעוא וכו'", ואח"כ זוהר, ויקהל: "יומא דא מתעטרא וכו'". ודע, דאע"ג דרבינו האר"י יסד פזמון "אזמר וכו'" הנזכר, לאומרו בתוך הסעודה, עם כל זה פשוט המנהג בכל המקומות לאמרו קודם קידוש, וכ"כ רב יעב"ץ ז"ל; ועיין להגאון חיד"א ז"ל, סי' קס"ו, אות ג'. ומנהגנו לפעמים כשיש סיבה למהר הקידוש, כגון בימי העומר וכיוצא נאמר פזמון הנז' בתוך הסעודה.

אח״כ יתחיל בסדר הקידוש שהוא הכנת המעשה והכנת הדיבור. וקודם סידור הקידוש יאמר נוסח זה: ״ליקבה״ו וכו׳״, הנה אנחנו באים לקיים מ״ע דאורייתא לקדש את השבת ולקיים מ״ע דרבנן לקדש על היין, כמו שפרשו רז״ל פ׳: ״זכור את יום השבת לקדשו״ - זכרהו בדברים הנאמרים על היין, לתקן שורש מצווה זו במקום עליון. והרי אנחנו מוכנים להמשיך אורות עליונים לחקל תפוחין קדישין על ידי הכנה בסוד המעשה והכנה בסוד הדיבור. ויהי רצון מלפניך ה׳ או״א, שיעלה לפניך כאלו כוונו בכל הכוונות הראויות לכוון בסוד המעשה ובסוד הדיבור אשר יסדו לנו עבדיך חכמי ישראל בסדר הקידוש של שבת, ויעלה לפניך קידוש זה עם קידושי בניך היודעים ומכוונים כהוגן, וימשך שפע וברכה רבה בכל העולמות הקדושים, ומשם ימשך שפע רב לנפשנו רוחנו ונשמתנו לעבדך באמת ולשמור את כל שבתות קדשך כל ימי חיינו, במחשבה ודיבור ומעשה, ביראה ואהבה ושמחה רבה, והרי אנחנו מוכנים לקבל עלינו מצות עשה של התשובה כמו שכתוב: ״ושבת עד ה׳ אלהיך ושמעת בקולו״. ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו וכו׳.

ויהי רצון מלפניך ה׳ או״א שיהא עתה עת רצון לפניך, וימשך לנו ולנפשותינו ולבנינו ובנותינו ולכל ישראל שפע שלום, טובה וברכה, חיים חן וחסד ורחמים, על ידי שנים ועשרים צינורות עליונים אשר הם פתוחים ומריקים שפע וברכה מבריכה העליונה מראש כל הכתרים. ויהי רצון מלפניך ה׳ ה׳ או״א, שבזכות מצוות מזיגת כוס היין של הקידוש במים, מ׳לא י׳דנו מ׳ברכותך, ומ׳עושר מ׳תנות י׳דיך, ובזכות יעקב תמימך אשר מיתק הגבורות בחסדים ככתוב: ״ויבא לו יין וישת״ - דארמי לה מיא ביינא, כן ברחמיך וחסדיך יתמתקו כל הגבורות והדינין, וגמלנו חסדים טובים.

ויהי רצון מלפניך ה׳ או״א, שבזכות מצוות הברכה של קידוש שבת על כוס יין מלא, יתמלאו אותיות ״כוס״ שהם כ״ף וא״ו סמ״ך, שעולים מספר ״הברכה״, ויהיו צינורות לקבל לנו שפע הברכה מן הבריכה העליונה ממקור הברכות, ויתקיים בנו מקרא שכתוב: ״יצו ה׳ אתך את הברכה באסמיך ובכל משלח ידיך״. ועתה אדני ה׳, הואל נא וברך את בית עבדיך, ומברכותך יבורך בית עבדיך לעולם. יהיו לרצון וכו׳.

אח״כ תתחיל בהכנת המעשה, והוא: כי בעודך עומד במקומך תקבל הכוס בשתי ידיך מאדם אחר, אשר גם הוא יאחזנו בשתי ידיו וימסרהו לך, ואתה תעמיד הכוס בשתי ידיך כנגד החזה שלך, ואח״ז תסיר מיד שמאלך ותאחזנו ביד ימינך בלבד, כדי לכלול השמאל בימין. ובסדר המעשה הזאת יש כוונות עמוקות ורזין עלאין, ולכן לא תחסר אילו פרט קטן מסדר זה, ותכוון בכל שיש סוד בדבר. ואחר שתאחזנו בימין בלבד, אז תמזוג למתקו במים; וטוב שאותו אדם שמסר לך הכוס בשתי ידיו, הוא יעשה המזיגה ביד ימינו. והמזיגה, יעשנה ג״פ, דהיינו, בשלוש הפסקות בזא״ז, ולא יתן כל מי המזיגה בפעם אחת. ודבר זה של המזיגה שתהיה בג״פ, לא נזכר בדברי רבנו האר״י ז״ל, רק נמצא מפורש בספר ״מעבר-יבק״, ולא ביאר טעמו של דבר. ובסה״ק ״מקבצאל״ בארתי בס״ד הטעם: כי מבואר בדברי רבנו האר״י ז״ל - ימזוג היין למתקו במים שהוא שלשה שמות י״ה דההי״ן, שעולין מספר תשעה יודי״ן דע״ב ס״ג מ״ה, וכן כתב בסידור רבנו הרש״ש ז״ל. נמצא סוד המים שמוזג בו היין הוא שלשה פעמים יו״ד ה״ה הנזכר. ונמצא לפי זה – גברא רבא אמר מלתא דמסתבר טעמא, ובוודאי כך הייתה קבלה בידו ממקובלים נאמנים. לכך, כל אדם יזהר בזה, ועליו תבוא ברכת טוב. ואחר המזיגה תתן עיניך בכוס היין ותסתכל בו, ויש סוד עמוק וכוונה גדולה בהסתכלות זו. וכל אדם פשוט, די לו לכוון בהסתכלות עין ימין בחמישה הויו״ת שעולין מספר ״עין״, ובהסתכלות עין שמאל - ג״כ בחמישה הויו״ת, שעולים מספר ״עין״, כזה:

ל ומנהגינו לראות את המצח ביין, ולכוון: ״מצח״, מספר ״הצלחה״. והנה בזה נשלמה הכנת המעשה, ונעשה התיקון והמשכת האור להיות למלכות חקל תפוחין קדישין, שה״ס ה״א אחרונה שבשם הוי״ה, ע״י הכנה זו של המעשה.

ונשאר עתה הכנה השנית שהיא הכנת הדיבור. כי המשכת האורות והתיקון הנעשה בסוד הקידוש אל בחינת ה״א אחרונה הנקראת ״חקל תפוחין קדישין״, הוא נעשה בשתי הכנות שהם: האחת בסוד המעשה, והב׳ בסוד הדיבור, דרק ע״י שתי הכנות אלו דווקא ישולם המשכת האורות והתיקון שצריכין אנחנו להמשיך עתה בליל שבת בקידוש של סעודה זו הנקראת ״סעודתא דחקל תפוחין קדישין״.

וזהו עניין הכנה השנית של הדיבור שיהיה על ידי אמירת ״ויכלו״ וברכת הקידוש, שהוא בחינת הדיבור. ותחילת הכול תאמר: ״מזמור לדוד, ה׳ רועי וכו׳״ כולו, ואח״כ תאמר: ״יום הששי, ויכולו השמים״. ויש כמה טעמים ע״פ הסוד, מה שמוסיפים ב׳ תיבות ״יום הששי״ עם ״ויכולו״. ואח״כ תאמר ״סברי מרנן״, ואע״פ שאתה מקדש לבדך ואין אחר עומד עמך, ג״כ צריך אתה לומר ״סברי מרנן״, שיש בזה סוד וכוונה. ואח״כ תאמר ברכת ״בורא פרי הגפן״, ואח״כ נוסח ברכת הקידוש שיש בה ל״ה תיבות דווקא, ואח״כ תשב ותשתה כוס היין מיושב. ודע, כי בלילה, כל סדר הקידוש והברכות צריך להיות מעומד ע״פ הסוד, אך מ״ש על שתיית היין שתהיה מיושב, אע״פ שכן העיד רבנו הרח״ו ז״ל על מנהג רבנו האר״י ז״ל שהיה יושב ושותהו, וכנ״ז בס׳ ״פרי עץ חיים״ אין קפידה בזה ע״פ הסוד, אלא זהו מהלכות דרך ארץ של הסעודה. ועיין ״אליה רבא״, סי׳ ק״ע, סע״ק כ״ג, מ״ש בשם ״הרוקח״; ע״ש. ועיין בגמרא גיטין, דף ע׳, עמוד א: שלשה דברים מזיקין גופו של אדם, וחד מנייהו - שתה מעומד; אך הרמב״ם ז״ל בה׳ דעות,

פ״ד, לא זכר זה; ואפשר דס״ל, עד דעביד לכלהו בבת אחת. ואפשר, דהעולם שאין מקפידין על שתיה מעומד, הוא מטעם זה; ועכ״ז, מאחר שראינו עדותו של רבינו הרח״ו ז״ל על מנהג רבינו האר״י ז״ל בכך, צריכין אנו להיזהר בזה.

לא בנוסח ״אתקינו סעדתא״ בסעודה של הלילה, לא יסיים: ״ועתיקא קדישא וזעיר אנפין אתיין לסעדא בהדה״. וכן הוא הדין בשל שחרית ומנחה נמי, לא יאמר הסיום הזה, ואע״ג דכתוב כן בכל הסידורים, וכ״כ ב״ספר הכוונות״ שסידר מהרש״ו ז״ל; עם כל זה, בסדור רבינו הרש״ש ז״ל וסדור רב יעב״ץ לא נזכר הסיום הנזכר. וכתב לי הרה״ג מהר״א מני נר״ו, דאולי סבירא להו, מה שנזכר ב״ספר הכוונות״ הוא מן המעתיק, ולכן הוא אינו אומר הסיום הנזכר; עד כאן לשונו. וגם אנא עבדא כך נוהג וכך מורה לרבים, יען דכלל גדול יש בכל מקום: שב ואל תעשה עדיף.

גם בעניין הקפות של השולחן כתב לי הרב הנזכר נר״ו, דמנהגו הוא - אע״פ שלא נמצא לו הדס, יעשה שני הקפות בלא הדס, והודיתי לו בזה, כי הקפה השנית בלא הדס, אם לא תועיל, לא תזיק, מאחר דמקיף בשתיקה.

לב אם חל יו״ט בשבת לא נתפרש בדברי רבינו האר״י ז״ל איך יעשה בסדר הקידוש והשולחן, ורק בסידור רבינו הרש״ש ז״ל, בפסח שחל בשבת, כתב שיכין על השולחן י״ב לחמים, ושאר דברים לא נזכרו בפרוש. ואנחנו, מנהגינו בביתנו כשחל יו״ט בשבת, להקיף ב״פ ולהריח כשאר שבתות, ואומרים ״שלום עליכם״ ו״אשת חיל״ ו״ויהא רעוא״, ומסדרים י״ב לחמים כשאר שבתות. גם נאמר ״אתקינו סעודתא״ ו״אזמר בשבחין״, יען כי מצינו שיש חיוב כפי הסוד בשלוש סעודות; וגם בס״ת במנחה - ״ואני תפילתי וכו״; ורק אם חל ראשון של פסח בשבת, אין מנהגינו לומר פזמון ״אזמר בשבחין״, אבל נעשה הקפות והדס. ואין לי טעם מספיק בדבר זה לשנות בין ליל-פסח לשאר לילות יו״ט בעניין הפזמון הנזכר. וכן אם חל יו״ט של ראש-השנה בשבת, אין מנהגינו לומר פזמון ״אזמר בשבחין״, אבל נעשה הקפות והדס, והשם יתברך יאיר עינינו בתורתו, אמן, כן יהי רצון.

נח · פתיחה

א (בראשית ט ז): ״ואתם פרו ורבו, שרצו בארץ ורבו בה״. נראה לי, בסייעתא דשמיא: ״אתם״ – אותיות ״אמת״, שהם רומזים לעשרים ושתיים אותיות התורה, כי א׳ הוא בראש, ומ׳ באמצע, ות׳ בסוף; דהיינו, אם תכניס אותיות מנצפ״ך בתוך העשרים ושתים אותיות, אז תהיה אות מ׳ באמצע. וידוע כי עשרים ושבע אותיות התורה הם צינורות השפע, ולכן האותיות נקראים כלים, וכאשר ירבו האותיות במלואם ומילוי מלואם ועוד כמה מילואים, אז ירבו הצינורות, וממילא ירבה השפע, בסוד מה שאמר אלישע הנביא עליו השלום (מ״ב ד, ג): ״לכי שאלי לך כלים מן החוץ מאת כל שכניך, כלים ריקים אל תמעיטי״.

ב גם עוד יש בחינה אחרת לריבוי השפע – כאשר יגדלו הצינורות בכמותם; כי ידוע שיש אותיות קטנות, ויש אותיות בינוניים, ויש אותיות גדולות; וכאשר יגדלו האותיות להיות בסוד אותיות גדולות, נמצא הכלים הם גדולים, וממילא יתרבה השפע הנמשך בהם, כי אינו דומה צינור רוחב קנה לצינור רוחב חבית, וכיוון דנתרבה השפע למעלה, יהיה ריבוי טובה למטה בארץ התחתונה. וזה שאמר: ״ואתם״ - רמז לכללות עשרים ושבע צינורות התורה; ״פרו ורבו״ – תרתי קאמר, האחד מצד המילוי ומילוי המילוי, והשני מצד גודל האותיות, שיהיו אותיות גדולות שיכילו בתוכם שפע רב, ואז על ידי כך תתרבה הטובה למטה בארץ התחתונה; וזהו – ״שרצו בארץ ורבו בה״.

ג או נראה לי, בסייעתא דשמיא: ״אתם״ - אותיות ״אמת״, רמז לעולמות בריאה יצירה עשייה, שהם סוד: אחדים, עשרות, מאות; ובזה פרשנו מאמר רבותינו זיכרונם לברכה (שבת נה.): חותמו של הקדוש-ברוך-הוא אמת; דאיתה ב״עץ-חיים״, שער דרושי אבי״ע, פרק ה, דשלושה עולמות – בריאה-יצירה-עשייה – נקראים חותם האצילות; וזה שאמר: חותמו של הקדוש-ברוך-הוא אמת, רמז לבריאה-יצירה-עשייה. וידוע כי עיקר התיקון של מעשינו הוא בעולמות בריאה-יצירה-עשייה, וכאשר יתרבה התיקון והשפע בבריאה-יצירה-עשייה, יתרבה למטה אצלנו, כי הנפש-רוח-נשמה של ישראל באים מן בריאה-יצירה-עשייה; וזה שאמר: ״ואתם״ – אותיות ״אמת״ רמז לבריאה-יצירה-עשייה שהם חותם אמת, ״פרו ורבו״ למעלה בסוד התיקון, ועל ידי זה ״שירצו בארץ״ התחתונה ״ורבו בה״.

ד ועל כן קיום התורה והמצוות צריך להיות שלם בשלושה, שהם: כוונה ודיבור ומעשה, שהם בחינת בריאה-יצירה-עשייה, דהכוונה היא סוד בינה שהיא סוד הבריאה, והדיבור מתקן ביצירה, והמעשה בעשייה, והם כנגד נפש-רוח-נשמה של אדם; וכל עולם מן בריאה-יצירה-עשייה כלול מן בריאה-יצירה-עשייה, וכל חלק מן נפש-רוח-נשמה כלול מן נפש-רוח-נשמה; ואם יחסר אחד מן שלושה תיקונים הנזכרים, שהם כוונה ודיבור ומעשה, יחסר התיקון מן שלושה הנזכרים שהם בריאה-יצירה-עשייה ונפש-רוח-נשמה. ובזה מובן בסייעתא דשמיא הטעם שנמשלו המצוות לנר, דכתיב (משלי ו,

כג): "נר מצווה ותורה אור", כי באור הנר יש שלושה גוונים כנגד בריאה-יצירה-עשייה וכנגד נפש-רוח-נשמה וכנגד כוונה ודיבור ומעשה. ואף על פי בזוהר (ח"ב רמא, א) כתוב: יש בנר ארבע שלהוביות כנגד ארבע אותיות השם, הנה בחינה הרביעית נעלמת, שהוא בסוד נשמה לנשמה; ולכן כתב ב"רוח-חיים" ז"ל: באור הנר יש שלושה; ולכן חייב אדם להדליק הנר בשבת, יען כי גם השבת משולש בשלושה בחינות קדושה של שלושה סעודות, ולכן צריך להדליק הנר שיש בו שלושה מיני אור בכניסת השבת.

ה גם נראה לי, בסייעתא דשמיא לומר טעם אחר להדלקת הנר בשבת – לרמוז, כמו שהנר, כל מה שמדליק האדם ממנו אינו חסר מאורו כלום, כן השבת, אף-על-פי שכול ימות החול נשפעים ומאירים ממנו – אינו חסר מקדושתו כלום. ולכן אמרו במדרש (בר"ר יא, ב): "ויברך אלוקים את יום השביעי" (בראשית ב, ג) – רבי אליעזר אומר: ברכו בנר; וכן היה מעשה: פעם אחת הדלקתי את הנר בליל-שבת, ובאתי ומצאתי אותו בליל מוצאי-שבת דלוק ולא חסר כלום. והכוונה, שברכו בנר, רוצה לומר, שיהיה דוגמת הנר שהכול ניזונים מאור קדושתו, והוא אינו חסר כלום; ולכן נעשה הנס הזה לרבי אליעזר גלוי בחוש הראות, שהדליק נר שבת ולא נחסר גם מן השמן כלום, כדי לרמוז על דבר זה הנזכר.

ו והנה מה שמדליקין בליל-שבת שתי נרות, ראיתי טעם בספרים: כי שתי פעמים "נר" עולה ת"ק, והאיש ואשתו הם גוף אחד, ובפרט בליל-שבת שהוא זמן הזיווג; ובאיש יש רמ"ח איברים ובאישה רנ"ב, וסך הכול ת"ק, כמניין שתי פעמים "נר" – שתאיר מצווה זו בכל איברים שלהם, וכמו שכתוב (תהילים לו, י): "כי עמך מקור חיים, באורך נראה אור". ונראה לי, בסייעתא דשמיא: שתי פעמים "נר" עולה מספר "חנון המרבה לסלוח", כי בהדלקת נרות שבת יהיה תיקון לחטא חוה ונסלח החטא; ולכן (שבת קיט, ב) בליל-שבת מניחים המלאכים ידיהם על ראש האדם ואומרים לו (ישעיה ו, ז): "וסר עוונך וחטאתך תכופר". ולכן טוב שהאישה תפריש קודם הדלקה שתיים או שלוש פרוטות לצדקה, להיות הצדקה עזר לסליחה ולכפרה; וכן נהגו פה עירנו קצת נשים להפריש לצדקה קודם הדלקה. גם נראה לי, בסייעתא דשמיא לרמוז בהדלקת שתי נרות, דאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (בר"ר טו, ו): עץ-חיים – מהלך ת"ק שנה; ולכן מדליקין נר כפול שהוא מספר ת"ק, להמשיך ולקבל שפע מעץ-חיים. ולכן אמרו רבותינו זיכרונם לברכה (שבת כג, ב): הזהיר במצווה זו, זוכה לבנים חכמים, כי התורה שתולה מעץ-חיים, והיא "עץ-חיים למחזיקים בה". ועוד נראה לי, בסייעתא דשמיא, טעם לשתי נרות: להאיר הארה כפולה לנפש ולגוף; כי בשבת, גם תענוג הגוף הוא מצווה, וכמו שכתוב (ישעיה נח, יד): "אז תתענג על ה'". ועוד נראה לי, בסייעתא דשמיא לרמוז בהדלקת הנר, על ברור ניצוצי קדושה שיהיה מתתא לעלא, דגמת אור הנר העולה מתתא לעלא, ולהיות הברור הוא כפול, ולכן נכפלו הנרות.

נח

א נר שבת, החיוב מן הדין הוא נר אחד, אך ע"פ הסוד צריך להדליק שתי נרות, אחד כנגד "זכור", ואחד כנגד "שמור". גם עוד, הם כנגד שני ההי"ן דשם הוי"ה ב"ה, שהם סוד בינה ומלכות שעולה מספרם תקס"ג כמניין "נהנה מזיו השכינה". והמדקדקין מדליקין שבעה נרות, ואומרים העולם - כנגד ז' ספירות חג"ת נהי"ם הרמוזים בשבוע. ואפילו המדליקין ז' נרות, עכ"ז, כשיבוא לביתו יסתכל בשתי נרות דווקא, ויכוון שהם, אחד כנגד "זכור" ואחד כנגד "שמור". גם יכוון: אחד כנגד ה"א ראשונה ואחד כנגד ה"א אחרונה. גם יכוון שיאירו נרות שבקדושה למעלה.

ב עיקר הדלקת הנר במקום שאוכל, ועליהם תברך האישה המדלקת את ברכת הדלקת הנר. ומכל מקום תקנו חז"ל שידליק נר אחד במקום שישן שם, וכן בבית התבשיל, ובכל מקום שיש לו כניסה בו בלילה להוציא ולהכניס. בכל מקומות אלו תדליק האישה בלא ברכה, ואח"כ תדליק במקום השולחן בברכה. ואם ירצה האיש להדליק במקום שינה בידו, תבוא עליו ברכה, אך לא יברך, יען כי אשתו מברכת בנרות של מקום השולחן. ומי שאין לו מעות לקנות שמן שבת, יחזור על הפתחים ויקנה, אך לאדם כזה סגי נר אחד.

ג נר שבת ויין לקידוש - נר קודם; אע"פ דקידוש דאורייתא - יכול לקדש מן התורה על הפת, ומדברי סופרים הוא דצריך יין, לפיכך נר שבת קודם משום שלום ביתו; מיהו, אם יש לו כדי לקנות שמן לנר אחד וכדי יין לקידוש, אבל אין לו כדי לקנות לנר שני, אין לבטל היין בשביל לקנות לנר שני, כי מן הדין סגי בנר אחד.

ד אע"פ שאוכל ומקדש על הגג שאור הלבנה זורח על שלחנו מבערב, עם כל זה מדליקין נר שבת בברכה, יען דנר שבת מלבד טעם הפשטי של שלום הבית, יש בו חיוב ע"פ הסוד, כן העליתי בסה"ק "מקבצאל"; ועיין "אשל-אברהם", סי' רס"ג, סע"ק כ"א; יע"ש.

ה אחד האיש ואחד האישה חייבים בנר שבת, אלא שהאישה מוזהרת עליו ביותר, ויש לה דין קדימה על בעלה במצווה זו; ואם ירצה הבעל להדליק הוא בעצמו, יכולה לעכב בידו; מיהו, אם ירצה הבעל להדליק במקום שינה – רשאי, ולא יברך, וכמו שכתבתי לעיל. ונהגו באשה יולדת - מדליק הבעל במקום השולחן ומברך, בשבת ראשונה שאחר הלידה.

ו טוב שהבעל יעסוק בערב שבת בתיקון הנרות, בהנחת השמן והפתילות, וכמפורש בדברי רבינו האר״י בספר הכוונות וזה לשונו: גם תזהר בתיקון הנרות של שבת; אמנם הדלקת הנר, היא מצווה על האישה בעלת הבית כנודע; עד כאן לשונו; עיין שם. וכן אנחנו נוהגים בביתנו לערוך ולתקן הנרות בידנו.

ז לא תקדים ולא תאחר; ומן הדין יכולה להדליק אחר שיגיע זמן ערבית, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה בשעות זמניות, אבל קודם זמן זה אינה יכולה להדליק. ומצווה מן המובחר להדליק חצי שעה קודם שקיעת החמה, וכן נוהגים בביתנו.

ח האישה, לא חל עליה קבלת-שבת בהדלקת נרות שבת אלא עד שתסיים כל הנרות אשר מדלקת במקום השולחן ששם תהיה הברכה שלה; ואחר שתסיים כל הנרות, תכף ומיד תזרוק מידה הפתילה שמדלקת בה את הנרות, ותניח ידה על עיניה, ותעצום עיניה ותברך תכף. ויש טעם על-פי הסוד בעצימת עיניה אותה שעה. ואחר סיום הברכה תפתח עיניה ותראה זריחת אור הנרות והתפשטות אורן במקום ההוא. ואם המקום הוא פרוס בו סדינין על הקרקע, ואינה יכולה לזרוק הפתילה בארץ, תעמיד אחד אצלה כדי שתיכף ומיד בסיום ההדלקה יקח הפתילה מידה ויכבנה. ודווקא האישה תחול עליה קבלת-שבת בהדלקת הנרות של שבת, אבל האנשים, אם הם מדליקים נרות שבת בידם, אע״פ שמברכים עליהם, לא תחול עליהם קבלת-שבת אלא כשאומרים ״בואי כלה״ ו״מזמור שיר ליום השבת״, וכאשר נבאר לקמן; ולכן יכולים לעשות מלאכה אחר שמדליקין; מיהו, טוב שיתנו בפרוש בעת ההדלקה שאין מקבלים שבת בהדלקת הנר.

ט נכון להדליק אחר שתחליף בגדי שבת; מיהו, אם איחרה וחוששת שאם תחליף בגדיה לא ישאר לה זמן להדליק, אז תוכל להדליק בבגדי חול, ואחר-כך תחליף בגדיה. ואם האישה מתפללת, צריך שתתפלל מנחה קודם הדלקה ולא אחר הדלקה, דהא כבר קבלה שבת בהדלקה, ואיך תתפלל של חול. ורק ערבית של שבת תתפלל אחר ההדלקה.

י בשבת מברכין ״להדליק נר של שבת״, וביו״ט מברכין ״להדליק נר של יו״ט״. ופה עירנו נוהגים הנשים לברך ביו״ט ״שהחיינו״ בהדלקת הנר, אם הוא יו״ט שאומרים בו ״שהחיינו״ בקידוש. ודווקא בשבת כתבנו לברך אחר ההדלקה, אבל ביו״ט מברכין ואח״כ מדליקין; ומאחר דביו״ט מברכת ואח״כ מדלקת, צריכה להיזהר שלא תשיח עד אחר גמר כל הנרות שמברכת עליהם; ואם שחה שלא מעניין ההדלקה: אם עדיין לא הדליקה אפילו נר אחד, תחזור ותברך; ואם קודם ששחה הדליקה נר אחד מאלו הנרות שברכה עליהם, לא תחזור ותברך.

יא שנים ושלש בעלי-בתים שאוכלים בחדר אחד כל אחד על שלחנו ומדליקים שם, יעמוד אחד מהם לברך ולהדליק ויעשה כוונה על השאר, ואז ידליקו על סמך ברכה שלו. ואם כבר קדם אחד ובירך והדליק והשאר לא שמעו ברכתו, לא יברכו על נרות שלהם בשם ומלכות, אלא יברכו בלי שם ומלכות ויהרהרו שם ומלכות בלבבם, מפני דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל. וכל זה, אם אוכלים וישנים שם באותו חדר, אבל אם רק אוכלים שם, וישנים כל אחד בחדר בפני עצמו, ידליקו השאר כל אחד במקום שינה ויברך; ואם ירצה להדליק במקום אכילה, ג״כ ידליק בלא ברכה, ורק צריך להניח שמן בנר שמדליק במקום שינה שיספיק עד זמן שיבוא לישון שם. איש ואשתו שיש להם בן נשוי, והחמות מדלקת ומברכת במקום השולחן, אז תדליק כלתה במקום שינה שלה ותברך שם; ורק תזהר להניח שמן שיספיק עד עת השינה. ואם תרצה הכלה להדליק במקום השולחן, לא תברך; מאחר דחמותה הדליקה כבר ובירכה.

יב סומה יכולה להדליק ולברך על נר שבת; ומכל מקום, אם יש לה בעל פיקח, נכון שהוא יברך וידליק.

יג אסור ליגע בנר-שבת שברכו עליו אחר שהודלק, מפני שהוקצה למצוותו, אע״פ שזה הנוגע לא קבל שבת עדיין דמותר לעשות מלאכה. ואפילו נגיעה בלא נדנוד אסור; ולכן אסור להוסיף בו שמן; מיהו, מותר להדליק פתילה משלהבת דנר-שבת לצורך שבת, כיון דאינו נוגע בפתילה של נר-שבת.

יד ידליקו נר-שבת במקום הנחתם, ולא ידליקום בזוית זו ויניחום בזוית אחרת, אפילו אם זה המניחה ומטלטלה הוא נכרי שאין לו איסור מוקצה; שאם יעשו כן, אינו ניכר שהודלקו לכבוד שבת. וכן לא תדליקם בעודם ביד המשרת, וכל שכן שלא תדליקם בחוץ ויכניסום בפנים; ואפילו אם האישה חולה, צריכה להדליק נרות שבת במקום הנחתם.

טו ידליקו נרות שבת, רוב היוצא מן הפתילה; שאם לא ידליק אלא ראש הפתילה ויסלק ידו ממנה, חשיב כאלו דלקה מאליה, ואינו מקיים מצווה בהדלקה; וכן היה בנרות המנורה של בית-המקדש; וצריך להיזהר בזה גם בנרות חנוכה. וצריכין להיזהר לכסות ערוות הקטנים בפני נרות שבת שברכו עליהם.

טז שומן האליה אחר שנימוח, אע״פ שהוא נמשך אחר הפתילה, גזרו בו חז״ל משום היכא דלא נימוח, דהיינו, גזרה שמא יביא חתיכת אליה ויניח הפתילה בתוכה. לכן אם אחר שנימוח שומן האליה ערב בו שמן כשר, כגון שמן זית או שמן שומשמין וכיוצא, אז מותר להדליק בו. והוא הדין החלב שקורין בערבי ״שחים״(חלב מן החי מעובד להדלקה), ג״כ דינו כן דמותר להדליק בו אחר שנימוח על-ידי תערובת שמן אחר כשר; וכן קרבי דגים שנימוחו, גם-כן אסור להדליק בהם, ורק על-ידי תערובת שמן כשר מותר; אבל שמן של בשר הדגים עצמן, דהיינו מה שיוצא וזב מן בשר הדגים בעת הטיגון במחבת על האש - אם הוא צלול וטוב, מותר להדליק בלי תערובת שמן אחר. ושמן המצוי בפרס שקורין אותו ״דהן אל כרוע״, הרי זה פסול להדליק בו אפילו על-ידי תערובת שמן כשר, כי זה הוא שמן-קיק דנאסר במשנה ערוכה, דפרשו בגמרא לחד מאן דאמר דהוא קיקיון דיונה, ופרש הרמב״ם, שהוא שמן הנקרא ״כרווע״, וזה פסול לכולי עלמא, וכמו שכתבו הפוסקים ז״ל.

יז אם נמצא עכבר מת בתוך כד השמן, אע״פ שיש ששים כנגד העכבר, אם אותו השמן מאוס לאכילה, נפסל להדלקת נרות שבת שמברכין עליהם משום ״הקריבהו נא לפחתך״, אבל מותר להדליקו בשאר מקומות שצריך לו נר בהם. וכתוב בספר ״תורה לשמה״: אם הניח שמן זית או שמן שומשמין, שהם ראויים לאכילה, תחת המטה שורה עליהם רוח רעה ונפסלים לאכילה, ולכן נפסלים להדליק נר שבת ונר חנוכה משום ״הקריבהו לפחתך״, מאחר דמאיס לאדם באכילה; אבל שמן מר שאינו ראוי לאכילה, אינה שורה עליו רוח רעה ומותר להדליקו בנר שבת ונר חנוכה.

יח אסור להשתמש לאור הנר בשבת, כל דבר שצריך עיון הרבה, כגון לפלות בגדיו או לקרות בספר, אפילו אינו מוציא מפיו מה שקורא; גזרה שמא ישכח ויטה הנר לקרב השמן אל הפתילה כדי שתדליק יפה. ויש מתירים בנר שעוה או של חלב הכרוך סביב הפתילה שאין דרך להטותו; ויש אוסרין גם בזה, גזרה שמא ימחט ראש הפתילה שיש בזה כבוי. וכתבו האחרונים ז״ל, דאין למחות ביד המקילין בנר שעוה הכרוך סביב הפתילה, דיש להם על מה שיסמוכו; על-כן יש להתיר בכהאי גונא לצורך מצווה, דהיינו ללמוד תורה ואי אפשר לו שיניח שומר עליו לשמרו; אבל אם אפשר לו להניח שומר, אין לסמוך להתיר אפילו בנר של שעוה או חלב הכרוך סביב הפתילה. ודע, שיש נרות חלב כרוכין סביב הפתילה שאינם מעשה אומן, ואלו צריכין למחוט תמיד כל זמן דליקתם, וכאשר אנחנו רואים בחוש, הנה באלו אין להתיר. וכן נרות זכוכית שמניחין בהם מים, ושמן על המים, והפתילה דולקת באמצע הנר, אע״ג דאלו לא שייך בהם הטייה - יש בהם מחיטה, ולכן גם אלו אסורין. ואע״ג דאמרנו שיש לסמוך על המתירין בנר שעוה או חלב הכרוך על הפתילה דאין דרך למחוט אותם, בהיכא דאי אפשר לו להניח שומר, עם כל זה ירא שמים, אם אפשר לו להניח נר שעוה הנזכר בתוך כלי זכוכית שיש בו פתח, וסוגר הפתח מערב שבת במנעול ברזל וימסור המפתח ביד אדם אחר, או שיסגור הפתח בקשר משונה - יעשה כך, כדי לקיים גזרת חז״ל בלי פקפוק. ועיין ב״מחזיק ברכה״ וב״חקרי-לב״, מהדורא בתרא; ועיין ״מחצית-השקל״, ריש סי׳ ער״ה, ושאר אחרונים מה שכתבו בדבר זה.

יט מה שאסרו חז״ל לאור הנר - אפילו אם הנר גבוה כמה קומות שאינו מגיע אליו, נמי אסור משום דלא פלוג רבנן בגזרתם. ואם שניים קורין בעניין אחד, ביחד, בספר אחד – מותר; אבל אם כל אחד תופס ספר בפני עצמו, אע״פ שקורין בעניין אחד, אסור, דכל חד טרוד לעיין בספרו ואינו מרגיש במעשה חברו אם יבוא להטות כדי שימנעהו. ויש מקילין בקורין בעניין אחד אפילו אם כל אחד תופס ספר בפני עצמו, ויש לסמוך על זה בשעת הדחק, כי לדינא, העיקר כסברא ראשונה דאוסרין גם בזה. ואם אחד קורא לאור הנר ומניח אצלו שומר שאומר לו: תן דעתך עלי שלא אטה! הרי זה מותר לכולי עלמא, ואפילו לאשתו יכול להניחה שומרת עליו.

כ קריאה שהאדם רגיל בה הרבה, כגון מזמורי תהלים לאדם הרגיל בהם, וכל-שכן מזמורי שבת, וכן קריאה שקורין קודם קידוש שהורגל בה בכל ליל-שבת, וכן ארבעה פרקים של משנה דשבת הראשונים שרגיל לאומרם על השולחן בכל ליל-שבת, ואינו צריך בכל אלו לעיין בספר אלא ראשי פרקים, הרי זה מותר לקרות לבדו לאור הנר, כיוון דאינו צריך לעיין בהם כל כך לאור הנר שיהיה יפה כדי שיטה, ואפילו באור קל סגי ליה. וכן ההגדה בליל-פסח שחל בשבת דרגיל בה ושגורה בפיו, מותר לקרות. והוא הדין לשיר-השירים למי שרגיל בהם, וכן תפילה של שחרית שהוא סדר הקרבנות, ומזמורים דרגיל בהם, מותר לקרות לאור הנר לבדו בלי שומר. ומה שהיתיר הגאון יעב״ץ ז״ל בי״ח פרקי משנה להרגיל בהם, לא מודינא ליה בזה.

כא כלים הדומים זה לזה וצריך עיון רב להבחין בין זה לזה, אסור לבדקן לאור הנר, אבל מסתכל הוא במה שבכוס ובקערה לאור הנר, שהתירו לו מפני הנקיות ומפני הסכנה, וכל כל כיוצא בזה. וכלי מראה השעות: אם הרשימות של השעות והדקים קטנים מאד שצריך להם עיון רב להכירם, אסור

לראותם לאור הנר; אבל אם גסים מעט שאין צריך להם עיון רב, מותר. וציציות המסוכסכים ומעורבבים הרבה וצריך עיון רב להפרידם ולבדקם, אסור להפרידם ולבדקם; אבל אינם מסוכסכים, שרי; ועיין "מאמר מרדכי" ז"ל.

לך לך · פתיחה

א ואברם כבד מאוד, במקנה בכסף ובזהב (בראשית יג, ב). נראה לי, בסייעתא דשמיא: בא הכתוב ללמדנו שבח אברהם אבינו עליו השלום במידות הטובות הנפשיות, לומר: אף-על-פי שאתה רואה שהיה לו מידת הזריזות גדולה, וכאשר בארנו בסייעתא דשמיא בפרשה זו, בפסוק (שם יב, ד): "וילך אברם כאשר דיבר אליו ה'", כלומר תכף ומיד, ואף-על-פי שהיה בן שבעים וחמש שנים. וכן כאשר אמר לו הקדוש-ברוך-הוא (שם כב, ב, ג): "לך לך אל ארץ המוריה וכו', והעלהו שם לעולה" – השכים בבוקר לעשות רצון השם יתברך – אל תחשוב שהיה משתמש במידת הזריזות שהייתה אצלו תשמיש של חול, להתנהג בזריזות גם בעניינים גשמיים הגופניים; לא כן! אלא אדרבא, היה מתנהג להפך בכבדות; וזה שאמר: "ואברם כבד מאוד" – שהיה מתנהג בכבדות "במקנה בכסף ובזהב", רוצה לומר, בקניין שיש לו בכסף ובזהב לא היה זריז רודף אחריהם להשיגם. ועין להרב חיד"א ז"ל ב"דברים אחדים", בפסוק (משלי ו, ו): "לך אל נמלה עצל, ראה דרכיה וחכם", רוצה לומר: תלמד הזריזות מן הנמלה, אך אתה תשתמש בזריזות בדברים הנפשיים ותוריים דווקא, שתהיה לך הזריזות בהם לחכמה, ולא תשתמש בה להשגת הגשמיות שהם הבל; יעין שם.

ב וכן דוד המלך עליו השלום אמר (תהלים קיט, ס): "חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצוותיך". ויש לדקדק דהלשון כפול – כיוון דאמר "חשתי", למה אמר "ולא התמהמהתי"? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, שבא להפליג מידת הזריזות שלו בעבודת שמים שהייתה גדולה בקצה האחרון. שאם האדם יהיה הולך לבית אחר בשביל לעשות איזה דבר שם, והוא זריז ללכת במרוצה גדולה; הנה כשיגיע לרחובות העיר ששם מצויים בני-אדם ואי אפשר לרוץ בפניהם, הנה הוא הולך בנחת, לאט לאט, עד שיכנס לאותו בית; כי כיוון שהיה רץ הרבה, הנה הוא יגע הרבה מריצתו, ולכך, אחר שביטל ריצתו אינו יכול לילך בזריזות בפסיעות גדולות שהיא ריצה קטנה, אלא ילך בנחת הרבה. והזריז ביותר, גם אחר שביטל ריצתו הגדולה הוא הולך גם-כן בזריזות, במרוצה קטנה ולא בנחת. וכן היה עושה אדוננו דוד המלך עליו השלום - כשהיה יוצא ממקומו לילך לדבר מצווה, שהיה רץ בתחילה, ואחר שיגיע לילך במקום שמוכרח להשבית ריצתו הגדולה, לא היה נותן מרגוע לעצמו לעשות הילוכו בנחת הרבה, אלא גם-כן היה מהלך במרוצה בזריזות. וזה שאמר: "חשתי" בתחילת הליכתי וגם "לא התמהמהתי" לבסוף כדי לתת מרגוע לעצמי, וכל זריזות זו אני משתמש בה "לשמור וכו'".

ג או יובן בסייעתא דשמיא, דידוע, כל דבר שהוא קשה לזקנים, אם יהיה האדם מורגל בו בקטנותו, יהיה קל עליו בזקנותו, כי ההרגל עושה את הדבר טבעי אף-על-פי שהוא קשה מצד עצמו. והנה מצינו במדרש ניצבים (ד"ר ח, ו) דאמרו רבותינו זיכרונם לברכה: שבעה דברים אמר שלמה המלך עליו השלום על העצל; ומה שאמר משה, היה גדול מכולם. כיצד? אמרו לעצל: רבך בעיר, לך ולמוד תורה ממנו! והוא משיב אותם ואומר להם: מתיירא אני מן הארי שבדרך; מנין? שנאמר (משלי כו, יג): "אמר עצל שחל בדרך". אמרו לו: הלא רבך בתוך המדינה, עמוד ולך אצלו! אמר להם: מתיירא אני שלא יהיה ארי בין הרחובות! שנאמר (שם): "ארי בין הרחובות". אמרו לו: הרי הוא דר אצל ביתך? אמר להם: והארי בחוץ! שנאמר (שם כב, יג): "אמר עצל ארי בחוץ". אמרו לו: בתוך הבית! השיב להם: ואם הולך אני ומוצא הדלת נעול, אני מחזר ובא?! אמרו לו: פתח הוא! מנין? שנאמר (שם כו, יד): "הדלת תיסוב על צירה, ועצל על מיטתו". לסוף, שלא היה יודע מה להשיב, אומר להם: אם הדלת פתוח, אם נעול, אני מבקש לישון עוד מעט! שנאמר (שם ו, ט): "עד מתי עצל תשכב, מתי תקום משנתך". עמד משנתו בבוקר, נתנו לפניו לאכול, הוא מתעצל לתת לתוך פיו; מנין? שנאמר (שם כו, טו): "טמן עצל ידו בצלחת, נלאה להשיבה אל פיו". ואיזו שביעית? הוא מה שנאמר (שם כ, ד): "מחורף עצל לא יחרוש, ושאל בקציר ואין"; מהו "מחורף עצל לא יחרוש"? אמר רבי שמעון בן יוחאי: זה שאינו לומד תורה בנערותו ומבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול; וזהו: "ושאל בקציר ואין". ומה שאמר משה, היה גדול מכולם; מנין? שנאמר (דברים ל, יד): "כי קרוב אליך הדבר מאוד, בפיך ובלבבך לעשותו"- הוצא דבר מתוך פיך! עד כאן לשונו; יעין שם.

ד והנה הוצרך שלמה המלך עליו שלום לומר בחכמתו על העצל שבעה דברים, לרמוז דמידת העצלות בעובדת הקודש באה לאדם מן היצר הרע ולא מטבע החומרי שבו; דהא אנחנו רואין לאדם, בעניינים הגשמיים הוא זריז, ולמה יהיה עצל בעובדת הקודש בלבד, אם העצלות היא אצלו מצד טבעו ומזגו? על כן ודאי נמשכה לו מן היצר הרע שהוא כלול מן שבע כוחות טומאה, כנגד שבע שמות שיש ליצר הרע (סוכה נב, א) כנודע. ולכן אמר שלמה המלך עליו השלום על העצל בדברי תורה שבע דברים, לרמוז שהעצלות באה לו משבעה כוחות של היצר הרע, שהם שבע שמות שיש בו. והנה בדור יתום כזה צריך לקח מוסר יותר מן דבר השישי הנזכר שאמר: "נתנו לפניו לאכול, הוא מתעצל לתת לתוך פיו"; וכן הדבר כאן: הנה הראשונים לא היו

יכולים ללמוד תורה שבעל-פה מן הכתב, והיו צריכים לטרוח מאוד ללמדה בעל-פה מפה לפה; ואחר זמן הותר לכתוב (גיטין ס, א) משום "עת לעשות לה'" (תהילים קיט, קכו), אך לא היה יכול כל אדם למצוא לו ספרים, יען כי ספרי כתיבת-יד יקרים הם; ואחר-כך נתחדשה מלאכת הדפוס ונתרבו הספרים, ועם כל זה היו ביוקר, ואין יד כל אדם משגת כל ספרים הצריכים לו; אחר זה נתחכמו במלאכה זו ונעשה הדפוס בזול, ורבו הדפוסים בכל מקום ומדפיסים ספרים רבים, חדשים גם ישנים, ואז נמצאים ביד כל אדם, ועם כל זה יש טרחה על האדם לבקש איזה דין ואיזה עניין מדברי תורה. אך הנה בעתה נתרבו המחברים בעלי אסופות, המאספים דברי תורה על סדר המערכות, ומציינים ומורים מקום על כל דבר ודבר קטן וגדול, שבזה האדם יוכל למצוא כל דבר המצטרך לו בנקל בלי שום יגיעה; נמצא, הראשונים חרשו וזרעו וקצרו וברורו וטחנו ורקדו ולשו ואפו ובשלו וערכו הכול על השולחן לפנינו, ואנחנו מתעצלים לתת לתוך פינו.

ה ודבר השביעי הנזכר לעיל הוא גם-כן צריך לנו מאוד לקח ממנו מוסר השכל, והוא: כי בבחרותנו אם היינו כופים טבענו לקח המאכל מעל השולחן הערוך לפנינו לתת לתוך פינו, היינו אוכלים בנחת גם בימי הזקנה; ברם דא עקא, שלא למדנו עצמנו בבחרותנו לאכול מן המוכן ומזומן, ועל-כן אם נרצה ונתאווה בזקנותנו לתת מן השולחן הערוך לפנינו לתוך פינו לאכול, יקשה הדבר עלינו מפני שלא הורגלנו בזה בבחרותנו. הוא הדבר אשר אמר רשב"י עליו השלום: "זה שאינו לומד תורה בנערותו, מבקש ללמוד בזקנותו ואינו יכול". והטעם להדבר הזה הוא, מפני כי לעסק התורה צריך זריזות, ואי אפשר להשיג התלמוד מתוך תענוג ומנוחה; וכמו שאמרו בגמרא (מגילה ו, ב): אם אמר אדם "לא יגעתי ומצאתי", אל תאמן; ואם אמר "יגעתי ומצאתי", תאמן. ומאחר שהזריזות צריך לה יגיעה, הנה הוא דבר המתנגד לזקנה, וקשה עליו כפי הטבע; ולכן אם האדם הורגל ביגיעה זו של הזריזות מבחרותו ונערותו, אז ההרגל עושה את הדבר טבעי, וכיוון דנעשית היגיעה טבעית אצל האדם מכוח הרגלו בה, אז לא תהיה קשה עליו בזקנותו, וכאשר דברנו במונח שעשינו בתחילת דברינו.

ו ובזה יובן מה שאמר דוד המלך עליו השלום: "חשתי ולא התמהמהתי", פרוש: הנה עתה אף-על-פי שאני זקן "חשתי", שאני משתמש בזריזות, ואף-על-פי שצריך לה יגיעה שהיא נגדית אל הזקן מצד הטבע, יען כי אני "לא התמהמהתי" בנערותי, נהגתי ונשתמשתי בזריזות שיש יגיעה, ומאחר שהורגלתי בזה מנערותי, נעשית אצלי טבעית, וכיוון שנעשית טבעית לא היה מניעה אצלי מצד הזקנה; וכל הנהגתי זאת הייתה רק "לשמור מצוותיך", שלא נהגתי בזריזות בעניינים הגשמיים, אלא רק בתורה ומצוות בלבד. והנה באמת נאה ויאה השבח של הזריזות על דוד המלך עליו השלום, כי כן העיד עליו השם יתברך בעניין בניין הבית-המקדש כנזכר בילקוט (יל"ש ש"ב קמג) בפסוק (ש"ב ז, ד): "ויהי בלילה ההוא, ויהי דבר ה' אל נתן" – אמר הקדוש-ברוך-הוא לנתן הנביא: נתן, האיש הזה שאני משלחך אצלו מהיר הוא במלאכתו, עד שלא ישכור פועלים לך אמור לו: "לא אתה תבנה לי בית", שלא יהיה לו עלי תרעומת; עד כאן. ולכן נאמן וצדיק אדוננו דוד המלך עליו השלום באמרו: "חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצוותיך".

ז ונראה לי, בסייעתא דשמיא, לרמוז: "זריז" עולה מספר "זר טוב", כי מידת הזריזות היא כתר טוב לאדם, שעל ידה יוכל לעבוד עבודת הקודש כראוי, שלכן אמר התנא (משנה אבות ה כג): "הוי קל כנשר, ורץ כצבי, וגיבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים. וכתבתי, בסייעתא דשמיא, במקום אחר, כי לכל דבר יש שורש ויסוד ומקור. והנה המקור והשורש של זריזות היא מידת השמחה שיהיה לאדם בתורה ובמצוות, כי כן מחייב הטבע של הנבראים, שכל דבר שהאדם שמח בו, עושהו בזריזות; ואם אינו שמח, וכל-שכן אם יהיה עצב בו, יעשנו בעצלות מחמת הכרח. ונמצא כי מידת השמחה היא האם של מידת הזריזות, והיא ילדתה, לכן הם אחוזים וקשורים זו בזו, ושניהם כאחד טובים. ובזה מובן, בסייעתא דשמיא, שפיר מאמר רבותינו זיכרונם לברכה (בר"ר מג, ג) שדרשו בתבת "והיה"; דהם אמרו: אין "והיה" אלא לשון שמחה; והם אמרו: אין "והיה" אלא מיד שהוא הזריזות, כי באמת הא בהא תליא, ולכך שניהם נשמעים בתבת "והיה", כי על ידי שניהם יהיה יחוד שם הוי"ה ברוך הוא, שהוא אותיות "והיה".

לך לך

א אמר הכתוב: "והיה ביום הששי והכינו את אשר יביאו". ואמרו רבותינו זכרונם לברכה: נרמז כאן שני דברים בעשיית צרכי שבת ביום הששי; האחד הוא, שיעשה צרכי שבת בשמחה, שדרשו: אין "והיה" אלא לשון שמחה; והשני, שצריך לעשות בזריזות להשכים בבוקר להכין צרכי שבת, שנאמר: "והיה ביום הששי והכינו", אין "והיה" אלא מיד, שנאמר: "והיה כי קם הפלשתי", כלומר, כשיהיה יום הששי בשחרית יכינו לצרכי שבת; וכמ"ש מר"ן "ב"י" בשם התנחומא. ורבינו הטור ז"ל הביא טעם אחר בחיוב ההכנה בזריזות בבוקר, דכתיב: "והכינו את אשר יביאו", משמע דההכנה תהיה דומיא דהבאה שהייתה בבוקר, שנאמר: "וילקטו אותו בבוקר בבוקר", ומאחר דמפקי לה לזריזות דהכנה מתיבת "והיה" שהוא לשון מיד, על כן, אף על גב דעד ד' שעות חשיב בוקר, עם כל זה צריך להשכים להקדים צרכי שבת בכל מה דאפשר. על כן, גם מי שדרכו לקבוע בכל יום עת ללמוד תורה

אחר התפילה, לא יעשה קבע זה בערב שבת, אלא רק ילמוד שניים מקרא ואחד תרגום של פרשת השבוע, ויצא לקנות צרכי שבת. ואם ירצה לצאת קודם שיקרא שניים מקרא ואחד תרגום, כדי שילך לקנות במהרה, רשאי, ואח״כ יקרא בביתו. וכן המנהג פה עירנו בגדד, דאע״פ שלומדים קביעות בתלמוד תורה בכל יום אחר התפלה - אין לומדים בערב שבת ולא בערב יו״ט.

ב בשר וכדומה, דקפצי עליה זביני בערב שבת, ואם ימתין לקנותו עד אחר תפלה לא ימצא בשר טוב, מותר לקנותו קודם תפילה, משום דחשיב זה צורך מצווה של עונג שבת, אך בתנאי שלא יבטל תפילה עם הציבור, אלא ימצא לו כת מאוחרת שיתפלל עמהם; ועיין ״משבצות זהב״ וחיי-אדם ושאר אחרונים.

ג אע״פ שמכין האדם משחרית מצווה להוסיף להכין בין-השמשות וכדאיתא בתנחומא: אמר רב זעירא: אע״פ שמכין אדם משחרית, מצווה שיוסיף בין-השמשות, שנאמר: ״לחם משנה״; עין שם. וזכור לטוב עטרת ראשי אדוני אבי זלה״ה, שהיה מנהגו להכין בסוף היום, למלאת קערות במיני מתיקה ומיני פרות שיניחום על השולחן בסעודה ראשונה דליל-שבת, שהיה מנהגו הטוב להרבות באלה על השולחן לכבוד שבת. וצריך כל אדם לייחד לו איזה הכנה לעשותה לכבוד שבת בסוף היום, קודם שילך לבית הכנסת להתפלל. ואנא עבדא, מנהגי לתקן נרות שבת סמוך להדלקתם.

ד אפילו אם יש לאדם כמה משרתים בבית לשמשו, יזהר לעשות הוא בעצמו איזה שימוש לכבוד שבת. דאמרו בגמרא: רב חסדא מחתך ירק, ורבה ורב יוסף מבקעים עצים ורבי זירא מדליק אש, ורבי אבהו נופח במפוח, ורב פפא גדל פתילות, ורב נחמן מתקן הבית. וכתב הרב ״מחזיק ברכה״ ז״ל בשם ספר הכוונות ישן, דהזיעה שהאדם מזיע בעסקי צרכי-שבת, הקב״ה מוחק בו כל העוונות כמו הדמעות; יעוין שם. וזכור לטוב אדוני הרב מו״ר אבי זלה״ה, שהיה נוהג בכל ערב-שבת לילך לשוק למקום שמוכרים פירות, לקנות פירות לצורך שבת, והוא היה בורר ומניח לתוך המאזנים של החנווני, ואח״כ ישא המשרת את הפירות ויביאם לבית.

ה צריך להשחיז הסכין בכל ערב שבת, דהכי תניא בספרי: ״וידעת כי שלום אהלך״ - זו השחזת סכין, ויליף לה מדכתיב: ״והכינו את אשר יביאו״, דנרמז הסכין בתיבות ״את״ מלשון: ״לאתים ולמזמרות״. וזהו מכבוד שבת שמכין עצמו לאכילה. ולכן אמר עלה: ״כי שלום אהלך״, שאם לא ישחיז הסכין וקהה הברזל שלא יוכל לחתוך אין כאן שלום בית, וכנזכר ב״רוקח״; יעוין שם. והגם כי דבר זה נאמר לפי מנהג רוב המקומות שצריכין לסכין בשעת סעודה - הן לצורך הלחם, הן לצורך הבשר - ויש מקומות שאין צריכים כל-כך סכין, מכל מקום, כיוון דיצא הדבר מפי רז״ל, וסמכו אותו על הכתוב - צריך ליזהר בזה בכל המקומות, כי אי אפשר שלא יצטרכו לסכין בשביל פירות.

ו לפי דעת רבינו האר״י ז״ל: כל צרכי שבת יקנה ביום ששי, כדי שתחול עליהם קדושת שבת; מיהו, אם יראה שהיום קצר, ויש דברים שצריכים תיקון הרבה; ואם יקנה אותם ביום ששי, לא יהיה להם פנאי לתקנם, מותר לקנות ביום חמישי. ולכן, אע״פ שהבשר צריך לקנותו ביום ששי, עם כל זה, הקרב שקורין בערבי פאג׳ה (קרבי בקר), שצריכה תיקון ועסק הרבה, יוכל לקנות ביום חמישי, כדי שיתקנום וינקום ביום חמישי; אבל אפיית הפת שהוא עיקר סעודת שבת, ודאי צריך לאפות ביום שישי. ואפילו מי שדרכו לקנות פת מן השוק בכל יום, עם כל זה, פת שבת יאפה בביתו כדי שתוציא אשתו חלה מן העיסה, ודבר בעתו מה טוב; לפי שבערב שבת נברא אדם הראשון שהוא חלתו של עולם, ובו ביום נעשה מה שנעשה; ולכן יש נשים נוהגים לתת פרוטות לצדקה קודם הפרשת חלה, וקודם הדלקת נר שבת, וקודם טבילת מצווה; וסימנם: ״חנה״ שהוא: חלה, נדה, הדלקה.

ז לא יפחות משני תבשילין לכבוד שבת; ואם דרכו בחול בשנים - יוסיף בשבת מין אחד יותר לפחות; ואם יביא דגים חשיב תוספת חשובה. ומצווה לטעום מכל התבשילין בערב שבת דבר מועט; ואם הוא בתענית, כתב ״אשל אברהם״ ז״ל: טועם ופולט, וזוכה לחיים העליונים.

ח עזרא הסופר ע״ה תיקן לישראל שיהיו מכבסין בגדים בחמישי בשבת לכבוד שבת, ואין רשאין לכבס ביום שישי. ואם מכבסין ביום רביעי, גם כן חשיב לכבוד שבת כמו יום חמישי, כי התחלת ההכנה לשבת היא מיום רביעי; מה שאין כן ימי ראשון, שני, שלישי הם משבת שעברה, ואינו ניכר בזה כבוד שבת; מיהו, אם יש להם הכרח בראשון, שני, שלישי לית לן בה. ואע״פ שאמרנו דאין רשאין לכבס בערב שבת - אם נאנסו ולא כבסו קודם, רשאין לכבס בערב שבת, וכנ׳ ב״מטה-יאודה״ ז״ל.

ט והנה נודע מדברי רבינו האר״י ז״ל, דההכנות של השבת: יש במחשבה, ויש בדיבור ויש במעשה. וההכנה של המעשה כבר ביארנו אותה, שהיא קניה ועשיה במאכל ומשתה לצורך שבת; ועוד נמי תיקון נרות שבת וכיוצא, שכל זה הוא עניין מעשה וכנזכר לעיל. אמנם ההכנה שהיא בדיבור, הנה הוא הסדר של ״חק לישראל״ המתוקן ע״פ רבינו האר״י ז״ל, וכבר נדפס בספר ״חק לישראל״ הכוונה שצריך לכוון קודם קריאת פסוקי הפרשה בכל יום בסדר המלוי של שם ב״ן שהם אותיות ודהו״ה, דבר יום ביומו. ואם נאנס יום אחד ולא קרא בו, כשיבוא ביום שאחריו יקרא תחלה פסוקי הפרשה של

אתמול שלא קראם, ואח״כ יקרא סדר אותו היום; אע״פ שלצורך יום אתמול לא יועיל לו, דעליו נאמר: ״מעוות לא יוכל לתקון״, עם כל זה צריך לקרות פסוקי תורה של אתמול קודם שיקרא סדר אותו היום, וכמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצוות, פרשת ואתחנן. וכתב הרב מהר״ם פאפירש ז״ל, דהוא הדין אם לא קרא ארבעה ימים, כשיבוא לקרות ביום חמישי, יקרא תחלה הקריאה של הארבעה ימים ואח״כ סדר יום חמישי; יעוין שם.

וכן הוא הדין כשחל יו״ט באמצע השבוע, שיקרא בחול המועד הקריאה תנ״ך של יו״ט, כי ביו״ט אין קורין סדר הקריאה של ״חק לישראל״. ונסתפקתי ביו״ט של שבועות שבחו״ל שחל בימי ד׳ וה׳: אימתי יקרא הקריאה של ד׳ וה׳? ולא מצאתי גלוי לזה; וכן בתשעה באב שחל בחמישי, אימתי יקרא הקריאה של יום תשעה באב? וידידנו הרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר״ו אמר, הוא מדעתו עשה כך - שלמד בליל ששי, שקרא תחלה הפסוקים של יום חמישי מקרא לבד פעם אחת, ואחריהם למד כ״ו פסוקים של ליל ששי; ויפה עשה.

י בכלל ההכנה של הדיבור הנזכר הוא לקרות בליל ששי אחר חצות באשמורת כ״ו פסוקים הנדפסים בספר ״חק לישראל״; ולא יקרא התרגום, אלא מקרא בלבד, ויקראם פעם אחת ולא יכפול. ואם יודע בעצמו בבירור שאחר שישן לא יהיה ניעור קודם עלות השחר כדי לקרות כ״ו פסוקים הנזכרים, אז יקרא אותם קודם שיישן בתחילת הלילה; ואם נאנס ולא למד כ״ו פסוקים הנזכרים בלילה וכבר האיר היום, עם כל זה ילמוד אותם בבוקר; ואע״פ שהאיר היום, ילמדם מקרא בלבד בלא תרגום. וכתב לי הרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר״ו, דנתפשט המנהג בעיר הקודש תבנה ותכונן, דאם לא למד כ״ו פסוקים בלילה, שאומר אותם פעם אחת מקרא קודם קריאת שמו״ת.

יא גם צריך עוד הכנה בדיבור ביום הששי בעצמו - לקרות הפרשה כולה שנים מקרא ואחד תרגום, ואחר שסיים הפרשה יכפול פסוק האחרון, ואין צריך לכפול גם התרגום שלו. ואין קוראים התרגום בטעמים, כנזכר בשער טעמי המצוות. ואם נאנס ולא קרא הפרשה שנים מקרא ואחד תרגום ביום ששי, יקראנה שנים מקרא ואחד תרגום ביום שבת אחר התפילה קודם קידוש שבת. ואם חל שבת בראש חודש, או ״שקלים״ ו״זכור״ ו״פרה״ ו״החודש״, צריך לומר ההפטרה של שנים מקרא ואחד תרגום, הפטרת השבוע הן אם קורא השנים מקרא ואחד תרגום ביום ששי, הן אם קוראה ביום שבת עצמו.

ודע כי חקרתי בס״ד: מאחר כי קריאת סדר ״חק לישראל״ בכל יום, וקריאת כ״ו פסוקים ליל ששי הוא בשביל הכנה לשבת בדיבור; אם כן, כשחל אצלנו שבת-בראשית ביום אסרו חג, דנמצא שלא למדו בפרשת בראשית בשביל ההכנה אפי׳ לימוד של יום אחד, וגם את כ״ו פסוקים גם כן לא למדו; אם כן, איך נעשית ההכנה של אותו שבת? וכתבתי חקירה זו להרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר״ו, והשיב: מודע לבינה, דמה שצריך הכנה, הוא כששולטים ימי החול שהם הסטרא-אחרא, דאז צריכין לעשות הכנה להמשיך קדושת שבת לשתי תועליות: האחת, למשוך קדושת שבת לנו, לסייענו שלא ישלטו עלינו ימי החול בעצם; והשנית, כדי לקבל הארת שבת בהדרגות, ולא לצאת בפעם אחת מחשכה לאורה; אמנם כשהוא יו״ט שאין שליטה, אין צריך הכנה; עד כאן דבריו נר״ו.

יב אחר שבארנו ההכנה של הדיבור נבאר ההכנה של המחשבה; והוא, שיכין עצמו במחשבתו לקבל אור תוספת שבת, ובכן יהיה בכלל ״והתקדשתם, והייתם קדושים״. ותחילת ההכנה הוא מיום רביעי בשבוע, שיכין עצמו במחשבתו שיהא ראוי ומוכן לקבל תוספת הנפש משבת הבאה; וביום חמישי יכוון להכין עצמו שיהיה ראוי תוספת רוח משבת הבאה; וביום הששי יכוון להכין עצמו שיהיה ראוי ומוכן לקבל תוספת נשמה משבת הבאה. ומטעם זה לא היו אנשי משמר מתענים ביום שישי, מפני כבוד השבת; פירוש, כדי לקבל תוספת נשמת השבת. אך ביום ראשון בשבוע יכוון שהוא מוכן להשארת בחינת תוספת נשמה משבת שעבר, כי ביום ראשון ישאר חלק מתוספת נשמה של שבת; ולכן אנשי משמר לא היו מתענים ביום ראשון, כי צריך להמשיך ביום ההוא קצת קדושת נשמה ומנוחה ועונג שבת; אך זה החלק הנשאר ביום ראשון יסתלק תכף בהתחלת ליל שני, ותוספת הרוח נשאר עד סוף יום שני. וצריך לכוון ביום שני להיות מוכן לקבל השארת חלק תוספת הרוח, ותוספת הנפש נשארת עד סוף יום שלישי ואח״כ תסתלק; ולכן ביום שלישי יכוון להיות מוכן לקבל השארת חלק תוספת הנפש. ולכן אם לא הבדיל במוצאי-שבת, מבדיל והולך עד יום שלישי, ורק לא יברך בשם ומלכות משום ספק ברכות להקל.

יג טוב לפנות קורי עכביש שבבית בכל ערב שבת קדש כדי לגרש הקליפה. וכתב הרב ״כף החיים״ ז״ל מפי השמועה, דנכון לפנות זה קודם חצות דווקא.

יד הגם דמן הדין מסתפרין כל היום ואפילו מספר ישראל - טוב וישר להסתפר קודם חצות; כי רבינו האר״י ז״ל היה מקפיד להסתפר קודם חצות, בין בחול, בין בערב שבת קודש. ויזהר לקוץ ציפורני ידיו ורגליו בכל ערב שבת. ואם לא יוכל בכל ערב שבת, מפני ששוהה גידולם, יזהר לקוץ כל שתי

שבתות. וצריך לקבור הציפורניים בבית-הכסא בתוך הנקב, ולא יזרקם כלאחר יד, כדי שלא יתפזרו מהם בקרקע בית-הכסא וידרסו עליהם. ואם קצץ ציפורניו ונזרק אחד מהם שאינו רואהו, יכבד המקום ההוא במכבדת, ויזרוק הזבל בנקב של בית-הכסא או באשפה. ויזהר בקציצת הציפורנים שלא יפלו על בגדיו, וכל שכן שלא יקוץ ויניח על בגדיו; וצריך להיזהר שלא יניח הציפורניים אפילו על מנעליו, ואין חילוק בזה בין ציפורני ידיים לבין ציפורני רגליים.

טו מצווה לרחוץ פניו ידיו ורגליו במים חמין בכל ערב שבת; ויכוון בזה לדחות הקליפה מידיו ורגליו שהם קצוות וסוף של הגוף. ומצווה לרחוץ בבורית גם כן, ויכוון לעשות בזה התיקון של הסיכה שהייתה נוהגת אצל הראשונים שהיו סכין תמיד; והרחיצה יעשה אחר קציצת הציפורניים. וכתב בספר "כתר-מלכות", שלא ירחץ רגליו באותם המים שרחץ בהם פניו וידיו, אלא ישפכם ויביא מים חדשים. גם יזהר לנגב פניו וידיו בבת-אחת קודם רחיצת רגליו; ואחר שירחץ רגליו, גם כן יזהר לנגבם תחלה במטפחת ואח"כ ילבש מנעליו; ולא ילבש מנעליו בעודם לחים, ולא ינגבם בבגדו או בחלוקו.

טז מה טוב ומה נעים על פי הסוד לטבול בערב שבת, כדי לקבל תוספת נפש רוח ונשמה דליל-שבת ע"י טבילה. וטבילה ראשונה, לטהרה מכל טומאה; ושניה, לתקון עוון הכעס; ושלישית, להפשיט בגדי חול מעל הנפש; ורביעית, להסיר ולהפשיט מעליו הרוח שהיה שורה עליו בימי החול, כדי שישרה עליו עתה רוח מבריאה; וזה יהיה ע"י אהי"ה במלוי ההין כזה: אל"ף ה"ה יו"ד ה"ה, ויכוון בו בטבילה זו; וחמישית היא לכבוד השבת לקבל תוספת והארה של קדושת השבת. ויש נוהגין לטבול שלשה טבילות, כנגד: נפש, רוח, נשמה; ויש נוהגין חמישה, כנגד: נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה.

וגם ביום שבת בבוקר קודם תפלת שחרית טוב ויפה מאד לטבול, כדי לקבל תוספת נפש רוח ונשמה דיום שבת; כי תוספת נפש רוח ונשמה של היום הם גדולים יותר משל לילה, שהם בחינת דוכרא. ואם שימש מיטתו בליל-שבת, יטבול בבוקר שתים: אחת, להעביר רוח טומאה; והשניה, לקבל תוספת שבת של היום. ונראה לי: אע"פ שלא שימש, גם כן נכון לטבול שתים, כי אולי נטמא בטיפה קטנה בהשתנה, ולאו אדעתיה. והרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר"ו כתב לי: מנהג החסידים בעיר הקודש תובב"א לטבול בשחרית של שבת שתים: האחת, להעביר רוח הטומאה; והשניה, לקבל תוספת שבת כפשט דברי רבנו ז"ל. ויש נוהגין לטבול בקבלת תוספת שבת חמישה, כנגד פרטי נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה; ויש מוסיפין עוד שתים כנגד חיה ויחידה דכללות; עד כאן דבריו נר"ו.

יז לפי דעת רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות, צריך ליזהר שלא ינגב עצמו במטפחת כשיעלה מהטבילה, כי מימי שבת, צריך שהגוף ישאב אותם; מיהו, נראה לי: כיון שדבר זה אינו מעכב בעיקר המצווה והתיקון של הטבילה, הנה כל אדם אשר יקשה עליו דבר הזה לעשותו מצד מזגו, אינו צריך להיזהר בכך; דלא מבעיא בימות החורף אשר המה מוכרחים לנגב מחמת הקרירות, אלא אפילו בימות הקיץ יש בני-אדם שאין יכולים להישאר בלי ניגוב. על-כן נראה לי, מי שדבר זה קשה עליו, ינגב כל גופו, ורק ישאר מקום אחד בגופו בלא ניגוב, וטוב שישאיר זרועותיו.

יח יזהר לייחד בגדים נקיים וטובים לכבוד שבת; והעולם לא נהגו בכך לייחד לשבת החלוק והמכנסיים; מיהו, הנזהר בזה, תבוא עליו ברכה. ונודע, כי רבינו האר"י ז"ל היה נזהר בזה, והזהיר את רבינו הרב חיים ויטל ז"ל, כשילבש החלוק של שבת בערב שבת, לכוון בשם קדוש "זהריא-ל", וכוונה זו מועלת להמשיך הקדושה אליו. ויזהר כל אדם שלא ילבש בגדים שחורים בשבת; ואפילו עוברי דרכים יזהרו שלא ללבוש בגדי חול ובגדים שחורים בשבת, גם בעודם בדרך, ששובתים בפונדק או במדבר או בספינה; ואותם הנוהגים ללבוש בתוך י"ב חודש של אב ואם בגדי חול וגם שחורים בשבתות וי"ט, טועין הם ואיסורא עבדי. וזכור לטוב עטרת ראשי אדוני הרב מו"ר אבי ז"ל, שהיה מחליף בגדיו בשבתות וי"ט בתוך י"ב חודש של אביו ואמו. וכן עשינו מעשה בתוך י"ב חודש של אדוני אבי זלה"ה, דאחר הפטירה בחודש אחד החלפנו אני ואחי הבגדים בשבת, ולא לבשנו בגדים העיקרים של שבת, אלא עשינו בגדים חדשים מתוקנים לשבתות של אותה השנה. וכן עשינו בתוך י"ב חודש של אדונתי אמי תנצב"ה. ועיין "ברכי-יוסף", יורה דעה, סימן ת', ועיין בשולחן ערוך, יורה דעה, סימן שפט, סעיף ג'; יעוין שם.

יט בכל ערב שבת קודש היה מנהגו של רבינו האר"י ז"ל לקיים מצוות ערובי חצרות ושתופי מבואות; ומברך על הפת ברכת הערוב, ואומר "בדין ערובא וכו'", ומזכה לבני החצר ע"י אדם אחר, וכמו שכתב בספר הכוונות, דף צ"ב, עמוד ג; יעוין שם. ופה עירנו בגדאד יע"א, אנחנו עושים ערוב זה משנה לשנה במצה הכשרה לחג המצות; ותהילות לאל שיש לנו זכות במצווה זו, שנעשה הערוב משלנו ונזכה לכל בני העיר הזאת, ואין רשות לשום אדם זולתנו לעשות המצווה הנזכרת, כי היא אתנו נחלת אבות מזמן עטרת ראשי הרב הגאון מו"ר זקני רבינו משה חיים זלה"ה. והמנהג להניח הערוב הנזכר בבית-הכנסת הגדולה.

כ אסור לעשות מלאכה בערב שבת מן זמן מנחה קטנה ולמעלה, שהוא תשע שעות ומחצה, בשעות זמניות. ואע״פ שיש סוברים לאסור מן זמן מנחה גדולה - קיימא לן הלכה כדברי המקל בדברי סופרים. ולא אסרו אלא מלאכה גמורה, אבל פרקמטיא מותרת. ואף על גב דיש מחמירים גם בזה, מכל מקום פשט המנהג בהיתר בכל המקומות. והא דמלאכה גמורה אסורה, היינו בקובע עצמו עליה, אבל אם היא לפי שעה, דרך עראי, מותר; וכהא דתנן (שבת יז:): בית שמאי אומרים, אין שורין דיו וסממנין וכרשינין, אלא כדי שישורו מבעוד יום, ובית הלל מתירין. ולכן יש להזהיר בזה תופרים וחייטים ואורגין ונגרים וצורפים, שקבועין לעשות מלאכתם; וכן גם סופרים הקבועין למלאכת הספרות של סת״ם צריכין להיזהר; אבל הכותב ספרים לעצמו דרך לימודו, שרי, אפילו קובע עצמו, ואפילו שאינו כותב דבר חידוש, כיוון שהוא צורך מצווה, שרי, וכנזכר בפוסקים ז״ל. ואגרת שלומים, שרי; וכן יש להתיר אפילו כתיבת אגרת של פרקמטיא, ואפילו שאינו דבר האבד; ועיין בהלכות חוה״מ, סימן תקמה. וכן יש להתיר לכתוב חשבונותיו ולחשוב הוצאותיו כדין חוה״מ, וכל שכן הוא; מיהו, חשבון הכתוב אצלו בפנקס היומי ורוצה לסדרו בפנקס אחר, אסור; ועיין ״מג״א״ ז״ל ו״אליה רבא״, סימן תקמה.

וכן אם בא לו חשבון מחברו מעיר אחרת, ורוצה להעתיקו בפנקסו, אסור, דאין זה דבר האבד, דאפשר להעתיק אחר שבת. ומי שהוא עני ועושה מלאכה כדי להוציא השכר לצורך שבת, מותר, אפילו דיש לו בלאו הכי כדי מים ולחם, אם אין לו לענג בשר או דגים, שרי. ועיין ״משבצות זהב״, סימן רנא. ובסה״ק ״מקבצאל״ העליתי, דאם הוא הכין בבוקר בהלוואה בשביל עונג-שבת בשר וכיוצא, על סמך השכר שיהיה לו בערב-שבת במלאכתו שעוסק בה כל היום, שרי ליה לעסוק כל היום, דאם תאסור לו, לא יכין בבוקר בהלוואה.

כא אסור לקבוע בערב שבת סעודה גדולה של משתה שאינו רגיל בה בימי החול, אפילו בבוקר, מפני כבוד השבת. במה דברים אמורים? בסעודת הרשות, או אפילו סעודת מצווה, אלא שאין זמנה מוכרח להיות אותו היום, שהוא יכול לדחותה אחר שבת; אבל סעודת מצווה שזמנה אותו היום, כגון סעודת מילה וסעודת ארוסין ונשואין, מותר; אע״פ שעל ידי כך לא יוכל לאכול סעודת שבת בלילה לתיאבון כל כך - אין בכך כלום; מיהו, יזהר שתהיה קודם שעה עשירית, וכל מה שאפשר לו להקדים, יקדים. וסעודת בר מצווה - אם הוא ממש ביום שנעשה בר מצווה, דינה כסעודת מילה; וכן סעודת פדיון הבן בזמנו, דהיינו ביום שלושים ואחד ללידה, שרי.

כב סעודה שרגיל בה בימי החול, דהיינו סעודה קטנה שאינה של משתה, מותר מן הדין לאכלה כל היום, אבל מצווה להימנע מזה מתחילת שעה עשירית, כדי שיאכל סעודת הלילה של שבת לתיאבון. ולאכול ולשתות בלי קביעות סעודה, אינו נמנע עד קבלת-שבת, ומכל מקום, המחמיר גם בזה תבוא עליו ברכה.

כג כל תענית יחיד שאין קבוע לו זמן, שיוכל להתענות באיזה יום שירצה, אין מתענה בערב שבת; אבל אם זמנו בערב שבת, כגון תענית יארציט, או תענית שבעה באדר, או תענית ערב ראש חודש, מותר להתענות בערב שבת, אך לא ישלים עד צאת הכוכבים; ויקבל אותם מעיקרא אדעתא דהכי; ורק עשרה בטבת שחל בערב שבת, צריך להשלים עד צאת הכוכבים. וטוב לומר בכל ערב שבת קודם קבלת שבת שיר-השירים בשמחה ובקול נעים.

וירא · פתיחה

א כי ברך אברכך, והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת-הים (בראשית כב, יז). הלשון כפול ומכופל! ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דידוע שאין לך דבר בעולם שאין בו חיצוניות ופנימיות, דהיינו, נסתר ונגלה. ולכן כל דיבור הבטחה שהבטיח הקדוש-ברוך-הוא לצדיקים, יש בזה נסתר הרומז על טובת הנשמה, ונגלה הרומז על טובת הגוף. ולכן בהבטחת הריבוי שהבטיח השם יתברך לאברהם אבינו עליו השלום, יש בזה נסתר, דהיינו שיהיו זרעו צדיקים שנמשלו לכוכבים, כמו שכתוב (דניאל יב, ג): ״ומצדיקי הרבים, ככוכבים לעולם ועד״; וזה הריבוי הוא באיכות, שכול אחד יהיה שקול ונחשב כמאה או כאלף בני-אדם או יותר; ויש בהבטחה זו דבר נגלה, שהוא ריבוי בכמות, שיהיו זרעו רבים לגולגלותם כחול שלא יספר. וזה שאמר: ״כי ברך אברכך״ שתי ברכות: אחת בנסתר, הנוגע לנפש, ואחת בנגלה, הנוגע לגוף; ופרש ואמר: ״והרבה ארבה את זרעך״ בשני מיני ריבוי: האחד באיכות, שיהיו ככוכבי השמים, כלומר צדיקים, שאז הם רבים באיכות, שאחד נחשב להמון רב, וכמו שכתוב (ש״ב כד, טו): ״שבעים אלף איש״ – זה אבישי שהיה שקול בצדקתו כשבעים אלף איש (ברכות סב:), וזהו טוב נפשיי; והשני, ריבוי בכמות, שיהיו רבם כחול אשר ״על שפת-הים״ ולא אמר ״כחול״ בסתם, לרמוז שיהיו הם שומרים את העולם, כמו שאמרו רבותינו זיכרונם לברכה (תענית ג:) על הפסוק: ״כארבע רוחות השמים״ (זכריה ב, י) כשאם שאי אפשר לעולם בלי רוחות, כך אי אפשר לעולם בלי ישראל. וידוע כי הקדוש-ברוך-הוא שם החול על שפת-הים לשמור את העולם, שלא ישטוף הים את העולם, שבאמת הוא גבוה מן היבשה, וכמו שכתוב (ירמיה ה, כב): ״אשר שמתי חול גבול לים, חוק עולם ולא

יעברנהו״, נמצא, חול אשר על שפת-הים, שם אותו הקדוש-ברוך-הוא לשמור את העולם. וכמו שאמרנו שאין לך דבר שאין בו חיצוניות ופנימיות, כן כל מצווה ומצווה יש בה חיצוניות ופנימיות; וכן הוא במצוות שבת: החיצוניות שבה, הוא עונג שבת הנגלה, שהגוף מתענג ביום זה באכילה ושתייה וכסות ועונה בתוספת מרובה על ימי החול; וכן מתענג במנוחה, שהוא שובת מכול מלאכה ועסק גשמי, וכל זה הוא נגלה. והפנימיות שבה, הוא עונג הנפש בתוספת נפש רוח ונשמה של קדושת שבת, והארת עילוי העולמות, וזיווגי המידות הנעשה למעלה, וכול זה הוא נסתר. ובזה יובן בסייעתא דשמיא הטעם, שאומרים בקבלת שבת שני פעמים ״בואי כלה, בואי כלה״ ופעם אחת בלחש; והיינו, שתי פעמים בקול רם כנגד חלקי החיצוניות שהם נגלים השייכים לגוף, שהם: אחד – עונג אכילה ושתייה שהוא ב״קום ועשה״, ואחד – עונג מנוחה בשביתתו ממלאכה, שהוא עניין ״שב ואל תעשה״, ופעם אחת בלחש, כנגד הפנימיות שהוא דרך נסתר השייכה לנפש, בתוספת הקדושה ונשמה יתרה דשבת-קודש.

וירא

א לפי דעת רבינו האר״י ז״ל צריך לומר בקבלת שבת שני פעמים ״בואי כלה״ בקול רם ופעם אחת בלחש ומה שלא הזכירו ב״תיקונים״ אלא רק תרין זמנין, מפורש הטעם בדברי רבינו ז״ל, יעין שם. ומפורש בדבריו כי שתי פעמים בקול רם, כנגד חכמה ובינה דיצירה, ופעם אחת בלחש, כנגד הדעת דיצירה אשר איננו מכלל העשר ספירות, וכנזכר בשער הכוונות. ואע״ג שזהו הטעם האמיתי, עם כל זה דברי תורה כפטיש יפוצץ סלע. ונראה לי, בס״ד, עוד טעם אחר לפי הפשט: כי האדם צריך לקבל השבת בקדושת המחשבה והדבור ומעשה, דלכתחילה צריך לשמרו גם בהרהור, ולכן אומרים שתי פעמים ״בואי כלה״ בקול רם כנגד הדיבור מעשה, שהם גלויים ונכרים לכל; ואומרים פעם אחת בלחש, כנגד המחשבה שהיא נסתרת ואינה נכרת לשום אדם, כי אם לה׳ לבדו.

ונראה לי, בס״ד: ״באי כלה״ עולה מספר ״חיים״, דקדושת השבת היא מחיים העליונים, ולכן לא נתנה אלא לישראל דכתיב בהו (דברים ד,ד): ״חיים כולכם היום״. וידוע, תיבת ״היום״ דרשו רבותינו זכרונם לברכה (שבת קיז:) על סעודות השבת, בתלתא ״היום״ דכתיב בפרשת בשלח. גם נראה לי, בסייעתא דשמיא: שלוש פעמים ״באי כלה״ עולה מספר ״צדיק״, רמז ליסוד צדיק הכתוב במזמור השבת: ״צדיק כתמר יפרח״; ומפורש סודו בשער-הכוונות, יעין שם. גם הם מספר י״ב פעמים ״טוב״, דקדושת השבת מושכת טוב לי״ב שבטי ישראל מן י״ב פרצופי האצילות. גם שני פעמים ״באי כלה״ דקול רם הם מספר ״קול״, ופעם אחת ״באי כלה״ דלחש הוא מספר ״חיים״, הרי ״קול חיים״, והבן זה. גם נראה לי, בס״ד: ״באי״ עולה ״אהבה״, כי אות יו״ד נחלקת לשני ההי״ן, ואז: ״באי״ אותיות ״אהבה״; ואומרים שלוש פעמים ״באי״, רמז, כי לעת עתה צריך להתקשר במדת האהבה, במחשבה ובדיבור ובמעשה, ולהתרחק מן ההשנאה והמחלוקת; וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״מורה באצבע״, אות ק״ם: כעלות המנחה בערב שבת קודש, הנה הוא עת מסוכן למחלוקת בין איש לאשתו ובין המשרתים, והסטרא-אחרא טורחת הרבה לחרחר ריב, והאיש הירא יכוף יצרו שלא יעורר שום מחלוקת והקפדה, ואדרבא, יבקש שלום יעין שם.

ודע, כי הנה כל אדם העושה קטטה ומריבה עם אשתו או בניו או משרתיו, ודאי נראה לו שהדין עמו, וראוי לריב על המכשלה שיצאה מתחת ידם בעניני הבית. אך באמת, מי שיש לו מוח בקדקדו, בין יבין שאם יצא איזה מכשול מתחת ידם, איננו נעשה מאתם, ואין זה מעשה ידיהם, אלא הוא מעשה שטן כדי לחרחר ריב ומדון בעת ההיא. ואם השטן עומד כנגד האשה או המשרת ומכשילם בעניני הבית, לעשות דבר שאינו מתוקן לבעל הבית; מה כוחם לדחות מעשה שטן? וכי יש אדם שיוכל להלחם עם השטן ולנצחו? מי זה יאמר ״יכלתי ונצחתיו״? על כן כל איש מבין, כשיראה איזה מכשול וחסרון בענינים של הבית, לא ישים אשמה על אשתו ומשרתיו לריב אתם, אלא יתן אל לבו התנצלות הזאת שכתבנו, כי אמת היא, ואז ישתוק ולא יריב אתם ולא יתכעס, וטוב לו בעולם הזה ובעולם הבא.

והאיש המשכיל יפקח עיניו ויראה בההיא עובדא דאיתא בנדרים, דף ס״ו, עמוד ב, בההוא בר בבל דסליק לארעא דישראל, ונסיב אתתא ואמר לה: בשילי תרין טלופחי! פירוש, עדשים; ובשלה תרין ממש. למחר אמר לה בשילי גריוא! ובישלה שיעור רב. אמר לה: אייתי לי תרין בוצינין! פירוש, אבטיחים; והביאה לו תרין שרגין. אמר לה: תברי יתהון על בבא! פירוש, על פתח החצר; והיא הלכה ושברתם על ראש בבא בן בוטא עליו השלום; עין שם. ולא כתבו חכמי התלמוד מעשה זו, אלא להודיענו כמה צריך האדם להיות סבלן, בפרט בדברים שנכשלים בהם בני ביתו לפי תומם, אע״פ שהם קשים שאין טבע החומרי סובלן, כי לפי מזג וחומר האדם, היה ראוי שאותו האיש יכנה ויקללנה ויגרשנה על הפתיות שהייתה בה, ועם כל זה סבל ושמר לפיו מחסום והשיב ידו מעשות רע. וכבר נודע מה שנאמר בגמרא בהנך אנשי דהוה השטן מתגרה בהם בליל-שבת לעשות מריבה גדולה

ביניהם, ואקלע רבי מאיר להתם שלשה שבתות עד דעבדו שלמא, ושמע שקרא השטן: "וי, דאפקי רבי מאיר להההוא גברא מביתיה"! נמצא, המקפיד ועושה מריבה, הוא מחזיק ידיו של שטן; ולהפך הוא מגרשו, וגבר ישראל.

ב סדר קבלת שבת כפי דברי רבינו האר"י ז"ל הוא כך: הנה בתחלת הכל, אם אפשר לעשות קבלת שבת בשדה - מה טוב ומה נעים, והוא מצווה מן המבחר; ואם אי אפשר לעשות בשדה, טוב לצאת בקבלת שבת לחצר במקום פנוי ומגולה, וכנזכר בש"ח, דף קסב. ואיך שיהיה, הסדר כך: יעמוד האדם ויחזור פניו כנגד רוח מערב ויסגור עיניו, וישים יד השמאלית על החזה, ויד ימין על השמאלית, ויכוון באימה ויראה כעומד לפני המלך לקבל תוספת קדושת שבת, ויתחיל לומר מזמור "הבו לה' בני אלים" כולו בנעימה (ואח"כ פיוט "לכה דודי", כפי מנהג ישראל), ואח"כ יאמר שתי פעמים "בואי כלה" בקול רם ופעם אחת בלחש "בואי כלה שבת מלכתא", ואח"כ יאמר "מזמור שיר ליום השבת" כולו בנעימה, ואח"כ "ה' מלך גאות לבש" כולו, ואח"כ יפתח עיניו, וכנז' בשער הכונות. והנה באמירת "באי כלה" נוהגים העולם לצדד פניהם לצד ימין שלהם ואומרים "באי כלה" הראשון, ואח"כ מצדדים פניהם לצד שמאל ואומרים "באי כלה" השני, ואח"כ נשארים זקופים כלפי מערב ואומרים "באי כלה" השלישי בלחש, ומוסיף בזה השלישי לומר "שבת מלכתא" וכנזכר לעיל. ויש סמך לצידוד ימין ושמאל ואמצע מדברי רבינו ז"ל בשער הכונות, בסדר קבלת שבת, כשעושין בחזרתם מן השדה לבית להקיף השולחן; ויותר מתבאר זה מלשון מורנו הרב שמואל ויטל ז"ל ב"חמדת ישראל", כתיבת יד; אך בסידור רבינו הרש"ש ז"ל לא נזכר עניין חזרת הפנים לימין ולשמאל, ועם כל זה, מנהג ישראל תורה הוא, ויש טעם וסמך למנהגם, וכן ראוי לעשות. ואותם בני אדם שעושין קבלת שבת בהולכה והובאה, שהולכין ובאין לארבע רוחות המקום, טועין הם; אלא צריך שיעמדו כלפי מערב. ודע, שסגירת העיניים בעת קבלת שבת הוא צורך גדול ויש בזה סוד, לכן צריך ליזהר בזה; ורק אותם בני אדם שמוכרחים לומר קבלת שבת מתוך סידור-תפילה, הם מוכרחים לפתוח עיניהם לראות בספר שבידם; ואין למחות בידם בעבור זה, וכמו שכתבתי בתפילת העמידה.

ג בליל-שבת יש לאדם שלשה מיני תוספת שבת: האחד תוספת נפש, וזה נעשה בעת קבלת-שבת באומרו "באי כלה"; והשני תוספת הרוח, וזה נעשה בעת שאומרים "ברכו" קודם ערבית; והשלישי תוספת הנשמה, וזה נעשה בעת שאומרים "ופרוש עלינו ועל ירושלים עירך סוכת רחמים ושלום"; ואלו הם בחינת הלילה של שבת, דהיינו שהם מצד המלכות שזמן עלייתה הוא בליל-שבת. אך ביום שבת יש עוד שלשה מיני תוספת של בחינת היום, והם יותר מעולין, שהוא מצד התפארת שהוא יותר עליון, שהוא סוד דוכרא; ושלשה אלו נבארם לקמן, בשבת הבאה בע"ה. ולכן בעת קבלת-שבת, באמרך "בואי כלה וכו'" שהוא עיקר קבלת-שבת, תכוון לקבל תוספת הנפש, ובאמירת "ברכו" תכוון לקבל תוספת הרוח. ומפורש בסידור רבינו הרש"ש שקבלת תוספת הרוח תהיה בעניית "ברכו", דהיינו, כאשר עונה ואומר "ברוך ה' המבורך לעולם ועד"; יעין שם. ומכל מקום, מעת שאומר בעל הקדיש "ברכו את ה' המבורך", יכוון השומע להכין עצמו לקבלה זו; וכן זה האומר הקדיש עצמו, גם כן עיקר קבלת הרוח אצלו כשאומר "ברוך ה' המבורך". וכתבו בשם רבינו הרב חיים ויטל ז"ל, שצריך האדם להיות עומד ב"קדיש ברכו", כדי לקבל תוספת הרוח מעומד; וכן צריך לקום כשאומר "ופרוש", כדי לקבל תוספת הנשמה מעומד; ונמצא שאם לא יתפלל בציבור, דאינו שומע "ברכו" ועונה, הנה הוא מפסיד קבלה זו; מיהו, טוב לומר היחיד ברייתא זו: אמר רבי עקיבא: חיה אחת עומדת ברקיע ושמה "ישראל", וחקוק על מצחה "ישראל". עומדת באמצע הרקיע ואומרת: "ברכו את ה' המבורך", וכל גדודי מעלה עונים ואומרים: "ברוך ה' המבורך לעולם ועד"; עד כאן. ואע"ג דלא תועיל ברייתא זו במקום עניית "ברכו" דקדיש ממש - לעניין זה דתוספת, מכל מקום מהניא פורתא; ולאנוס בתפילת יחיד, תהני ליה, כי ה' לא ימנע טוב להולכים בתמים.

ד אם שכח ולא כיוון לקבל תוספת הרוח ב"ברכו" הראשון, או שלא שמע מבעל הקדיש כדי שיענה ויכוון, יש לו תקנה לכוון בקבלת תוספת הרוח ב"ברכו" האחרון שאומרים אחר העמידה קודם "עלינו לשבח", ואז יקבל אותה שעה תוספת הרוח ותוספת הנשמה ביחד, יען כי מאחר דלא קבל הרוח ב"ברכו" הראשון, אי אפשר לקבל תוספת הנשמה באמרו "ופרש", ולכן עתה יכוון לקבל שניהם יחד, וכנזכר בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער הכונות.

ה פיוט "לכה דודי" לא נזכר בדברי רבינו האר"י ז"ל, כי זה הפיוט חברו רבינו שלמה אלקבץ ז"ל, ואין חיוב באמירתו, אך פשט המנהג לאמרו; אבל אמירת "באי כלה באי כלה, באי כלה שבת מלכתא" היא מדברי רבותינו ז"ל, ונזכרה בגמרא ובתיקונים. וכפי דברי רבינו האר"י ז"ל, עיקר קבלת-שבת היא באמרו "באי כלה", ואז נאסר בעשיית מלאכה אע"פ שלא אמר עדיין "מזמור שיר ליום השבת". ומה שכתב מרן ז"ל בשולחנו הטהור (סימן רסא, סעיף ד) דנאסר בעשיית מלאכה משיתחיל לומר "מזמור שיר ליום השבת", היינו, מפני שבימיו לא נתפשטו דברי רבינו האר"י ז"ל, או יתכן דהיה מנהגם לומר "באי כלה" אחר אמירת המזמור. ואנחנו, אין לנו אלא דברי רבינו האר"י ז"ל דקבלת-שבת חלה באמירת "באי כלה", וכן כתב הרב "הלכות קטנות", דכשאומר "באי כלה" קבליה לשבת ואסור במלאכה; יעין שם. ודע, כי ביום טוב, חל עליהם קדושת יום טוב באמירת "ברכו" דקודם ערבית, ונכון להחמיר מאמירת המזמור.

ו חייב אדם להוסיף מחול על הקודש, וזמן תוספת זה, יש בו כמה סברות חלוקות; ואנחנו, אין לנו אלא דברי רבינו האר״י ז״ל שאמר: זמן קבלת-שבת הוא סמוך לשקיעת החמה. ובארנו כוונתו - רוצה לומר, כשהחמה בראש האילנות, דהיינו שליש שעה קודם קריאת ה״מגרב״ שקורא בסוף שעה י״ב ממש. והמאחר לומר קבלת שבת בין-השמשות, שמתחיל שבעה דקים וחצי קודם קריאת ה״מגרב״, הפסיד מצוות התוספת. ומפורש להדיא בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכוונות, דף צ״ז, ע״ב, דאין נקרא תוספת אלא אם כן נמשכה קודם זמנה הראוי לה, אבל כשיתקדש השבת עצמו ויהיה ממש לילי-שבת גמורה, אינו נקרא תוספת, רק קדושת שבת עצמו; יעין שם. מיהו, כל זה על קבלת-שבת באמירת ״באי כלה״, אבל ״קדיש ברכו״ שבו תוספת הרוח, וכן אמירת ״ופרוש״ שבה תוספת הנשמה אינו צריך שיהיה זה בוודאי יום, אלא אע״פ שנעשה לילה, אין בכך כלום. וכן נראה להדיא בשער הכוונות, דף צ״ט, עמוד ג, שרבינו האר״י ז״ל בעצמו היה עושה כל זה אחר שנעשה לילה ממש.

ז מי שקבל שבת מבעוד יום, יוכל לומר לחברו שלא קבל שבת עדיין, לעשות איזה מלאכה; ועיין ״מחזיק ברכה״ ושאר אחרונים; מיהו, הרב ״חסד לאלפים״ ז״ל הביא מתשובת ״בית חדש״ ז״ל, דנכון להחמיר בזה, יעין שם. ונראה לי דלצורך מצווה יש להקל ולא להחמיר, וכן המנהג פשוט.

ח אם טעה בערבית דשבת והתחיל תפילת חול ונזכר באמצע הברכה, גומר אותה ברכה ויחזור לומר של שבת. וזה הדין ישנו גם בתפילת שחרית ומנחה, אבל אם טעה במוסף, פוסק אפילו באמצע הברכה ולא יגמרנה, אלא יתחיל של שבת תיכף. ומפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל: בערבית יאמר ״וינוחו בה״, ובשחרית ״וינוחו בו״, אך במנחה לא נתפרש בדבריו כלום. וגם בסידור רבינו הרש״ש לא נתפרש על מנחה. ושמעתי דמנהג החסידים בערי הקודש ת״ו לומר במנחה ״בו״, אך אנחנו, מנהגנו לומר במנחה ״בם״ כמו שכתב הרמ״ז ז״ל ו״משנת-חסידים״ ז״ל.

ט אחר תפילת ערבית אומרים ״ויכולו״ בקול רם מעומד, ואפילו המתפלל ביחיד חייב לאומרו, שיש סוד עמוק באמירת שלוש פעמים ״ויכולו״, ואין לגרוע מהם אפילו ביחיד.

י ברכה מעין שבע, אין עיקר טעם שלה הוא מה שאמרו רבותינו ז״ל שנתקנה בשביל המאחרין בבית-הכנסת שבשדה, אלא באמת יש בה צורך גדול על פי הסוד, והוא במקום החזרה. לכן, גם אם מתפללין ציבור בבית חתנים ואבלים וכיוצא, שאין שם ספר תורה, חייבין לומר ברכה מעין שבע, וכן פשט המנהג בירושלים לאומרה בכל מקום שמתפללים בעשרה, אע״פ שאין שם ספר תורה; וזה המנהג נתפשט מזמן רבינו הרש״ש ז״ל, וכמו שכתב בספר ״פרי-האדמה״, וכן הנהגתי פה עירנו יע״א בעזרת ה׳ יתברך.

יא אחר תפלה ילך לביתו תיכף ומיד לקדש. וסדר הקידוש כתבתי לעיל בס״ד. ומיד אחר הקידוש יעשה נטילת ידים כהלכתה מכלי שאינו נקוב. וקודם שיטול ידיו יאמר ״מזמור לדוד, ה׳ רועי לא אחסר״ שיש בו ז״ן תיבות, ויכוון שלא יחסר מזונו וגם מזון הנפש, וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל. ויש נוהגים לאמרו אחר נטילת ידים, ואין למחות בידם, וכנזכר ב״מחזיק ברכה״, סימן קס״ו. גם קודם שיטול ידיו יאמר נוסח זה: לשם יחוד קודשא בריך הוא וכו׳, הריני בא לקיים מצוות עשה דרבנן ליטול ידי ולשפשפם קודם סעודה, כדי לעשות נחת רוח ליוצרי ולעשות רצון בוראי לתקן שורש מצווה זו במקום עליון. ויהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שתהיה חשובה ומקובלת ורצויה לפניך מצווה זו של נטילת ידיים והשפשוף קודם סעודה כאלו כוונתי בכל הכוונות הראויות לכוון במצווה זו. ויהי רצון מלפניך ה׳ אלהינו ואלהי אבותינו, שבזכות מצות הברכה אשר נברך על נטילת ידים קודם סעודה, יהיה עתה עת רצון לפניך, וימשך מן אור אין סוף שפע מוחין ואורות גדולים לשנים-עשר פרצופים הרמוזים בעשר ספירות הכוללים, הרמוזים בעשר אצבעות הידיים, ומשם נקבל שפע עשרה ברכות ככתוב (בראשית כז, כח): ״ויתן לך האלהים (למשוך מאין סוף מוחין ושפע) מטל השמים (חכמה) ומשמני הארץ (בינה), ורוב דגן (דעת) ותירוש (חסד); יעבדוך עמים (גבורה) וישתחוו לך לאומים (תפארת) הוי גביר (נצח) לאחיך (הוד) וישתחוו לך בני אמך (יסוד); אוררך ארור ומברכיך ברוך (מלכות)״.

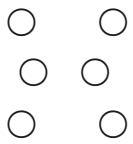
יב בשבת צריך ליטול ידיו קודם שלש סעודות מעומד כנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל. והוא הדין לברכה וניגוב נמי צריך מעומד. וכתב הרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר״ו, דלאו דווקא בנטילה דאכילה, אלא גם בנטילת שחרית דיום שבת, גם כן נוטלין ומברכין ומנגבים מעומד, שכן כתב רבינו הרש״ש ז״ל, וכבר הרב ״תורת-חכם״ ז״ל עשה מטעמים לדבר. וכתב עוד, שהוא נר״ו נוהג גם-כן ביום טוב, דאם אינו מועיל אינו מזיק; עד כאן דבריו נר״ו. ונראה לי: ״יפה אמר חנן״ (ראה כתובות קה.) על יום טוב, אך אנא עבדא אי אפשר לי לעשות נט״י דשחרית דשנה מעומד, והמשתדל לקיים זה תבוא עליו ברכה.

יג כשיטול ידיו לסעודה יקח הכלי בידו הימנית ויתנהו לידו השמאלית, כדי להכניע השמאלית לימין; ויטול מן השמאלית על הימין שלוש פעמים רצופים זה אחר זה, ואח״כ יטול על השמאלית גם כן שלוש פעמים רצופים בזה אחר זה, ואח״כ ישפשף ידיו זה בזה, שלוש פעמים רצופים ליד ימין

ושלוש פעמים רצופים ליד שמאל וכנזכר בסידור רבינו הרש״ש ז״ל. ואע״ג כי בדברי רבינו האר״י ז״ל, בשער טעמי המצוות, דף נ״ב, עמוד ב, זכר בנטילה שתי פעמים, ובשפשוף פעם אחת - נאמן רבינו הרש״ש בזה, שכל דבריו היה מוציא אותם ומולידם מדברי רבינו האר״י ז״ל בעצמו.

יד אחר נטילת ידים יגביה ידיו כנגד ראשו ויברך תכף ומיד בעוד ידיו זקופים, כדי שלא תהיה הגבהת ידו בריקניא. ובעוד ידיו זקופים, יפשוט ידיו שיש בהם עשר אצבעות, לקבל שפע וברכה מעשר מיני שפע, ויכוון להמשיך ממקום עליון מוחין ושפע, והם עשר מיני ברכות הנזכרים בפסוק: ״ויתן לך האלהים וכו׳״ עד ״ומברכיך ברוך״ וכנז׳ בסידור רבינו הרש״ש ז״ל. ופיוט ״למבצע על רפתא״, ויש נוהגים לאמרו אחר נטילה, קודם בציעה, וכמו שכתב הגאון ״מחזיק ברכה״, סימן קס״ו, על מנהג רבנן קדישי; יעין שם. ובביתנו נוהגים מאבותינו לאמרו אחר נטילה, קודם ״המוציא״; וצריך לאמרו בשלוש סעודות.

טו צריך לבצוע על שתי ככרות בכל סעודה משלוש סעודות, ויהיו שלמות זכר למן דכתיב בה (שמות טז,כב): ״לחם משנה״. וגם הנשים, אם אוכלים לבדם, חייבים ג״כ בשתי ככרות וכנזכר בפוסקים ז״ל; מיהו, לפי דעת רבינו האר״י ז״ל צריך לסדר בשולחן שתים-עשרה ככרות בכל סעודה משלוש סעודות (ששה זוגות שהם י״ב) כזה:

ובארבע ככרות האמצעים יכוון שהם כנגד ארבע אותיות שם הוי״ה ברוך הוא, ושתים העליונות הם כנגד אות יו״ד ואות וא״ו, שהם אותיות הזכרים, ושתים שתחתיהם, הם כנגד שני ההין, שהם אותיות הנקבות: ה״א ראשונה תחת אות יו״ד שבצד ימין, וה״א אחרונה תחת אות וא״ו שבצד שמאל. וכשתברך ברכת ״המוציא״, תיקח ב׳ ככרות העליונות, שהם כנגד אותיות יו״ד וא״ו, ותחברם יחד דבוקים אחור באחור, ובזה נעשים ככר אחד שיש לו שני פנים משני צדדיו, שיהיה בזה כדמיון לחם-הפנים שבמקדש; ותאחזם בין שתי ידיך, שתהיה ימינך על פני ככר היו״ד ושמאלך על פני ככר הוא״ו, ובעוד שתי ככרות אלו בידיך, צריך שיהיו מונחים בידיך כנגד ב׳ ככרות התחתונים, שהם כנגד שתי ההין, כדי שישפיעו הזכרים בנקבות; ותברך אז ברכת ״המוציא״ בעודם בין ידיך. ואחר שתגמור הברכה, תבצע מלחם הימני, שהוא כנגד אות יו״ד, שיעור כזית, ותטבלנו שלושה פעמים במלח ותאכלנו, ותכוון לשם מצוות סעודת שבת, וגם תכוון דכזית זה הוא כנגד אות יו״ד דשם הוי״ה. ואחר שתאכל ותטעום מכזית זה, אז תכף תבצע עוד מככר הנזכר שיעור כביצה ותיתן לאשתך, ותכוון כי זה הוא כנגד אות יו״ד של שם אדנ״י, ותכוון אז לשם השילוב של הוי״ה אדנ״י, שהוא שם יאהדונה״י. והוא הדבר אשר יסד רבינו האר״י ז״ל בפיוט שלו: ״למבצע על ריפתא, כזיתא וכביעתא, תרין יודין נקטא, סתימין ופרישין״. אח״כ תבצע לשאר המסובין. ותזהר בעת שתבצע את כזית שלך וכביצה של אשתך, שלא תשמיט ככר השני, שהוא כנגד אות וא״ו, מידך, אלא תבצע בעודו מחובר בידיך עם אותו ככר שאתה בוצע ממנו. וסדר זה תעשהו בשלוש סעודות. ואם לא נמצא לך י״ב ככרות, תסדר ארבע ככרות, אך ודאי מצווה רבה להשתדל לסדר י״ב ככרות כפי הציור שרשמנו לעיל; וסדר זה הוא המיוסד ע״פ דברי רבינו האר״י הקדוש זלה״ה כנזכר בשער הכוונות.

טז שיעור כזית הוא תשעה דרהם, ושיעור כביצה הוא שמונה-עשר דרהם. ואחר שתבצע שעור כזית לעצמך, תזהר לאכול עוד מן הפת להשלים שיעור תשעה-עשר דרהם, כי צריך לאכול לכתחילה פת בסעודת שבת יותר מכביצה, ורק מי שהוא חולה ובעל מכאובים דקשה לו אכילת הפת, סגי ליה בכזית בלבד. ועיין ב״ברכי-יוסף״ ו״שיורי ברכה״ ושאר אחרונים ז״ל.

יז כאשר תסדר האישה הפת על השולחן, תזהר להניח מפה תחתונה ומפה עליונה; ויש בזה כמה טעמים על פי הפשט. ואחר שתניח מפה העליונה, תניח שתי ידיה על השולחן ותאמר פסוק: ״וידבר אלי, זה השולחן אשר לפני ה׳״, וע״י דבור זה תשרה הקדושה על השולחן וכנזכר בספר ״כתר-מלכות״; ומסתברא מלתא, כמו שאמרו על כסא אליהו הנביא זכור לטוב בשעת המילה, שצריך לומר בפה ״זה הכסא וכו׳״; ועיין בזוהר הקדוש (א, רט:).

יח מצווה לאכול דגים בשלשה סעודות של שבת, אפילו דבר מועט וכנזכר בפוסקים. ואמרתי טעם נכון לאכילת דגים בשבת: כי הדגים נבראו מן המים, אבל בהמות נבראו מן העפר וכנזכר במדרש רבה. וידוע כי סדר הארבע יסודות למעלה הוא כך: מים, אש, רוח, עפר, וכמו שכתב רבינו ז״ל בשער מאמרי רז״ל, דף י״ב, עמוד ב, בביאור מאמר פסיעותיו של אברהם אבינו; יעין שם. ובזה פרשתי בס״ד, דברי רבינו ז״ל ב״עץ-חיים״, שער נו״ן, פרק א׳, הקושיא שנתקשו שם. ולפי דברי רבנט ז״ל שלמעלה, הסדר הוא, מים קודם אש - נתפרשו דבריו ב״עץ-חיים״ היטב. איך שיהיה – נמצא, למעלה, המים הוא עליון, ולכן הדגים בשבת עדיפי מבשר בהמה שנבראה מיסוד התחתון, דהדגים נבראו מן המים שהוא יסוד העליון, והשבת נזון

ממקום עליון וגבוה מאד. ועוד פרשתי, בס״ד, טעם אחר, על פי מה שכתב במדרש בראשית-רבה, פרק ז׳, סימן ב, בעובדא דיעקב איש כפר נבראי, שהורה בצור שהדגים טעונים שחיטה, ושמע רבי חגי, ושלח אחריו והלקהו וכו׳, והביא לו רבי חגי ראיה מן התורה, דכתיב (במדבר יא,כב): ״הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם כל דגי הים יאסף להם ומצא להם״. מכאן ראיה: צאן ובקר בעי שחיטה, ודגי הים, די להם באסיפה מן הים; יעין שם. ובזה מובן היטב הטעם דאוכלין דגים בשבת, להורות, כמו שהדגים, אין צריך לתיקון שלהם מעשה מלאכה, כן השבת, אין צריך לברורים שלו תיקון ע״י מעשה ומלאכה.

יט מי שנאנס ולא אכל סעודה ראשונה בליל שבת, יאכל שלשה סעודות ביום, וגם סעודת התשלומין יאכל בה פת, ויסדר שולחנו כמו סעודת החיוב של הלילה; וכן הוא הדין ביום טוב יעשה כן. ועין ״מגן-אברהם״, סימן רצ״א ושאר אחרונים ז״ל, שם. ואם שלחו לאדם איזה דבר מאכל שיאכלנו בשבת, לא יאכלנו בחול, וזהו ממידת חסידות (מספר חסידות תתסו), וכנזכר בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל, בסימן רס״ב, סעיף ח; יעין שם.

כ טוב שילמוד על השולחן בליל-שבת ארבע פרקים ראשונים של משנה דשבת, והשאר יגמור ביום. ואם קשה עליו הלימוד בליל-שבת, ילמוד לפחות פרק אחד וכנזכר בשער הכוונות. וטוב לומר דברי-תורה לבני ביתו בליל-שבת על עניין הפרשה, וכן היה מנהגו של עטרת ראשי אבא מארי זלה״ה בארבעה פרקים במשנה ובדברי תורה על השולחן.

כא אחר ברכת המזון תחזור לקח שתי אגודות ההדס בשתי ידיך ותחברם יחד ותאמר: ״זכור ושמור בדבור אחד נאמרו״, ואח״כ תברך ותריח, וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכוונות. ונראה לי שצריך להסיר ההדס אחר קידוש, שכבר בירך עליו, ולהצניעו במקום אחר, כדי שיוכל להביאו אחר ברכת המזון ולברך עליו שנית, אבל לא ישאר לפניו, אף על גב דברכת המזון חשיב סילוק - הא איכא פלוגתא בזה. ולפי דעת רבינו האר״י ז״ל, מנהג טוב לקרות בכל ליל-שבת אחר ברכת המזון המשנה דמסכת ערובין; ואנו לא נהגנו בזה; ומי שאפשר לו, תבוא עליו ברכה.

כב מנהג רבינו האר״י ז״ל להניח השולחן במקומו בליל-שבת אחר ברכת המזון, והמפה פרוסה עליו, וכוס של ברכה גם כן מונח עליו, והיה משאיר בו מעט יין כדי להשאיר שם ברכת ליל-שבת בסוד ״אסוך שמן״ האמור באלישע הנביא עליו השלום (מלכים ב ד,ב) ככתוב בזוהר הקדוש. וגם לסיבה זו, היה משייר תחת מפה הפרוסה מעט פתיתין של פת, אבל לא לחם שלם וכנזכר בשער הכוונות, אך צריך לשמור זה מן החתולים המצויים בבית שלא יכנסו ויאכלו הפת. והנזהר בכל הנזכר לעיל, תבוא עליו ברכה.

כג עניין הזיווג והעונה של שבת הוא מצווה רבה, ואשרי הזוכה לעשות כל מעשיו לשם שמים. וכבר אמרו רבותינו זכרונם לברכה בגמרא (כתובות סב:): עונתן של תלמידי חכמים, מליל-שבת לליל-שבת; ורק בליל ראשון של פסח, וליל ראש-השנה, וליל שמיני-עצרת, וליל שני דשבועות, אפילו שחלו בשבת, אין לעשות זווג בהם ע״פ הסוד, אלא רק אם הוא ליל טבילת מצווה. וכל זה הוא לתלמדי חכמים ואנשי מעשה, אבל המון העם, מי שיודע בעצמו שאינו יכול לעמוד בדבר זה, שאינו יכול לכבוש תאוותו, מותר לו לשמש אפילו בלילות החול, ורק חייב להיזהר לפרוש סמוך לוסתה. וגם בעונה של ליל-שבת שהיא מצווה גדולה אינה מצווה מן המובחר, אלא רק אם ישמש אחר חצות לילה. נמצאת אתה למד, ארבעה מדרגות יש בתשמיש המיטה: הראשון הגרוע, הוא המשמש בימות החול קודם חצות לילה; והשני המעולה ממנו, הוא המשמש בחול אחר חצות לילה; והשלישי המעולה ממנו, המשמש בליל-שבת קודם חצות; והרביעי המעולה מכולם, המשמש בליל-שבת אחר חצות. ואם נזדמן לו טבילת מצווה בלילי החול, הרי זה משמש באותה לילה אף על פי שהוא חסיד ופרוש, ואינו רשאי לעכבה עד ליל-שבת; ועושה בזה תיקון כמו עונה של ליל-שבת, וכדמוכח מהזוהר הקדוש (ח״א נ.), דאצלו נחשב ליל טבילה כליל שבת; ולכן טוב שיזהר לקיימה גם כן אחר חצות לילה היכא דאפשר לו, אבל אם חושש פן חס וחלילה יראה קרי אם ישן קודם תשמיש, הרי זה משמש קודם שינה, אפילו קודם חצות. וגם בלילי ראש חודש ויום טוב יש מעלה בזיווג על פי הסוד, וחסידים ואנשי מעשה מקיימים בהם מצוות עונה.

ודע דאיתא בספר ״פרי-עץ-חיים״ וזה לשונו: מורי זלה״ה היה אומר, דכל אזהרה ״מערב שבת לערב שבת״, הוא במשמש לשם הריון, לצורך בנים; וצריך להיות אז הזיווג כדי שישרה בהאי טיפה נשמה קדושה עליונה מהזיווג העליון, אבל אם אשתו כבר מעוברת או מניקה, אין לחוש עליו כל כך; והטעם, כי כל עצמה של אזהרה זו אינה אלא לבל ישפיע נשמות הנקראים ״צדיק ורע לו״, רק נשמות דשבת כנזכר, אבל אם היא כבר מעוברת או מניקה, בטלה טענה זו; עד כאן לשון מורנו הרב חיים ויטל ז״ל שם; יעין שם. ועוד ראיתי לרבינו הרב חיים ויטל ז״ל ב״עולת-תמיד״, דף ס״ט, עמוד א, שדקדק מן ה״תיקונים״, סוף דף צ״ג כפי החילוק הנזכר, דיש לחלק במעוברת או מניקה; יעין שם. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי בס״ד, דאין סתירה מדברים הנזכר למה שכתב רבינו ז״ל בשער טעמי המצוות ובשער הכוונות בעניין הזיווג של ימות החול. וכתבתי, דאע״ג דגם תלמידי חכם יכולים

לסמוך על דברי מורנו הרב חיים ויטל ז״ל בספר ״פרי-עץ-חיים״ הנזכר, לשמש בחול במעוברת ומניקה, עם כל זה ראוי שינהגו בפרישות ולא ירגילו עצמם בכך, ורק אם בדרך מקרה נזדמן להם דבר זה בחול, אין לחוש.

כד אפילו בחדשי העיבור וחדשי יניקה, ואפילו אישה עקרה, או שפסקו דמיה, שאינה ראויה להוליד עוד, חייב בעלה לקיים מצוות עונה בה; ואפילו שהוא חכם וחסיד, אינו רשאי לבטל ממנה מצוות עונה; ואל יחשוב שבעילתו תהיה לבטלה, אלא באמת גם בעילות אלו עושים פרי למעלה, ויולדו מהם נשמות; וכמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצוות וז״ל: אבותינו, אברהם, יצחק ויעקב, הגם כי היו נשותיהם עקרות - לא היו נמנעים מן הזיווג, והיו מכוונים אל זיווג התדירי וכו׳; יעין שם. והגאון חיד״א ז״ל ב״מדבר-קדמות״, דף פ״ג, מן זוהר הקדוש בכתבית יד וזה לשונו: אמר רבי שמעון: לעולם יקיים אדם מצוות עונה בזוגתו לשם שמים, שכל אותם וכו׳, אף שהיא עקרה וזקנה, אינם הולכים לאבוד, אלא הקב״ה מצווה למלאך הממונה שישמרם לעתיד לבוא, ויהיה לו בנים רבים וכו׳; יעין שם.

כה טוב שיתן אדם מיטתו בין צפון לדרום וכמו שאמרו חכמינו זיכרונם לברכה, ויהיה דגמת אדם הראשון כשנברא. וכך יעשה: ראשו למזרח, כנגד הדעת הנקרא ״מזרח״, דכתיב: ״ממזרח אביא זרעך״; ורגליו למערב, כנגד יסוד ומלכות; וידו הימנית בדרום, שהוא החסד; ויד השמאלית בצפון, שהוא הגבורה, וכנזכר בדברי רבנו האר״י ז״ל, שער טעמי המצוות, דף ו, עמוד ב; עיין שם. וצריך לשהות על הבטן עד שיכלו טיפות הזרע לגמרי, וכן יזהר לאחר ששמש מיטתו אפילו מאותם הטיפות שהם כמו מים ואינם קשורות כלובן ביצה, כי כל זה בכלל השחתת הזרע, וכמו שכתב רבנו ז״ל בשער טעמי המצוות, דף ז, עמוד ב; יעיין שם. מיהו, נראה לי דאינו נענש עליהם, כיוון דהוא אנוס בזה מצד קיום המצווה. וידוע כי אצל רוב בני-אדם אינם נפסקים ניצוצות אלו רק אחר שישתין, על-כן ישתדל להשתין, ולא יטבול קודם שישתין; וכוונת רבנו ז״ל להזהירו בזה.

כו אסור לשמש לאור הנר, ואינו מספיק נתינת מחיצת סדינים של פשתן סביב המיטה, אלא צריך שלא יהיה אור הנר מאיר בתוך המיטה כלל ועיקר, וכמו שכתב רבינו ז״ל בשער טעמי המצוות, דף ז׳, עמוד א; יע״ש. ומלשון רבותינו ז״ל מוכח, דאם ישן באכסדרה גדולה, או על גג גדול, והנר רחוק מן המיטה, ואין מגיע אורו למיטה כלל, שרי, אע״פ שהוא רואה בעיניו את הנר הדולק. ומה שכתב הגאון מורנו הרב שלמה קלוגר ז״ל, דאם משמש בכיסוי של סדין גדול ורחב, שרי - אין דבריו מחוורין, וכאשר השגתיו בתשובה. ואיש ואשתו שיש להם ילד קטן יונק, וישנים בחדר, וצריך להם אור בחדר, שלא תוכל להניק בחושך, כיצד יעשה בשבת, שאינו יכול לכבות קודם תשמישו ולהדליקו אחר כך? עשיתי להם תקנה - שיניחו הנר בתוך חלון עמוק העשוי בכותל, ויעשו לחלון דלת, ובעת תשמיש יסתום הדלת ולא יראה אור הנר בחדר, ואחר תשמיש יפתחנו כדי שתניק האישה לאורו.

ודע כי המנהג פשוט פה עירנו בגדאד יע״א מזמן קדמון, דהחתן שנושא בתולה, משמש בליל חופה שהיא ביאה ראשונה, לאור הנר, אפילו הוא חכם וחסיד, בלתי שום פקפוק. ואני אמרתי טעם להתר זה בביאה ראשונה שהיא אינה ראויה לעיבור, דאין האישה מתעברת מביאה ראשונה (יבמות לד.), כי אם רק היא לעשותה כלי, ולכן אין החיצונים מתגרים בזה, ואין כאן עונש של בנים נכפים דאמרו רבותינו ז״ל, יען כי אותו תשמיש אינו ראוי להריון, כי עניין זה הוא סגולי והא תליא בהא. ודע כי אור הנר הוא חמור מאור הלבנה, ועיקר הנזק יהיה מאור הנר דווקא; מיהו, אם אור הלבנה זורח בהדיא על המיטה, לא ישמש, אבל אם אין אור הלבנה זורח ממש על המיטה, אע״פ שמאירה המיטה מכוח אור הלבנה הרחוק ממנה, מותר לשמש ע״י שיהיה מאפיל בסדין שיהיה פרוס עליו לגמרי. ובשעת הדחק, שהוא צריך לשמש, ואור הלבנה זורח על המיטה, ואינו יכול להמתין עד שיעבור האור מעליה, הרי זה מאפיל בסדין שיפרסנו עליו ועל אשתו עד שיהיו מכוסין בו לגמרי ושרי. ובסה״ק ״מקבצאל״ העליתי, דאם עלה עמוד-השחר, כל זמן שלא האיר היום, שהוא תחילת לבישת תפילין בחול, חשיב בכלל לילה ומותר לו לשמש, ואין זה בכלל משמש מיטתו ביום. וישתדל האדם לטבול אחר תשמיש-המיטה, ובפרט ביום שבת, כדי שיקבל תוספת שבת של היום בגוף טהור.

חיי שרה · פתיחה

א ויברכו את רבקה ויאמרו לה, אחותנו את היי לאלפי רבבה (בראשית כד, ס). יש לדקדק: תבת ״את״ לשון יתר, דהוה לה למימר ״אחותנו היי לאלפי רבבה״? ונראה לי, בסייעתא דשמיא: דידוע דארבעה מדרגות יש במספר, והם:

ב אחדים -- שהם בחינת עשייה, ובחינת מלכות, ובחינת הא אחרונה דשם הוי״ה;

ג ועשרות -- שהם בחינת יצירה, ובחינת חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד ובחינת וא״ו דשם הוי״ה ,

ד ומאות -- שהם בחינת בריאה, ובחינת בינה, ובחינת ה״א ראשונה

ה ואלפים שהם בחינת אצילות, ובחינת חכמה, ובחינת יוד.

ו ועוד יש מדרגה חמישית שהיא רבבות, והיא בחינת עולם למעלה מאצילות, ובחינת כתר, ובחינת קוצו של יוד דשם הוי״ה ברוך הוא.

ז וידוע כי בבחינות שהם כנגד אחדים, עשרות, מאות, שהם בריאה יצירה עשייה, יש יניקה לחיצונים ואומות העולם, כי בבריאה יצירה עשייה יש תערובת רע, אך בבחינת האלפים ורבבות אין יניקה לחיצונים כלל ועיקר; ועליהם נאמר (תהילים ה, ה): ״לא יגורך רע״. ולכן לבן וסיעתו שהם מסטרא-אחרא, מזלם חזי דאין להם יניקה מאלפים ורבבות, ורק רבקה שהיא בדרגא דקדושה, יש לה יניקה ואחיזה באלפים ורבבות. ולזה אמרו לה: ״אחותנו את״ דייקא, רוצה לומר, את לבדך ״היי לאלפי רבבה״, מה שאין כן הם, אין להם מגע שם. ובזה פירשתי, בסייעתא דשמיא, רמז הכתוב (תהילים קמד, יג): ״צאננו מאליפות, מרובבות״ – דישראל נקראו בשם ״צאן״, דכתיב (יחזקאל לד, לא): ״ואתן צאני, צאן מרעיתי״; ולזה אמר עליהם ״מאליפות מרובבות״, שיש להם יניקה ואחיזה באלפים וברבבות. ולכן כתוב (במדבר י, לו): ״שובה ה׳ רבבות אלפי ישראל״.

ח ולכן במנחת שבת-קודש נמשך לנו שפע והארה מכנגד הרבבות שהוא הכתר, כי הכתר הוא בחינת רבבות. ובמנחת שבת יתגלה אור עליון מעתיקא דקדישא, שהוא סוד כתר הנקרא רצון, כי שם הוא רצון גמור; ולכן אומרים אנחנו אותה שעה פסוק (תהילים סט, ד): ״ואני תפילתי לך ה׳ עת רצון״, שהוא נאמר על גילוי הארה הנזכרת, ואין חלק ואחיזה בהארה זו דכתר שהוא כנגד מספר הרבבות, אלא רק לישראל דווקא.

חיי שרה

א טעם לאמירת פסוק: ״ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון״ במנחת שבת - מפני כי בחול בעת המנחה הוא עת צרה שמתגלין דינים קשים, אבל בעת מנחת שבת מתגלה בחינת הכתר העליון הנקרא רצון, ועל יד כך נכפפים ונכנעים הדינים והגבורות; ולכן נקרא עתה עת רצון, וכנזכר בדברי רבינו האר״י ז״ל בשער הכוונות. ויש בו עוד טעם, ע״פ הפשט הנאמר במדרש: אמר דוד לפני הקב״ה: רבונו של עולם, אין אומה זו כשאר אומות; כי אומות העולם כששותין ומשתכרין, הולכין ופוחזין, ואנחנו לא כן, אלא אע״פ ששתינו – ״ואני תפלתי לך ה׳ עת רצון״, וכנזכר ב״לבוש״.

ב פסוק זה אומרים אותו אחר קדושת ״ובא לציון״; ומי שדרכו ללבוש טלית במנחה, אומרו אחר שילבש. וכתב רבינו הרב שמואל ויטל ז״ל בספר ״חמדת-ישראל״: פסוק זה אומר השליח ציבור פעם אחת, וחוזרין הקהל ואומרים אותו, וחוזר השליח ציבור ואומרו, וחוזרין הקהל לאמרו פעם שנית; יעוין שם. ובשער הכוונות ובספר ״פרי-עץ-חיים״ לא נזכר לאמרו שני פעמים; ואולי מה שכתב ״חמדת ישראל״ כן, לאו לעיכובא, אלא כך היה המנהג בימים ההם; ועם כל זה, כיון דנזכר דבר זה בספר ״חמדת ישראל״, אולי לעיכובא הוא; לכך ראוי לכל אדם לאמרו שני פעמים בזו אחר זו, וכן אני נוהג בעזרת ה׳; ואומרים פסוק זה מעומד כנזכר ב״מחזיק ברכה״. ואין מכסים המצח והפנים בטלית במנחת שבת, כמו שכתב ב״שלמי-חגיגה״ בשם מהר״י צמח ז״ל.

ג מוציאין ספר תורה במנחה, ועולין שלשה, כנגד שלשה ראשונות שהם חוכמה בינה דעת, ושבעה שעלו בשחרית הם כנגד חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות. וכתבתי בסה״ק ״מקבצאל״: כמו שהזהיר רבינו ז״ל שישתדל האדם לעלות ששי בשחרית, מפני שהששי הוא מעולה יותר שהוא בחינת היסוד, כן ישתדל לעלות במנחה שלישי שהוא בדעת, שגם זה יועיל לתיקון היסוד, וכאשר תבין מן הרמז שלהם.

ד אין אומרים קדיש אחר קריאת ספר תורה במנחת שבת, יען כי במנחת שבת אין מפסיקין ב״אשרי״ בין קריאת ספר תורה ובין קדיש דקודם העמידה, לכן מהני קדיש דעמידה לזה גם כן וכנזכר ב״לבוש״. ועיין ״בית דינו של שלמה״ ז״ל, סימנים א,ב,ג; יעוין שם. ופה בגדאד נוהגים לומר ״מזמור שיר ליום השבת״ אחר קריאת ספר תורה, ואומרים קדיש, ומתפללים עמידה; וכן המנהג בעיר הקודש ירושלים ושאר ארצות החיים תוב״ב.

ה צריך להזהר בתפלת המנחה דשבת-קודש הרבה, שיש בה עליות גדולות למעלה. ואע״פ שיש סידורים שכתוב בהם ״ומי כעמך ישראל״, העיקר צריך לומר ״כעמך כישראל״, וכמו שכתב ב״שלמי-חגיגה״ בשם מהר״י צמח ב״נגיד ומצוה״; וכן הוא בסידור רבינו הרש״ש ז״ל הנמצא אתנו. ומלשון שער-הכוונות שהזכיר ״כעמך ישראל״, אין מזה הוכחה כלל. ואמרתי בס״ד, דגרסא של ״כישראל״ היא נכונה יותר, יען כי בשמואל-ב׳, סימן ז׳, כתיב ״כישראל״, ובדברי הימים, סימן י״ז, כתיב ״ישראל״, לכן נראה דשפיר כתב מהר״י צמח ז״ל דצ״ל ״כישראל״, משום דזהו פסוק דנביאים. וכיוצא בזה מצינו באמירת ״מגדול ישועות מלכו״ בברכת המזון, דבשבת אומרים ״מגדול״ כמו שנאמר בנביאים (שמואל ב כב,נא), ובחול ״מגדיל״ כמו שנאמר בכתובים (תהילים יח,כא).

ו מה שאומרים בעמידה: "יכירו בניך וידעו כי מאתך היא מנוחתם", צריך לכוון בתיבת "מאתך": מאת ך' שהוא כתר – מנוחתם, כי במנחת שבת נמשך הארה מן הכתר, ולכן אנחנו אומרים עתה "יכירו בניך" שהם ישראל, וידעו כי מאת ך', שהיא הכתר, משם נמשך להם מנוחתם עתה בשעה זו, וכמפורש בדברי האר"י ז"ל בשער הכוונות.

ז באמרו "ועל מנוחתם יקדישו את שמך" יכוון למסור נפשו על קידוש השם; ויש סוד גדול בדבר זה, שיש צורך גדול עתה במסירת נפש על קידוש השם, וכמפורש בשער-הכוונות.

ח עניין הקדושה של חזרת תפלת מנחה דשבת, יש בה סוד גדול, כי עתה הקדושה הזאת נמשכת ממקום עליון וגבוה מאד וכמו שכתב רבנו ז"ל בשער-הכוונות, על-כן צריך להזהר בה מאד בכוונתה.

ט עניין שלוש פעמים "צדקתך וכו'" - לפי הפשט אומרים אותה במנחה של שבת כנגד שלשה צדיקים: יוסף הצדיק עליו השלום, ומשה רבנו עליו השלום, ודוד המלך עליו השלום, שנפטרו בשבת; אך טעם עקרי ע"פ הסוד הוא, כי צריכין אנחנו עתה לעורר ע"י נשמות שלשה צדיקים הנזכרים, תיקון גדול הצריך לעת-עתה במנחת שבת, כי לעת-עתה צריכה המלכות להעלות אורות מיין נוקבין למקום עליון וגבוה, וצריכה לשלשה נשמות של שלשה צדיקים הנזכרים, שיעלו גם הם אורות מיין נוקבין עמה. ואם חל שבת בראש חודש, אינה צריכה המלכות אל עליית השלשה צדיקים הנזכרים שיהיו מעלים עמה, ולכן אין אומרים שלוש פעמים "צדקתך צדק" הנזכר בשבת שחל בראש חודש, וכנזכר בדברי רבינו האר"י ז"ל בשער-הכוונות. והמנהג פשוט דגם כשחל שבת ביום טוב וחנוכה ושאר ימים שאין אומרים בהם תחנה בחול, דאין אומרים "צדקתך צדק"; ולא עוד, אלא גם אם אלו ימים שאין אומרים בהם תחינה ביום ראשון בשבת, נמי אין אומרים "צדקתך צדק" ביום שבת. ועל זה אין בידינו טעם לידע איך נעלה באותו שבת התיקון הנזכר הצריך למלכות ע"י שלשה צדיקים באמירת שלוש פעמים הנזכרים. ועיין "אמת ליעקב" ניניו ז"ל, דף ק"ב, עמוד ד, סימן יו"ד. וכתב לי הרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר"ו, שמצא בכתיבת יד של הרב יר"א ז"ל וז"ל: מנהג קדום ב"בית-אל" יכב"ץ לכוון כל הכוונות בלב בין החזרה לקדיש, וכן הוא באמירת "צדקתך צדק" מכוונים הכוונות הנזכרות במחשבה, חוץ מראש חודש שאין מכוונים שום כוונה בין החזרה לקדיש; עד כאן לשון הרב היר"א ז"ל.

י בסעודת המנחה, קודם שתטול ידיך ל"המוציא", תאמר בקול רם ובשמחה רבה: "אתקינו סעותדא דמהימנותא שלימתא חדוותא דמלכא קדישא, אתקינו סעודתא דמלכא, דא היא סעודתא דזעיר אנפין", וכנזכר בשער-הכוונות. ודע כי שמעתי שהחסידים המקובלים בעיר הקודש תוב"ב אין אומרים "זעיר אנפין" בפרוש, אלא אומרים ז"א בראשי תיבות דווקא - הן בלימודם בקבלה, הן ב"אתקינו וכו'" הנזכר; וקשיא לי על דבריהם מפיוט "בני היכלא דכסיפין" שתיקנו רבינו האר"י ז"ל, ומשם ראיה דהיה אומר "זעיר אנפין" בפירוש, להשלים המשקל; ואין לומר דרבינו האר"י ז"ל שאני, דאדרבא, להיותו גדול מאד, דיבורו פועל יותר, ואית ליה למחש טפי משאר אדם. ובספר "כתר מלכות" איתא וזה לשונו: להיות שהשעה הזאת ה"זעיר אנפין" עולה בעלייה גדולה עד הדיקנא, אין מן הראוי שנזכיר אותו בתואר זה של "זעיר אנפין", לכן לעת-עתה יאמרו "זהיר אנפין"; עד כאן דבריו. ואני נוהג לסיים: "דא היא סעודתא דמלכא קדישא" בלבד, ולפעמים אני מסיים: "דא היא סעודתא דמלכא קדישא זעיר אנפין".

יא אין בחינת קידוש על היין בסעודה זו, לפי ששורש סעודה זו הוא במקום עליון וגבוה מאד, שאין שם בחינת יין שהוא דין וגבורה; ועם כל זה, באמצע אכילת הסעודה הזו צריך לשתות יין ולברך עליו "בורא פרי הגפן", אבל לא לקדש עליו בקדושת היום בתחילת הסעודה כבשאר הסעודות, וכמו שכתב כל זה בשער-הכוונות, דף ק"י; יעוין שם. ובסה"ק "מקבצאל" נסתפקתי, אם אין לו אלא כוס אחד בלבד מה יעשה? אם ישתהו בתוך הסעודה ויברך "ברכת המזון" בלא כוס, או עדיף טפי לברך ברכת המזון על הכוס, ולא ישתה בתוך הסעודה. והעליתי דעדיף טפי להניחו לברכת המזון; ואף על גב דמצוות כוס זה של תוך הסעודה, זמנה קודם כוס ברכת-המזון כיון דמצוות כוס ברכת-המזון עדיפה ממצווה זו - נדחית מפניה. והבאתי בס"ד ראיה לזה מגמרא דיומא, דף ל"ד, בפלוגתא דתנא-קמא ורבי, דכתבו התוספות: איכא ביניהו, ציבור שלא היה להם נסכים אלא לאחד וכו', דלפי זה נמצא, למאן דאמר "גמר של ערבית משל שחרית", אע"ג דעתה, של ערבית היא לפנינו ובידינו, עם כל זה אין מקריבין הנסכים עתה, אלא משהים אותם עד שחרית משום דעדיף טפי; וכן העניין למאן דאמר השני; ולכן גם בנדון דידן, אע"פ שהוא יושב בתוך הסעודה, ומצווה זו דשתיית הכוס לפניו - מניח הכוס לברכת המזון משום דעדיף טפי.

יב בתוך הסעודה צריך להביא שתי אגודות ההדס ותברך ותריח בהם, וכמו שכתב בשער-הכוונות. ונראה לי דצריך לומר גם כן "זכור ושמור בדבור אחד נאמרו" כמו בשחרית. ואין מנהגינו להקיף השולחן במנחת שבת, יען כי לא נתפרש דבר זה בדברי רבינו האר"י ז"ל על סעודה זו, אך ודאי צריך להניח י"ב ככרות כפי הסוד, כמו סעודת הלילה ושחרית; וגם צריך שני מפות, אחת למעלה מן הלחם ואחת למטה; דאף על גב דבסעודה זו ליכא

קידוש, ובטל טעם בושת הפת - הא איתא עוד שני טעמים דשייכי גם בסעודה זו. ובעניין נטילת ידים יעשה כמו שכתבנו לעיל. וכתב בספר "בני יששכר" שיש קבלה בידם לומר בסעודה שלישית שלשה פעמים מזמור "ה' רועי".

יג אחד האיש ואחד האישה חייבין לקיים סעודה שלישית בפת ועל השולחן כסעודה ראשונה ושניה באין הפרש; ואפילו חל יום טוב להיות במוצאי-שבת, גם כן צריך לקיים סעודה שלישית בפת. ויזהרו לומר תפילת "יהא רעוא" קודם שיטול ידיו לסעודה זו. והפיוט של "בני היכלא דכסיפין" שסידר רבינו האר"י ז"ל לסעודה זו, שמעתי שיש חסידים נמנעים לאמרו מחמת הפחד, שנזכר בו דברים כנגד הקליפות, ואומרים שיראים להתגרות בקליפות. ורבינו האר"י ז"ל, המחבר הפיוט שאני, דרב חיליה. ונראה לי דהנוהג לאמרו לא יבטל מנהגו, ורק יזהר לומר מן פסוק "קריבו לי וכו'" בלחש ממש, עד פסוק "ארי השתא", וכשיתחיל בפסוק "ארי השתא" יגביה קולו, והכי עדיף ואין בזה מחוש; ואנחנו אין נוהגים לאמרו כלל.

יד זמן סעודה שלישית אחר תפילת המנחה; ואם נאנס ועשאה מקודם, יצא בדיעבד, ובלבד שלא יעשנה קודם שש שעות ומחצה, דאז היא בכלל שחרית. ולפי הסוד שגילה רבינו האר"י בזה נראה, דאם עשאה קודם תפילת מנחה, לא יצא ידי חובתו גם בדיעבד.

תולדות · פתיחה

א ואל שדי יברך אותך (בראשית כח, ג). נראה לי בסייעתא דשמיא: הנה ברכה זו שברך יצחק את יעקב באחרונה מתחלת באות ואו ומסיימת באות מם, רמז למילוי שם הוי"ה דיודין שעולה מספר מ"ו; אבל ברכה ראשונה שברכו ב"ויתן לך האלוקים" (שם כז, כח) מתחלת באות ואו ומסיימת באות כף, הרי כ"ו כמניין שם הוי:ה כפשוטו. נמצא, תחילה ברכו כנגד מספר הפשוט, ואחר-כך ברכו כנגד מספר המילוי שהוא מ"ו, דהוא מילוי ע"ב שעולה "חסד". וידוע מה שכתוב בזוהר הקדוש בפרשה זו, דף קמו, דיעקב וזרעו לא נשתמשו בעולם זה אלא בברכה אחרונה של יצחק, והיא זו; אבל ברכה ראשונה שמורה לימות המשיח. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא רמז הכתוב (תהילים כט, יא): "ה' עוז לעמו ייתן, ה' יברך את עמו בשלום" – חלק תבת "שלום" לשתיים וקרי בה "של ומ", כלומר, יברכם עתה בזמן הזה בברכה של ו"מ, שהיא ברכה של "ואל שדי" המתחלת באות ואו ומסיימת באות מם. ובזה יובן בסייעתא דשמיא רמז הכתוב (שמות טו, יז): "תביאמו ותטעמו בהר נחלתך מכון לשבתך פעלת ה'" - קרי בה "תביא מו ותטע מו", דהיינו, ברכת "ואל שדי" שראשה ואו וסופה מם; "בהר נחלתך", רוצה לומר, קודם ביאת המשיח, שאז "נחלתך" שהוא בית-המקדש נקרא "הר", אך כשיהיה "מכון לשבתך", שבית שלישי נקרא "בית", אז "פעלת ה'", כלומר, תפעל בברכה ראשונה של "ויתן לך האלוקים", שראשה ואו וסופה כף, כמניין שמך "ה'". ואמר "ויתן לך את ברכת אברהם", לפי שיצחק – מידתו גבורה, שהיא מידת לילה, ויש לאומות העולם יניקה ממנה; אך אברהם – מידתו חסד, שהוא מידת יום, ואין לאומות העולם יניקה ממנו. ולזה אמר: אך-על-פי שאני הגבורה – מברך אותך ואומר לך שיתן לך ברכת אברהם שהוא החסד, מידת היום; וכמו שנאמר (בראשית כב, ג): "וישכם אברהם בבוקר". "לך ולזרעך איתך", כי מזה אין יניקה לזולתכם, אלא יהיו לך לבדך, ואין לזרים אתכם, שהיא השפעה מעולה וגדולה, דאפילו בשבת שכולו קודש יש מעלה גדולה בתוספת נפש רוח ונשמה של היום על תוספת נפש רוח ונשמה של הלילה, כי זו בחינת נקובא, וזו בחינת דכרא.

תולדות

א התוספת של נר"ן דבחינת לילה, כבר בארנו מקום קבלתם; ועתה נבאר מקום תוספת נפש רוח נשמה (נר"ן) של היום, שהם מעולים וגדולים מן הלילה, והוא: באמירת "נשמת כל חי" תכוון להכין עצמך לקבל עתה תוספת נפש של היום. גם צריך שתכוון בראשי תבות "נשמת כל חי" עולה מספר שלשה הויו"ת; וגם תכוון: "כל חי" עולה מספר אהי"ה יהו"ה אהי"ה, והם מספר "חיים"; וכוונות אלו הם תמורת התפילין, כי הם סוד התפילין הנקראים "חיי המלך", וכמו שכתוב בדברי רבינו האר"י ז"ל. וכתב הרב מורנו רבי דוד פרדו ז"ל ב"מכתם לדוד", סימן י"ג: הבא לומר קריאת שמע בשבת ולא אמר תחילה "נשמת כל חי", דומה קצת לפי סודו לקורא קריאת שמע בלא תפילין; עיין שם. ולכן צריך להיזהר בכוונות אלו אפילו הוא אדם פשוט. גם יכוון באמירת "נשמת כל חי" להמשיך תוספת קדושת שבת בעולם היצירה, כי תיקון "נשמת כל חי" הוא בסדר הזמירות שהם ביצירה; וזו הכוונה צריך לכוון אותה מלבד אותה שכתבנו לכוון באמירת "נשמת כל חי" לקבל תוספת נפש יתרה דבחינת היום. וטוב שהאדם ירשום כל כוונות אלו בסידור שבידו, כדי שתהיה כוונתם בנקל עליו, כי כל זה צריך לכוון בשלשה תיבות אלו שהם "נשמת כל חי", ויאריך בהם עד שישלים כל כוונות הנזכרות בהם.

ב מי ששכח לומר "נשמת" ובירך ברכת "ישתבח" אחר שירת-הים כמעשהו בחול - כתב הרב "מכתם לדוד", דאם נזכר קודם "ברכו", אכתי זמניה הוא; עיין שם. ובספרי הקטן "מקבצאל" העליתי: אע"פ ששמע הקדיש וענה "ברוך ה' המבורך", כל עוד שלא התחיל בברכת "יוצר אור", יאמר "נשמת" כדי לקבל תוספת הנפש; כי עיקר קבלת תוספת הנפש ביום הוא באמירת "נשמת כל חי" ולא ב"ברכו", ורק אם התחיל ברכת "יוצר אור", אין לו להפסיק לומר "נשמת", אלא אומרה אחר התפילה בלא אמירת ברכת "ישתבח". מיהו נראה לי, דאם נזכר בברכות קריאת שמע קודם שחותם "גאל ישראל", יהרהר בלבו שמונה תיבות אלו: "נשמת כל חי תברך את שמך ה' אלוהינו", ובעת שמהרהר בהם, יהרהר גם כן בקבלת תוספת הנפש, כי הרהור אינו חשוב הפסק, ויש בו תועלת קצת לקבל תוספת הנפש; וכמו שאמרו - השומע קדושה משליח ציבור והוא בתוך תפילת העמידה, וכן כיוצא בזה בדיני ברכות שאינו יכול לברכם בפה.

ג שבח זה ד"נשמת כל חי" הוא יקר ומעולה מאד, וצריך לאמרו בנעימה, והוא מסוגל על כל צרה שהאדם עומד בה, שידור נדר לומר אחר הצלתו מהצרה שבח זה של "נשמת כל חי" ויועיל לו; וכמו שכתוב בשם רבי יהודה החסיד ז"ל. ונזכר בתחילתו נשמה ורוח, כי לא זכו לנשמה ורוח אלא ישראל, אבל אומות העולם, אין להם אלא נפש מצד הקליפה; ועל שבח זה נאמר (ישעיה מג,כא): "עם זו יצרתי לי, תהלתי יספרו". ונודע דסוד "נשמת כל חי" הוא בחינת תוספת קדושת שבת בעולם היצירה.

ד הנוסחה העיקרית היא לומר: "וה' אלהים אמת, לא ינום ולא יישן", וכן מצאתי בספר "חמדת-ישראל" לרבינו הרב שמואל ויטל ז"ל. גם צריך לומר: "והלבבות ייראוך, והקרב והכליות יזמרו לשמך", כדי שיהיה המניין שלם וכנזכר ב"שלמי-צבור". ואמרו: "מבלעדיך אין לנו גואל ומושיע, פודה ומציל ועונה ומרחם" - ששה תארים, כנגד ברורים של נשמות וניצוצי קדושה שיהיו בששה אלפים דעלמא, ואח"כ אומר: "אין לנו מלך עוזר וסומך אלא אתה" - על זמן אלף השביעי. ואמרו: "אלוהי הראשונים והאחרונים" - נראה לי בסיעתא דשמיא: "הראשונים" הם האבות, שהם בחסד גבורה תפארת, "והאחרונים" - משה ואהרן ויוסף ודוד שהם בנצח הוד יסוד מלכות. "אלוה כל בריות" - הזקנים והשופטים והנביאים, "ואדון כל תולדות" - אנשי כנסת הגדולה, והתנאים ואמוראים, ורבנן סבוראי, והגאונים ושאר חכמי הדורות כולם; ועיין בריש שער רוח הקודש.

ה "על אחת מאלף אלפי אלפים ורוב רבי רבבות" - נראה לי בס"ד: בחכמה גדולה תיקנו אנשי כנסת הגדולה שיעור זה באלפים ורבבות; כי ב"אלף אלפי אלפים" יש עשרה מדרגות במספר, שהם: אחדים, עשרות, מאות, אלפים, עשרות אלפים, מאות אלפים, אלף אלפים, עשרות אלפי אלפים, מאות אלפי אלפים, אלף אלפי אלפים; הרי כאן עשרה מדרגות, כנגד עשרה ספירות ועשרה הילולים שאמר דוד המלך עליו השלום ב"הללויה, הללו אל בקדשו" (תהילים ק"נ:א'); אבל ב"רוב רבי רבבות" יש שלשה-עשר מדרגות שהם: אחדים, עשרות, מאות, אלפים, רבבות, עשרה רבבות, מאה רבבות, אלף רבבות, רבי רבבות, עשרה רבי רבבות, מאה רבי רבבות, אלף רבי רבבות, רוב רבי רבבות; הרי כאן שלשה- עשר מדרגות, כנגד י"ג מכילן דרחמי, וי"ג מידות, וי"ג שבחים של "ישתבח". יאמר: "יודו ויברכו וישבחו ויפארו וישוררו", כנגד חמשה בחינות הרמוזים בחמשת אותיות דשם הוי"ה וקוצו של יו"ד, שהם סוד נפש רוח נשמה חיה יחידה. ויאמר: "שועת עניים אתה תשמע" - אלו ישראל היושבים בגלות; ו"צעקת הדל" - הוא משיח בן יוסף המדוכה ביסורים, כמו שנאמר (ישעיה נג,ב): "והוא מחולל מפשעינו".

ו בברכת "ישתבח" יש י"ג שבחים, והם כנגד י"ג מכילן דרחמי וי"ג מידות. ויאמר אותם בנעימה ובנחת-רוח, פיו ולבו שווים; ואין צריך לאמרם בנשימה אחת, לכך לא ימהר באמירתם. ואם הרגיש שאחד התחיל בקדיש וקדושה, ימתין, שלא יתחיל לאמרם אלא עד שיענה קדיש או קדושה, כדי שלא יפסיק בהם. וכבר כתבתי בדיני "ישתבח" בשנה ראשונה בס"ד, ומה שצריך להיזהר בברכה זו ובאמירת י"ג שבחים הנזכרים.

ז ברכת "יוצר אור" דשבת הוא בחינת תוספת קדושת שבת בעולם הבריאה, כי כל סדר "יוצר" הוא בבריאה וכמו שכתב בשער-הכוונות. ושבח "לאל אשר שבת" הוא שבח שנזכר בו עילוי השבת. ומה שאמר: "וביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו", הכוונה: כי בחינת ה"א הראשונה דשם הוי"ה ברוך הוא, מקננת בבריאה, ובחינת וא"ו ביצירה; וכל זה בימות החול, אבל ביום-שבת - בחינת וא"ו שבשם נתעלה מן היצירה וישב על כסא כבודו בבריאה; ולזה אמר "וביום השביעי", כלומר: ו' – "ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו", וכנזכר בשער-הכוונות. וצריך לומר: "דעת ותבונה סובבים הודו", וכן "נותנים לו כל צבא מרום"; וכן צריך לומר: "שרפים וחיות ואופני הקודש", וכנזכר בשער-הכוונות. ומה שאמר: "קרא לשמש ויזרח אור", רוצה לומר, זימן וקידש, כמו: "ראו קרא ה' בשם בצלאל" (שמות לה, ל), וכן: "ישראל מקוראי" (ישעיה מח, יב), כלומר, השמש לא היה מזריח אור לתחתונים, לולא כי זימן וקידש אותו השם יתברך לכך. ואמרו: "ראה והתקין צורת הלבנה" - נראה לי בס"ד: מלת "ראה", על דרך מה שכתב הרמב"ן ז"ל בפסוק (בראשית א,ד): "וירא אלהים את האור כי טוב", כי הרצון בקיום יקרא "ראיה", שהוא כעניין "וראיתי אני" דקהלת (ב, יג); וכן "ותרא האשה כי טוב העץ למאכל", שהוא כעניין שאמרו (כתובות קח): רואה אני את דברי אדמון, וכמוהו (שמואל ב טו, כז): "ויאמר המלך אל

צדוק הכהן, הרואה אתה, שובה העיר בשלום״; וכן כאן אמר ״וירא אלהים את האור כי טוב״, שרצה בקיומו לעד; עד כאן דבריו ז״ל. וכן העניין כאן – אומר: ״ראה והתקין״, רוצה לומר, חפץ ורצה והתקין צורת הלבנה, שגזר בהם הקיום והם עומדים בחפצו, שאם יתפרד מהם חפצו ורצונו רגע - יהיו לאין.

ח אם התחיל ״המאיר לארץ״ במקום ״הכל יודוך״ כמנהגו בחול - אם לא נזכר אלא עד אחר שהתחיל ״אל ברוך גדול דעה וכו׳״, יגמור כל אלפא-ביתא ד״אל ברוך וכו׳״, ויחזור ויאמר מן ״הכל יודוך״ על הסדר של שבת. ואפילו אם לא נזכר אלא עד אחר שהתחיל ״לאל ברוך נעימות״, כל שלא חתם עדיין ״ברוך אתה ה׳ יוצר המאורות״, צריך לחזור ולומר מן ״הכל יודוך״ על הסדר; ודלא כמי שכתב דאינו חוזר לומר אלא ״לאל אשר שבת״, או ״אל אדון על כל המעשים״; יען כי באמת, אמירת ״הכל יודוך וכו׳״ הוא צורך גדול בשבת, דכאן נרמזים שבעה היכלות דבריאה הנפתחים ביום-שבת, והם נרמזים בששה פעמים ״הכל״ הנזכרים בברכה זו, ד״הכל״ לשון ״היכל״, וסדר מקום הרמז שלהם מפורש בשער-הכוונות; על-כן צריך להתחיל מן ״הכל יודוך״. ונראה לי בס״ד לומר עוד: טוב להתחיל מן ״עושה שלום ובורא את הכל״, דאע״פ שתיבות אלו ישנם ב״יוצר״ דחול, וכבר אמרם; מכל מקום, מאחר שהפסיק ביניהם באמירת ״המאיר לארץ ולדרים וכו׳״, יותר טוב ונכון לחזור לאמרם כדי לחברם עם ״הכל יודוך״, כי הרמז של שבעה היכלות מתחיל מן ״הכל״ של ״ובורא את הכל״, ואחריו רמז של ״הכל יודוך״.

ט היכא דאמר יוצר דחול, ולא נזכר אלא עד שחתם הברכה ד״יוצר המאורות״, אינו חוזר לומר הסדר של שבת, אלא גומר ברכת ״אהבת עולם״; ועיין ״שלמי-צבור״, דף כ״ח; יעוין שם. ונראה לי דיחזור לומר כל סדר היוצר דשבת בהרהור הלב, וגם הברכות יהרהר בלב; וכל שהוא בהרהור, יש בו תועלת, ואין בו דין הפסק ולא ברכה לבטלה, וכמו שכתבתי במקומות אחרים.

י גם בשבת צריך לסמוך גאולה לתפילה, ולא יפסיק אפילו לקדיש וקדושה וברכו; ויזהר שלא יטעה להתפלל של חול; ואם טעה, ידאג כל אותו שבוע ויפשפש במעשיו. ואם טעה והתפלל תפלת חול ונזכר באמצע הברכה, יגמור אותה ברכה שטעה בה, ואח״כ חוזר לשל שבת. ואם היה סבור שהוא חול, והתחיל אדעתא דחול, ומיד כשאמר תיבת ״אתה״ נזכר קודם שאמר תיבת ״חונן״ - הוה לה ״התחיל בשל חול״ אם הוא בתפלת שחרית שאינה מתחלת ב״אתה״; אבל אם הוא בתפלת ערבית ומנחה שמתחילים ב״אתה״, אינו גומר ״אתה חונן״, אלא מסיים בשל שבת, כיוון שנזכר קודם שאמר תיבת ״חונן״; אבל אם היה יודע וזוכר שהוא שבת, ושלא בכוונה התחיל תיבת ״אתה״, אפילו אם הוא בתפלת שחרית שאינה פותחת ב״אתה״ - אינו גומר ״אתה חונן״, דחשבינן ליה כטעה בתפילת שבת בין זו לזו, שהרי יכול לומר ״אתה קדשת״ או ״אתה אחד״, ולכן עתה יאמר תיכף ״ישמח משה״. ושליח-ציבור שטעה בחזרה והתחיל בשל חול ונזכר, אינו גומר הברכה של חול, אלא פוסק ומתחיל בשל שבת; כי דין זה לא נאמר אלא בתפלת לחש ולא בתפלת החזרה.

יא טעה והתפלל של חול בשבת ולא הזכיר של שבת: אם הגיע ל״עושה שלום״, אע״פ שלא עקר רגליו חוזר לראש; ואם לא הגיע ל״עושה שלום״, אע״פ שסיים תפלתו, אינו חוזר אלא לשל שבת. ואם טעה והתפלל של חול ולא נזכר אלא עד אחר שהתפלל מוסף, אע״פ דיש מי שכתב שאינו חוזר להתפלל שחרית של שבת, מכל מקום הנכון הוא דיתפלל מנחה שתים כדין מי ששכח להזכיר ראש חודש בשחרית ונזכר אחר מוסף, שפסק הרשב״א ז״ל דיתפלל מנחה שתים, וכנזכר בספר ״שיורי-ברכה״. ועיין ״בית-מנוחה״, אות ד׳; יעוין שם.

יב אם בליל-שבת התפלל של יום חול בלבד ולא הזכיר שבת: אם שמע משליח-ציבור ברכה מעין שבע מראש ועד סוף, יצא, ואם לאו, חוזר ומתפלל; ולכן שליח-ציבור עצמו שטעה בלחש שלו, יוצא ידי חובה בברכה מעין שבע. ואם האדם מסתפק אם טעה והתפלל של חול אם לאו, אינו חוזר להתפלל, דאמרינן, מסתמא התפלל של שבת, כי חומרו של יום גורם דרמי אנפשיה בעת תפלה, ומדכר להתפלל תפילת שבת.

יג כשעומד להתפלל שחרית - אחר שאומר פסוק ״אדני שפתי תפתח, ופי יגיד תהלתך״ - יכוון לקבל תוספת הרוח של בחינת היום, ויכוון לקבל זה קודם שיתחיל בברכת ״אבות״, וכמו שכתב בשער-הכוונות. וכתבתי בספרי הקדוש ״מקבצאל״, שאם שכח לכוון כונה הנזכר של קבלת תוספת הרוח, יש לו תקנה לכוון אותה בתחילת תפילת מוסף, אחר שיאמר פסוק ״אדני שפתי תפתח וכו׳״.

יד בעמידה של שחרית דשבת כשאומרים ״חמדת ימים אותו קראת״ - אין מסיימים ״זכר למעשה בראשית״, ורק בערבית ומוסף אומרים ״זכר למעשה בראשית״. ובספר ״משנת-חסידים״ נתן טעם לזה ע״פ הסוד, אך בדברי רבינו האר״י ז״ל לא נמצא טעם מפורש על זה.

טו בשבת אומר החזן קודם הוצאת ספר תורה: ״אתה הראת לדעת וכו׳״, והם שמונה פסוקים, כנגד שבעה העולים לספר תורה והמפטיר; וביום טוב מדלגין ב׳ פסוקים, ומתחילין מן ״יהי ה׳ אלהינו עמנו״; ובחול אומר שלשה פסוקים בלבד, כנגד שלשת העולים וכנזכר ב״שלמי-צבור״; והמוסיפין

וגורעין, אין להם על מה שיסמוכו. וצריך כל אדם לומר "בריך שמיה דמארי עלמא" בעת הוצאת ספר התורה מן ההיכל - בין בשבת, בין ביום טוב, בין ביום הכיפורים. וב"כסא-אליהו" כתוב שיאמר אותו גם בראש חודש, מפני שגם בראש חודש אומרים "כתר" בקדושת מוסף, ולכן מצי למימר נוסח הנזכר: "בריך כתרך ואתרך", משאין כן בחול, אין טעם לאמרו.

טז כשמוציאין ספר תורה מן ההיכל, פותחין אותו ומראין אותו לכל הקהל. וצריך שכולם ישתחוו לספר תורה כשהוא פתוח, אפילו נשים וטף, ויאמרו "וזאת התורה וכו'", "אל שדי אמת, משה אמת ותורתו אמת"; והטעם: כי התורה נתנה לנו מעולם הבריאה, ששם מאיר "אל שדי", ושם סוד הבינה שהוא סוד שם "אהיה" שמספרו כ"א, וכ"א פעמים אהי"ה עולה מספר "אמת"; ולכן משה שנתנה תורה על ידו ונקראת על שמו, הנה מספר שמו עולה "אל שדי". ואם האדם עומד במקום שאינו יכול להפסיק בדיבור, ישתחווה בלבד. וראיתי בספר אחד שכתוב שם: טוב שיסתכל האדם בתיבה, שיהא אות ראשון שלה כמו אות ראשון שבשמו; ומצאתי כתוב שבשבת בשחרית ישתחווה לספר תורה שבעה השתחויות כנגד העולין, וכן כל זמן, יהיו השתחויות כנגד העולין לספר תורה, ונכון הוא.

והנה בשער-הכוונות מפורש מנהגו של רבינו האר"י ז"ל בהוצאת ספר תורה כך הוא: מנשק הספר תורה, ומלווהו ללכת אחריו כשמוליכין אותו מן ההיכל אל התיבה לקרות בו. ואח"כ היה נשאר שם סמוך אל התיבה עד שיהיו פותחין את הספר תורה ומראין אותו לקהל; ואז היה מסתכל באותיות הספר תורה ממש, והיה אומר שעל ידי הסתכלות האדם מקרוב כל כך שיוכל לקרוא האותיות היטב, על ידי זה נמשך אור גדול אל האדם. ואח"כ היה חוזר למקומו הראשון ויושב שם מיושב עד סיום קריאת הפרשה, ולא כאותם הנוהגים לעמוד בקריאת הספר תורה, עד כאן; יעוין שם. ופה עירנו בגדאד נוהגין לפתוח הספר תורה להראותו לקהל בעת שמוציאו מן הארגז שבכותל בתוך ההיכל; ופתיחה זו אינה נראית לכל הקהל. ואח"כ מוליכין הספר תורה לתיבה אשר באמצע בית-הכנסת, ופותחין אותו לקהל בארבע רוחות התיבה שני פעמים בזו אחר זו. ואח"כ מניחים אותו על הכסא שבראש התיבה לקרות בו. ואחר שגומרין הקריאה סוגרין התיק, ואין פותחין אותו להראותו לקהל בעת שמוליכין אותו מן התיבה להיכל כמנהג מקומות אחרים שזכר מור"ם ז"ל בהגהת השולחן. ואני אמרתי: מנהג עירנו שלא לפתוח פעם שנית הספר תורה כשמחזירין אותו להיכל הוא מנהג יפה ומתוקן על פי הסוד; יען כי מפורש בדברי רבינו ז"ל בשער-הכוונות, דפתיחת הספר תורה הוא, שיתגלה הארת התורה הכתובה בתוכו לחוץ אל כל הקהל; ואח"כ בעת שקורין בתורה, אז יוצא האור שבתוכו לחוץ, שהוא התורה עצמה שנקראת "אור". וכתב עוד שם אחר זה וזה לשונו: והנה הארה זו אינה נשארת כך רק לפי שעה, ואח"כ חוזרין מתעלמים בפנים כמתחילה; ולכן תיכף אחר הקריאה סוגרין הספר תורה ומחזירין אותו למקומו תוך ההיכל; עד כאן לשונו. ולפי זה נראה מנהג עירנו נכון, שסוגרין אותו תיכף אחר הקריאה, ותו אין טעם לפתחו אחר שעשו בסגירה רמז להתעלמות האורות בפנים.

יז בשבת עולין לספר תורה שבעה חוץ מן המפטיר, והם כנגד חסד גבורה תפארת נצח הוד יסוד מלכות (חג"ת נהי"ם). וזה סדר מעלתם על פי הסוד: הששי גדול מכולם, שהוא כנגד היסוד; והשני לו במעלה הוא השלישי, שהוא כנגד תפארת; והשלישי במעלה, הכהן, שהוא כנגד חסד; ואחריו הלוי, שהוא כנגד גבורה; ואחריו ד', שהוא כנגד נצח; ואחריו החמישי, שהוא כנגד הוד; ואחריו השביעי, שהוא כנגד מלכות; ולכן "קטן עולה למנין שבעה" (מגילה כג.) - שביעי דווקא. ובמנחה שבת קורין שלשה, כנגד חכמה בינה דעת; וביום טוב חמשה: הראשון כנגד נצח דחכמה, והשני נגד נצח דבינה, והשלישי - הוד דחכמה, והרביעי - הוד דבינה, והחמישי - יסוד דחכמה, וכנזכר בשער-הכוונות. ולפי זה, ביום טוב - החמישי גדול מכולם. וכתבו הפוסקים סימן לשלשה דמנחת שבת ושני וחמישי - פסוק "יברכך ה' וישמרך", שהוא שלשה תיבות; וסימן לעולים ביום טוב שהם חמשה - פסוק "יאר ה' וגו'"; וסימן לעולים בשחרית דשבת – "ישא ה' פניו וגו'". ונ"ל שסימן לעולים של יום הכיפורים שהם ששה – פסוק: "ושמו את שמי על בני-ישראל", דעד כאן נשלם הצווי, ותיבות "ואני אברכם" אינם בכלל הצווי. ועוד, כיון דיש אתנח בתיבת "ישראל", הרי נשלם כאן הפסוק, דכל אתנח נחשב סוף פסוק כנודע.

יח העולה לספר תורה יראה תחלה מקום הקריאה, ויסתכל בפסוק הראשון שעתיד לקרות, ואח"כ יכסה הכתב על-ידי מפה ויברך ברכת התורה, ויסיר המפה ויקרא; ואחר שגמר יחזור ויכסה הכתב במפה ויברך ברכה אחרונה; ויזהר בעת שמברך, לאחוז בספר תורה עצמו ע"י המפה ולא בתיק. ויניח שתי ידיו בעת הברכה, אחת מצד זה ואחת מצד זה, ויכוון לכלול השמאל בימין; ואחר שגומר הברכה שלפניה, מסיר יד השמאל, וישאר אוחז ביד ימין בלבד ע"י מפה, וכמו שכתב רבינו ז"ל כל זה בשער-הכוונות. וכתב שם מורנו הרב שמואל ויטל ז"ל, דאין חיוב לאחוז הספר תורה במטפחת, אלא רק בעת קריאת התורה בציבור, שאז מתגלים האורות העליונים כאמור, אבל שלא בשעת קריאת ספר תורה, כגון שצריך לתקנו, או שאוחזו לצורך אחר, אין כאן חיוב לאחוז בו ע"י המטפחת; יעוין שם. ונראה לי: בשעה שהוא פותח הספר תורה להראות הכתב לקהל ורואה שאינו פתוח באותה פרשה

שקורין בה, וצריך לגלול בו שנים או שלשה דפים, דצריך ליזהר לאחוז ע״י המטפחת גם לפי דעת מורנו הרב שמואל ויטל ז״ל, יען כי מפורש בדברי רבינו ז״ל, דבעת שפותח הספר תורה בהיכל כדי לקרות - מתגלית הארת התורה הכתובה בתוכו לחוץ אל כל הקהל, בסוד בקיעה השנית כנזכר׳ בשער-הכוונות; ולכן צריך להיזהר בזה מאותה שעה; וכן יזהר השליח-ציבור בעת שקורא בו בציבור ונשלם הדף שפתוח לפניו, שצריך למשוך היריעה מדף לדף עד סיום הפרשה, דצריך להיזהר שיאחז ביריעה ע״י המטפחת.

יט אם הוא באמצע קריאת שמע וקראוהו לעלות לספר תורה, אפילו שקראוהו בשמו - לא יעלה, אלא דווקא אם יודע בעצמו שיוכל לגמור הקריאת שמע בדרך הילוכו עד שיגיע אצל הספר תורה. ואם הוא עומד בברכות קריאת שמע וקראוהו בשמו - העליתי בספרי הקדוש ״רב-פעלים״ בתשובה, בס״ד, שיוכל לעלות; ועשיתי כמה ספק ספקות, וכולם מתהפכים.

כ העולה לספר תורה, לא יסמוך עצמו על העמוד או על כסא התיבה, וכן החזן הקורא יזהר בכך. ובזמן הזה דנוהגים דהחזן הוא הקורא, יזהר העולה לקרות עם החזן בלחש שלא ישמיע לאזניו. והעולה אומר קודם הברכה: ״ברכו את ה׳ המבורך״, והקהל עונין: ״ברוך ה׳ וכו׳״. ופה עירנו נוהגים לומר: ״רבנן, ברכו את ה׳ המבורך״. ויכוון בברכה אחרונה ״אשר נתן לנו תורת אמת״ - זו תורה שבכתב, ״וחיי עולם נטע בתוכנו״ - זו תורה שבעל פה. וישתדל האדם לעלות לספר תורה לפחות פעם אחת בחודש. וכל העולה לספר תורה, יעלה בדרך קצרה, וירד בדרך ארוכה. ואסור לאדם לצאת ולהניח הספר תורה פתוח, אפילו בין גברא לגברא; ומתוך דוחק, שרי בין גברא לגברא. ואם קורין לאדם ששומע קריאת ספר תורה בבית-הכנסת זו, כדי שילך ויעלה לספר תורה אחרת בבית-הכנסת אחרת, מותר לצאת אפילו באמצע הקריאה, כיון דגם הוא הולך לקרות בתורה; וכל שכן היכא דהציבור של בית הכנסת האחרת ממתינים עליו לבוא.

כא אבל בתוך שנים עשר חודש על אב ואם, תועיל עליית הבן למפטיר יותר טוב מעליית המשלים; וכל שכן אם הוא מפטיר בקרבנות המוספים; וכל שכן אם הוא מפטיר דזכור ופרה, דיש אומרים שהם דאורייתא.

כב אחר קריאת-התורה יתפללו מוסף; ויאמרו נוסח ״תכנת״ שהוא מיוסד על אלפא-ביתא בסדר תשר״ק, ובסופו חמשה תיבות בסדר מנצפ״ך. ויש סידורים שנדפס בהם דברים יתרים על חמשה אותיות דמנצפ״ך, ואין ראוי לאמרם, דאין בזה טעם.

כג בחזרה בציבור יאמר קדושת ״כתר״; וכשאומר החזן תיבת ״איה״, יאריך בה הרבה, כדי שכל אדם יכוון אותה שעה לקבל תוספת נשמה של בחינת היום; וקבלה זו צריכה להיות בתיבת ״איה״ דווקא, לכן צריך השליח ציבור להאריך בה בניגון. ואם האדם עודנו בעמידה בלחש, ושמע ששליח ציבור אומר קדושה, ישתוק וישמע ויכוון בהרהור הלב בקבלת תוספת נשמה בתיבת ״איה״. וכשיאמר פסוק ״שמע ישראל״ בקדושת מוסף, יכוון לקבל עליו למסור עצמו על קדוש-השם; ואשרי הזוכה לעשות קבלה זו באמת ובתמים, ועליו תבוא ברכת טוב.

ויצא · פתיחה

א ויקח יעקב אבן, וירימה מצבה. ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים וכו׳ (בראשית לא, מה). צריך להבין, מה רמז יעקב אבינו עליו השלום בדבר זה שלקח הוא תחילה אבן אחת גדולה וירימה מצבה? דכיון דאמר ״מצבה״, משמע דהיתה אבן גדולה; ואחר-כך אמר לאחיו שהם בניו, לקטו אבנים קטנים להניחם על אותה האבן הגדולה או סמוך לה, ועשו מזה גל; והלוא דבר הוא, מה כוון לרמוז בכל זה? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דידוע: ישראל נקראו בשם ״אבן״, דכתיב (שם מט, כד): ״משם רועה אבן ישראל״. ופרשנו הטעם דנקראו ״אבן״, מפני דהאבן אשר תמצאנה למטה בקרקע מדרס כף-רגל, הנה אפשר שתעלה למעלה, שיבנו אותה בכיפת המגדל אשר יושב המלך בתוכו, ונמצא עומדת למעלה מראשו של מלך; והוא הדבר אשר דיבר הכתוב (תהילים קיח, כב): ״אבן מאסו הבונים, הייתה לראש פינה״; כן ישראל אשר ירדו לגלות לבירא עמיקתא, והיו למדרס כף-רגל – אז יתעלו בתכלית ויתקיים בהם (דברים כח, א): ״ונתנך ה׳ אלוקיך עליון על כל גויי הארץ״; אך ידוע לא גלו ישראל ונעשו מדרס כף-רגל, אלא כדי שיתווספו עליהם גרים (פסחים פז:), כי אי אפשר לישראל בלי תוספת, יען כי ישראל נקראו ״קודש״, דכתיב (ירמיה ב, ג): ״קודש ישראל לה׳״, וכל קודש צריך לו תוספת, כי צריך להוסיף מחול על הקודש בכל מקום; ולכן יעקב אבינו עליו השלום לקח תחילה אבן אחת גדולה הרומזת לישראל עצמם שהם ״גוי אחד בארץ״ (ש״ב ז, כג); ואמר לבניו: ״לקטו אבנים״, רמז לגרים, שצריכים להשתדל לקבץ גרים תמיד בכל דור ודור כדי להוסיף מחול על הקודש, כי זהו כבודו של קודש, לעשות לו תוספת מן החול בכול מקום; ולכן השבת, שקראו הכתוב (שמות לא, יד) ״קודש״, צריך לעשות לו תוספת מן החול – הן בכניסתו, הן ביציאתו.

ויצא

א מאחרין תפילת ערבית כדי להוסיף מחול על הקודש; וצריך להוסיף זמן שהוא ודאי לילה. ופה עירנו בגדאד יע״א נוהגים להמתין עד שיעבור שליש שעה מקריאת ה״מוגרב״; ועטרת ראשי אדוני אבי זלה״ה היה מחמיר להמתין חצי שעה, ועל כל פנים אין רשאי לפחות מן שליש שעה, שהוא עשרים דקים אחר קריאת ה״מוגרב״, כיון שנהגו בכך. וכתב הרב ״ברכי-יוסף״ ז״ל, שמצא בכתיבת יד מהרב חיים ויטל ז״ל בשם רבינו האי גאון ז״ל - טוב שיהיה האדם מושך ומאריך בעניית ״ברוך ה׳ המבורך לעולם ועד״ באפוקי שבתא, ויועיל להצלחה.

ב להרמב״ם ז״ל, מצוות עשה מן התורה לקדש השבת בדברים ביציאתו, ולשאר פוסקים הוא מדברי סופרים. ולכן תקנו אנשי כנסת הגדולה נוסח ״אתה חוננתנו״ לאמרו בתפלה, ובזה מקיים האדם מצוות לקדש השבת בדברים; ואח״כ חזרו ותקנו חז״ל לקדשו על הכוס, ותקנו נוסח ברכת ההבדלה על הכוס מלבד אמירת ״אתה חוננתנו״ אשר אומרים בתפלה. וצריך להשתדל להבדיל על הכוס ולחזור אחריו, כדרך שמחזירין על מצוות שהם חובת הגוף, אע״פ שאמר ״אתה חוננתנו״; ורק אם אי אפשר לו למצוא כוס להבדיל עליו, אז יוצא ידי חובתו ב״אתה חוננתנו״ שבתפלה. וחז״ל קבעו ההבדלה בברכת ״אתה חונן״, מפני שיש לה דמיון עמה. ואם שכח ולא אמר ״אתה חוננתנו״ באמצע הברכה הזו של ״אתה חונן״: אם אמר ״ברוך אתה ה׳״ ונזכר, אף-על-פי שלא אמר עדיין ״חונן הדעת״, הרי זה משלים הברכה לומר ״חונן הדעת״, ואין צריך לומר ״אתה חוננתנו״, שהרי אחר תפילה יבדיל על הכוס, ולכן גם ב״שומע תפילה״ לא יאמר אותה, ורק יזהר שלא לעשות שום מלאכה אחר תפילה קודם שיבדיל על הכוס; אבל אם לא הזכיר השם, אלא כשאמר ״ברוך אתה״ נזכר, הרי זה יאמר מיד ״אתה חוננתנו וכו׳״ על הסדר, ויחתום ״ברוך את ה׳, חונן הדעת״.

ג הא דאמרנו: אם טעה ולא הזכיר ״אתה חוננתנו״, דאין צריך לאמרה ב״שומע תפילה״, הינו דווקא אם הוא יודע שיש לו כוס להבדיל עליו, אבל אם יודע שאין לו כוס להבדיל עליו, וגם למחר לא יהיה לו, הרי זה אומר ״אתה חוננתנו״ ב״שומע תפילה״, כיון ששכח לאמרה בברכת ״אתה חונן״, כדין מי ששכח שאלה בברכת השנים, שאומרה ב״שומע תפילה״. ואם גם ב״שומע תפילה״ שכח ולא אמרה, צריך לחזור ולהתפלל כדי לומר ״אתה חוננתנו״, מפני שהוא אין לו כוס להבדיל עליו, וגם יודע שגם למחר אין לו כוס. ואם ארע לו כן בתשעה באב ששכח לומר ״אתה חוננתנו״ ב״אתה חונן״, וגם לא אמרו ב״שומע תפילה״, אין צריך לחזור ולהתפלל כדי לומר ״אתה חוננתנו״, אף-על-פי שבלילה אינו מבדיל על הכוס, מאחר שיודע הוא שיבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב; ורק יזהר לומר בליל תשעה באב קודם עשיית מלאכה ברכת ״המבדיל בין קודש לחול״ בלא שם ומלכות.

ד כתוב בזוהר הקדוש, פרשת בראשית, דף יד: ובשרותא, מבדלי בצלותא, ומבדלי על כוס, פרחי מתמן וכו׳, יעוין שם. וכתבתי שם, בסייעתא דשמיא, בהגהותי על הזוהר, הכוונה – שמגרשים לאותם מזיקים בהדרגות: ותחילה אומרים הבדלה בצלותא דלחש, ובזה נעקר ונתלש כוח הפנימי של המזיקין; ואחר-כך ״שיר של פגעים״, ובזה נעקר ונתלש כוח האמצע שלהם; ואחר-כך הבדלה בקול רם, ובזה נעקר ונתלש כוח החיצון שלהם, ואז פרחי לגמרי ואזלי להו למדברא וכו׳; יעוין שם.

ה במקום שרובם עמי-הארץ ואין יודעים לומר ״אתה חוננתנו״ על-פה, מצווה על שליח-צבור לומר ״אתה חוננתנו״ כולו בקול רם, כדי שיאמרו עמו או יכוונו לאמירתו. ועיין ״כף-החיים״, סימן לט, אות ט, יעוין שם.

ו אומרים ״ויהי נעם״ אחר תפילת העמידה של ערבית, ונוהגים לכפול פסוק ״אורך ימים אשביעהו״ להשלים המניין. ועל-פי הסוד, עניין ״ויהי נעם״ שאומרים בכל מוצאי-שבת, הוא עניין נפלא וגדול מאוד, כי הוא כדי להמשיך תוספת קדושת שבת לכל ימי השבוע הבאה עד שבת האחרת, ועל-כן, מזמור זה של ״ויהי נעם״ צריך לאמרו כולו מעומד, ולפחות תאמר פסוק זה של ״ויהי נעם״ מעומד ואחר-כך תשב. והטעם הוא: כי הכוונה עתה, כדי לקבל אור החוזר מן הבינה הנקרא נעם ה׳ מסוד תוספת שבת, ולכן צריך שיהיה מעומד; ועתה צריך האדם להכין עצמו לקבל אור תוספת השבת בששת ימי החול, ובכן יהיה מכלל : ״והתקדשתם, והייתם קדשים״, שצריך האדם להתקדש בימי החול מקדושת השבת. ודע, כי שני מיני תוספת קדושת שבת נתוסף ביום השבת, והם: האחד, על-ידי כוונת התפילות של שבת, והשני, על-ידי כוונת הסעודות; וכנגד המשכת תוספת קדושת שבת לימי החול מבחינת הסעודות, אנחנו עושין סעודה רביעית במוצאי-שבת, וכוונתה היא, להמשיך אור קדושת סעודות שבת לכל סעודות ימי החול; וכנגד המשכת תוספת קדושת שבת מבחינת התפילות, אנחנו אומרים מזמור זה של ״ויהי נעם״, שעל-ידי זה אנחנו ממשיכים אותו נועם לכל תפילות השבוע. ולכן טוב שכל אדם יאמר בפיו קודם אמירת ״ויהי נעם״: הריני מכין עצמי לקבל אור תוספת קדושת השבת לימי החול, ואתקדש בעזרת השם בימי החול מקדושת השבת כמו שציוונו ה׳ אלוקינו בתורתו הקדושה: ״והתקדשתם, והייתם קדשים״. ויהי רצון מלפניך ה׳ אלוקינו ואלוקי אבותינו, שיעלה לפניך כאלו כוונתי בכל הכוונות הראויות לכוון בזה. ודע, דאף-על-פי שכתבו הפוסקים הפשטנים דאין לומר ״ויהי נעם״ כשחל יום-טוב באמצע השבוע, מכל מקום, על פי הסוד צריך לאמרו בכל מוצאי-שבת, וכמו שכתב הרב חיד״א ז״ל ב״ברכי-יוסף״, סימן רצה, וכן כתב ב״שלמי-

צבור", דף רח, עמוד ג. ובספר "חסד לאלפים" כתב: על פי הסוד ראוי לומר "ויהי נעם" אפילו במוצאי-שבת שחל בחול-המועד, וכן ראוי לעשות בהצנע לכת. והנה פה עירנו בגדד יע"א, היה המנהג מקדמת דנא שלא לומר "ויהי נעם" כשחל יום-טוב באמצע השבוע; ותהילות לאל, קודם כמה שנים תיקנתי בסייעתא דשמיא המנהג בכל בתי-כנסיות אשר פה עירנו בגדד, לומר "ויהי נעם" עד סוף המזמור בכל מוצאי-שבת באין הפרש כלל.

ז עניין קדושת "ובא לציון" שאומרים בליל מוצאי-שבת, הכוונה היא להמשיך הארת עולם האצילות אשר בסוד תוספת שבת אל עולם הבריאה, כי שם בחינת קדושת "ובא לציון גואל", וכוונתנו היא להמשיך תוספת הקדושה ההיא בבריאה, כדי שתתקיים כל ששת ימי החול עד שבת האחרת, ולכן אין קדושה זו נאמרת בלילה אחרת זולת מוצאי-שבת, מפני דאין בידינו כוח להמשיך הארת האצילות בבריאה אלא בלילה הזאת ולא בשאר לילות החול, וכמו שכתב בדברי רבנו האר"י ז"ל בשער-הכוונות, ולכן צריך להיזהר בה מאוד.

ח צריך להיזהר בכוס ההבדלה בכל הדברים שכתבנו על כוס של קדוש. וכתב הרב חיים ויטל ז"ל בשער-הכוונות: טוב שלא להטיל מים בכוס של הבדלה בשום אופן; יעוין שם. ונראה לי, מה שכתב "בשום אופן", כוונתו לומר – בין אם יניח המים בכוס קודם שיניח היין, בין אם יניח המים אחר היין כשאר מזיגות, ובין אם יערב המים בתוך הצלוחית ואחר-כך ייתן היין בכוס.

ט בעניין עצי בשמים, מפורש בדברי רבנו האר"י ז"ל בשער-הכוונות: מאותם שתי אגודות הדס שיש לך מן שבת שהם משולשים, תיקח מהם עתה בליל מוצאי-שבת שלושה הדסים כשרים, ותריח בהם בעת ברכת "עצי בשמים"; וצריך שיהיו שלושה הדסים אלו קשורים קשר אחד ואגודה אחת; ותכוון להשאיר לך כוח מתוספת נפש רוח ונשמה שנתוספו לך בשבת, וזה נעשה לך עתה על-ידי שלושה הדסים אלו בהריחך מהם. וכבר נודע דכל פעולות ליל מוצאי-שבת הם כדי להשאיר חלק מתוספת קדושת שבת לימי החול הבאים, וכנזכר כל זה בשער-הכוונות. וכתב בספר "כתר-מלכות": כשיריח – ימשוך וישאב הריח בחטמו שלשה המשכות ושאיבות בזו אחר זו כנגד נפש רוח ונשמה, וגם עתה יכוון במחשבתו בארבע תיבות אלו שהם: "ריח ניחוח אשה לה'".

י יזהר שייטול ההדס בשעת ברכה ויריח בו כדרך גדילתו; וצריך שיאחזהו בימין, וכשהוא בעצמו מברך על הכוס דאז אוחז ההדס בשמאלו, צריך שבשעת ברכה של ההדס יאחז הכוס בשמאלו וההדס בימינו, ואחר שיברך "מאורי האש" יחזור הכוס לימינו ויברך עליו ברכת ההבדלה, כי כל דבר שמברך עליו ראוי לאחוז בימין; ואחר שמברך על ההדס לא יזרקנו בארץ, אלא ישים אותו בחיקו, או ימסרנו לאחד מבני ביתו. וכתוב בספר "תורה לשמה": ההדס של שבת, לא יזרקנו אחר מוצאי-שבת שיהיה עם הזבל לאשפה, אלא יצניענו עד שיתייבש, ויניחנו בהסקת התנור של לחמי שבת.

יא אם אין לו הדס, יברך של שאר מיני בשמים שיש בהם ריח טוב. ותכשיט של זהובים שתולין הנשים בצווארן על הדדים ומניחים בו בשמים שקורין "קרנפיל", אסור לברך עליו, דזה נקרא בשמים של ערווה, ואם ברך עליו במוצאי-שבת, לא יצא ידי חובתו, וצריך לחזור ולברך על בשמים כשרים.

יב תקנו חז"ל לברך "בורא מאורי האש" במוצאי-שבת, זכר למה שנתן הקדוש-ברוך-הוא דעה באדם הראשון לחדש יציאת האור במוצאי שבת – שלקח שתי אבנים והקישן זו בזו ויצא מהן אור (פסחים נד.); ולכן יכול לברך על האור שהוציאו ישראל עתה במוצאי-שבת מאבנים וכיוצא, חוץ ממוצאי יום הכיפורים דאין מברכים על זה, אלא רק על אור ששבת, דהתם יש טעם אחר לברכה זו. ועששית שהדליקה מערב שבת ונשארה דלוקה במוצאי שבת, מברך עליה; אבל נר שהודלק בשבת עצמו - כיון דהודלק באיסור - אין מברכים עליו במוצאי שבת, ואפילו הדליקו נכרי לצורך עצמו, אין מברכים עליו, מפני שאם היה ישראל מדליקו היה עובר עליו, והרי זה דינו כנר שהדליקו ישראל. ואם ברך על נר זה שהדליקו ישראל או הנכרי בשבת, צריך לחזור ולברך על אור אחר; מיהו, אם הדליק ישראל או הנכרי את הנר בשבת לצורך חולה שיש בו סכנה או לצורך חיה שהיו צריכים לנר, אין זו מלאכת עבירה, ומברכים על נר זה במוצ"ש.

יג נכרי שהדליק במוצ"ש את הנר מנר של ישראל, מברכים עליו; אבל אם הנכרי הדליק את הנר מנר של נכרי, אין מברכים עליו, גזרה שמא יבואו לברך על נר שהדליק הנכרי בשבת; ובדיעבד, אם עבר ובירך על נר זה, אין צריך לחזור ולברך. ואם הנכרי הוציא אור במוצ"ש מאבנים וכיוצא, והדליק הנכרי את הנר מזה האש שהוציאו הנכרי, יש אומרים דמותר לברך עליו, ויש אוסרים; ולכתחילה יש לחוש לדברי האוסרים, ולא יברך אלא עד שידליק הישראל נר אחר מזה, ויברך על הנר שידליק הישראל. וכל הלכות אלו הם מצויים הרבה אצל בעלי בתים שיש להם שפחות ומשרתים נכרים בביתם. ודע עוד דאין מברכים על נר שמדליקים לכבוד בית-הכנסת או למנוחת המתים.

יד היה הנר בתוך הכלי שקורין "פנר" (פנס רחוב), ואפילו בתוך כלי זכוכית, אין מברכים עליו עד שיראה גוף השלהבת ממש בלי הפסק; ולכן אפילו אם הנר גלוי ומופיע אור הרבה בכל מקום, ורק יש בני-אדם עומדים בצידו ואינו רואה את שלהבת הנר, אינו מברך. ואף על פי שרואה את שלהבת הנר,

צריך שיתקרב לאורו בכדי שיוכל להכיר בין מטבע מדינה זו למטבע מדינה אחרת שמידתם וכמותם שווה. וסומא לא יברך. וכתוב בספר "תורה לשמה": אף על פי דמן הדין, כל שיוכל להבחין בין מטבע למטבע רשאי לברך, מכל מקום מצווה מן המובחר שיתקרב אל הנר ביותר, שיגיע לו האור בשופע מרובה.

טו כשיברך על הנר, יכוף ראשי אצבעותיו הימנים אל תוך כפו, ויהיה הגודל מכוסה תחת הארבע אצבעות, ויהיו נכפפים לפני הנר ולפני האדם עצמו. ולא יעשה כאותם הנוהגים להסתכל באחרי האצבעות בהיותם פשוטים, בלתי כפופים; וגם לא יעשה כאותם הנוהגים לשים פני האצבעות זקופות כנגד הנר, ואח"כ כופפים אותם, ולא כאותם שמהפכים פני הכף כלפי הקרקע, ואחורי האצבעות שהוא מקום הציפורניים כלפי מעלה לשמים, וכנזכר כל זה בדברי רבינו האר"י ז"ל. ואף על פי דמותר לברך על נר שומן או של חלב, מכל מקום, על פי הסוד טוב לברך על נר של שעווה; גם יותר נכון לברך על אבוקה, דהיינו שתי נרות שעווה קלועים יחד, וכנזכר במנהגי רבינו האר"י ז"ל בשער הכוונות. ומי שהבדיל כבר לעצמו וחוזר ומבדיל לאחרים, אע"פ שיוכל לברך להם ברכת ההבדלה, לא יברך להם ברכת "מאורי האש", דיש פלוגתא בזה וספק ברכות להקל, אלא יברכו הם.

טז כל אותם שהשליח ציבור מוציאם ידי חובתם, יתנו עיניהם בכוס בשעת הברכה, ולא יזוזו ממקומם עד שיגמור השליח ציבור ברכת המבדיל כולה; ולא כאותם הבורים אשר דרכם להשמט אנה ואנה, דפונים ללכת ולצאת: זה פונה ללבוש מנעליו, וזה פונה לחפש אחר בנו או אחר חברו ללכת עמו, ונמצא מסירים דעתם מעיקר ברכת ההבדלה, דאין שומעים אותה כולה.

יז מי שאוזניו כבדות ואינו יכול לשמוע ברכת "המבדיל" משליח ציבור, ואין לו יין להבדיל עליו - הרי זה מסתכל ורואה בכוס היין שביד שליח ציבור, ואומר ברכת "המבדיל" כולה; ואע"פ שאין אוחז הכוס בידו - שעת הדחק שאני, דזה הכרח גדול; והמבדיל ישתה הכוס, ואין צריך להטעים לאחרים; ואם אינו יכול לשתותו, יטעמנו מעט, וישתהו אדם אחר שכיון עליו. ונוהגין לשפוך מעט יין מהכוס על הארץ לסימן טוב, וזה יעשה אחר שתייתו שישאירו בו דבר מועט. וקודם שישפוך, יטביל ראשי אצבעותיו באלו השיורין ויעבירם על מצחו לחבוב מצווה.

יח כיון שהגיע ספק חשיכה, אסור לאכול או לשתות עד שיבדיל. ואם היה יושב ואוכל מבעוד יום וחשכה לו, אין צריך להפסיק, ומותר שיגמור כרצונו. ואם הפסיק והתפלל ערבית, אפילו אם עדיין לא חשכה - אסור לאכול ולשתות עד שיבדיל, כיון שהתפלל ערבית; והא דאמרינן בהיה יושב ואוכל דקבע עצמו לאכילה, דאינו צריך להפסיק, היינו דווקא אם התחיל קודם חצי שעה לחשיכה, אבל אם התחיל תוך חצי שעה, אז אסור לאכול כשיגיע ספק חשיכה עד שיבדיל. ויש להיזהר שלא להבדיל באמצע הסעודה או באמצע השתיה, משום דיש פלוגתא אם יברך "בורא פרי הגפן" על כוס ההבדלה או לא, וכן יש פלוגתא אם צריך לחזור ולברך על האכילה שיאכל אח"כ כשיגמור סעודתו.

יט אם לא היה יושב ואוכל אלא רק היה יושב ושותה, דקבע עצמו לשתיה בלבד - כשיגיע זמן שהוא ספק חשיכה צריך להפסיק ואסור לשתות עוד. ויש בני-אדם שעושים סעודה שלישית וגומרים בביתם, ובאים לטייל בבית אחרים בעודם בתוך סעודתם, ויושבים עמהם במסיבה לשתות דווקא, ואין אוכלים עמהם, דצריכין אלו ליזהר, כיון שהגיע ספק חשיכה שלא ישתו עוד. ודע, דלא נאסרה השתיה מדינא, אלא רק ביין ושכר ושאר משקין, אבל מים, מותר; מיהו יש מחמירין במים, מטעם אחר.

כ אם נמשכה סעודתו עד אחר חשיכה, וגמר סעודתו ורוצה לברך ברכת המזון: אם דרכו תמיד לברך ברכת המזון על הכוס, יברך גם עתה על הכוס; אבל בספק חשיכה, אפילו אין דרכו תמיד בברכת המזון על הכוס, יברך עתה על הכוס. ועיין "חיי-אדם", כלל ח', אות כ', ושאר אחרונים. ובסה"ק "מקבצאל" כתבתי, דזה איירי בדרכו תמיד לברך על הכוס בסעודה שלישית, אבל מי שדרכו לברך על הכוס בסעודה ראשונה ושניה, אבל בסעודה שלישית אין דרכו לברך על הכוס, אינו מברך עתה. וכן מי שדרכו לברך תמיד על הכוס בסעודה שלישית, אע"פ שאין דרכו לברך תמיד בסעודה ראשונה ושניה, הרי זה מברך עתה. וכתבתי עוד, דאפילו מי שאינו נזהר תמיד - אם רוצה לברך, אין גוערין בו, דיש לו על מה לסמוך; ועיין "אליה רבה" ו"תוספת-שבת" ושאר אחרונים.

כא אף על גב דמדינא מותר לברך מיושב; ואדרבא, מר"ן בשולחן ערוך כתב שצריך להבדיל מיושב, משום דכיון דהאחד פוטר את חברו, יש להם לעשות קביעות, ומעומד לא הוי קביעות. ומור"ם ז"ל בהגהת השלחן הוא דכתב דמבדילין מעומד, מכל מקום מצינו שיש מקומות שהם קבלו הוראת מר"ן ז"ל, ועם כל זה נהגו להבדיל מעומד, שעומדים השליח ציבור וכל הקהל כולם לכבוד המלך, הוא השבת הקדוש שמלווים אותו, ודרך לוויה – מעומד; וכן נוהגים בעירנו בגדאד יע"א לעמוד כל הקהל בשעת ההבדלה. ועיין "כף-החיים", סי' ל"א, אות ל"ה. ושמעתי שבערי הקודש תוב"ב אין מקפידין, ומבדילין כפי מה שיזדמן - בין עומדין, בין יושבין - שאין מדקדקין בזה.

כב אע״ג דאיכא פלוגתא בעניין ההבדלה בדין הנשים - קימא לן להלכה דהנשים יכולים להבדיל לעצמן; ולא עוד, אלא גם מי שהבדיל בבית-הכנסת ויצא ידי חובתו, יכול להבדיל להם, וכאשר העלה כן להלכה הגאון חיד״א ז״ל, וכן נוהגים פה עירנו בגדאד; מיהו נראה לי, דאם האשה יודעת לברך, טוב שתברך ותבדיל לעצמה, דאין הנשים בני-סמכא לשמוע הברכה מתחלה ועד סוף מפי המבדיל.

כג נאנס ולא הבדיל בליל מוצאי-שבת, יש לו זמן להבדיל עד סוף יום שלישי; ולא יברך אלא ״בורא פרי הגפן״ על היין וברכת ״המבדיל״; מיהו, ברכת המבדיל יאמר בלי שם ומלכות, משום דאיכא פלוגתא בזה; ולכן, כיון שעברה ליל מוצאי-שבת ולא הבדיל על הכוס, יאמר ברכת ״המבדיל״ בלי שם ומלכות, ורק יהרהר שם ומלכות בלבו. והבדלה דיום טוב, אין לה תשלומין, דכל שעברה הלילה של מוצאי יום טוב, אין לו עוד זמן להבדיל.

כד אסור לעשות מלאכה קודם שיבדיל. והשמש שצריך להדליק נר להבדלה, כיון שאמר ״אתה חוננתנו״ בתפלה, מותר להדליק הנר; מיהו יש אומרים: אע״פ שאמר ״אתה חוננתנו״, עם כל זה, קודם שידליק הנר יאמר ברכת ״המבדיל״ בלי שם ומלכות, וכן ראוי להורות, וכן יעשה אפילו אם לא התפלל עדיין, או אם שכח לומר ״אתה חוננתנו״, שיאמר ברכת ה״מבדיל״ בלי שם ומלכות, וידליק הנר. והאדם ייתן דעתו על משרתי הבית להזהירם בכך. ואין מדליקין הנר במוצ״ש אלא עד אחר קדיש תתקבל.

כה מקומות ההנאה שנתקנו עליהם ארבעה ברכות בהבדלה, מתחיל הסדר שלהם מלמטה למעלה, והוא לסימנא טבא לעשות הסדר דרך עליה, לרמוז דגם האדם בעסקיו יהיה הלוך וגדול. ונוהגים לומר פסוקים של ״ויתן לך וכו׳״, כל אחד בבואו לביתו; אך רבינו האר״י ז״ל, היה מנהגו לאמרם בעת ההבדלה על הכוס. ונהגו גם כן לומר כל אחד בביתו ק״ל (130) פעמים ״אליהו הנביא זכור לטוב״, שעולה מספר ארבע תיבות אלו ארבע מאות, להכניע ארבע מאות כוחות של סטרא-אחרא בסוד הכתוב (בראשית לג, א): ״והנה עשו בא וארבע מאות איש עמו״. ובספר ״תורה לשמה״ כתוב כונה באמירת ״אליהו הנביא זכור לטוב״ כמו שכתבתי - כי ״אליהו״ עם אות ה׳ של ״הנביא״ הם אותיות ״אל הוי״ה״ כסדרן, ואותיות ״נביא״ - מספר ס״ג כמניין שם ס״ג שממנו הפרנסה; ושמות ״אל הוי״ה״ - מספר ״אוכל״, שמזה נמשך המזון; ואותיות ״זכור״ - מספר ״הוי״ה״ דיודין ו״אהיה״ דיודין; ואותיות ״לטוב״ - מספר חבור ״הוי״ה״ ו״אהיה״; יעוין שם. ומנהגו של עט״ר אדוני אבי זלה״ה לומר פתיחת אליהו זכור לטוב קודם שיאמר ק״ל פעמים הנזכרים; וכן אנחנו נוהגים עתה בביתנו, דבר בעתו מה טוב ומה נעים. ודרכנו לכפול פסוק ״ואמרתם כה לחי וכו׳״ ששה פעמים, כנגד ששה קצוות, והיסוד כלול מן שישה קצוות, להמשיך ממנו שפע שלום לששת ימי החול.

כו לעולם יסדר אדם שלחנו במוצאי-שבת בלחם משנה, ואפילו שאינו יכול לאכול אלא רק כזית - ללוות השבת ביציאתו. וכבר כתבנו לעיל, כי להמשכת תוספת קדושת שבת לימי החול מבחינת הסעודות, עושין סעודה רביעית במוצאי-שבת, ומכוונים בה כדי להמשיך אור קדושת שבת לכל סעודות ימי החול וכנזכר לעיל, וכמפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל. ויש משתדלים להביא על השולחן לאכול איזה דבר חדש - מן פרי או מין מרקחת, ומיני מתוק שלא אכלו ממנו בשלוש סעודות אותו היום, ומעלתה גדולה שמצלת מחבוט הקבר, והיא נקראת על שם דוד המלך עליו השלום. לכן אומרים קודם נטילה: ״אתקינו סעודתא דמהימנותא, דא היא סעודתא דדוד מלכא משיחא״; ואומרים פיוטים השייכים לדוד הע״ה בתוך הסעודה, גם בשביל לימוד ועסק תורה מתוך סעודה זו; על כן מנהגנו לומר פתיחת אליהו זכור לטוב עוד הפעם בתוך סעודה זו; וגם כי הוא המבשר טוב על מלכות משיח בן דוד שיבוא בב״א. ולכך אנחנו אומרים בברכות ההפטרה: ״שמחנו ה׳ אלהינו באליהו הנביא עבדך, ובמלכות בית דוד משיחך״. ואמרתי בס״ד: אליהו, מספרו ב״ן, ודוד המלך עליו השלום, מספרו י״ד; צרוף שניהם הוא תיבת ״נדיב״; וזה שאמר במשלי, י״ט, פסוק ו: ״רבים יחלו פני נדיב, וכל הרע לאיש מתן״; פירוש: הכול מצפים ומייחלים לראות פני נדיב, הם דוד ואליהו, שהם י״ד נ״ב, אך דבר זה תלוי באחדות ובצדקה; זהו ״כל הרע״ שהוא אחדות, שיהיו ישראל רעים זה עם זה, ועוד תלוי ב״איש מתן״ כמו שכתוב שם: ״מתן בסתר״ שהוא מתן הצדקה; ולזה אמר (שיר השירים ו.יב): ״מרכבות עמי נדיב״, כלומר, ״מרכבות עמי״, היא תלויה ב״נדיב״, שהם דוד המלך עליו השלום ואליהו זכור לטוב.

כז כתב ב״מחזיק ברכה״ בשם ספר הכוונות ישן, דאין ראוי להתעסק במלאכה שאינה אוכל-נפש או בתורה, אלא עד אחר שיעשה סעודה רביעית דמוצאי-שבת. וכתבו האחרונים ז״ל, שלא יסיר בגדי שבת מעליו אלא עד אחר סעודה רביעית; וזמנה, עד אחר ארבע שעות. ויאמר בברכת המזון ״מגדול״ בוא״ו; ועיין ״כף-החיים״, אות נ״ט, יעוין שם. ונראה לי: אע״פ שנתנו לה שיעור עד אחר ארבע שעות, היינו למצווה מן המובחר, אבל אם נאנס, יוכל לקיימה עד חצות לילה, דהא כתב רבינו ז״ל בשער-הכוונות דעד חצי הלילה אינה הולכת קדושת השבת, ולכן הזהיר שלא לומר ודוי במוצאי-שבת קודם חצות לילה.

וכל מי שאינו מקיים סעודה רביעית, נחשב לו כאלו לא קיים סעודה שלישית לכבוד שבת, דאז נחשב לו שאכלה בשביל סעודת הלילה, דכל אדם דרכו כל לילה לאכול, ואין זה לכבוד שבת; ולכן אלו שמתענים הפסקות, אסור להם לעשות הפסקה במוצ״ש, דאסור להתענות בליל מוצאי-שבת; ועיין

״כף-החיים״ מה שכתב בזה. ואם יהיה האדם אנוס מחמת חולי, ואינו יכול לקיים סעודה רביעית, עם כל זה יסדר שלחנו במזונות ופירות ויאכלו בני ביתו, והוא גם כן יטעם עמהם מן השולחן כפי יכלתו. כתבו המקובלים: יש עצם באדם שאינו נהנה משום אכילה, אלא רק מן סעודה רביעית דמוצ״ש. ועצם זה נשאר קיים בקבר ואין שולט בו רקבון; והא נקרא ״נסכוי״, וגם נקרא ״לוז״, וגם נקרא ״בתואל״. ואמרתי בזה רמז - כי שלשה שמות של עצם הנזכר הם ראשי תבות ״לבן״, והם סופי תבות שלשת שמות שהם: ישראל יעקב ישורון; ומזה העצם יבנה הגוף בתחיית המתים; וזה יהיה לישראל דווקא, הנאמר בהם (דברים ד,ד): ״ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם, חיים כולכם היום״.

וישלח · פתיחה

א ויאמר אלוקים אל יעקב קום עלה בית-אל וכו׳, ועשה שם מזבח לאל הנראה אליך (בראשית לה, א). הנה נודע דקבלו רבותינו ז״ל (ב״ר פ״א, א-ב), שאמר לו הקדוש-ברוך-הוא בזה ליעקב אבינו ע״ה, שכל הצער הבא לו בעניין דינה היה בעבור דאחר נדרו ונתעכב בדרך ללא צורך, ועל-כן אמר לו שימהר לעלות בית-אל לקיים נדרו. ומזה ייקח האדם מוסר גדול לעצמו: שאם יעקב אבינו ע״ה – בחיר שבאבות – נענש כל-כך על אחור הנדר שנדר בפיו, ולא הגנה עליו צדקתו להצילו מן העונש; כל-שכן וכל-שכן שאר אדם, שצריך להישמר ולהיזהר בעניינים אלה, שלא יקל בדבורו שיוציא מפיו בענייני הקודש. ולכן שלמה המלך ע״ה אמר בקהלת (קהלת ה, א-ה): ״אל תבהל על פיך, ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלוקים, כי האלוקים בשמים ואתה על הארץ, על כן יהיו דבריך מעטים. כאשר תדור נדר לאלוקים, אל תאחר לשלמו וכו׳. אל תיתן את פיך להחטיא את בשרך, ואל תאמר לפי המלאך כי שגגה היא וכו׳״. והכוונה: דאינו דומה דבורו של אדם בעניינים של קדושה לדבורו בעניינים של חול; דענייני חול שהם צרכי גופו ועניניו, אם אמר לעשות ולא עשה, אין עליו דין וחשבון; אך בעניינים של קדושה, אם אמר דבור בעלמא, צריך לקיים; וכן אמרו רבותינו ז״ל (קדושין כח, ב) אמירתו לגבוה כמסירתו להדיוט! ועל-כן צריך לשקול היטב הדק בכל עניינים של קדושה, ואל יבהל את פיו, ולבו בל ימהר להוציא דבר לפני האלוקים. ומי לנו גדול מיעקב אבינו ע״ה, דאף-על-פי שקיים נדרו – נענש על איחור הנדר.

ב וזה נרמז בדברי חז״ל (שבת קיג, ב) שדרשו הפסוק (ישעיה נח, יג): ״ממצוא חפצך ודבר דבר״ – שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול, דאף-על-פי שפשט דבריהם קאי על שבת וחול ממש – רמזו עוד לפי דרכם מוסר זה בנועם לשונם שסובל כמה פנים: דלמדו אותנו בזה שלא יהיה קל בעיני האדם דבר שבקדושה, למהר להוציא מפיו דברים שאין באים לידי קיום ופועל, כאשר דרכו להוציא מפיו דברים בענייני חול, ואף-על-פי שהם לבטלה שאינו מקיים אותם; דאין דברים אלו של קדושה שווים עם דברים של חול, יען שאם אמר: היום אלך לפרדס; אלך למרחץ; אקנה חפץ פלוני; אוכל דבר פלוני וכיוצא בזה, ואחר-כך ניחם ולא קיים את דבריו, אין עליו דין וחשבון למעלה בשמים; אך אם אמר: אלך לבית-המדרש או למקום מצווה פלוני, או אלמד פרשה זו, מזמור זה, פרק זה – חייב לקיים דבורו; ואם לא קיים, יהיה עליו דין וחשבון בשמים וענוש ייענש; וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (נדרים ח.): אמר, אשנה פרק זה – נדר גדול נדר לאלוקי ישראל. וידוע כי ענייני הקדושה, כולם מכונים בשם ״שבת״, מפני שהם דברים השייכים לעולם הבא הנקרא ״שבת״ (תמיד לג, ב); וכל עניינים הגופניים מכונים בשם ״חול״; ולכן אמרו רבותינו ז״ל: לא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול.

וישלח

א כתוב גבי שבת (ישעיה נח, יג): ״וכבדתו מעשות דרכיך, ממצוא חפצך ודבר דבר״. ודרשו חז״ל (שבת קיג, ב) שלא יהיה דבורך של שבת כדבורך של חול. ולא מבעיא לומר לחברו לעשות לו עסק פלוני, דאסור בזה, משום דאמירה מועלת לעשיה, דעל ידי אמירתו אז, חברו עושה העסק למחר; אלא אפילו אמירה ודבור שאין בהם תועלת, כגון שמדבר על עצמו ואומר: דבר פלוני אעשה למחר, דאף אם לא יאמר בפיו - הנה הוא עושה למחר אותו דבר, אפילו הכי אסור, כל שאומר על עשיית דבר שאסור לעשותו בשבת; ואפילו אם זה המעשה אינה מלאכה דאורייתא, אלא אסורה מדברי סופרים, ג״כ אסור לומר בשבת לעשותה למחר. ואם הוא דבר מצווה, כגון שאומר בשבת שרוצה לכתוב למחר ס״ת או תפילין ומזוזה וכיוצא בזה, יש מתירים משום דחפצי שמים הם, ויש אוסרים, דסבירא להו: לא אמרו ״חפצי שמים מותרים לדבר בהם בשבת״, אלא דווקא אם יש צורך למצווה באותו דיבור, אבל לומר: למחר אכתוב תפילין ומזוזה - אין צורך באותו דיבור, דבין אם אמר, בין אם לא אמר, הנה הוא עושה המצווה למחר, וצריך לחוש לדברי האוסרין; מיהו, כתב הרב ״תוספת-שבת״ ז״ל, דאם מתירא שמא יתרשל בדבר, שרי לזרוזי נפשיה דהוי כנדר כמו שכתב ביורה דעה, סימן ר״ן.

ב אם צריך לחברו או לאיזה גוי לשכרם במוצאי שבת לאיזה מלאכה, אסור לומר לו בשבת: "בא אצלי לערב!" דחשיב בזה כאלו מדבר עמו בפרוש לשכרו, כיון שבאמת בדעתו לשכרו, ואמר לו בלשון צווי שיבוא אצלו לערב; אבל אם אינו אומר לו בלשון צווי, אלא בדרך שאלה, שאומר לו: "הנראה בעיניך שתבוא אצלי בערב?" – מותר, אף על פי שזה מבין שצריך לו לשכרו למלאכה.

ג מותר לומר לחברו: "לכרך פלוני אני הולך למחר", וכן מותר לומר לו: "לך עמי לכרך פלוני למחר", כיון שהיום הזה היה יכול לילך אם היו בורגנין בדרך, פרוש: שומרי סוכות, שכל אחת מובלעת בתוך שבעים אמה וארבעה טפחים של חברתה, דעל ידי כך יכולים לילך כמה פרסאות בשבת; ואע"פ שבאמת לא היה באותו שבת בורגנין ממקומו לאותו כרך - אין אסור הדבר בכך; וכן כל כיוצא בזה שיש צד היתר לעשותו היום, יוכל לומר לחברו שיעשנו למחר; ומיהו, יזהר שלא יזכיר בפיו לשון שכירות, שלא יאמר: "נשכיר לילך למקום פלוני", או "נרכב למקום פלוני על סוס או בקרון", כיון דאין בשכירות או רכיבה היתר בשום אופן. וכן אם יש לו דברים מוקצים במקום אחד, אסור לומר לאחר שיביאם למחר, מפני שהם אסורים לטלטל בשבת. ואסור נמי להחשיך בסוף התחום כדי שימהר לילך לשם בלילה להביאם; מיהו, כתב הרב "תוספת-שבת", דפירות שאינם מוקצים, אפילו שהם רחוקים הרבה בעניין שלא היה אפשר להביאם בשבת מחמת ריחוק המקום, מותר לומר לאחר להביאם לו למחר, כיון דאין אסור שבת גורם לו לבלתי יביאם היום, כי אם ריחוק המקום הוא המונע ביאתם היום, ולכן מותר לומר להביאם למחר.

ד אפילו בשיחת דברים בטלים שאין בהם זכר עשיית מלאכה כלל, אסור להרבות בשבת, כדי שלא יהיה דבורו בשבת כדבורו בחול. ובני-אדם שסיפורי מעשיות ושמועות ודברי חידושים עונג להם, מותרים לספר בשבת, אבל אין להם להרבות בשיחות אלו. ומי שחושב על מלאכה ביום שבת לעשותה בחול, אינה מתברכת, כיון שחשב עליה בשבת וכנזכר ב"חסד לאלפים"; ועיין "כף-החיים", דף רי"ח.

ה אסור לחשוב חשבונותיו - בין חשבון העתיד להיות, בין חשבון שעבר כבר, אלא שצריך להיות לו עתה לידע אותו, כגון: כך וכך הוצאתי על בנין פלוני בשכירות הפועלים, והוא עדיין לא עשה חשבון עמהם קודם שבת, ולא ידע אם מגיע להם עוד אצלו או כמה יגיע להם עוד, ולכן אסור, דנמצא יש לו צורך עתה בזה החשבון שהוא מחשב אע"פ שהוא כבר עבר; ואע"פ שעתה בעשותו החשבון בינו לבין עצמו מצא שאינו חייב להם כלום, עם כל זה, הרי קודם היה מסתפק, ועתה נתברר לו, ונמצא יש לו בזה צורך ואסור. וכן אפילו שהוא לא היה לו צורך באותו חשבון כלל שכבר עשה חשבון עמהם, ורק חוזר וחושב ההוצאה של הבניין שעשה כדי להודיע לאחרים שיש להם צורך בידיעה זו, שגם הם רוצים לעשות בנין כזה, ורצונם לידע כמה צריך להם, הרי זה אסור; אבל חשבונות שעברו שאין צורך בהם כלל, לא לו ולא לאחרים, ורק הוא מזכיר אותם בשבת בסיפור דברים בעלמא, מותר; ולכן מותר לחשוב כמה סאים תבואה היה לו בשנה שעברה, וכמה משאות שלח לעיר פלוני, וכמה דינרים הוציא על ביתו, וכיוצא בזה בדברים שאין צורך בהם עתה, לא להם ולא לאחרים; אך צריך ליזהר שלא להרבות בדברים אלו. וכתב הגאון חיד"א ז"ל ב"מורה באצבע", אות קנ"א: הגם דיש מתירים בחשבונות שעברו - יש אוסרין, ושומר נפשו ירחק מהם; והן, לו יהי דשרי - מזה יבוא לדבר הגורם לעתיד, על כן יסתום הפתח וטוב לו; יעוין שם.

ו אסור לומר לחברו: בכך וכך קניתי חפץ זה או כלי זה, אם יודע בחברו שרוצה גם הוא לקנות ממנו, דאז יש לו צורך לידע ערך החפץ, ודבר זה מצוי בין איש לרעהו, בין אשה לרעותה, לכן צריך להזהיר בזה את האנשים ואת הנשים; אבל אם אין צורך לחברו בידיעה זו, הרי זה סיפור דברים בעלמא ומותר משורת הדין; ולכן מותר לומר: כך וכך הוצאתי בחתונה, וכך וכך הוצאתי בבנין וכיוצא בזה. ואסור לדבר דבר שזוכר לו צערו.

ז שטרי חובות וכיוצא, וכן אגרות שכבר קראם, אסור לקרות בהם; ואפילו לעיין בהם אסור, והרי הם מוקצים דאסור לטלטלם; אבל אגרת שלא קראה עדיין, ולא ידע מה כתוב בה, מותר לפתחה ע"י גוי ולעיין בה, דשמא יש בה דברים שהם צרכי הגוף. ואם יש בתוכה פתקאות של חשבונות, לא יעיין בהם כלל. ואגרת זו החדשה דאמרנו מותר לקרותה - היינו לעיין בה, אבל לא יוציא הדברים מפיו אם הם דברים של משא ומתן; ואחר שיקראנה פעם אחת, שוב אסור לעיין בה פעם שנית, אלא יצניענה במקום אחר, דאז נעשית אצלו מוקצה. ונהגו שלא לקבל האיגרת מיד הנוכרי המביאה בשבת, אלא אומרים לו שיניחנה על גב קרקע או על גב השולחן, דחוששין שמא טרם שיעמוד הנכרי לפוש, יטול הישראל האיגרת מידו, ונמצא הישראל עושה הנחה, ואסור מדברי סופרים אף בזמן הזה, שיש אומרים דאין לנו דין רשות הרבים; וכמו שכתב הגאון רבי זלמן בשולחן ערוך, סעיף כ"ח; ועיין "כף-החיים", דף רכ"ט.

ח מי שרוצה לזמן אורחים לסעודה בשבת, וכותב שמותם מערב שבת למזכרת, כדי שלא ישכח לקראם בשבת; וכן אבי הבן או החתן שמזמן אוהביו וקרוביו לעליית ס"ת בשבת, וכותב שמותם מערב שבת - אסור לבעל הסעודה עצמו או אבי הבן והחתן לקרות בכתב זה בשבת, דגזרו חז"ל (שבת קמט, א) שמא ימחוק שם אחד מן הקרואים אשר ניחם עליו שאינו רוצה לקראו; וגם גזרה שמא יקרא בשטרי הדיוטות; אבל השמש מותר לאחוז

ולעיין בכתב הרשימה של שמות האנשים ההם כדי לקראם, דאין שייך בו גזרה שמא ימחוק; ואף-על-גב דאית בה משום: שמא יקרא בשטרי הדיוטות, אפילו הכי נהגו העולם היתר בזה שהשמש קורא מתוך הכתב הזה שמות המזומנים, דחשיב צרכי מצווה, ולא גזרו בזה משום: יקרא בשטרי הדיוטות; מיהו, אחר שהשלים השמש מלאכתו וקרא בו המזומנים, אסור לו לקרות ולעיין בו עוד בשבת. וכן מה שנהגו השמש קורא בבית-הכנסת כתב הכרזה של הסכמות ותקוני העיר שמכריזין הבית-דין ופרנסי הקהל, משום דצרכי רבים חשיבי צרכי מצווה; ואחר הכרזה, לא יקראו ויעיינו עוד בו ביום.

ט כל דבר שאסור לישראל לעשותו בשבת, אסור לומר לנכרי לעשותו, ואפילו ברמז; ואפילו שאינו רומז לו בדברים, אלא רומז לו בידיו באיזה תנועה; ואפילו רמז לנכרי שיאמר לנכרי אחר לעכב הנכרי בשבת בשביל החוב, אסור; אבל מותר לומר בחול לשופט הנכרי: מדוע לא עכבת הנכרי בשבת שעברה? אף-על-פי שמבין מתוך דבריו שיעכבנו בשבתות הבאים אם יזדמן אז לעיר. מיהו, מי שיש לו חוב אצל גוי, ונודע לו בשבת שילך מן העיר ואפשר שלא ישוב עוד, מותר לילך בשבת לקבול לפני המושל שיפרענו, דבמקום פסידא לא גזרו; אך אם צריך להביא את שטר חובו לפני המושל, לא יטלטל השטר בידו, אלא יקח עמו גוי והוא יטלטל השטר ויראנו למושל; ואם אפשר לעשות גם הקובלנא ע"י הגוי – הנה מה טוב. ואם צריך לעבור בספינה קטנה – אף-על-גב דהרב "חיי-אדם" ז"ל כתב בהיכא דאיכא הפסד ברור אם לא יעבור, יש להתיר, נראה לי דלא אריך להורות כן: חדא לעבור בספינה בשבת אושא מלתא, ויש בזה חילול-השם לפני הגויים; ועוד יש בזה איסור משום מראית העין, דהרואה חושב שיורד לטייל, ושניא דא מהך דינא דקבלנא.

י אם הגוי היה תפוס בבית האסורים בשביל יהודי שחייב לו, מותר לומר היהודי למושל לקבל ערבות אחר, אבל לא יאמר לו שיכתוב זאת בערכאות; אבל אם המושל מעצמו כותב, אין לחוש; וזה דווקא בהיכא שיבוא לידי פסידא, אבל אם ליכא פסידא, אסור; גם אסור לעכב נכסי ראובן ביד שמעון בשבת.

יא אם יש לראובן על אדם אחד "פוליסה" (המחאה) שבאה לו מעיר אחרת על אדם אחד לזמן ידוע, וזה האדם שבאה עליו ה"פוליסה" לא פרע בזמן הפרעון; ואם ראובן לא ילך ביום שבת לבית ועד של התגרים לעשות "פורתיסתו" (תביעה משפטית), לא יוכל לתבוע המעות מן כותב ה"פוליסה" – הנה שורת הדין בזה הוא: אי איכא פסידא, כגון שזה שבאה עליו ה"פוליסה" אינו אמוד, ואפשר שהוא משובר גם-כן, אז מותר לראובן ללכת לבית ועד התגרים להודיע העניין, ויביא גוי אחד, והוא יקח את ה"פוליסה" בידו ויראנה לראש בית ועד התגרים, והוא לא יאמר לו שיכתוב לו "פורתיסתו", אלא הוא יעשה מדעתו בוודאי; ואם אפשר שלא ילך הוא כלל, אלא הכול יעשה על-ידי גוי – הנה מה טוב; ואם ליכא פסידא, כגון שזה האדם שנתחייב ב"פוליסה" הוא אמוד, שבוודאי יפרע אחר-כך, אסור לישראל לעשות דבר זה בשבת, אף-על-פי שעל-ידי כך יאבד כוח זכות שיש לו בזו ה"פוליסה" על אדם הכותב אותה.

יב אם בא לו כתב ב"תלגרף" (מברק) ביום-שבת, והגוי לא ימסור אותו לישראל אלא עד שיחתום בחותם שלו על נייר הקבלה שיביא לו כנהוג – העליתי בסייעתא דשמיא בספרי הקדוש "רב-ברכות", דף קמו, שיהיה אצל ישראל מזומן ומוכן חותם בשמו הכתוב בכתב ישמעאלים או כתיבה אחרת, באופן שאין בו כתיבה אשורית; וכשיביא לו הגוי את ה"תלגרף", קודם שימסרנו לידו יניח לפני הגוי את החותם ההוא בשתיקה, והגוי מבין מעצמו ויקח החותם מעל הקרקע ויחתום בו את נייר הקבלה וילך לו.

יג אם בא לו איגרת חתומה, מותר ליתן אותה לנכרי לפתחה, ובלבד שלא יאמר לו "תפתחנה!" אלא מוסרה בידו והוא מבין מעצמו דבר זה ויפתחנה. ויש אומרים, אם לא הבין הגוי דבר זה לפתוח אותה מעצמו, מותר לומר לו: אין אני יכול לפתוח איגרת זו בשבת! כדי שיבין הגוי ויפתחנה; כי בעניין זה של פתיחת האיגרת יש צדדים להקל ברמז, והכי נהוג.

יד אסור ליתן מעות מערב-שבת לקנות לו בשבת; וכן אסור ליתן לו פרקמטיא למכור לו בשבת, אבל אם לא אמר לו לקנות או למכור בשבת, אלא נתן לו בימי החול בסתם, אף-על-פי שזה הנכרי קונה או מוכר בשבת, מותר; ובלבד שיקצוץ לו שכר טרחו כדי שיהא הנכרי אדעתא דנפשה קעבד. והא דהתרנו בקצץ בנותן לו בסתם ואינו אומר לו בשבת, הינו דווקא בהיכא דאפשר לנכרי לקנות או למכור זה בימי החול, אבל אם אי אפשר לו לקנות או למכור אלא דווקא בשבת, כמו מקומות שיום השוק שלהם הוא ביום שבת דווקא, אז אפילו אם אמר לו בסתם ולא הזכיר לו יום-שבת, ואפילו שקצץ לו שכר טרחו מימות החול, אסור, כיון דאי אפשר לקנות ולמכור זה אלא בשבת, הוה לה כאלו אמר לו בפרוש לקנות או למכור בשבת. ואף-על-פי שבספר "רב-ברכות" התרתי בכהאי גונא בנותן לו בסתם ואינו מזכיר לו שבת – לא התרתי בזה אלא בעבור צורך גדול מאוד, שהשואל היה מוכרח מאוד בדבר זה, שאם לא יעשה כן יצא לו נזק גדול, ולכן סמכתי שם על המתירים בכהאי גונא, בהיכא דקצץ ואומר לו בסתם שאינו מזכיר שבת כלל, אבל בלתי לצורך גדול מאוד אין להתיר, כי רבו האוסרים. והנה פה עירנו בגדד יע"א נמצא עניין כזה שהוא צורך גדול מאוד, ששולחים מכאן לעיר

אחרת בספינת קיטור צרורות כסף או זהב, והספינה הולכת ביום שני, וה״קפטאן״ (רב חובל) אינו מקבל צרורות אלא רק ביום שבת, כי ביום ראשון הוא איד שלו; וגם בערב-שבת לא יקבל, מפני שאותו היום הגיעה הספינה. ויש סוחרים שצריכין לשלוח צרורות כסף לבצרא או לבומבי, ויש להם צורך גדול מאוד בזה, מפני שהם מכרו ״פוליסה״ על הפקיד שלהם בבצרא או בבומבי, ואם לא ישלחו לו צרורות הכסף, יצא להם נזק גדול שיחזיר ה״פוליסה״, או יש עוד צורך אחר גדול מאוד; על-כן גם בזה יש להתיר שימסור הישראל את צרור הכסף ביד הגוי שישלחנו בספינה, ויקצוץ לו שכר טרחו בזה, ולא יאמר לו שישלחנה ביום שבת, אלא יאמר לו שישלחנה בסתם, ואף-על-פי שהוא יודע שזה ישלחנה ביום שבת, כי אי אפשר שיקבל ה״קפטאן״ צרורות אלא רק ביום שבת – עם כל זה, כיון שהוא צורך גדול מאוד, שיצא לו נזק אם לא ישלח הצרור באותה ספינה, יש לסמוך על המתירין בזה; וגם יש צד יותר להקל בזה – דשמא יהיה עכוב לספינה שלא תלך אלא ביום שלישי, ואז ה״קפטאן״ יודיע שיקבל צרורות ביום שני, או יולד אופן אחר שלא יצטרך הגוי להוליך הצרור בשבת, אבל בלתי צורך גדול כזה, אין להתיר.

טו גוי שקנה סחורה מישראל, ובא ללקחה בשבת מבית ישראל, אפילו ביש ערוב, אסור, כדי שלא יחשדוהו שמכרה לו בשבת. וכן הוא הדין חמרים או גמלים ששכר אצלם לשאת לו משאות מערב-שבת, דאסור להניחם לבוא לביתו בשבת להוציא המשאות, אף-על-פי שקצץ, ונכרי אדעתה דנפשה קעבד, עם כל זה אסור מפני החשד, דאושא מלתא.

טז השואל מחברו דבר בשבת ואינו מאמינו, יכול להניח משכון אצלו, אך יניח המשכון בסתם ולא יאמר לו בפרוש: ״הילך משכון זה!״ דזהו כמעשה חול. במה דברים אמורים? בשואל מיני מאכל ומשקה או מלבוש שהם לצורך השבת, אבל שלא לצורך השבת, אסור להניח משכון, שדומה למקנה קנין בשבת.

יז דבר שהוא מלאכה מן התורה, אסור לומר לגוי לעשותו בשבת אפילו לצורך מצווה, אבל דבר שאיסורו מדברי סופרים, מותר לומר בשבת לעשותו לצורך מצווה ולצורך חולי, אפילו חולי שאינו כולל כל הגוף ואינו סכנת איבר; ויש מתירין גם כן במקום הפסד, כגון לטלטל ע״י נכרי סחורה מוקצית הנפסדת בגשמים, ויש לסמוך על דבריהם בהפסד גדול.

יח אע״פ שהרהור בעסקיו מותר, יש הרהור דאסור מדינא, כגון שמהלך בשבת בשדהו או במקום של עסק מלאכה שעושין שם פועלין שלו בחול, כדי לראות מה צריכה שדהו או מקום המלאכה אחר השבת. ואע״פ ששם אינו מדבר כלום בו ביום אלא רק מחשב בלבו, הרי זה אסור מדינא, יען כיון שעושה מעשה ההליכה בשבת למקום שאין לו צורך בו ביום השבת - מנכרא מלתא שהולך לראות להזמין בדעתו דבר שאסור לעשותו בשבת; דאם לא כן, מה צורך יש לו בהליכתו שם בו ביום? וכן הוא הדין אם מטייל בעיר במקום דשכיחי שם סוסים וחמורים, או במקום ספינות או קרונות, לראות איזה סוס או קרון או ספינה הערבים לו כדי לשכרם למחר, דמנכרא מלתא דבעבור זאת הלך לטייל שם, דבלאו הכי לא היה הולך לטייל שם; דגם בכהאי גונא איכא אסורא, אע״פ שאינו מדבר ואינו עושה בו ביום דבר האסור לו, וכן כל כיוצא בזה.

יט אף על גב דמדינא אם יושב במקומו ומהרהר בעסקיו מותר, מכל מקום משום עונג שבת, מצווה שלא יחשב בהם כלל, ויהא רואה בעיניו כאלו מלאכתו עשויה, ויפנה לבו מכל עסק של חול, דהשעה צריכה לכך לדבק מחשבתו בקונו, לעורר אהבה ויראה בשמחה רבה; וכל שכן היכא דאפשר שיהיה לו מתוך הרהור לבו בעסקיו טרדת לב או נדנוד דאגה, דלא צריך להיות לו זה בשבת, כי צריך באמת להיות השבת לאדם מנוחת שלום, השקט ובטח, וכנזכר ב״חסד לאברהם״ ז״ל; יעוין שם.

וישב

א בפרשה זו לא כתבתי הלכות בשנה שניה יען כי לדרוש בפרשה זו בהלכות חנוכה בכל שנה ושנה:

מקץ · פתיחה

א ויאמר אליהם ישראל אביהם, אם כן אפוא זאת עשו, קחו מזמרת הארץ בכליכם והורידו לאיש מנחה, מעט צרי ומעט דבש נכאת ולט בוטנים ושקדים. וכסף משנה קחו בידכם וכו׳ (בראשית מג, יא). ונראה לי, בסייעתא דשמיא: דידוע, ברורים של שבירת כלים הם שתי בחינות: האחת הם בבחינת הא אחרונה, והאחת הם בבחינת ואו דשמא קדישא. וידוע דשני בחינות אלו ישנם בסוד היושר ובסוד העיגולים; ולזה אמר ״קחו״, בטעם שני פשטין (גרשים) רמז לבחינת היושר ובחינת העיגולים; ״מזמרת הארץ״ – הם ברורים השיכים לבחינת הא אחרונה שמכונית בשם ״ארץ״; ועוד גם-כן

״והורידו לאיש״ – הוא בחינת ואו דשמא קדישא; ״מנחה״ – הם ברורים ששיכים לו. והזכיר שישה מינים – ״צרי ודבש וכו׳״, כנגד שישה קצוות שבו. ואמר עוד: ״וכסף משנה קחו בידכם״, הכוונה: כי כל ברור מוכרח שיהיה בו ועל ידו המשכת אורות חדשים, וזהו ״וכסף משנה״, ״ואת הכסף המושב בפי אמתחותיכם תשיבו בידכם״, פרוש: ״את הכסף״ הוא הברור אשר בררתם והעליתם למעלה בגלגול הקודם אשר החזירוהו ושבו אותו מן השמים. ״בפי אמתחתיכם״ – הוא גלגול זה, ״תשיבו״ אותו עוד הפעם אל מקומו ושרשו, ״בידכם״ – על-ידי תוספת תיקון מחדש, ״אולי משגה הוא״, פרוש: שגיתם בו מקודם באיזה חסרון שנעשה בו. דלכך הושב עתה מן השמים בגוף שלכם בסוד הגלגול עוד הפעם, כדי להשלים תיקונו בתוספת מרובה; ועל-ידי שלמות תיקון הברור, אז ״את אחיכם״, הוא משיח בן יוסף ״קחו״, שלא ייהרג על-ידי ארמילוס הרשע, ״וקומו שובו אל האיש״, הוא משיח בן דוד שזוכה לשלמות החמישה שהם נפש רוח נשמה חיה יחידה, כי ייקח גם יחידה; ולזה אמר ״האיש״, דהיינו ״איש ה׳״, כלומר, בעל החמישה. ״ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש״, הוא משיח בן דוד הנזכר, שתזכו לרחמים גדולים בימיו, וכמו שכתוב (ישעיה נד, ז): ״וברחמים גדולים אקבצך״; ״ושלח לכם את אחיכם אחר״, הוא אליהו זכור לטוב: ״ואת בנימין״, הוא משה רבנו עליו השלום שהוא ״בן ימין״ שהוא בקו הנצח שהוא ימין, גם היה כולו מצד החסדים בסוד (שמות ב, ב): ״ותרא אתו כי טוב הוא״. וידוע מה שאמרו רבותינו ז״ל (שמו״ר ב, יב): לעתיד יבוא משה רבנו ע״ה ללמדנו תורה, ויהיה אליהו זכור לטוב מתורגמן שלו; ״ואני״ – שופרה דאדם קדמאה, ״כאשר שכלתי״ מקדם כשהייתי בגלגול אדם הראשון, ״שכלתי״ עתה לסטרא-אחרא; קרי בה: ״שכלתי״ – השין בחירייק וכף בפתח, שאעשה פעל יוצא לאחרים לנחש כאשר עשה; והאלילים כרות יכרתון לתקן עולם במלכות שדי. נמצא, על-ידי הברור שנעשה לניצוצי הקדושה של שבירת הכלים וכיוצא בהם, מוכרח שנוליד ונמשיך אורות חדשים, וכאשר בארנו במה שכתוב (בראשית מג, יב): ״וכסף משנה קחו בידכם״. ובזה פרש עטרת ראשי הרב מו״ר אבי ז״ל רמז מאמר רבותינו ז״ל בגמרא בביצה (דף ב.): מאן דאית לה מוקצה, אית לה נולד; ומאן דלית לה מוקצה, לית לה נולד; כלומר: ״מאן דאית לה מקצה״, הם ניצוצי הקדושה שנפלו בקליפות שנקראים מוקצה, שהוא טורח לבררם ולהעלותם - ״אית לה נולד״ – שהוא יכול על-ידי זה להוליד נשמות חדשות ואורות חדשים; ״ומאן דלית לה מקצה״, שאינו מברר ניצוצי הקדושה המוקצים בקליפה – ״לית לה נולד״; עד כאן דבריו, דברי פי חכם חן. ולכן צריך האדם להיזהר בהלכות מוקצה בשבת, כדי שעל-ידי-כך יהיה לו כוח לברר ניצוצי הקדושה שהם גם-כן נקראים מוקצה, ואז יהיה לו כוח ממילא בנולד, להוליד נשמות בשבת הנולדים מכוח הברור, מה שאין כן הנכשל במוקצה בשבת, לא יהיה לו כוח לברר ניצוצי הקדושה המוקצין, מידה כנגד מידה, ואז ממילא אין לו נולד.

מקץ

א הלכות מוקצה ונולד בשבת רבים המה, ואזכיר פה מקצתם בס״ד, והוא: כל כלי שמלאכתו להיתר, דהיינו מיוחד לתשמיש המותר בשבת, כגון כוס וקערה וכיוצא בהם, מותר לטלטלו אפילו שלא לצורך גופו או מקומו, אלא לצורך הכלי עצמו שחושש עליו שלא ישבר ויגנב, ומטלטלו להצניעו; אבל שלא לצורך כלל, אסור לטלטל שום כלי, אע״פ שמלאכתו להיתר. ודלא כהרב ״תוספת-שבת״ ו״חסד לאלפים״ דכתבו: כוסות וקערות וכיוצא, מותר לטלטלם אפילו שלא לצורך כלל, דהעיקר להלכה הוא כסברת האוסרים, וכן נראה דעת מר״ן ז״ל. ולכן: אדם היושב על השולחן שעליו קערות וכוסות ומזלג, אסור לטלטל אחד מכלים אלו מכאן לכאן אם אין לו צורך בטלטול זה כלל, כי אם רק ידיו עסקניות הם בעסק שלא לצורך, כיון דאין לו הפרש בין אם קערה זו מונחת בצד זה או בצד אחר; אבל אם יש לו צורך בכך, שבזה יהיה השולחן יפה יותר, חשיב זה לצורך. וכן אדם יושב בחדר זה, ושלח את המשרת להביא לו כלי מחדר השני, ואחר כך נמלך ורצה שיביאו לו כלי אחר, או כגון שטעה השליח ולא הביא לו אותו הכלי, ושלחו עוד הפעם, אסור לטלטל כלי הראשון לטלטלו לחדר ראשון אם אין לו צורך בזה כלל משום שמירת הכלי, דאין לו הפרש בין אם ישאר הכלי מונח כאן היום, בין אם יחזירוהו היום לחדר ראשון, וכן כל כיוצא בזה.

במה דברים אמורים? בכלים וחפצים, אבל מיני אוכלים ומשקים וכל מיני ספרים שמותר לקרות בהם, מותר לטלטלם אפילו שלא לצורך כלל, ואפילו שלא הזמינם, לא בדיבור ולא במחשבה, נמי מותר, דלא גזרו חז״ל למגדר מלתא שלא יטלטלו אלא רק בכלים וחפצים, אבל אוכלים ומשקים וספרים לא היו בכלל גזרה זו; ומכל מקום מותר לישא הסכין בחיקו אף כשהולך לבית-הכנסת בעיר שיש בה עירוב, אע״פ שאינו צריך לסכין זה בבית-הכנסת - אפשר שיצטרך לה אחר שיצא מבית-הכנסת, דלא אסרו חז״ל טלטול שלא לצורך אלא כשאין לו צורך בזה כלל כל היום, אבל אם צריך להשתמש בו בשבת, והוא נושאו אצלו כדי שיהיה מוכן ומזומן לו כשיצטרך אליו, חשיב זה לצורך ושרי. ומיהו, אם אחר שגמר סעודה שלישית ואין בדעתו לאכול עוד, והוא הולך לבית-הכנסת מבעוד יום כדי להתפלל ערבית, אסור לטלטל הסכין בחיקו, דהא אין לו עוד צורך בה באותו היום, שכבר קרב הערב; ורק אם נושאה כדי שלא תגנב, שרי, וכנזכר לעיל. ועיין ״מחצית-השקל״, סימן שח, סעיף קטן ט׳, יעוין שם.

ב התפילין אסור לטלטלם, ואם רוצה לישב במקומן, או כדי שלא יטנפו או שאר בזיון, שרי לטלטלם. ואם יש לו כיס שיש בו ציצית וגם יש בו כיס תפילין, ובא ביום-שבת להוציא הציצית, ויצא עמו גם כיס התפילין, יטלטל התפילין על מנת לישב במקומו וישב במקומו. וב״מגילת-אסתר״ יש פלוגתא, ויש להורות כסברת המתירין.

ג כלי שמלאכתו לאיסור, רוצה לומר שמיוחד למלאכה האסורה בשבת, אינו מותר לטלטלו אלא רק לצורך גופו, כגון קורנס לפצוע בו אגוזים וקרדום לחתוך בו דבלה, או לצורך מקומו, דהיינו שצריך להשתמש במקום שאותו הכלי מונח שם, ואז מותר לו לטלטלו משם ולהניחו בכל מקום שירצה; אבל שלא לצורך גופו או מקומו, אלא מטלטלו מפני שירא פן ישבר או יגנב, או מחמה לצל, אסור. ואע״פ שאמרנו דלצורך מקומו מטלטלו ומניחו בכל מקום שירצה, עם כל זה, אם היה נוטלו ביד זו, אסור לתנו בדרך הילוכו ביד שניה, דזה מקרי טלטול חדש, וכנזכר בפוסקים ז״ל.

ד קדרה או שאר כלי שמבשלים בו, אף על גב דלפעמים נותנים בה פירות ומשתמשין בה שאר תשמיש של היתר - לא מקרי כלי שמלאכתו להיתר, דהדין הוא שהולכין בהם אחר רוב תשמישן, וכיון דזו הקדרה, רוב תשמישה הוא מלאכה האסורה בשבת, אין מטלטלין אותה אלא רק לצורך גופה או מקומה, אבל אם היא ריקנית ומטלטלה מחמה לצל או כדי שלא תשבר או תגנב, אסור; ועיין ״משבצות-זהב״, סימן שח.

ה סכין של שחיטה או של מילה או אזמל של ספרים וסכין של סופרים שמיוחד לתיקון הקולמוסים - כיוון שמקפידין שלא לעשות בהם תשמיש אחר, אסור לטלטלם אפילו לצורך גופן ומקומן, ואפילו תחובים בנדן עם שאר סכינים, אסור לטלטל הנדן אע״פ שהוא בסיס לאיסור ולמותר. והוא הדין לקורנס של בשמים שמקפידין עליו שלא יתלכלך; אבל אם יחדם לכל אחד מאלו הנזכרים מערב-שבת למלאכת היתר, מותר. וכן נייר חלק, אם הוא חשוב מאד שהוא מיוחד לכתוב בו אגרות דווקא, ואין משתמשין בו תשמיש אחר לכרוך בו איזה דבר, דינו ככלים הנזכרים ואסור לטלטלו.

ו כל מאכלים שאסורים בהנאה, כגון בשר בחלב וערלה וכיוצא, שאינו יכול להאכילם גם לכלבים, אסור לטלטלם אפילו לצורך גופן ומקומן. וכן הוא הדין ביין-נסך, אפילו סתם יינם שאיסורו מדברי סופרים, דכל אלו מוקצים מחמת גופן ואסור לטלטלם בכל אופן; אבל מאכלים שאסורים באכילה ומותרים בהנאה, כגון נבלות וטרפות, או בשר-עוף בחלב וכיוצא בזה, כיון שהם עומדים להאכילן לכלבים, מותר לטלטלם כשאר מאכלי בהמה. וביצה שנולדה בשבת, וכן חלב שנחלב בשבת, ופירות שנתלשו בשבת וכיוצא בזה, שהם עומדים למאכל אדם, שאסורין לאדם בו ביום בלבד, אע״פ שיכול להאכילם לכלבים או לנכרים; כיון שאין עומדים לכך, אלא לאכילת אדם אחר שבת, הרי זה אסור לטלטלם בשבת אפילו לצורך גופן ומקומן. וכן הוא הדין טבל שאסור לאדם בשבת מחמת שאינו יכול לתקנו בשבת, כיון שהוא מוכן לאדם, כי תיכף אחר שבת מתקנו ואוכל אותו, הרי זה מוקצה מחמת גופו ואסור לטלטלו בשום אופן, ואע״פ שאיסור תיקונו בשבת אינו אלא מדברי סופרים; ומיהו, דבר שנמשך איסור אכילתו לאדם גם בחול כגון החדש, אע״פ שיש לו היתר לאדם אחר זמן - מותר לטלטלו לצורך מקומו, או לתנו לבהמות או לנכרים, כיון שנמשך זמן איסורו לאדם זמן הרבה.

ז כל דבר שאין תורת כלי עליו, ואינו מאכל אדם ולא מאכל בהמה, כגון: אבנים ומעות ועצים וקנים וקורות ועפר וחול וקמח ועשה והמת ובעלי-חיים וכיוצא בדברים אלו; ואפילו שהוא דבר שראוי להשתמש בו דבר המותר בשבת, כגון אבנים שראויין לפצוע בהם אגוזים, וצרורות שראויין לכסות בהם כלים וכיוצא בזה, כיון שאין תורת כלי עליהם, הרי זה מוקצה מחמת גופו, ואסור לטלטלם אפילו לצורך גופם ומקומם. ואם יחדם לטלטלם לאיזה תשמיש, הרי זה הוריד תורת כלי עליהם, אע״פ שהם כבדים וגדולים הרבה שצריך להם עשרה בני-אדם לטלטלם.

ח כלים העומדים לסחורה, אע״פ שאין רגילין להשתמש בהם שום תשמיש, מכל מקום, אם אינו מקפיד עליהם מלהשתמש בהם, אין להם דין מוקצה לאסרן בטלטול, יען כיון דאינו מקפיד מלהשתמש בהם, הרי זה לא הסיח דעתו מהם לגמרי מלהשתמש בהם, אבל אם מקפיד עליהם מלהשתמש בהם תשמיש אחר כדי שלא יפחתו דמיהם ונתנם לאוצר, הרי אלו מוקצין ואסורין בטלטול אפילו לצורך גופן ומקומן, וכל שכן לצורך עצמן מחמה לצל, כיון דמקפיד עליהם וגם נתנם לאוצר; מיהו, כלים העומדים לסחורה ודמיהם יקרים - אע״פ שלא נתנם לאוצר, אסור לטלטלם, אלא אם כן יחדם מבעוד יום לתשמיש. וכתבי הקודש ואכלין ומשקין, אע״פ שמיוחדים לסחורה ולא הזמינם מבעוד יום, לא במחשבה ולא בדיבור, מותר לטלטלם.

ט דבר שאינו כלי, אלא שיש עליו תורת כלי מחמת שראוי להשתמש בו איזה תשמיש בשבת, כגון גיזין של צמר שראויין להסמך ולשבת עליהם וכיוצא בזה - אם הכניסם לאוצר לסחורה, ביטל תורת כלי מעליהם ואסור לטלטלם אע״פ שאינו מקפיד עליהם מלהשתמש בהם, אלא אם כן חזר ויחדם לתשמיש לעולם.

י כל הכלים שנשברו אפילו שנשברו בשבת, מותר לטלטל שבריהם אם ראויים לשום מלאכה, כגון לכסות בהם החבית או פי הפך וכיוצא, אבל אם אין ראויים לשום מלאכה, אסור לטלטלם. ואם נשברו במקום שיכולין להזיק, כגון שהם כלי זכוכית, מותר לפנות השברים כדי שלא יזוקו בהם, אך שברי

כלי חרס שאין מזיקין להדורס עליהם, אסור לפנותם; ואע״פ שבני-אדם דורסים עליהם ועל ידי כך משתברים יותר ע״י דריסה - אין בכך כלום, כי הוא דבר שאינו מתכוון. והא דאמרינן דמותר לטלטל השברים אם ראויים לשום מלאכה, היינו דווקא כלי שנשבר כולו, אבל אם לא נשבר כולו אלא רק חתיכה ממנו, ועדיין הכלי משמש תשמישו הראשון, אין חתיכה זו של השבר מותרת בטלטול אלא אם כן היא עצמה עדיין ראויה קצת לתשמישה הראשון, אבל אם אינה ראויה לתשמישה הראשון, אע״פ שראויה לתשמיש אחר, כגון לכסות בה כלי וכיוצא, הרי זה אסור לטלטלה דמקרי ״נולד״, כיון דנשברה מן הכלי בשבת עצמו; ולכן אם נשברה בחול, אז מותר לטלטלה בשבת אם ראויה לשום תשמיש, אע״פ שאינה ראויה לתשמישה הראשון, ואע״פ שעתה בשבת אין לו צורך להשתמש בה, עם כל זה, כיון דהיא ראויה לאיזה תשמיש, מותר לטלטלה; ורק אם זרקה לאשפה מבעוד יום, אסור לטלטלה בשבת אע״פ שראויה לשום תשמיש, דכיון דזרקה לאשפה, ביטלה מתורת כלי ונאסרה בטלטול לכל אדם אפילו לעניים, דאזלינן בזה בתר הבעלים; מיהו, זה דווקא אם זרקה לאשפה מבעוד יום, אבל אם זרקה לאשפה בשבת, מותר לטלטלה, הואיל והיה עליה תורת כלי בבין-השמשות שהוא תחילת כניסת השבת.

יא לא אמרו ״כל שראוי לכסות בו כלי, יש תורת כלי עליו״ אלא רק בשברי כלים, הואיל והיה עליהם כבר תורת כלי כשהיו שלמים, ולכך גם אחר נשברו לא פקע מהם תורת כלי אם הם ראויים לתשמיש של כסוי וכיוצא, אבל צרורות או אבנים וחתיכת עץ וכיוצא, אשר מעיקרן לא היה עליהם תורת כלי גמור, אע״פ שראויים לתשמיש לכסות בהם כלים, לא יהיה עליהם בשביל זה תורת כלי; ולכן, כל שלא יחדם מבעוד יום לתשמיש זה, אסור לטלטלם אפילו לצורך גופם ומקומם וכאשר כתבנו לעיל.

יב מחט שלמה שקורין בערבי ״איברי״ (מחט תפירת יד) שמלאכתה לאיסור, לתפור בה, מותר לטלטלה בשבת כדי לחצוץ בה שיניו או ליטול בה הקוץ כדין כלי שמלאכתו לאיסור דמותר לטלטלו לצורך גופו כמו שכתבתי לעיל; ובלבד שיזהר שיטול הקוץ בנחת שלא יוציא דם, דיש בזה איסור חובל. ואם אי אפשר להוציא הקוץ בלתי הוצאת דם, אסור, אע״פ שאינו מתכוון - משום פסיק רישה ולא ימות. במא דברים אמורים? במחט שלמה שיש תורת כלי עליה, אבל אם ניטל חודה או נפגם חור שלה שאינה ראויה למלאכה, הרי בטל תורת כלי מעליה ועומדת לזריקה, ואסור לטלטלה כדי ליטול קוץ או לחצוץ שיניו; ורק אם יחדה מבעוד יום לתשמיש זה, נעשה עליה תורת כלי ומותר לטלטלה.

יג שיורי מחצלאות שבלו, אע״פ שאין ראויים לישב עליהם, מותר לטלטלם, דלא נפקע שם כלי שהיה עליהם תחילה, הואיל דגם עתה ראויים לכסות בהם טינוף. ואם זרקם לאשפה מבעוד יום אסור לטלטלם. ומטלניות שהם שיורי בגדים שבלו: אם אין בכל אחת מהן שלוש אצבעות על שלוש אצבעות, אסור לטלטלן, מפני שאין ראויים לא לעניים ולא לעשירים, ואם יש בהם שלוש אצבעות על שלוש אצבעות והם של עני - אם לא זרקם לאשפה, מותרים כל העניים שבעולם לטלטלם, דראויות להם לעשות טלאי בבגדיהם, אבל העשירים, אסור לטלטלם, אלא אם כן היא שלשה טפחים על שלשה טפחים, דאז היא ראויה גם לעשירים; מיהו, אם העשיר יושב בביתו של אותו עני בעל המטלית, אז אפילו אם היא רק שלוש אצבעות על שלוש אצבעות דאינה ראויה לעשירים, מותר אותו עשיר לטלטלה, יען דהוא נגרר אחר בעל הבית שהוא עני שראויה לו, דנמצא ראויה זו באותו הבית; ואם המטלית היא פחות משלושה טפחים על שלושה טפחים, והיא של העשיר דאינה ראויה לו, אז היא מוקצית גם לעניים, דאזלינן בתר הבעלים וחשבינן לה כאלו נזרקה לאשפה. וחתיכת טלית של מצווה, אע״פ שהיא גדולה, אסור לטלטלה, מפני שאין משתמשים בה תשמיש של חול.

יד מותר להעביר מעל השולחן פרורין שאין ראויין אלא לבהמה ולעוף, וכן מותר להעביר עצמות וקליפין הראויים לבהמה, אבל קליפי אגוזין ושקדים וכיוצא, שאין ראויים לבהמה, אסור להעבירם ולטלטלם בידיו או ע״י כלי, וגם אסור לטלטל השולחן בעודם עליו כדי לנערו בחוץ. כיצד יעשה? יטלטל השולחן כשיש עליו חתיכת פת וינערו בחוץ, לפי שקליפין אלו בטלים לגבי הפת, וכיון שהפת עודנו על השולחן, יוכל לטלטל השולחן. ואם הוא צריך למקום השולחן, הרי זה מטלטלו ומנערו בחוץ אע״פ שאין עליו פת אלא קליפין אלו לבדם. ובסה״ק ״מקבצאל״ העליתי בס״ד, דדווקא לגבי פת בטלין קליפין אלו, אבל לגבי קליפין ועצמות שראויים למאכל בהמה דווקא, לא בטלי.

טו העצמות, אע״פ שמותר לטלטלם משום דחזו לכלבים, היינו דווקא במקום דשכיחי כלבים, אבל במקום דלא שכיחי כלבים כגון שהולך בספינה או בשיירה במדבר, אסור לטלטלם. וגרעיני תמרים, בעירנו מאכילים אותם לבהמות, דאוכלים אותם העזים, לכך מותר טלטלם. וקליפי ביצים אסורים בטלטול, אע״פ דאומרים דאוכלים אותם התרנגולים, לא מהני זה; חדא, דיש אומרים שאין אוכלים אלא קליפי ביצים שאינם מבושלים ולא המבושלים; ועוד, אע״פ שאוכלים אותם, מזיקי להו, ובעל הבית קפיד ואינו רוצה שיאכלו אותם, ולכן אסורים בטלטול; ודמי זה לדין בשר דג שאינו מלוח, דאסור לטלטלו אף על גב דחזי לחיה ובהמה, מפני דהאדם קפיד שלא יאכיל דבר הראוי לאדם - לבהמה וחיה, והוא הדין הכא; כך העליתי בסה״ק ״מקבצאל״, בס״ד.

טז כל דבר שאסור לטלטלו, אסור לתנו בתוך כלי, משום דהוי מבטל כלי מהיכנו; ולכן אסור להניח כלי על השולחן כדי להניח בו קליפי ביצים או קליפי אגוזים וכיוצא, שאין ראויים למאכל אדם; ודווקא אם כלי זה הוא ריקן שאין בו דבר הראוי למאכל אדם.

ויגש · פתיחה

א והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם. ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך מנעורינו ועד עתה, גם אנחנו גם אבותינו (בראשית מו, לג-לד). נראה לי, בסייעתא דשמיא, דעולם הזה דומה ליום השוק אשר אליו יתאספו מוכרים וקונים; וכמו שכתוב (קהלת יב, ד-ה): "וסבבו בשוק הסופדים", "וסגרו דלתים בשוק". ואמרו חז"ל (שבת קנב.): דבר זה קאי על עולם הזה; וכמו שכתב הרב "עוללות-אפרים" ז"ל באורך, עין שם. והנה נודע דאנשים הבאים ליומא דשוקא – יש באים כדי לקנות סחורה, ויש באים כדי למכור דווקא; וכן דרך בני אדם בעולם הזה, דהצדיקים והטובים באים לקנות דווקא, דכל אדם בא לעולם הזה כדי למלאת חסרונו מניצוצי קדושה השיכים לנפש רוח ונשמה שלו, וזו היא הסחורה היקרה שבא בעבורה בעולם הזה ויוליך אותה עמו לעולם הבא, אבל לא ימכור אפילו חלק קטן של ניצוץ קטן משלו, כי לא יחטא; מה שאין כן הרשעים באים למכור דווקא, דאין עושים מצווה אחת אשר יקנו בה איזה חלק ממחסורם, ורק עושים עברות שעל ידם מוכרים ניצוצי קדושה שיש להם. וזה שאמר: "והיה כי יקרא לכם פרעה ואמר מה מעשיכם. ואמרתם אנשי מקנה היו עבדיך" – "מקנה" לשון "קנין", כלומר, אנחנו פה בעולם הזה אנשים קונים ולא מוכרים; "מנעורינו ועד עתה" כך דרכנו, "גם אנחנו", לרבות הנשים, "גם אבותינו", לרבות גלגולים שקדמו – עסקינו בעולם הזה לקנות ניצוצי הקדושה השיכים לנו, ולכן נתברך אבינו הזקן הקדוש על-ידי מלכי-צדק (בראשית יד, יט): "ברוך אברם לאל עליון קונה שמים וארץ", כי אברהם אבינו ע"ה הוא קונה ולא מוכר, הן ניצוצי הקדושה דבחינת שמים והן ניצוצי הקדושה דבחינת ארץ. ולזה אמר (משלי כג, כג): "אמת קנה ואל תמכור", כלומר, ניצוצי הקדושה שהם דרגא דאמת, קנה דווקא ואל תמכור; וכמו שכתוב (שם ד, ה): "קנה חכמה קנה בינה", וכפל הלשון להורות על הריבוי וההתמדה עד בלי די.

ב וכמו שהמקח הגשמי נגמר ונקנה במשיכה או בהגבהה או בכסף, כן ניצוצי הקדושה נקנים במשיכה, כשמושך הצדיק חלק הטוב מן הרשע שהוא חי מדבר, וכן בהגבהה, שמגביה ניצוצי הקדושה מן הצומח והדומם וחי, בלתי מדבר, ועל זה הברור שיך לשון הגבהה, וקונה בכסף, הם ניצוצות הקדושה מן נוגה דאצילות בריאה יצירה עשייה, שהם אינם נבררים על-ידי אכילה ושתייה, אלא רק על-ידי עסק התורה שנמשלה לכסף ככתוב (משלי ב, ד): "אם תבקשנה ככסף"; וגם על-ידי מחשבה וכוונת הלב שיהיה לו בעסק התורה ומעשה המצוות שלבו נכסף ומשתוקק ומתאווה להם וחומד אותם, וכמו שכתוב (תהילים פד, ג): "נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ה'", וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (קדושין ב.): האישה נקנית בשלוש דרכים: בכסף, בשטר ובביאה – כן ניצוצי הקדושה השייכים לנשמה, היא האישה אשר הוכיח ה' לאיש הישראלי, נקנית בשלוש דרכים: בכסף, זו מחשבה טהורה, מלשון "נכספה וגם כלתה נפשי"; ובשטר, זה חלק הדיבור, כי השטר הוא עניין דברים והוא כלי של הדיבור – כך וכך זה קנה, ובכך וכך זה מכר; והביאה, רמז למעשה שהוא עניין מעשה בפועל. והקדים את הכסף והזכירו ראשונה, כי חלק המחשבה הוא העיקר, שהאדם ירוויח מצד המחשבה טובה אלף אלפים על הרווחה המגעת לו מצד הדיבור והמעשה, דאמרו רבותינו ז"ל (קדושין מ.): מחשבה טובה, הקדוש-ברוך-הוא מצרפה למעשה; ונמצא, בשעה אחד יוכל להרוויח כמה אלפים מצוות מצד המחשבה טובה, מה שאין כן בדיבור ומעשה.

ג והנה מהלכות שבת יבין האדם יתרון תועלת המחשבה כמה עצום ונורא הוא; דהא אנחנו רואים בהלכות שבת יתרון גדול במחשבה שהיא מועלת להוריד תורת כלי על דברים שאינם כלים כמו אבן וכיוצא, והוא – כי אשר יחשוב עליהם מבעוד יום לאיזה תשמיש, אז במחשבה גרידא נחשבים כלים, ומסתלק מהם איסור המוקצה, ואף-על-פי שלא עשה בהם מעשה. וכיוצא בזה, בעניינים שבקדושה יש יתרון ותועלת במחשבה, שהאדם יכול להוריד כוח קדושה על איבר אחד מאיבריו שיחשוב לעשות המצווה בו, ואף-על-פי שעדיין לא עשה המצווה בפועל. וכמו שמועלת המחשבה להוריד כוח קדושה על איבר שחושב לעשות בו את המצווה, כן יש בה כוח לסלק ממנו כוח הטומאה, דהא בהא תליא, ונמצא שיש תועלת במחשבה בעניינים שבקדושה, כמו תועלת הנמצא בה בהלכות שבת בדברים הגשמיים. גם עוד נשכיל להבין מהלכות שבת דבר אחר קרוב לזה, והוא: כמו שאנחנו רואין הדין בהלכות שבת שיש חלוק בדיני המוקצה והוא, כי מידי דאורחה בהכי, די לו בהכנה קלה, ומידי דלאו אורחה לא יספיק לו הכנה קלה. כן הוא עניין המחשבה בדברים שבקדושה; דאמרו רבותינו ז"ל: מחשבה טובה, הקדוש-ברוך-הוא מצרפה למעשה, ומחשבה רעה אינו מצרפה למעשה. והדבר יפלא: מה טעם יש לחלק בזה? והשתא, כפי עניין ההלכה הנזכרת שישנה בהלכות שבת נראה טעם נכון לחלוק זה: בדרך הטוב נחשב האדם ארחה בהכי, כי לכך נברא לעשות טוב, ולכן דרך הטוב, תספיק לו הכנת המחשבה שהיא הכנה קלה, מה שאין כן דרך הרע, לאו ארחה דאדם בהכי, ולכך המחשבה שהיא הכנה קלה אינה פועלת כלום, ודוק היטב.

ויגש

א אבן או סלע שחשב עליהם מבעוד יום לפצוע בהם אגוזים ושקדים בשבת אע״פ שלא יחדם לכך בפירוש אלא רק במחשבה לבד, וגם יחדם לשבת זו בלבד, הרי זה מותר לטלטלם לכל צרכיו, לפי שהאבן או הסלע דרכם בכך וראויים להתייחד לכך לעולם, לפיכך די להם בהכנה קלה, דהיינו במחשבה לשבת זו בלבד. ואם נשתמש בה תשמיש זה מבעוד יום אפילו פעם אחת בלבד - הוכנה לכך אע״פ שלא חשב עליה לשבת זו, מאחר שנשתמש ועשה מעשה; אבל אבן או בקעת עץ שחשב עליהם מבעוד יום לכסות בהם פי החבית, כיון דלאו אורחייהו בהכי, אין מחשבתו מועלת כלום; ואפילו אם כבר נשתמש בהם תשמיש זה פעמים רבות בחול, אפילו הכי, כיון דלא יחדם בפירוש לתשמיש זה לעולם לכסות בהם פי החבית וכיוצא - אסור לטלטלם בשבת; אבל אם יחדם בפיו בפירוש לתשמיש זה לעולם, אז ירד עליהם תורת כלי, מאחר שנתייחדו לתשמיש זה לעולם.

מיהו, אם יחדם לתשמיש זה לשבת זו בלבד ולא לעולם, אין זה מוריד עליהם תורת כלי, אלא אם כן עשה בהם מעשה של תיקון שמוכיח דהם מוכנים ועומדים לכך, דאז מותר לטלטלם לצורך אותו דבר שהוכנו לו, אבל לא לצורך אחר. לפיכך, אותם הנותנים בערב שבת אבנים או לבנים סביב הקדרה של החמין שיאכלו בשבת, צריך ליחדם בפיו בפירוש לעולם, ובחול יצניעם וישמרם במקום אחר כדי להשתמש בהם תשמיש זה, ואז מותר לטלטלם בשבת בעת שמסיר הקדרה מעל הכירה. וצריך להזהיר בזה את בעלי-בתים בדבר זה, שישמרו את האבנים ויהיו מיוחדים לכך בכל ערב-שבת, ולא יזרקום עם אבנים שיש להם בחצר ויקחו בכל ערב-שבת מאבנים שבחצר מן הבא בידם.

ב נסרים העומדים לבנין, אם החליקם ברהיטני אסור לטלטלם, דקפיד עליהו שלא יתלכלכו אם ישתמש בהם, ולכן מוקצים הם; אבל אם לא החליקם ברהיטני, שרי לטלטלם. ומיהו, אם מקפיד עליהם שלא להשתמש בהם פן יתעקמו ויתקלקלו, כגון שהם קלים וחשובים, אז אפילו לא החליקם ברהיטני, אסור לטלטלם, ואם חשב עליהם מבעוד יום להשתמש בהם, מותר; ועיין אחרונים ז״ל.

ג כל דבר מטונף כגון קיא או צואה, בין של אדם, בין של תרנגולים וכיוצא: אם הם במקום שיושב שם, או בחצר שנכנס ויוצא באותו מקום, מותר לפנותם להוציאם לאשפה או לבית-הכסא אפילו בידיו ממש, וזהו הנקרא בדברי חז״ל בכל מקום ״גרף של רעי״; וכן אם הוא כמבוי במקום דריסת הרגל, מותר לסלקם לצדדין כדי שלא יטנפו בהם; אבל אם מונחים במקום שאינו יושב ודר שם, וכן אם הם בחצר שאחורי הבית, שהוא מקום שאין נכנסים ויוצאים בו ואין מקפידים עליו אם יש בו טינוף, אסור לפנותו משם בשבת. ואם ירא מפני התינוק שלא ילך שמה ויתלכלך בצואה, מותר לכפות עליה כלי. ולכן אם יש בחצר איזה חדרים שאינו דר בהם בשבת, וגם אין לו כניסה ויציאה שם, ואזדמן שנכנס שם תינוק וטינף, אסור לפנות הטינוף ההוא בשבת. וכן בימות הקיץ אשר יושבים וישנים על הגג, ובבוקר אחר זריחת החמה יורדים למטה, ואין עולין שם עד הלילה; ואזדמן שהתינוק טינף שם בבוקר בעת שהם יורדים - לא יפנו הטינוף עד הלילה כשיעלו יען כי ביום אין עולין שם מחמת חום השמש, וכן כיוצא בזה.

ד גרף של רעי ועביט של מי-רגלים ששופכים לאשפה או לבית-הכסא בשבת, לא יחזירם למקומם ריקנין, אע״פ שמחזירם כדי שיפנו בהם עוד, לפי שהם עצמן מאוסים ואסורים בטלטול. כיצד יעשה? אחר שישפכם בבית- הכסא יתן בהם שם מים, ואז מותר לטלטלם ולהחזירם למקומן מפני שהמים שבתוכם ראויים לבהמה, דהקלו בתיקון זה מפני שדבר זה יש בו כבוד הבריות. והא דצריך תיקון זה של שימת המים, היינו אם סילק זה הגרף מידו כשהגיע לאשפה או לבית-הכסא, אבל אם שפכו והוא עודנו בידו, מותר להחזירו אע״פ שלא הניח בו מים; וזהו משורת-הדין, אבל טוב להחמיר להניח בו מים אע״פ שלא סילקו מידו.

ה אין עושין גרף של רעי לכתחילה, דהיינו שמביא לפניו דבר שאחר שעה או יותר ימאס, וסומך בדעתו שיוציאנו מאחר שנמאס ונעשה גרף של רעי. ואם עבר ועשה לכתחילה אדעתא דהכי, אפילו הכי מותר לו להוציאו אח״כ כשימאס. ואם יש בחדר אחר שאינו דר בו, דבר שנמאס ונפסד מחמת הגשמים שיורדים עליו, התירו לו לכתחילה שיביא לאותו חדר מיטתו לשכב עליה או שלחנו לאכול שם, ועל ידי כך יוציא אותו דבר הנפסד ונמאס מחמת הגשמים, כי תתאונן דעתו עליו מפני המיאוס, והוה לה דין גרף של רעי; ודווקא אם ישב שם ישיבת קבע, כגון שמכניס מיטתו לשכב או שלחנו לאכול שם, אבל אם רק יכנס בעצמו דרך עראי ויאמר: מה מאוס עלי, ואוציאנו! לאו, דאומרים לו: לך מכאן למקום אחר! כיון דמתחלה לא היה יושב שם; מה שאין כן אם הכניס מיטתו או שלחנו, אין אומרים לו: תוציא שלחנך ותלך מכאן למקום אחר!

ו מכניס אדם מלא קופתו עפר מבעוד יום ומניחו בביתו בקרן זוית אשר מיחד אותה לזה, כדי לעשות צרכיו בשבת בעפר זה, לכסות בו צואה או דבר מאוס. וכל זה דווקא אם מיחד לו קרן זוית, שאז הוא ניכר שהוא מוכן ועומד לכך, אבל אם הניחו באמצע ביתו למדרס רגלים, בטל הוא לגבי קרקע הבית, ומוקצה הוא ואסור לטלטלו בשבת. וכל אדם שיש לו בנים קטנים שדרכם לטנף בחצר, ירגיל בדבר זה, להכין העפר באופן זה; לפיכך פירות

הטמונים בחול, מותר לטלם משם בשבת, שאין אותו עפר מוקצה, שהרי הכינו לכך מתחילה ויחד לו כלי או קרן זוית, ובלבד שיהיה העפר תחוח כל כך שאין בו משום עשיית גומות.

ז אסור לטלטל בהמה חיה ועוף אפילו לצורך גופן או מקומן, מפני שאין ראויים בשבת כשהם חיים; ולכן אפילו עוף שראוי לצחק בו התינוק כשבוכה, אסור לטלטלו; ואעפ״כ מותר לכפות הסל לפני האפרוחים כדי שיעלו וירדו בו, ואין בזה משום מבטל כלי מהיכנו אפילו שעה אחת, לפי שבידו להפריחם מיד כשעלו עליו שלא יעמדו עליו אפילו רגע, ואחר שירדו מעליו מותר לטלטלו; מיהו, אם היו האפרוחים עליו כל משך בין השמשות, אסור לטלטלו כל היום אף לאחר שירדו, דמתוך שהוקצה הסל ונעשה בסיס לדבר האסור, הוקצה לכל היום כולו. ובסה״ק ״מקבצאל״ העליתי בס״ד, דכל זה דווקא בסל המיוחד להם מדעת בעל הבית, אבל אם נזדמן שעלו בין השמשות מאליהם על כלי או חפץ אחר שלא מדעת בעלים, לא נאסר אותו הכלי; ולא עוד, אלא אפילו אם אדם אחר הניחם שם במתכוון - לא נאסר, דאין אדם אוסר דבר שאינו שלו, כיון שעשה שלא מדעת בעלים, וכאשר נכתוב לקמן בעניין המניח מעות על הכר. וצריך להזהיר את העם בכלי המיוחד לעוף שקורין בערבי ״קפץ״ (לול), דאסור לטלטלו.

ח בהמה וחיה ועוף, מדדין אותם ברשות היחיד, דהיינו שאוחז בצווארן ובצדדים לסייען אם צריכים לכך משום צער-בעלי-חיים; ובלבד שלא יגביהם בעניין שיעקרו רגליהם מן הקרקע, דמוקצים הם ואסורים בטלטול. ואף על גב דהמוקצה אסור בכהאי גונא לטלטל מקצתו - התירו חז״ל לדדות בעל חיים משום צער בעלי חיים אם הם צריכים לכך; אבל אם אין צריכין לכך, אסור לדדות אותם. והתרנגולת, אפילו אם צריכה לכך אסור לדדות אותה, מפני שהיא מגבהת עצמה כשמדדים אותה, ונמצא זה מטלטל את כולה, אבל מותר לדחותה מאחוריה בידיים כדי שתכנס ללול אם ברחה ממנה. ולא התירו לדדות אלא ברשות היחיד, אבל ברשות הרבים, ואפילו בכרמלית, אסור לדדות שום בהמה וחיה ועוף, גזרה שמא יגביהם ויוליכם; דלא אמרו ״חי נושא את עצמו״ אלא גבי אדם ולא בבעל חיים; ומיהו לדחותם מאחוריהם אם ברחו, מותר אפילו ברשות הרבים.

ט נוטל אדם את בנו ברשות היחיד, והאבן או חתיכת חרס ביד הבן, ולא חשיב האב מטלטל את האבן בידו. במה דברים אמורים? כשיש לבן געגועים על אביו, שאם לא יטלנו – יחלה, כלומר, יצטער הרבה; וגם נמי דאי אפשר להשליך האבן מיד התינוק, כי יצעק ויבכה, אבל בלאו הכי, אסור לטלו. ואפילו כשיש לו געגועין עליו, לא התירו אלא באבן, אבל אם בידו דינר, אסור ליטול התינוק; ואפילו לאחוז התינוק בהיותו מהלך ברגליו נמי אסור, גזרה שמא יפול הדינר מידו, וישכח שבת מחמת חשיבות הדינר ויגביהנו, ונמצא מטלטל המוקצה טלטול גמור.

י שכח מערב שבת מעות על הכר או על מחצלת או על כסא וכיוצא, וצריך הוא לזה הכר ביום-שבת לשכב עליו, הרי זה מנער הכר, והמעות נופלות שם; אבל לא יטלטל הכר עם המעות, וינערנו במקום אחר. ואם צריך לישב במקום הכר, אז מותר לטלטל הכר עם המעות שעליו להניחו במקום אחר כדי לישב שם. ואם אינו צריך לא לכר ולא למקומו, ורק חושש על המעות שלא יגנבו, ולכן רוצה לפנותו משם או לנערו, אסור. במה דברים אמורים? בשוכח, שלא היה בדעתו קודם שבת שישארו שם בשבת, אלא היה בדעתו להסירם משם קודם כניסת שבת, ושכח ולא הסירם, אבל אם הניחם שם על דעת שישארו שם גם בשבת, אז נעשה הכר ההוא בסיס לדבר האסור, והרי הכר עצמו מוקצה ואסור לנערו או לטלטלו. ואפילו אם עבר ונטל המעות מעליו, אפילו הכי הכר עצמו אסור בטלטול כדין שאר מוקצה שאסור להזיזו ממקומו. וכל שהיה בין-השמשות בסיס לדבר האסור, אע״פ דאחר בין-השמשות תכף נטלו המוקצה מעליו, נאסר הכר בטלטול כל השבת כולו, דמתוך דהוקצה בין-השמשות, הוקצה לכל השבת.

וכל זה בנותן מעות או שאר מוקצה על כר שלו, אבל אם נתן המוקצה על כר של חברו שלא מדעת חברו, אינו נאסר הכר להיות בסיס לדבר האסור, דאין אדם יכול לאסור דבר של חברו שלא מדעתו. ואפילו אם אלו המעות או שאר מוקצה הם של בעל הכר עצמו, עם כל זה, כל שהוא הניחם שלא מדעת חברו, אינו אוסר את הכר ויכול לנער את הכר בשבת אם צריך לכר; וכן יכול לטלטל הכר עם המעות להניחו במקום אחר אם צריך למקום הכר; מיהו, אם הנחה זו שהניח המוקצה על הכר הייתה לטובת חברו בעל הכר, יש להחמיר, משום דאמרינן, מסתמא ניחא ליה בדבר זה, שהוא לטובתו.

יא תיבה שיש בה מעות, אסור לטלטלה. ויש מי שאומר: אם התיבה מיוחדת למעות, כגון תיבה שקורין בערבי ״פשתכתא״ (קופה) אפילו אם סילק המעות ממנה מבעוד יום, אסור לטלטלה בשבת; והוא הדין בכיס המיוחד למעות, אע״פ שהוא היה ריקם מבעוד יום, אסור לטלטלו. ולצורך גופם ומקומם, מותר לטלטלם; והוא הדין אם עשה בהם איזה מעשה וסילקם מן היחוד ההוא, מותר לטלטלם. ולפי זה, הוא הדין בכלוב של עופות שקורין ״קפץ״ (לול), אפילו שלא היה בתוכו העוף בין השמשות והוא ריקם, אסור לטלטלו; אבל לצורך גופו או מקומו, מותר.

יב תיבה של חפצים שיש בה חפצים שהם דבר המותר, ויש בה מעות גם כן: אם המעות עיקר שהם חשובים אצלו יותר מן החפצים המונחים שם, אסור לטלטל התיבה; והוא הדין אם היה חשיבות האסור והמותר אפילו בשווה במשקל אחד, גם כן אסור לטלטל התיבה; אבל אם חשיבות ההתר אצלו

יותר, מותר לטלטל התיבה. ואזלינן בתר דידה - ודבר שאינו חשוב אצלו, אע״ג דלגבי אחרים חשוב, לא מקרי חשוב. ועיין ״חיי-אדם״, כלל ס״ז, סעיף א׳ וסעיף ח׳; יעוין שם.

יג אם יש בתיבה חפצים של היתר וחפצים של איסור שמוקצים בשבת, אע״פ דחפצים של איסור מונחים על חפצים של היתר, לא נעשו חפצים דהיתר בסיס לדבר האסור; ואם יצטרך בשבת לחפצים דהיתר, יוכל ליקח אותם ולנערם בתוך התיבה מחפצי האיסור שעליהם, יען כי מה שמניח בתוך התיבה חפצי האיסור על חפצי ההיתר, לא היה לו בזה צורך אלא כך נזדמן לו, ואם היה מזדמן להפך, שיהיו חפצי האיסור למטה, לא אכפת לו; ואין ההיתר נעשה בסיס לדבר האסור, אלא אם כן הניחו עליו לאיזה צורך - בין לצורך האיסור, בין לצורך ההיתר. ועיין להגאון רבנו זלמן ז״ל, סימן ש״ע, סעיף ח׳, יעוין שם. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי, דאם הייתה כוונתו שהניח חפצי האיסור למעלה, מפני שהוא צריך להם תמיד, שיהיה נוח לו להוציאם ולהכניסם בנקל תיכף ומיד כל שעה שיצטרך להם, וחפצי ההיתר אינו צריך להם, לכך הניחם למטה - הנה בזה חשיב הניחם בכוונה לצורך, ואע״פ שהוא לצורך מנוחת גופו, ובזה נעשו חפצי ההיתר בסיס לדבר האסור, ואסור לנער חפצי ההיתר כדי לקחתם בשבת. וצריך כל אדם להשגיח בדברים אלו בביתו, כי דברים אלו מצויים הם.

ויחי · פתיחה

א בן פורת יוסף, בן פורת עלי עין (בראשית מט, כב). נראה לי, בסייעתא דשמיא: הנה ב״סור מרע״ של הזנות, יש שלושה מיני תגבורת לאדם על היצר הרע: האחד במעשה, שמונע את עצמו מעשות רע; והשני במראה עיניים – כי יש גובר על יצר הרע לבלתי עשות מעשה רע, אך אינו יכול להתגבר במראה עיניו לבלתי יסתכל באישה; ולכן תגבורת זו שמתגבר גם בעיניו, שעוצם עיניו מראות ברע, היא יותר גדולה מתגבורת שמתגבר במעשה; והשלישית – גדולה מכולם – הוא אם מתגבר גם במחשבה שבמוחו לבלתי יחשוב מחשבה רעה של ניאוף; כי יש גובר במראה עיניו, אבל אינו יכול להתגבר גם במחשבה. וזה היה שבחו של יוסף הצדיק עליו השלום, שגבר על היצר הרע בדבר זה של ניאוף עם אשת פוטיפר גם במחשבה שלו. לכך אמרו רבותינו ז״ל (ב״ר צ, ג): יוסף, משלו נתנו לו – מחשבה שלא חשבה בעברה תקרא חכמה – ״ויקראו לפניו אברך״ (בראשית מא, מג) – אב בחכמה; וכן פרעה אמר לו (שם שם, לט): ״אין נבון וחכם כמוך״; ולזה אמר: ״בן פורת יוסף״ במעשה, ״בן פורת״ גם ״עלי עין״, רוצה לומר, גם במחשבה שהיא במוח שהוא למעלה מן העין, שנתקדש גם בקדושת המחשבה שתגבורת שלה הוא למעלה מתגבורת העין. והנה נודע דמראה עיניים נאסר בעברה של ניאוף יותר, עד שחשבו חז״ל (יומא עד:) מראה עיניים באישה זרה כגופה של עברה, ולכן גם המחשבה בניאוף מזקת הרבה יותר משאר עברות, והחמירו בה ביותר. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא רמז מאמר רבותינו ז״ל שאמרו בגמרא (שבת סד:) כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור; רוצה לומר, כל מקום שאסרו לך להסתכל בו בעינייך בדבר ערווה, אז אפילו בחדרי חדרים אסור, רוצה לומר, גם במחשבה שהיא בחדרי חדרים, שהיא במוח שהוא בחדרי חדרים שבראש האדם, אסור לחשב שם בדבר ערווה.

ויחי

א הואיל וקימא לן: כל מקום שאסרו חכמים מפני מראית העין, אפילו בחדרי חדרים אסור, על-כן, מי שנשרו כליו במים, או אפילו שנשפכו עליהם מים מועטים או מי גשמים, אסור לשטחם מפני מראית העין, שלא יחשדוהו שכבסם בשבת; ואפילו שוטחם בחדרי חדרים שאין רואין שם – אסור; מיהו, לא אסרו אלא לשטחם בשבת, אבל אם היו שטוחים מערב שבת, אינו חייב לסלקן; וכן לא ישטח אדם כליו בשבת אפילו מן הזיעה. ובסה״ק ״מקבצאל״ העליתי בסיעתא דשמיא: הא דאמרו ״מן הזיעה״ הוא אורחא דמלתא, דאין דרך לשטוח אלא אם כן יש בהם לחלוחית מים או לחלוחית זיעה, דאם הם יבשים למה ישטחם? אבל אין הכי נמי לעניין דינא, אפילו אם יבשים אסור לשטחן כדרך ששוטחין כלים המכובסים, מפני החשד, דהרואה אינו יודע שהם יבשים; דעיקר גזרת חז״ל הוא על השטיחה, דבעת שרואין אותו שוטח בשבת, חושדין אותו שכבסם בשבת, דלכך אם היו שטוחים מערב שבת אינו חייב לסלקן, וישארו שטוחים בשבת, כי הגזרה היא על עת ששוטח; ואפילו שנראה הבגד מרחוק שהוא יבש בעת ששוטחו, עם כל זה יחשוד שנתלכלך קצת ממנו וכבס הלכלוך; ולכן גם בגד יבש כולו לגמרי, אסור לשטחו בשבת כדרך ששוטחין כלים המכובסים, אבל לתלותו על החבל בלתי שטיחה, לית לן בה.

ועוד העליתי בסיעתא דשמיא שם, דאם עבר ושטח בגדיו בשבת, אע״פ שעשה איסור אין מחייבין אותו לסלקם ולהסירן, כי הגזרה הייתה על השטיחה וכבר עשה האיסור, ששטח ועבר על דברי חז״ל, ולמאי נפקא מינא יסירם? כי בזה לא יתקן החשד דחשו לו חז״ל על עת ששטח, דהרואה אותם

שטוחין בשבת, אם לא ראה אותם ששטחם היום לא יבוא לחשדו שכבסם היום, דהא השטוחין מערב שבת אינו חייב להסירם מפני חשד זה. ואם תאמר: אכתי נחוש שמא האדם ראה בכניסת שבת את מקום זה ריקם, שלא היו בו כלים שטוחים, וחוזר ורואה אח״כ בשבת כלים שטוחין - יבוא לחשוד שכיבסם בשבת; ולכך מחמת כן צריך לגזור גם אם עבר ושטח בשבת, חייב לסלקם ולהסירם? זה אינו דאין לנו לגזור גזרות חדשות מדעתנו, מאחר דגזרת חז״ל לא הייתה אלא בעבור חשד הרואה אותו שוטח הבגד; ולכן העליתי דאם עבר ושטח, אין מחייבין אותו להסירו.

ב בגדים שמלפפים בהם הקטנים, נהגו העולם לשטחן בשבת כדי שיתנגבו. ולא מבעיא אותם שיש בהם לכלוך צואה, דלכלוכן מוכיח עליהם שלא נתכבסו, אלא גם שאין עליהם לכלוך כלל, אלא לחים הם מהשתנה שהשתין התינוק בהם, מותר לשטחן בשבת כדי שיתנגבו, יען כי בגדים אלו נכרים בצורתם לכל אדם שהם של תינוקות יונקי שדים, והכל יודעים דבגדים אלו דרכם לשטוח אותם בלי כבוס, דאין מכבסים אותם אלא עד שירבה לכלוכם ביותר, ועל-כן אין בהם חשד, ואין למחות ביד הנוהגים היתר; ועיין ״מאמר-מרדכי״ ז״ל. והגם דהרב ״חיי-אדם״ כתב - צריך עיון בהיכא דאין בהם לכלוך צואה - הנה כתבנו טעם מספיק למנהג, ואין למחות ביד המקילין; והמחמיר, תבוא עליו ברכה.

ג מטפחות הידיים שנתלחלחו הרבה מרוב הניגוב שניגבו הידיים בהם, מותר לשטחן אם ניכר בהם קצת זוהמא; וכן הוא הדין במטפחת שמקנחין בה החוטם, דאם ניכר בה לכלוך של צואת החוטם מותר לשטחה, ודמי לדין בגדים שמלפפין בהם הקטנים שיש בהם לכלוך דמותר לשטחן. ועיין להרב ״חיי-אדם״ ב״נשמת-אדם״, דמוכיח לה מן השולחן ערוך ביורה דעה, סימן פ״ז, גבי מבשל בשר בהמה בחלב שקדים, דאם מניח שם שקדים, מותר; יעוין שם. וכן יש להוכיח זה גם כן מסימן ס״ו, סעיף ט׳, גבי דם דגים, יעוין שם. גם הרב ״שם חדש״, דף ס״א, עמוד ב, כתב להדיא דין המטפחת דשרי, דדמי למה שאמרו במועד קטן, דף י״ד, עמוד א: אזורו מוכיח עליו, וכן בביצה, דף ט׳, עמוד א: שובכו מוכיח עליו, יעוין שם.

ד בגד שנשרה במים, אסור לטלטלו שמא יבוא לידי סחיטה. ואם הוא בגד שאינו מקפיד עליו לסחטו גם בחול, כגון בגד שמסננין בו תמיד המים שבחבית, או שהוא פרוס על המים שבחבית תמיד, לא גזרינן ביה. ובגד זה שנשרה במים - אם יטלטלוהו עשרה בני-אדם ביחד, לא גזרו בו חז״ל, משום דמדכרי אהדדי; ולכן אם נזדמן בגד שנפל למקווה ונשרה במים, וחס עליו שלא ישאר במים עד יציאת שבת ויתקלקל, אז יביא עשרה בני-אדם, ויטילוהו ויניחוהו במקום אחר. ובגד שנשרה שרייה מועטת שאין דרך להקפיד עליו לסחטו, מותר לטלטלו גם היחיד.

ה מי שנשרו כליו במים בעודם עליו, יכול להלוך בהם, דליכא למגזר משום סחיטה בעודם עליו, אך אסור לנגבם סמוך לאש אפילו בעודם עליו משום דיבשל בזה את המים; ועוד יש בזה איסור מלבן. וכל זה הוא בהיכא שהוא סמוך לאש הרבה, שהבגד יוכל להתחמם חימום שהיד סולדת בו.

ו בגד שנשרה ביין אדום או שאר משקין שאינם מלבנים, מותר לטלטלו אפילו נשרה הרבה, דלא גזרינן ביה שמא יסחט, דזה הוא לכלוך ולא מהניא ליה סחיטה.

ז המנער טלית חדשה מן הטל או מן המטר שעליה, חייב חטאת, שהניעור יפה לה כמו כבוס. וכתבו האחרונים ז״ל: מאחר דלא ידעינן עד כמה נקרא חדש, לכך יזהר בכל גוונא; ועיין ״חיי-אדם״, סעיף ט׳. וכל זה דווקא אם מקפיד עליה שלא ילבשנה בלתי ניעור, אבל אם אינו מקפיד בזה, אין הניעור חשיב אצלו כמו כבוס, ושרי ליה לנערה קודם שילבשנה. ואם היא לבנה או אדומה, אין הניעור יפה לה ככיבוס, ולכן גם אם מקפיד, שרי לנערה. וכל זה דווקא בטל או מי גשמים מועטין, אבל אם ירדו עליה גשמים רבים עד שנבלעו בה, או שנפלה לתוך המים ונבלעו בה המים הרבה, אסור לנערה אפילו אם היא גוון לבן או אדום, כיוון דנבלעו בה מים הרבה, חוששין לסחיטה בשעת ניעור, כי מסתמא נסחטין המים הרבים מכוח הניעור וכנזכר באחרונים.

ח אסור לנער בגד שחור חדש מן האבק שעליו, אם מקפיד שלא ללבשו בלתי נעור, מפני שזה הניעור הוא כמו כבוס, שהאבק מקלקל ראייתו. וצריך ליזהר בזה גם בלבן ושאר צבעונים, דגם הם מקלקל האבק ראייתם אם הוא רב עליהם; ועיין ״משבצות זהב״ ז״ל. ומותר להסיר הנוצות מן בגד שחור, אם נוצות אלו באו לו מן הכר, דאינם מוקצות, וכמו שכתב הגאון רבנו זלמן ז״ל; מיהו, בספר הזיכרונות מחמיר; ולכן נכון להיזהר שלא להסיר שום נוצה מבגד השחור ולא שום דבר הנתלה בו.

ט העושה דבר שהוא גמר עשיית כלי ותיקונו, הרי גמר זה חשיב מלאכה, ואפילו שהוא דבר מועט, והוא תולדת ״מכה בפטיש״; לפיכך, הלוקט יבלתו, רוצה לאמר, גבשושית שעל גבי בגדים, הנשארים מן האריגה, וכן קשין וקיסמין שנארגו בבגד שלא במתכוון, הרי זה חייב משום ״מכה בפטיש״ אם הוא מסירם בכוונה כדי ליפות הבגד, שהיפוי הזה חשיב גמר עשיית הבגד ותיקונו; ואם אינו מקפיד עליהם ואינו מסירם בכוונה כדי ליפות הבגד, אלא דרך מתעסק בעלמא, נהי דאיסור תורה ליכא, מכל מקום איכא איסורא מדברי סופרים.

י אם נדבק זרע פשתן או תבשיל על בגדו, מותר לקלפו, כמו שכתבו ב״מגן אברהם״ ו״תוספת שבת״ ורבנו זלמן ז״ל; והוא הדין אם נדבק בבגדיו גרעיני תמרים או של אבטיחים וכיוצא, דמותר להסירם.

יא מי שנסתבכו בגדיו בקוצים או במסמר שבכותל וכיוצא, מפרישן בנחת ובצנעה, שמושך אותם לאט לאט כדי שלא יקרעו; וכיון שהוא עושה בנחת, אם נזדמן שנקרע, לית לן בה, דאינו מתכוון לזה, וגם לא הוי פסיק רישה, כיון דמנתקם בנחת.

יב שלל שעושין החייטים, שמחברים חתיכות הבגד תחילה ע״י תפירות גסות, ואחר שתופרין אותם בתפירות דקות ויפות מסירים אותו השלל; ואם נזדמן ששכחו ולא הסירו חוט זה של השלל, אסור להסירו בשבת, ואיכא איסור תורה אם מקפיד; ואם לא מקפיד, איכא איסורא דרבנן.

יג אין מקפלין כלים בשבת, אלא אם כן מקפלם לצורך השבת, דהיינו שירצה ללבשם אחר הקיפול בו ביום; ואפילו בזה לא התירו אלא במקפל אדם אחד, אבל שני בני-אדם שיקפלו ביחד בגד אחד, אסור, כי השנים עושים קיפול יפה ומתוקן יותר. ואפילו באדם אחד לא התירו אלא בבגדים חדשים דעדיין לא נתכבסו, אבל מכובסים אסור, כי הקיפול מתקנם יותר. ואפילו חדשים לא התירו אלא בלבנים ולא בצבועים. ואפילו בלבנים לא התירו אלא רק אם אין לו בגד אחד אחר מקופל ללבשו בו ביום. וגם עוד בכל זה לא התירו אלא לקפל בידו, אבל על גבי שולחן או ספסל, אסור. במה דברים אמורים? בהיכא שהוא מקפלו בדרך קיפולו הראשון, אבל אם מקפלו שלא כדרך קיפולו הראשון, מותר בכל גוונא - בין בשני בני-אדם, בין על השולחן, בין מכובסים, בין צבועים, בין אם יש לו אחר מקופל - דכל שהוא אינו מקפלו בקיפולו הראשון, אין לקיפול זה קיום ואין כאן תיקון כלי; מיהו, גם בזה אינו מותר אלא בהיכא שרוצה ללבשו בו ביום. ואע״ג דהרב ״אליה רבא״ ז״ל מתיר גם אם אין דעתו ללבשו בו ביום - נראין בזה דברי הרב ״חיי-אדם״, כלל מ״ד, אות כ״ד; וכמו שכתבתי בזה בסה״ק ״מקבצאל״, והעליתי שם דבטלית של ציצית שמקפלו בשחרית ואין לובשו בו ביום עוד, יש לסמוך על דברי הרב ״אליה רבא״ לקפלו שלא כסדר קיפולו, דמשום שהוא טלית של מצווה, יש להקל בזה. ויש בני-אדם שמקפלין טלית של ציצית כקיפולו הראשון, דסומכין על סברת ה״כל בו״ ז״ל, ולא יפה עושין; דהא מרן ז״ל וכל הפוסקים לא ניחא להו בזה הסברא, ולכן צריך להיזהר בטלית של ציצית, לקפלו בשחרית שלא כדרך קיפולו.

יד כל בגד לאחר כבוס מתקשה, ומשפשפין אותו בידיים לרככו, וע״י שפשוף זה גם הליבון שלו מצהיר יותר. ולכן, אם הוא בגד עליון שהאדם מקפיד יותר על לבונו שיצהיר, אסור לשפשפו בידיים לרככו, דנראה כמתכוון להצהיר הליבון ודומה למלבן; אבל חלוק שהוא בגד תחתון, אין האדם מקפיד כל כך על לבונו, ומותר לשפשפו בידיים לרככו. במה דברים אמורים? בחלוק של צמר או של משי, אבל חלוק של פשתן אסור לשפשפו אפילו מעט בידיים לרככו, מפני שריכוכו זהו לבונו. וכל זה משורת הדין, אבל נכון להחמיר בכל חלוק אע״פ שאינו פשתן, שלא ישפשפו כלל, מכוח סברת רבנו חננאל ז״ל דסבירא לה להפך, דדווקא של פשתן הוא דשרי. וכתב הרב ״תוספת-שבת״ דלפי זה ראוי לנו להחמיר בכל הבגדים; יעוין שם.

טו טיט שעל רגליו או מנעליו, לא יקנחו בקרקע, גזרה שמא יבוא להשוות גומות בקרקע; ויש אוסרין לקנחו גם בכותל אם הוא של בניין, מפני שנראה כמוסיף על הבניין, אלא יקנחו בכותל עץ או בקורה. ואסור לקנח טיט וכיוצא, שעל המנעל בסכין או בצפורן - בין אם המנעל חדש, בין ישן - מפני שבזה קולף את העור והרי זה ממחק.

טז טיט שעל בגדו, לא ישפשפו מבחוץ במקום הטיט, דנראה כמלבן; אלא משפשף מבפנים בצד השני שכנגד הטיט. ויש אומרים דהני מילי בטיט לח, אבל טיט יבש אסור מפני שמתפרך, והרי זה תולדת טוחן; ורק אם לא יש ממשות בטיט בעין אלא רק מראה טיט – מותר.

יז בגד שיש עליו מי רגלים או שאר לכלוך, אסור ליתן עליו מים, דשרייתו זהו כיבוסו, אלא מקנחו בסמרטוט בנחת, ולא ידחוק בקנוח שמא יסחט. ויש אוסרין לתת מים אפילו מועטין על איזה בגד ואע״פ שאין בו לכלוך, דסבירא להו: שרייתו זהו כבוסו - איירי אפילו באין בו לכלוך. ולכך, הרוצה לשתות מים ע״י מפה שמניח על שפת הכוס, לא יעשה זה בחלוקו או שאר בגד, משום דשרייתו זהו כיבוסו, אבל במפה המיוחדת לכך, לית לן בה, וכמו שכתב ב״חסד לאלפים״ ז״ל.

יח מי שנתלכלכה ידו בטיט, לא יקנחנה במפה שמקנחין בה ידיים, כדי שלא יבוא לכבס המפה אח״כ; אלא ירחץ ידיו מן הטיט במים ואח״כ ינגבנה במפה. ואע״פ שמותר לנגב ידיו אחר הנטילה אפילו בבגד שמקפיד על מימיו, משום דבניגוב ידיים לא גזרו רבנן כמו שגזרו בניגוב הכוס; מכל מקום יזהר כל אדם אחר שרוחץ ידיו, לשפשפם תחלה זו בזו בכוח כדי שיסיר המים שבעין מעליהם, ואח״כ יקנחם במפה.

יט אם נתלכלך בגדו או מטפחתו וכבס בשבת במזיד, אסור לו לעולם, אפילו לא כבסו כולו אלא מקצת ממנו במקום לכלוך דווקא, כדין המבשל בשבת, דכולהו מלאכות שוין בדין זה; וכמו שכתב בתרומות, פרק ב׳, משנה ג׳, יעוין שם. כיצד יעשה? יחזור ויטנפם בחול ויכבסם, ואז מותר

להשתמש בהם; אבל לרחוץ אותם בחול בלתי לכלוך, לא שרי בהכי; כן העליתי בסה״ק ״רב-פעלים״ בסיעתא דשמיא.

שמות · פתיחה

א ויאמר פרעה, הן רבים עתה עם הארץ, והשבתם אותם מסבלתם (שמות ה, ה). נראה לי, בסייעתא דשמיא: הכתוב אמר (איוב ה, ז): ״אדם לעמל יולד״, אך יש הפרש בין ישראל ובין אומות העולם, כי ישראל נולדו לעמלה של תורה, שעושים על-ידי עסק התורה בניין ברוחניות למעלה, ולכן כתיב (ישעיה נד, יג): ״וכל בניך למודי ה׳, ורב שלום בניך״, ואמרו רבותינו ז״ל (ברכות סד.): אל תקרי ״בניך״ אלא ״בוניך״ לשון בניין, כי ישראל עושין בניין רוחני בעסק התורה שהוא בפה, אבל אומות העולם נולדו לעמל עולם הזה הגשמי שהוא בידיים; ולכן אמר (בראשית כז, כב): ״הקול קול יעקב״ – כי הוא תם יושב אוהלים, באהלה של תורה לבנות בניינים בפה; אך ״הידיים ידי עשו״ לבנות בניין גשמי בידיים; ולכן כתיב (ישעיה מג, כא): ״עם זו יצרתי לי, תהילתי״, היא התורה ״יספרו״, כי לעמלה של תורה שהוא בפה יצרתי אותם. והנה ישראל, בהיותם במצרים דעדין לא נתנה להם תורה, היו עוסקים בעמל הגשמי, בחומר ובלבנים, לבנות ערי מסכנות, ובא משה רבנו ע״ה להוציאם ולסלקם מעבודה זו כדי לקבל להם תורה, שאז יהיה עמלם בבניין הרוחני, לקים מה שנאמר: ״וכל בניך למודי ה׳, ורב שלום בניך״; ופרעה בא לטעון כנגדו מחמת השר שלו: ״הן רבים עתה עם הארץ״, פרוש: אף-על-פי שבאמת הן רבים במעלה, שנבראו לעבודה של בניין הרוחני, ככתוב: ״עם זו יצרתי לי, תהלתי יספרו״, אך עתה, באשר הוא שם ״עם הארץ״, שלא נתנה להם התורה שבה יעשו בניין הרוחני העליון, ורק שם ״עם הארץ״ יש להם, אשר ראוי להם עמל הגשמי שהוא בניין החומרי, ואיך תשביתום מסבלותם ?! וזהו: ״והשבתם אתם מסבלתם״ אלו?! אתמהא, דהא עתה ראויים סבלות אלו להם! ולכן אמרו רבותינו ז״ל (ב״ר ה, כב) שעתה הוסיף פרעה עליהם העבודה, לעבוד גם ביום השבת, אחר שכבר פטרם מקדמת דנא מלעבוד ביום השבת על-פי עצתו של משה רבנו ע״ה בהיותו בבית פרעה. ובזה פרשתי מה שכתוב (שמות ה, ד): ״למה משה ואהרן תפריעו את העם ממעשיו״, כוונתו בזה על ביטול העבודה ביום-שבת שהייתה מתחילה על-פי עצתו של משה רבנו ע״ה שיעץ את פרעה בכך, ועתה השר שלו חזר בו והפך לבב פרעה בזה באמרו: מאחר כי אין להם עדיין תורה לעסוק בה בבניין רוחני, למה יבטלו מן עבודה הגשמית ביום-שבת? ובזה מובן הטעם שאמרו רבותינו ז״ל (פס״ר כג, ט): לא נתנו שבתות לישראל, אלא לעסוק בהם בתורה; והינו כי ישראל יש בהם כוח לבנות בניין רוחני ועליוני על-ידי עסק התורה, ולכך נקראו ״בנאים״, וכמו שאמרו חז״ל על הפסוק: ״וכל בניך למודי ה׳, ורב שלום בניך״. וזה הבניין שבונים אותו על-ידי עסק התורה, הוא נעשה בחלק עולם הבא, ולכן בשבת שהוא מעין עולם הבא כמו שאמרו חז״ל (ברכות, נז:) – צריך להרבות בו בעסק התורה, כי אז יצליחו בו יותר בבניין הרוחני. ולכן כתבו המקובלים ז״ל, דגדול הפועל הנעשה מעסק התורה ביום שבת אלף פעמים יותר מן הנעשה מעסק התורה של ימי החול; ולכן, מאחר שנעשה בניין רוחני ועליוני בשבת מן עסק התורה, נאסר בשבת בניין הגשמי לגמרי; ולכן שנו במשנה (שבת עג.): הבונה, מכלל ט״ל מלאכות האסורים בשבת, כי הבניין הוא אב מלאכה.

שמות

א עשיית אהל קבע היא תולדת בונה ואסורה בשבת מן התורה, ולכן אמרו רבותינו ז״ל: אסור לעשות אהל בשבת או ביום טוב, דהיינו גג המאהיל עליו להגן מן החמה או מגשמים או מאיזה דבר אחר; ואפילו הוא אהל עראי שאינו עשוי להתקיים, אלא רק הוא לפי שעה; ואפילו שאין מחיצות תחתיו, כגון שפרס מחצלת ע״ג ארבע קונדסין, אפ על פי כן, כיון דעשוי כדי להאהיל ולהגן, הרי זה אהל גמור, ואסרוהו חכמים אע״פ שהוא עראי, גזרה משום אהל קבע שהוא תולדת בונה ואסור מן התורה. ולא אסרו אלא לעשותו בתחילה בשבת, אבל אם היה אהל עראי עשוי מבעוד יום, מותר להוסיף עליו בשבת - כגון אם הייתה מחצלת פרוסה מבעוד יום כדי טפח שהוא שיעור אהל, מותר לפרסה כולה למחר ולהוסיף עוד מחצלאות, שכל זה הוא תוספת לאהל טפח העשוי מאתמול; ואפילו לפרוש על מחיצות מותר בעניין זה. וטפח שאמרו, הוא חוץ מן הכריכה של המחצלת, דאע״פ שזו המחצלת שהייתה נתונה מבעוד יום הייתה כרוכה בעיגול שיש בהיקפה שלשה טפחים, דאז יש בה רוחב טפח בודאי, עם כל זה לא מהני זה, אלא צריך שיהא יוצא ממנה כדי טפח פרוס לאהל, מפני דהכריכה עצמה אינה נראית כאהל; ומיהו, לחומרא חיישינן לה, דהיינו אם המחצלת כרוכה, ויש בעובי עיגול כריכתה כדי טפח, אסור להניחה בשבת על גב דבר שתהיה כאהל, ואע״ג דאמרנו דסביב העגול אינו נראה כאהל, מכל מקום לחומרא חשיב אהל, וכמו שכתב ה״טורי-זהב״ ז״ל.

ב הא דאסרו חז״ל גם בעראי, הוא דווקא באהל שהוא גג, אבל מחיצה של עראי מותר לעשות לכתחילה בשבת, ואפילו שעושה אותה כדי להגן מן החמה או מן הצינה, לא חשיבה כאהל בשביל כך; וכן אם עושה אותה בשביל הנרות שלא יכבו, או שעושה אותה לצניעות בעלמא, כגון להפסיק בין אנשים לנשים שלא יראו זה את זה, וכן כיוצא בזה, שרי; מיהו, אם עושה אותה להתיר סוכה או להתיר שאר איסור, וכגון שעושה מחיצה עשרה טפחים מפני הספרים בפריסת סדין או מחצלת כדי שיהא מותר לשמש מיטתו או לעשות צרכיו וכיוצא בזה, אפילו שהיא מחיצת עראי, אסור; כיון שעשויה להתיר איזה דבר האסור. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי, דהוא הדין אם פורס סדין כנגד מקום שיש בו צואה - אם הוא בעניין דאם לא היה פורס הסדין היה אסור לקרות, דחשיב לה עשויה להתיר דבר האסור, ואסור לפרוס הסדין; ורק אם היה בעניין דהוה אפשר לכפות על הטינוף כלי ולקרות, שרי לפרוס סדין, כיון דאפשר להתיר האסור באופן אחר; ועיין ״תוספת-שבת״, סעיף קטן ו, מה שכתב היתר זה מה״טורי זהב״ ז״ל; יעוין שם.

ג וילון התלוי לפני הפתח במקום דלת, אע״פ שהוא תלוי שם בקביעות, מותר לתלותו בשבת, דכיון שהוא נע ונד ברוח מצויה, וגם אינו מעכב לעוברים ושבים דרך שם, אינו נקרא מחיצה קבועה אלא מחיצת עראי, וכל דלא עשויה להתיר, שרי. וכן הוא הדין יש להתיר מטעם זה לתלות הפרוכת לפני ארון הקודש אפילו אין שם דלת, אלא הפרוכת עצמה היא מחיצה לארון. וצריך ליזהר כשתולה הוילון וכיוצא, שלא יתקפל ויכפל לרחבו טפח בשעה שתולה אותו, דנמצא עושה אוהל בגג טפח; לפיכך, אם הוא וילון גדול, תולין אותו שניים, כדי שיתלוהו כולו כאחד ולא יתקפל, אבל אדם אחד, אסור.

ד עצים הסדורים מערב שבת ויש ברחבם טפח, הרי זה מותר לפרוס עליהם סדין או מחצלת בשבת כדי לישב תחתם, דהוי תוספת אהל וכאמור לעיל; והוא הדין אם אין ברוחב העצים טפח, אלא שהם סמוכים זה לזה, שאין בין אחת לאחת שלשה טפחים דהוי לבוד - מותר לפרוס עליהם סדין; ואע״פ דעצים אלו קבועים כל הימים, ופורסין עליהם סדין כשצריכים לכך, מכל מקום כיון דיש בעצים רוחב טפח, חשיב תוספת אהל.

וכן הוא הדין לארובה שבגג שפתוחה בתוך הקרוי, מותר לפרוס עליה סדין בשבת בשביל השמש או הרוח, דאין זה אלא תוספת אהל; מיהו, אם יש לארובה זו פקק שאינו עשוי להיפתח תדיר אלא רק לעתים רחוקים, אסור לפקוק בשבת אע״פ שפקק זה מותר בטלטול, משום כיון דאינו עשוי להיפתח אלא לעתים רחוקים, מחזי כמוסיף על הבניין - הן בארובה שבגג, הן בחלון שבכותל - וכמו שכתב ״מגן-אברהם״, סימן שיג, סעיף קטן א, ובשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל, סעיף א׳; ועיין ״אשל-אברהם״ שם. והנה פה עירנו יש בבתי-כנסיות עמודים מסודרים ועומדים במערב ובמזרח וכן בצפון ודרום שעליהם עומדת התקרה, והחצר בתווך; אך בתוך החצר יש גם כן עמודים בארבע זוויות ועליהם עומדת תקרה, ותחת תקרה הזאת מונחת התיבה של בית-הכנסת באמצע, וסביב זו התקרה אשר התיבה תחתיה יש אוויר חצר מארבע רוחותיה; ומנהגם ביום-כפור לפרוס מחצלאות על אוויר החצר מסביב מפני השמש הנכנסת בבית-הכנסת על היושבים שם. ואע״פ שאלו העצים המתוחים באוויר החצר ההיא וקבועים שם תמיד אין בהם טפח, אין כאן חשש משום אהל, דאין אנחנו צריכין לטפח על העצים ההם, יען כי שם יש זיזין בולטין על אוויר החצר הנזכר מסביב בכל הצדדין, ועל ידי כן נחשבין המחצלאות שפורסין אותם ביום-כפור תוספת אהל. גם עוד בלאו הכי - משום התקרה עצמה גם כן נחשב פריסת המחצלת לתוספת אהל, והרי זה דומה לדין ארובה שבגג הנזכר לעיל. ובסה״ק ״מקבצאל״ נסתפקתי: היכא דיש עצים מתוחים באוויר מכותל זה לכותל זה, ויש בהם רוחב טפח, אך העצים הושמו שם בשביל שלא יתנודדו הכתלים - אם חשיב פריסת הסדין עליהם לתוספת אהל ושרי; ולא נפשט אצלי ספק זה.

ה כל אהל דאסור לעשותו בשבת, הוא הדין נמי דאסור לסותרו ולהסירו בשבת, כי כשם דאסור לבנות כן אסור לסתור הבניין.

ו הא דגזרו אהל עראי אע״ג דאין תחתיו מחיצות, דווקא בצריך לאוויר שתחתיו, אבל אם אינו מתכוון כדי שיאהיל על מה שתחתיו, שרי. לכן: מיטה ושולחן, דאין המחיצות מחוברים בקרשים, שדרכן לסדר הקרשים על המחיצות, מותר לסדרם בשבת אע״ג דהקרשים מאהילים על אויר שתחתם, כיון שאינו צריך לזה, כי אלו אין עשויין לשבת תחתם או להניח דבר תחתם, אלא רק משתמשין עליהם למעלה.

במה דברים אמורים? היכא דמחיצות שלהם אינם מגיעים עד הארץ, אבל אם מגיעים עד הארץ כמו דפני התיבה, או שהם סמוכים לארץ בפחות משלשה טפחים דהוי לבוד, הרי זה אסור לסדר הלוחות שהם קרקע המיטה והשולחן עליהם, ואע״פ שאינו צריך לאוויר שתחתם כלל, דמאחר דאיכא מחיצות גמורות עד הארץ, נראה טפי כאהל ואסור; מיהו, יש מחמירין ואוסרין במיטה גם היכא דאין מחיצות גמורות אלא עומדת על ארבע קונדסין, משום דמשתמש באוויר שתחתיה שמניח שם חפצים, ואע״ג דאין כוונתו בעבור זה ולא לכך עשויה, אפילו הכי מחזי כאהל ואסור, וצריך לחוש לדבריהם, דאנחנו רואין העולם מניחים חפצים תחת המיטות, אבל בשולחן אין לחוש בכהאי גונא, דאין לו מחיצות גמורות, דאין דרכם של בני-אדם להשתמש באוויר שתחת השולחן כלל; ואע״ג דאם יש מסיבה גדולה מניחים באוויר שתחת השולחן לפעמים כלים מלאים או ריקנים לפי שעה - כיון דאין עושין כן אלא רק במסיבה גדולה, וגם במסיבה גדולה לאו כולהו אנשי רגילי בכך, אין לחוש.

ז כיסא העשוי פרקים, וכשרוצים לישב עליו פותחים אותו והעור נפתח ונמתח, וכשמסירים אותו, סוגרין אותו והעור נכפל, מותר לפתחו לכתחילה בשבת אע״פ שיש לו מחיצות תחתיו, מפני שאינו דומה לעשיית אוהל, כיון שאינו עושה כלום, שהרי הם עשויין ועומדים כבר הגג עם המחיצות מבעוד יום, אלא שמותחן בשבת לישב עליהן.

ח כלי שקורין בערבי ״שמסיי״ (שמשיה) ובאיטלקי ״אימברילה״ (מטריה) שעשויים להגן מן החמה ומן הגשמים - לא מבעיא דאסור לפתחה להאהיל בה, אלא אפילו פתוחה ועומדת מבעוד יום אסור לשאת אותה להאהיל בה על ראשו, בין בשבת, בין ביום טוב וכנזכר בפוסקים. ועיין ״מאמר-מרדכי״, סעיף ה׳ ו״נודע ביהודה״ תנינא, סימן ל, יעוין שם. וממילא תדע: מאחר דאסור לנשאה על ראשו, אסור נמי לטלטלה בשבת ויום טוב משום מוקצה.

ט אסור לפרוס סדין על העץ המונח על העריסה של תינוק שקורין בערבי ״מהד״ או ״גלאלה״ (עריסה מתנדנדת), אלא אם כן היה פרוס טפח מערב שבת. וצריך להזהיר המון העם בזה, כי פה עירנו דרכן לפרוס סדין על עריסה הנזכר של תינוק להגן עליו מפני החמה ומן הזבובין וכיוצא.

י תיבה שיש עליה כסוי, אם אינו קבוע בצירים אסור להניחו עליה בשבת או להסירו ממנה, אע״ג דאינה עשויה אלא לפתח בעלמא. ויש אומרים דכל זה הוא בתיבה שהיא רחבה, וכן בכלים כיוצא בה שהם רחבים דכסויים דומה לאהל, אבל כלים קטנים, אע״פ שיש בהם חלל רחב טפח, אין כסויים דומה לאהל ושרי. ויש חולקין לאסור גם בכלים קטנים שיש בהם חלל ריקן טפח; מיהו, לא אסרו בזה אלא בהיכא דאין הכסוי מיוחד להם, אבל כסוי המיוחד להם, כיון שדרכו בכך תמיד לא מחזי כעבד אהלא כיון דאין עושין המחיצות בשבת, אלא עומדין מאליהם מקמי שבתא; ומכול מקום, אם הוא מכסה אותם בבגד, אע״ג דמיוחד להם, אסור, משום כי בבגד אין בו תיקון המוכיח עליו שהוא עומד לכך; ולכן כלים שדרכם להניח בהם מרקחת או דבש וכיוצא, שדרכם לסתום פיהם בחתיכת בגד מפני שלא יכנסו בהם נמלים וכיוצא צריכין להיזהר לעשות להם כסוי מחרס או עץ, ויניחו חתיכת הבגד למעלה מאותו כסוי, ולא יכסו בהם בחתיכת הבגד בלבד.

יא חבית שיש בה מים ואינה מלאה כולה, אלא יש בה חלל שיעור טפח ריקן מן המים - אסור לשטוח עליה בגד בשבת לכסותה; והוא הדין אם היה שטוח עליה בגד אסור להסירו דהוה לה סותר אהל; אבל אם אינה חסרה טפח, שאין בה חלל אויר ריקן שעור טפח, אין כאן דין אהל ושרי. כיצד יעשה בחבית של מים שהוא מוכרח לכסותה בשבת? יביא מערב שבת בגד, ויכסה בה החבית יותר מטפח, ויקשרנה היטב כדי שזה הכסוי של טפח לא ישמט מעל החבית, ואז ביום-שבת יוכל לכסות החבית בכסוי אחר למעלה מאותו כסוי של טפח שעשה מבעוד יום, או יכסנה בשארית הבגד ההוא של מכסה הטפח. ודע, כי בחבית של מים צריך למחש טפי: חדא, שהיא רחבה ביותר; ועוד, כי המשקה אין ראוי ליתן בכלי בלי כסוי, והוי כעושה מחיצות גם כן. ועיין ״טורי-זהב״ ושולחן ערוך לרבנו זלמן ו״חסד לאלפים״ ושאר אחרונים.

יב נוהגין העולם לכפות סל גדול על אכלים לשמור אותם, ואין חוששין משום אוהל, דהסל יש בו גג ומחיצות והוא צריך לאוויר שתחתם. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי בעניין זה, ושם הבאתי דברי הגאון ״אשל-אברהם״, סימן שט״ו, סוף סעיף קטן ח׳, שכתב בתיבה המחזקת ארבעים סאה, צריך עיון אם מותר לכפות על אכלין ומשקין וכו׳, יעוין שם; ופלפלתי קצת בדבריו. ועוד הבאתי שם מה שכתב בשולחן ערוך, סימן שח, סעיף ל״ד, גבי טנוף, דכופה עליו כלי, וכן מה שכתב בשולחן ערוך, סימן תמ״ו, סעיף א׳ וסעיף ג׳, גבי חמץ בשבת ויום טוב דכופה עליו כלי; ודוחק לפרש דאיירי בהיכא דאין בכפיה זו חלל ריקן שיעור טפח; ואחר החלוקים וסברות שעשיתי בדבר זה לא מצאתי ראיה ברורה למנהג זה; אך באמת המנהג הזה פה עירנו הוא ברור - הן בכפית הסל על אכלין ומשקים הן בהסרת הסל מעליהם לגמרי שזוקפין אותו על גביו; וכתבתי לסמוך על חילוק אחד שכתבתי שם לקיים המנהג. ועיין בשולחן ערוך לרבנו זלמן ז״ל, בסימן שע״ו, סעיף כ׳, ו״ערך-השולחן״, סימן שע״ו, סעיף ב׳. ומיהו, אם הסל גדול שמחזיק ארבעים סאה, יש להחמיר; והנזהר גם בקטן תבוא עליו ברכה.

וארא · פתיחה

א ושמתי פדת בין עמי ובין עמך, למחר יהיה האות הזה (שמות ח, יט). כתיב ״פדת״ וקרינן ״פדות״.

ב וצריך להבין, למה לא כתיב ״פדות״ מלאה? גם אמרו ״למחר יהיה האות הזה״, על איזה אות קאמר ״הזה״? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, שיש ארבעה דברים המבדילים את ישראל מאומות העולם:

ג האחד, הוא הפה, כי ישראל שקבלו התורה, יכולים להוציא בפיהם דברים שבקדושה הנחמדים ורצויים לפניו יתברך; אך אומות העולם שלא קבלו התורה, אין יכולים להזכיר בפיהם דברים שבקדושה; ונמצא בפה יש סימן הכר לישראל, שהם נכרים ונבדלים מאומות העולם; וכאשר כתבתי בזה

בספרי הק׳ ״אבן-שלמה״ על הפסוק (שה״ש ב, יד): ״הראיני את מראיך השמיעני את קולך וכו״; והבאתי משל נאה על זה, יעין שם.

ד והשני הוא אות הדלת ד״אחד״, כי אין תאר ״אחד״ אלא לישראל, שנפשם באה מעולם האחדות, ולכן במספר השבעים כתיב (בראשית מו, כו-כז) ״נפש״ ולא ״נפשות״, מה שאין כן אומות העולם, נפשם ממקום הפרוד, הסטרא ד״אל אחר״, ולכן אין להם תאר בדלת אלא ״גוי אחר״ – בריש.

ה והשלישי, הוא אות ואו הרומז לחיים, וכמו שכתב בזהר הקדוש, פרשת ויחי, דף רמא, עמוד ב; ועין ״דברים אחדים״, דף סא, עמוד ד. וידוע שלא זכו באות ואו שהוא אילנא דחיי אלא רק ישראל. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא רמז (יחזקאל טז, י): ״ואחבשך בשש״ - הוא אות ואו הרומז לחיים, ולכן הם קמים בתחיית המתים ולא אומות העולם; נמצא, באות ואו גם-כן נבדלים ישראל מן אומות העולם.

ו והכר הרביעי, הוא תבת תיו, שהוא רומז על התורה, כדאיתא בתיקונים, דף פט, עמוד א. והכי איתא באותיות דרבי עקיבא, דאות תיו רמז על התורה, ולכן נרשם על מצחן של צדיקים תיו של דיו, לפי שהתורה מצלת מן הפורענות וכמו שכתב ב״קהלות-יעקב״ ז״ל. וידוע כי בתורה יש הכר והבדל לישראל מן אומות העולם, דגוי שעסק בתורה חייב מיתה, דבזה נודע, כל מי שעוסק בתורה הרי זה ישראל.

ז נמצא, ארבע אותיות ״פדות״ יש בהם הכר והבדל מן אומות העולם; ברם, הכר דאות ואו אינו מבורר ונודע עתה בזמן הזה, ורק בזמן תחיית המתים ניכר ונודע זה; דכתבו המקובלים ז״ל: עניין תחיית המתים דומה למי שנזרק לו ברזל שחוק כעפר בקרקע שהיא כולה חול, וזה אינו ניכר במראה מן החול כדי שיוכל ללקטו. מה עשה? הביא אבן שואבת ברזל והעבירה על-גבי החול, והייתה שואבת הברזל, והחול נשאר במקומו; וכן יעשה הקדוש-ברוך-הוא לעתיד בתחיית המתים – מוריד טל של תחיה על הארץ, וכל עפר של גופים ישראלים קולטו, ועפר אומות העולם נשאר במקומו; ולכן נכתב אותיות ״פדת״ חסרה ואו, וקרינן ״פדות״ מלאה, כי בארבעה אלה שמתי הכר והבדל בין עמי ישראל ובין עמך – אומות העולם, כי מצרים הייתה אותו זמן ראש שכל אומות העולם נמשכים אחריה, וכמו שכתב רבנו האר״י ז״ל בשער טעמי המצוות; אך האות הזה נקרא ואינו נכתב שהוא אות הואו, אין הכר שלו נודע עתה, אלא ״למחר״, בזמן תחיית המתים יהיה ההיכר של ״אות הזה״.

ח ובאופן אחר נראה לי, בסייעתא דשמיא: דידוע, מ״ם סתומה רומזת בזמן שישראל הם בגלות, שהם כמו עוף הניצוד תוך המצודה שהיא סתומה מכל צדדיה שאין פתח לצאת מתוכה; אבל מם פתוחה רומזת לזמן הגאולה, שישראל שהיו ניצודים בגלות, יוצאים מן המצודה. וכתב ב״קהלות-יעקב״: זה סוד ״איכה ישבה בדד״ (איכה א, א) – ״ב׳ דד״, זו מ״ם סתומה, שהיא שתי דלתי״ם דבוקים זה עם זה, יעין שם; ולכן מ״ם של ״למרבה המשרה״ (ישעיה ט, ו) סתומה, שרומזת לגלות, שישראל הם בתוך המצודה שאין לה שער פתוח; וכדאיתא בסנהדרין, דף צד (עמוד א): מפני מה כל מם שבאמצע התבה פתוחה וזו סתומה? ביקש הקדוש-ברוך-הוא לעשות לחזקיה ע״ה משיח וסנחריב – גוג ומגוג. אמרה מידת הדין לפני הקדוש-ברוך-הוא: ומה דוד מלך ישראל שאמר כמה שירות, לא עשיתו משיח – חזקיה שעשית לו כל הניסים הללו ולא אמר שירה, תעשהו משיח ?! לכך נסתתם, יעיון שם. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא מאמר אותיות דרבי עקיבא וזה לשונו: במם פתוחה נקרא הקדוש-ברוך-הוא ״מלך מלכים״, ובאות מ״ם סתומה נקרא הקדוש-ברוך-הוא ״מושל מושלים״, עד כאן. ובזה מובן, כי במ״ם סתומה הרומזת למצודה של שעבוד מלכויות נקרא ״מושל מושלים״, דאין מתגלית מלכותו לעיני הכול, מחמת דעכו״ם משתעבדים בבניו, אך במם פתוחה הרומזת לזמן הגאולה שאין ישראל בתוך המצודה, נקרא ״מלך מלכים״, שתתגלה מלכותו יתברך, וכמו שאמר הכתוב (שמות טו, יח): ״ה׳ ימלוך לעולם ועד״. ולכן אומרים במוסף: ״גלה כבוד מלכותך עלינו מהרה״.

ט ולפי זה – ביציאת מצרים לא היה פדות שלם, כיוון דחלה עליהם באותו זמן גזרה דשעבוד מלכויות, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (ברכות ט:) דאמר הקדוש-ברוך-הוא למשה רבנו ע״ה ״אהיה אשר אהיה״, כלומר, אהיה עמהם בשעבוד זה ואהיה עימהם בשעבוד מלכויות, ונמצא דלא היה פדות שלם; ולכן אמר לו: ״ושמתי פדת בין עמי ובין עמך״ – ״פדת״ כתיב, דאינו פדות שלם, מאחר שעדין יש מצודה דשעבוד מלכויות שהיא מם סתומה; אך ״למחר״, בביאת המשיח, ״יהיה האות הזה״ הוא אות מם של ״המשרה שנרמז באותיות ״זה״, והינו שבגלות, מם של ״המשרה״ היא סתומה. ואם תמנה מן האותיות ״למרבה״ תמצא מם של ״המשרה״ הוא אות שביעית אשר היא סתומה[1] ולעתיד תהיה פתוחה, שהיא אות חמישי באותיות אלפא-ביתא, שאם תמנה אותיות העשיריות כזה: י׳ כ׳ ך׳ ל׳ מ׳ – אתה מוצא מם פתוחה הוא אות חמישית; וזהו הנרמז בתבת ״זה״, כלומר, מם של ״המשרה״ שהיא אות שביעית ב״המשרה״ תהיה מם פתוחה שהיא אות חמישית באלפא-ביתא.

י ולכן בשבת שהוא מעין עולם הבא הרומז לזמן הגאולה שאין שם מצודה, ולא יהיו ישראל ניצודים עוד – נאסרה בו הצידה, כי הצידה אינה אלא בזמן החול, שהם רומזים לזמן הגלות שישראל ניצודים ועומדים בתוך המצודה הרמוזה באות מם סתומה של ״למרבה המשרה״.

וארא

א מאחר דצידה אסורה בשבת והיא מאב מלאכות, לפיכך אם הפריח העוף עד שהכניסו לבית שחלונותיו סתומים או לביבר מקורה וסתום מכל צד ונעל בפניה, או שרדף אחר חיה עד שהכניסה לבית או לחצר וכיוצא ונעל בפניה, חייב מן התורה; ומיהו, אינו חייב מן התורה אלא בהיכא דאין הבית גדול כל כך, והרי הוא יכול לתפוס החיה או העוף בנקל במרוצה אחת, ואינו צריך לבקש תחבולות כדי לתפסו; אבל אם הבית גדול כל כך שאינו יכול להגיע ולתפוס העוף במרוצה אחת מפני שנשמטין ממנו, וצריך לרוץ אחריהם בתוך הבית ריצה שנית או שלישית, הרי אלו מחוסרים צידה ופטור מן התורה, אבל מדרבנן אסור בכל גוונא.

ב הצד דבר שאינו מחוסר צידה, כגון צד צבי חגר או חולה מחמת עייפות, שהוא יגע ואינו יכול לזוז ממקומו, פטור מן התורה, אבל אסור מדרבנן; אך הצד צבי ישן או סומא או חולה מחמת חום שנולד בגופו, חייב, מפני שהם עשויים להשמט כשמרגישים ידי-אדם, ומחוסרי צידה הם.

ג צבי ועוף שנכנס לחדר וכיוצא, ונעל בפניו, חייב; ואם נעלו שניים, פטורין מן התורה וחייבים מדרבנן. ואם לא היה יכול אחד לנעלו ונעלו שניים, חייבין מן התורה. ואם היו הצבי או העוף בחדר והיה הדלת סגור, מותר לכתחילה לנעול במנעול, דמאחר שהדלת סגור אין יכול לברוח, והרי הם שמורים ועומדים, ובמנעול הוא מוסיף שמירה, ואין בזה משום צידה.

ד מי שהיה לו צבי קשור בביתו, מותר לנעול הדלת בפניו כדי להוסיף שמירה על שמירתו, כי מאחר שהיה הצבי קשור - ניצוד ועומד הוא. ואם אחר שנעל הדלת ניתר הצבי מקשירתו, דנמצא עתה ניצוד ושמור מכוח הדלת, אין מחייבים אותו לפתוח הדלת כדי לבטל שמירתו, מפני שבשעה שנעל, בהיתר נעל, ואין עתה עושה כלום. וכן מי שנעל ביתו לשמרו והיה עוף או צבי בתוכו, והוא לא היה יודע כלל שיש שם עוף או צבי, ואחר שנעל נודע לו - אין מחייבין אותו לפתוח הדלת, אלא יישאר נעול עד חשיכה, כדי שיבוא וייטול הצבי או העוף משם; והטעם - מפני שכאשר נעל, בהיתר נעל, שלא היה יודע שיש צבי או עוף; אבל אם היה יודע שיש צבי ועוף ובא לסגור הדלת, אסור, אע״פ שאין מתכוון לצוד אותם, אלא כוונתו לשמור ביתו - מאחר כי בוודאי ניצוד.

ה החתול, דינה כשאר חיה ואסור לצוד אותה. ואם נכנסה לחדר, אסור לסגור הפתח עד שיוציאנה משם אם יודע שהיא שם, אע״ג דאינו מתכוון לצודה, וגם אינו רוצה בצידתה שאין לו צורך בזה כלל, עם כל זה אסור אם הוא יודע שהיא שם. על-כן פה עירנו בגדאד דשכיחי חתולים הרבה בבתים, צריכין להיזהר בדבר זה מאד - דאם נכנס לחדר ולכל מקום שיש לו פתח לנעלו ורואה שיש שם חתול, לא ינעל הפתח אלא עד שיוציא החתול משם.

ו זבובין אסור לצודם מדרבנן; ולכן צריך להיזהר שלא לסגור תיבה או לסתום כלי שיש שם זבובין, מפני שהם ניצודין בסגירה זו; ואע״פ שאינו מתכוון לצודם, מכל מקום ״פסיק רישה ולא ימות״ הוא. כיצד יעשה? יפריח הזבובין תחילה ואח״כ יכסה הכלי או יסגור התיבה. במה דברים אמורים? כשרואה זבובין בעיניו, אבל אם אינו רואה, אינו מחויב לבדוק אם יש שם זבובין. וכן אם ראה והפריחן, אינו מחויב לבדוק אם נשאר איזה זבוב שם, דכיון שהוא ספק - סוגר כדרכו ואינו חושש, דאין כאן ״פסיק רישה״. ואסור להעמיד סם-המוות לזבובין בשבת.

ז אסור להעמיד בשבת המצודה לצוד בה עכברים, ועל-כן המצודה חשיב כלי שמלאכתו לאיסור ואסור לטלטלה משום מוקצה. והנה לפעמים מעמידים המצודה מערב-שבת, וניצוד בה העכבר בלילה, צריכין ליזהר שלא יסירו ממנה העכבר ביום שבת משום מוקצה, אלא יישאר בה עד מוצאי-שבת.

ח אווזים ותרנגולים וכיוצא הגדלים ברשותו של אדם, אסור לצודם, דהיינו להכניסם תוך הלול שלהם או לתוך חדר אחר ולסגור הפתח עליהם כדי שלא יצאו; לא מבעיא אם מרדו ויצאו מן הלול דאסור מן התורה להכניסם לתוכו, אלא אפילו אם יצאו מן הלול לתומם, אסור להחזירם ללול מדרבנן, מפני דאלו דרכן להיות מורדים חוץ לכלובן, שיש טורח לתפשם מפני שנשמטין אנה ואנה, ולכן אסור מדרבנן לצודן להכניסם ללול ולסגור עליהם; ואע״פ דאלו דרכם לבוא לעת ערב מאליהן ללול, גם כן אסור, מאחר דהם דרכם להיות מורדים חוץ לכלובן שיש טורח לתפשן; מיהו, אם אין דרכן למרוד חוץ לכלובן ואין טורח לתפשם, מותר להכניסם ללול או לחדר אחד ויסגור עליהם הפתח, ועיין בפוסקים. והנה התרנגולים הגדלים פה עירנו יע״א, דרכם למרוד חוץ לכלובן ויש טורח גדול לתפשם, ולכן צריך להזהיר המון העם בזה - דאם יצאו חוץ ללול אסור לרדוף אחריהם עד שיכניסם לתוך הלול או לתוך חדר ויסגור הדלת; מיהו, אם יצאו חוץ לחצר, שאם לא ירדפו אחריהם יאבדו, התירו משום פסידא לרדוף אחריהם כדי להכניסם לתוך החצר או לבית גדול שאינו יכול לתפשם בו במרוצה אחת, ובלבד שלא יטלטלם; ועיין אחרונים ז״ל.

ט אע״פ שכתבנו לעיל דאם היה הצבי תוך החדר אסור לנעול הדלת, ואפילו אם אינו מתכוון לצוד אלא לשמור ביתו, מכל מקום אווזים ותרנגולים הגדלים בחצר ברשותו, מותר לפתוח ולנעול הפתח של החצר ואינו חושש, יען כי אווזים ותרנגולים אין בהם צידה כל כך כמו חיה ועוף; ולכן מאחר שאינו מתכוון לצוד אותם אלא נועל הפתח כדרכו לשמור ביתו, מותר; אך שאר חיה ועוף דאית בהו צידה ממש, שעומדים תוך החדר או תוך החצר ואינם קשורים או סגורים תוך כלובן, אסור לנעול פתח החדר או החצר כדרכו ואע״פ שאינו מתכוון לצודם, דנעילת הדלת היא שמירה להם וזו היא צידתם וכנזכר באחרונים ז״ל. ולכן צריך להזהיר את העם שלא יניחו צבי וכיוצא תוך החצר בלתי קשירה או סגירה תוך הכלוב, דאז אסור לנעול פתח החצר בשבת. ופה עירנו בגדד יש הרבה בני-אדם שדרכם לגדל צבאים בביתם, אך דרכם לגדלם שיהיו מלומדים לעמוד למעלה על הגג או באכסדרה תמיד ולא ירדו לחצר, כי חוששים פן יצאו לרשות-הרבים ויברחו לחוץ, כי אין דרכם לקשרם. ונראה מאחר דהצבי מלומד לעמוד תמיד על הגג או על אכסדרה, יוכל האדם לפתוח ולנעול פתח החצר הפתוח לרשות-הרבים, ורק אם נזדמן שהצבי ירד לחצר, אז אסור לנעול פתח החצר. וכל זה אני כותב לקיים המנהג שנהגו בכך, אבל ירא שמים יזהר לקשור את הצבי בשבת ולא יסמוך על היתר זה, אע״פ שהצבי מלומד לעמוד על הגג או על אכסדרה; והמתרחק מאלו שלא לגדלם בתוך ביתו לגמרי, תבוא עליו ברכה.

י פרעוש, שקורין בערבי ״ברג׳ות״, אסור לצודו אלא אם כן הוא על בשרו ועוקצו; וכל דאפשר להפילו לארץ בלי נטילה בידיו, יש לעשות כן. ואסור להרוג פרעוש, וגם לא ימללו בידו, גזרה שמא יהרגנו, אלא יטלנו בידו ויזרקנו.

יא אסור להרוג צרעה וזבובין ויתושין. וכל ההורג פרעוש כהורג גמל! ויזהרו העם בדבר זה לשים עליו עין השגחתם, ובפרט ביתושים המצויים בימות הקיץ בתוך המרתף, כי רבים המה, וכיון דכאב לאדם טובא מחמת עקיצתו, אז יחרה אפו ויכנו בכפו – שאלו, בהנחת היד עליהם, כרגע אומללו ודמם שותת; ומאחר שרגיל בהכי בימי החול, צריך לשים השגחתו מאד בשבת שלא ישכח ויהרוג הפרעוש או היתוש.

יב המוציא דם מאיברי החי, חייב. ואפילו אם לא יצא הדם לחוץ ממש, אלא שחבל באחד מאיברי החי עד שנצרר הדם תחת העור, שזה הדם היה יוצא לחוץ ורק העור מעכבו, לפיכך חייב משום נטילת דם, דהרי הוא כאלו יצא לחוץ. במה דברים אמורים? בחובל באדם או בבהמה וחיה או בעופות או בשמונה שרצים האמורים בפרשת שמיני, שהם החולד והעכבר וכו׳, דאלו יש להם עור; אבל החובל בשאר שקצים ורמשים, כיון דאין להם עור, אינו חייב אלא עד שיצא הדם לחוץ. וצריך להזהיר המון העם בזה, כי יש טפשים מכים זה את זה עד שיצא מהם דם לחוץ, או יהיה נצרר הדם תחת העור; וכן יש הרבה נכשלים בדבר זה, דאע״פ דאינו מכה את חברו, אלא רק תופס בשר חברו בראשי אצבעותיו בכל כוחו בחוזק כדי לצערו, וקורין לזה בערבי ״קרצא״ (צביטה), ובזה נצרר הדם תחת העור; ולדעת הרמב״ם ז״ל, החובל באדם או בבהמה דרך נקמה, הרי זה חייב מן התורה, ולא הוי לזה דין מלאכה שאינה צריכה לגופה משום דאינו צריך לדם, ואע״פ שהעושה זאת דרך שחוק ובדיחות דהוה לה מלאכה שאינה צריכה לגופה, הא על כל פנים חייב מדברי סופרים.

יג הכינה אינה מתהוית מן העפר אלא מן הזיעה, לכך מותר להרגה בשבת. במה דברים אמורים? במוצא כינה על בשרו או שמצאה על בגדיו דרך מקרה, אבל המפלה את בגדיו מכינים, אסור להרגן, אלא מוללן בידיו וזורקן; והטעם, דגזרו שמא ימצא גם פרעוש ויבוא להרגו, כיון דשכיחי פרעושין בבגדים; לפיכך, המפלה ראשו, מותר להרוג הכינים שימצא שם, משום דאין פרעושין מצויים בראש; ואם בלילה עקצו בבשרו ואינו יודע אם הוא כינה או פרעוש, הרי זה יזרקנו דשמא פרעוש הוא.

יד טוב ליזהר מלחצוץ שיניו במחט, דיש חשש שיוציא דם; וכן אם מחכך בשרו בשבת, יזהר לחכך בנחת ולא בחוזק, דלפעמים נסרך העור ויוצא דם ואינו מרגיש; ועיין ״כף-החיים״.

טו נחש ועקרב במקום שאין ממיתין - אם רצין אחריו מותר להרגן, ואם לאו אסור אלא דורסו כדרכו כאלו אינו מכוון להרגו, כדי שיהיה קצת שינוי.

טז לא ידרוס במקום שיש רמשים הרבה כמו נמלים וכיוצא, אע״פ דאינו מתכוון להרגם – הוה לה פסיק רישיה ולא ימות, שבודאי יהרגם בדריסה. ובימי הקיץ מצוי בעירנו נמלים הרבה, ונכנסים תוך כלי של מים שקורין ״אבריק״, המונח תמיד בבית-הכסא בשביל קנוח, והאדם כששופך מים מזה הכלי על ידו כדי לרחוץ, יורדים נמלים הרבה עם המים, ונמצא הוא ממית אותם בידיים בעת שרוחץ, שיתמעכו בקינוח ושפשוף, ולכן ישימו לב על זאת לראות המים תחלה קודם שירחץ ויקנח בהם, דאם יש בהם נמלים לא ירחץ בהם. וכן צריכים להיזהר פה עירנו יע״א - שיש בכל חצר באר מים חיים, אך הם מלוחים, ולוקחים מים מהם בשביל רחיצת ידיים או כלים, ובאלו המים מצוי תולעים שקורין בערבי ״עלק״, והם נהרגים ברחיצת ידיים ושפשוף וכן בכלים. ועוד יש בכלים חששה גם בימי החול, שנדבקים בהם תולעים אלו, ואח״כ יתערבו עם המאכל שמניחים בהם, ולכן יזהרו לסנן תמיד המים תחילה.

בא · פתיחה

א קדש לי כל בכור פטר כל רחם בבני-ישראל באדם ובבהמה, לי הוא (שמות יג, ב). נראה לי, בסייעתא דשמיא על פי מה שכתב הרב ״סדורו של שבת״, דמצינו כמה מצוות תלויים בדברים גשמיים שהגוף נהנה בהם; דרך משל, מצוות מזוזה ומעקה – צריך שיהיה לו בית כדי לקיים אותם; וכן לקט שכחה ופאה – צריך שהיה לו שדות וכרמים; וכן תרומה מעשר וחלה – צריך שיהיה לו דגן ועיסה, וכן שאר מתנות כהונה, כגון ראשית הגז, וזרוע לחיים וקיבה – צריך שיהיו לו צאן, וכן כיוצא באלה. והאדם – אף-על-פי שרואה שיש לו הנאה לגופו מכל דברים אלו, לא יתאווה להם וישתדל להשיגם בשביל הנאת גופו, אלא בשביל קיום המצוות התלויות בהם. ובזה פרש הרב ז״ל מאמר (ויק״ר כז, ב): ״מי הקדימני ואשלם״ (איוב מא, ג) – מי קיים מצוות מזוזה עד שלא נתתי לו בית? פרוש: הן אמת שקיים מצוות מזוזה ומעקה, אך לא הקדים במחשבתו מצוות אלו, אלא הוא נתאווה לבית והשתדל לבנותו בשביל הנאת עצמו, ואחר שהשלים, בא בדעתו לקיים מצוות מזוזה ומעקה; וכן הוא לש העיסה להנאת גופו, ואחר שלש, בא בדעתו לקיים מצוות חלה, וכן בשאר דברים,עד כאן דבריו. נמצא, צריך האדם להקדים לצייר במחשבתו מעשה המצווה קודם שיצייר הנאת גופו. וידוע כי המחשבה מכנית בשם ״בכור״, יען כי כל דבר צריך לשלמות מחשבה ודיבור ומעשה, או מחשבה ודיבור, או מחשבה ומעשה; כי אי אפשר להשלים שום דבר בלתי מחשבה, אך צריך שיקדים המחשבה למעשה או לדיבור; שאם לא יחשב תחילה, איך יוכל לדבר או לעשות מעשה? ולכן יש למחשבה תאר ״בכור״, כי היא ראשית בכל דבר ודבר (זוהר, ויקרא ה). גם ידוע דעל-ידי המחשבה יהיה האדם נפטר מחיוב כל רמ״ח עשה, דאף-על-פי שיש כמה מצוות מן רמ״ח שאי אפשר לאדם לקיים בפועל – הנה הוא נשלם בזה על-ידי המחשבה שהקדוש-ברוך-הוא מצרפה למעשה (קדושין מ, א). ואם חשב אדם לעשות מצווה ונאנס ולא עשאה, מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה (ברכות ו, א). וזה שאמר ״קדש לי כל בכור״, רוצה לומר, המחשבה שהיא הבכור בכל הפעולות של הגוף, תקדש אותה ״לי״ לשמי – שתכוון בכל דבר תחילת הכול בעבור כבודי וקיום מצוותי, ואז על-ידי כך תתקדש המחשבה שלך ויהיה בה כוח מספיק שתפטור אותך מכל מצווה ומצווה של רמ״ח עשה, אם לא תוכל לקיימה במעשה, כי ״רחם״ אותיות רמ״ח, וזהו ״פטר״ לשון פטור, ״כל רחם״ – המחשבה שלך בהם אצרפה למעשה; ודבר זה אינו נוהג אלא ״בבני-ישראל״, כי רק גבי ישראל הקדוש-ברוך-הוא מצרף מחשבה טובה למעשה, ואם חשב ונאנס ולא עשה, מעלה עליו כאילו עשאה; מה שאין כן באומות העולם אין המחשבה מועלת כלום לבדה (תוס׳ בקדושין לט: בשם ירושלמי); וגם יש לך תועלת אחרת גדולה מצד קדושת המחשבה, דעל-ידי כך תזכה שגם הנאה הגשמית שהיא הנאת נפש הבהמית, תהיה בכלל הקודש, בסוד תוספת מחול על הקודש, שגם זו ההנאה נחשבת לו למצווה ומקבל עליה שכר; כי חלק החומר הבהמי שבאדם יזדכך מחמת קדושת המחשבה, ויהיה החומר צורה; וכמו שכתב מהר״ם אלשיך ז״ל בפסוק (ויקרא יט, ב): ״קדושים תהיו כי קדוש אני ה״, בעניין זיכוך החומר לעשותו צורה, רוצה לומר, קרוב לחלק הנפשי; ופרש בזה עניין ״זכוכית לבנה״ שדיברו בה רבותינו ז״ל (ירושלמי סוכה ד, ו), יעין שם. וזה סוד ״באדם״, שהוא תואר הנפש שהיא הצורה, כמו שכתב מהר״ם אלשיך ז״ל; ״ובבהמה״, שהוא תואר חלק החומר – הכול ״לי הוא״, דנכלל החומר בכלל הצורה בסוד תוספת מחול על הקודש. ובזה יובן, בסייעתא דשמיא, הטעם שאמרו רבותינו ז״ל (ע״ז ג, ב): עתיד הקדוש-ברוך-הוא להזריח שמש צדקה לצדיקים שיתרפאו בה, כמו שכתוב (מלאכי ג, כ): ״וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא בכנפיה״, כי עתה, כל רפואה צריכה להיות בדבר של מעשה – לשתות סמנים ולעסוק בידיים, אך לעתיד תהיה הרפואה שלא על-ידי מעשה אלא בזריחת השמש, אז הצדיקים מסתכלים ומתרפאים; והטעם, כי הצדיקים קדשו מחשבתם, ומחמת כן עשו כוח במחשבה שלהם לעשות פועל, כפועל הנעשה במעשה המצוות שיעשה הגוף בידיים; ולכן בזכות זה יזכו לעתיד שלא יצטרכו לרפואת הגוף בדבר מעשה, אלא יספיק לו הסתכלותו בשמש שתזרח בעולם, שבזה תהיה הרפואה לגוף מכל חלי ומחלה, שנמצא השמש עושה פועל ברפואת הגוף כמו המחשבה של הצדיקים שהיו עושים בה פועל בתיקון הנפש ותיקון העולמות, שהיה בה בלבד בלתי צורך במעשה בפועל ממש.

ב ובזה יובן, בסייעתא דשמיא, טעם נכון מה שהותר בשבת הבישול בחמה ואסור באש וכל הדבר הדומה לו; והינו דקימא לן: אסור לבשל ולחמם שום דבר באש, וזו אב-מלאכה האסורה בשבת, אבל אור החמה מותר לחמם מים ויבשל ביצה קלה; והינו להורות כי השבת הוא כנגד אלף השביעי, אשר בו לא יצטרכו לרפואה על-ידי מעשה, אלא תהיה על-ידי זריחת החמה שיסתכלו בה ויתרפאו; וכל רפואה שתהיה, הנה ענינה הוא כמו עניין בישול ותיקון, ולכן בשבת נאסר הבישול במעשה שהוא על-ידי האש, והותר על-ידי החמה – לרמוז על הטובה הגדולה והמעולה שנזכה בה לעתיד אחר זמן התיקון אשר עליו רומז השבת הקדוש עתה, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (בר״ר יז, ז), כי השבת הוא מעין עולם הבא.

בא

א מותר ליתן ביצה בחמה בשבת שתצלה, מפני שאין דרך בשול בכך. וכן מותר ליתן מים בחמה כדי שייחמו. והמבשל באור בשבת חייב, ואם עשה במזיד, אסור לו לעולם, וגם הקדרה אסורה לו בלא הגעלה, מפני שבלועה מאיסור וצריכה הכשר כשאר כלים הבלועים מאיסור; ולאחרים מותר למוצאי-שבת מיד. ואם בשוגג, אסור בו ביום - בין לו, בין לאחרים – ולמוצאי-שבת מותר מיד - בין לו, בין לאחרים. ואם הנכרי בישל דבר שאין בו בשולי גויים, או שעשה שאר מלאכה לישראל, אסור בו ביום, ולמוצאי-שבת ימתין בכדי שיעשו, דגזרו במלאכה של נכרי טפי, דחשו פן יאמר ישראל לנכרי לעשות לו מלאכה בשבת כדי שייהנה ממנה במוצאי-שבת מיד, כי איסור אמירה לנכרי בשבת קל בעיני אדם.

ב המבשל בשבת במזיד, או שעשה שאר מלאכות במזיד, דאמרינן אסור למבשל לעולם, ומותר לאחרים במוצאי שבת מיד - כתב מור״ם בהגהת השולחן, ביורה דעה, סוף סימן ק״ב, דאם נתערב הרי זה מתבטל, ולא אמרינן דחשיב ״דבר שיש לו מתירים״ ולא בטל משום דמותר לאחרים אחר שבת, אלא כיון דלזה אסור לעולם, לא חשיב דבר שיש לו מתירין ומתבטל. וכתב הגאון ״כרתי ופלתי״ ז״ל שם, דזה דוקא למבשל, אבל לאחרים, אפילו אם נתבטל אינו בטל, דחשיב לדידהו דבר שיש לו מתירין, וכן כתב חוות דעת ז״ל שם, דכוונת הרמ״א ז״ל כן הוא. ועיין מה שכתב בשפתי דעת שם. מיהו, הגאון מגן אברהם כאן בסימן שי״ח, סעיף קטן ב׳ כתב, דגם למבשל אסור בו ביום גם אם נתבטל. ועין לאחרונים מה שפלפלו בדין זה הכא והתם ביורה דעה, יעוין שם. והנה אנא עבדא הבאתי דין בסה״ק ״רב-פעלים״, וכתבתי בס״ד, שזה עניין הוא דומה בדומה לפלוגתא דפרי חדש ז״ל עם רבני אשכנז במעשה הקצב ששחט שבע בהמות בביתו וכו׳, כנזכר בספר ״בית-הלל״, יורה דעה, סימן ק״י, ופרי חדש בקונטרס אחרון, יעוין שם. ועיין להגאון תוספת שבת בקונטרס ״בכור שורו״, בחידושי חולין, שהביא פלוגתא הנזכרת ומה שכתב, עיין שם. ואם כן, בנידון דידן - לסברת הגאונים דאסרו השני חצאין, שבחנות ושבבית, משום דלא להוי תרתי דסתרי - גם כאן צריך להורות כמו שפסק מגן אברהם ז״ל לאסור גם למבשל בנתבטל בו ביום, אבל לפרי חדש ודעימה, יש להורות כסברת מור״ם ז״ל דלאחרים אסור בנתבטל, ולמבשל מותר. ואחר אשר פלפלתי בעניין זה שם בס״ד, העליתי דהלכה - דבנדון דידן גם הפרי חדש ודעימה יודו דאסרינן בנתבטל גם לדידיה, משום דמחזי כחוכא טפי ומלתא דתמיהה: איך למי שעשה האיסור יהיה מותר, ולאחרים יהיה אסור?! ועוד כתבתי שם מה שאמרו בזבחים, דף ס״ג דלא יהיה טפל חמור מן העיקר; ונראה שם שדבר זה מוסכם להלכה; וכן כאן, אם לאחרים אסור ולמבשל מותר, נמצא טפל חמור מן העיקר. ועוד הבאתי שם מה שכתב הרב פרי חדש בסימן קי, בסוף אות ג׳ וזה לשונו: הני מלי, היכא דלא מנכרא מלתא, כגון ספק יממא ספק לילה, אבל במידי דאיתיה קמן, מחזו מלי דרבנן כי חוכא ואיטלולא ולא שרינן, כדאיתא בפרק כיצד מברכין ובסוף פרק הדר, עד כאן לשונו עיין שם. ולכן ראוי להורות כמו שכתב המגן אברהם לאסור גם בנתבטל, גם לדידיה, והיינו כותיה ולא מטעמיה.

ג אף על גב דאמרינן: מותר לצלות ביצה בחמה, אינו אלא בחמה עצמה, אבל בתולדות חמה, כגון סודר שהוחם בחמה, אסור לשבר הביצה עליו כדי לצלותה מעט, גזרה משום תולדות האור, שהרואה חושב - הוחם באור. וכן אסור לגלגלה על החול ואבק דרכים שהוחמו בכוח חמה.

ד המבשל או עשה שאר מלאכות לחולה שיש בו סכנה, אסור בשבת לבריא או לחולה שאין בו סכנה, לאכול ממנו, גזירה שמא ירבה במלאכתו בשביל הבריא; אבל למוצאי-שבת מותר לבריא מיד. וכן אם נעשה ע״י נכרי מלאכה - בין לצורך חולה שיש בו סכנה, בין לחולה שאין בו סכנה - אסור לבריא בשבת, שמא ירבה בשבילו, אבל למוצאי-שבת מותר לבריא מיד, ואין צורך להמתין בכדי שיעשו. ורק אם הייתה המלאכה בבישול שיש בו איסור בישולי גויים, אסור לבריא לעולם משום בישולי גויים, וגם לחולה עצמו אחר שבת, כל שאפשר לבשל לו מחדש ע״י ישראל - דלא הותר בשולי גויים לחולה אלא רק בשבת, דאי אפשר לבשל לו ע״י ישראל. וכן הכלים שבישל בהם הגוי בשבת תבשיל שיש בו אסור בשולי גויים, גם כן אסורים אחר השבת וצריכין הגעלה; וכלי חרס, מגעילן שלוש פעמים ודיו, אף על גב דבאיסורין דעלמא לא מהני הגעלה לכלי חרס אפילו בשלוש פעמים - בהא מהני. ובדיעבד אם בישל בכלים אלו בלא הכשר ויש רוב תבשיל, מותר. ועיין ״חיי-אדם״, כלל ס״ט, סעיף ט׳ ושארי אחרונים, יעוין שם.

ה כל דבר שלא נתבשל קודם שבת, אין שורין אותו בשבת בחמין שהיד סולדת בו, אפילו אינו נימוח בשריה זו. ודין חמין שהיד סולדת בו אין משערין באצבע, אלא כל שכרסו של תינוק נכוית בהם חשיב יד סולדת בו. ואם תאמר, איך ידע האדם לשער בכך מדעתו? הנה, נקיט האי כללא בידך: כל היכא שזה החמין ראוי לשתיה או לאכילה, שאין האדם נמנע מכוח ריבוי חמימותו, הרי זה לא חשיב יד סולדת בו; ואם ימנע מלשתותו או לאכלו מרוב חומו, הרי זה נחשב בכלל יד סולדת בו.

ו אע״פ שאמרו רבותינו ז״ל (שבת קמה, ב): אין בישול אחר בישול, מכול מקום יש בישול אחר אפיה או צליה; ולכן אסור לתת פת לתוך מרק או שאר משקה שהוא חם חום שהיד סולדת בו, אפילו שהוא מונח בכלי שני שאינו עומד בכלי ראשון שהיה על האש, אלא הורק לכלי שני; ולאו דווקא פת,

אלא כל דבר דרכיך אסור להניח בתוך חמין שהיד סולדת בו. וכתבו הפוסקים: מאחר דלא בקיאינן איזה מקרי רכיך, צריך להחמיר בכל דבר לבלתי יניחו בתוך חמין שהיד סולדת בו. ואותם המניחין בצלים לתוך המרק, יזהרו לבלתי יניחום בעודו חם שהיד סולדת בו, מפני שהם מתמתקין מחריפותם ומתבשלים גם בכלי שני שהיד סולדת בו.

ז הסוכר היוצא מן הקנים הוא מבושל; וכיון דקימא לן, אין בישול אחר בישול - מותר להניח הסוכר בתוך הכלי, ולעורות עליו משקה חם שהיד סולדת בו; מיהו, "חיי-אדם" כתב שיניח משקה החם תחילה לתוך הכלי, ואח"כ יניח הסוכר בתוכו; וטוב להיזהר בזה, דאין פסידא ולא טורח בכך.

ח יש עושין משקה קהוא מערב-שבת ומניחין על האור כדי לשתותו בבוקר ביום-שבת, אך אין מניחים בתוך הכלי שמניחין אותו על האור "בין" (גרגירים) של קהוא הרבה כפי מה שצריך, כדי שלא יהיה בזה טעם מרירות, לכך מניחים "בין" מעט, ובבוקר בעת ששותה משקה זה מוסיפין עליו "בין" זה, ויש להם על מה שיסמוכו; אך גם בזה טוב שישימו בשבת את ה"בין" אחר שיריקו המשקה הנזכר בתוך הכוס, כדי לצאת ידי חובה שאר דעות; ועוד, מפני כי הקהוא היא קלויה, ויש לחוש ולומר יש בישול אחר קליה. ועיין בספר "גינת-ורדים" בכלל ג', מן סימן ג' עד סימן י' מה שכתב; ועיין "חתם-סופר", אורח חיים, סימן ע"ד, יעוין שם.

ט כלי ראשון שהוא כלי שנשתמש בו על-גבי האש, אפילו לאחר שהסירו מעל האש, מבשל כל זמן שהיד סולדת בו, לפיכך אסור ליתן תבלין לתוכו; וכן הוא הדין דאסור ליתן תבלין בקערה ולעורות עליה מכלי ראשון שהיד סולדת בו, מפני שהערוי מבשל כדי קליפה כמו כלי ראשון; אבל מותר ליתן תבלין בתוך המרק שבקערה שהיא כלי שני, אפילו שהמרק חם שהיד סולדת בו, מפני שהתבלין קשים הם ואין להחמיר בהם בכלי שני. ואע"פ שאמרנו שאין איסור ליתן תבלין בכלי ראשון אלא דווקא בהיכא שהיד סולדת בו, מכול מקום טוב ליזהר אפילו אם אין היד סולדת בו, כיון שהוא כלי ראשון - כדי לעשות הרחקה וסייג לדבר; ועיין אחרונים ז"ל.

י המלח מותר להניחו בכלי ראשון אחר שהעבירו מעל האש, אפילו עודנו חם שהיד סולדת בו, מושם דצריכה מלחא בישולא כבשרא דתורא, וזהו דעת מר"ן ז"ל בשולחן ערוך; אך הרמ"א ז"ל בהגהת השולחן מחמיר במלח אפילו בכלי שני שהיד סולדת בו, וטוב להיזהר בזה, דכמה פוסקים חשו לזה. מכול מקום אם עבר ונתן מלח אפילו בכלי ראשון בעודו על האש, דעבד איסורא לכולי עלמא - המאכל מותר, דהמלח בטל לגבי המאכל.

יא מותר לתת מים חמין לתוך צונן, ואפילו מן כלי ראשון מותר לערות לתוך מים צונן, דתחתון גובר על העליון ומצננו; אבל אסור לערות מים צוננין לתוך חמין שבכלי ראשון, יען כי התחתון שהוא חמין גובר ומחממו, אבל אם החמין הם בכלי שני, אפילו היד סולדת בהם מותר לערות לתוכן צונן. ויש מתירין גם בכלי ראשון אם נותן הרבה מים צוננין לתוך החמין, דהיינו שהם רבים יותר על החמין באופן שלא יהא באפשר שיתבשלו, אלא רק תפוג צינתן, דכיון דהצוננין מרובין ומתערבים תיכף מבטל חמימות החמין. ומיהו, כל זה אינו אלא דווקא בשופך הצוננין בשפיכה גדולה הכול בפעם אחת לתוך החמין, אבל מעט מעט אסור לערות, שהרי מבשל תיכף, ומה יועיל מה שמצננם אח"כ? וכנזכר ב"חיי-אדם", כלל ב', סעיף ג', יעוין שם.

יב מותר ליתן קיתון של מים או שאר משקין כנגד המדורה להפיג צינתן, ובלבד שיתנם רחוק מהאש שאין יכולים להתחמם באותו מקום עד שתהא היד סולדת בהם אף אם ישהה שם זמן מרובה, אבל אסור ליתנם סמוך במקום שאפשר שיתחממו חום שהיד סולדת בהם, אע"פ שעתה אינו מניחם אלא רק שעה מועטת שתפיג צינתן בלבד גזרה שמא ישכחם וישהו שם עד שיחמו חום שהיד סולדת בו. ועניינים אלו צריכין השערה בדעת והשכל, ולא יוכל כל איש תם ופתי לסמוך על דעתו בהשערות אלו לעשות מעשה.

יג הכובש כבשין, אסור משום מבשל, וגם יש בזה איסור מעבד; ולכן, כל דבר שרגילין לעשות ממנו כבשין כגון קישואין ו"נומי" (לימון מתוק) חמוץ וכיוצא, אסור למלוח ולהניח לפניו אע"פ שרוצה לאכלם באותה סעודה; אבל מטבל מן החתיכות אחת אחת ואוכל מיד, ולא יטבל שנים או יותר ויניח לפניו. ולאו דווקא דבר שרגילין לעשות ממנו כבשין הוא דאסור, אלא כל דבר שהמלח מועיל לשנות טבעו להפיג חריפותו כגון צנון ובצל ושום וכיוצא מדברים החריפים, או למתק חמיצותו, גם כן אסור למלוח ולהניח לפניו, אלא מטבל אחת אחת ואוכל מיד, וכנזכר בפוסקים ז"ל.

יד פה עירנו דרכם להביא על השולחן קערה מלאה גרגרי רימונים שהם חמוצים, ומניחים עליהם מלח למתקם מחמיצותם, צריכין להיזהר שלא יעשו כן בשבת, ואע"ג דאין עושין מאלו כבשין - כבר כתבנו דכל דבר שהמלח מועיל לתקנו, אסור למלוח ולהניח לפניו, אלא מטבל אחת אחת ואוכל מיד, והוא הדין הכא; מיהו, אם ירצה ליקח חתיכת רימון שיש בה כמה גרגירים ולהניח עליה מלח ולאכלה כולה מיד, שרי, ופשוט.

טו כל זה אינו אלא בהיכא דהמלח מועיל לאותו דבר הנמלח לשנות טבעו - הן להפיג מרירותו, הן להפיג חמיצותו ולכן, אע"פ שאין דרך לכבוש אותו דבר, אמרינן דאסור למלוח ולהניח, אבל דבר שאין דרך לעשות ממנו כבשין, וגם אין המלח משנה טבעו, מותר למלוח ולהניח לפניו; ולכן ביצים

מותר למלוח ולהניח לפניו, מפני דהביצים אין דרך לעשות מהן כבשין, וגם אין המלח משנה טבעם, אלא רק נותן בהם טעם קצת; וכן הוא הדין אם שכחו מערב שבת ליתן מלח בתבשיל, מותר ליתן המלח בקערה אחר שנצטנן מעט שאין היד סולדת בו, דאז אין חשש בישול בזה אפילו לדעת הרמ״א ז״ל שכתבנו לעיל (הלכה י). והא דכתבנו לעיל דשרי בביצים ותבשיל למלוח ולהניח לפניו, היינו דווקא לאכול באותה סעודה, אבל לאכול לסעודה אחרת אפילו שאוכלה בו ביום, אסור, וכמו שכתבו רוב הפוסקים ז״ל; אע״ג דהרב ״אליה רבא מתיר בזה, מיהו ולדעת ה״טורי-זהב״ ז״ל בסוף סעיף קטן ה׳ - אם יש איזה צד לומר דטוב לו שימלח עכשיו ממה שימלח אח״כ, כגון שעתה הוא קצת חם ויקבל המלח טפי, אין לאסור, יעוין שם. ואין לסמוך על זה אלא לצורך גדול וכמו שכתב הגאון רבנו זלמן ז״ל.

טז לאו דווקא היכא דהמלח משנה טבע הדבר לתקנו ממרירותו או מחמיצותו הוא דאסור, אלא הוא הדין אם מתקנו לרככו או להקשותו נמי אסור, כי גם בזה נמצא משנה טבעו ודמי לכובש כבשין; ולכן, פולין ועדשין שנתבשלו בקליפתן, אסור למלוח הרבה ביחד ולהניחם לפניו, דהמלח מועיל לרכך הקושי שיש בהם מצד קליפתם, וגם זה דומה לכובש כבשין, וכן דמי למעבד. ועל כן פה עירנו, שדרכן לבשל פולין שקורין ״באקלי״ (שעועית) בקליפתן - אם שכחו להניח מלח בעת בישול, אסור להניח עליהם מלח בקערה ולהניח לפניהם, וכן הוא הדין בפרי שקורין ״לוביא״ ובלשון הקודש ״רוביא״, אם לא נתנו בהם מלח בבישול, אסור להניח עליהם אחר שהניחם בקערה, דכל אלו המלח מועיל לרכך קליפתן, אלא מטבל אחת אחת במלח ואוכל. וזה הפרי שקורין בערבי ״לוביא״ יש בו איסור יותר, מפני כי פה עירנו דרכן לעשות מזה כבשין.

יז העושין ״סלאטא״ מקשואין וכיוצא, דחותכין אותם לחתיכות קטנות ונותנין עליהם מלח, אסור להמתין עליהם עד שיקבלו טעם המלח ויזיעו כדי לשים עליהם החומץ, אלא יזהר לשים עליהם החומץ תכף ומיד אחר נתינת המלח, ולא ישהה אותם במלח לבדו.

יח ה״סלאטא״ שעושין מקשואין וכל ירק חי, אסור להניחם בתוך חומץ חזק כשיעור שייתן על האור וירתיח, דהוי כבוש אפילו כשיעור זה אם החומץ חזק, וכמו שכתב הגאון משבצות זהב ז״ל בסימן שכ״א, סעיף קטן ג׳. ועיין בשולחן ערוך יורה דעה, סימן ק״ה, סעיף ב; ועיין ״פרי-תואר״ ושארי אחרונים שם; ועיין ״בעי-חיי״, יורה דעה, סימן קס״ה, ומג״א, סימן תמ״ז, ו״חקות- הפסח״ שם. ומה שכתב הרב ״אשל-אברהם״ בסימן שכ״א בדעת המג״א - אין דבריו מוכרחים; ואפילו לפי דבריו, לא קאמר אלא לדעת מג״א, אך לעניין דינא לא חזר מדבריו שכתב במשבצות זהב לאסור בפשיטות, וזה ברור.

יט אסור לעשות מי-מלח מרובים, או שאר משקים עם מלח מרובים. ולא מבעיא עושה לתת לתוך דברים שדרכם לכובשם להתקיים, שיש בזה ליתא דמעבד וליתא דמבשל וכמו שכתבתי לעיל, אלא אפילו עושה מי-מלח לטבל בהם פתו ולתת לתוך התבשיל, אסור לעשות הרבה בבת-אחת לצורך טיבול שתי סעודות, אלא עושה מעט לצורך סעודה אחת בלבד; ואפילו לצורך סעודה אחת אינו רשאי אלא סמוך לסעודה, אבל לא מסעודה לסעודה.

כ אסור לשפוך בשבת יין או שאר משקין לתוך כלי שיש בו חומץ כדי שגם זה יהיה חומץ אח״כ, דהוי כובש כבשים בכך; ועוד יש איסור אחר - דהרי נמצא מכין לחול. ולכן לא ישליכו תמרים המתולעים לתוך חבית של חומץ בשבת, ולא צימוקים השרויין במים לצורך הקידוש לתוך חבית של חומץ בשבת.

בשלח · פתיחה

א ויאמר משה אכלהו היום כי שבת היום לה׳, היום לא תמצאהו בשדה. ששת ימים תלקטהו וכו׳ (שמות טז, כה-כו). נראה לי, בסייעתא דשמיא, שרמז כאן על סוד הברור של ניצוצי קדושה. דידוע, ברור השבת הוא בחינת אוכל מתוך אוכל, ושל חול – בחינת אוכל מתוך פסולת. והעניין הוא, שיש ארבעה עולמות: אצילות בריאה יצירה עשייה, ובכל עולם יש בחינת ברור, אך עולם האצילות נחשבת אוכל לגבי עולמות בריאה יצירה עשייה, על-כן ברור שלה נקרא אוכל מתוך אוכל; ובזה יובן סתירות שיש בזה ממקום למקום, כי ממקום אחד נראה שיש ברור ניצוצי קדושה בשבת, ובמקום אחד אומר אין ברור בשבת. ובזה מובן – כי ברור אוכל מתוך פסולת ליכא, אבל אוכל מתוך אוכל איכא, דאין זה נחשב ברור באמת, אלא מבדיל אוכל מאוכל. וידוע כי עולם האצילות מכונה בשם ״בית״, ועולמות בריאה יצירה עשייה מכונים בשם ״שדה״, כי האצילות היא בסוד רשות-היחיד טפי מבריאה יצירה עשייה, דעלה אתמר (תהילים ה, ה): ״לא יגרך רע״. וזה שאמר: ״אכלהו היום כי שבת היום לה״, רוצה לומר, הכול בחינת אוכל, דליכא פסולת, ולכן ״היום לא תמצאהו״ לברור ״בשדה״, הם בריאה יצירה עשייה שמכונים בשם ״שדה״, כי שם הברור הוא אוכל מתוך פסולת, ואסור בשבת; אך ששת ימי החול ״תלקטוהו״, שבהם יש ברור אוכל מתוך פסולת שזה נקרא ״לקט״ שמלקט מתוך הפסולת, ״וביום השביעי״ הוא ״שבת״ לה׳, ״לא יהיה בו״ ברור זה שהוא לקט, אלא יש בו אוכל מתוך אוכל, שהוא מבדיל אוכל מאוכל. ולכך, מלאכה של הברור אסורה לנו התחתונים

בשבת. ונודע כי הלכות הבורר בשבת רבים המה, וצריך שמירה גדולה לאדם שלא ישגה בהם, מפני שהאדם רגיל בזה בימי החול. וכתב הגאון מהר״ש אבוהב ז״ל ב״ספר הזכרונות״ על הבורר: מלאכה זו היא מן הקשות שבשבת להיזהר בה בכל דקדוקיה וחלקיה וכו׳, יעין שם.

בשלח

א בורר פסולת מתוך אוכל אפילו בידו אחת, ואפילו כדי לאכול לאלתר, חייב; אבל אם בורר אוכל מתוך פסולת: אם בורר בכלי המיוחד לברור בו, חייב; ואם בורר בידו: אם לאכול לאחר זמן, חייב; ואם לאכול לאלתר, מותר. וכל שהוא בורר לאכול לאחר שעה, חשיב בורר לאחר זמן ואסור; ואם בורר לסעודה שמתחיל בה אחר פחות משעה, מותר, אע״פ שהסעודה שאוכל בה נמשכת אכילתו בה הרבה שעות, מותר.

ב כל דבר שאינו רוצה בו עתה לאכלו, שהוא מעורב עם דבר שרוצה עתה לאכלו, חשיב אותו דבר שאינו רוצה בו פסולת, אע״פ שבאמת הוא אוכל; ואם יברור זה מתוך דבר שרוצה בו, חשוב בורר פסולת מתוך אוכל, דאסור גם בבורר לאכול לאלתר. ולכן: אם מעורבים חתיכות שני מיני דגים זה בזה, והוא רוצה עתה במין אחד דווקא - יברור מין שרוצה בו ממין שאינו רוצה בו כדי לאכול לאלתר ולא להפך. וכן הוא הדין תמרים שחלוקין בשמן וטעמן, ורוצה עתה במין אחד - יברור ויקח מין הרוצה בו, ועיין משבצות זהב, סעיף קטן ג. ויש מחמירים אפילו במין אחד כשרוצה לברור היפה מאינו יפה, או הגדולים מן הקטנים, שיזהר גם בזה לברור מין שהוא רוצה בו עתה; וגם בזה לא יברור ויניח לסעודה אחרת, אלא כדי לאכול לאלתר, או לאחר זמן פחות משעה כדין שני מינין הנזכרים לעיל; וטוב לחוש בזה לסברת המחמירים. ואע״פ שרוב הפוסקים סבירא להו: ליכא דין בורר במין אחד, וכן נראה דעת מר״ן ז״ל, עם כל זה, מאחר דחשו האחרונים בזה, נכון להחמיר; והמקל, יש לו על מה לסמוך.

ג אם בירר בכוונה של איסור, דהייתה כוונתו להניח לאחר זמן, דהיינו לסעודת בין-הערבים; ואחר שברר, מיד נמלך לאכול לאלתר - העליתי בתשובה, בסיעתא דשמיא, בסה״ק ״רב-פעלים״, דלא מהני ליה המלכותו שנמלך לאכול לאלתר, שכבר גמר מעשהו במחשבת איסור ונתחייב בכך; והבאתי ראיות בסיעתא דשמיא לזה. והוא הדין אם בישל בשבת, ואחר שבישל נזדמן לו חולה שיש בו סכנה שצריך לאותו תבשיל - לא נפטר בכך, מאחר שגמר הבישול במחשבת האיסור. ועוד העליתי, בסיעתא דשמיא, בתשובה בסה״ק ״רב-פעלים״, דאם ברר בהיתר כדי לאכול לאלתר, ואח״כ נמלך והניח זה לסעודת בין-הערבים, דלכלי עלמא איכא בזה אסורא דרבנן; ודלא כהרב ״טל-אורות״ דסבירא להו, מאחר דליכא מחשבת איסור, מותר לגמרי, והבאתי ראיות לזה; ברם, אם ברר בהיתר כדי לאכול לאלתר, ואכל לאלתר ונשתייר, שרי להניחו לסעודה של בין-הערבים, ובלבד שלא יערים, וכמו שכתב הגאון רבנו זלמן בשולחן ערוך, סעיף ג׳. ועשיתי שם חיזוק לסברא זו; וכל שכן וקל וחומר אם ברר חתיכה אחת בהיתר כדי לאכול לאלתר, ואכל ממנה לאלתר ושייר בה, דפשיטא דשרי, כיון דאכל מאותה חתיכה עצמה; ואם ברר יותר ממה שצריך לו לאלתר אדעתא לשייר ממנו לסעודת בין-הערבים, חייב מן התורה לכולי עלמא. אמנם נסתפקתי: אם ברר אוכל שיעור קערה אחת מלאה כדי להביא לפני האורחין לסעודה לאלתר, ובעת שברר הוא יודע שבודאי הגמור לא יאכלו האורחין כל מה שמניח בקערה ההיא, ואפילו שליש ממנה, ורק הוא מוכרח לברר כל כך לצורך מילוי הקערה בשביל כבוד האורחין, כי בושה להביא לפניהם קערה חסרה; וסוף דבר צדדתי בסיעתא דשמיא להתיר בזה, דחשבינן לה לכולה קערה צורך אותה סעודה, ובהיתר עשה.

ד אם עבר וברר במזיד בשבת בידיו פסולת מתוך אוכל או שברר אוכל מתוך פסולת בנפה ובכברה דעבד איסורא, הרי זה אסור לעולם משום דנהנה ממלאכת שבת, כדין המבשל בשבת, בסימן שיח. אך נסתפקתי בסה״ק ״רב- פעלים״: אם זה אשר ברר באיסור, חזר וערב האוכל עם הפסולת כמו שהיה קודם שברר, אם שרי לברור מחדש עתה בשבת מן התערובת הזאת אוכל מתוך פסולת בידו כדי לאכול לאלתר, כיון דבטלו מעשיו הראשונים דעבד באיסור. והבאתי שם מהגאון ״אשל-אברהם״ ז״ל, סימן שיט, סעיף קטן א׳, שנסתפק בזה והניח בצריך עיון; ואחר שפלפלתי, בסיעתא דשמיא, בכמה ראיות, הבאתי דברי הרשב״א ז״ל שהביא מר״ן ״בית-יוסף״, סימן רנג: מי שבישל תבשילו מערב שבת כל צרכו, ולמחר בשבת אמר לגוי להדליק האש ולחמם תבשילו, דאסור; ואפילו אחר שנצטנן אסור לו לאותו שבת, דקנסינן ליה כל שהזיד ואמר לגוי לעשות לו מלאכה דאורייתא בשבילו; עיין שם. וכן פסק רמ״א ז״ל בהגהת השולחן, סימן רמד, סעיף ה׳, דאסור לאכלו אפילו צונן, עיין שם; ואם כן, הוא הדין הכא - אע״פ שחזר ונתערב ובטלו מעשיו - אסור לאכול ממנו בדרך היתר בו ביום, דקנסינן ליה.

ה אסור לקלוף שומין ובצלים ורמונים וכל מיני פירות, אלא כדי לאכול לאלתר או לסעודה הסמוכה תוך שעה אחת; אבל לא יקלוף להניח לסעודה אחרת.

ו ירקות שיש בהם מעופשים, כגון כרפס וכרתי וכיוצא, לא יברור המעופשים מן הטובים, אלא יברור הטובים. במה דברים אמורים? בעלים מופרדים זה מזה שאינם קלחים מחוברים, אבל קלחים מחוברים כגון חזרת וכיוצא, אשר המעופשים מבחוץ מסירם תחלה, ונוטל אח״כ הטובים שבפנים משום דאורחייהו בהכי, שלוקח המעופשים שפוגע בהם תחלה, דאין דרך אכילה בכך לעקם דרכיו להכניס ידו בפנים לתוך החזרת להוציא עלים הטובים ויניח עלים המעופשים תלויים ועומדים, וכן כיוצא בזה; מיהו זה אינו אלא בעושה לאכול לאלתר, אבל בעושה להניח לאחר שעה, אסור; דהא גם בורר אוכל מתוך פסולת דשרינן משום דדרך אכילה הוא זה, לא שרי אלא באוכל לאלתר או תוך שעה אחת, והוא הדין כאן.

ז אבטיחים שקורין בערבי ״רקי״ (אבטיח אדום), שיש בקרבם גרעינין הרבה מפוזרין אנה ואנה - העליתי בסה״ק ״מקבצאל״ שייקח החתיכה בידו וינתז בכוח בעודה בידו להשליך ממנה הגרעינים בהתזה זו, ומה שלא ייפול בהתזה מחמת שדבוקים בה הרבה, שרינן ליה להוציא הגרעין בידיים, דחשיב ליה דרך אכילה בכך, שאין מחייבין אותו לתת החתיכה כמו שהיא בפיו ויוציא הגרעינים מפיו, דאין זו דרך אכילה; מיהו טוב להוציאם על ידי שינוי קצת, לדחותם כלאחר יד.

ח אם אוכל תמרים בשבת, מותר להפריד התמרה מן הגרעין בידו, וזורק הגרעין ואוכל התמרה, כי כיון שיש שם גרעין אחד הוי לה לוקח אוכל מתוך פסולת כשהוא מפרידם זה מזה; והוא הדין בפרי שקורין ״משמש״ וכיוצא בו, אבל בצימוקים שהם ענבים יבשים, שיש בכל אחת שלש וארבע גרעינים - אם הוא רוצה להוציא הגרעינים, הרי זה נמצא בורר פסולת מתוך אוכל, כי הוא מוכרח להוציא הגרעינים בזה אחר זה מתוך הענבה; כיצד יעשה? יניח הענבה בפיו, ויוציא הגרעינים מפיו. ובסה״ק ״מקבצאל״ הבאתי דברי הרב מוהריט״ץ ז״ל, סימן ר״ג, שאסר לקלוף התורמוסין בידו ולהניח לתוך פיו, אלא יניחנו כמו שהוא, ויוציא הקליפה מפיו. והבאתי דברי הרב ״טל אורות״ שהביא דברי הרב מוהריט״ץ הנזכר, ומה שציין על ״דבר-משה״, חלק א, סימן כ״ד, ו״בית-דוד״, סימן קכ״ד; גם הבאתי דברי הרב ״אשל-אברהם״ בסימן שכ״א, סעיף קטן ל׳, בפותח ״פלומן״ (היינו שזיפים) וזורק גרעינים הקשים וכו׳; ופלפלתי בזה, ועשיתי שלשה חלוקים בדינו של מהריט״ץ, והעליתי: בתורמוסין ופולין, כיון שדרך בני-אדם בחול לקלפם בפיהם, כן יעשה בשבת; ולא יקלפם בידו ויניחם בתוך פיו, וכאשר הורה מהריט״ץ; ועיין ״מאמר-מרדכי״ ז״ל, סימן שי״ט, סעיף קטן ז׳, יעוין שם.

ט פרי שקורין בערבי ״פסתק״ (פיסטוק חלבי, ״אגוז גן עדן״) שקליפתו סדוקה מעט, והאדם גומרה בידיו ומוציא הפרי ואוכלו - העליתי בסה״ק ״מקבצאל״, דשאני זה מדין התורמוסים הנזכרים, ושרי לעשות; מיהו, כל זה אינו אלא באוכל לאלתר או בתוך שעה, אבל לסעודה לאחר שעה, אסור.

י אם אוכל חתיכת דג או חתיכת בשר שיש בהם עצמות, מותר להוציא בידו תחילה העצמות ולאכול לאלתר, ואע״פ שמסיר בזה כמה עצמות בזו אחר זו - דרך אכילתם בכך תמיד, ואין זה דרך ברירה אלא דרך אכילה, וכאשר העליתי בסייעתא דשמיא בספרי הקטן ״מקבצאל״. ושם כתבתי דלא כהרב ״מאמר-מרדכי״ בסימן שי״ט, סעיף קטן ז, דאסר לקרוע הדג מגבו ולהסיר השדרה שבאמצע וכו׳.

יא אם יש לפניו קערה של בשר ובתוכה עצמות בלא בשר, אסור להסירם משם, דאלו פסולת גמור הם, והוי לה בורר פסולת מתוך אוכל, וכמו שכתב ״מאמר-מרדכי״, סעיף קטן ז, ע״ש. וכן הוא הדין אותם שדרכם לסחוט על הביצים לימונים חמוץ או ״נארנג״ (פרי הדר חמוץ מר) חמוצה, דנופלים גרעינים שבהם על הביצים שבקערה, דאסור להסיר הגרעינים להשליכם, דהוי לה פסולת מאוכל, דאסור גם לאלתר.

יב יתושין או זבובין שנפלו למשקה - כתב מהריט״ץ, סימן ר״ג, דמותר להסירם בידו, דאין דרך ברירה בלח; ועיין ״ברכי-יוסף״ ז״ל. ויש עוד סניף להיתר זה מסברת מהר״י חאגיז, דכל דבר צף הוא ברור ועומד; ואע״ג דאין סברא זו מוסכמת להלכה - תהיה לסניף כאן; ועם כל זה אין לסמוך להתיר ברירה בלח, דיש פוסקים שפקפקו בזה; ועיין טורי זהב, שי״ט, סעיף קטן ל, וסימן תק״ו, סעיף קטן ג ועוד אחרונים. לכן נכון לעשות כך - שיטול עם היתוש מעט משקה ע״י כף או דבר אחר; ואם אין לו דבר כזה, יתחב אצבעו לתוך המשקה כדי שיהיה היתוש עולה על אצבעו, ובודאי יהיה על אצבעו משקה שראוי למצוץ אותו בפיו.

יג כשם שיש דין איסור בורר באוכלין, כך ישנו בכלים או בגדים שהם מעורבים ורוצה לברור מין אחד, צריך לברור דבר הרוצה בו מדבר שאינו רוצה בו; וצריך שיהיה לצורך לאלתר כדין האוכלין הנזכרים לעיל, וכמו שכתבו הפוסקים, ודלא כהרב ״מטה-יאודה״ ז״ל.

יד אם יש לפניו אוכל ופסולת, ורוצה לברור הפסולת להאכילה לבהמה לאלתר, הרי זה בורר הפסולת מתוך האוכל, יען מאחר דעתה הוא רוצה בפסולת כדי להאכילה לבהמה - חשיבה הפסולת אוכל והוי לה בורר אוכל מתוך פסולת, וכנזכר במשבצות זהב, סימן שי״ט, סעיף קטן ה, יעוין שם. ולפי זה, אם יש לפניו אוכל ופסולת והוא רוצה עתה באוכל לאכלו לאלתר, ורוצה גם כן בפסולת עתה להאכילה לבהמה לאלתר; כיצד יעשה? אם האוכל מרובה על הפסולת שהוא מאכל הבהמה, יברור הפסולת, דלמעוטי בטרחא עדיף; ואם הפסולת שהוא מאכל בהמה מרובה על האוכל שהוא מאכל

אדם, יברור האוכל, משום למעוטי בטרחא; ואם שניהם שווים, יעשה כרצונו; כן העליתי בסה״ק ״מקבצאל״; מיהו כתבתי שם: אם הוא בורר הפסולת מתוך האוכל, יעשה בצנעה מפני החשד, דהרואה אינו יודע שיש לו צורך עתה בפסולת להאכילה לבהמה, וחושב דאין לו צורך בה, ועובר על איסור תורה, דבורר פסולת מאוכל גם לאלתר אסור; ומצינו בהלכות שבת דחשו משום מראית העין בכמה דברים, וכדאיתא בסימן רמ״ד ורמ״ו; וכן חשו בשטיחת בגדים וכיוצא, ואין לומר דאין לגזור גזרות מדעתנו דהא מצינו להט״ז בסימן ש״כ, סעיף קטן י״ב, דאסר לשאוב מן הנשפך על המפה בתוך הכף; ופרש הגאון משבצות זהב ז״ל טעמו של הט״ז משום מראית העין, יעוין שם; ולכן גם בכהאי גונא יש לחוש משום מראית העין, לכך כתבתי דעושה בצנעה, בשביל שלא ראיתי דבר זה מפורש להדיא בפוסקים. ומכול מקום נראה, דאם בורר הפסולת לצורך הבהמה, ומניח את הפסולת לתוך הסל המיוחד להאכיל את הבהמה, אין לחוש משום מראית העין, דהכלי מוכיח דבעי ליה לבהמה; ומצינו כיוצא בזה בגמרא דביצה דאמרינן ״שובכו מוכיח עליו״, וכן מצינו עוד כיוצא בזה; כן העליתי בסה״ק ״מקבצאל״ בסיעתא דשמיא.

טו אסור לסנן במשמרת, אע״ג דברור שלה הוא אוכל מתוך פסולת, מכל מקום משמרת חמירה דדמי לברירה בנפה וכברה, ודמי למרקד דחייב גם בשותה לאלתר; אבל אם נתן שמרים במשמרת מערב שבת, מותר ליתן בה מים בשבת כדי שיהיו צלולין לזוב. ויין שהוא צלול, ורובא דעלמא שותים אותו ולא קפדי, מותר לתנו אפילו לתוך המשמרת כדי שיהיה צלול יותר, וכמו שכתב דמותר לסננו בסודרים; אבל יין שהוא עכור קצת דאיכא אנשי דשתו ליה, אבל רובא לא שתו ליה, אסור לסננו במשמרת, אבל מותר בסודרים. ואם יש בו קמחין, אפילו שהם מעט, מסתמא לא שתו ליה רובא דעלמא, ואין לסננו במשמרת אלא רק בסודרים. ואם עכור לגמרי דאפילו מיעוט אין שותים, אסור לסננו גם בסודרים; ויש מחמירים גם בעכורים קצת אי רובא לא שתו להו, ויש לחוש לדברים אלו היכא דאפשר, אבל לעת הצורך יש לסמוך על המתירים דהם עיקר.

טז בעת שמסנן יין בסודרים, יזהר לעשות שינוי, דהיינו שישים הסודר בפי הכלי שבו היין וישפוך לתוך הכוס; אבל לא ישים הסודר על פיו של כוס וישפוך לתוכו כדרך שעושה בחול; וכן הוא הדין בשאר משקין.

יז מים שיש בהם תולעים, או עכורין הרבה דאין ראויים לשתייה - אסור לסנן כלל. ועכורין קצת דראויין לשתיה, ומסנן כדי שיהיו צלולין יותר, הרי זה מותר לסנן במסננת המיוחדת להם, אבל בסודרים אסור משום כיבוס, דשריית הבגד במים זה כיבוסו; אבל משמרת המיוחדת לכך, לא קפד בעל הבית לסוחטה תמיד, וגם אינו חושש לליבונה, לפיכך אין לאסור שרייתה במים. וצריך להזהיר המון העם לבלתי יסננו מים בכותנתם כמנהגם בחול כדי לשתות; ועיין ״חיי-אדם״, אות ד׳, כלל כ״ב. ולכן טוב שישא האדם מפה קטנה בחיקו שמיחד אותה לסינון המים בכל עת שישתה; ואע״ג דיש מתירים לשתות מים ע״י מפה אע״פ שאינה מיוחדת לכך, דסבירא להו כיון דאינו נשרה ממנו אלא מעט, לא חיישינן. ועיין ״אליה רבא״ ו״נשמת-אדם״, מכל מקום יש חולקין; ועיין ״שיורי כנסת הגדולה״. וכתבתי בסה״ק ״מקבצאל״, דלעת הצורך יש לסמוך על המתירים לשתות ע״י מפה אפילו שאינה מיוחדת לכך; והנזהר ליחד לו מפה לכך, תבוא עליו ברכה.

יח אם מערה יין או שאר משקין שיש בהם שמרים מכלי אל כלי, לא ימתין עד שירד כל הצלול כולו מן השמרים, משום דניצוצות שיורדות באחרונה מוכיחים שהוא בורר. והגם שהרב ״תוספת-שבת״ והגאון רבנו זלמן מתירים בזה אם רוצה לשתותה לאלתר, מכל מקום יש שהחמירו בזה אפילו אם שותה לאלתר או לסעודה הסמוכה. והנה פה עירנו שורין הצימוקין במים בערב שבת בכלי שקורין ״ג׳יידאן״ (תיון) שיש לו שתי פיות, אחד רחב ואחד דק, ובזה הנקב יש נקבים כמו משמרת כדי שיריקו משם המשקה ולא יעברו השמרים גם כן, דצריך להזהירם שלא יריקו מזה הדק שיש בו נקבים, דנמצא זה כבורר ע״י משמרת, אלא יריקו מן פה הרחב, ולא יריק כל הצלול כולו, אלא ישאר מן הצלול מעט עם השמרים; ועיין ״בית-מנוחה״, דף ס״א, אות מ״ח. גם צריך להזהיר את העם - אותם שיש להם כלי קטן מלא נקבים כמו נקבי המשמרת, שדרכם להניחו על פי הכלי ולהריק לתוכו קהווא או משקה של ״ג׳אי״, דלא יעשו כן בשבת להריק ע״י כלי זה; ועיין ״חיי-אדם״, כלל ט״ז, אות ט׳, יעוין שם.

יט חלב חמוץ, שקורין אותו בלעז ״יגורטי״ ובלשון ערבי קורין אותו ״לבן״, שעודנו לח שיש בו מים מעיקרו, מותר להניחו בתוך כיס כדי שיזובו מימיו ויתנגב, מפני כי זה, קודם שיזובו ממנו מים אלו הוא נאכל לכל אדם, ורק ניגוב זה ממעיטו יותר; ועיין ״קרבן-אשה״, שאלה י״ד, אות ט״ו, יעוין שם; אבל החלב הקפוי של הגבינה שנותנים בשק כדי שיזוב מי החלב ותעשה הגבינה, אסור לעשות כן בשבת; ועיין ״חיי-אדם״, כלל ט״ז, אות י״א. גם לפעמים עושין ״יגורטי״ הנזכר מערב-שבת, דמחממין החלב ונותנים אותו לתוך הכלי, ומניחים בו מעט ״יגורטי״ גמור או שאר דבר המעמיד, כדי שזה החלב יקפה ויהיה ״יגורטי״, ונשלם עד אור הבוקר; אך לפעמים רואין אותו בבוקר שעודנו חלב ולא נקפה להיות ״יגורטי״, לכך מכסים אותו בבגדים, ומניחים אותו במקום חם כדי שיגמור תיקונו ויקפה; ויש עוד מניחים בו חתיכת פת גם כן כדי שיגמור תיקונו, דאסור למעבד הכי בשבת, אלא ישאר כמו שהוא עד שיהא נקפה ונשלם מאליו; ועיין ״חיי-אדם״, כלל ט״ז, אות י״א, יעוין שם.

כ הנותן קיבה בתוך החלב כדי לחבצו, חייב משום בורר, שהרי הפריש הקום מן החלב. וכן הנותן חומץ או לחם וכיוצא בתוך החלב כדי לעשותו "יגורטי" שקורין בערבי "לבן" – אסור; ועיין "חיי-אדם".

יתרו · פתיחה

א זכור את יום השבת לקדשו וכו' (שמות כ, ח). הנה מורנו הרב יצחק אבוהב ז"ל נתן טעם, מה שהוצרכה אזהרת הזכירה במצוות השבת יותר משאר מצוות – מפני שכל מלאכות שנאסרו בשבת, הם מותרים לאדם בימי החול ולא בדיל מינייהו, ומאחר דכל ששה ימי השבוע הוא עִסקו בהם, ורק ביום-שבת יבדל מהם – צריך לו זכירה גדולה לבלתי ישגה ויכשל בהם, דעבד ולאו אדעתיה, מחמת שהוא מורגל בכך; וזה שאמר: "זכור את יום השבת לקדשו" במצוותיו; ואם תאמר: למה במצווה זו אני מזהירך בזכירה יותר משאר מצוות? היינו מפני כי "ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך", שכולם מותרים לך בימי החול ולא בדלת מינייהו, ורק "ביום השביעי שבת לה' אלוהיך, לא תעשה בו מלאכה", לכן צריך שיהיה לך בו זכירה גדולה לקדשו במצוות הלאוין שבו שלא תשכח ותחללנו. והנה בכלל המלאכות האסורים בשבת שהאדם רגיל בהם בימי החול הוא סחיטת הפירות, שהם תולדה דדש, וצריך האדם לתת דעתו בשמירתם ביותר שלא יכשל בהם.

יתרו

א זיתים וענבים אסור לסחטן מן התורה, כי זה תולדה דדש וחייב מן התורה; אבל סחיטת תותים ורמונים אסור מדברי סופרים, ואפילו אין לו צורך במשקה; מיהו מותר לסחוט כל אלו, אפילו זיתים וענבים, לתוך האוכל, דמשקה הבא לתוך האוכל הוא כאוכל דמי, והרי זה כמפריד אוכל מאוכל; מיהו, אינו מותר אלא דווקא לתוך האוכל, אבל לתוך מים או שאר משקה, אסור.

ב משקים שזבו מאליהן בשבת מזיתים וענבים, אפילו שהם עומדים לאכילה אסורים עד לערב, גזרה שמא יסחט בידיים; אבל תותים ורמונים, אם עומדים לאכילה, משקין היוצאים מהם מותרים; ואם עומדין למשקין, אז המשקין היוצאים מאליהן אסורים.

ג שאר פרות חוץ מזיתים וענבים ורמונים הנזכרים לעיל, אם סוחטן בעבור שיש לו צורך במשקין שלהם, אסור; אבל אם סוחטן לרכך או למתק הפרי, כגון פרות וירקות הכבושין במי-מלח וכיוצא שסוחטן כדי למתקם ולרככם, שרי; כי כל שאינו צריך לדבר המתפרק דהיינו מימיהן, אין בזה משום דש ומפרק. ולכן אסור לסחוט פרי האדמה שהוא אבטיחין השחורים שקורין בערבי "רקי" כדי לשתות מים שלהם; ואע"ג דיש מתירין בפירות שאין דרך בני-אדם לסחטן, וסבירא להו דאפילו אם זה מתכוון לסחטן לשתות מימיהן, בטלה דעתו אצל כל אדם ושרי, מכל מקום יש לחוש לסברת האוסרין, ואין לסחוט שום פרי אם מתכוון להוציא משקה לשתותו, מיהו גם לסברת האוסרין, שרי לסחוט פירות אלו לתוך כלי ריקן אם ירצה לתת משקה שלהם לתוך האוכל, או אם ירצה לטבל במשקה מאכל, ולא בעינן לסחוט לתוך האוכל ממש אלא רק זיתים וענבים ותותים ורימונים בלבד, יען כי שאר פירות, מאחר דאין דרך העולם לסחטן לשם משקה, הכול יודעים כשסוחט אותם הוא סוחטן לצורך המאכל ולא לשם משקה.

ד אע"פ שמותר לסחוט כל מיני פירות ואפילו זיתים וענבים לתוך קדרה שיש בה אוכל, מכל מקום הבוסר, יש אוסרים לסחטו אפילו לתוך האוכל, הואיל ואינו ראוי לאכילה בפני עצמו, דדוקא אשכול שהוא ראוי לאכילה הוי לה כמפריד אוכל מאוכל ושרי, אבל בוסר שאינו ראוי לאכילה, אין זה כמפריד אוכל מאוכל; ואפילו האוכלו, בטלה דעתו אצל כל אדם. והוא הדין לכל פירות שאינם ראויים לאכילה דאסור לסחטן גם לתוך האוכל. ולכן פרי חמוץ שקורין בערבי "דבדיב" (פרי עץ בעל קליפה עבה ומרה שהיא הנאכלת ממנו), אסור לסחטו אפילו לתוך האוכל, מפני שזה אינו ראוי לאכילה, אבל פרי שקורין בערבי "נארינג" (פרי הדר חמוץ מר), ראוי לאכילה הוא, ומותר לסחטו לתוך האוכל. וכן נוהגין פה עירנו יע"א לסחוט פרי שקורין "נארינג" בתוך הביצים בשבת; ונראה דשרי לסחטו גם לתוך כלי ריקן כדי להניח את המשקה באוכל, או כדי לטבל במשקה פת וכיוצא, אבל אסור לסחטו לתוך כלי ריקן ולשתותו כמו שהוא.

ה "לימונים" חמוץ, יש אוסרים לסחטו לתוך כלי ריקן אע"פ שרוצה ליתנו לתוך האוכל, מפני כי במקומות שיש ממנו הרבה, דרכם לסחוט הרבה ממנו לצורך המשקה שקורין "לימונאדה", וממלאין ממנו חביות גדולות לצורך הנזכר. ואע"ג דמר"ן ז"ל התיר לסחטו - נראין דברי האוסרים בזמן הזה; ולכן הסכימו האחרונים שלא לסחטו לתוך כלי ריקן, וכן הסכים הגאון חיד"א ז"ל. ומי שרוצה לעשות "לימונאדה" שהוא משקה הנסחט מן הלימונים הנזכר עם סוכר ומים, ישים תחילה הסוכר בכלי ויסחט הלימונים הנזכר על הסוכר עצמו שהוא אוכל, ואח"כ יניח המים, אבל לא יניח המים קודם

סחיטת הלימונים הנזכר, ונתנו סימן על זה: "והנה סלם מצב ארצה", "סלם" ראשי תיבות: ס'כר, ל'ימונים, מ'ים; כפי הסדר הזה תעשה וכנזכר באחרונים ז"ל.

ו כשם שהסחיטה אסורה בשבת כך אסורה ביום טוב, ואע"פ שהיא לצורך אוכל נפש; אלא שבשבת אסורה מן התורה, וביום טוב אסורה מדברי סופרים, שגזרו בזה שמא יטרח ביום טוב לעשות הרבה גם לצורך חול, דדרך העולם לעשות זה לצורך ימים רבים, וכנזכר בסימן תצה, יעוין שם. והנה פה עירנו בגדאד יע"א נוהגים לסחוט רימונים חמוצים וגם את הבוסר ביום טוב לתוך קערה ריקנית, ואח"כ נותנים את המים הנזכרים לתבשיל לבשלו בהם כדי שיהיה חמוץ, אך קודם שסוחטין את הבוסר ואת הרימונים, דרכם לשלקם תחלה במים על האש, ואח"כ סוחטים אותם כדי שיהיו נוחין להסחט יפה בנקל. ונראה לי לישב המנהג שנהגו לסחוט לקערה ריקנית ולא להאוכל - מפני כי ביום טוב הסחיטה מותרת מן התורה משום אוכל-נפש, וחכמים גזרו לאסור שמא יעשה הרבה לצורך חול; ואלו, כיון דשולקים אותם תחלה, אי אפשר לסחוט מהם הרבה לצורך חול, כי יתקלקל המשקה הנסחט מהם ולא יתקיים אלא לצורך בו ביום דווקא, ועל-כן בזה לא שייכה גזירת חז"ל.ואע"ג דעושים כן גם בבוסר וכתבתי לעיל (הלכה ד) דיש אוסרין לסחוט הבוסר גם לצורך האוכל - אפשר לומר דמודו בבוסר שלוק, מפני כי בשליקה נחלש קושי חמיצותו, ויהיה ראוי קצת לאכילה, ואין לו דין בוסר הנזכר לעיל; כן נראה לי לישב המנהג.

ז זיתים וענבים שנתרסקו מבעוד יום, משקין היוצאין מהם בשבת מותרין, דכיון דנתרסקו, נמצא המשקה זב מאליו ולא גזרינן שמא יסחט, דאפילו אם יסחטם לא עבד איסור תורה אלא איסור דרבנן מפני שהמשקה זב מאליו מכוח הריסוק, אלא שע"י הסחיטה ממהר לצאת. ואפילו אם לא נתרסקו, אלא אם יש יין בגיגית שהענבים בתוכה, אע"פ שהענבים מתבקעים בשבת ויצא מהם יין, מותר לשתות מגיגית זו בשבת, מפני דכל מעט יין היוצא מן הענבים בשבת מתבטל בששים, כיון שהיה בגיגית מקודם כניסת שבת; ואע"פ שהוא דבר שיש לו מתירין, כי הוא מותר אחר שבת בלא ביטול, מכל מקום כיון שלא היה ניכר קודם שנתערב, ולא היה עליו שם יין מעולם, לית ביה האי דינא. ומטעם זה מותר ליתן הצמוקים לתוך המים מערב שבת אע"פ שלא נתרסקו מבעוד יום, והם מתבקעים בשבת ע"י שרייתן במים ויוצא מהם יין, דכל היוצא מהם מתבטל קמא קמא במים שנשרו בו ושרי; אך צריך להזהיר המון העם לבלתי יסחטו הצימוקים בידיים בשבת כאשר יראו המים מועטין, דיש בזה חיוב חטאת; ועיין "חיי-אדם", כלל י"ד, אות י"ד. וכל זה אינו אלא בנותן הענבים מבעוד יום לתוך היין, אבל בשבת עצמו אסור ליתן ענבים בתוך היין כדי שיתבקעו ויוציאו יינם, דאע"ג דאינו סחיטה בידיים, מכול מקום סחיטה כלאחר יד אסור מדרבנן. ואם עבר ונתן, מותר לשתות מן היין, מפני שהמשקין היוצאין מאלו הענבים בטלים בשאר היין שבכלי קמא קמא וכמו שכתוב באחרונים ז"ל. ודע, הא דאסור ליתן צימוקים במים בשבת כדי לעשות משקה - מלבד איסור ליתא דסחיטה, עוד איכא איסורא דכובש כבשין, דהוא ליתא דמבשל, וכמו שכתב הרב "שלחן-עצי-שטים" ז"ל.

ח מותר לסחוט בפיו המשקה מן הפירות, מפני דאין דרך סחיטה בכך; ואע"ג דיש אוסרין - העיקר כסברת המתירין; ורק בזיתים וענבים נכון להחמיר במציצה. ומכל מקום אסור למצוץ דם שבין השינים ולפלוט, ואע"ג דהוי מפרק כלאחר יד, אפילו הכי אסור מדברי סופרים, ועיין אחרונים ז"ל.

ט השלג והברד, אסור לרסקן בידיים, דהיינו לשברם לחתיכות דקות כדי שיזובו מימיהן; ושני טעמים יש בדבר: חדא, גזרינן שמא יסחט פירות העומדין למשקין; ועוד, משום סרך מלאכה נגעו בה, דדמי למלאכה שבורא המים האלו, וכנזכר ב"בית-יוסף", סימן שי"ח וש"ך, יעוין שם. והנוטל ידיו בחורף במים שיש בהם שלג וברד, יזהר שלא ידחקם בין שתי ידיו, שלא יהיה מרסק בידיים; מיהו, מותר ליתן חתיכות שלג לתוך כוס של יין או מים בימות החמה כדי לצננו, והמה נמוחים מאליהם ואינו חושש, דכיון דאינו עושה בידיים שרי - ויש מתירין לרסקו בידיים תוך כוס של מים או שאר משקין, כיון שהוא מתערב במים אין לחוש. ואע"ג דרבים וגדולים המה המתירים בזה, מכל מקום כיון דמר"ן ז"ל דעתו כדעת האוסרים לרסק אפילו בתוך כוס המים, הכי נקטינן.

י כלי שיש בו מים, ונעשה על פני-המים קרח, מותר לשבר הקרח כדי ליטול המים מתחתיו; אבל אם הנהר או הבאר נעשה קרח על פניו, יש אוסרין לשבר הקרח מפני שהוא מחובר לקרקע, וכמו שכתב המגן אברהם ז"ל, וכן פסקו הגאון רבנו זלמן ו"שלחן-עצי-שטים" וחסד לאלפים ושאר אחרונים. ואע"ג דהרב "אליה רבא" דקדק מן הרב ה"לבוש" דמותר - כבר כתב על דבריו הגאון "אשל-אברהם" דאינו מוכרח. ומה שהוכיח הרב "תוספת-שבת" להתיר - עיין מה שכתב עליו הרב "מחצית-השקל". והגם דהרב "מאמר-מרדכי" הסכים להתיר דלא כהמגן אברהם - כיון דכמה מן האחרונים נמשכו אחר המגן אברהם לאסור - כן עיקר; מיהו, הטובלים בשבת לצורך מצווה, יש להם לסמוך על המתירין, וכמו שכתב הרב תוספת שבת דכבר נהגו להתיר בטובלין לצורך מצווה, יעוין שם.

יא דורס אדם שלג בשבת ואינו חושש אע״ג דנמחה ונמס, דדבר שאינו מתכוון הוא ולא הוי הכא פסיק רישא, דאפשר שלא נמחה. ובמקומות שבימי החורף כל הארץ מלאה שלג - אע״ג דודאי נמס, דהא המנעלים לחים הם - התירו בזה משום דאי אפשר להיזהר. וכן הוא הדין דמותר להטיל מי-רגלים בשלג במקום שכל המקומות מלאים שלג, דאי אפשר להיזהר בזה, אבל בארצות דאין כל הארץ מלאה שלג צריך להיזהר שלא ישתין בשלג.

יב לא ישפשף ידיו במלח מפני שנימוח על היד ונעשה מים. ויש בזה אותם שני טעמים שכתב מר״ן בבית יוסף על השלג דאסור לרסקו בידיים; אבל בעל התרומות ז״ל סבר הטעם - הן במלח, הן בשלג - הוא משום נולד, ורוב הפוסקים חלקו עליו בזה; ומר״ן ז״ל שהביא דין המלח הנזכר מבעל התרומות, פסיק כוותיה ולאו מטעמיה, דאינו מודה לטעם של נולד, אלא הוא מטעמים הנזכרים בשלג. ועיין מה שכתב ״עולת-שבת״, סימן ש״ך, סעיף קטן כ״ח, ושלא בדקדוק כתב כן, דודאי מר״ן ז״ל אית ליה תרי טעמי, ורק טעם של נולד לית ליה. ועיין ״כתונת-יוסף״, סימן י״ב. וכשם שאסור לשפשף ידיו במלח, כך אסור לשפשף כלי במלח, לפי שהמלח נמחה כשחופף בחזקה, אבל אם נתן מלח במים עד שנימוח מאליו בתוך המים, מותר להדיח הכלים באותם המים.

יג ״יגורטי״ שקורין בערבי ״לבן״, שהוא קפוי ויבש, ומניחין עליו מים ומוחין אותו ע״י כף - הארכתי בדבר זה בתשובתי, בס״ד, בסה״ק ״רב-פעלים״, וכתבתי דבזה ליכא אותם תרי טעמי שכתב מר״ן ז״ל בבית יוסף גבי שלג וברד דאסור לרסקו בידיים; ושוב הבאתי דברי מר״ן ז״ל בסימן שכ״ח, סעיף כ״ב, גבי מכה, דאין סכין בחלב מפני שהוא נימוח; וכתב בבית יוסף דהוא דומיא דרסוק שלג וברד שנתבאר בסימן ש״ך. וכתבתי דבאמת הנך טעמי דשלג וברד ליכא בחלב, אך מוכרח לומר דמר״ן אוסר בחלב משום הטעם שכתב רש״י ז״ל בשלג וברד, דדמי למלאכה שבורא המים; ואע״ג דבאמת יש לחלק, דכאן אין גופו נעשה מים, ואין כאן בורא מים, עם כל זה סבירא להו למרן דיש לאסור מפני שנראה לעיני העולם כך, דדמי לשלג וברד לפי ראות עיניים; ולכן לעניין הלכה העליתי: מאחר דמר״ן ז״ל בסימן שכ״ח הנזכר אסר בחלב, דמדמי ליה לשלג וברד, וכן רמ״א ז״ל בהגהת השולחן, סימן שכ״ו, גם כן כתב לאסור; ועיין ״כתונת-יוסף״, סימן י״ב ו״כף-החיים״, אות ק׳. לכן נראה דאסור לרסק ה״יגורטי״ שקורין בערבי ״לבן״ שהוא קפוי ויבש ולמחותו במים, כדין שלג וברד. מיהו, כתבתי דפה עירנו בגדאד המנהג פשוט וידוע ומפורסם להמחות ה״יגורטי״ הקרוש במים, ולעשותו בידיים ע״י כף המיוחד לזה; וכיון שיש כאן מנהג ידוע בזה, מוכרח לומר שנהגו כסברת הרמב״ם ז״ל ודעימה, שהם גדולים וכן רבים, דסבירא להו: מותר לרסק השלג והברד לתוך המים, ולא אסרו אלא רק לרסקו בידיים שלא בתוך המשקה; ולכן, כיון דמניחין מים בתוך זה ה״יגורטי״ וממחין אותו בו - נהגו היתר בכך ואין למחות בידם, ורק המחמיר תבוא עליו ברכה.

יד סוכר שקורין בערבי ״קנד״, שהוא מתוקן ע״י אומנים באירופה, ועשוי חתיכות גדולות וקשות, מותר לרסקו בתוך המים למחותו בהם. ועיין ״חיי-אדם״, כלל י״ד, אות י״א, שכתב: סוכר, מותר לרסקו בידיים, כיון דלעולם אוכל הוא, עיין שם. ובסה״ק ״רב-פעלים״ הבאתי דבריו אלו ופלפלתי בהם, וכתבתי דיש חילוק גדול בין סוכר ובין שלג וברד; ולפי זה, אפילו למר״ן ז״ל דאסר בשלג לרסקו תוך המים, יודה כאן דשרי. וכתבתי: לפי מנהג עירנו למחות ה״יגורטי״ הנזכר לעיל תוך המים, אז גם המחאת הסוכר בתוך המים שרי בלי פקפוק; וכתבתי דאפילו המחמיר ב״יגורטי״, אין צריך להחמיר בסוכר.

טו בורית, שקורין בערבי ״צאבון״ (סבון), שעשוי חתיכות יבשות, ורוחצין בו ע״י מעט מים ששופכים עליו ועל ידיו ביחד, יש לאסור גם פה עירנו יע״א; ודלא כהרב ״פחד-יצחק״ וגנת ורדים שהתיר בזה, שהעיקר כסברת הרב ״יד- אהרן״ לאסור הבורית מדינא. והגם כי הבורית רוחצים בו עם מים, מכל מקום בעת שממחהו בידיו אין מים בעין עם הבורית, כי אם לחלוח ורטיבות של המים שנשפכו עליהם. וכן המנהג פשוט פה עירנו שלא לרחוץ בחתיכות בורית, אלא ממחין הבורית במים מערב שבת עד שנעשה כולו מים, ואז רוחצין בשבת באותו המים שנמחה בהם הבורית מערב שבת.

טז פרי שקורין בערבי ״משמש״ שנתייבשו הרבה, דרכם לשרותם במים, ומשפשפים אותם בידיים זה בזה עד שנמחים לגמרי ויהיו מים, ולא ישארו אלא הגרעינים בלבד - העליתי בסה״ק ״מקבצאל״ בס״ד, דליכא בזה משום ממחק, דהא כתב רמ״א בסימן שכ״א, סעיף י״ט: מותר לחלוק האוכל בשבת, ולא הוי בזה ממחק, הואיל ואפשר לאכלו בלא זה וכו׳, עיין שם. וזה ה״משמש״ היבש אחר שנשרו - אפשר לאכלו בלא זה; וגם מצד שממחה אותו בידיים, בזה השפשוף וחיכוך שמחככו אין חשש, וכמו שכתבתי לעיל (הלכה יד) גבי סוכר; אמנם מצד השריה - אם הם יבשים הרבה שאי אפשר לאכלם בלא שריה, יש לפקפק בזה ממה שכתב רמ״א ז״ל בהגהת השולחן, סימן שי״ח, סעיף ד׳: כל דבר קשה שאינו ראוי לאכלו כלל בלא שריה, אסור לשרותו בשבת, דהוי גמר מלאכה, עיין שם. וכתב ב״חיי-אדם״, כלל כ׳, סעיף ו׳, דאפילו אם שורה אותו בצונן, חייב; ועיין ב״נשמת-אדם״, אות ה׳, ועיין להרב חסד לאלפים בסימן של״ו, אות ט׳ שכתב: פירות היבשים, יש אוסרים לשרותם בשבת, וטוב לשרותם מערב-שבת, ע״ש; על-כן צריך להזהירם פה עירנו שלא ישרו מזה המין שקורין ״משמש״ אם הם יבשים הרבה, שאין ראויים לאכול קודם שריה כלל.

יז יש מין משקה ששותין אותו הבריאים, ואינו בכלל משקין ששותין לרפואה, דאית בהו גזירת שחיקת סמנים; וזה קורין בלשון ערבי "גילאב" (מי חומצת לימון עם אבקת סודה לשתיה) ובלשון אשכנז "סמתאוותאר" (סודה); ודרכו שיביאו מלח חמוצין, דהיינו שנעשה מן מים של "לימונים" חמוצין, והיא יבש ושחוק כעפר, ומניחים עמו סוכר, ומניחים בו מים בשבת, ונותנים לתוכו סם הנקרא בלשון אשכנז "סודא", וכאשר מתערבים זה עם זה יחד, עושה פעפוע הרבה, ושותין אותו תיכף בעת הפעפוע. והעליתי בתשובה, בס"ד, בסה"ק "רב-פעלים", דמותר לעשות זה בשבת לשתותו, ואין לחוש משום מבשל מפני שמעלה רתיחה בזה הפעפוע, וגם אין לחוש משום דהוי לה מוליד דבר חדש בזה הפעפוע ודמי למלאכה; והבאתי שם דברי הגאון "אמרי בינה" ז"ל, במפתחות הספר שנדפס שם השמטה אחת בדיני שבת, שדיבר בעניין זה בקיצור, וחש אם הוי זה כמו מכה בפטיש, דנעשה ברגע אחד ע"י מעשיו; ועוד נסתפק אם יש מקום לאסור כמו כובש כבשים וכו', והניח בצריך עיון יעוין שם. ואנא עבדא בררתי הדין בכל הני ספקות, והעליתי בס"ד על פי ראיות דמותר לעשות כן בשבת.

משפטים · פתיחה

א ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות (שמות כג, יב). יש להבין למה אמר "תעשה מעשיך", ולא אמר "תעשה מלאכה"? ועוד, למה הוצרך להודיע על ששת הימים, ודי להודיע על השביתה ביום השביעי? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דרבותינו ז"ל (ברכות לה:) הקשו – פסוק אומר: "ואספת דגנך", רוצה לומר בידך; ופסוק אומר (ישעיה סא, ה): "ועמדו זרים ורעו צאנכם", דמשמע – יעבדוך עמים? ותרצו: כאן, בעושין רצונו של מקום; כאן, באין עושין רצונו של מקום; ולא עוד, אלא שמלאכת אחרים נעשית על ידם, דכתיב (דברים כח, מח): "ועבדת את איבך", וכנזכר בברכות, דף לו; ויש להבין: מתי הייתה גזרה זו של "ועבדת את איבך"? שלא היה אלא במצרים דווקא, דבשאר גלויות לא מצינו שנכבשו ישראל לעבדים, ואפילו אם כן היה במקצת מן המקצת – איך יאמר כן על כללות ישראל? ופרשתי בסייעתא דשמיא הענין: דתחילת בריאת האדם לא הטיל עליו הקדוש-ברוך-הוא שום עבודה גשמית בעולם הזה כלל, אלא עשה שהארץ תוציא פרותיה בלי עבודה, וגם תוציא דבר שלם שאין צריך לו טורח. וכאשר אמרו רבותינו ז"ל (שבת ל:) על העתיד, שתוציא הארץ גלוסקאות וכלי מילת; ושאר תשמישים גשמיים הכרחיים היו מוטלים על הנחש לעשותם לאדם; וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין נט:): חבל על שמש גדול וכו', והוא הנחש. ועוד הייתה מעלה יתרה לאדם הראשון, שהיה יושב בגן-עדן, והיו מלאכי השרת צולין לו בשר ומסננין לו יין, וכנזכר בגמרא (שם), באופן שלא היה על אדם הראשון מוטל שום עבודה גשמית, כי אם רק הטיל עליו עבודה רוחנית דווקא, שהיא קיום המצוות עשה ולאוין, וכמו שנאמר (בראשית ב, טו): "ויניחהו בגן-עדן לעבדה ולשמרה", ודרשו רבותינו ז"ל (ב"ר טז, ה): "לעבדה", אלו מצוות עשה; "ולשמרה", אלו מצוות לא תעשה. ולפי זה, אם לא היה חטא אדם הראשון, לא היה האדם עוסק בעסק גשמי כלל, דאין זה עסק שלו ולא הוטל עליו; ולעתיד אחר התיקון, ודאי תחזור עטרה לישנה ולא יעסוק האדם בעסק גשמי, דאין זה עסק שלו, ולא הוטל עליו בתחילת הבריאה; ולכן בזמן שאין עושין רצונו של מקום, שיתקיים בהם "ואספת דגנך", רוצה לומר, בידך – נמצא הם עוסקים בעסק שמוטל על אחרים, והרי מתקיים בהם מה שכתוב: "ועבדת את איבך", דהעסק הזה שאתה עוסק בידך הוא של איבך, כדכתיב: "ועמדו זרים ורעו צאנכם"; ואם יהיה האדם עצמו עוסק בו, נמצא עובד את אויביו. וידוע דאמרו רבותינו ז"ל (שבת קיח:) דשמירת שבת מסוגלת לגאולה, שאז נשלם כל התיקון, וזה שאמר: "ששת ימים תעשה מעשיך" דיקא, המוטלים עליך מתחילת הבריאה, שהוא עסק רוחני בלבד, וכל עסקים הגשמיים שאינם מעשיך, יהיו מוטלים על אחרים; ותזכה לכך בעבור שמירת שבת; וזהו: "וביום השביעי תשבת" – כי שמירת שבת מסוגלת להשלים התיקון ולעשות חרות לכל ישראל, ותזכה אז לחרות מן היצר הרע שעוד לא יחטיא אתכם; ולזה אמר: "ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו"; ויתקיים אז (זכריה יג, ב): "ואת רוח הטומאה אעביר מן הארץ". וזהו "ושם אלוקים אחרים" הוא הסטרא-אחרא, "לא תזכירו, ולא ישמע על פיך", כי אין להם מציאות עוד בעולם.

משפטים

א מכלל אבות מלאכות הנהוגות אצל האדם תמיד היא מלאכת הטוחן, ויש לה תולדות הרבה שהם מצויים לפני האדם ועוסק בהם בימי החול; ולכך צריך לו זכירה גדולה שלא ישכח ויעבור עליהם. ואע"ג דמלאכת הטחינה, עיקרה היא בתבואה וקטניות, עם כל זה, כל גדולי-קרקע, פירות וירקות שהם אוכל גמור, יש בהם איסור טוחן, הואיל ויש במינו טחינה, דהיינו שיש בתבואה וקטניות שהם גם כן גדולי-קרקע. לפיכך אסור לחתוך הירק דק דק, וכן אסור לחתוך גרוגרות וחרובין דק דק בעבור הזקנים, דאם חתכם דק דק, יש בזה איסור טוחן; אבל מותר לפרר הלחם דק דק לפני התרנגולים ועופות שבבית שמזונותם על האדם, הואיל דנטחנה התבואה קודם עשיית הלחם, דאין טחינה אחר טחינה.

ב יש אומרים דאין איסור לחתוך פירות וירקות דק דק, אלא בחותך ומניח לסעודה אחרת לבו ביום, אבל אם אוכל לאלתר או תוך שעה אחת, מותר לחתוך דק דק, וכמו שכתבתי בדין הבורר. ויש מחמירין לאסור לחתוך דק דק בכל גוונא אפילו לאכול לאלתר. ובמקום שנהגו היתר, אין למחות בידם; ורק צריך להזהירם שלא יעשו כן אלא לאכול לאלתר או לסעודה שהיא סמוכה תוך שעה אחת. ופה עירנו בגדד נוהגים היתר לחתוך דק דק, שעושין "צלאטה" מפירות וירקות בשבת, וצריך להזהירם שלא יעשו לצורך סעודה אחרת שהיא אחר שעה אחת.

ג אין איסור טוחן נוהג אלא בגדולי-קרקע, אבל בשר מבושל או צלי, או גבינה וכיוצא בהם שאינם גדולי-קרקע, מותר לחתוך דק דק לצורך אותו היום, ואפילו בבוקר לצורך סעודת בין-הערבים. ומיהו, אסור לגרור הגבינה במורג חרוץ המיוחד לה בימי החול אפילו לאכול מיד, דמחזי עושה כעובדין דחול, ועוד דהוי כשחיקת סממנים במכתשת שלהם; אלא יגררנה בסכין וכיוצא, דלא הוי דרך חול.

ד אין לדוך הפלפלין במכתשת כלל, אלא ידוך אותם בקערה, ובקתא דסכינא, דהוי תרי שנויים. ויזהר שתהיה הקערה עבה שלא תשבר, מפני שהפלפלין קשים הם. והמלח דינו כפלפלין דצריך שני שנויים, ולא סגי בשנוי אחד, וכמו שכתב "עולת-שבת" ו"אליה רבא" ו"מטה-יאודה" ז"ל; והגם כי הגאון רבינו אליהו מווילנא ז"ל בסעיף קטן ט' סבירה לה לחלק בין מלח לפלפלין - בררתי בס"ד בסה"ק "מקבצאל" דהעיקר הוא כאשר הבינו הרבנים ז"ל הנזכרים בכוונת מר"ן ז"ל, שדין המלח הוא שווה לדין הפלפלין.

ה גרוגרות וחרובין ושאר פירות, דינם כמלח דבעינן תרי שנויים ולא סגי בשינוי אחד, שכן משמע מדברי התוספתא דשבת (טו, יג) וביצה (א, יג) שהביאה הרב המגיד ז"ל בפרק כ"א מהלכות שבת, דין ג', עיין שם; וכן העלה מורי הרב ז"ל, והאמת אתו בזה, דכן נראה לכל מעיין ישר דאין לחלק ביניהם, וכאשר כתבתי בסה"ק "מקבצאל". ודע, כי פה עירנו בגדד יע"א נוהגים לדוך תמרים ואגוזים ולוזים ואפונים קלויים במכתשת שדכין בה בחול, ורק עושים שינוי קצת להפוך יד המכתשת לדוך בראש הדק ולא בראש הרחב. ולפי האמור לעיל, גם בשאר פירות בעינן תרי שינויים, וכאן אין עושים אלא שינוי אחד, להפוך יד המכתשת; ועל זה אפשר לומר דנהגו כסברת "האגור" ושבלי הלקט דסבירא להו דסגי בשינוי אחד, ברם דא עקא, כי אין השנוי האחד הזה הוא שינוי גמור, כי באמת הם כותשים ביד המכתשת שבה כותשים בחול, ורק הם מהפכים אותה לדוך בראש השני, ומי יאמר דזה חשיב שינוי? ובסה"ק "רב-פעלים" הבאתי ראיה דאינו מועיל שינוי כזה ממה שכתב מר"ן ז"ל בית יוסף, סימן תקי"ד, מ"תרומת-הדשן" ז"ל, דשיורי פתילה שכבו בשבת אסור להדליק ביום טוב משום הכנה, ואסור אפילו בראש השני שלא הודלק אטו ראש שהודלק; ונתבאר דין זה שם באורך, דהגאון מהר"י איסרלין סבירא להו דווקא בדאורייתא גזרינן, ובדרבנן לא גזרינן; ורש"י סבירא להו אפילו בדרבנן, אם הוא קרוב לודאי דישתמש במקום האיסור, עיין שם. והגם דמר"ן ז"ל התיר בשיורי פתילה, היינו מטעם אחר, דסבירא לה כרוב הפוסקים דלא חשבי לזה הכנה, אבל בדבר זה דגזרו הא אטו הא, לא פקפק מר"ן ז"ל כלל. גם ראה תראה במהר"י איסרלין ז"ל, דראייתו היא מדין הסכין של שחיטה, דגזרינן צד היפה אטו צד הפגום, יעויין שם. וחזרתי ואמרתי שם דיש לומר: כיוון דלא מצינו דבר זה מפורש בדין המכתשת לגזור בצד הקצר אטו צד הרחב - אין לנו לדמות דבר זה לדבר אחר לגזור מדעתנו, וכמו שכתב הרב המגיד ז"ל בפרק ה' מהלכות חמץ ומצה, הלכה כ', על חששת הראב"ד, וכן כתב הפרי חדש ז"ל בהלכות הפסח, סימן תנ"א, על דברי הבית חדש ז"ל, דאין ללמוד גזרות זו מזו. אמנם שוב כתבתי דבנדון דידן אין אנחנו באים לאסור משום גזרה, אלא מדינא אסור, דהא גם לסברת "האגור" ושבלי הלקט מודו דבעינן שינוי גמור; ונראה לכולי עלמא דהפוך יד המכתשת, אין זה שינוי גמור אלא שינוי קצת. והנה תחילת הכול בררתי: כל מידי דאסור מן התורה, אינו מותר לכתחילה אלא בשינוי גמור, ואם עושה שינוי קצת, עדיין זה הוא אסור מדרבנן. והנה, מדין המולל מלילות בשבת שפסק מר"ן ז"ל בסימן שי"ט דאין מוללין מלילות אלא מולל בשינוי מעט בראשי אצבעותיו - הוכחתי מזה דגם כאן, כתישה בראש הקצר הוי שינוי; ועוד הוכחתי מדין ההוצאה שפסק הרמב"ם בהלכות שבת, פרק י"ב: המוציא לאחר ידו או ברגלו, בפיו ובמרפקו וכו', פטור, אבל אסור מדברי סופרים; ועיין בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן, סימן ש"א, סעיף ב', יעוין שם. ונמצא דגם היפוך המכתשת דלא ניחא תשמישיה, חשיב כלאחר יד, ושינוי קצת הוא, ולכן במלח דלכולי עלמא יש איסור תורה בדיכתו, לא מהני הפוך יד המכתשת, אבל כתישת פירות, דאיכא בזה פלוגתא, דאית דסבירא להו דדיכתם הוא איסור דרבנן, אין למחות ביד אלו העושים שינוי זה בהיפוך יד המכתשת, אע"ג דבררנו דאין זה שינוי גמור - מאחר דנהגו בשינוי זה, אין למחות בידם, ובפרט אם עושים לצורך זקנים וקטנים. ושאלתי מאת הרב הגאון רבי אליהו מני נר"ו על מנהג ערי הקודש תוב"ב בדבר זה, והשיב ששמע שכן נוהגים בעיר הקודש ירושלים ת"ו שמהפכין ראש המדוך ודכין בו בשבת כמו מנהג בגדד יע"א.

ו צרור יבש אסור לפררו משום טוחן, וכן טיט שעל הבגד, אם הוא יבש אסור לגררו מעל הבגד; וכן אסור לשפשף הבגד - בין מבחוץ, בין מבפנים - כדי להעביר הטיט מעליו, בפני שהטיט היבש מתפרר לפרורים דקים ע"י שפשוף או גרירה, והרי זה תולדת טוחן.

ז אבק הטוטון (טבק הרחה) ששואפין אותו בחוטם, ולפעמים יתייבש בכלי שלו ונעשה כמו רגבים מדובקים, ואי אפשר לשאוף אותו אלא אם כן מפררים אותו דק דק - מותר לרסקו ולטחנו בין אצבעותיו בשבת, ואין כאן משום טוחן, מפני דכבר נטחן מקודם ע״י אדם, ואין טוחן אחר טוחן; אך לא התירו לרסקו ע״י כלי, אלא רק בראשי אצבעותיו דהוי שינוי גמור. ועיין ״מים רבים״, אורח חיים, סימן כ״ה, ועוד עיין ״קמח-סולת״, דף פ״ז, עמוד ג מה שכתב בשם ״בית- הרואה״, עיין שם. ואע״ג דמן הרב ״טל-אורות״, דף ל״ג, סעיף ד׳ משמע דמתיר לשחקו ע״י כלי עד שיתפרר - העליתי בסה״ק ״מקבצאל״, העיקר לשחקו בראשי אצבעותיו, דהוי שינוי גמור מדרכו בחול. ומה שנסתפק הרב מגן אברהם ז״ל שם בסוף דבריו בדברי מהרי״ל ז״ל: אולי לא אמרו ״אין טוחן אחר טוחן״ אלא באוכלים - העליתי דאין להסתפק בכך, ואפילו לדידה שהוא מסתפק בכך, יודה דאם מרסקו בראשי אצבעותיו לית לן בה.

ח מותר לקטום אפילו בסכין קש או תבן לחצוץ בו שניו, מפני דקש ותבן הם אוכלי בהמה, וכל דבר העומד לאכילה, מוכן הוא לכל הצורך, אבל קיסם שאינו מאכל בהמה - אפילו לטלו כדי לחצוץ בו שניו אסור, וכנזכר בסימן שכ״ב; ואפילו ביום טוב שהוא ראוי להסקה, אפילו הכי אסור לחצוץ בו שניו, וכמו שכתב הרב ״שלחן-עצי-שטים״ ז״ל, דביום טוב לא נתנו עצים אלא להסקה; ואפילו עץ יבש, אין משתמשין בו אלא לצורך הסקה ולא לצורך אחר, דכל דבר שאינו כלי, אסור לטלטלו אפילו לצורך גופו; ועיין מג״א, סימן תק״ב, סעיף קטן י״א וי״ב ועוד אחרונים שם. והא דאסרנו לחצוץ שיניו בקיסם אפילו בלא קטימה, היינו אם לא תקנו והכינו מערב-שבת לכך, אבל אם תקנו והכינו לכך מערב שבת, מותר לחצוץ בו שיניו מאחר דעשאו כלי.

ט עצי בשמים, אע״ג דמותר לחצוץ בהם שיניו - אסור לקטום אותם בידיו לחצוץ בהם שיניו; ועיין ״אשל- אברהם״, סימן שכ״ב ו״חיי-אדם״, כלל מ״ד, אות י״ח ושאר אחרונים; אבל אם רוצה להריח בעצי בשמים, מותר למלול ולקטום אותם בידיו להריח בהם - אחד קשים, ואחד רכים; מיהו, לא התירו לקטום בסכין אלא ביד וכמו שכתב רש״ל ז״ל, והסכימו כן האחרונים, ודחו דברי הט״ז שהתיר אפילו בכלי; מיהו גם רש״ל לא אסר לקטום בסכין אלא בקשים, אבל ברכים מותר לקטום גם בסכין, וכנזכר ב״אליה רבא״ ומשבצות זהב ושאר אחרונים ז״ל. גם התירו לקטום בעצי בשמים אילו כדי ליתן לחברו להריח, ודלא כ״שירי כנסת הגדולה״ דאסר בזה; ועיין להרב מחזיק ברכה, סימן שכ״ב, אות ג׳, ו״זכור לאברהם״, חלק ג, דף מ״ז, וכן המנהג פשוט, והמחמיר בזה, תבוא עליו ברכה.

י אגד של הדס ושאר מיני בשמים שהוא עשוי מן לולבי תמרים - לא מבעיא בעוד ההדס אגוד בו דמותר לחצוץ שיניו בראשים שלו, אלא גם אחר שהותר מן ההדס, שנשאר האגד לבדו, גם כן מותר לחצוץ בו שיניו, דעדיין תורת כלי עליו, דאפשר לאגוד בו הדס ועצי בשמים בקשר המותר בשבת. וזה דווקא בעודו לח, אבל אם נתייבש, דאין ראוי לאגוד בו, והוא אינו מאכל בהמה, אסור לחצוץ בו שיניו, דדינו כקיסם שצריך להיות מתוקן ומוכן מבעוד יום לכך.

יא פה עירנו בגדד דרכם לעשות מניפה שקורין ״מרווחה״ (מניפה מעלי לולב) שמניפין בה לשאוב רוח, ועושים מלולבים של תמרים שאינם ראויים למאכל בהמה, וכאשר תבלה זאת המניפה, יוכל האדם לחצוץ בה שיניו בראשי הקיסמים היוצאים ממנה בעודם מחוברים בה, ואין צורך לקטום אותם כלל, ומותר זה בשבת; דאלו הקיסמים שהוא חוצץ שיניו בראשיהם עודם מחוברים בכלי המניפה הזה ויש תורת כלי עליהם. ורק יזהר לחצוץ בנחת שלא ישתברו, דאם יעשה בכוח וחוזק, ישתברו בודאי והוי פסיק רישה. ודומה לזה מצינו בסימן של״ז, סעיף ב, בהגהת השולחן, דאסור לכבד הבגדים ע״י מכבדות העשויים מקיסמים, שלא ישתברו קיסמיהם; ועיין מגן אברהם ו״מחצית-השקל״, עיין שם. ועיין ״שלחן-עצי-שיטים״ בדיני המוקצה, בדין שברי כלי-חרס, דדורס עליהן ואינו חושש, שכתב שם בבאורים דחשוב דבר שאינו מתכוון, וכמו דשרי לילך על גב עשבים בשבת וכו׳. ואע״ג דקימא לן דאסור לכבד הבגדים במכבדות העשויין מקיסמים, שלא ישתברו קיסמיהן - שאני התם דשובר כלי בידיים, אבל הכא הוי ממילא, עיין שם. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי בס״ד בזה.

יב אם יש לו קיסם מתוקן ומוכן מבעוד יום לחצוץ בו שיניו, אע״פ שאינו ראוי לבהמה - העליתי בסה״ק ״מקבצאל״, דאם אותו קיסם הוא קל מאד ויבש, דודאי משתבר ראשו בחציצת שיניו אם יחצוץ בכוח וחוזק, לית לן בה, ואין מחייבין אותו לחצוץ בנחת אע״ג דהוי פסיק רישה, יען כי זה מקלקל הוא, והמקלקל בפסיקת התלוש, הרי זה מותר לגמרי, וכמו שכתב הגאון מגן אברהם ז״ל, סימן שי״ח, סעיף קטן ל״ו, ועיין אחרונים שם, ועיין ״שלחן-עצי-שיטים״, בדין מכה בפטיש, אות ב׳, יעויין שם.

יג מחתכין דלועין לפני הבהמה היכא דהם קשים, שאין ראויים לאכלם בלא חתוך, אך יזהר שלא יחתך דק דק. והמבקע עצים, איסורו משום עובדא דחול, אבל אם חתכו דק דק, חייב משום טוחן; ועיין מגן אברהם, סימן תק״א; ועיין ״שלחן-עצי-שיטים״, בדין מכה בפטיש, אות ב׳, יעויין שם.

יד הלש שיעור גרוגרת, חייב מן התורה, ופחות משיעור זה, אסור כדין חצי שיעור דאסור מן התורה. והמגבל את העפר או את הקמח הרי זה תולדת לש; ואם לא גיבל אלא רק נתן מים בלבד: יש אומרים, גם בזה חייב מן התורה, ויש אומרים דאסור בזה מדרבנן; מיהו, המורסן - אע״ג דאסור לגבול אותו לבהמה או לתרנגולים, יש מתירין לתת בו מים, ומעביר בו תרווד או מקל שתי וערב, כיון דאינו ממרס בידו ואינו מסבב התרווד; וכן התירו נמי לנערו מכלי אל כלי כדי שיתערב. ויש אוסרין ליתן מים על גב המורסן בשבת כלל. ולעניין דינא: אע״ג דמרן ז״ל סתם כהמתירין, מכל מקום יש לחוש לדעת האוסרין במורסן של עירנו בגדד יע״א, שאנחנו רואין בו תערובת קמח בעין; ועיין ״שיורי-ברכה״ סימן שכ״ד, מה שכתב בשם מהר״י ואלי ז״ל, ועיין ״חסד לאלפים״ ושאר אחרונים.

טו אבק הטוטין כשהוא יבש, אסור ליתן עליו מים ולגבלו בידיים, דדמי למורסן, שגם מרן ז״ל שסתם כהמתירין, אינו אלא לתת בו מים, אבל לגבלו בידיים לכולי עלמא אסור. ומנהג עירנו בגדד יע״א להניח בשבת טיפות מים בכלי הקטן של אבק הטוטין, וסוגרים הכלי, ומכים בכלי על כף ידם כמה פעמים כדי שיתהפך האבק בתוכו ויתגבל מיניה וביה, שיתערבו טיפות המים בכולו ויתוקן בכך; ודמי זה למה שהתירו לנער המורסן מכלי אל כלי.

טז אין משתינים בעפר משום גיבול, ואין משתינים בטיט אפילו שהוא קשה, מפני שנימוח ויש בזה גיבול; ואע״ג דאינו מתכוון - פסיק רישיה הוא; ועיין מגן אברהם, סימן שכ״א, סעיף קטן י״ט, ו״מחצית-השקל״ שם; ועיין ״אליה רבא״ שם. וכתבו הרב ״אשל-אברהם״ והרב ״תוספת שבת״, סעיף קטן ל׳: אע״ג דרבי יוסי ברבי יהודה סבירא להו אינו חייב עד שיגבל, מכל מקום איסורא איכא אם אין לו צורך בזה, עיין שם. וכתבתי בסה״ק ״מקבצאל״, דאם הוא במדבר דכל הקרקע הוא עפר תחוח, והוצרך להשתין, מותר להשתין ואינו חושש, דדמי להא דאסרו להשתין בשלג, ועם כל זה התירו להשתין במקום שכל הארץ מלאה שלג, דכל כהאי גוונא שאי אפשר, לא גזרו חכמים.

יז אם מכסה מי-רגלים בחול או אפר המוכן לכך, יזהר לתת הרבה חול או אפר, יען דאלו טבען - אם ייתן מהם מעט, יתערבו במי-רגלים והוי גיבול; ואם ייתן הרבה, אינו ניכר, וכנזכר ב״חיי-אדם״, כלל י״ט סעיף כ׳, יעוין שם.

יח הנותן זרע פשתן או מה שקורין בערבי ״בזר ריחאן״ (גריגרי זרע ריחניים) וכיוצא במים, יש בזה איסור לש, וחייב תיכף משיתנם במים. ואסור ליתן מים או חומץ לתוך חרדל או שומין כתושים אם עושה בלילה עבה, דאע״ג דאין גיבול בכך, מכל מקום נראה כלש; אבל בלילה רכה, מותר, ורק יזהר לעשות ע״י שנוי, שנותן השום או החרדל תחילה ואח״כ החומץ; ולא יערב בכף אלא בידו. ובמקום שדרכן בחול לתת האוכל תחילה, יעשה בשבת להפך וכנזכר באחרונים. ו״צלאטה״ שעושין מקשואין או שאר פירות וירקות, כיון דאין חותכים אותם דק דק לא שייך בהו גיבול ומותר לעשותם בלילה עבה ואין צריך שינוי. ואע״ג דהמגן אברהם ז״ל החמיר להצריך בלילה רכה ושינוי, העיקר כמו שכתב הט״ז, וכן הסכים ״אליה רבא״ ותוספת שבת ושאר אחרונים, וכן המנהג פשוט.

יט חרוסת שעושין בפסח, שמניחים אגוזים שחוקים לתוך הדבש - אם חל פסח בשבת ולא נתן האגוזים מקודם, יתן בשבת ע״י שינוי שיתן האגוזים תחילה ואח״כ הדבש, מפני כי דרכנו בחול ליתן הדבש תחילה, ואפילו אם עושה בלילה עבה מותר, כיון שהוא לצורך מצוה; כן כתב הרב ״שלחן-עצי-שטים״ ומשמע מדבריו דאם אינו עושה לצורך טיבול אלא כדי לאכול, וכן בשאר שבתות השנה, צריך ליזהר שלא יעשה בלילה עבה; וכן ראוי להורות לעשות בלילה רכה וע״י שינוי.

תרומה · פתיחה

א ״ועשית מנורת זהב טהור״ (שמות כה, לא). נראה לי, בסייעתא דשמיא: גופה של מנורה שהוא נר האמצעי, רומז ליום-שבת, ושאר קנים שיש בהם ששה נרות, רומזים לששת ימי החול; דידוע מה שכתב רבנו האר״י ז״ל: מיום רביעי מתחילין לעשות הכנה לשבת בסוד נפש רוח ונשמה בימים רביעי חמישי ושישי; ואחר שבת שהם ראשון שני ושלישי, הם השארת נפש רוח ונשמה מקדשת השבת שעבר. ולזה אמר: ״וששה קנים״, הם ששת ימי החול; ״יצאים מצדיה״ של גוף המנורה שהוא נר האמצעי שכנגד השבת. ופרש: ״שלשה קני מנרה מצדה האחד״, שהם ימים רביעי חמישי ושישי; ״ושלשה קני מנרה מצדה השני״, שהם ימים ראשון שני ושלישי. ואמר: ״מקשה תיעשה המנורה ירכה וקנה״ – נראה לי: ״ירכה״ אלו שעות תוספת שבת מלפניו ומלאחריו שהם מדרבנן, ״וקנה״ הוא גופה של מנורה, שהם כנגד יום השבת עצמו; והכוונה, שתזהר לשמור התוספת כמו שתשמור גוף השבת העיקרי, שיהיו בהשוואה אחת; ואמר ״גביעיה״ – רמז למעשה; ״כפתריה״ – רמז למחשבה שהיא במוח הסתום ככפתור; ״פרחיה״ – רמז לדבור; הכול ״ממנה יהיו״ – מקדושת השבת יהיו, שתשמור שלושה חלקים אלו בקדושת השבת.

ב נמצא, נר האמצעי הוא כנגד השבת שהוא עומד אמצעי בשבוע, כי הם רביעי חמישי ושישי מכאן, וראשון שני ושלישי מכאן; ולכך משה רבנו ע״ה בשבעה כורתי ברית, גם-כן הוא מכוון כנגד נר האמצעי, כי אברהם יצחק ויעקב מכאן, ואהרון יוסף ודוד מכאן, ונמצא משה רבנו ע״ה ויום השבת, שניהם במקום אחד, שרמוזים בנר האמצעי. ובזה יובן מה שנאמר: ״ישמח משה במתנת חלקו״, ולכן ראשי תיבות ״מ׳זמור ש׳יר ל׳יום ה׳שבת״ הוא ״למשה״, ולכן זכה משה רבנו ע״ה שבניו יושבים אצל נהר סמבטיון שהוא עד המעיד על השבת (סנהדרין סה:); וכמו שכתוב בתרגום יונתן בן עוזיאל, בפסוק: ״נגד כל עמך אעשה נפלאת״ (שמות לד, י) – ברם מנך יפקון אוכלוסין דצדיקין, ואשרינון מן לגו לנהר סמבטיון וכו׳; ולכן ״ישמח משה במתנת חלקו״, כי מקום בניו הוא המעיד על השבת. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא מה שכתוב (דברי הימים א כג, יז): ״ובני רחביה רבו למעלה ראש״, דקאי על בניו של משה רבנו ע״ה; ולמעלה מאותיות ״ראש״ כפי מדרגות המספר שהוא סדר תשר״ק, יש אותיות ״שבת״; ולפי האמור, נמצא השבת עומד אמצעי בשבוע; והוא מה שכתוב בזוהר הקדוש: שמא דקדשא בריך הוא – שמא דאיהו שלים מכל סטרוי; שהם רביעי חמישי ושישי, וראשון שני ושלישי, והוא דגמת הלשון שעומד אמצעי. ולכן כמו דהלשון הוא עיקר הגוף, דכתיב (משלי יח, כא): ״מות וחיים ביד לשון״, כן השבת, חיים תלויים בשמירתו, וההפך תלוי בחילולו, דכתיב (שמות לא, יד): ״מחלליה מות יומת״ בר מנן; ולכן, כמו דהלשון עשה לו הקדוש-ברוך-הוא שתי חומות שהם שפתיים ושיניים, כמו שאמרו רבותינו ז״ל בגמרא (ערכין טו:), כן השבת עשו לו חז״ל שמירה בשני גדרים זה על זה, והוא: כי מן התורה צריך הישראל לשמור השבת בט״ל מלאכות, ולא אסרה תורה אלא מלאכה של ישראל, אך רבותינו ז״ל עשו גדר ושמירה יותר, שגזרו לבלתי יאמר הישראל לגוי לעשות לו מלאכה בשבת. ועוד הוסיפו שמירה וגדר שני – דאפילו שלא אמר הישראל לנכרי לעשות, אלא הנכרי עשה מאליו את המלאכה בשביל ישראל, גם-כן אסורה אותה מלאכה לישראל; הרי שני גדרים זה על זה, כמו שיש ללשון שני גדרים זה על זה, שהם השפתיים והשיניים.

תרומה

א כל דבר שאסור לישראל לעשותו, אסור לומר לנכרי לעשותו; ולא עוד אלא אפילו שלא אמר לו הישראל לעשות, אלא הנכרי מאליו ומעצמו עשה מלאכה לצורך ישראל, אסור ליהנות ממנה בשבת, אלא צריך להמתין לערב בכדי שיעשו.

ב אע״פ שאסור להניח לנכרי לעשות מלאכה לישראל בשבת - בין בחינם, בין בשכר, דהיינו שכיר יום - ואע״פ שעושה הנכרי מעצמו ולא אמר לו הישראל לעשות לו בשבת, מכל מקום אם הנכרי עושה בתורת קבלנות, שקיבל עליו לעשות כך וכך - בין שעושה בשביל ישראל משלו, בין שעושה בשביל ישראל משל ישראל, דהיינו שנתן לו בגד לתפור וקצץ לו שכר בעד כל הבגד - הרי זה מותר להניחו לעשות המלאכה בשבת; ובלבד שלא יאמר לו ״עשה בשבת!״ וכן מותר ליתן לו הבגד בערב-שבת סמוך לחשיכה, אע״פ שיודע בודאי שיעשה הנכרי בשבת, ואע״פ שהישראל חפץ בכך בלבו, יען כי הנכרי אדעתא דנפשיה קעבד לטובת עצמו כדי לקבל שכרו, ואין הישראל אומר לו בפירוש שיעשה בשבת; ברם צריך ליזהר שלא יעשה המלאכה בבית ישראל מפני מראית העין, שאין יודעים העולם שהוא קבלן. ונמצא שלשה תנאים בדבר: האחד, שקצץ שכרו; והשני, שלא יאמר לו לעשות בשבת; והשלישי, דאינו עושה בבית ישראל.

במה דברים אמורים? בקבלן שעושה מלאכה בדבר התלוש שיוכל לעשותה הנכרי בביתו, דליכא חשש מראית העין, אבל אם עושה המלאכה במחובר, כגון לבנות ביתו של ישראל או לקצור שדהו וכיוצא בזה, אסור אפילו בקבלן, כיון דגלוי לעולם שזו המלאכה של ישראל - חושבין שהנכרי הוא שכיר-יום ואינו קבלן. ואפילו מלאכת התלוש, אם היא מפורסמת וידועה לרבים שהיא של ישראל, ונעשית במקום גלוי ומפורסם, כגון ספינה שדרך לעשותה על שפת הנהר וכיוצא בזה, אסור מפני מראית העין. וכל מלאכה שעושה הנכרי בקבלנות בביתו - אם אינה ידועה לרבים שהיא של ישראל, אע״פ שיודעים בה קצת בני-אדם, לא גזרו בה רבנן.

ג ראובן בנה ביתו ונשאר לו תל עפר ברחוב לפני בפתח ביתו, ושכר הגוי בקבלנות שיפנה העפר כולו בשכר קצוב, והגוי בא לפנות העפר בשבת; אין צריך למחות בידו אע״פ שהכול יודעים שזה העפר הוא של ישראל, עם כל זה הכול יודעים שאין דרכם לפנות עפר כזה בשכירות יום אלא בקבלנות; וכאשר העלה הרב ״נדיב-לב״, חלק א׳, אורח חיים, סימן י׳. ופה עירנו יע״א גם כן ידוע וברור אצל הכול דאין עושים זה אלא בקבלנות, ושרי.

ד אע״פ שאמרנו שמותר לעשות בתלוש בקבלנות אם עוסק הגוי בביתו, עם כל זה, אם זה התלוש הוא לצורך המחובר, כגון לפסול אבנים ולתקן קורות, או לתקן מחיצה וכיוצא, דכל אלו הוא משקעם בבנין ויהיו במחובר - דינם כמו הבניין עצמו ואסור לעשותם אפילו בבית הגוי ואין ניכרים שהם

של ישראל. וצריך למחות ביד הגוי שעוסק בהם אם הוא עושה אותם בתוך התחום; מיהו, אם עשה הגוי בשבת ולא מיחה בידו, יש להתיר לשקעם אח״כ בבנין, כיון דהגוי עשה בביתו והיה זה העסק בקבלנות, כיון דיש מי שמתיר קבלנות אפילו במחובר, כדאי לסמוך על סברתו בדיעבד בדבר זה.

ה נכרי שכיר-יום שבנה בשבת, אע״פ שישראל כששכרו לימים התנה עמו בפירוש שלא יעשה בשבת, ומדעתו עשה העסק בשבת - נכון להחמיר שלא ידור בו שום ישראל ולא יהנה בו שום ישראל לעולם אם נכרי עשה זאת לטובת ישראל למהר לו עסק; אבל אם לא נתכוון הנכרי אלא רק לטובת עצמו כדי לקבל שכר, אז אפילו בעל הבית עצמו שרי ליה לדור בו וליהנות בו, כיון שהוא התנה עמו שלא יעשה בשבת, והנכרי עשה לטובת עצמו.

ו אם הגוי עשה מלאכה דאורייתא לעצמו במידי דאכילה, אסור לישראל ליהנות ממנה, שמא יאמר לגוי לעשות לו; ויש מתירין, דסבירא להו לא חיישינן בהכי, וראוי לחוש לדברי האוסרים; ורק במקום מצווה וצורך גדול דהיינו שעת הדחק, אין לחוש. וכל זה אינו אלא במידי דאכילה דהחמירו בה טפי, אבל במידי דלא אכילה לא חששו. ולכן גוי שהדליק את הנר לעצמו, מותר לישראל ליהנות ממנו, וכנזכר בסימן רע״ו; ועיין מגן אברהם, סימן שכ״ח וסימן תקי״ז ו״מחצית-השקל״ שם, ועיין תוספת שבת, סעיף קטן י׳.

ז אם יש נר בבית ישראל ובא הגוי והדליק נר אחר, מותר להשתמש לאורו בעוד נר הראשון דולק, אבל לאחר שכבה הראשון אסור להשתמש לאור נר השני שהדליק הגוי. וכן אם נתן הגוי שמן בנר הדולק, מותר להשתמש עד שיכלה השמן שהיה בו כבר, ואח״כ אסור, וכנזכר בשולחן ערוך, סימן רע״ו, סעיף ד׳. ומה שכתב הט״ז ז״ל סעיף קטן ג׳, דחו דבריו האחרונים ז״ל, וכנזכר בספר תוספת שבת ו״מטה יאודה״ ו״חמד משה״ ו״מאמר מרדכי״. ואנא עבדא בסה״ק ״רב-פעלים״ הבאתי ראיות גמורות להוכיח הפך סברת הט״ז ז״ל.

ח פת שאפאה גוי פלטר בשבת למכור לגויים - מלבד דאיכא חששא דחשו במידי דאכילה שמא יאמר הישראל לגוי לעשות, הנה יש בזה עוד חששות אחרות והוא איסור מוקצה, דאולי זה הפת לא היה חיטים דחזו לכוס בין-השמשות, אלא היה קמח או עיסה בבין-השמשות דלא חזו מידי; ומוקצה זה דומה לגרוגרות וצמוקין דאדחינהו בידיים, ואסור גם אחר אפיה; ואע״פ שיש מתירים גם בזה - לעניין הלכה אין לסמוך על המתירים אלא בשעת הדחק, שדר בכפר יחידי שאי אפשר לשאול לו פת מישראל חברו, או לצורך מצווה כגון סעודת מילה וחתן, אבל בלאו הכי צריך להחמיר כסברת האוסרין. ובעניין שתיית הקהוו״א (קפה) שעושין הגויים בחנויות שלהם בשבת בעיר שרובה גויים דעבדי בעבור הרוב שהם גויים - הנה לדעת מר״ן ז״ל אסור, שלא התיר במלאכת הגוי לעצמו במידי דאכילה אלא לצורך מצווה; ועוד בזה נמי איכא טעם דמוקצה דאדחי בידיים, כי קודם קליה לא הייתה ראויה לאכילה כלל; ולכן יש לאסור לישראל שתית קהווא; ואין להתיר אלא לאדם שיש לו כאב הראש וצריך לה הרבה. והגם דהרב ״זרע-אמת״ ז״ל הליץ בעד הנוהגים לשתות מי הקהווא שבשלה הגוי אף-על-פי דקודם הקליה אינה ראויה לאכילה, משום דלא דמי לגרוגרות וצמוקים דאדחי בידיים – מכל מקום לדידין דקבלנו סברת מרן ז״ל דסבירא לה במידי דאכילה גזרינן שמא יאמר לו הישראל לעשות לו, ואסור כמו שכתבנו בדין הפת - הנה גם בזה יש לאסור מטעם זה. מיהו, פה עירנו, מכמה שנים הורגלו כמה אנשים לילך בשבת לחניות של נכרים ולשתות מי שחור או משקה הקהוו״א שמבשל הנכרי בשבת; ואין אנחנו מוחים בידם מכמה טעמים, ורק אנחנו מזהירים אותם שלא ישתו אלא דווקא מן קהוו״א שנתבשלה קודם ביאתם שם, ולא ממה שיבשל הנכרי אחר בואם, דשמא ירבה בשבילם. וכן בעל הבית ששולח כלי עם שלוחו להביא לו קהוו״א מבושלת, לא יקח אלא מן המבושל מכבר. ובעל-נפש ירחיק עצמו מלכת שם לשתות מי שחור - מלבד דאסור זה לדעת מר״ן ז״ל, עוד ראוי שלא ישב במושב הבטלנים הזה ביום הקדוש והנורא הזה; ויש להאריך בדברי מוסר בדבר זה. והנה פה עירנו ימצא חנות של גוי זה המבשל הקהוו״א, עומדת ברחוב היהודים, וקא חזינן בימי החול דרוב היושבים שם הם יהודים; ובחנות זו צריך להזהירם שלא ילכו בשבת, אבל בשאר חנויות - אדעתא דרובא דגויים קעבד. והנזהר לבלתי לכת לכל חנויות, תבוא עליו ברכה.

ט כל מחובר שנשר מאליו או נתלש ע״י נכרי אע״פ שתלשו לעצמו - בין פירות וירקות, בין עשבים שאינם ראויים למאכל אדם, אפילו ספק נתלשו היום - הרי אלו אסורים לישראל בו ביום, בין באכילה, בין בטלטול; ולערב מותרים מיד אפילו בודאי נתלשו היום. וכל זה בנתלשו מאליהן או שתלשם הגוי לעצמו, אבל תלשם לצורך ישראל, צריך להמתין לערב בכדי שיעשו. וספק אם נתלשו בשביל ישראל, או ידוע שנתלשו בשביל ישראל אלא ספק אם נתלשו היום או קודם, הרי אלו אסורים, ולערב מותרים בכדי שיעשו.

י דבר שאין בו חשש צידה ומחובר בו ביום, אלא רק הובא מחוץ לתחום: אם הביאו הנכרי לעצמו או הביאו לנכרי אחר או למכור בעיר שרובה נכרים, מותר לישראל אפילו בו ביום; ואם הביאו הנכרי לישראל, אסור באכילה בו ביום למי שהובא בשבילו, לערב ימתין בכדי שיעשו, אבל לאחרים מותר אפילו בו ביום. וכיון דמותר לאחרים בו ביום, אין לו דין מוקצה לאותו הבא בשבילו, אלא יוכל לטלטלו כיון דראוי לאכילה לאחרים.

יא אע״ג שהבא מחוץ לתחום מותר למי שלא הובא בשבילו, מכל מקום אם הביאו לשני בני-אדם, אסורים להחליף זה עם זה; ועיין ״אליה רבא״ ותוספת שבת ושאר אחרונים.

יב הא דאמרו: גוי שהביא לישראל מחוץ לתחום אסור לאותו הבא בשבילו, היינו דווקא שהביא הגוי דורון משלו לישראל, דגזרינן שמא יאמר ישראל לגוי בפרוש שיביא לו; אבל אם ישראל היושב במקום אחד שלח לישראל חברו דורון עם הגוי, ולא ידע ישראל המשלח שהגוי יתעכב בדרך, אלא חשב שיגיע קודם שבת, ונזדמן שנתעכב והביא הדורון לישראל בשבת מחוץ לתחום, הרי זה מותר גם לאותו ישראל שבא בשבילו. ודבר זה מפורש בהלכות יום טוב, סימן תקמ״ו, והביאו הרב ״תוספת-שבת״ בהלכות שבת, סימן שכ״ה, סעיף קטן כ״ה, יעוין שם. ואף על גב דרש״ל ז״ל כתב שדין זה הוא רק לסברת רבנו תם - כבר השיגו הט״ז, וכן דעת המגן אברהם דדין זה לכולי עלמא, וכן כתבו האחרונים ז״ל; אבל אם הישראל נתן הדורון לגוי בערב שבת, שידע בבירור שלא יגיע הגוי אלא בשבת – אסור.

יג כל מקום שאמרו שצריך להמתין בכדי שיעשו, אם הוא דבר הבא מתוך התחום, אלא שאיסורו מחמת צידה או מחובר - צריך להמתין בכדי שיעשו מתחילת הלילה; אבל הוא דבר שאין בו צידה ומחובר, יש אומרים שאין הלילה עולה מן החשבון, משום דאין רגילות להביא בלילה ממקום רחוק, וצריך להמתין בכדי שיעשו למחר ביום ראשון. מיהו, כיון שיצא יום ראשון, די; שאם צריך לו דרך י״ד שעות, אין אומרים להמתין עד שעה שנית מן הלילה, אלא כיון שיצא יום ראשון מותר מיד. ויש אומרים דשיעור בכדי שיעשו משערין מן הלילה; ובמקום צורך יש לסמוך על המקילין; וביום טוב יש לסמוך על המקילין בכל גוונא. ופה עירנו, רגילות להביא בלילה, לכן עושים החשבון מן הלילה לכולי עלמא.

יד לקט הגוי עשבים לצורך בהמתו - אם אינו מכירו לישראל, מאכיל אחריו באופן זה: דהיינו שעומד בפני הבהמה בעניין שלא תוכל לנטות אלא דרך שם, דאילו להעמידה עליהן אסור, דחיישינן שמא יטול בידו ויאכילנה, והם מוקצים שנלקטו היום; אבל אם זה הגוי מכירו לישראל, אסור להאכיל אחריו, גזרה שמא ירבה בשבילו, וכן כל כיוצא בזה דאיכא למיחש ביה שמא ירבה בשבילו, אסור; אבל בדבר דלית ביה האי חששה, כגון שהדליק הגוי נר לעצמו, או עשה כבש לעצמו לירד בו, מותר לישראל ליהנות ממנו אפילו אם מכירו. ואם מעשיו מוכיחין שעשה לצורך ישראל, כגון שהדליק נר בבית ישראל והלך לו, הרי זה אסור ליהנות ממנה; וכל שכן אם אמר בפיו שלצורך ישראל הוא עושה, דאסור.

טו אם לקט הגוי עשבים מאליו ומעצמו - הן משלו, הן משל הפקר - והאכיל לבהמת ישראל, אין צריך הישראל למחות בידו. ואע״ג דאם הדליק מעצמו את הנר לצורך ישראל צריך למחות בידו, שאני התם דישראל גופיה נהנה מן הנר, מה שאין כן הכא שהוא הנאת בהמתו, שרי. ומיהו אם רגיל בכך, דהיינו שעשה כך שני פעמים, צריך למחות בידו אע״ג שהוא הנאת בהמתו בלבד.

טז גוי שבא ליטול משכונו שביד ישראל, מותר לתנו לו; ורק לא יהיה הישראל נושא ונותן בידו, אלא ישים לפניו והגוי יקח מעצמו. ואם אין הישראל מאמין לגוי, אסור לישראל להיות ערב משום ״ממצוא חפצך״ (ישעיה נח, יג), וכמו שכתב ב״תוספת-שבת״ ז״ל.

יז מי שלהוט אחר שתיית הטוטון, אסור לילך אצל הגוי ששותה טוטון, ויפתח ישראל את פיו ויקבל העשן מפיו, וכן כל כיוצא בזה, וכנזכר בחסד לאלפים; ועיין ״אדמת-קדש״, חלק א׳, סימן ד׳, מה שהאריך בעניין זה.

תצוה · פתיחה

א שבעת ימים תכפר על המזבח וקדשת אתו, והיה המזבח קדש קדשים כל הנגע במזבח יקדש. וזה אשר תעשה וכו׳ (שמות כט, לז). הנה אמרו רבותינו ז״ל (תו״כ צו, כט): ״והיה המזבח קדש קדשים״ – ומה היא קדושתו? ״כל הנגע במזבח יקדש״; שומע אני, בין ראוי, בין שאינו ראוי; תלמוד לומר: ״וזה אשר תעשה״ הסמוך אחריו – מה עולה ראויה, אף כל ראוי שנראה כבר, ונפסל משבא לעזרה, כגון: הלן והיוצא והטמא והנשחט במחשבת חוץ לזמנו וחוץ למקומו וכיוצא בהן, וכנזכר ברש״י ז״ל. נמצא אשר אתה מוצא דבר זה בקדושת המזבח, שכל הנוגע בו יקדש, אינו ״כל״ ממש, אלא דווקא מי שהיה ראוי ונפסל, אבל מי שלא היה ראוי כלל אלא הוא פסול מעקרו, לא יקדש. וכיוצא בדבר הזה אתה מוצא נוהג ממש בקדושת השבת וקדושת התורה; כי באמת, שתים אלו – התורה והשבת – נותנים קדושה עצמית לישראל יותר מכל שאר מצוות; והינו, התורה להעוסקים בה, והשבת להשומרים אותו; וכל אחד משתים אלה נכלל משבעה, כי התורה היא שבעה ספרים, כמו שדרשו רבותינו ז״ל (שבת קטז, א) על הפסוק (משלי ט, א): ״חצבה עמודיה שבעה״, דפסוק ״ויהי בנסע״ (במדבר י, לה-לו) הוא ספר בפני עצמו; והשבת הוא יום השביעי שכלולים בו כל ששה ימים, שהם ניזונים ממנו, ושתיהם נותנים קדושה עצמית לישראל אשר נשמותיהם באים מכללות שבעה ספירות הבניין, שהם מן חסד עד המלכות, אשר כנגדם הם

שבעה ימי השבוע מיום הראשון עד יום השביעי; ולכן גם קדושת המזבח המכפר על ישראל בלבד, כתיב בה: "שבעת ימים תכפר על המזבח וקדשת אתו", דגמר קדושתו תהיה בשבעה; ולכן, כמו שהמזבח אחר גמר קדושתו, כל הנוגע בו יקדש, דהינו אפילו קרבן שנפסל שעלה עליו, קדשו המזבח להכשירו שלא ירד, כן התורה – אפילו אדם רשע שעבר כל העברות, אם מתחרט ועוסק בתורה, יכופר לו, ויתקדש בקדושתם של ישראל, דאין לך עוון שלא יתוקן בתורה. וכן הוא בקדושת התורה – אפילו אם עבד עבודה זרה כדור אנוש, אם שמר שבת מוחלין לו ויתקדש; וכמו שדרשו רבותינו ז"ל (שבת קיח, ב) על הפסוק (ישעיה נו, ב): "שמר שבת מחללו". אך כמו שהמזבח אינו מקדש את הפסול מעקרו, אלא רק לאותו שהיה ראוי מעקרו ונפסל אחר-כך, כן התורה והשבת אינם מקדשים אלא לאדם שהוא מזרע ישראל, שהיה ראוי מעקרו ואחר-כך נפסל על-ידי רשעתו, אבל פסול מעקרו שהוא משאר אומות עכו"ם, אינו מתקדש בקדושת התורה ולא בקדושת השבת. ולכן אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין נט, א): עכו"ם שעסק בתורה חייב מיתה, וכן עכו"ם ששבת חייב מיתה (סנהדרין נח, ב), ד"לא עשה כן לכל גוי" (תהילים קמז, כ).

ב על כן כמה וכמה צריכין ישראל להיזהר בקדושת השבת ולשמור אותו כהלכתו, כי מתנה זו של השבת לא נתנה אלא להם דווקא, דהא הזר הקרב יומת! ולכן אין להם דבר יקר במצוות יותר ממנו, והוא שקול כעסק התורה. ולכן אמרו רבותינו ז"ל (ירושלמי שבת טו, ג): לא נתנו שבתות לישראל אלא לעסוק בתורה; כי התורה והשבת שווים הם בעניין זה לישראל כאשר כתבנו. ולכן כל היכא דליכא פקוח-נפש, אסור לעשות רפואה לגוף האדם בשבת, אף-על-פי שהגוף מתענג ויש לו נחת-רוח בזה.

תצוה

א מי שיש לו מחוש בעלמא והוא מתחזק והולך כבריא, אסור לעשות לו שום רפואה אפילו ע"י גוי; אבל אם נחלה כל גופו, או שיש לו כאב גדול ומצטער כל גופו שהולך בחלישות גדולה, שקורין בערבי "מתנחל" (מתמוטט מחולשה וכאב), אע"פ שהולך ברגליו כנפל למשכב דמי, ושרי לעשות לו רפואה ע"י גוי.

ב החושש במתניו, אסור לסוך בשמן או בדבר אחר לרפואה; וכן מי שיש לו חטטין בראשו, אסור לסוך. והחושש בשיניו והוא הולך כבריא, לא יגמע שכר ויפלוט אותו, דכיון דפולט, נמצא עבד לרפואה ואסור; אבל אם כאב ליה טובא דמצטער כל גופו שהולך בחלישות דהיינו "מתנחל", שרי לגמוע שכר ולפלוט, מפני שהשכר הוא משקה גמור לכל.

ג מי שיש לו מורסא, דהיינו מה שקורין בלשון ערבי "טלוע" (פצע מוגלתי), או מה שקורין "אנגצאיי" (נפיחות דלקתית), שיש בה ליחה ודם אבל הוא בריא, מותר לפתוח אותה כדי שתצא הליחה והדם אם יש לו צער מזה; מיהו, זה דווקא באינו חושש אם תסתם אח"כ. ואסור לדחוק בידו על המכה, דהיינו לעצור אותה כדי להוציא דם ממנה.

ד במה שקורין בערבי "כיי" (כויה לצורך שאיבת מוגלה, ע"י החדרת גרגיר אפונה), מותר ליתן הקטנית כדי שישאר פתוח, ומותר להחליף הבגד, דאי לא מחליף, מסרח. ויזהר להכין העלה והאפונין שיטול עוקציהן מערב-שבת. ואם יודע שמוציא דם בקינוח, לא יקנח, דהוי פסיק רישה, כי זה הדם היה בלוע; וכל שכן דאסור לשרות הבגד במים כדי לקנחה, יען כי שרייתו זהו כיבוסו; ועוד, דאתו לידי סחיטה.

ה עצם שנשמט, שקורין בערבי "פלסא" (נקע), התיר מר"ן ז"ל להחזירו, ואע"ג דהמגן אברהם חלק וסבירא לה דווקא אם נשבר מותר, משום סכנה, אבל "פלסא" בלבד אין להקל, מכל מקום אין למחות ביד המקילין בזה לעשות כסברת מר"ן ז"ל; ומיהו יזהר שלא יסוך "פלסא" הנזכר בשמן. וציפורן שפרשה רובה דהוי כתלוש, מותר ליטלה ביד אם הוא מצטער בכך. ומותר ליטול הקוץ במחט, ורק יזהר שלא יוציא דם.

ו אם נעשה חבורה באצבעו, אסור ליתן בגד עליה, משום צובע, וכל שכן בגד אדום דאסור. כיצד יעשה? יניחנה במים קרים עד שיפסק הדם; ויש מתירין ליתן עליה קורי עכביש, ויש אוסרין. ושפשוף שעושין ליגעי כוח כדי להשיב כוחן אליהם ולבטל עייפותן, שקורין בערבי "תמווך" (עיסוי) - נסתפקו הפוסקים אי חשיב רפואה ואסור, או תענוג ושרי.

ז פתילה בפי-הטבעת לעיצור, יעשה בנחת, שיאחזנה בשתי אצבעותיו בלבד ויניחנה בנחת. ומה שקורין בערבי "דסתור" (חוקן), אסור לעשותו למי שהוא עצור, ורק אם נפל למשכב – שרי. ואסור לישראל לתקן פתילה מן בורית או ממה שקורין בערבי "נבאת" (סוכר) לחולה שאין בו סכנה או לילדים קטנים, אבל שרי על-ידי גוי שהוא יתקן אותה.

ח מי שהוא בריא אבל מרגיש כובד באיצטומכא שלו, אסור לשתות שמן הנענע, שזה אין דרך בני-אדם לשתותו אלא לרפואה. וכן אין לאכול מה שקורין בערבי "מעגון אל ורד", שהם שושנים המבושלים בסוכר, כדי לעשות שלשול מעט, כי גם זה אין דרך לאכלו אלא לרפואה; אבל מותר לשתות מה שקורין בערבי "ג'לאב" (סודה לשתיה עם מי חומצה), שהוא תערובת מן מלח עם חמוץ של "נומי" (לימון), אע"פ ששותהו מחמת שמרגיש כובד באצטומכא שלו; מפני שזה, דרך בני-אדם לשתותו לתענוג תמיד בכל אכילה.

ט אסור לבריא לשתות סם המשלשל בשבת. ואישה שמצטערת מרוב חלב שבדדיה, מותר לקלח בקרקע, דכיון שהולך לאיבוד אינו דומה לדש, אבל בכלי אסור.

י אסור לרחוץ כל גופו או רובו במים חמין, ואפילו לשפוך המים על גופו ולהשתטף אסור, אבל רוחץ פניו ידיו ורגליו, דכל שאינו רוחץ רוב גופו, שרי. וצריך להזהיר בזה הנשים בימות החורף שטובלין בליל-שבת, ודרכם כשיוצאין מן המעין שופכין עליהם מים חמין - שישפכו רק עד חצי גופם דווקא. וכן אבי הבן שטובל בבוקר ביום-שבת, ורוצה לשפוך עליו מים חמין כשיצא מן הטבילה, כך יעשה. ואם רוצים שתהיה שפיכת המים על חצי העליון, ככה יעשו: בעוד חצי גופם התחתון עומד בתוך המים או המעין, ישפכו המים חמין עליהם, דאז תהיה השפיכה על חצי גופם דווקא. וי"א שאפילו הרוחץ ידיו צריך ליזהר שלא יחמם ידיו כנגד המדורה אם לא ינגבם תחלה, מפני שמפשיר המים שעליהם, ונמצא כרוחץ בחמין שהוחמו בשבת באש.

יא הנשים שדרכם לרחוץ פניהם ושערותיהם במי-ורד בשבת כדי שיהיה בהם ריח טוב, אסור לסברת הט"ז ודעמיה, דאפילו בבשר האדם איכא מוליד ריחא, וכל שכן בשער, וכל שכן כאן, דאפשר שיהיה הריח נקלט בבגדים שלהם גם כן, דבזה אסור לכולי עלמא; ולכן אסור נמי ליתן מיני בשמים או מי ורדים בתוך הטוטין ששואפים בחוטם כדי להוליד בו ריח טוב. וכן יש דרכם להניח מי ורדים בתוך כלי שקורין "קומקום" (מזלף), וכשרואים שלא יש בכלי אלא מעט מי ורדים, מוסיפין עליו מים, דאסור לעשות כן בשבת, דהם כוונתם להוליד ריח טוב באלו המים אשר מוסיפין בכלי; אבל מותר להניח מי ורדים בתוך "שרבת" (משקאות קלים) או לתוך מאכל כדי לתת בו טעם טוב, וכמו שכתב הרב "נחפה בכסף", והסכים עמו מהר"י עיאש ז"ל. וכן אותם שרוחצים עיניהם במי ורדים לרפואה, שרי, דאין כוונתם להוליד ריח. וכן אותם ששופכים מי ורדים בכפם כדי להריח, שרי, דאין כוונתם להוליד ריח טוב בידיים שלהם, וכאשר העליתי בס"ד בכל זה בסה"ק "רב-פעלים".

יב יולדת, יש לה דין חולה שיש בו סכנה, ומחללין עליה שבת להדליק לה נר, וכיוצא בשאר מלאכות שצריכה להם; מיהו, כל מה שאפשר לעשות לשנות, עושין בשנוי. אימתי נקראת יולדת שמותר לחלל עליה שבת? משתשב על המשבר, או משעה שהדם שותת, או משעה שחברותיה נושאות אותה בזרועותיה שאין בה כוח להלוך; וכיון שנראה בה אחת מאלו, מחללין עליה שבת בידיים.

יג כל שלשה ימים ראשונים, אפילו אמרה אינה צריכה, מחללין עליה שבת בידיים בדבר הצריך לה; אבל משלשה ועד שבעה: אם אמרה צריכה, מחללין; ואם לא אמרה צריכה, אין מחללין. ומן שבעה ועד שלשים יש לה דין חולה שאין בו סכנה, שמותר לעשות לה על-ידי גוי. והנה פה עירנו, אם נצרכו לבשל איזה דבר ליולדת אפילו ביום ראשון ללידה, אין מבשלין בידם אלא ע"י גוי, מפני שאפשר להו בהכי; על-כן צריך להזהירם היכא דלא נמצא גוי, כגון שנצרכו לבשל איזה משקה בלילה שאין יכולים להביא גוי - דצריכין לבשל בידיים ע"פ הדברים האמורים ואין לחוש כלל.

יד כשתגיע האישה לחודש הלידה, יזמינו הכול מערב-שבת כדי שלא יצטרכו לחלל שבת. ויזהרו שידליקו לה הנר בערב שבת, שיהיה בו שמן הרבה שיספיק עד אור הבוקר.

טו התולש בפיו בשבת - לדעת רש"י ז"ל יש בזה איסור תורה, וכן נראה דעת הרמב"ם ז"ל; מיהו, בתוספתא (שבת פ"י) כתוב דאין בזה איסור תורה אלא איסור דרבנן; ועל זה סמכו קצת מן האחרונים, וכאשר כתבתי בזה בסה"ק "רב-פעלים" שם, בחולה שיש בו סכנה, שהוצרכו לתלוש לו מן המחובר, אם יכולים לתלוש בפה יתלשו בפה.

טז שוחט שבא לשחוט בשבת לצורך חולה שיש בו סכנה, ויש תרנגול קטן שיספיק לחולה, לא ישחט תרנגול גדול אלא הקטן; כן העליתי בתשובה בסה"ק "רב-פעלים" בראיות ברורות; ומשכיל על דבר, ימצא טוב.

כי תשא · פתיחה

א ששת ימים תעבד וביום השביעי תשבת, בחריש ובקציר תשבת (שמות לד, כא). יש להבין, למאי אצטריך לומר "ששת ימים תעבד", פשיטא?! ועוד, מה עניין "חריש וקציר" לזה? ונראה לי, בסייעתא דשמיא: דהלכות שבת רבו ועצמו מאוד; ואם לא ישים האדם שבעה עיניים על כל דבר ודבר, יכשל

וישגה בנקל. ואם על עבודה של עסק ימות החול האדם משים שתי עיניו, בשבת צריך לשום עשרה עיניים; אך לפחות ישים לבו ועיניו בשמירת השבת כאשר הוא משים עיניו ולבו בשמירת עסקים של ימות החול, כדי שלא ישגה ולא יכשל באסור חלול שבת; כמו שאמרו (ברכות כח:): ויהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם; כלומר, יהיה לכם מורא על נזקי עניינים השיכים לשמים, שהוא ענייני הנפש, כמו שנאמר (תהילים נ, ד): "יקרא אל השמים מעל", זו הנשמה (סנהדרין צא:), כמורא שיש לכם על נזקי בשר ודם שלכם שהוא הגוף. וזה שאמר: "ששת ימים תעבד" כלומר, כמו השגחתך על עבודה של ששת ימים, כן תהיה השגחתך על יום השביעי אשר תשבות בו, שלא תשגה ותכשל בהפסד וחלול שלו. ולא דווקא על שבת העיקרי שהוא דאורייתא, שתהיה משגיח ונזהר בשביתתו, אלא גם "בחריש ובקציר" שהוא זמן תוספת שבת, שאתה מקבל מבעוד יום שעה אחת קודם חשכה או יותר, שתשגיח על שמירתה. וזה הזמן נקרא "חריש וקציר" – כי ידוע שימות החול ובפרט יום ששי נקרא "חריש וזריעה", מפני שבו נעשה הכנות לקבלת קדושת שבת ביום השבת; אבל יום השבת עצמו, דהינו מעת שחל שבת, נקרא "קציר", שהאדם מקבל בו קדושת השבת בתוספת הנפש רוח ונשמה, שאז קוצר ולוקח מה שעשה בחרישה וזריעה של ההכנות קדם שבת. ואם כי בזאת השעה או יותר קדם חשכה יש בני-אדם עדיין הם עוסקים בהכנות של שבת, שאצלם נחשב זמן חרישה וזריעה; ויש בני-אדם שקבלו שבת והתפללו ערבית וקדשו, שאז זמן זה נחשב אצלם קציר, כי אצלם נעשה שבת גמור, ומקבלים בו תוספת נפש רוח ונשמה. ולכן זה הזמן נקרא "חריש וקציר" – הנה תזהר שגם בזה תשבות בהשגחה רבה, שלא תשגה ותכשל בחלול שבת.

כי תשא

א מכלל המלאכות הרגילות אצל האדם שבנקל אפשר שיכשל בהם וצריכין השגחה ביותר, הוא מלאכת הקושר והמתיר, שהאדם רגיל בזה בימי החול הרבה, והידיים עסקניות הם בדבר זה תמיד. והנה מן הדין אסור לקשור קשר של קיימא; וכל קשר שאינו עשוי להתיר בו ביום חשיב של קיימא, ואסור מדרבנן אע"פ שהוא קשר הדיוט ואינו קשר אומן. על כן, כל קשר שאינו עשוי להתיר בו ביום, יעשנו עניבה אחת ולא קשר גמור. וכל קשר שאסור לקשרו, אסור להתירו בשבת.

ב וכל קשר שעשוי להתיר בו ביום מותר לקשרו בשבת. במה דברים אמורים? קשר הדיוט, אבל קשר אומן אסרו. וכל שעושה שני קשרים זה על זה, חשיב כקשר אומן ואסור, אע"פ שעשוי להתיר בו ביום. ועל-כן צריך להיזהר לבלתי יקשור המכנסיים או החגורה אשר במכנסיים שני קשרים זה על זה, אע"פ שהם עשויים להתיר בו ביום, אלא יעשה קשר אחד, ועניבה אחת על גביו. והארכתי בדין של שני קשרים זה על זה בספרי הק' "רב-פעלים", והעליתי להלכה לאסור. ודע, מה שכתב הגאון חיד"א ז"ל ב"ברכי-יוסף" וזה לשונו: ולית דחש לה אלא מעוטא דמעוטא דבטלי במעוטייהו - אין כוונתו על הפוסקים ז"ל, אלא על אנשי גלילותיו, דקאי עלייהו, דלא חיישי בזה אלא מעוטא דמעוטא דבטלי במעוטייהו, לגבי רובא דאינשי דאותם גלילות.

ג במקום צער, כתבו הפוסקים ז"ל דאין חוש בהתרת שני קשרים זה על זה, כגון ששכח וקשר המכנסיים שני קשרים והוצרך לנקביו, דמותר להתירם, וכן כיוצא בזה במקום צער.

ד אם עושה קשר אחד בראש החוט או חבל או משיחה, דינו כמו שני קשרים זה על זה, דכל כהא מתקיים טפי והוי קשר חזק אפילו שהוא קשר אחד. ואין קושרין דלי בחבל אם הדלי קבוע בבור, דמבטל ליה התם והוי קשר של קיימא; ואם קושר בחגורה וכיוצא, מותר, דלא מבטל ליה.

ה החלוק שקורין בערבי "קמיץ" (כותונת), יש תולין לה בראשיה אצל הצוואר שני חוטין כדי לקשרן זה על זה, וצריכים ליזהר של יקשרום אלא רק יעשו עניבה, יען כי זה הקשר אינו עשוי להתיר בו ביום; ואפילו אם קושרם בערב שבת מבעוד יום, גם כן לא יקשרם, שמא יצטרך לפשוט החלוק בשבת ויצטרך להתיר, וכל קשר שאסור לקשרו, אסור להתירו. ויותר טוב שלא יעשו לחלוק חוטין על דרך האמור, אלא יעשה שם לולאות שקורין בערבי "זרור" (לולאה חיצונית), ואז בזה לא יבוא לידי מכשול.

ו הפותל חבלים מכל מין שיהיה, חייב משום קושר; ושיעורו, כדי שיעמוד החבל בפתילתו בלא קשירה, שנמצאת מלאכתו מתקיימת. וכן המפריד הפתיל, חייב משום מתיר אם אינו מתכוון לקלקל בלבד; ושיעורו כהפותל.

ז יש שאוסר להחזיר רצועות המכנסיים וכדומה שנשמטו אם הנקב צר וצריך טורח. וכן יש מי שאומר - אם המכנסיים חדשים, אסור להכניס בהם הרצועה אם בדעתו לבטלה שם, דהוי לה מתקן מנא.

ח בגד התפור ועומד, ונתפרדו שתי חתיכות הבגד זה מזה במקצת, אסור למתוח ראש החוט להדקו כדי לחברם, כי זו היא תפירתו וחייב משום תופר.

ט מה שמחברים הלבוש ע״י מחט - אם תוחבין אותו שתי תחיבות דווקא מותר, ואם שלש תחיבות, אסור. במה דברים אמורים? בעושה כן על דעת להתקיים איזה ימים, כגון מה שעושים המצנפת, וכן במלבושי הנשים, שעושה זה לקיים איזה ימים, אבל מה שעושין לפי שעה, כגון לחבר צידי הצעיף או מכסה הפנים ביציאתם חוץ לבית, מותר אפילו בשלוש תחיבות, דאין זה אלא לשעה, כי בודאי שיפשטו הצעיף כשיחזרו לביתם; מיהו, כיון דיש מחמירים בשלוש גם באינו עשוי להתקיים, טוב להיזהר היכא דאפשר להם בשתי תחיבות; ועיין ״גינת-ורדים״, כלל ג׳, סימן י״ז-י״ח, ו״טל-אורות״ דף נ״ה.

י מוכין שנפלו מן הכסת, מותר להחזירם; אבל אסור לתנם בתחילה בכסת, גזירה שמא יתפור; ועוד, דמתקן מנא הוא, שעכשיו עושהו כלי. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי, דיש ליזהר שלא יניח בגדים בתוך הכיס כדי שיהיה כמו כר לישון עליו.

יא אין לנתק או לחתוך זוג מנעלים התפורים זה עם זה אפילו רוצה ללבשם בשבת; ויש להתיר ע״י גוי. ומותר ללבוש אנפילאות חדשים, ואין חוששין שמא ינתקו חוטין; ואם ניתק או נקרע, דבר שאינו מתכוון הוא ולאו פסיק רישה ושרי. וכן פוצעין האגוז במטלית, ואין חוששין שמא תקרע, דלאו פסיק רישה הוא.

יב המדבק ניירות או עורות בקולן של סופרים וכיוצא, הרי זה תולדת תופר; וכן המפרק ניירות דבוקים, הרי זה תולדת קורע וחייב. במה דברים אמורים? כשדיבוק זה נעשה לקיום, אבל דפי ספרים שנדבקו זה עם זה ע״י שעווה או בשעת הקשירה, מותרים לפתחן בשבת, כיוון דלא נעשו לקיום; ולא עוד, אלא שנעשה זה מאליו בלא מתכוון, אינו דומה לתופר ואין בו משום קורע.

יג הגוזז שיער – בין מן החי, בין מן המת, בין מן בהמה, בין מן חיה, אפילו מעור המופשט – חייב מן התורה. והתולש צמר בידו מהבהמה או חיה, פטור מן התורה ואסור מדברי סופרים. והתולש שיער מעור בהמה או חיה – בין אם עשאו לאותו עור מלבוש כגון ״פרווה״, בין לא עשאו מלבוש – הרי זה חייב מן התורה, מפני כי תלישת השיער זו היא גיזתו, ולא דמי לצמר. ויש אומרים שגם תולש שיער אינו חייב אלא מדברי סופרים; לכן האדם ישים דעתו בדבר זה, כי יריים עסקניות הן. גם לפעמים ידבק בפרווה איזה גרעין של תמרה או של אבטיחים וכיוצא, ואם יסיר הגרעין, מוכרח שינתק שיערות, והרי כאן ספק איסור תורה, וגם איסור ודאי מדברי סופרים.

יד אסור ליטול שיערו או ציפורניו – בין ביד, בין בכלי, בין לעצמו, בין לאחרים; ואם נטל שתי שיערות בכלי, חייב חטאת בשוגג וסקילה במזיד; ובשיער אחד, אסור מן התורה כדין חצי שיעור. ובנוטל בידו, אסור מדברי סופרים אפילו שיער אחד. ולכן יזהר שלא יחכך הרבה בזקן ולא יתעסק שם, שמא יתלוש שיער. וכן הנשים, שיש להם שיערות הרבה בראשם, לא יחככו הרבה בציפורניים שלהם, דוודאי יתלשו שיערות. ובתוך החוטם שכיח שיערות, ויזהר לקנח צואת החוטם שיבשה קצת בנחת, שלא יעקור שיערות. וכן כשמקנח בעשיית צרכיו, יזהר להרבות במים, ויקנח ברפיון ידיים, שאם יהיו מים מועטין ויקנח בחוזק, יתלשו נימין בוודאי.

טו התולש נוצה מעופות ותרנגולים – בין חיים, בין מתים – חייב, דארחה בהכי והוי גוזז.

טז אסור לתלוש קליפות בשר מבשרו; ואיכא דסבירא להו שיש בזה איסור תורה. וציפורן שפרשה רובה ומצערת אותו, מותר לטול בידו אבל לא בכלי. וציצין כמין רצועות דקות שפרשו מעור האצבע סביב לציפורן ומצערות אותו, מותר מן הדין לטלם ביד; אך כיוון דיש פלוגתא בין רש״י ז״ל ורבנו תם ז״ל בפרשו כלפי מעלה – אם הוא כלפי ראשי אצבעותיו או כנגד הגוף – לכן אסור לטלם אפילו ביד. והאישה שחל טבילתה בליל-שבת, ושכחה לטול ציפורניה מבעוד יום – נהגנו פה עירנו יע״א מאבותינו להורות כסברת הש״ך, להסירם ע״י גויה; ורק מלמדין את הגויה שהיא תמשוך ידי האישה כדי לקוץ, ולא תקרב האישה את ידה אליה.

ויקהל · פתיחה

א והמלאכה היתה דים לכל המלאכה לעשות אותה, והותר (שמות, לו, ז). הקשה ״אור-החיים״ ז״ל: לשון ״דים״ משמע כדי ספוק, ולשון ״והותר״ משמע שהיה יתרון? גם רש״י ז״ל פרש: ״מלאכת ההבאה״ – וצריך להבין, מה מלאכה יש בהבאה? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, כי בצלאל וחבריו שעסקו בכלים של המשכן ועשו בהם מלאכה גשמית, הנה הם עשו עם מלאכה זו הגשמית מלאכה אחרת רוחנית, דעל-ידי הכוונות ויחודים שעשו בכל מעשה ומעשה הגשמית כפי שרשה למעלה, בזה הורידו אור קדושה על הכלים הגשמיים האלה, כאדם העושה כלי נחושת ומצפה אותו בזהב מזוקק,

שבזה מתעלה הכלי עילוי רב; כן הם עשו עילוי ויתרון לכלים הגשמיים, לנתקם מן מין הגשמי ולדבקם בנצחיות על-ידי אור הקדושה אשר הורידו עליהם בכוונות ויחודים שהיה להם. ועל זה אמרו רבותינו ז״ל (ברכות נה:): יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהם שמים וארץ; כי הוא על-ידי כוונתו, חיבר דבר גשמי שהוא חלק הארץ עם אור רוחני שהוא חלק שמים. ולזה אמר: ״והמלאכה״, היא מלאכה הרוחנית שעשו על-ידי כוונות ויחודים להוריד אור קדוש מלמעלה, ״היתה דים לכל המלאכה״ הגשמית ״לעשות אתה״, שתהיה כדי סיפוק הצריך והראוי לכל כלי הנעשה במלאכה הגשמית; ועל-ידי זה – ״והותר״, שנעשה יתרון ומעלה למלאכה הגשמית שנתחברה עם מלאכה הרוחנית ונעשה לה נצחיות; מה שאין כן, אם לא הייתה זו המלאכה הרוחנית נעשית, אז הייתה המלאכה הגשמית ריקנית, והיא בכלל כל דבר גשמי ששולט בו הכליון וההפסד ואין בו נצחיות. ולכן אמרו רבותינו ז״ל (יומא עב.) שהמשכן וכליו, לא שלטה בם יד אויב והם גנוזים, ויהיו נראים לנו לעתיד לבוא בבניין בית שלישי שיבנה במהרה בימינו, יען כי קנו להם נצחיות על-ידי מלאכה הרוחנית הנזכרת. ובזה יובן מאמר רבותינו ז״ל בהלכות שבת (שבת קכב:) ״אין בנין וסתירה בכלים״ – רמזו לפי דרכם, דכל דברים של עולם הזה שהם בסוג כלים, אין בניינם חשיב בניין; וממילא אין סתירתם חשיב סתירה, מאחר דלא חל עליהם שם בניין, מפני שאין להם נצחיות, ששולט בהם הכיליון וההפסד; דלכן נקראו קנייני העולם הזה בשם ״כלים״ שהוא לשון ״כליון״, ולכן לא יצדק עליהם פעל בניין וסתירה. וזהו ״אין בנין וסתירה בכלים״, שרמזו לפי דרכם על גרעון קנייני העולם הזה שהם נקראים בשם ״כלים״. וכמו שכתב הרב ״כלי-יקר״ ז״ל, דהמזיק ממון חברו בעולם הזה, דומה כאלו סתר בניין אבנים שמסדרים הילדים קטנים אבנים זו על גבי זו, לעשות בזה דמיון בית וחדרים ועלייה; ורק המזיק יתחייב לפי דעתם של בני-אדם, דרואין שסתר דבר קיים, והתורה חייבתו לפי דעתן של בני-אדם; ולכן נאמר (ויקרא יט, יח): ״לא תקם ולא תטר את בני עמך״. גם רמזו עוד רבותינו ז״ל לפי דרכם באמרם בהלכות שבת ״אין בנין וסתירה בכלים״, רמז על עולמות בריאה יצירה עשייה, שהם נחשבים בסוג כלים לגבי האצילות – אין בנין וסתירה בהם בשבת, כי כל ברור יש בו מעשה בנין ומעשה סתירה, דהינו סתירה בקלפה שבאותו עולם, ובנין בחלק הקדושה אשר באותו העולם; ודבר זה אינו בשבת, כי בשבת הברור הוא בסוד האצילות, שהוא סוד אוכל מתוך אוכל, ועל זה אמרו: ״אין בנין וסתירה בכלים״.

ויקהל

א מאחר דקימא לן אין בנין וסתירה בכלים, לפיכך, דלת של שידה שקורין בערבי ״דולאב״ (ארון), שהוא מטלטל ואינו בנוי בכותל או בקרקע; וכן דלת של תיבה ומגדל שהם מטלטלין, והדלתות שלהם אינם מחוברים בהם במסמרים אלא נשלפים מהם, מותר ליטלם מהם, משום דאין בנין וסתירה בכלים; אבל להחזירם אסרו חז״ל, גזירה שמא יתקע בחזקה בסכין ויתדות. ואם הכלים האלה מחוברים בכותל או בקרקע, אסור - בין ליטול, בין להחזיר - דכיוון דמחוברים בקרקע, איכא בנין וסתירה בהסרת הדלתות ובחזרתם. ואפילו על-ידי גוי אסור ליטול או להחזיר, ואפילו בצירים העשויים בברזל שהחור רחב, שיכולין ליטול ולהחזיר בלי שום אומנות, גם כן אסור. וצריך להזהיר המון העם בזה, כי פה עירנו נכשלים בדבר זה כמה בני-אדם בדלתות של חדרים, כשיאבד המפתח שלהם, דרכם לשלוף הדלת מן הצד כדי להיכנס לחדר; וכן בחלונות שעושים בקרקע החצר למעלה מכיפת המרתף, ועושים להם דלתות, דלפעמים נכשלים ושולפים הדלת לגמרי מעל החלון.

ב כלים גדולים הרבה שמחזיקין ארבעים סאה, דהיינו הם אמה על אמה ברום שלש אמות, אע״פ שאין מחוברים בקרקע, אסור ליטול דלתותם.

ג דלתות שיש בהם שני צירים - אם יצא ציר התחתון כולו ממקומו, אסור להחזירו; ואם מקצתו, מותר להחזירו, ואין חוששין שמא יתקע, לפי שאין צריך כל כך לזה; אבל אם יצא ציר העליון אפילו מקצתו, אסור לדחקו ולהחזירו למקומו, גזרה שמא יתקע, מפני שהעליון צריך להדקו בחוזק יותר מן התחתון, מפני שהתחתון מתקיים מאליו בחורו כשהעליון במקומו.

ד כלי של פרקים שנתפרק, כגון מטה של פרקים וכיוצא, אסור להחזירו בשבת אפילו אם אינו מהדקו אלא מעט בעניין שהוא רפוי ואינו רפוי, גזירה שמא יתקע בחוזק. וכל כלי שדרכו להיות מקפידין עליו שיהיה מהודק ותקוע בחוזק, אף שעכשיו רוצה להניחו רפוי - אסור להחזירו, גזירה שמא יתקע. והנה פה עירנו בגדד יע״א עושים עריסה של פרקים בעבור התינוק. שמביאים שני עמודים שיש לכל אחד שני רגלים, ומעמידים אותם אחד מימין ואחד משמאל, ומכניסים בתוכם עמוד אחד, שטוח ביניהם מעבר לעבר, ותולים העריסה בזה העמוד התיכון, ודרכם של אלו להקפיד שיהיה ראשי העמוד התיכון מהודקים בתוך אותם השנים העומדים מימין ומשמאל; ועל כן אם נתפרקו, אסור להחזירם בשבת. וגם צריך להזהיר פה עירנו במנעול של עץ שקורין בערבי ״ג׳לק״ (מפתח עץ), שהמפתח דרכו להיות ראשו מנוקב, ומכניסים בנקבים שלש או ארבע עצים קטנים שעל ידם נפתח

המנעול; ואם נפלו אלו העצים מן הנקבים, אסור להחזירם, כי באלו מקפידים שיהיו מהודקים, דאם לאו, אין יכולים לפתוח המנעול; וכן צריך להזהירם בכל כיוצא בזה.

ה כוס של פרקים שנתפרק, יש אוסרין להחזירו ויש מתירין. וכוסות של פרקים הנמצאים בזמן הזה, לכולי עלמא אסור להחזירן, משום דדרכן להיות מהודקים. וכלי שקורין בערבי "קומקום" (מזלף) וכיוצא בו, שהראש שלו עשוי חריצים, כמו זה שקורין בערבי "ברגי" (הברגה), והוא מתפרק ומתחבר על-ידי החריצים, מותר לפרקו ולהחזירו בשבת; ואע"פ שמהדקו בחוזק, אין בו איסור - לא בנטילה משום סתירה, ולא בחזרה משום בנין - לפי שאין עשויים לקיום כדי שיהיה בהם סתירה ובנין, אלא עשויין לפתוח ולסגור תמיד, שאין המשקה נכנס לתוך הכלי או יוצא מתוכו כי אם ע"י פתיחה או סגירה זאת; וכל כהא דדרכו בכך, מותר, וכנזכר בפוסקים.

ו ספסל שנשמטה אחת מרגליו, אסור להחזירה שבת. והתוקע עץ בעץ, הרי זה תולדת בונה, וחייב. וכן התוקע עץ בתוך הקרדום או הסכין והמזלג ביד שלו, חייב.

ז כל הכלים שיש להם דלתות - בין שהדלת מן הצד, בין שהוא כסוי על גבי הכלים - ונתפרקו הדלתות מהם; בין שנתפרקו קודם שבת, בין שנתפרקו בשבת, מותר לטלטל את הדלתות, ואין בהם איסור מוקצה, מפני שבעת שהיו מחוברים בכלים, היה גם עליהם שם "כלי" אגב אביהן; ואע"פ שעתה נתפרקו, לא פקע מהם שם "כלי". וכל זה בדלתות של הכלים, אבל דלתות הבית או של חדרים ועליות וכיוצא שנתפרקו - בין בשבת, בין קודם שבת - מוקצים הם ואסור לטלטלם בשבת; ואע"פ שראוי להשתמש בהם עתה בתשמיש של נסרין - אין מותרין בטלטול, לפי שהן עומדות לבית אחר שבת, ואין עומדות להשתמש כשאר נסרים.

ח דבר שאין תורת כלי עליו שעשאו כסוי לכלי, נעשה עליו תורת כלי על-ידי כן ומותר לטלטלו כשאר כלים; והוא שתקנו ועשה בו מעשה והכינו לכך בעניין שתיקונו מוכיח עליו שהוא עומד לכך, ואע"פ שעדיין לא נשתמש בו לכסוי מעולם. ואם נשתמש בו לכסוי מבעוד יים אפילו פעם אחת, זהו תורת כלי שלו ומותר לטלטלו בשבת, אע"פ שלא עשה בו שום מעשה של תיקון. במה דברים אמורים? בדבר שדרכו לעשותו לכסוי, כגון חתיכה של נסרים וכיוצא בהן, אבל דבר שאין דרכו לעשותו כסוי, אע"פ שנשתמש בדבר זה לכסוי פעמים רבות בחול, כגון אבן שכיסה בה את פי החבית פעמים רבות, אסור לטלטלה בשבת. מיהו, פה עירנו בגדא"ד יע"א, דרכן של כל בני-אדם לכסות פי החביות באבנים שהם לבנים שרופים; ואצלנו שכיח כסוי באבנים טפי מן חתיכות של נסרים; ולכן זו שכיסה בה פי החבית בחול, מותר לטלטלה, דחשיב דבר שדרכו לעשותו כסוי. וכל זה בכסוי הכלים, אבל כסוי קרקעות כגון בור ודות וכיוצא, אע"פ שתיקנו ועשה בו מעשה, וגם נשתמש בו פעמים רבות בחול, אסור לטלטלו, אלא אם כן יש לו בית אחיזה שאוחזין בו כאשר מסירין אותו מן הבור, שזה מוכיח עליו שהוא עשוי להטלטל ויש עליו שם כלי. וכסוי הכלים הקבורים בקרקע לגמרי, דינם ככסוי הקרקעות, שגזרו על אלו מפני אלו; אבל כלי שאינו קבור בקרקע לגמרי, אע"פ שהוא מחובר לקרקע, כסוי שלו אינו צריך בית אחיזה וכנזכר כל זה בסימן שח.

ט מותר לחתוך קשרי השפוד שקושרים בטלה או עוף הצלויים בו. וכן עופות ממולאים שתפרם, מותר לחתוך חוט התפירה. וכן חוט שמעבירין בו תאנים וקושרן שני ראשין, דמותר לחתכו. וכן כלים כמו שידה ותיבה שכסוי שלהם קשור בחבל, מותר לחתוך החבל אפילו בסכין, או להפקיעו כדי לפתחם ליקח מה שבתוכם. וגם מותר להתיר הקשר, שהרי אינו קשר של קיימא, שהוא עשוי להתירו תדיר. ואף שהחבל עשוי לחבר הכסוי עם הכלי, וכשחותכו או מפקיעו הרי זה סותר חיבורם - אין בזה משום סתירה, לפי שהחבל הוא חבור גרוע שאינו חזק כל כך, והרי זה סותר בנין גרוע, ואין סתירה בכלים אלא כשסותר בנין גמור. לפיכך, פותחת של עץ ושל מתכת שהם חזקים, אסור להפקיע ולשבר אם נאבד המפתח, דזהו סתירה גמורה, ואסורה אפילו בכלים; ומיהו, מותר לפתחם במחט או מסמר וכיוצא. וכן אסור להסיר הצירים שאחורי התיבה כדי לפתוח התיבה, מפני שהם תקועים בחוזק והרי זה סתירה גמורה; ורק ע"י נכרי במקום מצווה וצורך אותו היום, יש להקל, בין בשבירת הפותחת, בין בהסרת הצירים.

י חותלות של תמרים או גרוגרות, דהיינו כלים העשויים מכפות תמרים, ומניחים בתוכם תמרים, וקורין אותם בערבי "כצאף" (סלסלה) - אם הכיסוי קשור בחבל, מותר להפקיע החבל או לחתכו; ואפילו גופן של כלים אלו מותר להפקיע ולחתוך, דהוי כשובר אגוזים ושקדים בשביל האוכל שבהם.

יא כשם שאסור לפתוח כל נקב בכלי בשבת, כך אסור לסתום כל נקב, מפני שהוא כמתקן כלי. ולכן אסור לסתום נקב החבית שהיין או שאר משקה יוצאין ממנו, אפילו בדבר שאין בו איסור מרוח; וכל שכן דאסור לסתום בשעווה, דאיכא בזה איסור ממרח; ואפילו הייתה השעוה בנקב מבעוד יום ונפלה בשבת, אסור להחזירה.

יב מחט שנתעקמה, אסור להשוותה בידו. וכן בתי-עיניים שנפתחו הרבה, אסור להדקם ביד, דהוי מתקן מנא; וצריך להזהיר העם באלה, שהם דברים המצויים.

יג אסור לאישה לקלוע שערות ראשה, דדמי לבנין; והוא הדין דאסור לסתור קליעת שערה, דדמי לסותר. ונשים ההולכים לטבילה בליל-שבת, לא יקלעו שערות ראשם, אלא ישלשלום בין החלוק ובין הבגד, וילבשו פאה נכרית שהיא קלועה ועומדת מבעוד יום. ואותם העשירים שדרכם לתלות תכשיט זהב על-ידי חוטין שקולעים אותם בשערותיהן שיהיו סרוחין לאחוריהם, לא יעשו כן בשבת, אלא יתפרו חוטין אלו שתלוי בהם התכשיט בכובע שלהם שקורין בערבי "פיס" (תרבוש, מגבעת אדומה ללא שולים), ואז יהיה גם כן סרוח על גבם בשבת כדרכו.

יד מכבש, שהוא שני לוחות שכובשין בהם בגדים: אם הוא של בעל הבית, מותר לפתחו לקחת הבגדים לצורך בו ביום, ושל אומנין אסור לפתוח, משום דזה דרכו להיות מהודק בחוזק, ופתיחתו דומה לסתירה; ואפילו פתוח מבעוד יום, יש אוסרין לקח ממנו הבגדים, גזירה שמא יפתח עתה; מיהו לצורך הרבה, יש להקל בפתוח מבעוד יום.

פקודי · פתיחה

א וישם את המנרה באהל מועד נכח השלחן, על ירך המשכן נגבה (שמות מ, כד). נראה לי בסייעתא דשמיא: גופה של מנורה שהוא הנר האמצעי, הוא רומז לשבת; ושלושה נרות מימין ושלושה משמאל: שלושה רומזים ליום רביעי חמישי ושישי, שבהם עושים הכנה לשבת, ושלושה רומזים ליום ראשון ושני ושלישי, שישאר בהם מתוספת הנפש רוח ונשמה של שבת, וכמו שכתבתי בזה בסייעתא דשמיא לעיל ב"תרומה". ונודע שכל השפעת המזון באה מכוח קדושת השבת. לכן בכניסת שבת שהוא התחלת ליל-שבת, אנחנו מקדשין השבת בדגן תירוש ויצהר, כי צריך שולחן שעליו לחם, זה הדגן; וצריך לקדש על היין, זה התירוש; וצריך להדליק הנרות בשמן, זה היצהר. וידוע כי כללות ברכת מזון האדם הם "דגנך תירשך ויצהרך"; ולכן צווה על המנורה הרומזת לשבת, אשר גופה שהוא נר האמצעי הוא כנגד השבת, להשים אותה נגד השולחן הרומז למזון ופרנסה שעליו לחם הפנים, לומר – שפע המזון והפרנסה בא לישראל מכוח קדושת השבת, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (ב"ר יא, א): "ברכת ה' היא תעשיר" (משלי י, כב) – זו השבת. ולכן כל אדם ישים לבו ועיניו בהלכות שבת אשר רבו מאוד, לשמור אותו ככל הלכותיו, כי חיות ישראל ומזונם תלוי בשמירת שבת בקדושתו; ואשרי האיש אשר עיניו פקוחות תמיד על זאת.

פקודי

א מכלל מלאכות האסורות מן התורה, הוא הכותב והמוחק; ולאו דווקא מוחק אותיות הוא דחייב, אלא אפילו מחק טשטוש דיו בלבד חייב, אם יש במקומו לכתוב שתי אותיות. ואם הוא שיעור אות אחת, אע"פ שפטור מקרבן חטאת וסקילה - הרי זה עשה איסור מן התורה, כדין חצי שיעור דאסור מן התורה. ואם נשאר בידיו טיפת דיו מחמת שהיה כותב בערב-שבת, אסור לרחצה בשבת, אלא כורך עליה חתיכת בגד בעת נטילה שלא יבוא שם מים. וכן הוא הדין אם יש עליו שאר צבע דאסור לרחצו.

ב הכותב, אע"פ דאינו חייב מן התורה אלא אם כן כותב בדבר המתקיים על דבר המתקיים, מכל מקום אסור מדברי סופרים אפילו בדבר שאינו מתקיים על דבר שאינו מתקיים. ולכן אסור לכתוב באצבעו במשקין על השולחן, או לרשום על האבק שבזכוכית, או לרשום בצפורן על גב הנייר; וצריך להיזהר נמי שלא לרשום בצפורן על הספר כמו שעושין לסימן לזכור איזה דבר, ואע"פ שאינו רושם בתבנית כתב, אסור.

ג אין צביעה באוכלין; ולכן מותר לטבל פיתו במשקה הצבוע אפ על גב דהפת נצבע; וכן מותר ליתן באוכל דבר שצובע אם אין כוונתו לצבוע, אבל אם כוונתו לצבוע, אסור גם באוכלין, מאחר דכוונתו לצבוע. ואף על גב דאמרנו כל שאין כוונתו לצבוע אין איסור צביעה באוכלין, מכל מקום במים ושאר משקין צריך להיזהר, אע"פ שאין כוונתו לצבוע, משום דדמי לעושה עין הצבע, דאסור מן התורה לדעת הרמב"ם ז"ל, וכאשר כתבתי בזה בסה"ק "רב-פעלים" בס"ד. ולכן מה שנוהגים פה עירנו שמביאים על השולחן במסיבה גדולה שני כלים של זכוכית גדולים, וממלאים אותם מים צבועים כגוון של "קרמז" ליופי ונוי, שיהיו נראים כאלו הם מלאים שכר אדום - שלא יעשה צבע המים האלו בשבת. ואסור להניח "כחל" בעיניים בשבת, משום צובע.

ד פה עירנו דרכם לעשות שכר לבן ושכר אדום, ולפעמים מערבים זה בזה - צריכין ליזהר שלא יתנו האדום בתוך הלבן, כי הם ניחא להו לעשות להלבן אדום, וכוונתם לכך. ועיין "נשמת-אדם", כלל ד', אות ג', יעוין שם. ועיין "אשל-אברהם", סעיף קטן כ"ה, דאסר במוכרי יין-שרף ומי-דבש לתת לתוכו

צבע כדי שיקנו ממנו, משום דניחא להו בכך וכו', יעוין שם. ואם יעשה להפך, שיתן הלבן באדום, כמו שכתב מהר"י חאגיז ז"ל שיתנו היין הלבן באדום - לבי מהסס בהיתר זה בהיכא דכוונתו לצבוע הלבן, כי אם דווקא בהיכא דאין כוונתו לצבוע הלבן, נראה להתיר בכהאי גונא ליתן הלבן באדום.

ה אסור להדק בפי הפך מוכין או חתיכת בגד כשהן לחים ובלועין מן המשקה, דנסחטין ע"י הידוק; ואע"פ שאינו מתכוון לכך - פסיק רישא הוא, ואע"פ שאינו מהדק הרבה, גזרו שמא יהדק בחוזק. וספוג, אין מקנחין בו כלל, אלא אם כן יש בו אחיזה; ואפילו חדש ויבש אסור, דלא פלוג רבנן; ועיין "תוספת-שבת", סעיף קטן ל"ב.

ו אם נשפך משקין שאין מלבנים על המפה שעל השולחן - הנה הט"ז ז"ל אוסר לשאוב המשקין ההם תוך כף אחד ולשפוך לחוץ, דאע"ג דמשליך לאיבוד, מכל מקום בשעה שהוא שואב תוך הכף עושה איסור, והוי לה תולדה דמפרק, ולא יועיל מה ששופך לאיבוד; אך הרב "אליה רבא" ז"ל חולק על הט"ז בזה, ומתיר לשאוב משקין אלו שאינם מלבנים בכף ואפילו בכוח, כיון שדעתו להשליכם לאיבוד. ובסה"ק "מקבצאל" העליתי כ"אליה רבא" ז"ל; אבל במשקין המלבנים אסור לשאוב ואסור לגרור אפילו בסכין, משום דגורר ודוחה המשקין למקום יבש ואסור משום מכבס, ועוד משום איסור סחיטה, ואפילו אם אינו סוחט בכוח, גזרינן שמא יסחט בכוח, שיש בזה איסור תורה.

ז יש נוהגים, כשנפל טינוף על מלבוש וכדומה, ירחצו אותו באופן זה - שיעבירו עליו המים, או ינענעו אותו במים עד שיוסר הטינוף, ולא יסחטו אותו, אלא יניחוהו עד שייבש; וסוברים שמותר בכך, מחמת דאין סוחטין אותו; ובאמת הוא איסור גמור, וזה טעות בידם, שהוא מלאכה גמורה, כן כתב הרמב"ם ז"ל בכתיבת יד, והביאו בריש ספר "מעשה-רוקח". ואם השתין תינוק על הבגד, לא ישפכו עליו מים כדי לבטלו, דשרייתו זהו כבוסו; וכן לא יסנן מים בחלוקו, אבל מפה המיוחדת לכך, שרי.

ח השיער אין בסחיטתו איסור מן התורה, מפני שהשיער קשה ואינו בולע המים בתוכו; אך סחיטת שיער אסורה מדברי סופרים. והטובל בשבת - בין איש, בין אישה - לא יסחטו השיערות שלהם, אלא יביאו מטפחת גדולה המיוחדת לניגוב ויתנגבו בה, ויקנחו בה פניהם וראשם. ואע"ג דע"י הקנוח נסחט השיער - הוי סחיטה כלאחר יד, וכיון דסחיטת שיער דרבנן, התירו בכהאי גונא דאי אפשר, משום דהוי כלאחר יד, והמים הנסחטין הולכין לאיבוד; ועם כל זה לא יקנח בכוח, אלא בנחת לאט לאט עד שיבלעו המים שבשיער במטפחת. ויש חסידים שאין מקנחים שיערות הזקן, אלא מנפצים אותו בידם, ויניחו שתתנגב הלחלוחית מאליה. וכאשר שותה האדם מים או שאר משקין, נכון להיזהר לבלתי יסחט שיער השפה בידו, אלא יקנח במטפחת; ועיין תוספת שבת, סעיף קטן ט"ל ומהחצית השקל, סעיף קטן כ"ג.

ט בשר חי, אפילו אינו מלוח, מותר לטלטלו מפני שראוי לאכילת אדם, שיש בני-אדם כוססין בשר חי; אבל בשר קשה שאינו ראוי לכוס אותו, אסור לטלטלו; והוא הדין שומן וכיוצא, דאין ראוי לאכלו חי, דאסור לטלטלו; ואע"ג דראוי לכלבים וחתולים, כל שראוי למאכל אדם אינו עומד לכלבים; אבל בשר סרוח מותר לטלטלו, דהוא ראוי לכלבים ועומד לכלבים; ועיין שולחן ערוך רבנו זלמן, סימן ש"ח, סעיף ס"ח. ובסה"ק "מקבצאל" העליתי, דהאי דינא דבשר חי מותר בטלטול משום דחזי לאומצא, לא שייך בזמן הזה, כי עתה אנחנו רואין דליכא בני-אדם בינינו שכוססין בשר חי. וכן דג מלוח מותר לטלטלו, ושאינו מלוח אסור, שאינו ראוי לשום אדם, ואינו עומד להשליכו לכלבים. וגם על דין זה כתבתי שם, דהיינו דווקא בדג מלוח שראוי לאכילה, כמו דגים מלוחים הבאים מעיר בצרה, שדרכם למלחם מליחה מעלייא הרבה שהם ראויים לאכילה, אבל דגים שמולחים אותם מעט בשביל לטגנם באש, דאין ראויים לאכילה כלל, אסור לטלטלם בשבת.

י ביצה שנולדה בשבת, אסורה אפילו בטלטול. ואם כופה עליה כלי שלא תשבר, יזהר שלא יגע בה. ופירות שנשרו מן האילן בשבת, אסורים אפילו בטלטול, ואפילו ספקן אסור.

יא הרוקק ברוח והרוח מפזר הרוק – אסור, משום דדמי לזורה; ואע"ג דאין מתכוון לכך - פסיק רישא הוא ואסור מדרבנן. ואע"ג דיש חולקים על זה - רבו האחרונים ז"ל דחיישי לזה.

יב אין עולין באילן - בין לח, בין יבש - ואין נתלין בו, ואין משתמשין בו שום תשמיש, כגון להניח עליו חפץ או ליטול ממנו חפץ, או לקשור בו בהמה או חבל ועריסה של תינוק וכיוצא בזה, הכול אסור. ואם יש חבל קשור באילן, אסור לתלות שום דבר באותו החבל. ומותר ליגע באילן ובלבד שלא ינידנו. ואם יש סל תלוי באילן דהוי צדדין, אסור ליקח דבר מן הסל, אבל אם יש יתד תקוע באילן והסל תלוי ביתד, דהוי צדדי צדדין, מותר ליקח דבר מן הסל, אבל לא יקח את הסל עצמו.

יג לפעמים הילדים נותנים חיטים וכיוצא בקרקע החצר כדי שיצמחו - צריך לגעור בהם אע״פ שהם נותנים זה בחול, מפני שבני הבית באים על ידי כך לידי מכשול בשבת, ששופכים מים בקרקע החצר ולאו אדעתייהו. ולכן כל אדם שרואה צמחים בחצרו, יתלוש אותם בחול, כדי שלא יבואו למכשול בשבת. גם דרכם של ילדים לעשות כיס מלא חיטים, וקושרים אותו סביב כלי חרס קטן של מים, כדי שיעלה הכיס עשבים סביבות הכלי - צריך לגעור בהם ולבטל זה, כדי שלא יבואו בזה לידי מכשול בשבת, שמטלטלין אותו הכלי ממקום למקום, וזה דינו כעציץ נקוב דאסור לטלטלו. ועציץ שבו נטוע עשבים, אע״פ שאינו נקוב אסור לטלו מעל גבי קרקע ולהניחו על גב יתדות, דדמי לתולש; וכן אין לטלו מעל גבי יתדות ולהניחו על הקרקע, דדמי לנוטע.

יד כריכת המצנפת על הכובע, דרך קיפולם, בשבת - אסר הרב הגאון ״שער-אשר״ קובו ז״ל, סימן ט׳, משום מתקן מנא בשבת. ובמפתחות שם הביא סעד לדבריו מן חידושי דינים לרבני ירושלים הקדמונים, יעוין שם. ובסה״ק ״רב- פעלים״ הארכתי בראיות ברורות דאם עושה הקיפולים ומתקן המצנפת על הכובע אחר שלובשו בראשו, אע״פ דכריכה זו צריך לה אומנות שתהיה מכוונת יפה - לא חשיב זה מתקן מנא, אלא דרך לבישה הוא, שהוא מתקן לבושו עליו כדרך שהוא חוגר חגורו יפה. והמצנפת דאיירי בה חידושי דינים הנזכר, דרכם היה לתחוב הכובע בכלי אחד שקורין ״קאלב״ (״ראש״, עץ לגיהוץ כובעים), ומשים אותה לפניו, וכורך עליו המצנפת בקיפולים שונים בסדר יפה וראוי, ולכן מחזי כמתקן מנא, דאינו עושה זה על גופו כדי שיהיה חשיב דרך מלבוש. וכן המנהג פשוט פה עירנו לתקן המצנפת על ראשם בשבת, אע״ג דצריכה כריכתה אומנות ידיים; ובדורות שקדמו היו רוב אנשי העיר לובשים מצנפת כזו.

טו מדיחין כלים לצורך היום, ואפילו בליל-שבת לצורך שחרית; אך אחר סעודה שלישית אסור, דהוי לצורך חול. וכלי שתייה מותר להדיח כל היום, דחזו ליה בכל עת. וצריך להזהיר העם בהצעת המיטות שמציעים מבעוד יום לצורך הלילה, בימי הקיץ שדרכם להציע על הגג כדי שתתקרר, דאסור למעבד הכי. והמזהיר והנזהר, תבוא עליהם ברכה.

ויקרא · פתיחה

א ואת אשר חטא מן הקודש ישלם ואת חמישתו יוסף עליו (ויקרא ה, טז). נראה לי, בסייעתא דשמיא: ידוע, כל חטא יש לו שייכות באות מן עשרים ושתים אותיות, וגם בחמישה דמנצפ״ך, לכן צריך להתוודות על סדר כל עשרים ושתיים אותיות ומנצפ״ך שפוגם בהם; וזה שאמר ״ואת״ רוצה לומר, עשרים ושתיים אותיות מן אלף ועד תיו, ״אשר חטא״ האדם ״מן הקדש״, צריך שיתקן הפגם שעשה בהם; ו״חטא״ לשון חסרון, רוצה לומר, שפגם ועשה חסרון בקדושתם. ולאו דווקא עשרים ושתיים אותיות, אלא גם ״חמישתו״, הם חמישה אותיות מנצפ״ך, ״יוסף עליו״ – על התיקון ההוא.

ב או יובן בסייעתא דשמיא: ״ואת אשר חטא מן הקדש״, שחסר ציצוצי קדושה מן הקודש, שעל-ידי עוונותיו נפלו ניצוצי קדושה בקלפה ״ישלם״, שיחזירם אל מקום הקודש; ״ואת חמישתו״, הם חמישה: נפש רוח נשמה חיה יחידה שיש בו – ״יוסף עליו״, דידוע, אפילו אם לא יש באדם אלא נפש בלבד, מוכרח שיהיה חלק זה כלול מן נפש רוח נשמה חיה יחידה, וכן הרוח וכן הנשמה, כלומר – לא מבעיא שישלים חסרונם אלא יוסיף עליהם אורות עליונים. ועוד נראה לי, בסייעתא דשמיא: דידוע שהיסוד נקרא ״קדוש״; גם כתב הרב ״מאורי-אש״ ז״ל, דהיסוד נקרא ״אלומה״, מפני ששם נקבצים אורות העליונים; והסימן: ״ותשתחוין לאלמתי״ (בראשית לז, ז), עין שם.

ג והנה ״אלומה״ עולה מספר שמונים ושתים, שהוא שתי פעמים שם יוה״ך, וחמישית מספר ״קודש״ עולה שמונים ושתיים שהוא מספר ״אלומה״. וזה שאמר: ״ואת אשר חטא מן הקדש״, המה ניצוצי הקדושה שחיסר על-ידי עוונות, ״ישלם״ להחזירם אל מקום הקודש; ״ואת חמישתו״ של ״קודש״ שהוא היסוד הנקרא ״אלומה״, שהוא חומש של מספר ״קודש״, ״יוסף עליו״ כלומר, על התיקון והברור הזה, שיהיה היסוד נוסף אורות עליונים. ונראה לי בסייעתא דשמיא: ״קודש״ עולה ת״י, ו״אלומה״ מספר ״לבן״, ותצרף אותיות ״לבן״ עם ת״י יהיה מזה צרוף ״תבלין״, ולכן התורה נקראת ״תבלין״, כמו שאמרו רבותינו ז״ל (קדושין ל, ב): בראתי יצר הרע – בראתי לו תורה תבלין, כי כל זה יהיה על-ידי התורה שנקראת ״תבלין״, והם ארבע פעמים חנינה – לנפש רוח ונשמה, ונשמה לנשמה.

ד ובאופן אחר נראה לי בסייעתא דשמיא, על פי מה שכתב הרב ״נשמת-חיים״, דף עג בשם זהר חדש, פרשת אחרי: שהאדם בחטאו, מסתלק ממנו הארת יוד ואו שבשם הוי״ה שהם סוד זכרים, וישאר בו הארת שני ההין שהם סוד נקבות, עין שם. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא, רמז הכתוב (משלי יא, ח): ״צדיק מצרה נחלץ, ויבא רשע תחתיו״ – תבת ״תחתיו״ תתחלק לשתי חלוקות, וקרינן בה ״תחת יו״. פרוש: ברשע לא ישאר אלא רק הארת שתי ההין דשם הוי״ה, שהם עומדים תחת אותיות י״ו דשם הוי״ה.

ה ובזה יובן רמז הכתוב בישעיה ג׳ (פסוק יב): ״עמי נגשיו מעולל, ונשים משלו בו״, והינו בא לרמז דעל-ידי החטא לא נשאר בו אלא הארת שתי ההין שהם בסוד נוקבא. ובזה יובן: ״ואת אשר חטא מן הקדש״, רוצה לומר, מה שחסר על-ידי עוונותיו מאורות הקדושה ״ישלם, ואת חמישתו״ – הוא הארת שתי ההין שמספרם חמשה וחמשה שנשארו נפרדים ועומדים לבדם, ״יוסף עליו״ – חלק תבת ״עליו״ לשתים וקרי בה ״על יו״, שתתחבר הארתם עם הארת אותיות י״ו שבשם, ותהיה אצלו הארת ארבע אותיות השם בשלמות.

ו ועוד נראה לי, בסייעתא דשמיא, על פי מה שאמרו רבותינו ז״ל (ירושלמי תענית א, א), כי השנים-עשר ראשי-חדשים הם ראויים להיות מועדים ורגלים כמו שלוש רגלים; אך אחר שחטאו ישראל הפסידו אותן, שלא זכו שיהיו להם מועדים גמורים כמו שלוש רגלים. ובזה פרשתי הטעם דאין גומרים עתה את ההלל בראש-חודש. וכתבו המפרשים, דלעתיד אחר גמר התיקון, תחזור עטרה לישנה, ונזכה שיהיו כל ראשי-חודשים מועדים גמורים וגדולים כשלוש רגלים. גם ידוע כי שלוש רגלים, שורשם באות ה״א ראשונה שבשם, שהיא סוד בינה, ולכך נקראים ״מקראי-קדש״, אך ראשי-חודשים, שורשם באות ה״א אחרונה שבשם, שהיא סוד מלכות.

ז ונמצא לפי זה – אות ה״א ראשונה היא חמישה של אות יוד שבשם, שהיא שיכה לאות יוד, יען שהיא נוקבא לאות יוד; אך אות ה״א אחרונה היא חמישה של אות וא״ו שבשם שהיא נוקבא לאות ואו ושיכה לו; וזה שאמר: ״ואת אשר חטא מן הקדש״, מבחינת ״קדש״ שהוא משלוש רגלים שנקראו ״מקראי-קדש״, ״ישלם״ הפגם והחיסרון על-ידי התיקון, ואז ״ואת חמישתו״, קרי בה ״חמישת ו״, רוצה לומר, ראש-חודש שהוא סוד חמישה של אות ואו שהוא במלכות – ה״א אחרונה שבשם ״יוסף עליו״, כלומר על בחינת ״קדש״, שגם יום זה יהיה רגל גמור כשלוש רגלים שהם ״מקראי-קדש״, כדכתיב (ויקרא כג, ד): ״אלה מועדי ה׳ מקראי קדש״.

ויקרא

א כתבו הפוסקים (טור או״ח תיז): הטעם דנהגו הנשים שלא לעשות מלאכה בר״ח (ראש חודש), מפני דארו רבותינו ז״ל (פרד״א, פרק מה), דשלש רגלים נתנם הקב״ה לישראל על שם אבותינו; והיה רוצה ליתן י״ב ראשי-חדשים להיות מועדים ורגלים גמורים, על שם י״ב שבטי ישראל; ואחר שחטאו ישראל בעגל, הפסידו דבר זה. ולכך, הנשים שלא חטאו בעגל, הם זכו לר״ח יותר מן האנשים, ולכן נהגו בהם קדושה שלא לעשות מלאכה בר״ח אלא רק אוכל- נפש בלבד, עד כאן דבריו. ובזה יובן בס״ד הכתוב בקהלת ז׳, פסוק כח: ״ואשה בכל אלה לא מצאתי, לבד ראה זה מצאתי״. פרוש – ״בכל אלה״ הוא עוון העגל שאמרו (שמות לב, ח) ״אלה אלהיך ישראל״ - לא מצאתי חטא לאישה, ולכן ״לבד ראה זה מצאתי״, פרוש, ראשי-חדשים שהם מספר ״זה״, אשר מקודשים ע״פ הראיה; וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (ר״ה כ, א) על הפסוק (שמות יב, ב): ״החדש הזה לכם ראש חדשים״ - אמר לו הקב״ה למשה רבינו ע״ה: כזה ראה וקדש - מצאתי להנשים חלק בו יותר מן האנשים. ובזה יובן הטעם מה שאמר הכתוב (משלי יב, ד): ״אשת חיל עטרת בעלה״, הואיל וזכתה בר״ח שהוא ראש ועטרה לחדש, כך תהיה עטרת בעלה. ובזה יובן בס״ד רמז הכתוב (תהלים קיח, כב): ״אבן מאסו הבונים, הייתה לראש פנה״, פרוש, האישה נקראת ״אבן״ כי היא קרקע עולם; כמו שאמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין עד, ב); ״מאסו הבונים״ - החכמים שנקראים ״בונים״, כמו שאמרו (ברכות סד, א) אל תקרי ״בניך״ אלא ״בוניך״, והיינו שתיקנו כל יום ברכה, לברך ״שלא עשני אישה״; אך באמת ״הייתה לראש פנה״, כי זכתה לראש-חודש, מה שלא זכו לו האנשים.

ב הכופה לאשתו שתעשה מלאכה בר״ח, אפילו במקום שנהגו לעשות - איסורא קעביד. הטעם שנהגו הנשים איסור מלאכה בר״ח מלבד טעם הנזכר - לפי שהנשים מושרשים במלכות, ויש בר״ח עילוי למלכות, אשר לא נמצא עילוי זה בתפארת שבו משרשים האנשים; לכך, הנשים יהיה להם יום זה ליום טוב יותר מן האנשים; מיהו, אם האיש רוצה לנהוג בעצמו שלא לעשות מלאכה בר״ח, רשאי, ותחשב לו לצדקה; וליכא בזה משום חשש כל הפטור מן הדבר ועושהו, נקרא הדיוט; ועיין ״יוסף אומץ״, סימן כ׳ ו״שיורי-ברכה״, סימן תי״ז; ומזה תבין כמה וכמה צריכה האישה להיזהר בקדושת ר״ח - כי בכמה מצוות, הנשים טפלות לאנשים, ורק בזאת הנשים הם עיקר יותר מן האנשים.

ג כתב ב״כסא-אליהו״, סימן תי״ז, סעיף קטן ד: מה שמקפידות הני נשי שלא להניח כלי פשתן בכביסה בזמן מולד הלבנה, יש להם על מה שיסמוכו; וכן כתב בספר החינוך, במצוות ״החודש הזה לכם״, עד כאן לשונו. והביאו ב״חסד לאברהם״, בהגהת הטור שם.

ד תענית ערב ר״ח, מנהג ותיקין הוא; ונכון שיתענה קודם המולד. ואם המולד בחצי היום, יתענה יום שלפניו. ואם חל ערב ר״ח יום-שבת, לא יתענה ביום ששי, מפני כבוד השבת, והטעם - כי ביום ששי יש בו תוספת הנשמה, ואין ראוי להתענות בו; ולכן אנשי מעמד לא היו מתענים ביום הששי; ועוד טעם אחר – שלא יכנס לשבת כשהוא מעונה; ודי להתענות אם חל ערב ראש-חודש ביום שישי עצמו, אבל חל בשבת - כיון דאדחי אדחי. צא ולמד

מתענית-ציבור שחל בשבת, שנדחה ליום חמישי. ואם המולד ליל ערב ר״ח, נהגו המקובלים שלא לומר בליל ערב ר״ח ״תיקון-רחל״, אלא ״תיקון-לאה״ בלבד.

ה אפילו מי שדרכו להתענות בכל ערה ר״ח - נכון לקבל התענית בכל פעם בשעת מנחה ביום שקודם לערב ר״ח; וכל שכן מי שאין דרכו להתענות, שצריך לקבל התענית בשעת מנחה.

ו מי שקבל תענית במנחה בחשבו למחר ערב ר״ח, ואח״כ נודע לו שטעה דאין ערב ר״ח למחר, אלא ביום שאחריו - נכון לעשות התרה על קבלתו, ויחזור ויקבל התענית בזמנו, וכנזכר באחרונים. ונראה לי דהוא הדין אם היה המולד ביום ערב ר״ח קודם חצות היום, שכתבנו לעיל דאין להתענות בו ביום, והוא לא ידע וקבל התענית - יעשה התרה על קבלתו, ויתענה אחר ר״ח יום אחד.

ז תיקנו לומר ״יהי רצון״ על קבלת ר״ח בשבת שלפני ר״ח, מפני שביום השבת כל העם נאספים בבית-הכנסת ושומעין ההכרזה. ויש מדקדקים לחזור לומר ״יהי רצון״ הנזכר בערב ר״ח ביחיד, אחר מנחה קודם קדיש בתרא, ומנהג נכון הוא; ועיין ש״ז. ונהגו לעמוד כל הקהל בשעת ההכרזה, דוגמת קידוש החודש שהיה מעומד. ומה שמבקשים רחמים על חכמי ישראל - מפני כי בזמן קדמון היו החכמים מקדשים החדש ע״פ הראיה, ומבקשים כדי שתחזור העטרה הזאת לחכמים ויקדשו החדש כבראשונה.

ח באמירת ״מי שעשה נסים וכו׳״ - בחורף יאמר ״ולגשמים בעתם״, ובקיץ לא יאמר כן, אלא יאמר ״ולטללי ברכה״. גם יכוון ראשי תבות ״מי שעשה נסים״ - שמ״ן, והוא בא״ת-ב״ש שם קדוש בי״ט.

ט ר״ח אסור בתענית, והמתענה בר״ח תענית-חלום צריך למיתב תענית לתעניתיה. ובסה״ק ״רב-פעלים״ נשאלתי: אם התענה תענית-חלום בר״ח שחל בשבת או ביו״ט שחל בשבת, דיש כאן שתי קדושות - אם די לו בתענית יום אחד, או אם צריך להתענות שני ימים כנגד ב׳ קדושות? והבאתי ראיות לדבר זה, ופלפלתי בהם, ושוב הבאתי דברי הגאון משבצות זהב בסימן רפ״ח, סעיף קטן ג, דפשיטא ליה מסברא דנפשיה, ביו״ט שחל בשבת והתענה תענית חלום, דדי לו בתענית אחד לתעניתיה, יעוין שם. ושוב הבאתי דברי החכם ״לקט-הקמח״ בהלכות שבת, דף ט״ל, עמוד א, דפשיטא ליה אם התענה תענית חלום בשבת שיש בו ב׳ קדושות, כגון שבת ור״ח או שבת ויו״ט, דדי לו בתענית אחד; אך חכם אחד היה דעתו דיתענה ב׳ ימים, עיין שם. וראיתי להרב ״תוספת-שבת״ שהביא דברי הרב ״לקט- הקמח״ הנזכר, ודעתו היא דלא יספיק לו תענית יום אחד לדעת הסוברים דתענית-ציבור אינו עולה וכו׳, יעוין שם. ואנא עבדא הבאתי בס״ד ראיה ברורה דלא יועיל תענית יום אחד אלא צריך שני ימים, מפני שחילל ב׳ קדושות, והוא משנה ערוכה בכריתות, פרק ג, דף יג, עמוד ב: ״יש אוכל אכילה אחת וכו׳״; ומסיק שם בגמרא, דף י״ד (עמוד א), דלעולם יש ערוב והוצאה ליום הכיפורים, והכי קתני: אם הייתה שבת והוציאו, חייב אף משום שבת ומשום יוה״כ, כלומר, יתחייב בזה עוד שני חטאות, יעיין שם. וכן כתב רבנו עובדיה ז״ל וזה לשונו: ובגמרא מפרש – אם היה יום-הכיפורים שחל בשבת והוציאו, חייב שתיים על ההוצאה – משום שבת ומשום יום-הכיפורים, ששניהם באים כאחד, שבשעה שקדש היום לשבת קדש ליוה״כ, עיין שם; הרי לך נידון זה דמי לנידון דידן; וכמו דהרב ״משאת-בנימין״, סימן צ״ג והרב בית דוד, אורח חיים, סימן קי״ב הביא ראיה לספק דילהון מדין הקרבן - כן יש להוכיח לניכון דידן מדין דכרתות הנזכר, דדמי ממש - שצריך להתענות שני ימים בעבור שתי קדושות, וכאשר הארכתי בזה שם בס״ד.

י מצווה להרבות בסעודת ר״ח; ואם חל בחול, עושה בו מאכל יותר ממה שרגיל בחול; ואם חל בשבת, עושה גם כן מאכל יותר ממה שרגיל בשבת. ואם הוא עני ואין ידו משגת, יוסיף לפחות בפירות, שיקנה מין פרי לאכלו בר״ח. וגם יזהר לכבד סעודת ר״ח בשולחן, ויהיה מסב בדרך כבוד. ואם חל ר״ח בשבת - איתא בירושלמי שצריך לעשות סעודת ר״ח ביום ראשון; ואע״פ שלא נהגו כן - הזהיר בזה, תבוא עליו ברכה. וכתב רב יעב״ץ ז״ל בסידור: אם חל ר״ח בשבת, נכון להרבות בסעודה רביעית יותר ממנהגו כדי להשלים בה חובת סעודת ר״ח.

יא מנהג ותיקין להדליק נרות בליל ר״ח; ואפילו בקיץ שיושבים על הגג וזורח אור הכוכבים באוויר. וכתב הרב חסד לאלפים, שהוא נהג להדליק בשבת שבעה נרות, וביוה״כ שישה, וביו״ט חמישה, ובר״ח ארבעה, כמספר העולים לספר תורה, עיין שם. ובביתנו המנהג להדליק שבעה - הן ביוה״כ, הן בימים טובים – ובר״ח ארבעה, וכן בחוה״מ ארבעה. ואותם שדרכם להדליק בשבת שני נרות, ידליקו בר״ח גם כן שני נרות; שאם ידליק נר אחד, במה ניכר ר״ח על ימות החול? דהא בחול נמי דרכם להדליק נר אחד, דוודאי לא ישבו בחול בחושך; מיהו, העניים אין להעמיס עליהם שני נרות בר״ח, אלא ידליקו נר אחד באותו נר שמדליקים בו בשבת; כי ודאי גם העניים יש להם נרות מיוחדים לשבת להדליק בהם, ובזה ניכר כבוד ר״ח.

יב ערבית שחרית ומנחה אומר "יעלה ויבוא" ב"רצה"; ואם לא אמרו בערבית אין מחזירין אותו - בין ר"ח יום אחד, בין שני ימים - מפני שאין מקדשין החודש בלילה; אבל אם לא אמרו בשחרית ובמנחה, מחזירין אותו. ואם נזכר קודם שהתחיל "מודים", אומר במקום שנזכר; ואם נזכר באמרו ברוך אתה ה', יסיים "למדני חוקיך"; ועיין חסד לאלפים ו"כף-החיים". ויש אומרים דלא יסיים "למדני חוקיך", אלא יסיים הברכה, ואח"כ יאמר "יעלה ויבוא" קודם "מודים"; ועיין "חיי-אדם", כלל כ"ג, אות כ"א, יעוין שם. ואם לא נזכר עד אחר שהתחיל "מודים": אם נזכר קודם שהשלים תפלתו, חוזר ל"רצה"; ואם לא נזכר עד שאמר "יהיו לרצון אמרי פי" והוא מוכן לעקור רגליו שאינו אומר עוד תחנונים, הרי זה חשיב כאלו עקר רגליו וחוזר לראש; ועיין חסד לאלפים ו"מאמר-מרדכי" ושאר אחרונים. ואם הוא מסופק אם הזכיר אם לא הזכיר: לדעת מר"ן ב"בית יוסף" צריך לחזור, ולדעת מור"ם ז"ל אין צריך לחזור. והנכון שיחזור, ויכוון בחזרתו על תנאי - שאם אינו חייב לחזור, תהא לנדבה, וכנזכר בחסד לאלפים; ועיין "שלמי-חגיגה", דף רכ"ב ו"כף-החיים", סימן ל"ג, אות ז', יעוין שם. וכל שהדין הוא שצריך לחזור, אין צריך לומר פסוק "ה' שפתי תפתח" פעם שנית; ועיין "כף-החיים", אות ג'.

יג אם שכח "יעלה ויבוא" ולא נזכר אלא עד שהתפלל מוסף, לא יחזור אחר תפלת מוסף, אלא יתפלל מנחה שתים בשביל התשלומין, וכמו שכתב "שיורי-ברכה" בשם הרשב"א ז"ל, ועיין שלמי חגיגה.

יד מנהג החסידים המתפללים ע"פ סדור רבינו הרש"ש ז"ל, לומר בנוסח "יעלה ויבוא" "ביום ראש-חודש הזה", ואין אומרים "החודש הזה", כי יש כוונה במספר "ראש" וכוונה במספר "חודש" בלא ה"א.

טו קריאת ההלל – מעומד; ואפילו לסמוך עצמו על הכותל אסור, אלא אם כן הוא זקן או חלוש מאוד מחמת איזה חולי. ואסור להפסיק בדבור באמצע, אך שואל בשלום אדם שצריך לנהוג בו כבוד, ומשיב שלום לכל אדם; וכל שכן דמותר לענות "אמן יהיה שמה רבא" ואמנים וכיוצא. וצריך לאמרו בשמחה ובנחת ובקול רינה ותודה, ולא יאמר במרוצה. ואין אומרים הלל בבית האבל, והטעם - משום דאומרים בהלל: "לא המתים יהללו יה", והוי כלועג לרש, וכנזכר בט"ז בשם "רוקח", וטעם קלוש הוא; אך הואיל כי מן הדין אין חיוב לומר הלל בר"ח כלל משום דלאו קדוש הוא באיסור מלאכה, וכתיב: "השיר יהיה לכם כליל התקדש חג", ואמרו רבותינו ז"ל: לילה המקודש לחג טעון שירה, ושאין מקודש לחג אינו טעון שירה; ומה שאומרים הלל עתה בר"ח, הוא משום מנהג קדמונים שנהגו בכך, ולא מן הדין; ולכן אין גומרים בו הלל; ועל-כן בבית האבל מצאו לו טעם קלוש; אבל בחנוכה, אומרים הלל אפילו בבית האבל, מפני דהלל בחנוכה הוא חיוב מן הדין, ולא משגחינן בהאי טעמא.

טז בכפל הפסוקים שבסוף ההלל - כתב ב"יוסף-אומץ", סוף סימן כ', דמספר "המנהיג" ומדברי מהר"י ן' גיאת מוכח דאין כופלים אלא עד "הצליחה נא", וכן מנהג ערי הקודש ירושלים וחברון, יעוין שם. ואני נוהג לכפול עד הסוף, וכן היה מנהג עטרת ראשי הרב מו"ר אבי זלה"ה; והטעם: דהנוהג לכפול עד הסוף, אפילו אם נאמר שאין בזה צורך - אין זה גורע חס ושלום בתוספת הכפל; וכן תמצא להריב"ש ז"ל, סימן קל"ג, והביאו בספר "יצחק ירנן" - באור על חיבור מהר"י ן' גיאת ז"ל, בהלכות הלל, סעיף קטן כ"ט, שכתב דאין לומר בזה "הלכה כרבי מחברו, דרבי לא אסר להוסיף על כפלו, אלא רבי היה נוהג כך ורבי אלעזר נוהג להוסיף ואינו חולק, עד כאן; עיין שם. והוא הדבר אשר אמרתי, דהמוסיף אינו גורע. ודע שאין חילוק בזה העניין של הכפל הנזכר, בין יום שיש בו דילוג לבין יום שאין בו דילוג, דבכולן יש לכפול בשווה, וכמו שכתבתי בתשובה בסה"ק "רב-פעלים" בס"ד.

יז צריך לחלוץ התפילין קודם מוסף אחר קדיש של חזרת ספר תורה שקודם תפלת מוסף, כי כן הוא מנהג רבנו האר"י ז"ל. ואם נזדמן שהוא עדיין בתפילת שחרית ולובש התפילין, ושמע קדושת "כתר" מכת אחרת שמתפללין מוסף - יסלק התפילין מעליו עד שיענה עימהם קדושת "כתר" ויניחם אח"כ. ואם פתאום שמע מן החזן שאומר קדושת "כתר", ואין לו שהות לחלצם, ככה יעשה: של-ראש, יזיזם ממקומן לצד אחר; ושל-יד, יכניס ראש הטלית או הכותונת בין הקציצה ובין בשרו ויענה קדושה; כן העלה בספר "תורה לשמה"; ועין מה שכתב רב יעב"ץ ז"ל בסידור.

יח אחר שהתפלל מוסף לא יחזור להניח תפילין בו ביום כדי ללמוד תורה בתפילין, מפני כי הרשימו נשאר כל היום; אך במנחה יניח תפילין; כן כתב רבנו הרש"ש ז"ל בנהר שלום. והגם דרבנו החיד"א ז"ל כתב להניח תפילין אחר מוסף - לא ראה דברי רבנו הרש"ש ז"ל.

יט יאמר: "זכרון לכולם היה", וכן יאמר: "ושעיר עזים נעשה ברצון". ובשנת העיבור יאמר: "למחילת חטא ולסליחת עוון ולכפרת פשע". ויכוון בראשי תיבות "ראשי חדשים לעמך" – "רחל". ומה שכתוב "את מוסף ר"ח הזה", יש מפקפקין לומר "הזה", אך הרב "בני-ישכר" קיים נוסח של תיבת "הזה" ע"פ מדרש רז"ל, דלעתיד נקריב מוספין של כל ר"ח ויו"ט ושבתות שעברו בגלות, ולפי זה שפיר נאמר "הזה" בכל המוספין של שבת ויו"ט ור"ח.

כ מצווה להשתדל לעלות לספר תורה בר״ח, והמשלים הוא יותר משובח; וכן דרכו של עטרת ראשי הרב מו״ר אבי זלה״ה לעלות בכל ר״ח, חוק ולא יעבור; ואם ר״ח שני ימים, היה עולה בשניהם, אך היה אומר, העלייה של יום שני דר״ח היא יותר מעולה מן עלייה דיום ראשון; והגם שלא מפורש דבר זה בדברי רבנו האר״י ז״ל בעדיפות ליום שני בעלייה על יום ראשון, מכל מקום הכי מסתברא בוודאי.

כא מזכירין ״יעלה ויבוא״ בברכת המזון; ואם לא אמרו, אין מחזירין אותו; ואם נזכר קודם שהתחיל ״הטוב והמטיב״, אומר: ״ברוך שנתן ר״ח לעמו ישראל לזיכרון״. וכתב בספר חסידים ואין לקוץ הציפורניים בר״ח, יעוין שם. מיהו, ודאי אם הם ארוכים דעודפים על הבשר, צריך לקוץ אותם גם בר״ח.

כב ברכת הלבנה יאמר בשמחה ובנחת ושפה ברורה, כי הוא כמקבל פני שכינה; ולכן חסידים ואנשי-מעשה נוהגים לטבול ביום קודם ברכת הלבנה, והוא מנהג יפה, בפרט אם אינו טהור מתשמיש-המיטה. ואם הוא בתענית, טוב שיטעם איזה דבר קודם ברכת הלבנה. ולא יברך עד שיהיה ודאי לילה ותהיה זריחתה נכרת על גבי קרקע.

כג צריך שיעברו עליה שבעה ימים שלמים מעת המולד, כנגד כתר חכמה בינה דעת חסד גבורה תפארת. ואם ענן אפילו דק עליה, לא יברך. וכל הלילה זמנה הוא, אפילו אחר חצות. וצריך לישר רגליו כתפלת י״ח. וכשיאמר ״כי אראה שמיך מעשה אצבעותיך וכו׳״ יראה אותה ויסתכל בה, אבל כשיתחיל לברך לא יראה בה עוד כלל.

כד סומא לא יברך, משום דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל; אלא יעמוד אצל החזן המברך ויאמר לו שיכוון עליו, ויצא ידי חובה בשמיעה. והרואה ע״י בתי-עיניים (משקפיים) – יברך, אע״פ שלא יכול לראות בלא בתי-עיניים. וצריך לברך תחת אויר הרקיע ולא תחת הגג; ורק אם אי אפשר לו בכך משום שהוא חולה או סיבה אחרת, יברך תחת הגג; וטוב לעמוד על מקום חלול מתחתיו אם אפשר לו בכך.

כה כשאומר ״כשם שאנחנו מרקדים״ ידלג שלשה דילוגים דווקא, וכן בפעם שנייה וכן בשלישית; ויש סוד בדבר כנגד עליות הספירות שמכוונים בהם עתה. ופה עירנו בגדאד נוהגים לדלג הדילוגים באמרם ״סימן טוב תהי לנו״, ואנא עבדא עושה כמנהג העיר; אך כשאני אומר ״כשם שאנחנו מרקדים״ אדלג עוד שלשה דילוגים, וכן אני מורה לאחרים. ומנהגנו פה לדלג שלשה דילוגים כשאומרים ״דוד מלך ישראל חי וקיים״.

כו לא יאמר ״שאף הם״ אלא יאמר ״שגם הם״; ויאמר ״תהי לנו״ ולא ״תהיה״; ואם מברך ביחיד, יאמר ״כשם שאני מרקד״. וכתוב בכתר מלכות כתיבת יד: באמרו ״דוד מלך ישראל״ יכוון ״דויד״ מלא באות יו״ד, וכן אני נוהג. ועיקר הנוסח הוא לומר ״ברוך יוצריך וכו׳״ על סדר אותיות ״יעקב״; ועל דעת הסוד: יוצרך, כנגד יצירה; עושיך – עשייה; קוניך – אצילות; בוראיך - בריאה. וכתבתי בסה״ק ״מקבצאל״ בס״ד, דסדר זה הוא כנגד צרוף ״והיה״ אשר בי״ב צרופי שם הוי״ה, וזה הצרוף שולט בתשרי שבו נברא העולם, והתחיל אדם הראשון למנות ללבנה; ולכן אומרים לבסוף ״שלום״, על דרך ״והיה מעשה הצדקה שלום״. עוד אמרתי: ראשי תיבות ״יוצריך, עושיך, קוניך, בוראיך״ - קפ״ב, כמנין שבעה הויו״ת, וידוע דאין מקדשין הלבנה עד אחר שבעה שלמים, שהם כנגד שבעה ספירות: כחב״ת חג״ת(כתר חכמה בינה דעת חסד גבורה תפארת); וידוע, כל ספירה יש בה שם הוי״ה. והא דאין מברכין בשבת ויו״ט - עיין ״פחד-יצחק״ ז״ל שכתב כמה טעמים וכולם חלושים; ורק טעם זה עדיף: מפני שבברכת הלבנה צריך לעורר בה שמחה, ובשבת ויו״ט בלאו הכי איכא שמחה, ואינו ניכר כבוד הלבנה בזה. ובסה״ק ״מקבצאל״ כתבתי: מפני שצריך לקלל את אויבים בפסוק ״תפול עליהם אימתה וכו׳״, ואין מקללין בשבת ויו״ט, דאין מחרימין בהם; ועוד כתבתי שם טעמים.

כז אחר הדילוגים יאמר שבעה פעמים פסוק: ״לב טהור ברא לי אלוהים, ורוח נכון חדש בקרבי״, כנגד: כחב״ד חג״ת(כתר חכמה בינה דעת חסד גבורה תפארת), ואח״כ ״שיר למעלות אשא עיני אל ההרים וכו׳״, ומזמור ״הללויה הללו אל בקדשו״, וכנזכר כל זה בסידור רבנו הרש״ש ז״ל. וכתוב בספר כתר מלכות כתיבת יד, דראוי לומר עתה פסוק: ״והיה אור הלבנה כאור החמה, ואור החמה יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים, ביום חבוש ה׳ את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא״, עד כאן דבריו; והמחבר לא ביאר טעם זה, ואנא עבדא מצאתי טעם נכון, כי ראיתי בספר ״מבוא-שערים״ בסופו, כוונות על נוסח ברכת הלבנה, וכתב שם שזה הוא סוד הפסוק: ״והיה אור הלבנה כאור החמה״, וביאר אותו כולו בסודות אשר רמזם בנוסח הברכה, וכנזכר שם, דף קכ״ה, עמוד ב, וקכ״ו, עמוד א, עיין שם; וכן ראיתי דברים אלו בספר ״פרי- עץ-חיים״, דפוס דובראונה, בדף ק״ח, עמוד ד, יעוין שם. ועיין בכוונת סדור רבנו הרש״ש ז״ל, ולפי זה נמצא אמירת פסוק זה עתה, דבר בעתו מה טוב.

כח אומרים שלוש פעמים ״שלום עליכם״, ופרשתי בס״ד הטעם בסה״ק ״מקבצאל״ - דאיתא במדרש תנחומא (קדושים טו): כשבכה עשו על הברכות, ירדו מעיניו שלש דמעות; השנים ירדו, והשלישית נקשרה בין עיניו. ובזה פרשתי בס״ד הטעם דנותנים הצדקה בכל יום שני שלישים ושליש - להגן

מקטרוג שלש דמעות אשר השנים ירדו, והשלישית נקשרה בין עיניו; ולזה אמר: "והיה מעשה הצדקה שלום", שיהיה לנו שלום בה מקטרוג דמעות עשו שמספרו "שלום", ולכן עתה אומרים שלש פעמים "שלום". גם פרשתי: כדי לעורר זכות יעקב אבינו ע"ה ששמו כפול, ואם הוא מלא בוא"ו, מספרו "שלום", והוא היה חי בחלקי נפש רוח נשמה שלו, לכן אומרים שלוש פעמים "שלום". ובזה פרשתי: "ואמרתם כה לחי"(שמואל א כה,ו) - הוא יעקב שלא מת(תענית עה:), "ואתה שלום וביתך שלום, וכל אשר לך שלום".

צו · פתיחה

א זאת התורה לעלה למנחה ולחטאת ולאשם, ולמלואים וכו' (ויקרא ז, לז). נראה לי, בסייעתא דשמיא: כללות העבודה היא "צום קול ממון", שמספרם עולה "זאת", ושלושתם יועילו במקום הקרבנות, כי בתענית – האדם מקריב חלבו ודמו, ובקול שהוא קורא בפרשת עולה, דנחשב לו כאילו הקריב עולה (מנחות קי.), וכן בשאר קרבנות, וכמו שכתוב (הושע יד, ג): "ונשלמה פרים שפתינו"; וכן בצדקה אמרו רבותינו ז"ל (סוכה מט:): אמר רבי אלעזר: גדול העושה צדקה יותר מכל הקרבנות שנאמר (משלי כא, ג): "עשה צדקה ומשפט, נבחר לה' מזבח"; וכן אמר דניאל עליו השלום לנבוכדנצר (דניאל ד, כד): "וחטאך בצדקה פרק"; וזה שאמר: "זאת התורה", כלומר, "צום קול ממון" שמספרם "זאת", שבהם יהיה קיום התורה כולה; הנה הם יועילו וישלימו "לעולה למנחה ולחטאת וכו'", שיספיקו במקום הקרבנות כולם, ואין צריך לאדם לא עולה ולא מנחה וכו'; וכמו שדרש רבא בגמרא (זבחים שם) על למדי"ן של "ל'עולה ל'מנחה", שהם במקום תיבת "לא". ובאמת מה שיועילו שלושה אלו במקום כל הקרבנות, הוא מכוח חסדו יתברך, לכן מספר "צום קול ממון" עולה מספר "הודו לה' כי טוב, כי לעולם חסדו"(תהילים קז, א), כי על תועלת שלוש אלה – הודו לה' כי טוב וכו'; ואמרו רבותינו ז"ל: בזכות שלושה אלה שיהיו בשלמות, תהיה הגאולה; לכן שלושה אלה הם מספר "משיחים", שבזכותם יבואו משיחים שהם משיח בן דוד ומשיח בן יוסף. והנה ראשי-תיבות "צום קול ממון" – "קמץ", שהוא נקוד ספירת הכתר, שבשלמותם תהיה הגאולה, ואז נהיה מושפעים מאור הכתר שהוא מקום גבוה ועליון. גם בזכות שלמות שלושה אלה יתוקן חטא פגם אדם הראשון שחטא בדרדר, שהחליף ריש בדלת ודלת בריש כמו שכתבו המקובלים ז"ל על הפסוק (בראשית ג, יח): "וקוץ ודרדר תצמיח לך"; ועל-ידי שלושה אלה שמספרם ת"ח, יתוקן פגם של "דרדר" שמספרו ת"ח. גם בזכות שלושה אלה יושלמו אותיות "ה'ו'א'" של השם וכסא, דכתיב (שמות יז, טז): "כי יד על כס יה". והנה שלושה דברים יקרים אלה, אף-על-פי דאפשר להיות בנשים – הנה הם מיוחדים לאנשים יותר; כי אישה, רשות בעלה עליה, ואינה יכולה להתנדב להתענות תענית-יחיד בלא רשות בעלה ורצונו; וכן אינה יכולה לתן ממון לצדקה בלא רשות בעלה; וגם בקול שהוא עסק התורה אינה מחויבת לעסוק, כי נשים אינן במצוות תלמוד-תורה; נמצא שלושה אלה מיוחדים לאנשים שהם עיקר בהם. וכנגד שלושה אלה נתן הקדוש-ברוך-הוא שלושה מצוות לנשים שיהיו הם עיקר בהם אף-על-פי דשיכה גם באנשים, והם: מצות חלה, נר-שבת ונידה; כי אף-על-גב דגם האיש אינו יכול לאכול בלא חלה, וחייב בהדלקת הנר, ומוזהר באיסורים של נידה, עם כל זה הנשים הם עיקר, דאינו יכול הבעל להפריש חלה אם יש לו אישה, כי היא מוקדמת עליו במצווה זו; וגם בנר-שבת יש לה קדימה שהיא תדליק ותברך; וכן מצוות הנידה שייכת בה דווקא, שהיא הרואה וסופרת שבעה נקיים וטובלת, ובזכר לא יש כזאת. וכן תמצא, שבאותם השלושה המיוחדים לאנשים, יש בהם אחת דשיכה רק באנשים, והיא גדולה יותר משתים אשר עימה, והוא הקול שהוא עסק התורה – כן יש בשלוש אלה אשר מיוחדים לנשים, מצווה אחת גדולה מן שתיים שעימה ושיכה בנשים יותר, והיא מצוות שמירת הנידה. על כן – כמה וכמה צריכין הנשים לחבב מצווה זו של שמירת הנידה ולהיזהר בה מאוד מאוד, יען כי במצווה זו יש להם יתרון על האנשים, דלא שיכה בהו זאת. ועוד – כי באמת מצווה זו רבו אזהרות והלכות שיש בה, מאה ידות על הלכות חלה והלכות נר; והעוברת על אזהרות של הלכות נידה, ענשה חמור, כי איסור שלה הוא כרת – ממילא תבין כי הזהירה בה, שכרה גדול ועצום, כי לפום צערא אגרא.

צו

א כל הנשים יש להם וסת קבוע: יש רואה כל שלשים יום, ויש רואה כל עשרים וחמשה יום וכיוצא בזה. ואמרו בגמרא: והזרתם את בני-ישראל מטומאתם" - אמר רב יאשיהו: מכאן אזהרה לבני-ישראל שיפרשו מנשותיהן סמוך לוסתן, וכמה? אמר רבא: עונה. והעונה היא יום או הלילה – שאם וסתה בלילה, אף-על-פי שרגילה לראות סוף הלילה, צריך לפרוש ממנה מתחילת הלילה. ויש אומרים דעונה זו היא לפני העונה שהוסת בה, דהיינו, אם וסתה ביום, צריך לפרוש ממנה כל הלילה שלפניו. ומרן ז"ל סבירא לה כדעה הראשונה, אך צריך לחוש לדעה זו השניה, בפרט בימים אלה שהגופים הם חלושים.

ב הפרשה זו היא דווקא מתשמיש-המיטה, אבל שאר קריבות אין צריך לפרוש; מיהו, מחיבוק ונישוק צריך לפרוש - מאחר דאסור לו לבוא עליה, איך יעשה חיבוק ונישוק ויגרה בעצמו תאוות היצר? ושומר נפשו ירחק מזה! וכן אם דרכו לישן עמה בימי טהרתה בכר וסדין אחד, הנה כל היכא דוסתה בלילה, לא יישן עמה בכר אחד, כי שמא תראה בתוך שינה ולא תרגיש אלא עד אור הבוקר, ונמצא הוא ישן עמה בקרוב בהיותה פורסת נדה, לכן צריך להיזהר בזה.

ג אם נשתנה וסתה, דהיינו, היה וסתה לראות כל שלשים יום, ושינתה וראתה יום כ"ח או כ"ט, אז אחר שתטבול מן הראיה של וסת זה ששינתה בו, צריכה לחוש בפעם הזאת לווסת השינוי שהוא יום כ"ח או יום כ"ט, ותפרוש בהם מתשמיש; דחיישינן שמא גם בפעם הזאת תראה ביום כ"ח או ביום כ"ט; וכן הוא הדין אם השינוי היה לאחור, דהיינו ששינתה לראות יום ל"א או יום ל"ג.

ד אישה שראייתה נמשכת ב' או ג' ד' ימים, שהיא שופעת או מזלפת בהם - הנה סברת מרן ז"ל דיום התחלת ראייתה הוא העיקר שצריכה לחוש לו לפרוש מתשמיש, וכיוון שעברה עונה ולא ראתה, מותרת. וכתב הרב "לחם ושמלה", דדעת הראב"ד והרמב"ן דחוששת לכל ימי משך הוסת, שכל יום ויום וסת בפני עצמו הוא; ולכן אפילו נעקר יום הראשון, חוששת לשאר הימים עד שיעקרו כולם, ויש לחוש לדבריהם, עד כאן; וכן עיקר דיש לחוש לדבריהם; מיהו אם עברה ושמשה בהם וארע תקלה שנטמאת בשעת תשמיש, אינו נידון כמי שבא על אשתו בשעת וסתה; ונפקא מנה טובא לעניין התיקון שצריך לעשות לזה האיסור.

ה אישה שאין לה וסת קבוע, אז שלושים שאחר ראייתה הוא לה וסת קבוע, וצריך לפרוש מתשמיש. וכל אישה שיש לה וסת קבוע, אינו נעקר אלא בשלוש פעמים; והמעוברת, לאחר שלשה חדשים מתחילת עבורה, וכן המניקה אינן חוששין לווסת. ותזהר האישה שלא תרחץ ביום זמן הוסת הקבוע לה, דחוששין שמא אורח בזמנו בא, וירד ברחיצה ולא הרגישה.

ו כלה שארע טבילתה בליל חופתה בעונה שהוסת בה, אע"פ שזו הבעילה הראשונה "בעילת" מצווה קריוה רבנן, אפילו הכי אסור לבוא עליה באותו הלילה; ואפילו אם וסתה הוא בסוף הלילה והוא משמש בתחילת הלילה, נמי אסור, וכאשר הורה הגאון "נודע ביהודה", מהדורא בתרא, סימן קי"ח.

ז כל אישה אינה נטהרת לבעלה אלא אם כן תספור תחלה ז' נקיים, ואפילו ראתה טיפת דם כחרדל. ואינה יכולה למנות ז' נקיים ולטבול אלא דווקא אם עברו עליה ששה ימים מיום שראתה בו; ויש מחמירים אחר ז' ימים, וכל אחד יעשה כמנהגו בזה. ופה עירנו בגדד, רוב העיר מנהגם למנות אחר ששה ימים, אך יש משפחות שמנהגם אחר שבעה ימים; על-כן, אישה אשר משפחתה נוהגים למנות ז' נקיים אחר שבעה ימים, והיא מן פעם ראשונה שנישאת רוצה לנהוג כאותם משפחות דנהגו אחר ששה, יכולה למעבד הכי, כיוון דלא נהגה עדיין כמחמירין. ואם יש אישה שנהגה כבר כמחמירין, ועתה מתחרטת מחמת סיבות הכרחיות - יכולה לעשות התרה על מנהג שלה בשבעה, ותנהג אחר ששה; מיהו, בעלה לא ישב עם המתירין להתיר לה.

ח כל זה - ברואה דם נידה, שהרגישה בו שיצא; אבל אם ראתה כתם על בגדיה, תספור ז' נקיים אחר שעברו עליה חמישה ימים מיום שמצאה הכתם על בגדיה. וכן הוא הדין כלה שנטמאת בדם בתולים ולא פרסה נדה, די לה בחמישה ימים כדין הכתם; אבל אם זו הכלה פרסה נדה גם כן, דינה כשאר נדות דעלמא, שסופרת אחר ששה או אחר שבעה כמנהג המחמירין.

ט אותם שנהגו להחמיר לספור ז' נקיים אחר שבעה לראייתם - אם נזדמן טבילתם בליל יו"ט שני או בשבת שלאחר יו"ט, ותהיה רחוקה הטבילה מן החפיפה הרבה, אז תוכל אותה הפעם לעשות כאותם שנוהגים לספור אחר ששה, כדי שטבול בערב יו"ט אחר החפיפה תיכף; כן תעשה באותה הפעם דווקא שנזדמן כך, ואינה צריכה התרה על מנהג שלא שנהגה אחר שבעה, כיוון דאינה עושה כן אלא רק באותה הפעם שנזדמן כך; ועיין "תשובה מאהבה", חלק ב, וכאשר כתבתי בס"ד בסה"ק "מקבצאל". וכתבתי עוד: אם זו האישה הנוהגת לספור שבעה נקיים אחר שבעה לראייתה, נזדמנה

טבילתה ליל-שבת, ואם תטבול מוכרח להיכשל בכמה איסורים של קליעת שיער וכיוצא, כי היא אישה חדשה ומוכרחת להתקשט בפני בעלה בזה ובכיוצא בזה בדברים שיש בהם חילול שבת, ואם תספור אחר ששה לראייתה, תהיה טבילתה בליל-ששי שהוא חול - מותר לה לספור אותה הפעם דווקא את שבעה נקיים אחר ששה לראייתה.

י קודם ספירת ז׳ נקיים צריכה לעשות הפסק בטהרה, דהיינו: ביום שישי לראייתה, או ביום שביעי להמחמירים, צריכה לעת ערב לבדוק עצמה במוך דחוק, ותלבש לבנים ונקיים. ומנהג כשר לרחוץ כל גופה במים חמין קודם הפסק בטהרה; ואם לא אפשר לה, אז די שתרחץ פנים של מטה בלבד.

יא זמן בדיקה זו של הפסק בטהרה, הוא חצי שעה קודם קריאת ה״מגרב״, שקורא בסוף שעה י״ב ממש. ואם האישה היא דרכה להתפלל, צריכה לעשות הפסק בטהרה קודם שתתפלל ערבית; שאם התפללה ערבית - אינה יכולה לעשות הפסק בטהרה, וכן אם הדליקה נרות שבת או יו״ט - אינה יכולה לעשות הפסק בטהרה, אע״פ שעוד היום גדול.

יב העושה הפסק בטהרה במוך דחוק באותו מקום, צריך שיהיה מונח המוך באותו מקום כל בין-השמשות עד שיהיה ודאי לילה; ולא כאותם בורים שמכניסין המוך בשעת בדיקה ומוציאין אותו תיכף, אלא צריך שישאר מונח שם, ואחר שיהיה ודאי לילה, אז תוציא את המוך משם ותצניענו בקופסא עד הבוקר, כדי שתבדקהו לאור היום; וכמו שכתב רמ״א ז״ל בהגהת השולחן, סימן קפ״ו, סעיף ב, בבודקת את העדים אחר תשמיש; וכמו שכתב רש״י ז״ל בנדה, דף ט״ז, והתוספות שם בדיבור המתחיל ״אימא״, עיין שם; יען כיוון דהיא מוציאה אותו אחר שיהיה ודאי לילה, חשך היום, ואי אפשר לבדקו לאור היום, וגם לאור הנר אין לבדוק לכתחילה, וכמו שכתב מר״ן בבית יוסף, סימן קצ״ו, והביאו מור״ם בהגהת השולחן, סעיף ד, יעויין שם; וצריך להזהיר הנשים בדבר זה, להניח המוך באותו מקום כל בין-השמשות עד ודאי לילה. ואף על גב דמר״ן ז״ל התיר בדיעבד אם הוציאה אותו מיד, עם כל זה מודה דלכתחילה צריך להיזהר בזה; ועוד דהגאון ״סדרי-טהרה״ העלה מדברי הרמב״ם ז״ל וכמה רבוותא דאפילו בדיעבד מעכב.

יג בכל יום משבעה נקיים תבדוק פעמיים, אחת בשחרית ואחת סמוך לבין-השמשות; ובדיעבד אם בדקה רק ביום ראשון וביום השביעי, סגי לה; אך בדיקה של הפסק בטהרה לא תועיל להשלים בעד בדיקה של יום ראשון, אלא צריכה לבדוק ביום ראשון מלבד בדיקה של הפסק בטהרה. והנה פה עירנו בגדד יע״א יש הרבה נשים נוהגין דלא עבדי בדיקה בכל יום כאשר כתבנו, אלא עבדי ביום ראשון וביום השביעי. וכתבתי בס״ד בסה״ק ״רב-פעלים״ דיש להם על מה שיסמכו; אבל ראוי שכל אדם יזהיר את אשתו שתבדוק בכל יום כאמור לעיל. ואותם בורים שאין עושים בדיקה ביום ראשון וביום השביעי, אלא רק סומכין על הבדיקה של הפסק בטהרה לבד, עתידין ליתן את הדין ואוי להם!

יד אם אחר שספרה ז׳ נקיים שלמים כראוי, נעשה לה אונס ולא טבלה ליל ח׳, ונתאחרה טבילתה ארבעה או חמישה לילות - די לה באותה שבעה נקיים ששמרה אותם בשלמות ויכולה לטבול; ועיין ש״ך, סימן קפ״ז, סעיף קטן ח׳, עיין שם. ולאו דווקא נתאחרה ארבעה או חמישה לילות, אלא אפילו אם נתאחרה יותר, יכולה לטבול על סמך אותם השבעה נקיים, דכן כתב הרמב״ם ז״ל בפרק ד מהלכות איסורי ביאה, הלכה ז׳: אפילו נתאחרה ימים רבים ולא טבלה, כשתטבול, לא תטבול אלא בלילה.

טו כל בדיקות אלו - בין בדיקת הפסק בטהרה, בין בדיקה שבשבעה ימים נקיים - צריך להיות בצמר-גפן או בבגד פשתן לבן ישן, כי פשתן הישן הוא לבן ביותר מן פשתן החדש; ועוד, כי החדש קשה ואין הדם נדבק בו; ועוד, מתוך שהוא קשה, חוששת שמא יסרך, ואינה בודקת בו יפה. ופה עירנו בגדד, כל הנשים דרכן לבדוק בצמר-גפן. וצריך שתכניסנו יפה בעומק בחורים ובסדקים עד מקום שהשמש דש; ובדיעבד אם בדקה יפה בחורין ובסדקין בעומק כפי כוחה, אע״פ שלא הגיע למקום שהשמש דש, סגי לה. והבתולות שבודקות קודם נישואין, דפתחן סתום ואי אפשר לבדוק עד מקום שהשמש דש, יבדקו יפה כפי מה שאפשר; אבל קינוח בעלמא אין זה בדיקה; ועיין ״חכמת-אדם״ ו״חנוך-בית-יאודה״ ו״מחצית-השקל״ ועוד.

טז אם ספרה שבעה נקיים וטבלה כראוי, ואחר שבאה לביתה וישבה עם בעלה, פרסה נדה באותה לילה קודם ששמשה עם בעלה - הרי זו פוסקת בטהרה ליום המחרת, ותמנה שבעה נקיים ותטבול, ואין צריכה להמתין חמישה ימים קודם ספירת ז׳ נקיים, וכאשר הורה גבר הגאון ״פני-יהושע״ ז״ל, כיון דלא שימשה עדיין; ואף-על-גב דבעלמא אנחנו מחמירים בלא שימשה, דגזרינן אטו שימשה, מכל מקום בכהאי גוונא דהוא מילתא דלא שכיחא שתפרוס נדה בליל טבילתה - לא גזרינן; ולא בעינן חמישה ימים קודם ז׳ נקיים, כיון דעדיין לא שמשה; ודלא כהגאון נודע ביהודה, מהדורה תנינא, סימן קכ״ה, דהצריך חמישה ימים; דהא כמה גאונים, ורבני אשכנז וספרד הסכימו כסברת הגאון ״פני-יהושע״. ועיין ״סדרי-טהרה״ ו״בית-מאיר״ ו״חכמת-אדם״, ועיין עוד להרב ״תשובה-מאהבה״ ועוד אחרונים, וכן אנחנו מורין. ואם טעתה במניין השבעה שלא היו אלא שישה, וטבלה ושימשה עם בעלה, ונודע לה שחסר יום אחד - צריכה להמתין שש עונות שלמות, דהיינו ארבעה ימים עם היום שטבלה בו, ואח״כ תמנה יום נקי אשר חסר לה,

ותטבול; אך סתירה של אחר שבעה, כגון שספרה ז׳ נקיים שלמים וטבלה טבילה פסולה, הן מחמת חציצה או פיסול אחר, אע״פ ששמשה עם בעלה אינה צריכה להמתין שש עונות, אלא טובלת טבילה שנית כראוי בכל לילה שתרצה, דהא כבר ספרה ז׳ נקיים שלמים, רק שהייתה מחוסרת טבילה שלא טבלה כראוי.

יז אע״ג דכתיב(ויקרא טו,כח) ״וספרה לה״ ו״האגודה״ ושל״ה סבירא להו צריכה לספור בפה, מכל מקום רבים חלקו בזה וסבירא להו במחשבה סגי, וכן עמא דבר; אך שבעה ספורים גמורים בדעתה בעינן, אבל אם התחילה לספור בדעתה ז׳ נקיים ובאמצע חזרה בה, שעלה בדעתה שלא לטבול מחמת איזה סיבה, כגון שבעלה רצה לילך למקום אחר, או שנתקוטטה עם בעלה והלכה לבית אביה, ואחר ב׳ או ג׳ ימים בטלה הסיבה וגמרה בדעתה לטבול – בטלו אותם מקצת השבעה שספרה מקודם, וצריכה לספור שבעה מחדש.

יח אישה שמכינה עצמה לנשואין, צריכה לספור ז׳ נקיים, משום דם חימוד - בין שהיא קטנה דעדיין לא ראתה דם נדה, בין שהיא זקנה שפסקה מלראות; וצריכה לבדוק בשבעה נקיים אלו כמו בשבעה נקיים של דם נדה, כי החזיקו אותה חז״ל כמו נדה ממש. ואם ספרה ז׳ נקיים ונדחו הנשואין מחמת איזה סיבה, ואח״כ נתפשרו ונתרצו לעשות הנישואין, צריכה לספור ז׳ נקיים מחדש, מפני שנולד לה חימוד חדש. ומחזיר גרושתו, גם כן צריכה לספור ז׳ נקיים, אפילו גרשה כשהיא מעוברת או מניקה, והחזירה בעודה מעוברת, דצריכה ז׳ נקיים משום חימוד.

יט הכונס את הבתולה, בועל בעילת מצווה; ואע״פ שדם בתולים שותת ויורד, גומר ביאתו ואינו חושש; אבל לאחר שגמר ביאתו, פורש עצמו ממנה והיא טמאה, ואפילו לא מצאה דם, טמאה, דחוששין שמא יצא טיפת דם וחפהו שכבת-זרע, על-כן מחזיקין אותה כנדה גמורה, כך כתב מר״ן ז״ל בשולחנו הטהור; אך מור״ם ז״ל כתב: ויש מקילין אם לא ראתה דם, ונהגו להקל אם לא גמר ביאה, רק הערה בה ולא ראתה דם, אבל אם בא עליה ביאה ממש, צריך לפרוש ממנה אע״פ שלא ראתה דם, עד כאן לשונו. ובדברי הרמב״ם ז״ל, בפרק ה׳ מהלכות אסורי ביאה מפורש, דגמר ביאה הוא הכנסת האיבר לפנים מן הלול, עיין שם; וזה יהיה בהכנסת כל האיבר. והנה פה עירנו בגדד יע״א נהגו להקל אם לא ראתה דם; אך אם יודע הבעל בעצמו שעשה גמר ביאה, אין להקל, וצריך לפרוש ממנה אע״פ שלא ראתה דם. ובשבת מותר לבעול הבתולה, אע״פ שעושה חבורה.

כ היולדת - בין ילדה ולד חי, בין מת - טמאה טומאת לידה, שבעה ימים לזכר וארבעה עשר לנקבה, וזו היא טומאת לידה הכתובה בתורה. וימים אלו דאחר לידה, אע״פ שהם ימי טומאה, עולים לה לשבעה נקיים אם ספרה בהם כראוי, ושמרה אותם בשביל שבעה נקיים; ובלבד שלא תטבול קודם י״ד לנקבה, אלא תמתין עד ליל ט״ו ותטבול. וכל זה הוא מדינא, אך יש מקומת נוהגים שאין טובלות תוך ארבעים יום לזכר ושמונים לנקבה. ופה עירנו בגדד יע״א יש מקצת נשים שנהגו בכך, אבל רוב הנשים לא נהגו בזה, אלא כל זמן שתראה עצמה שיכולה לעשות הפסק בטהרה אחר ז׳ לזכר וי״ד לנקבה, סופרת ז׳ נקיים וטובלת, בין לזכר, בין לנקבה. ולכן אנחנו מורים פה עירנו: מי שנהג בארבעים ושמונים, ישאר במנהגו; מיהו, אם אלו המחמירין בארבעים ושמונים קשה עליהם דבר זה מחמת איזה סיבות הכרחיות, יכולין לעשות התרה על חומרא זו, ואז יעשו כמנהג רוב הנשים שבעיר זו. וכתבתי בס״ד בתשובה בסה״ק ״רב-פעלים״, שיש בזה ספר ספקא והוא: ספק כמאן דאמר ״מנהג בסתמא, תולין בטעות ומבטלין ליה״; ואם תמצי לומר הלכה כמאן דאמר ״תולין בגדר וסייג״ - שמא הלכה כמאן דאמר דעל ידי שאלה מותר; וספק ספקא זה הוא מתהפך; וכיון דהוא מידי דרבנן, סמכינן על ספק ספקא זה להתיר אפילו בהיכא דכל אנשי העיר נוהגים בכך, וכל שכן בהיכא דרוב העיר לא נהגו בכך, דיש להתיר לאותם המיעוט ע״י שאלה, וכיון דאין מנהג קבוע בעיר, הוי מנהג יחידים. ועיין ״תשובה מאהבה״, יורה דעה, תשובה שס״ו, שכתב דמצווה להתיר מנהג זה ע״י שאלה; ועיין ״פלתי״, יעוין שם. וכתבתי שם דאף על גב דקימא לן: אין מתירין הנדר עד שיחול - היינו דווקא בנדר, אבל מנהג מתירין קודם שיחול; וכמו שכתב מהר״י עיא״ש ז״ל ב״בית-יאודה״, חלק ׳ב, סימן צ״ז, והביאו בשיורי ברכה, אות ז׳, יעוין שם. וכתבתי עוד שם דדור החדש שלא נהגו עדיין בחומרא זו, יכולים לנהוג כרוב אנשי העיר, אע״פ שאמותיהם נהגו בזו החומרא של ארבעים ושמונים; ועיין ״פתחי-תשובה״, סימן רי״ד, סעיף קטן ד מה שכתב בשם ״זכרון-יוסף״. ודע דאפילו אותם שנהגו להחמיר בארבעים ושמונים, אין להם חומרא זו אלא ביולדת ולא במפלת; ועיין ״סדרי-טהרה״, סימן קצ״ד, סעיף קטן ו׳, ו״תשובה מאהבה״, חלק ב, שהביא דברי הגאון ״חכם צבי״ ז״ל וקלסיה, יעוין שם. מיהו, דין טומאת לידה שהוא שבעה לזכר וארבעה עשר לנקבה, ישנו גם במפלת; וכל שהפילה תוך ארבעים יום, כגון שברור לה כן מחמת שלא שמשה קודם, אין נוהג בה דין טומאת יולדת, אלא דינה כשאר נדות.

כא אישה שהיא בחזקת טמאה, אסור לבעלה לבוא עליה עד שתאמר לו ״טבלתי״; ואין צריך שתאמר לו בפה מלא, אלא כל שעברו ימים שאפשר לה למנות ולטבול, והיא באה ושכבה אצלו, די בזה; וכמו שכתב הרב ״לחם ושמלה״, ודלא כהרב ״חוות-דעת״ ז״ל. ואם הוחזקה נדה בשכנותה, כגון שראוה לובשת בגדים המיוחדים לימי נידתה, חשיבה טמאה ודאי. ואם אמרה לבעלה ״טמאה אני״, ואחר כדי דיבור אמרה ״טהורה אני״, אינה נאמנת;

ואם נתנה אמתלא לדבריה, נאמנת; ואפילו שבעלה יודע מדעתו האמתלא - צריך שתאמר לו האמתלא בפרוש; ולא מהני האמתלא אלא בהיכא דאמרה "טמאה אני" ולא עשתה מעשה, אבל אם לבשה בגדים המיוחדים לנידתה, אפילו אמרה אמתלא אינה נאמנת. ופה עירנו בגדד אין דרך שיאמרו הנשים בפיהם על טומאתם, אלא אם בא למסור לה חפץ, מושכת ידה ואינה מקבלתו; ואם בא לילך בצדה ליגע בה, היא מרחקת עצמה, ומזה יבין שהיא טמאה; לכן אם עשתה כך, צריך שתאמר האמתלא בפרוש.

כב אע"פ שבעלה מותר להתייחד עמה בימי טומאתה, מכל מקום לא ישחוק עימה בדברים המרגילים לערווה כל זמן שלא טבלה; ואפילו לזרוק חפץ מזה לזה אסור; ואם יש בידה נר דולק, והבעל מדליק סיגריה של טבק מן השלהבת, או מדליק נר שבידו מן נר שבידה - אוסר הרב "יד-אליהו" ז"ל, וכן מהרש"ק ז"ל ב"שירי-טהרה" נמי אסר בזה. ואם יש נוצה על בגדיה, והוא נופח להסירה ברוח פיו - אוסר הרב "מנחת-יעקב" ז"ל; והגם דהאחרונים התירו בנפיחה, נכון להחמיר; מיהו ודאי אסור שתניף עליו במניפה להביא לו רוח קר, כי זה הוי דבר חיבה אע"פ שאינה נוגעת בו.

וכן אין אוכלין על שולחן אחד אלא אם כן יש שינוי, שיהיה שום דבר מפסיק בין קערה שלו לקערה שלה, כגון לחם שאין אוכלים ממנו, או קנקן שאין שותין בו, כדי שיהיה היכר בזה. ויש מתירין בהיכא דהיא משנה מקומה, שאינה יושבת במקום שרגילה לישב בזמן טהרתה; וכן יש מתירין אם כל אחד אוכל מקערה שלו; ויש מתירין אם יש עוד אחרים מסובין על השולחן; ועל-כן יש לסמוך להתיר בתנאים אלו במקומות שרגילים בכך, וקשה עליהם מאד הדבר הזה שתאכל היא לבדה חוץ לשולחן. ואותם שדרכם להניח כל הבשר בקערה גדולה וכן כל המרק בקערה גדולה וכן האורז, והם יש להם כל אחד קערה לפניו, ונוטלין כל אחד ואחד מן המסובין בכף מן הקערות הגדולות ומניחין בקערות שלפניהם, ואז אוכלים כל אחד ואחד מקערה שלפניו, שרי בכהאי גונא, דחשיב בזה כל אחד אוכל בקערה בפני עצמו. גם יזהר הבעל שלא ישתה משיורי הכוס ששתתה היא ממנו, וכן לא יאכל משיורי מאכל שלה; ואם הפסיק אדם אחר ביניהם, או שהורק מכלי אל כלי, אפילו שהוחזר לכלי הראשון, מותר. ודווקא הבעל אסור לשתות ולאכול משיורים שלה, אבל היא מותרת לאכול ולשתות משיורים שלו. ואם אכלה ושיירה או שתתה ושיירה והלכה לה, מותר לבעלה לאכול ולשתות השיורין, דכיון שהלכה לה אין כאן חיבה. ואם בא הבעל לאכול השיורין אחר שאכלה, והתחיל לאכול, וקודם שגמר אכילתו באה, מותר לסיים אכילתו בפניה; כן העלה הגאון מהר"ם ב"יד-אליהו"; וכן העליתי אנא עבדא בסה"ק "רב-פעלים", והבאתי בסיעתא דשמיא כמה ראיות בזה להתיר.

כג לא ישב במטה המיוחדת לה אפילו שלא בפניה, וכל שכן דאסור לישן על מיטתה; והוא הדין דאסור לישב על כרים המיוחדים לה, אבל מותר ליגע בהם, ואפילו בסדין שעליו הדם מותר ליגע. והיא מותרת לישב על מיטתו, אבל לישן על מיטתו אסור. ואם יש ספסל ארוך שאינו מחובר לכותל, ומתנדנד כשיושבין עליו, אסור לישב עליו שניהם אע"פ שאין נוגעים זה בזה. ואע"פ דמר"ן ז"ל בבית יוסף כתב: חומרא זו דישיבת הספסל, שמעתי שנוהגים בה האשכנזים, אבל הספרדים לא נהגו בה - הנה המנהג פשוט בעירנו מקדם קדמתה שלא לישב עליו שניהם אפילו אין נוגעים זה בזה; ויש מתירים אם יש אדם אחר יושב ומפסיק ביניהם. ואם הוא כבד הרבה שאינו מתנדנד, מותרים לישב עליו אפילו אין אדם מפסיק ביניהם, כל שאין נוגעים זה בזה. ואסור לישב על מחצלת חדשה אפילו אין נוגעים זה בזה, מפני שמתנדנדת. ולא ילכו שניהם בעגלה אחת או בספינה קטנה, אם הולכים בשביל טיול; אבל אם הולכים לצורך, מותר אפילו אם לבדם יושבים, ורק שלא יהיו נוגעים זה בזה.

כד לא יסתכל במקומות המכוסים שבה אפילו בעקבה, אבל מותר להסתכל במקומות הגלויים שבה ואע"פ שנהנה בראייתו. ולא תמזוג לו כוס יין בפניו, ולא תניחנו לפניו על השולחן, אלא תניחנו על הארץ או על הספסל, או תמסרנו לאדם אחר; ושלא בפניו מותרת להניחו על השולחן גם כן. ויש מחמירים גם בקערה של מאכל המיוחדת לו דווקא, שלא תניחנה לפניו על השולחן. וטוב לחוש לדבריהם היכא דאפשר, ועיין "חכמת-אדם". וכשם שאסור לה למזוג לו הכוס לפניו, כן הוא אסור למזוג לה; וכן אסור לשלוח לה כוס של ברכה, וכן נמי אסור לשלוח לה כוס המיוחד לה, כגון ליל פסח.

כה אסור להציע לו מיטתו בפניו. ודווקא פריסת הסדינים והמכסה, שהוא דרך חיבה; אבל כרים וכסתות, שהם טורח ואינם דרך חיבה, שרי. וכתב הרב "לחם ושמלה", כי לדעת כמה פוסקים גם זה אסור, עיין שם; ונראה לי דנכון להחמיר בזה היכא דאפשר; וכל זה דווקא בפניו, אבל שלא בפניו, מותר אף על פי שהוא יודע שהיא המצעת אותם, שרי. ואסור להריח בבשמים שלה אף על פי שהסירתם מעליה; וכתב ברכי יוסף רמז לדבר: "סוגה בשושנים" - שעושה סייג גם בשושנים. ואסור לשמוע קול זמר שלה; ועיין "לחם ושמלה", סעיף קטן כ. ופה עירנו מנהג הנשים לזמר להילד בקול נעים כדי שישן וכדי שלא יבכה, וצריך להיזהר בזה אם אשתו נדה; אך אם הילד בוכה הרבה, וצריך לזמר זה שמלומד בכך, ואין מקום לבעל לילך שם, נראה דיש להקל. ואסור לתת לפני בעלה קיתון של מים והכלים שירחץ בהם פניו ידיו ורגליו, מפני שהוא דרך חיבה, ואין המים צוננים, וכנזכר בש"ך בשם רבנו יונה ז"ל. וכל אזהרות הנזכרות לעיל, הם שייכים גם בשבעה נקיים, כל זמן שלא טבלה עדיין. והמזהיר והנזהר, עליהם תבוא ברכת טוב.

שמיני · פתיחה

א ולהבדיל בין הקדש ובין החל, ובין הטמא ובין הטהור (ויקרא י, י). נראה לי, בסייעתא דשמיא: הא דסמך ההבדלה אשר בין הקודש ובין החול להבדלה אשר בין הטמא ובין הטהור, כי מצינו בזוהר הקדוש, פרשת בראשית, דף נ, דזיווג האדם עם אשתו בליל טבילתה – כמו זיווג ליל-שבת שיש בו זיווג עליון, עין שם. והדבר יפלא, איך יהיה החול שבת? אך הטעם מפורש בבאור הזוהר: אם שמרו איש ואשתו ימי נידה כראוי, ונתרחקו ונבדלו זה מזה כראוי כפי הלכות האמורים בנידה, אז על-ידי זה הקליפה תתרחק ותבדל מן סטרא דקדושה הרחקה והבדלה גמורה, מידה כנגד מידה: כמו דטומאת האישה מובדלת מטהרתו של איש, כן הקליפה שהיא חול תבדל מן הקדושה למעלה; ועל-כן בזכות זה, אז כאשר תטהר האישה בטבילה כראוי, ותדבק בבעלה שהוא דבוק טהור בטהור, אז הקדוש-ברוך-הוא בחסדו מאיר להם בשרשם הארה גדולה של חיבור וזיווג עליון של הספירות במדרגה של שבת-קודש בשרשם דווקא; וממילא נעשה זיווג שלהם כזיווג של שבת-קודש שמאיר בו זיווג עליון. והשתא בזה מובן הטעם דסמך הכתוב הבדלת בין קודש לחול להבדלת בין הטמא ובין הטהור, לרמוז, על-ידי שיעשו ישראל למטה הבדלה בין הטמא ובין הטהור, יהיה ההבדלה למעלה בין הקודש ובין החול שהוא הקליפה. ובשכר זאת, בליל הטבילה אחר שתטבול האישה ותטהר במי החסד מים חיים, יזכו האיש והאישה להארת זיווג עליון של שבת-קודש באורות העליונים. על-כן כמה וכמה צריכה האישה להישמר ולהיזהר בכל הלכות נידה אחת לאחת; ובפרט בהלכות טבילה, שבה תלויה טהרתה, שעל-ידה תקבל ההארה הגדולה באותה לילה בזיווגה עם בעלה.

שמיני

א אין האישה עולה מטומאתה עד שתטבול את כל גופה עם כל שערותיה בבת-אחת במי מעין או מקוה שיש בהם ארבעים סאה. וצריך שיעלה בתשבורת ארבעים וארבעה אלף ומאה ושמונה עשרה אצבעות, ועוד חצי אצבע פחות רביע; וצריך לעשות החשבון באצבעות דווקא ולא לשער במשקל, כי המדידה היא העיקר; ועיין "שיורי-ברכה". וצריך שיהיו המים שבחריץ גדול יותר משיעור הנזכר, בכדי שאחר שתטבול ויפחתו המים מכניסתה בו, ישארו המים שיעור ארבעים סאה הנזכר; מיהו, אע"פ שיש שם הרבה יותר מארבעים סאה, אם אין גבוהים למעלה מטבורה זרת שהוא שנים עשר גודלים - אסור לטבול בו לכתחילה.

ב מקוה זה שהוא כשר לטבילת נדה, היינו שהמים באים מן מי-גשמים, ונופלים מאליהם לתוך המקוה; אבל מים שאובים ע"י אדם שנתנם לתוך המקוה, פסולים; מיהו, יש מקומות שהמים באים ונמשכים מן הנהר לתוך הצינורות ע"י מכונה, שמדליקים אש תחת הדוד, ומעלה הבל בתוך המוכני ויתגלגל, ועל ידי כך יעלה המים לתוך הצינורות שהם פתוחים משני עבריהם, והמים נופלים מאליהם תוך הצינורות. וכתבתי בזה תשובה באורך בסה"ק "רב-פעלים", להתיר המקוה הנעשה בכך, אע"ג דזה נעשה מכוח האש אשר האדם מדליק בידיים - אין בזה פיסול, משום דעליית המים היא נעשית ע"י שלשה כוחות בזה אחר זה; ואפילו דהגאון "תבואות שור" מחמיר בכוח כוחו - מודה בשלשה כוחות. ופה עירנו, תהילות לאל, שיש לנו בורות מים חיים בכמה וכמה חצרות שבעיר שבהם טובלות הנשים, וזה עדיף ממקוה בכמה פרטים; ועיין "שאלת-יעבץ", חלק א', דאוותה נפשו מאד לבאר-מים אשר מוכשר לזבין, אע"ג דקימא לן כמאן דאמר דמקוה כשר לטבילת נדה, יעוין שם.

ג לא יהיה עליה דבר חוצץ אפילו כל-שהוא. ויש דברים חוצצין לכתחילה דווקא, ובדיעבד טבילתה כשרה; ויש חוצצין גם בדיעבד. על כן אם טבלה ונמצא עליה איזה דבר, תשאל למורה, כדי לדעת אם זה חוצץ בדיעבד או לא.

ד בצואה שתחת הציפורן, יש חילוק בין אם הוא כנגד הבשר לבין אינו כנגד הבשר; ולפי שאין יכולין לכוון מה נקרא כנגד הבשר, נהגו הנשים ליטול הציפורנים, בין של ידיים, בין של רגליים. ואם שכחה אפילו ציפורן אחת וטבלה, צריכה טבילה אחרת. במה דברים אמורים? אם הרגישה בציפורן קודם ששמשה עם בעלה, אבל הרגישה אחר ששמשה עם בעלה: אם יש צואה בציפורן שלא כנגד הבשר, תטבול טבילה אחרת; ואם הצואה היא כנגד הבשר בלבד, לא תטבול טבילה אחרת. כן אנחנו מורין פה עירנו יע"א מאבותינו; מיהו אם שכחה ציפורן של רגליים דווקא, כתבתי בסה"ק "מקבצאל" דיש להתיר בזה משום ספיק ספקא; ועיין "פתחי-תשובה", סעיף קטן ח', דבצפרני רגליים יש להקל, עיין שם. וכל זה בצואה, אבל אם יש בצק תחת הציפורן, אפילו כנגד הבשר דווקא, הרי זה חוצץ וצריכה טבילה אחרת בכל גוונא.

ה אם יש לה נפח על מקום הציפורן, ואינה יכולה לחתוך וגם אינה יכולה לחטט, אם היא נפוחה כל כך שאין הטיט שתחת הציפורן נראה, אינו חוצץ. ואם בשבת ויו"ט שכחה ליטול ציפורניה מבעוד יום, ונזכרה אחר שקדש היום, מנהגינו להתיר לקוץ אותה ע"י גוי. וילמדו את הגויה שהיא תיקח את ידי האישה כדי לקוץ, ותזהר גם-כן שלא תעשה עם הגויה סיוע.

ו חציצה - לאו דווקא על גופה, אלא אפילו בבית-הסתרים שאין המים באים שמה, מכל מקום צריכין להיות ראויין לביאת מים. לפיכך צריכה לנקות שיניה; ואם טבלה ונמצא אח״כ דבר בין שיניה, לא עלתה לה טבילה. ולכן נוהגין שלא לאכול בשר ביום לכתם לבית-הטבילה, מפני שהבשר נכנס בין השיניים יותר משאר אוכל, וחוששין שמא לא ינקום יפה. ובשבת ויו״ט דמוכרחים לאכול בשר, יזהרו לנקות יפה יפה. ותזהר כל יום הטבילה שלא לעסוק בבצק וכיוצא בדברים הנדבקים שאינם עוברים מן הגוף בנקל. וערב שבת וערב יום טוב שמוכרחת לעסוק בזה, תזהר לרחוץ יפה אחר כל עסק, ותשים דעתה על זה. ותזהר שלא לאכול בין חפיפה לטבילה שום מאכל כלל.

ז אם שכחה להעביר שער של מקום ערווה - אם כבר רחצה אותו מקום היטב קודם טבילה, ולא נשאר שום זיעה ושום דיבוק בשערות, אינו חוצץ בדיעבד; ועיין ״שיורי ברכה״, סעיף קטן ב׳.

ח אישה שיש לה שן תותבת של עצם או של כסף שמעמידין אותו במקום השן שנפל ממנה כדי שלא תתגנה - העליתי בסה״ק ״רב-פעלים״, דאם אין דרכה להסירו לפעמים כדי לנקותו, אינו חוצץ, ויכולה לכתחילה לטבול בעודו עליה; אבל אם דרכה לפעמים להסירו כדי לנקותו, נכון להסירו קודם טבילה, כמו שכתב הרב ״מאורי-אש״, יורה דעה, סימן עה ועו; ורק אי איכא טרחה גדולה בהסרתו, שצריכה לילך אצל האומן להסירו לה מפני שהוא קבוע בחוט כסף, וצריך אומן להסירו ולהחזירו, ויש לה בושה בדבר זה שתתפרסם טבילתה - יש לסמוך על סברת המתירים לטבול בשן זה בכל גוונא; ואין לחוש לסברת הגאון ״שואל ומשיב״ קמא, חלק ג, סימן כ״ז, שאסר וחלק על המתיר; וכאשר הארכתי בס״ד בסה״ק הנזכר, ודחיתי כל ראיות שלו; ועוד הבאתי שם דבריו ב״שואל ומשיב״ תנינא, חלק ג׳, סוף סימן ק״ח, שנראה שחזר בו הרב מסברתו הנזכרת, שהתיר שם בעיניים אע״פ שלפעמים מסירה אותה, יעוין שם.

ט אישה שהתיך לה הרופא עופרת בתוך נקב השן שלה לרפואה, אע״ג דהרב ״חכמת-אדם״ ס״ל דהוי חציצה, ופרש טעמו ב״בינת-אדם״, אות י״ב - הנה יש להשיג על ראיות שלו; והעיקר כהגאון ״שואל ומשיב״ תנינא, חלק ג׳, סימן ק״ח, דפלג על ״חכמת-אדם״ והתיר בזה, יעוין שם. וכן בספר ״חוקי-דעת״ כתב דה״מאיר נתיבים״ למהרש״ך החליט להתיר, יעוין שם; וכן הרב ״נחל-אשכול״, חיבור על ספר ״האשכול״, בהלכות מקואות, סימן ס״ה, אות ו׳, האריך להתיר בזה, יעוין שם. ועל-כן העליתי בס״ד בתשובה בסה״ק ״רב-פעלים״ לסמוך על המתירין, ובפרט שהוא מידי דרבנן.

י אישה שיש לה חולי אוזן, והרופא אמר אם יכנסו המים באוזנה יזיק לה מאד - העליתי בסה״ק ״רב-פעלים״, דאין לה לעשות תקנה לעצמה להניח צמר-גפן באוזנה כדי שלא יכנסו המים, כי בזה הוי חציצה; אלא תעשה כאופן שעשה הרב ״שיבת-ציון״ ז״ל, סימן מ״ב - שתרד חברתה עמה למקוה, ותעמוד רחוק ממנה, ותטביל חברתה את ידה במקוה, ואח״כ תתחוב חברתה את אצבעה באוזני האישה הזאת, ותזהר שלא תתחוב בחוזק אלא ברפיון קצת; אבל היא עצמה לא תניח אצבעה באוזנה, כי אי אפשר להגביה ידיה בשעת טבילה.

יא צריכה להיזהר לעשות החפיפה ביום השביעי סמוך לטבילה. וקודם החפיפה תחתוך ציפורני ידיה ורגליה, ותסיר שיער בית-השחי וערווה בכל אופן שיהיה - הן ע״י חוט, הן ע״י תער, הן ע״י סם - באופן שתסיר כל השיער כולו מעיקרו, ואח״כ תעסוק בחפיפה, וכך היא: תרחץ ראשה במים חמין, ואפילו בפושרין או חמי-חמה סגי, ותסרק שיער ראשה במסרק היטב שלא יהיו השערות דבוקין ומקושרין; והסריקה תהיה בשעת רחיצה בחמין, שבזה יהיה השיער מנוקה היטב; ואח״כ תרחץ בחמין שיער ריסי עיניה, ותשפשף בידיה להפריד השערות של ריסי עיניה שלא יהיו נדבקין ומקושרין; ובפרט אישה שיש לה מחוש בריסי עיניה, שדרכם להיות דבוקים זה עם זה, שצריכה לשים לבה על ניקיון שלהם היטב. ותזהר שלא יהיה לפלוף בעיניה - הן מבפנים, הן מבחוץ, אפילו לח; ואח״כ תרחץ כל גופה בחמין, ותשטוף בשעת חפיפה גופה ושיערה, ותסיר כל לחלוחי צואה שעל בשרה שהם מחמת זיעה; וגם תרחץ היטב בין אצבעות רגליה מן האבק שנדבק שם, ותנקם יפה בין כל אצבע ואצבע, ולא תשכח אחת מהם; ותעיין היטב ותבדוק בכל גופה בכל מקום שאפשר לה לבדוק, שלא יהיה עליה דבר חוצץ. וכן לפעמים יש מיני כינים מתים דבוקים בשיער, ותשגיח היטב עליהם להסירם. וכן צריכה להסיר הצואה מתוך החוטם בפנים מה שאפשר, אבל מה שהוא למעלה בתוך החוטם, לא חייץ; וכן צריכה להסיר צואת האוזן ולנקותה יפה. ויש נשים שדרכן לשפשף ראשם בטיט שקורין בערבי ״טין כאווא״ (בוץ רחצה) כדי לנקותו היטב, ומכוח השפשוף בטיט זה יכנס מן הטיט בתוך האוזן, וידבק שם במקום שהוא נראה לכל; לכן צריך שתשים לב לרחוץ אוזניה במים חמין אחר השפשוף, שמא נשאר שם מן הטיט הזה.

יב אע״פ שסרקה וחפפה בביתה, תישא מסרק עמה לבית-הטבילה, ותסרוק שם קודם טבילה. ואע״פ שחפפה כראוי ועיינה גופה כראוי בשעת חפיפה, עם כל זה אחר שתפשוט חלוקה לטבול, בעודה עומדת על שפת המקוה, צריכה לעיין ולבדוק גופה בכל מקום שאפשר לראות; וגם תמשמש בידיה ובראשה וגבה לבדוק אם יש שם דבר חוצץ. ועיון ובדיקה זו היא מדאורייתא, ולכן צריך להיזהר בה מאד שלא תשכחנה.

יג חל טבילתה בליל מוצאי-שבת, שאי אפשר לה לחוף ביום, תחוף בערב-שבת, ותחזור במוצאי-שבת לחוף ולסרוק מעט בחמין; וכן אם חל טבילתה במוצאי יו״ט; וכן אם חל יו״ט ביום חמישי ושישי, וחלה טבילתה במוצאי-שבת - תחוף ביום ד׳ שהוא ערב יו״ט, ותקשור שערותיה ותשמרם שלא יתבלבלו. ותזהר באותם הימים שבין חפיפה לטבילה שלא ידבק בה מאומה מן מאכל ומשקה שדרכן להדבק בבשר. ואם היא עקרת-הבית וצריכה לעסוק בידיה וליגע בדברים הנדבקים, תרחץ ידיה אחר כל פעם שעוסקת. ובליל טבילתה: אם הוא חול המועד, תעשה חמין ותרחץ ותסרוק קודם טבילה; ואם הוא שבת אחר יו״ט, תעיין היטב ותבדוק גופה ושערות ראשה שלא יהיה דבר חוצץ, ותדיח בית-הסתרים במים חמין שהוחמו ביו״ט, אבל לא תרחץ כל גופה; ותנקה שיניה קודם טבילה, שלא ישאר בשר ולא שום פרורין, ותטבול.

יד צריך לעמוד על גבה יהודית גדולה בת י״ב שנה ויום אחד בשעה שטובלת, כדי שתראה שלא ישאר שיער אחד משערות ראשה צף על-פני המים. ואם יש ספק שמא נשאר משהו בחוץ, אפילו בדיעבד לא עלתה לה טבילה. ולא תאחוז בה חברתה בשעת טבילה; ובשעת הדחק שצריכה לכך, אז חברתה תטבול ידה תחילה במקוה ותאחז בה ברפיון.

טו לא תטבול בקומה זקופה, מפני שיש מקומות אשר מסתתרים בה ע״י כך. ואל תשחה הרבה עד שידבקו סתריה זה בזה, אלא שוחה מעט, עד שתחת דדיה יהיה נראה כדרך שנראה בשעה שמיניקה את בנה; ואינה צריכה להרחיק ירכותיה זו מזו יותר מדי, וגם לא להרחיק זרועותיה מהגוף יותר מדי, ויהיו כדרך שהם בעת הילוכה.

טז אינה צריכה לפתוח פיה כדי שיכנסו המים, ולא תקפוץ אותו יותר מדי, אלא תשיק שפתותיה זו לזו דיבוק בינוני. ואע״ג דאם קרצה שפתותיה לא עלתה לה טבילה כמו שכתוב בסעיף כ״ז, מכל מקום אם קרצה שיניה, לא הוי חציצה, כמו שכתב ״פתחי תשובה״, סעיף קטן י״ג, בשם ״חמודי-דניאל״. ולא תעצים עיניה ביותר, דעל ידי כך נעשים קמטים למטה; וגם לא תפתח עיניה ביותר, דנעשים קמטים למעלה, אלא תסגרם ברפיון.

יז לא תטבול ביום, ואפילו אם טובלת ביום השמיני; ורק היכא דאיכא אונס גמור שאינה יכולה לטבול בלילה, תטבול ביום השמיני; אבל ביום השביעי לא תטבול בשום אופן. והכלות, בטבילה ראשונה שטובלין קודם החופה שאי אפשר לטבול בלילה, טובלין ביום השמיני. ובשעת הדחק, כגון שאם יתאחרו עוד, תהיה הביאה סמוך לוסתה, או שיש להם הכרח אחר, מותר שתטבול הכלה טבילה הראשונה שקודם החופה שעדיין לא הלכה אצל בעלה, ביום השביעי, דיש לסמוך על המתירים בזה כי רבים המה, וכמו שכתבתי בסה״ק ״מקבצאל״. ומה שהתרנו לטבול ביום השביעי, זה אינו אלא לכלה בטבילה הראשונה דווקא.

יח לא תעמוד על שום דבר המקבל טומאה בשעת טבילה; לכן אם המקוה עמוק הרבה, אין מביאין כלי וכופין אותו על גביו כדי שתעמוד עליו, אלא מסדרים אבנים גדולות זו על גבי זו ועומדת עליהן. ובמקום שנהגו לשפוך עליה מים אחר הטבילה ביציאתה מן המקוה בעוד רגליה במים לחמם גופה, אין למחות בהם; ופה עירנו בגדד נוהגים היתר בזה. ויש מקומות שעושין ״מאכינה״ (מכונה) אצל המקוה לחמם המים שבו כדי שתטבול בחמין ממש. והנה אע״ג דיש הרבה גדולים מתירים בכך, מכל מקום מרן ז״ל שקבלנו הוראותיו, פסק כדעת המחמירין, משום גזרת מרחצאות; והארכתי בזה בתשובה בסה״ק ״רב-פעלים״; אמנם אח״כ פסקתי להתיר דבר זה בעירנו ע״פ דברי הרי״ף ז״ל בספרו ״נבחר מכסף״, סימן י״ז, שכתב שם עדות מגדולי הדור, שגם מר״ן ז״ל עשה מעשה לחמם המקוה, הפך ממה שכתב בשולחן ערוך, סמן׳ ר״א, סעיף ע״ה, יעוין שם. וכתב לי ידידנו הרב הגאון מורנו רבי אליהו מני נר״ו על מנהג עיר הקודש ירושלים תוב״ב, דהאשכנזים הי״ו, אפילו בימי הקיץ מחממים המקוה להנשים, כי חוששים פן מחמת הקור אינם טובלים כראוי; והספרדים הי״ו, כשטובלין במקוה אשר בתוך המרחץ שאינו כל כך קר מחמת הבל המרחץ, טובלין בצונן; אכן לפעמים שבית-המרחץ סגור או ביוקר, הולכים לטבול במקוה של האשכנזים שהוא חם; עד כאן דבריו נר״ו.

יט אע״ג דכתב מר״ן ז״ל לברך על הטבילה קודם שתטבול - המנהג פשוט כמו שכתב מור״ם ז״ל, שתטבול תחילה טבילה אחת בלא ברכה, ואח״כ בעודה במים תברך ״אשר קדשנו במצוותיו וציוונו על הטבילה״, ואחר הברכה תטבול שנית. ותשגיח יפה בטבילה שנייה זו שתהיה כהוגן, כדת וכהלכה. ופה עירנו בגדד יע״א נוהגים הנשים לטבול אחר הברכה שלש פעמים, ויפה עושין, שבזה יוצאים ידי חששות הנזכרים בעיניים ובפה ובשחיית הגוף וכיוצא - שאם לא נעשית יפה באחת, תעלה יפה בשנית או בשלישית. וטוב להניח סודר על ראשה בשעת הברכה, ותסיר אותו חברתה מעליה אחר הברכה, ותטבול. וטוב לומר פסוק ״ויהי נועם וכו׳״ קודם הברכה.

כ צריך שתהיה האשה צנועה להסתיר טבילתה מבני-אדם; ומי שאינה צנועה בכך, עליה נאמר: ״שוכב עם בהמה״. ואם בעלה בעיר, מצווה לאישה שתטבול בזמנה; ואין לבטל לילה אחד מן פריה ורביה; צא ולמד מיהושע, עליו השלום (מגילה ג.). והמאחרת טבילתה כדי לצער את בעלה, עונשה

גדול מאוד; ועיין "חתם-סופר", יורה דעה, סימן ק"ע וקצ"ו. ואם אין בעלה בעיר והגיע זמן טבילתה, לא תטבול. ואם יש הכרח לטבול מחמת איזה סיבה - כתב "שבות-יעקב" ז"ל, חלק ג', סימן ט"ז, דמנהגם שתניח בלילה אצלה תינוק, וגם תניח תחת הכרים סכין אחד, יעוין שם. ונסתפקתי אם מנהגם זה הוא אפילו אם בעלה בעיר, ורק אותו לילה ישן בבית אחר; וכן אם נתאחר לבוא אחר ב' וג' לילות, אם צריכה לעשות כן בכל לילה, או דווקא בלילה ראשונה; ומן הספק - החושש לזה, יעשה בכל גוונא, והבוטח בה' חסד יסובבנו.

אמר המחבר: יש לצרף עם הלכות אלו קצת הלכות חלה, המוטלת גם כן על האישה; כי כשם שאשה צריכה להזהר הרבה בהלכות נדה, כך צריכה להזהר בהלכות חלה.

כא שיעור עיסה שתתחייב בחלה היא שבע מאות ושבעה ושבעים דרה"ם (יחידות משקל - 3 גרם ועוד), שכך עולה חשבון מ"ג ביצים וחומש ביצה, שהוא שיעור עיסה החייבת בחלה, וכמו שכתב הרב הגאון רבנו חיים פאלאג'י ז"ל ב"חיים לראש", דף ק"י, עמוד א', יעוין שם.

כב קודם שתפריש תברך: אשר קדשנו במצותיו וצונו להפריש חלה תרומה; ואח"כ תאמר "הרי זו חלה", וכאשר כתבתי בס"ד בהלכות שבת הגדול, בהלכות שנה הראשונה.

כג בזמן הזה דחלה לשריפה אזלא, אין לה שיעור ומפרישים דבר מועט; ברם רבנו האר"י זלה"ה סבירא ליה, גם בזמן הזה ידקדקו להפריש אחד מן ארבעים ושמונה, וכנזכר בשער-טעמי-המצות, שלח-לך, יעוין שם. וכתב רבנו חיד"א ז"ל ב"ברכי יוסף", שלא ראה ולא שמע שום חסיד נוהג בזה, עיין שם. ובסה"ק "מקבצאל" כתבתי: כיון דרבנו הגדול אמר כן, טוב שיעשה האדם פעם אחת בשנה כי דברי רבנו האר"י ז"ל, ויעשה זאת האיש בעצמו, לקיים פעם אחת הפרשת חלה בידו. ודבר בעתו מה טוב, להוסיף זכות על זכיותיו קודם יום הכפורים.

כד העושה עיסה כדי לבשלה או לטגנה, מפרישין ממנה חלה בלא ברכה; ואם רוצין לאפות קצת ממנה, מפרישין בברכה. והלש עיסה בחלב בלבד בלא מים, יש פלוגתא, לכן יפריש בלא ברכה; ועיין "לבוש", הלכות פסח, סימן תס"ב, סעיף ו'.

כה אם בחו"ל שכח להפריש חלה בערב-שבת, אוכלין בשבת, ומשיירין ככר או חציו, כדי להפריש ממנו חלה בחול וישאר ממנו, דבעינן שיהא שייריה ניכרין. ובארץ-ישראל ששכחו להפריש ואכלו רוב הפת בבלי דעת, יפריש מהמותר על הכול, גם על מה שאכל, לתקן מה דאפשר, דבדיעבד מפריש שלא מן המוקף, וכמו שכתב רבנו חיד"א "בברכי יוסף", סימן שכ"ג, יעוין שם.

כו יש נשים שדרכן ללוש שתי עיסות: אחת, בלילתה עבה שאופין אותה מיני מזונות; ואחת, בלילתה רכה שאופין אותה ככרות לחם; ותבוא בעלת-הבית ותפריש חלה מאחת מהם ותברך, ואחר שעה תבוא ותפריש מן השנית ותברך - הרי זה אסור, דהוא ברכה שאינה צריכה, שצריכה להפריש משניהם יחד בברכה; ועיין "תבואת-שור", סימן י"ט, סעיף קטן ט"ז, ו"לבושי-שרד", בחידושי דינים ליורה דעה, אות קי"ט. אך אם בעלת-הבית מזמנת אישה אחרת להפריש מן החלה השנית ולברך, יש לצדד דפנים חדשות באו לכאן. ומדברי הרב "מחוקק-יאודה", הלכות פסח, סימן תל"ב, ב"חוקי-דעת", סעיף קטן ג', משמע דאריך למעבד הכי, יעוין שם. אך נראה לי דאין לסמוך על זה, ויש לחוש גם בכהאי גונא לברכה שאינה צריכה - כיון דעיסה השנית הייתה לפני בעלת-הבית בעת שברכה על האחת; ואפילו אם תעשה באופן זה, דתחילה תעשה את חברתה שליח להפריש מן הרכה בלבד, ואח"כ היא תבוא ותפריש מן העבה, גם כן יש לחוש, לכן גם בכהאי גונא הברכה היא אחת.

תזריע · פתיחה

א ואם בעיניו עמד הנתק ושער שחר צמח בו, נרפא הנתק טהור הוא, וטהרו הכהן (ויקרא יג, לז). יש להבין הלשון כפול, דדי לומר "טהור הוא", או יאמר "וטהרו הכהן" בלבד? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דרמז הכתוב לפי דרכו, דאל יחשוב האדם – כל מי שרוצה לגשת אל הקדושה והטהרה, הפתח פתוח לפניו; אלא באמת רק מי שהוא שרשו טהור, שיש לו סימן המעיד על שרשו בטהרה, הנה זה יכול להיות טהור אף-על-פי שנטמא; אבל מי שאין לו שורש בטהרה, אי אפשר לגשת לטהרה להיות טהור. ועיין בספרי הק' "אדרת-אליהו", בפרשת קדושים, המעשה של הרב רבי שלמה בן שמעון ז"ל. לזה אמר "טהור הוא, וטהרו הכהן", רוצה לומר, אם שרשו טהור, אז "וטהרו הכהן" עתה שיוכל לקבל טהרה חדשה. ולכן אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין נט.): עכו"ם שעסק בתורה, חייב מיתה, כי התורה מטהרת, ועכו"ם אין לו שורש במקור הטהרה למעלה, ולכן לא יוכל לגש אל התורה הקדושה והטהורה; אך ישראל; ששרשם הוא במקור הטהרה למעלה, יכולים לעסוק בתורה. לכך נתן השם יתברך לישראל אות ברית-קודש, שהוא אות וסימן להם ששרשם הוא במקור הטהרה, כדי שיהיו יכולים לעסוק בתורה. לכך אומרים בברכת-המזון: "על בריתך שחתמת בבשרנו, ועל תורתך

שלמדתנו", דתלה זה בזה. ובזה יובן הכתוב (קהלת ב, יד): "החכם עיניו בראשו", שהוא שרשו – שראוי לחכמת התורה מצד שרשו. או "עיניו בראשו", הוא אות ברית-קודש שנקרא "ראש הגויה", שזה הוא אות וסימן לישראל שהם ראויים לעסק התורה; אבל "הכסיל", הוא העכו"ם, "בחשך הולך" – "חשך" הוא מקום הטומאה, שרשו שם, ואי אפשר להיות נכנס למקום טהרה; ולכן על לומדי תורה כתיב (תהילים א, ב-ג): "בתורת ה' חפצו, ובתורתו יהגה יומם ולילה. והיה כעץ שתול על פלגי מים"; והינו כי טבע המים הנמשכין ובאין ממקום גבוה, והולכין בצינורות ויורדין למקום נמוך, הם חוזרין ועולין מאליהם בצינורות העומדים בצד השני עד גדר גובה המקום שבאו משם. וכן תמצא דבר זה בישראל שעוסקים בתורה – שכל אחד יוכל לעלות כפי גובה מקום שרשו שנחצב ממנו; ולכן המשיל לבעל תורה "כעץ שתול על פלגי מים", לומר כי יש בו טבע המים; ולכן כתיב בישראל (ישעיה לב, כ): "אשריכם זרעי על כל מים"; ולכן גם התורה עצמה נקראת "מים" (ב"ק יז.), לרמוז שהעוסק בה, יש בו כהנהגת המים. ולכן הטל של תחיית-המתים יועיל לישראל דווקא, יען כי הטל של התחייה יורד ממקום גבוה ועליון שהוא מקום החיים; ולכן ישראל ששרשם במקום החיים, יהיה להם הטל כמו צינור, שיעלו בו הנפשות שבקבר עד מקום החיים לקבל חיות משם להחיות הגופים שבקבר, כטבע המים שהם עולים בצינור עד מקום שבאו ממנו. ובזה יובן הפסוק באיוב, פרק כט (פסוק יט): "שרשי פתוח אלי מים, וטל ילין בקצירי", רוצה לומר, "שרשי פתוח" לנגדי, "אלי מים" – כדמיון המים שיכולים לעלות מאליהן עד גובה מקום שרשן, כן אנוכי אוכל לעלות עד מקום שרשי, ולכך "וטל" של התחייה "ילין בקצירי" – שיעלני עד מקום העליון ששם מקור החיים, לקבל חיות משם. ובאפן אחר נראה לי, בסייעתא דשמיא רמז הכתוב: "החכם עיניו בראשו וכו'" – החכמה והשכל הם בראש האדם; ואם האדם לא יקשר ויחבר עין הראות שלו בחכמה והשכל שבראשו, לא ידע איך יעבוד את השם יתברך, ולא יבין ולא יכיר ולא יבחין בין האסור למותר ובין טוב לרע; ולזה אמר "החכם עיניו בראשו", רוצה לומר, עיניו קשורה ודבוקה בחכמה והשכל שבראשו, שבזה ידע מה האסור ומה המותר; והכסיל, שאינו מחבר עיניו בראשו, הנה הוא כהולך בחושך, דאם יש גבשושית, נתקל בה; ואם גומה, נופל בתוכה; כן זה – יזדמן לפניו דברים האסורים מן התורה או מדברי סופרים ונכשל בהם, כי אינו מבין בין אסור למותר ובין רע לטוב. על כן מצווה על כל חכם להודיע להמון העם יסודי ושרשי ההלכות באיסורי תורה ודברי סופרים, כדי שאם יזדמן דבר לפני השומע, יבוא לבית הספק וישאל להמורה; ואם אינו יודע שורש דבר, איך יסתפק כדי שיבוא לידי שאלה? והנה נודע – רב דברים שהם עניני אכילה, מסורים ביד הנשים, ואם אין להם ידיעה כלל, איך יסתפקו כדי שישאלו? ולדוגמא אבוא להעיר בזה: הלוא תראה שדיני טרפיות רבו מאוד, ואיסורם חמור מאוד; אך טרפיות של בהמה מסורה בידי שוחטי מתא, שהם מומחים ויודעים להכשיר ולהטריף; אבל טרפיות השייכים לעופות, אין השגחת שוחטי מתא עליהם, כי אחר שחיטה נמסרים העופות שלמים לנשים או למשרתים, והן פותחין ורואין מה שיש בתוך העופות, ואם הם פתאים לגמרי ואין יודעים שורש המותר והאסור, נמצא הם נכשלים בטרפיות ומאכלים אותם לבני-הבית, כי עיניים להם ולא יראו מחמת חסרון ידיעה; על-כן כל איש חכם בעירו ובמקומו צריך שיודיע להמון העם ראשי פרקים מהלכות טרפיות השיכים לעופות, כדי שישימו לב וידעו במה להסתפק כאשר יראו איזה שינוי לפניהם, ויבואו לשאול פי המורה, ויורה להם המעשה אשר יעשון להלכה.

תזריע

א קימא לן: כל איבר שאם ניקב – טרפה, והוא הדין אם ניטל או חסר. ולכן העליתי בתשובה בספרי הקדוש "רב-פעלים" - באשה שפתחה התרנגולת ולא מצאה הקורקבן, ואומרת שברי לה שלא נמצא בה קורקבן, ואין לה לתלות בחתול, הרי זו טרפה בודאי, ואין לומר: איך תהיה מציאות כזו שתהיה חסרה הקורקבן מתחילה! אלא מטרפינן לה. ושם הבאתי דברי הגאון "חכם צבי" ז"ל בסימן י', עמוד ד', שהתיר במעשה שהיה, שהייתה חסרת לב; באמרו שאי אפשר להיות בלא לב, ולכן נתלה שהיה, ונאבד כשפתחה התרנגולת, ע"י חתול וכיוצא, וזו שפתחה לא הרגישה. וחלקו עליו כמה גדולים, ודחו הוראתו זאת בשתי ידיים; ופסקו אפילו בלב דאי אפשר לחיות שעה אחת בלעדיו כפי הטבע – אין תולין בנאבד להתיר, אלא כל היכא דלא חזו בה לב – טרפה, ואין לתמוה על המציאות שהיא נגד הטבע.

ב הכבד של עוף נחלק לשני חלקים, אחד גדול ואחד קטן; וחלק הקטן, אפילו ניטל כולו, כשר, כל זמן שחלק הגדול קיים והוא בריא ושלם. אמנם חלק הגדול - אם ניטל או נרקב מקום המרה, מקום שהיא תלויה בו – טרפה; ועיין באחרונים, סימן מא'. והנה הכבד יש בו עניינים הרבה שמטרפים, והוא: כי לפעמים ימצא הכבד יבש שנפרך בצפורן, ויש בזה כמה חלוקי דינים בשיעור היובש ובמה נדע שיעור זה; וכן גם כן יש חילוקים במקומות היובש; גם עוד ימצא לפעמים שנימוק הכבד, דהיינו, שדם יוצא מבשר הכבד שנימוק והיה לדם; וגם ימצא שיהיה הכבד קשה כאבן; ובכל אלו המקרים יש חלוקי דינים כתובים בשולחן ערוך ובפוסקים. על-כן בני-הבית כאשר יראו דבר מדברים אלו, יביאוהו להמורה לשאול את פיו; ואפילו בשאר שינויים

שאין מטרפים, כגון שהכבד נפוח או התליע, ישאלו להמורה. וכן נמי עוד, אם מצאו מחט בכבד - בין גדולה, בין קטנה – טרפה. וצריך גם כן שיביאו להמורה ויראה, ואז הוא יאסור את האסור ויתיר את המותר.

ג אם פתחו התרנגולת או שאר עוף וראו שחסרה המרה, אז קורע הכבד שתי וערב וטועם בלשונו, ואם טעם מר – כשרה. והא דבעינן לקרוע הכבד, היינו לכתחילה, אבל בדיעבד אם לא קרעו הכבד, אלא רק טעמו הכבד מבחוץ ומצאו בו טעם מר – כשרה; ואם קרעוהו שתי וערב ולא טעמו מרירות, אז יקרע כל הסמפונות, שקורין בערבי "ערוק" (עורקים), ואם מצא בתוכם טעם מר, כשרה; ועיין "בינת-אדם", שער אסור והיתר, סימן ש"ז בסופו; וכן אם טעמו את בני-מעיים שקורין בערבי "מצארין" (מעים דקים), ומצאו טעם מר, כשרה; וכן הוא הדין אם טעמו הקורקבן שקורין בערבי "גאנצי" והיה מר כלענה, כשרה; וכן הור הדין אם טעמו הטחול והיה מר, דכשרה; אבל אם טעמו בחלל הגוף ומצאו בו טעם מר, לא מהני להכשיר; דלא אמרו אלא במקומות הסמוכים למרה, כגון קורקבן וטחול ובני-מעיים, דמלתא דשכיחא היא שתשפך המרה עליהם, אבל לא בשאר מקומות; ועיין "שבט-יאודה". וכשהתרנגולת שמנה או המרה שלה קטנה ומכוסה בשומן, ולפעמים תהיה קטנה כטיפת זבוב, וגוון שלה ירוק "אצפר" (ירוק צהוב) שדומה לצואת העוף, ולפעמים ירוק ככרתי, צריך בקיאות למצוא אותה מחמת קטנה, והיא מכוסה בשומן או מכוסה בתוך עורק אחד דהיינו סמפון שבכבד, ולפעמים נמצא בסוף הבני-מעיים; על-כן בני-הבית, אם לא מצאו המרה, יביאו התרנגולת לפני המורה, ויבדוק ויחפש וימצא.

ד הנשים נאמנות בטעימת הכבד; ולכן אם בני-הבית ראו שלא נמצאת המרה, ואישה אחת אומרת דטעמה הכבד ומצאה בו טעם מר – נאמנת, וכשרה.

ה אם חסרה המרה, ובדקו בכל המקומות ולא מצאו טעם מר והטריפו התרנגולת, אז לא מבעיא דנאסור הביצים שנמצאו בתוכה, אלא גם הביצים שנולדו ממנה קודם שחיטה אסורות. ואם נתערבו הביצים שנולדו ממנה קודם שחיטה עם ביצים כשרים, יש להכשיר התערובת; ואע"ג דיש חולקים ואוסרים התערובת - יש לסמוך על המקלים, והמחמיר, תבוא עליו ברכה. וכל זה הוא אם לא מצאו אפילו כיס ריקן של המרה וגם לא רושם שלו; אבל אם היה כיס ריקם או דניכר רושם שלו, ורק שלא טעמו טעם מר בכבד ולכך הטריפוה, אין לאסור אלא ביצים הנמצאים בתוכה, אבל ביצים שילדה קודם שחיטה יש להתיר; ועיין מחזיק ברכה ו"תורת-זבח".

ו מצאו שתי מרות – טרפה, אפילו מרוחקות זו מזו. ואם מצאו מרה אחת נראית כשתים, יביאו אותה למורה ויבדוק ויראה: אם שופכות זו לזו, אחת היא וכשרה; ואם לאו טרפה.

ז הצבי אין לו מרה בכבד, אבל יש לו מרה למטה סמוך לזנבו. ואם לא נמצא בו מרה כלל, או אם נקבה המרה שלו, או שיש לו שתי מרות, טרפה; ואם לא נמצאת סמוך לזנב ונמצאת בכבד, כשרה; אבל אם לא נמצאת בו מרה כלל, וטעמו הכבד ומצאו מר, לא מהני וטרפה. ולא עוד - אלא אפילו אם טעמו בזנב או סמוך לזנב וטעמו מר, לא מהני; ואפילו דיש אומרים מהני, ראוי להחמיר, דאין בידינו להכריע בזה. ויש מיני עופות שאין להם מרה כלל, ואין לאסרן, דכך הוא ברייתן.

ח הטחול, אע"ג דשל בהמה אם ניקב, טרפה - מכל מקום טחול של עוף אם ניקב, כשר. וכן אם כל הטחול של העוף לקוי, כשר. והוא הדין אם נמצאו שני טחולים בעוף, כשר; אך החיה, דינה כבהמה; ועיין כנסת הגדולה, הגהת בית יוסף, אות י"ד.

ט העוף אין לו כיס-השתן. ואם נמצאת תרנגולת בטנה צבה, וקרעוה אחר שחיטה ויצאו ממנה מים זכים, יש לבדוק במעיים וריאה ובכל אברים שהנקב פוסל בהם, ואם לא נמצא רעותא, יש להתיר בהפסד מרובה; ומכול מקום יש חשש חולי לאכול ממנה וכנזכר באחרונים; לכן, שומר נפשו ירחק מזה.

י אם יצאו מעיה, דהיינו הדקין שקורין בערבית "מצארין", דרך נקב בית-הרעי, ושחטה בעודן בחוץ, טרפה; ולא עוד, אלא אפילו אם יצאו והוחזרו מאליהן, גם כן טרפה, כי כיון דהמקום צר, חיישינן שמא נתהפכו מסדרן. וצריך להזהיר העם בזה כי הוא דבר המצוי בתרנגולים, והשוחט לא ירגיש בזה קודם שחיטה. ועוד, דאם יצאו וחזרו מאליהן, דטרפה - איך ידע בזה השוחט? ורק בני-הבית יודעים אם נעשה בה כך אם לאו. ואם ידעו דנעשה בה כך דטרפה, לא ימכרו אותה לגוי, שמא ימכרנה לישראל - אלא אם כן יודע בברור שהגוי ישחטנה לעצמו; מיהו, כל זה אינו אלא אם יצאו הדקין, אבל אם יצאה האם שהיא הכרכשתא, שמטלת משם הביצים, כשרה; וגם מותר להחזירה בידיים, כי יציאתה אינה מזקת כלל; ועיין "קומץ ועשרון", סעיף קטן א' וב'.

יא התרנגולים המסורסים - אם דרך בני העיר לסרס, אמרינן מסתמא המתעסק בזה הוא בקי במלאכה זו ואינו נוגע בבני-מעיים, וכשרים הן וכנזכר באחרונים; וכן נוהגים פה עירנו בגדד יע"א, דאוכלים תרנגולים המסורסים הבאים מן הערביים; דבקיאים בסרוס ואין עושין נזק.

יב לפעמים ימצא בבטן התרנגולים כיס קטן מלא מורסא או דם קרוש; וכן לפעמים ימצא תלוי בדקין כמו דד קטן - כאשר יזדמנו שינויים אלו אצל בעלת-הבית, תביאם לפני המורה ויראה; כי לפעמים ימצא בתוך הכיס או הדד שברי מחטים וכיוצא.

יג הקורקבן שקורין בערבי "גאנצי", ימצא בתוכה לפעמים מחטים קטנים שקורין "אברי" (סיכות), ולפעמים נוקבת הקורקבן מעבר לעבר, ולפעמים אין נוקבין אלא רק בשר הקורקבן; לכך צריך להביאו לפני המורה. גם ימצא בכרס הבהמה מחטים תחובין בכרס או בקיבה שקורין בערבי "שגדאנא" (קיבה עליונה); וגם זה יביאו לפני המורה ויודיע להם הדין. ואם השליכו פרש הכרס ושטפוהו במים, וכשבאו לנקותו בסכין משיורי הפרש, ראו עובר בגרירתם מחט עם הפרש - יש לאסור בזה אע"פ שלא מצאוהו תחוב בכרס, משום דאם לא היה בחלל הכרס עם הפרש, היה יוצא ועובר בתחילה עם הפרש; ועיין "ערך-השולחן" ו"תורת-זבח".

יד גיד הנשה אינו אסור אלא באכילה, אבל בהנאה מותר; ולכן מותר להאכילו לעופות או לתנו לגוי; מיהו, כתב הרב "אספקלריא המאירה" בביאור הזוהר, פרשת וישלח בשם "זוהר חדש" וזה לשונו: מנהג יפה הוא בישראל כשמסירין גיד הנשה - שזורקין ומדבקין אותו בקורות או בקירות הבית, להראות לסטרא אחרא שהוא שלם וקיים; וזה גורם שמתחזקים העשירים לעשות סמכין לאורייתא. ונראה לי דהיינו טעמא נמי שמנהג בישראל להדביק בקורות ובקירות הבית עינוניתא דורדא שמונח בכיס; עד כאן לשונו בדף כ"ד. ולא ביאר הרב טעמו דמדמי עינוניתא דורדא לגיד הנשה. ועיין זוהר פינחס, דף רל"א ודף רל"ד, בסוד היותרת שעל הכבד, עיין שם. והנה מור"ם ז"ל בסימן ס"ה הביא המנהג להשליך עינוניתא דורדא ולא לאכלה; ועיין כנסת הגדולה, סימן ל"ה, הגהת הטור, אות ז', שהבין הטעם משום מיאוס; ובאמת מלשון מור"ם ז"ל נראה דטעם המיאוס קאי על בשר לבן ודק דווקא. והנה פה עירנו בגדד נוהגים לאכול עינוניתא דורדא, אך זהו מאכל עניים פה עירנו. ואיך שיהיה - בגיד הנשה ראוי להזהירם כמו שכתב הרב ז"ל, אבל בעינוניתא דורדא אין להזהירם כלום. ודע כי פה עירנו נוהגין להשליך כל הושטין ואין אוכלין הושט; ונראה דאין בזה משום גדר איסור כלל, אלא רק הוא משום דגריעי נינהו ואין בהם טעם בשר, לכך משליכים אותם; ועין שבת, דף קכ"ב ונדרים דף נ"ב, יעוין שם.

טו כל עוף ובהמה, אם ישחטו אחרת לפניה, תצטמק ריאה שלה מחמת הפחד; וקימא לן: ריאה שצמקה כולה ואפילו רובה, אם מחמת בני-אדם שהפחידוה כגון ששחטו אחרת לפניה וכיוצא בזה, הרי זה טרפה. ועל-כן בעיר גדולה שבאים בני-אדם הרבה בבת-אחת ובידם תרנגולים, והשוחט שוחט לפניהם תרנגולים - לא אריך למעבד הכי לעמוד אצל השוחט ששוחט, והם אוחזים תרנגולים חיים בידם, דיש בזה חשש צמוק הריאה וגם צער בעלי חיים, אלא צריך שיתרחקו מעט מאצל השוחט, באופן שלא יראו התרנגולים שבידם השחיטה.

טז כל אפרוח עוף שנולד, אסור לשחטו ולאכלו כי אם עד שיגדלו הכנפיים, דהיינו נוצה שעל גופו שיש לה קנים, וכנזכר בפוסקים, ביורה דעה, סימן ט"ו. ואם לא גדלו הנוצות ושחטו - אע"ג דהרב פרי תואר ז"ל, סעיף קטן א' מתיר בדיעבד - יש אוסרין, ונכון להחמיר כסברתם.

יז ולד של בהמה, אע"ג דמרן ז"ל מתיר לשחטו מיד בעת שנולד אם ידוע שכלו לו תשעה חדשים, מכל מקום כתבו האחרונים: האידנא לא בקיאינן בכלו חדשיו, ובכולן צריך להמתין שבעה ימים מעת שנולד; ואם עבר ושחטו קודם ז' ימים, אסור לאכלו; מיהו, לא בעינן ז' ימים מעת לעת - שאם נולד בסוף היום, חשבינן ליום הלידה ליום גמור, ואחר ששה ימים מאותו היום שוחטו וכנזכר באחרונים ז"ל. והישראל שאומר: זה בן ח' ימים, נאמן; אבל הגוי אינו נאמן אפילו מסיח לפי תומו; ואין לסמוך בזמן הזה על סימנים שכתבו הפוסקים בדבר זה, לידע אם הוא בן ח', כי טבע הזמן נשתנה וכנזכר באחרונים.

יח אותו ואת בנו אסור לשחוט ביום אחד - בין אדם אחד, בין שני בני-אדם - לא שנא האם ואח"כ הבן או הבת, לא שנא להפך. וכל שהוא כרוך אחריה, חזקה שהיא אמו, וכל שכן יונק ממנה; ואפילו אם האם עז והבת רחל או איפכא, אם כרוך אחריה אסור לשחטם ביום אחד, ועיין "שמלה חדשה"; ואם לא כרוך אחריה ולא יונק ממנה, אע"פ שדומה לתואר האם או בשאר סימנין שבגוף, אין חוששין מן הספק ומותר לשחוט וכנזכר בפוסקים. ואע"ג דהדבר ספק אצלנו אם דין אותו ואת בנו נוהג בזכרים או אינו נוהג, היינו דווקא לעניין מלקות, אבל איסורא איכא; לכן אם נודע לנו בבירור שזה אביו, כגון שהיה הזכר שהוא האב, עם הנקבה בבית אחד לבדם, וברור לנו שנתעברה ממנו, אז אסור לשחוט האב והבן ביום אחד; אבל אם לא נתברר הדבר באופן זה שהוא אביו, אין חוששין ומותר לשחטו, אפילו רואין הוולד כרוך אחרי הזכר.

יט עבר ושחט ביום אחד, אע"ג דמרן ז"ל סתם להתיר לאכלם בו ביום - יש אוסרין לאכול האחרון בו ביום, אלא ימתין עד הלילה משום קנס; אבל הראשון לא עביד ביה איסורא, ויכול לאכלו בו ביום; וכתבו האחרונים להחמיר כדברי האוסרים ואפילו ששחט בשוגג; מיהו, גם לדברי האוסרים, אין אסור אלא לשוחט עצמו, וכן לבעלים ששחט בשבילם, אבל לאחרים מותר; ויש מחמירים לאסור גם לאחרים. ועיין "תבואות-שור" ו"ערך-השולחן".

ויום אחד האמור באותו ואת בנו, היום הולך אחר הלילה. כיצד? שחט הראשון בתחילת ליל רביעי - לא ישחט השני עד תחילת ליל חמישי; ואם שחט הראשון בסוף יום רביעי קודם בין השמשות - שוחט השני בתחילת ליל חמישי; ואם שחט אחר בין-השמשות של ליל חמישי - לא ישחט השני עד ליל ששי ודאי, אבל לא ישחט בבין-השמשות דליל ששי, דשמא בין השמשות הראשון היה לילה ובין השמשות השני הוא יום.

כ יש דבר אחד שנכשלין בו רבים, ומצוי הוא במדינות אלו: שיש ישראלים שיש להם צאן לרווח הגיזה והחלב והוולדות, שמוסרים אותם לרועה, ואין לרועה שותפות בגוף הצאן כלל, רק לוקח חלק מן החלב והצמר; ואלו הצאן מולידים כל שנה, ויש בה הרבה צאן שמולידים בכורות שהם קודש, וצריך להזהירם לעשות תיקון לזה, שיעשו שותפות כפי הדין לגוי בגוף הבהמות, ואפילו חלק אחד ממאה סגי ליה בזה, ועליהם תבוא ברכת טוב.

מצורע · פתיחה

א הוא היה אומר: על שלשה דברים העולם עומד: על האמת, על הדין, ועל השלום (אבות א, יט). יש להבין: אחר שכבר קדם שמעון הצדיק שהיה משירי כנסת הגדולה, ועשה שלושה עמודים לקיום העולם בריש פרקין (משנה ב), והם: תורה, עבודה, גמילות-חסדים – מה ראה רבן שמעון בן גמליאל לחלוק לבחור לו שלושה אחרים? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דידוע הרמב"ם ז"ל (בפירוש המשניות כאן משנה יט) חילק הדיבור לחמישה חלקים שהם: האחד מצווה בו, זה חלק תורה ותפילה ושבח והודאה לשמו יתברך; והשני אהוב, והוא שייכות מדות הטובות השכליות; והשלישי מותר, והוא דיבור שצריך לדבר במשא ומתן ומסחר; והרביעי, נזהר ממנו, והוא דיבור שקר וחנופה ורכילות וליצנות וכיוצא; והחמישי נמאס, והוא דיבור שיחה בטלה. וידוע, גוף האדם נקרא עולם קטן כמו שאמרו רבותינו ז"ל בתיקונים; וקיום גוף האדם הוא על הדיבור, דכתיב (משלי יח, כא): "מות וחיים ביד לשון". ורבן שמעון בן גמליאל לא אירי בעולם העיקרי שדיבר בו שמעון הצדיק, אלא אירי בגוף האדם שגם זה נקרא בשם "עולם" בסתם, כמו שאמר רחמנא לרבי אלעזר בן פדת: ניחא לך דאחרבה לעלמא?! ופרשו בתיקונים, הכוונה על גופו; וזה שאמר: עמידה וקיום של הגוף, הוא על שלושה חלקים מגו חמישה, שהם: מצווה ואהוב ומותר, שפרטם הרמב"ם ז"ל; והדין, רמז לחלק הנקרא מצווה בו, שהוא אצל האדם בתורת חיוב מן הדין; והאמת, רמז לחלק הנקרא אהוב, שהוא עניין מידות השכליות, שגם המה בכלל האמת נחשבים; והשלום, הוא חלק הנקרא מותר בו, שהוא דיבור משא ומתן שבו ימצא האדם פרנסתו, ובזה יהיה שלום ביתו בינו לבין אשתו ובניו, דכד שלים חטי מכדא, נקט ואתי תגרא; וכן שלום יהיה בין הגוף והנפש, כי הגוף רוצה אכילה ושתייה ומלבוש, ואם יהיה האדם עוסק תמיד בתורה שהם ענייני הנפש – צועק הגוף וקורא תיגר על הנפש, דאיך יאכל וישתה ויתכסה עם יעסוק רק בצרכי הנפש? ובזה יובן בסייעתא דשמיא רמז הכתוב (משלי ל, כט): "שלשה המה מיטיבי צעד, וארבעה (המה) מיטיבי לכת"; והינו: "שלשה", המה שלושת חלקי הדיבור, "מיטיבי צעד" של הגוף, שיתקיים על ידם כמו שאמר רבי שמעון בן גמליאל; "וארבעה המה" ארבעה חלקים של פ"שט, ר"מז, ד"רוש, ס"וד, "מיטיבי לכת", שעושים לאדם מהלכים בעלית הסולם של הרוחניות והקדושה לעלות מעלה על-גבי מעלה; וכמו שפרשתי בסייעתא דשמיא על הפסוק (תהילים קיט, א): "אשרי תמימי דרך, ההולכים בתורת ה'" – "הלכים" דיקא, מה שאין כן המלאכים הם בסוג "עומדים", וכמו שכתוב (זכריה ג, ז): "ונתתי לך מהלכים בין העמדים האלה". ובאופן אחר נראה לי, בסייעתא דשמיא: הני תלתא דרבי שמעון בן גמליאל דאירי על הגוף שהוא עולם קטן; והינו, כי קיום העולם הוא על שלשה, שהם: צום, קול, ממון; והדין, רמז לצום, שהוא עניין יסורין ודין שעושה האדם בחומר גופו בעבור עוונותיו; והאמת, רמז לקול שהוא התורה, שהיא נקראת תורת אמת; ושלום, זה הממון שנותן לצדקה, שבזה מרבה שלום בעולם, וכמו שכתוב (ישעיה לב, יז): "והיה מעשה הצדקה שלום". ובזה יובן בסייעתא דשמיא: "שלשה המה מיטיבי צעד" – הם צום קול ממון, מיטיבי צעד לגוף, שעל ידי שלושה אלה יהיה לו מחילה וסליחה וכפרה על חטאות ועוונות ופשעים, וכיוון דשלשה אלה מחלישים כוח החומר שבגוף, כי הצום מחליש, והתורה נקראת "תשיה" (משלי ג, כא) – מתשת כחו של אדם (סנהדרין כו:), והצדקה מחסרת ממונו; אז ממילא הנפש תוסיף כוח, כי כפי חלישות וחסרון החומר – תוסיף ותגדיל הנפש כוח ועצמה; וכמו שכתבתי בסייעתא דשמיא על הפסוק (תהילים עה, ח): "כי אלוקים שפט, זה ישפיל וזה ירים", על דרך (בראשית כה, ג): "ולאם מלאם יאמץ". ולכן: "ארבעה המה מיטיבי לכת" – "ארבעה" הם נפש רוח ונשמה, ונשמה לנשמה, "מטיבי לכת" בכוח ואון ועצמה. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא (ישעיה מ, לא): "וקוי ה' יחליפו כח" – דמה שנחסר כוח הגוף, מוסיף כוח בנפש ועושה חליפין, ואין מפסידים כוח הגוף הנחסר, אלא לוקחים תוספת כוח בנפש. זה הכלל: כל מה שיהיה חולשה בכוח הגוף החמרי נוסף כוח וחוזק בנפש הקדושה, ולכן צווה השם יתברך את עמו ישראל לבלתי יאכלו כל דם, יען כי הדם מוסיף בחומר האדם עכירות וגסות, שיתעבה ויגדל החומר של הגוף, עד שיתקרב להיות כחומר הבהמה, וכמו שכתב הרמב"ן ז"ל, ובזה יגיע קלקול גדול לנפש, דמלבד שלא תוסיף כוח בזכות ורוחניות שלה, אלא גם היא תתעבה ותתגשם ותהיה קרוב לנפש הבהמית, ולכך נזהרנו מלאכל דם.

מצורע

א כל דם בהמה וחיה ועוף וכן דם שליל, אסור מן התורה; אבל דם דגים וחגבים מותר מן התורה, ואסרו חז״ל משום מראית העין; ואם יש בו היכר קשקשים, מותר. וכן דם האדם מותר מן התורה; ואסרוהו חז״ל אם פרש, משום מראית העין. לפיכך אם נשך הככר בשיניו ויצא דם ונתלכלך הככר, צריך לגררו כדי שיאכל הככר, אבל דם שעודנו בין השיניים, מוצצו ואינו חושש. וכן הוא הדין אם אצבעו מטפטף דם ממנה, יוכל להניח אצבעו בפיו אם הדם מטפטף להדיא, שניכר שהוא מטפטף מאצבעו; אבל אם נפסק הטפטוף ונשאר האצבע מלוכלך בדם, אסור להניח בפיו משום מראית העין.

ב בבהמה וחיה ועוף דם הנפש בכרת, אבל דם האיברים בלא-תעשה; והיינו אם יוצא לחוץ או נצרר באיבר או שנתעורר לצאת ונבלע במקום אחר, אבל אם הדם עודנו בבשר ולא פרש ולא נצרר שם, הרי זה מותר; לפיכך מותר לאכול בשר חי, ובלבד שידיחנו מן דם שמלוכלך בו, ובלבד שלא יהיה באותו בשר חוטין שיש בהם דם.

ג נצרר הדם בבשר מחמת מכה, צריך לחתכו כמה קרעים, ומולחו כדינו ומבשלו. ואם רוצה לצלותו, מותר בלא חיתוך ומליחה, דנורא משאב שאב הדם.

ד יש כמה חוטין בבשר שיש בהם דם שצריך לחתכן; ופה עירנו בגדד יע״א, הגם שנוהגין להוציא כל החוטין אף בחלק פנים של הבהמה, אפילו הכי נוהגים לשבר כל העצמות ואין מניחין עצם שלם. גם פה עירנו בגדד נוהגין לחתוך ראש הכנף בעוף קודם מליחה, כדי שדרך שם יוצא הדם על-ידי מליחה.

ה נמצא טיפת דם בביצה, בין בחלמון, בין בחלבון - נהגו שלמים וכן רבים לאסור; ואע״ג דמרן ז״ל לא אסר אלא בחלמון, אבל בחלבון פסק, זורק הדם ואוכל השאר - ראוי לאסור בכל גוונא, וכן נוהגים פה עירנו בגדד. וגם בביצה בת יומא אם נמצא דם אסורה, דלא פלוג רבנן. והיכא דנמצא דם בביצה שבמעי התרנגולת, יש אומרים דזורק הדם ואוכל השאר, ומיהו נכון להחמיר בה כדין ביצה בת יומא; ועיין מחזיק ברכה, סעיף קטן יו״ד. ודע דאע״פ שאמרנו לאסור הביצה שנמצא בה דם, בין בחלמון, בין בחלבון, כמו שכתב מור״ם ז״ל בהגהת השולחן, מכל מקום בשעת הדחק או בהפסד מרובה יש לסמוך על המתירים בנמצא בחלבון חוץ לקשר ולא נתפשט כלל; ועיין ״ערך-השולחן״. והנה עניין הקשר הוא ידוע, שיש לחלבון קשר בראשו החד, והוא דבר שנתפס מזרע הזכר ניכר לעין, שנראה שהוא מקושר יותר משאר חלבון, והוא דבר מועט קשור כמו חוטין; וגם בחלמון יש גם כן קשר, והוא בדמות כתר עגול כמלא רוחב עדשה גדולה; ולדעת הגאונים, יצירת האפרוח מן החלמון, ולכן מחמירים בחלמון טפי, וכן סברת מר״ן ז״ל; אך הרא״ה ורוקח סבירא להו, יצירת האפרוח מן החלבון, לכך מחמירין בחלבון טפי, ולא קימא לן כוותייהו.

ו הנותנים ביצים על כיסוי הקדרה כדי להצטמק ונמצא דם באחת מהם, מותר החמין שבקדרה, ואינו נאסר מכוח הביצים.

ז ביצים מוזרות שנפסדו מחמת שהתרנגולת ישבה עליהם - אם אין האדם נמנע לאכלם משום אסטניסות, הרי הם מותרים, ובלבד שיזרוק הדם; ודווקא בידוע דספנא מארעא. ופה עירנו בגדד נוהגים שלא לאכול ביצים מוזרות; חדא, משום מאיסות, ויש בהם משום שיקוץ; ועוד, אין ידוע לנו איזה היא ספנא מארעא, ועל הרוב הם מזכר; ועוד, גם בידוע דספנא מארעא דמתיר מר״ן ז״ל אפילו ישבה עליהם ימים הרבה - הא יש מחמירים אם ישבה עליהם שלשה ימים מעת לעת, ובכל אחת יש לחוש שמא ישבה ג׳ ימים, לכך אין אוכלים ביצים מוזרות כלל; ועיין במחזיק ברכה וחכמת אדם.

ח מותר לגמוע ביצה צלויה, ואין צריך להשגיח אם יש בה דם או לאו, וכן היה נוהג רבינו האר״י ז״ל, דאינו חושש לבדוק, דסמכינן על רוב ביצים שאין בהם דם; ומכל מקום כשעושין מאכל עם ביצים במחבת, נוהגים לראות ולעיין בביצים בעת שמשברים אותם אם יש בהם דם או לאו; ועיין במחזיק ברכה, סעיף קטן ט׳, יעוין שם.

ט בני-אדם שקונים בשר ומניחין אותו בקופות שדרכם להניח בהם פירות וירקות וככרות לחם וכיוצא, צריך למחות בהם שלא יעשו כן, מפני שהדם שעל הבשר נדבק בקופות, ואח״כ נדבק בפירות וירקות וככרות; ואפילו אם ירצו להדיחם, לא אריך למעבד הכי, כיון דהוי מידי דלאו אורחיה בהדחה, וכמו שכתוב בסימן צ״א; ועיין פרי חדש, סימן ס״ט, סעיף קטן כ״ד, והביאו המחזיק ברכה, סימן ס״ו, סעיף קטן י״ג, עיין שם. ואפילו אם הבשר נמלח, גם כן אין להניחו בקופות ההם, דחיישינן דלמא אוכל אותם בחלב, וכמו שכתב בשפתי דעת ז״ל.

י הבשר אם בשלו בלא מליחה, נאסר, מפני שהדם יפרוש ע״י הבישול, וחוזר ונבלע בתוכו, לפיכך צריך למלחו תחילה כדי לבשלו; מיהו, צריך להדיח הבשר קודם מליחה מן הדם שעליו בעין, ואח״כ ימלחנו. ולכתחילה צריך לשרותו במים חצי שעה קודם מליחה, וידיחנו וישפשפנו יפה יפה, וכל מקום שיראה בו דם צריך שפשוף יותר יפה; ובדיעבד אם לא עשה שריה במים, אלא רק הדיחו הדחה מעליא, מהני ליה. ויש מקומות שאין נוהגים לשרות

הבשר, אלא מדיחים אותו הדחה מעלייא ומולחים אותו כסתם מר״ן ז״ל שלא זכר שריה, אלא הדחה בלבד; וכן נוהגים פה עירנו בגדד יע״א; ומכל מקום צריכים להיזהר להדיח היטב ולשפשף בידיים בכוח, כי השפשוף הוא העיקר. וישפוך המים שהדיח ושפשף בהם, ויחזור וידיח פעם שנית במים שנית, וישפוך המים וידיח פעם שלישית, עד שיהיו המים בלי שום מראה רושם דם כלל; ומסתמא בשלוש פעמים יהיו המים נקיים בלי שום מראה רושם דם כלל; ועיין ש״ך וחות דעת וחוכמת אדם ושאר אחרונים ז״ל.

יא לפעמים ימצא אצל מוכרי הבשר בשר שלא נמכר בבוקר ונשאר עד הערב או עד יום שני; וזה, הדם שעליו נתייבש ונקרש, ואינו יוצא בהדחה בלבד; על-כן אפילו פה עירנו שנהגו בהדחה בלבד, מכל מקום בשר זה צריכין לשרותו במים חצי שעה, ואח״כ ידיחו אותו היטב וישפשפו בכוח, ובפרט מקום בית השחיטה, ואח״כ ימלחנו.

יב אם אחר שהדיח חתך כל נתח לשתיים או לשלוש חתיכות, צריך לחזור להדיח; ואם אחר שחתך מלח ולא הדיח פעם אחת, יש להתיר בהפסד מרובה, אבל בלא הפסד מרובה צריך לחוש. ואם מלח הבשר ושהה שיעור מליחה ואח״כ חתך, אין צריך לחזור להדיח ולמלוח שנית, שהרי פלט כל דמו; ועיין חוכמת אדם.

יג אחר שהדיח הבשר ימתין עד שיטפטפו המים קודם שימלחנו, כדי שלא ימס המלח מחמת ריבוי המים שעודנו על הבשר ולא יוציא דם, אבל לא ימתין עד שיתנגב לגמרי, דאז לא ימס המלח כלל, וישאר יבש ולא יעשה פעולתו להוציא הדם.

יד אם מלח ולא הדיח תחילה, אפילו אם לא נמלח אלא רק מעט כדרך שמולחין לצלי, ואפילו לא שהה במלחו שיעור מליחה, הרי זה אסור; מיהו, בהפסד מרובה או בערב-שבת ואי אפשר להכין אחר, אז יש לו תקנה שידיחנו וימלחנו שנית; ועיין מחזיק ברכה, סימן ס״ט, אות ד׳ ושאר אחרונים ז״ל. ואם לא הדיח ומלח שנית ובשלו, אין לו תקנה ואסור, ואפילו בהפסד מרובה ושעת הדחק, וכמו שכתב הפרי חדש וכרתי ופלתי ומחזיק ברכה, ועיין שפתי דעת, סעיף קטן י״ב.

טו חתיכה שנמלחה ולא הודחה הדחה הראשונה, ונתערבה באחרות שהודחו כדינן ונמלחו, ואין מכירין אותה חתיכה - אע״ג דמן הדין בטלה ברוב, מכול מקום צריך שיחזור וידיחם וימלחם שנית, מאחר דלא נתבשלה עדיין, וכמו שכתב מהר״י לבית-לוי, סימן ל״א; ועיין כנת הגדולה, הגהת הבית יוסף, אות צ״ה, מה שכתב על הספק ספקא שעשה הרב בזה, עיין שם; ובאמת קימא לן דעבדינן ספק ספקא בפלוגתא דרבוותא.

טז לא ימלח במלח דק כקמח, שאינו מפליט יפה; ואם אין לו מלח אחר אלא רק זה הדק, מותר למלוח בו. ואם מלח בו ואח״כ הביאו לו מלח אחר שהוא בינוני, אין מטריחין אותו למלחו בזה פעם שנית, דהוי בדיעבד, וכנזכר בשפתי דעת, סעיף קטן י״ז. ולא ימלח במלח גס ביותר שנופל המלח בזה מעל הבשר אילך ואילך, אלא ישחקנו תחלה שיהיה בינוני, וימלח בו.

יז שיעור שהיית הבשר במלח צריך שעה אחת, דהיינו ששים דקים; ובדיעבד סגי בשיעור מיל. ואמרו סימן על זה: ״במלח תמלח״ (ויקרא יב, יג)- מספר ״במלח״ עולה מספר ״מיל״. עוד אמרו סימן אחר: ״לבלתי אכול הדם״ (דברים יב, כג)- סופי תבות ״מיל״. ובשעת הדחק שצריך למהר לכבוד אורחין או לכבוד שבת, שאין לו שהות להמתין שעה אחת, או שהוא יוצא לדרך ואין ממתינים עליו, או לצורך חולה שצריך לאכול במהרה, יש להתיר בכל הני בשיעור מיל גם לכתחילה. והא דאמרינן מותר לכתחילה במיל לכבוד אורחין, היינו דווקא באורחין שהם בעלי תורה ובעלי שם טוב ומעשים טובים, או עני בן-טובים, או עשירים שאינם בעלי רשעה שראוי לכבדם, וכנזכר ב״פתחי-תשובה״, סעיף קטן י״ב. ומי שזימן את חברו לסעוד אצלו, הוי בכלל אורחים; ואם הוא יודע שצריך להקל בשבילו בעניין זה, לא יזמנו; ורק אם כבר זמנו והוצרך למהר – שרי, דגדול כבוד הבריות וכנזכר שם.

יח אחר שמלח הבשר ושהה שיעור מליחה כראוי, לא יבשלו אלא ע״י הדחה שתהיה באופן זה והוא תחילת הכול ינפץ המלח שעליו או ישטפנו במים כשאוחזו בידו באוויר ואח״כ ישים מים הרבה בתוך הכלי שרוצה להדיחו בו כדי שיתבטל כוח המלח שבציר בריבוי המים שקדם להיניחו בתוך הכלי ואחר שהניח המים בכלי יניח בו הבשר וידיחנו שלשה פעמים ובין הדחה להדחה יניח הבשר בכלי אחר מנוקב עד שישטוף הכלי שמדיח הבשר בתוכו אם ירצה להניח בתוך הכלי המנוקב שמלו בו צריך שירחץ תחלה את הכלי המנוקב ההא מן ציר המליחה שיש בו ואם לא נפץ המלח שעליו ולא שטפו אין לאסור כי המים הרבים שמניח בכלי להדיחו בהם מבטלים כוח המלח ואפילו אם יהיו מועטים עם כל זה מבטלים כח הציר.

יט אישה שבשלה בשר ושכחה אם מלחה אותו או לאו יש לאסור מספק ויש מתירים בהפסד מרובה ועיין במחזיק ברכה סעיף קטן י״ד ומיהו אם זוכרת שמלחה אותו אלא שכחה אם מלחתו משני צדדין או רק מצד אחד הרי זה מותר גם בהפסד מועט ועיין פרי תואר סעיף קטן י״ד.

כ בשר שנמלח ונתבשל בלא הדחה אחרונה, אפילו לדידן דלא קימא לן חתיכה נעשית נבלה בשאר איסורין, אלא רק בבשר בחלב - צריך שיהיה ששים כנגד המלח שבו, וגם בעינן ששים כנגד דם פליטה שעל פני הבשר; וכל מה שיש בקדרה מצטרף לשישים, אבל גוף הקדרה עצמה אינו מצטרף. ואם יש בקדרה כל כך כמו שיעור החתיכה שנמלחה ולא הודחה, הכל שרי, דודאי איכא שישים כנגד המלח שעל החתיכה, יען דהחתיכה עצמה ודאי היא שלושים נגד המלח שעליה; ואם אין ששים בקדרה נגד המלח ודם פליטה שעל הבשר, אפילו לא הושם אלא בכלי שני שהיד סולדת בו, הכול אסור; ויש מקילין בהפסד מרובה בכלי שני שהיד סולדת בו, אבל אם אין היד סולדת בו, מותר אפילו בהפסד מועט. ובסה"ק "רב-פעלים" העליתי בס"ד, דשיעור זה שכתב מור"ם, דהחתיכה עצמה היא ערך שלשים כנגד המלח, אין זה גזרת חכמים, אלא תלוי הדבר לפי ראות עיני המורה; דבאמת אין כל החתיכות שוות בזה, ואין המלח הנשאר על גבי הבשר אחר שיעור מליחה הוא שווה; ושם הבאתי דברי "ברית-מלח", דף מ"ז, דמשמע מדבריו - הא דבעינן ששים כנגד המלח, היינו אם הוא בעין, אבל אם נמס כל המלח, אין צריך לשער אלא כנגד הלחלוחית הנמצא על הבשר; ודייק לה מדברי הטור ומר"ן ז"ל; ועיין חות דעת בחידושים, סעף קטן ל"ג, יעוין שם. ועוד הבאתי שם דברי הגאון החסיד "כנפי-יונה", שהעלה וזה לשונו: דלפעמים יש ששים בחתיכה אם היא עבה, ולכן אם נראה להמורה שיש ששים בחתיכה נגד מלחו ומה שנדבק בו, יוכל לשער להכשירו כך בלי ספק, וכן משמעות השולחן ערוך; עד כאן לשונו הרב ז"ל, יעוין שם.

כא המלח שמלח בו פעם אחת – אסור למלוח בו פעם אחרת; ובדיעבד אם מלח בו פעם אחרת: אם כבר נתבשל הבשר, מותר; ואם עדיין לא נתבשל, ידיחנו ויחזור וימלחנו, אך יזהר למלחו לבדו, ולא עם בשר אחר שצריך למליחה; ועיין ב"שפתי-דעת", סעיף-קטן מ, יעוין שם.

כב אין מליחה מועלת לבשר לפלוט דמו אלא רק במלח; ומה שכתב ב"הלכות קטנות", סימן רי"ח, בעניין סוכר - היינו לעניין קרבן, אבל אין כוונתו לומר שימלח בו הבשר להפליט דם. ועיין "אמרי-אש", יורה דעה, סימן כ"ח, מה שקרה תיגר על חכם שהורה למלוח ב"האליון" שנקרא בלשון חכמים "צריף", וכתב שאין לבדות דבר מלבנו, ואין לנו אלא מה שאמרה תורה: "במלח תמלח" (ויקרא ב, יג); וכן כתב "שואל ומשיב" קמא, סימן קמ"ב; וכן כתב הגאון "כתב-סופר", יורה דעה, סימן ל"ז, שהמורה - שוטה וגס רוח, עיין שם; וכן כתב "דברי-חיים", יו"ד, סימן כ"ה. ועיין להגאון "יד-אליעזר", סימן ע"ד, יעויין שם. ואם כתבו כן בזה ה"צריף" שהוא חריף, כל שכן בסוכר; על-כן אין למלוח בשום דבר חוץ מן המלח. ומה שכתב בעקרי-הד"ט, סימן יו"ד, אות ל"ו, למלוח בסוכר - אחר הרוב טעות הוא, ואפילו בסוכר של מקומו. ועיין להרב הגאון רבי חיים פאלאג'י ז"ל ב"רוח-חיים", סימן ט', אות ה', שהתיר בסוכר; ושוב הורה הרב ז"ל ולא בוש, כי טעות הוא זה, והביא דברי הרב "חסד לאברהם" תאומים, סימן ל"ב, שסתם הפתח בשאר מינים חוץ מן המלח, ואפילו בדיעבד אוסר גם את הכלים, יעוין שם.

כג בשר שנתבשל בלא מליחה, או שנמלח ולא שהה שיעור מליחה ונתבשל, ואפילו שלא נתבשל לגמרי אלא רק שמו אותו בקדרה שהיד סולדת בו - צריך שיהיה בתבשיל שבקדרה ששים כנגד אותו בשר, ואז מותר גם אותו בשר עצמו שלא נמלח; ואם אין ששים, הכול אסור וגם הקדרה אסורה. והוא הדין השומן שנתבשל בלא מליחה, דצריך נמי ששים נגד כל השומן. ואם נשפך התבשיל וספק אם היה בו ששים, יש לאסור. ועיין "בית-הלל" ו"ערך-השולחן". ואם היו המים שבקדרה רותחין מאד כשנתנו שם את הבשר שלא נמלח, וברור להם הדבר הזה, יש להקל בשעת הדחק, כגון שהוא ערב-שבת, או היכא דאיכא הפסד מרובה, משום דהוי חליטה, שנתייבש דמו בתוכו ואינו פולט; ועיין "ערך-השולחן" ועקרי-הד"ט ו"שיורי-ברכה".

אחרי מות · פתיחה

א מרבה תורה, מרבה חיים (אבות ב, ח). נראה לי, בסייעתא דשמיא – דידוע דאורות המוחין נקראים "חיים", והלומד תורה בחלק הסוד שבה, ממשיך אורות המוחין שנקראים "חיים". וזה שאמר: "מרבה תורה" – "מרבה" דיקא, שלומד גם בחלק הסוד שבה, אז מרבה אורות המוחין שנקראים "חיים"; ולכן התורה נקראת "לחם", דכתיב (משלי ט, ה): "לכו לחמו בלחמי", כי ידוע דהלחם רומז לאורות המוחין, שהם שלושה הוויות בסוד חכמה בינה דעת שמספרם "לחם", ועל-ידי עסק התורה, מרבה באורות אלו. גם עוד נראה לי: נקראת "לחם" שהוא אותיות "מלח", המורה על הקיום, דלא סריח, ועושה קיום לבשר שנמלח בו – כן התורה קימת לעד ולא תשתנה, והיא עושה קיום להעוסק בה. גם עוד: כמו שהמלח יש לו כוח להפליט הדם מן הבשר, כן התורה מפלטת הזוהמה והסיגים מן האדם העוסק בה.

אחרי מות

א כשמולח הבשר להפליט הדם שלו כדי לבשלו, צריך למלחו משני צדדים; ואם החתיכה עבה, אין צריך לחתכה לשניים. ויזהר לפזר עליו מלח בכולו, שלא ישאר בו מקום בלא מלח. ובדיעבד אם לא פיזר מלח בכולו ממש - כיון דמלח משני צדדים, מותר. וצריך שימלחנו עד כדי שלא יהא ראוי לאכול עם אותו מלח. ואין צריך להרבות עליו מלח ביותר שיהיה עליו מלח עב כבניין; ורק צריך לדקדק לפזר על כולו, שלא יהא מקום פנוי בלא מלח. והעופות ושאר חתיכות החלולים, צריך למלחם גם מבפנים. וכן יזהר לקרוע העופות מצד אחד, כולו או רובו; ולא כאותם שנוהגים לעשות רק נקב קטן בעוף כדי להוציא הבני-מעיים, מולחין; כי אלו אינם יכולים למלוח יפה מבפנים.

ב אם לא מלח העופות מבפנים אלא רק מלח מבחוץ, וכן חתיכת בשר שלא נמלחה אלא מצד אחד דווקא - אע״ג דמרן ז״ל מתיר בדיעבד, צריך להורות כסברת הרמ״א דאוסר בדיעבד; ורק בהפסד מרובה או בשעת הדחק לכבוד שבת, יש להתיר כסברת מרן ז״ל. ועיין ״מנחת-יעקב״, כלל ט״ו, סעיף קטן ט״ו, ו״ערך-השלחן״, אות ח׳. ואפילו אם הצד שנמלח הניחו למטה, יש להתיר בהפסד מרובה. ועיין ״פתחי-תשובה״ ו״יד-אפרים״. ומיהו עופות שלא נמלחו אלא מצד אחד מבפנים ומבחוץ, דהיינו שלא נמלח אלא צלע אחד של העוף, אבל הצלע השני נשאר כולו בלי מליחה - הן מבחוץ, הן מבפנים - הרי זה אסור אפילו בדיעבד גם לדעת מר״ן ז״ל; ואפילו בהפסד מרובה נמי אסור, מפני שהחלל מפסיק, ואין הדם שבצלע השני נגרר ויוצא. ודע דאע״ג שכתבנו בחתיכה שנמלחה מצד אחד, וכן בעופות שנמלחו מבחוץ דווקא, דיש להתיר בדיעבד בהפסד מרובה או צורך גדול - היינו דווקא אם נתבשל הבשר, אבל אם עדיין לא נתבשל, לא יבשלנו, אלא כך יעשה: דאם הוא תוך י״ב שעות שנמלח וכבר הודח אחר מליחה, דנסתמו נקבי הפליטה שבו - אז יחזור וימלחנו משני צדדים, כדי שצד השני יפלוט ציר דידה; ואם לא הודח אחר המליחה, אין צריך למלוח אלא רק הצד השני שלא נמלח. ועיין משבצות זהב וחות דעת. ואם הוא אחר י״ב שעות מעת שנמלח, אז תקנתו הוא שיצלנו, דנורא משאב שאב; ובין אם הודח, ובין אם לא הודח, מותר בכל גוונא. ועיין כנסת הגדולה, הגהת הבית יוסף, אות קט״ו. ואע״ג דהרב ״יד-אפרים״ עשה תקנה לבשלו גם כן הנה הגאון שפתי דעת לא סמך על זה להתיר, וכנזכר בסעיף קטן כ״ג. ועוד - הרב ״יד-אפרים״ עשה תנאי בתקנת הבישול, להשגיח בעת המליחה שלא יתהפך, עיין שם; ויש לחוש שמא לא ישגיח יפה בזה, לכן תקנתו הוא בצליה דווקא.

ג הראש חותכו לשניים, ומוציא את המוח מתוך הגולגולת וקורע את הקרום, ומולח המוח, וחותך הגולגולת שתי וערב, ומולח הראש יפה לצד פנים, וחוזר ומולח אותו מבחוץ על השיער, שאין השיער מעכב ע״י המלח להפליט הדם. ואם לא חתך את הראש לשניים, ולא הוציא המוח מעצם הגולגולת, אלא רק נקב את עצם הגולגולת, שרי. ועיין שפתי דעת ומחזיק ברכה ועוד אחרונים; ודלא כהרב ״בית-יעקב״ ז״ל. ואם חתכו לשניים ומלח מצד הפנים בלבד ולא מצד השני של השיער - דינו כדין חתיכת בשר שנמלחה מצד אחד בלבד שכתבנו לעיל. ודע כי דרך זה של חתיכת הראש לשניים והוצאת המוח מעצם הגולגולת נוהג גם בעוף; אלא שבעוף, דרך העולם להשליך הראש מחמת גריעותו, ואין מבשלים אותו; ורק פה עירנו בגדד יע״א יש להם מנהג קדמון, שמביאים עם הכלה כשתלך מבית אביה לבית בעלה בליל הראשונה של החופה תרנגול ותרנגולת שחוטין ומבושלים, ומקפידים לבשלם עם הראש שלהם, כי עיקר הסימן טוב שלהם הוא בזה. ואני אמרתי שזה המנהג נתקן מזמן קדמון, שהיה מנהגם להוליך עם החתן וכלה תרנגול ותרנגולת חיים, סימן לפריה ורביה; ויצא מזה תקלה שנחרב טור-מלכא ונהרגו כמה נפשות, כדאיתא בגיטין, דף נ״ז (עמוד א). ויתכן אחר מאורע ההוא בטלו המנהג להוליך חיים, והיו מוליכין שחוטים ומבושלים. ואיך שיהיה - מנהג זה ישנו בעירנו; וכיון שהם מקפידים לבשלם עם הראשים שלהם, צריך להזהירם שיהיו נוקבים קודם מליחה את עצם הגולגולת, ושרי.

ד הקולית ושאר עצמות שיש בהם מוח, צריכין מליחה; אך מותר למלחם כך כמו שהם שלמים, ואין צריך לשברם ולנקבם, כי מליחת העצם תועיל למוח שבתוכו, דכוח המלח נכנס בפנים ומוציא הדם, ואין העצם מעכב. ואם נתבשל העצם בלא מליחה, נאסר המוח שבתוכו, דמחזיקינן דם במוח. ואם אין ששים כנגד המוח שבעצם, נאסר התבשיל שנתבשל עמו; ואם יש ששים, אז אף המוח מותר; אבל לא בעינן ששים אלא רק כנגד המוח ולא כנגד העצם. ואע״פ שכתב רמ״א ז״ל דלכתחילה לא ימלח העצם שיש בו מוח עם שאר בשר - כתבו ״הכנסת הגדולה״ הגהת הבית יוסף, סוף אות יו״ד, וה״פרי חדש״, סעיף קטן יו״ד, דאנחנו נוהגים לכתחילה למלחו עם בשר, דאנו מחזיקין בו דם כשאר בשר. וכן המנהג פשוט בעירנו בגדאד יע״א למלחם עם שאר בשר. ולעיל בפרשת טהרות (מצורע) כתבתי דפה עירנו בגדאד יע״א נוהגין לשבר כל העצמות קודם מליחה, ואין מניחין עצם שלם.

ה הטלפיים הם חלולים מבפנים, ואין הבשר דבוק בכולן; לפיכך צריך לחתוך מעט למטה ומולח, ויניח מקום החתך למטה כדי שיזוב הדם, וימלח גם מבחוץ על השיער; ויזהר שיהא בחיתוך זה נקב ממש, וטוב שיהיה גדול כל כך שיתראה הבשר ממנו. ואם שכח ולא חתך הטלפיים, ומלח הרגל עם הטלפיים בלתי חתוך: אם לא בישלם עדיין, יחתכם וימלח שנית אחר חיתוך; ואם כבר בישלם או מלגם ברותחים, אין נאסרים, דמהני להו בדיעבד

אותה מליחה שמלחם בלא חיתוך הטלפיים, והתבשיל מותר אע״ג דליכא ששים נגד הטלפיים; וכמו שכתב מרן בבית יוסף, סימן ס״ח, דבדיעבד כדאי הם אותם רבוותא לסמוך עליהם, עיין שם; וכן כתבו גדולי האחרונים ז״ל; ודלא כהרב ״תורת-חסד״ דמחמיר בזה; כן כתב הרב מחזיק ברכה, אות ד׳. ורק אם עדיין לא בשלם ולא מלגם, צריך לחזור למלחם אחר חיתוך הטלפיים כדכתיבנא; וכן הורה מורי הרב ז״ל.

ו האווזים והתרנגולים, נוהגים להסיר גם כן מהם ראשי הציפורניים, וכנזכר ב״בית-הלל״. ופה עירנו בגדאד יע״א, מנהגם בעופות ותרנגולים לחתוך כל הארכובה התחתונה עד צומת הגידים.

ז אם רוצה להבהב העופות משיורי נוצה שבהם קודם מליחה, לא יניחם על האש, אלא יאחזם בידו ויעבירם בלהבת האש הנה והנה כדי לחרוך שיורי הנוצה שבהם. וטוב לחרוך אותם על אש של קש ותבן, שאין להם חמימות כל כך; אך נוהגים לחרוך ע״ג אש של עצים, אין למחות בידם; ורק יזהרו שלא ישהם באחיזתו הרבה, אלא יהפכם ויגלגלם הנה והנה. ופה עירנו בגדאד יע״א נוהגים להבהב ולחרוך ע״ג אש של עצים. גם צריך להדיח בית-השחיטה תחילה; וכן אם יש דם בעין על העוף, ירחצנו קודם הבהוב. גם יחתוך חוטין שיש בלחי. וכל זה לכתחילה, אבל בדיעבד אם לא הדיח בית-השחיטה ולא הסיר החוטין, אינו נאסר; ורק יטול או יקלוף מקום הדם.

ח הריאה של בהמה, שקורין בערבי ״אחמירין״, נהגו לקרעה ולפתוח קנוקנות הגדולים שבה, ומולחין אותה ומבשלים אותה. ואם מלחו ובשלו אותה בלא קריעה, מותר בדיעבד.

ט הכבד של בהמה, שקורין בערבי ״סווידין״, יש בו ריבוי דם ואין לו תקנה לבשלו על-ידי מליחה, אלא קורעו שתי וערב וצולהו צלייה גמורה, ואח״כ יכול לבשלו; אך צריך שידיחנו אחר צלייה קודם הבישול. ואע״ג דיש מתירים לצלותו חצי צלייה - הנכון הוא שיצלהו צלייה גמורה. ואם ירצה למלוח הכבד קודם צלייה, יזהר למלחו אחר שתוחבו בשפוד, ויצלנו תכף, וכן נוהגין. וכן אם מולחו עם הבשר, יזהר להניחו למטה תחת הבשר ולא למעלה. והמנהג למלחו לבדו שלא עם הבשר.

י כבד של תרנגולים ושאר עופות הוא חלוק לשניים, וצריך לחתוך כל חלק שתי וערב. וזה הכבד יש בו ריבוי דם, ואין לו תקנה במליחה אלא רק בצליה. ואם בשלו ולא צלאו, אפילו אם מלחו, לא מהני ליה כלום ואוסר כל התבשיל, וצריך שישים כנגדו; אך אחר שצולהו צלייה גמורה, יוכל לבשלו.

יא הלב, קורעו ומולחו ואח״כ יבשלו אפילו עם בשר. אך הרבה נוהגין שלא לאכול לב - בין של בהמה, בין של עופות מפני דמטמטם את לבו של אדם. ולפי דעת רבנו האר״י ז״ל גם מוח וכבד מטמטמין לבו של אדם, ואין לאכלם; וסימנם: ראשי תבות ״מלך״. וראוי שהזכרים יזהרו בהם ביותר שלא לאכלם; וכן העוברות ומניקות גם כן יהיו נזהרים לבלתי יאכלו שלשה הנזכרים.

יב הכליות וביצי זכר, דינם כשאר בשר, ומותר למלחם עם בשר; ורק יסיר הקרומים והחלב מהם. והוא הדין דשרי לצלותם עם בשר.

יג קורקבן שקורין בערבי ״גאנצי״, וכן הזפק שקורין ״חוצלה״ - צריכין מליחה. והטחול, דינו כשאר בשר. בני- מעיים בלא שומן שעליהם, מותר למלחה עם בשר; ויש נוהגין שלא למלחם עם בשר, והוא מנהג יפה ונכון.

יד מולחין הרבה חתיכות זו על גב זו; ואע״פ שהתחתונה גומרת פליטתה קודם העליונה - לא אמרינן בולעת התחתונה מן העליונה; לפי שהבשר שוהה לפלוט ציר, וכל זמן שפולט ציר, אינו בולע; ואפילו שמתקבץ ציר ועומד בגומא שבין החתיכות, מותר. מכל מקום נוהגים לכתחילה שכל חתיכה שיש לה בית-קיבול, מהפכין אותה כדי שיזוב הדם, ובדיעבד אין לחוש. וכן מולחים בשר עוף עם בשר בהמה ואין חוששין; והיינו מטעם כיון דשוהה לפלוט ציר, אינו בולע.

טו ביצים הנמצאים בתרנגולים אחר שחיטה - אם לא נגמר החלבון אלא רק החלמון, צריכין מליחה כשאר בשר, ועם כל זה יזהרו למלחם לבדם; ובדיעבד אם מלחם עם בשר, לא אוסרים ולא נאסרים. וכל זה בביצים שאין להם אלא חלמון, אבל ביצים שנגמרו בחלבון וחלמון, הרי אלו ביצים גמורות, ואין למלחם עם בשר אלא לבדם. ואע״ג דשרי למלחם ע״ג הבשר חוששין שמא נשמטים ונופלים. ואם מלחן עם בשר, נאסרים כדי קליפה בלבד, ויסיר הקליפה ומותרים; אבל לא יוכל לבשלם קודם שיסיר הקליפה, אלא יסיר הקליפה ואח״כ יבשלם. וביצים אלו שנגמרה קליפתם הקשה שנמצאו בבטן התרנגולת, נהגו שלא לאכלם בחלב.

טז אין מולחין אלא בכלי מנוקב, או ע״ג קשין וקיסמין, או במקום מדרון, בעניין שאם ישפוך שם מים, יצאו מיד. ודף חלק ברהיטני שהמים זבים ממנו, אין צריך להניחו במדרון, אבל אם אינו חלק ברהיטני, צריך להניחו במדרון כדי שיצאו המים ממנו. ואפילו בכלי מנוקב יזהר לכתחילה שיהיו הנקבים פתוחים; ולכן לא יעמיד הכלי ע״ג קרקע, כי זה הוא כמו כלי שאינו מנוקב; ומשום הכי ראוי להחמיר שלא למלוח בשר ע״ג קרקע, וכנזכר בתורת חטאת, כלל י״א, דין ד׳, יעוין שם.

יז יש מחמירין קצת לשום תוך הכלי מנוקב קש או קיסמין, כי הבשר יסתום הנקבים; ואין לחוש כל כך לזה; והמחמיר, תע״ב. ופה עירנו בגדאד יע״א מנהגם למלוח תוך סלים העשויים וארוגים מעצים דקים, ונקביהם גדולים וגבוהים מן הקרקע, וזה הוי כמו קש וקיסמין בתוך כלי מנוקב, שאי אפשר לחוש שהבשר יסתום הנקבים. מיהו, יש מיני כלים פה עירנו שקורין אותם בערבי ״זנבילי״, והם ארוגים מעצי לולבים, ואריגתן מהודקת שאין נראה בהם שום נקב למראה עיניים - אסור למלוח בהם; דאע״פ שאם תניח בהם מים, יזוב מהם - הנה על הרוב ישאר מעט ציר מכונס בתוך הכלי שלא יזוב למטה, ובפרט אחר שיתלחלח הכלי הזה, ובפרט אם יהיה מונח ע״ג הקרקע.

יח אם מלח בכלי שאינו מנוקב, אסור להשתמש באותו כלי בדבר רותח אפילו אחר שהודח הכלי. ואם נשתמש בו: אם הוא דבר יבש - בין שהוא נגוב לגמרי, בין שיש לו רטיבות קצת - הנה אם הכלי הוא צונן ומה שהניח בתוכו חם, אין צריך אלא כדי קליפה, שהוא שיעור פחות מנטילת מקום; אבל אם שניהם חמין, או שהכלי חם ומה שהונח בתוכו צונן דתתאה גבר - שורת הדין הוא, אם יש לו רטיבות קצת, צריך נטילת מקום, ואם הוא נגוב לגמרי, סגי בקליפה; ועיין שלמי חגיגה ופרח חדש. במה דברים אמורים? כשנשתמש בו בדבר יבש, אבל אם הוא דבר לח, אז שורת-הדין הוא: אם שניהם חמין, או דהכלי חם ומה שהונח בו הוא צונן, בעינן ששים נגד קליפה של הכלי. ויש אומרים: גם לדידן בעינן ששים נגד שיעור קליפה של הכלי הזה שמלח בו. ואם זה הכלי צונן והמונח בו רותח, יש אומרים: לדידן דאזלינן בתר מר״ן ז״ל, לא בעינן ששים נגד קליפה של הכלי; ונכון להחמיר כדבריהם וכנזכר באחרונים ז״ל. וכל זה שכתבנו הוא ברוצה להשתמש באותו הכלי בדבר רותח, אבל אם ישתמש בצונן: אם הוא כלי-חרס, ידיחנו תחילה; ואם אינו כלי-חרס, שרי בלא הדחה, ורק יקנחנו היטב קודם שישתמש בו; ועיין ״כרתי״ ושפתי דעת וחכמת אדם ושאר אחרונים.

יט אם הכלי שמלח בו הוא מנוקב: אם הוא כלי חרס, מותר להשתמש בו בצונן ואין צריך הדחה, אלא סגי בקינוח היטב, אבל בדבר רותח, אסור אפילו בדיעבד; ואם אינו כלי-חרס, אינו אסור אפילו ברותח, ורק יש לחוש ברותח לכתחילה. וכל זה הוא לעיקר הדין, אבל כבר נהגו העולם שלא להשתמש בכלי שמולחין בו אפילו בצונן, ומנהג ישראל תורה הוא, וכנזכר בשולחן גבוה, והביאו זכור לטברהם, וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדאד יע״א.

כ בשר שנמלח בכלי שאינו מנוקב שיעור מליחה לקדרה, דהיינו שאינו נאכל מחמת מלחו, ושהה בכלי ההוא כשיעור שיתנו מים על האש ויוכל להרתיח, אז כל מה שממנו בציר אסור לאכלו אפילו צלי; וחלק החתיכה שחוץ לציר, אין אסור ממנו אלא כדי קליפה, דהיינו שיקלוף במקום שנגע בחתיכה שהוא בציר. ואפילו אם יש בחתיכה שומן, דינא הכי; אבל אם לא נמלח אלא רק מעט, שאין בו שיעור זה דאינו נאכל מחמת מלחו; וכן נמי אם לא שהה שיעור שיתנו מים על האש וירתיח, אז גם החתיכה שהיא בתוך הציר אינה נאסרת אלא כדי קליפה. ועיין ״פרי-תואר״, סימן צ״א, סעיף-קטן ט׳. וכל זה הוא לדידן דאזלינן בתר הוראת מר״ן ז״ל, אך בני אשכנז הם מחמירים כסברת מור״ם ז״ל לאסור גם החתיכה שחוץ לציר, וגם אם נמלח מעט ושהה מעט. ועיין פרי חדש, סעיף קטן ג׳. ודע דלדידן דלא אסרינן אלא מה שבתוך הציר, הנה אם הוציאו החתיכה מן הציר, ולא נודע איזה צד היה מונח תוך הציר, ויש ספק שמא רוב החתיכה היה בציר, אז כל החתיכה אסורה מספק; אבל אם ברור לנו דלא היה רוב החתיכה בציר, אלא הרוב היה חוץ לציר, ורק לא ידעינן איזה צד היה בציר, אז כל החתיכה מותרת משום דבטל ברובא, ואין צריך חד בתרי, וכמו שכתב הגאון ״פלתי״, סעיף קטן ט׳, עיין שם. ובסה״ק ״רב-פעלים״ הארכתי בס״ד בתשובה בדבר זה.

כא שיעור השהיה כדי שיתנו מים על האש וירתיח, משערין זה בכלי בינוני ששוליו לא עב ולא דק, וכן במים לא מרובים ולא מועטים, וכן באש לא מרובה ולא מועט. מיהו, יש להסתפק בכיסוי: אם דווקא מכוסה שממהר להרתיח, או אפילו מגולה. ועיין מחזיק ברכה, אותיות מ״ו ומ״ז, יעוין שם.

כב אע״פ ששהה הבשר שיעור מליחה, לא יחתוך לכתחילה ממנו בסכין קודם שידיחנו; וכיון שהדיחו פעם אחת שרי לחתוך ממנו בסכין לכתחילה. ובדיעבד אם חתך קודם הדחה, אין צריך להגעיל הסכין, ורק צריך להדיחה; ועיין באחרונים ז״ל.

קדושים · פתיחה

א אם אין חכמה – אין יראה; אם אין יראה – אין חכמה (אבות ג, כא). יש להבין: מאחר שתלה היראה בחכמה, איך חזר ותלה החכמה ביראה? ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דידוע שיש שני מיני יראה: האחת, יראה חיצונית שהוא ירא את השם מפני העונש, או בשביל השגת הטובה; והשנייה, יראה פנימית, שהוא ירא את השם מפני שהוא אלוקינו והוא בראנו וברא את כל העולם, ואיהו רב ושליט, עקרא ושרשא דכל עלמין. וזו יראה הפנימית, אי אפשר לזכות לה עד שיזדכך חומר האדם ותזדכך נפשו מן הסיגים שבה; כי בעודו בסיגים ועכריות בלתי זיכוך, מוכרח שתהיה כוונתו בשביל הנאתו.

ב ונודע כי עסק התורה שהוא החכמה, הוא העיקר המזכך חומר האדם ומטהר נפשו מן הסיגים שבה; ולכן נקרא "אדם", דאות אלף רומז לעסק התורה לשם שמים, כי אלף לשון למוד כמו (תהילים נה, יד) "אלופי ומידעי", וכן (איוב לג, לג) "אאלפך חכמה". וצורת האלף היא וא"ו ושני יודין שמספרם כ"ו כמנין שם הוי"ה, רמז שהלימוד יהיה לשם השם.

ג ועל-כן עושה בירור ארבע בחינות אחד-עשר סמני הקטורת שיש בארבעה עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה אשר בעשיה. כי ידוע של[1] עולם מן ארבעה עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה, יש בו ארבעה עולמות אצילות בריאה יצירה עשיה, ולכן אנחנו לומדים אחד-עשר סמני הקטורת בבוקר בתפילת העשיה שהוא בסדר הקרבנות – פעם אחת בפסוקי תורה שבכתב, ופעם אחת בתורה שבעל-פה שהיא הבריתא; וחוזרים גם-כן קודם "עלינו לשבח" לומר גם-כן פעמיים: אחת בפסוקים "קח לך סמים", שהם תורה שבכתב, ואחת בבריתא, שגם זה האמירה בעולם העשיה; הרי ארבע פעמים כנגד ארבע בחינות אחד-עשר סמנים שיש באצילות בריאה יצירה עשיה שבעשיה; וארבע פעמים אחד-עשר הם מספר "דם" של אדם, לרמוז דעל-ידי למוד התורה הרמוז באלף, יהיה בירור בארבע בחינות אחד-עשר סמנים שהם "דם", ובזה ממילא יזדכך חומר גוף האדם בארבעה יסודות שלו, ותטהר הנפש מן הסיגים בארבעה יסודות שבה, ואז יוכל האדם לזכות ליראה פנימית. ולזה אמר: "אם אין חכמה" היא התורה שנקראת בשם "חכמה", שהיא "כח מה" כמספר "אדם" שעולה מ"ה – "אין יראה" היא יראה פנימית; ו"אם אין יראה" היא יראה חיצונית, שתקדם להיות אצל האדם – "אין חכמה", שאם לא יקדם אצלו יראה, איך ימשך לבו לעסק התורה?

ד ובזה יובן הטעם שהתורה נדמית לאש, דכתיב (ירמיה כג, כט): "הלוא כה דברי כאש נאם ה', וכפטיש יפצץ סלע" – לרמוז, כמו שהאש טבעו לנקות כל דבר מעכריות וסיגים שבו, כי הבשר יתבשל ויתרכך באש, וכן הדם שהוא הסיגים שבבשר, שיצא מן הבשר על-ידי האש כמו שאמרו רבותינו ז"ל (פסחים עד, ב) נורא משאב שאב את הדם, כן התורה מטהרת הנפש ומושכת ממנה הסיגים שבה; ולכן התורה נקראת "אשה" (משלי לא, י), כי "אשה" אותיות "האש". ולכן תמצא "תורה" עולה מספר תרי"א, ורוב מספר תרי"א הוא מספר "אשה" שהוא "האש" – לרמוז שהתורה מושכת הסיגים מן הנפש ומזככת חומר הגוף, כטבע האש דמשאב שאב את הדם ומבשל הבשר.

קדושים

א הצלי אין צריך מליחה, לפי שהאש שואב הדם שבו מעצמו בלא מליחה; לפיכך במקום שאין מלח מצוי, יצלה הבשר ואח"כ יוכל לבשלו - וכן עושים אלו השותין משקה סמנין שקורין "עשבא" (עשב להרגעת מירוץ הדם), שאין אוכלים שום דבר שיש בו מלח כל זמן ששותים משקה זה - שיעשו כך, לצלות הבשר, ואח"כ יבשלוהו כרצונם. ואם צולהו ע"ג הגחלים ממש, אע"פ שאין מקום אויר חלל בין הצלי לגחלים כדי שיזוב הדם, לית לן בה, דמכל מקום נורא משאב שאב הדם, ואינו מניחו לחזור להיבלע בבשר; ולא עוד, אלא אפילו צולהו על הקרקע של התנור שהוא גרוף וקטום, דאין כאן אש בעין אלא חרסו של תנור הוא חם מאוד ורותח, שרי; מפני שתוקף החום לבדו הוא שורף, ולא חיישינן שמא אחר שנפלט הדם חוזר ובולע, וכנזכר בפוסקים ז"ל; ועיין להגאון חקרי לב, יורה דעה, חלק א, סימן ל"ו, דף נ"ה, ו"יד-אפרים", סימן ט"ו. והגם דהגאון הצל"ח בפסחים, ריש פרק צולין מחלק בין על ידי האש עצמו לבין החום בלבד - יש לסמוך על רובא דמתירין; מיהו, אין להתיר לצלות הבשר בתוך המחבת בלי שום משקה אע"פ שהיא על האש וחמה כמו גחלים ממש; והטעם, מפני שהיא כלי, ולא חשיב זה צליה וכנזכר בחקרי לב ז"ל שם, יעוין שם.

ב הא דאמרינן נורא משאב שאב, היינו דווקא דם המכונס בבשר שהוא עודנו בקרבו ולא יצא עדיין; אבל אם דם אחר נטף על הבשר, הנה בזה אדרבא, טבע האש להבליע זה הדם בתוך הבשר ואינו שואב אותו; מיהו, לדעת מר"ן ז"ל דסבירא להו, חום שהיד סולדת בו, אם הוא בלא רוטב כגון צלי או אפוי או מבושל, אינו אוסר אלא כדי נטילה, וכנזכר בסימן ק"ה, גם הכא אינו אוסר בצלי אלא כדי נטילה. ולדעת מור"ם ז"ל שם, דבעי ששים, גם הכא אוסר עד ששים; לפיכך אם נטף על הצלי דם - בין שהוא נטף עליו בשעה שהוא אצל האש, ובין שנטף עליו כשהיה צונן - הרי זה אוסר לדידן, דאזלינן

בתר מר״ן ז״ל, כדי נטילה; ולהאשכנזים, דאזלי בתר מור״ם ז״ל, עד ששים. וכן הוא הדין אם נטף עליו אחר שהסירו מן האש בעודו חם הרבה כחום שהיה בו על האש, נמי דינא הכי; ועיין ״כרתי״, סימן ע״ו, סעיף קטן א׳.

ג אם גבינה קרה ולחה נפלה על הצלי בעודו חם, צריכה הגבינה קליפה, מפני שבלעה מן הבשר; דאע״ג דלא פלטה - בולעת טעם בשר, וכנזכר ב״שיורי-ברכה״ בשם ״חוות-יאיר״ ז״ל.

ד אע״ג דאמרנו: הצלי אין צריך מליחה, מכל מקום המנהג לפזר עליו מלח מעט כשהוא תחוב בשפוד, וצולה אותו תכף ומיד כדי שלא יתמלא המלח שפיזרו עליו מדם. ועיין משבצות זהב, סעיף קטן ד׳. וצריך להזהיר בזה, כי יש נשים עצלניות, ואחר שיפזרו עליו מלח, שוהין הצלייה אם יזדמן להם עסק אחר. וצריך להזהירם עוד: בין בצלי זה, בין בצלי שצלו אותו בלא מלח כלל - שלא יגלגלו השפוד תמיד, אבל באקראי, לית לן בה. ועיין ״מנחת-יעקב״, כלל ט׳, סעיף קטן ו׳, ושפתי דעת, סעיף קטן י״ב ושאר אחרונים. ואותם ששותין משקה שקורין ״עשבא״, שמקפידים שלא יניחו מלח על הבשר כלל, יכולים לצלותו בלא פיזור מלח תחלה אפילו דבר מועט.

ה בשר זה שצולין בלא מליחה, או אם מולחו מעט - כשתוחבו בשפוד וצולהו מיד, הנה אם רצה לבשלו אחר צלייתו, צריך להיזהר לצלותו צלייה גמורה, דהיינו כל צרכו, ולא סגי בחצי צלייתו, דכן הוא דעת מר״ן ז״ל; ואע״ג דמור״ם ז״ל סובר דסגי בחצי צלייתו - אנן בתר מרן ז״ל גרירן. ואע״פ דפה עירנו נוהגים בכבד שצולין אותו חצי צלייתו ואח״כ מבשלים אותו - אין ללמוד דין הבשר מדין הכבד, דיש לומר: דווקא בכבד נהגו בכך, משום דאע״ג דכבד יש לו ריבוי דם יותר, עם כל זה רכיך הוא טפי מן הבשר, ובחצי צליה דידיה פועל האש יותר מחצי צלייה של הבשר. ועוד, דגם בכבד אין מנהג ברור וחזק, יען כי דבר זה אינם עושים אלא בבתי העניים, שיבשלו הכבד אחר הצלייה; ורוב בני-אדם אוכלין הכבד צלי, ומעוטא דמיעוטא הם המבשלים אותו, ויש לומר מחסרון ידיעה נהגו כך ואין זה מנהג ותיקין. ולכך ראוי להורות להם שגם הכבד יצלוהו צלייה גמורה כשרוצים לבשלו; וכל שכן הבשר שנצלה בלא מליחה שצריך לצלותו צלייה גמורה, וכדעת מר״ן ז״ל; מיהו, אותם ששותים משקה שקורין ״עשבא״, שכל תבשיל שלהם בזמן ששותים משקה הנזכר, שהוא משך שלושים או ארבעים יום, כולו מבשר צלוי - יש להקל להם לצלותו חצי צלייה ולבשלו, מפני שאם צולין אותו צלייה גמורה, לא יהיה טעם בשר בתבשיל, שיזוב שומן הבשר בצליה; וכיון דשותין זה בשביל חולי, יש להקל להם.

ו בשר שלא נמלח, או שנמלח בעודו בשפוד ונצלה מיד - טוב להיזהר שלא יסירו השפוד שתחוב בו הבשר מן האש כדי לתקן האש או לסיבה אחרת קודם שנצלה הבשר חצי צלייתו. ואע״ג דפה עירנו נהגו היתר בזה, ויש להם על מה שיסמוכו, עם כל זה בעל-נפש יחמיר להיזהר בזה, ותבוא עליו ברכה.

ז בשר זה שצולין בלא מליחה, או שנמלח מעט בעודו בשפוד, אין נותנין ככר לחם וכיוצא תחת הצלי כדי לקבל שומן הנוטף ממנו. גם לכתחילה אסור לצלות בשר שנמלח כדינו קודם צלייה עם בשר שנצלה בלא מליחה; ובדיעבד מותר. ויש אוסרין לכתחילה ליתן בצלים בשפוד בין חתיכת בשר לחתיכת בשר ולצלותם יחד, ויש מתירין; והמחמיר, תבוא עליו ברכה. ועיין מחזיק ברכה, סימן ע״ג, אות ט״ו.

ח בשר שנמלח כדרכו לקדרה ששהה שיעור מליחה ורוצה לצלותו, צריך שידיחנו קודם צלייה הדחה גמורה שלוש פעמים כאשר ידיחנו לקדרה. ואם שכח ולא הדיחו קודם צלייה, ידיחנו אחר צלייה, וגם עתה ידיחנו שלוש פעמים כדין הדחה דלאחר מליחה; מיהו, בשר שהודח הדחה הראשונה מן הדם שעליו כשהביאו מן הקצב, ואח״כ תחבו בשפוד ומלחו בעודו תחוב בשפוד, וצלה אותו תיכף ומיד - אין צריך להדיחו אחר צלייה, דאין לחוש לדם שעל המלח; מפני שהוא אחר שפיזר עליו המלח בהיותו בשפוד, הניחו תכף ומיד על האש, ואז האש מונע המלח מלבלוע הדם. ומה שנראה לעיניים מוהל אדום על הבשר אחר צלייה, אינו אלא חמר בשר. ועיין פרי חדש ושולחן גבוה; וכן המנהג פה עירנו לאכול הצלי הזה בלא הדחה. במה דברים אמורים? כשרוצה לאכלו צלי, אבל אם רוצה לבשלו אחר צלייה, צריך להדיחו קודם שיבשלנו; והטעם מבואר ב״בית-יוסף״, סימן ע״ג, דהוא משום מראית העין. ועיין פרי חדש בסימן ע״ג ובסימן ע״ו, סעיף קטן ט״ז. וכן נוהגים פה בגדד להדיח הכבד אחר צלייתו כשרוצים לבשלו.

ט בשר ששהה שלשה ימים מעת לעת בלא מליחה, נתייבש דמו בתוכו, ולא יצא עוד ע״י מליחה אפילו אם יתנוהו במים פושרין; ואם בשלו – נאסר; ואפילו שלא בשלו לגמרי, אלא שם אותו בקדרה שהיד סולדת בה, אסור כדין בשר שלא נמלח, אבל מותר לצלותו ולאכלו, ויש למלחו קצת קודם צלייה.

י בשר זה, אחר שצלאו נמי לא יבשלנו, ואע״פ שמלחו קודם צלייה מליחה גמורה שהוא שיעור דאינו נאכל מחמת מלחו. וכל זה לכתחילה, אבל בדיעבד אם בשלו אחר צלייה, מותר. ואם הוא ערב-שבת ויש שעת הדחק, שאין מוצא בשר אחר לקנות, אז גם לכתחילה מותר לבשלו אחר צלייה.

והוא הדין לצורך סעודת מצווה נמי שרי לבשלו לכתחילה אחר צלייה. ועיין כנסת הגדולה ומשבצות זהב ושיורי ברכה. וכן הוא הדין בהפסד מרובה, יש להתיר בישול אחר צלייה. עיין "זרע-אמת", יורה דעה, סימן כ"ב.

יא בשר זה ששהה ג' ימים בלא מליחה - אם נמלח בכלי שאינו מנוקב, דינו כדין בשר דעלמא, דאם שהה בכלי שיעור שיתנו מים על האש ויוכל להרתיח, אז נאסר הבשר הזה גם לצלי.

יב בשר זה ששהה שלשה ימים בלא מליחה - אם מלחו עם בשר הראוי למליחה שמולחו להוציא דמו, הנה עדיין יש היתר לבשר זה ששהה - תקנה בצליה. והבשר השני הראוי למליחה שמלחו להוציא דמו, מותר אחר מליחה, בין בבישול, בין בצליה.

יג שומן של בשר ושומן של אווז, דינו כמו הבשר, דמחזיקין בו דם; ואם שהה שלשה ימים בלא מליחה, נאסר בבישול כדין הבשר, אך כיון דהוא שומן לא אפשר לצלותו, כי נימוח; ואם יערבו בשומן אחר לבטלו, גם זה אי אפשר, דקימא לן: אין מבטלין איסור לכתחילה. כיצד יעשה? ימלחנו תחילה מליחה גמורה, ואח"כ יבשלנו במים שיש בהם ששים פעמים כנגד זה השומן; ואז יקח השומן שהוא צף למעלה והוא מותר, שכבר נתבטל איסור דם בששים; ואין בזה משום אין מבטלין איסור לכתחילה, דדמי להגעלה, שהוא עשה כדי להפליט האיסור; ולכן צריך שישפוך אותם המים לאבוד ולא יהנה מהם; כן כתב הגאון חות דעת ז"ל, והסכים עמו הגאון "יד-אפרים" ז"ל.

יד לכתחילה אין להשהות הבשר שלשה ימים בלא מליחה, דחיישינן שמא יבשלנו. ואם השהה אותו בשוגג, צריך לצלותו תיכף, דחיישינן דילמא משתלי ומבשל ליה, וכנזכר "בשמש-צדקה", סימן ט"ל. אך הכבד והכחל, מותר להשהותן, משום דבלאו הכי אסורים בבישול, ובודאי יצלנו. ואע"ג דכבד מותר לבשלו אחר צלייה, מכל מקום כיון דגם הבשר מותר בדיעבד לבשלו אחר צלייה, לא חיישינן להא דכתב "פתחי-תשובה" בשם "חמודי-דניאל", סימן ל"ד.

טו בשר ששהה בלא מליחה, וחל יום שלישי שלו בשבת - יש מתירין לשרות הבשר הזה במים בשבת, כדי שלא יאסר בבישול אחר שבת; ויש אוסרין לשרותו בשבת אפילו ע"י נכרי; ויש אוסרין ע"י ישראל ומתירין ע"י נכרי, וראוי להורות כדבריהם להתיר ע"י נכרי, אך טוב שיעשה שבות דשבות, דהיינו: הישראל יאמר לנכרי שהוא יאמר לנכרי אחר לשרותו במים. והחנווני המוכר בשר שנשאר לו בשר הרבה, שאם לא ישרנו במים בשבת יעברו עליו שלשה ימים, ואית ליה פסידא טובא, שצריך למכרו בזול מאד, דאין נאכל אלא צלי, הרי זה מותר לשרותו ע"י נכרי לכולי עלמא. ועיין "שבות-יעקב", חלק ג, סימן כ"ב.

טז בשר שנמלח, אסור לכתחילה להשהותו במלחו י"ב שעות, שהוא שיעור פליטת כל צירו, אלא ידיחנו קודם י"ב שעות; ובדיעבד מותר אפילו אם שהה במלחו מעת לעת או יותר. ואם הבשר נמלח בערב-שבת ושכחו להדיחו ונזכרו ביום-שבת, אסור להדיחו ע"י נכרי, אלא ישאר עד מוצאי-שבת וידיחוהו, דזה חשיב כדיעבד, וכמו שתב ב"לחם-הפנים".

יז בשר שנמלח ונתייבש קודם שהדיחוהו הדחה אחרונה, אע"ג שיש ששים נגד המלח שעליו בודאי, כיון דכבר נתייבש, מכל מקום צריך להיזהר להדיחו קודם בישול. וטוב שתהיה הדחת בשר היבש בפושרין, כי הפושרין טובים מן הצוננים להסיר הדם והמלח שנתייבש על הבשר. ויזהר מאד שיהיו פושרין ולא חמין שהיד סולדת בהם, דאם כן מה מועיל בהדחה זו, דהרי זה הוי כמו בישול?

יח יש בני-אדם דרכן למשוך שכר תמרים מן שכר שקורין בערבי "רג'יעי" (ספירט, זיעת תמרים), שמושכים ממנו ע"י קנים שכר חשוב שקורין "דובארה" (מובחר); ודרכם להניח תרנגולת שחוטה בתוך הדוד שבו השכר שקורין "רג'יעי", כדי שיצא השכר שקורין "דובארה" חשוב מאד; אך אין רוצים למלוח אותה באמרם, אם ימלחו אותה, יתקלקל השכר. ובזה השכר שקורין "רג'יעי" יש ששים על התרנגולת - העליתי בתשובה בסה"ק "רב-פעלים" דאסור למעבד כן לכתחילה אע"ג דיש ששים, והארכתי בדבר זה שם בס"ד, וכתבתי דאם אי אפשר לו למלוח, יצלה התרנגולת חצי צלייה, ויניחנה בתוך השכר.

יט דם הנמצא בחלב שחלבו מן הצאן או מן העז - אם הוא מראה אדום, יש בזה איסור דם כמו שכתבו האחרונים בשם "נחלת-שבעה", וכן כתב הרב "חנוך-בית-יאודה", סימן ל"ח. מיהו, ימצא פה עירנו בחליבה הראשונה או שנייה שתהיה מרחלים או עזים אחר לידתם, שיהא מראה החלב אינו לבן גמור, אלא נוטה לירוק, שהוא גוון שקורין בערבי "אצפר" (צהוב) - אין חשש בזה, דלא אסרו אלא מראה אדום, אבל מראה ירוק אין בו חשש כלל. ובסה"ק "רב-פעלים" הבאתי ראיה לזה מסימן קפ"ח, סעיף א', שפסק מר"ן ז"ל: מראה ירוק אפילו כמראה השעוה או הזהב, וכל-שכן הירוק ככרתי או

כעשבים, טהור, עיין שם. ועיין ש״ך ז״ל שם, סעיף קטן ד, יעוין שם. נמצא, אפילו בדם נדה הותרו מראות אלו של ירוק, שהם מראה השעוה או הזהב או אתרוג או חלמון ביצה וכיוצא, וכנזכר בש״ך ז״ל. על-כן החלב הזה אין בו חשש, ומותר הוא וזה ברור.

אמור · פתיחה

א רבי מתיא בן חרש אומר: הוי מקדים בשלום כל אדם, והוי זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים (משנה אבות ד כ). נראה לי, בסייעתא דשמיא, הכוונה: אפילו אדם הדיוט שביזה אותך וחטא לך – אתה תקדים לעשות שלום עמו ואף-על-פי שהוא לא בא לבקש ממך מחילה; וכמו שעשה רב עם אותו טבח כנזכר בסוף הגמרא דיומא (דף פז.). ולזה אמר: אתה תקדים בשלום כל אדם – ״כל״ דיקא, אף-על-פי שהוא הדיוט; אך כפי הטבע קשה עליך דבר זה לעשותו, אלא-אם כן יהיה בך מידת הענווה והשפלות בתכלית. ולכן אני מיעצך ש״תהיה זנב לאריות, ואל תהי ראש לשועלים״, כלומר, תמיד תסתכל באותם הגדולים, כדי שתמצא עצמך חסר; ובזה תוכל לייסד בלבך מידת השפלות; ״ולא תהיה ראש לשועלים״, דהינו לא תסתכל בהדיוטות החסרים מכל וכול, שנחשבים שועלים בערך האריות, יען מפני שעל-ידי כך אז ודאי תמצא עצמך מלא וגדוש, ואיך תהיה אצלך מידת השפלות?

ב או יובן בסייעתא דשמיא: חכמי ישראל נקראו ״אריות״, אבל חכמי הפילוסופיה נקראו ״שועלים״, שעליהם נאמר (שה״ש ב, טו): ״שועלים קטנים מחבלים כרמים״, וכמו שכתבתי במקום אחר. והאדם ילמד תורה מן חכמי ישראל ויתחבר עמהם, ואף-על-פי שיהיה בסוג זנב אצלם; ולא יתחבר עם בעלי הפילוסופיה, אף-על-פי שהוא לא ילמד ולא ישמע מהם אלא רק דברים שאינם נוגעים לאמונה וליסודי-התורה, יען כי כלל גדול יש בידינו: כל היוצא מן הטמא – טמא (בכורות ה, ב). על-כן אלו, כיון שהם כופרים ואין מאמינים בהשגחה, ומכחישים בכמה דברים שדברה בהם תורה; לכן גם אם יאמרו דברים חיצונים שאינם נוגעים לאמונה וליסודי-התורה – מוכרח שיש בהם ארס, ולא ינקה כל הקרב אצלם ולומד בספריהם. ועליהם אמר שלמה (משלי ה, ח): ״אל תקרב אל פתח ביתה״, וכאשר באר רבנו מהר״ם אלשיך ז״ל פסוקי משלי (ז, י-כז): ״והנה אשה לקראתו , שית זונה ונצרת לב וכו׳״, יעין שם, יען כי כל היוצא מן הטמא – טמא.

אמור

א קימא לן: כל היוצא מן הטמא – טמא. לפיכך חלב בהמה וחיה טמאה או טריפה, אסור כבשרה; והוא הדין צירה, נמי אסור כבשרה. לפיכך אותם ששותים חלב האתון לרפואה, אין לשתות אלא בחולי של סכנה, וגם צריך שיאמר כן רופא מומחה; אבל נשים שעושין עצמן לרופאין, ואומרים לבעל החולי לשתות חלב אתון ויתרפא - אסור לו לסמוך על דבריהם. ועיין מחזיק ברכה, סימן פ״א אות א׳.

ב מי-רגלים של בהמה וחיה טמאה או טריפה, אסורין כבשרה. ויש מי שמתיר במי-רגלים, מפני שאין באין מגופה, אלא ממה שהכניסה לגופה; חוץ מן מי-רגלים של חמור שהם אסורים מפני שהם עכורים ודומין לחלב דדינו כבשר. על-כן בחולה שאין בו סכנה, יש לסמוך על המתירין במי-רגלים של בהמה וחיה חוץ מחמור; וצריך גם כן שיאמר רופא מומחה; וגם בתנאי שאי אפשר לעשות לו רפואה בדבר אחר. ועם כל זה, הנזהר, תבוא עליו ברכה, כי באמת יש לחוש לסברת האוסרין בכל מי-רגלים, אשר מרן ז״ל סתם כוותייהו; אבל מי-רגלים של חמור, אסור מדינא בחולה שאין בו סכנה, משום דגם המתירין במי-רגלים, מודים לאסור בשל חמור. ואע״ג דמרן ז״ל סבירא לה דהמתירין במי-רגלים, מתירין גם בשל חמור - אין כן דעת הפוסקים, דסבירא לה דהמתירין מודו לאסור בשל חמור. ועיין ש״ך ופרי חדש ושאר אחרונים.

ג אם החמור השתין וקלח מעט לתוך הקערה שיש בה משקה או תבשיל לח ונתערב, צריך שישים כנגד מי-רגלים; ואם קלח על מאכל יבש, ידיחנו וישפשפנו היטב ודיו. וכל זה במי-רגלים של חמור, אבל של שאר בהמה וחיה - אם נפלו לתוך משקה או תבשיל לח ונתערבו ואין שישים לבטלם, מותר להוסיף עליהם לבטלם, ואין לחוש משום דאין מבטלין איסור לכתחילה, משום דאיכא פוסקים מתירים במי-רגלים של בהמות חוץ מחמור; ואם קלח על מאכל יבש, צריך להדיחו ולשפשפו היטב.

ד הנולד מן הטרפה, מותר; ואע״ג דקימא לן: עובר ירך אמו הוא, מכל מקום לעניין טרפות שאני, כיון דאין איסורא של האם אלא רק משום חיות, דטריפה אינה חיה, ועובר זה חי הוא ואין חיותו תלוי בחיות האם; מיהו, אם נדרסה האם בעוד הוולד בתוכה - אסור הוולד מספקא, דאפשר טיפת הארס של הדריסה יזיק גם לוולד; אבל אם יצא הוולד וחי י״ב חודש, אז מותר. ואם שחטו אותו תוך י״ב חודש, אסור מספק. וכל זה בנדרסה לפנינו

כנגד החלל, דאז חוששין לוולד, אבל אם נדרסה בצווארה או ברגליה וכיוצא, הוולד מותר, דוודאי אין טיפת הארס של הדריסה מגעת לוולד. ואם נכנס הדורס לדיר, ואח״כ נמצא ציפורן תחוב באחת מהם והעובר בצידה, ולא נודע אם עד שלא נדרסה ילדה, או אחר שנדרסה ילדה - הוולד אסור מספק.

ה בשר האדם אסור לאכלו מן התורה, ואע״ג דיש אומרים דאיסורו מדרבנן ואם פרש מותר - העיקר כדברי האוסרים בכל גוונא; מיהו, עור האדם אינו אסור אלא מדרבנן. ועיין שפתי דעת, סימן ע״ט, סעיף קטן ג׳. וצריך ליזהר שלא לקלוף או לחתוך עור האדם בשיניו, פן ישאר קצת בין שיניו או בפיו; וגם יש לחוש שיחתוך קצת מן הבשר גם-כן. ומה שנהגו הנשים לבלוע ערלת הזכרים שחותכים בעת המילה כדי שיולידו זכרים - איסור חמור הוא זה, וכמו שכתב מחזיק ברכה, אות ב׳, בשם הרשב״ש ז״ל.

ו ה״מומיא״ (גופת אדם חנוטה) שהוא בשר האדם, מותר לרפואה אפילו לחולה שאין בו סכנה, דעפרא בעלמא היא. עיין ״ערך- השלחן״ בשם הרדב״ז ז״ל. ואסור לעשות סגולה לחולה, לעשן עצמו בשן מת גוי, דאף על גב דריחא לאו מלתא היא, מכל מקום הנאת רפואה הוייא הנאה ואסור. ואע״ג דיש מקילין במת גוי, דסבירא להו דווקא מת ישראל אסור בהנאה - העיקר כמו שכתב מר״ן ז״ל ביורה דעה, סימן שמ״ט, דלא שנא בין גוי לישראל; ועיין ״שיורי-ברכה״ בסימן שמ״ט.

ז אפילו למן דאמר בשר אדם אסור מן התורה, אפילו הכי, מי-רגלים דאדם מותרין לדברי הכול, מפני שהם כמים, ואינו מתמצא מגופו; ומכל מקום לכתחילה אסורים משום ״בל תשקצו״. ולרפואה בעלמא אפילו חולי מעט שאין בו סכנה, שרי, דכל שעושה לרפואה לא שייך ״בל תשקצו״; וכן הוא הדין לאיזה סיבה כל דהו, שרי וכנזכר בפרי חדש. ואם השתין תינוק לקדרה שאינו ניכר, מותר וכנזכר בשפתי דעת. ועיין מחזיק ברכה ושאר אחרונים. וכן אם נתנו לאחד מי רגלים שלא מדעתו, אין בזה משום שקוץ. ועיין ״כרתי״, סעיף קטן ב׳. ופה עירנו בגדד יע״א נוהגין דכל מי שיחלה בחולי שקורין ״חצבא״ (חצבת), משקין אותו אחר שיתרפא מעט מי-רגלים שלא מדעתו, דהנשים אומרות, אם לא ישקוהו, יהיה סרחון בפיו כל ימיו; אך הרופאים אין מודים בזה, ואומרים שבערי אירופא אין משקין, ועם כל זה אין סרחון בפיהם. והנשים אומרות: אין משם ראיה, כי טבע ואויר המקומות אינו שווה; על-כן עושים כרצונם. ומאחר דרוב הקרוב לכל דחולי זה הוא אינו אלא בקטנים אין אנחנו מוחין בידם; אבל אם נזדמן גדול שחלה בזה, וודאי נכון שיזדרז לשמור עצמו מזה, שלא יערימו להשקותו.

ח מי-רגלים של בהמה וחיה הטהורים, דינן כמי-רגלים של אדם, דאע״ג דהם מותרים המה - אסורים משום ״בל תשקצו״; וכל מה שכתבנו במי-רגלים של אדם, הוא הדין כאן.

ט חלב של אישה מותר לכתחילה כמו שכתוב בגמרא (כתובות ס, א), דאפילו מצות פרוש אין בו. במה דברים אמורים? כשפרש ממנה לתוך הכלי או לתוך היד, ואפילו לתוך היד של האישה עצמה; אבל להניק גדול מדדיה, או אפילו לחלוב לתוך פיו, הרי זה כיונק מן השרץ ואסור מדברי סופרים, דאתי לאחלופי לינק גם מבהמה טמאה. ואם עבר, מכין אותו מכת מרדות. ואפילו לחולה, כל שאין בו סכנה, אסור. ולכן, מה שלפעמים הדד של האישה יש בו איזה מכה, ואינה מניקה את בנה ממנו, ומביאים אישה אחרת שתינק החלב מדדיה ותפלוט - אסור משום מראית העין, דרואין אותה יונקת, וגם אי אפשר שלא יכנס לתוך פיה.

י התינוק יונק עד סוף ארבע שנים – לבריא, וחמש – לכחוש. במה דברים אמורים? כשלא גמלוהו, אבל אם פרש, דהיינו שגמלוהו שלשה ימים מעת לעת אחר עשרים וארבעה חודש, הרי זה אסור להחזירו; והוא שפרש מתוך בוריו, אבל אם לא פרש אלא מתוך חולי שאינו יכול לינק ופרש - יכולים להחזירו ויכול לינק עד תשלום ארבע וחמש שנים; משום דכל שפרש מתוך חולי, הוי כאלו לא פרש כלל. והא דאמרינן: אם פרש ג׳ ימים מעת לעת אחר כ״ד חודש מתוך בוריו דאסור להחזירו, היינו דווקא שפרש לגמרי, דאינו שותה חלב עוד כלל, אבל אם לא פרש אלא רק מאמו, ויונק הוא מאישה אחרת, יכולה אמו להיניקו אפילו שפרש ממנה כמה ימים, וכמו שכתב ב״מנחת-יעקב״ ז״ל, ופשוט.

יא אם פרש מתוך בוריו ג׳ ימים מעת לעת אחר כ״ד חודש, וחלה חולי שיש בו סכנה, והיה צורך בחזרתו - מותר להחזירו; ואחר שתסתלק הסכנה צריך להפרישו מיד וכנזכר באחרונים. ויש מתירין להחזירו אפילו אם הוא חולה שאין בו סכנה; ויש לסמוך בזה על המקילין בהיכא דאיכא צורך הרבה בזה, כיון דהוא איסור דרבנן.

יב אם פרש בתוך כ״ד חודש ונתעברה השנה - נתעברה לתינוק, ויכול לינק עד סוף כ״ה חודש; ועיין משבצות זהב, סעיף קטן י״א; אבל אם פרש מתוך בוריו בתוך חודש העיבור ג׳ ימים מעת לעת: כגון שנולד בר״ח ניסן, ונשלמו כ״ד חודשים באדר השני, והוא פרש ג׳ ימים מעת לעת באדר שני שהוא חודש העשרים וחמישה יש להחמיר ואסור להחזירו, דהוי כפרש לאחר כ״ד חודש, וכנזכר במבצות זהב ושאר אחרונים ז״ל.

יג מה שאומרים העולם: כל מה שימעטו לוולד ביניקה, יהיה הוולד יותר מוכשר לתורה, ועל-כן גומלים אותו אחר שנה או פחות מזה - טעות הוא בידם, ואיסורא איכא לגמול אותו קודם כ״ד חודש, אם לא מחמת עיבור שנתעברה אמו או סיבה אחרת הכרחית, וכנזכר ב״פתחי-תשובה״ בשם ״אדני-פז״, יעוין שם. וגם על פי הסוד שגילה רבנו האר״י ז״ל, יש לתינוק לינק כ״ד חודש; ומפורש הטעם ב״עץ-חיים״, שער רפ״ח, פרק ז׳, יעוין שם. על-כן ודאי לא יפה עושין לדחות את השעה, להקדים קודם כ״ד חודש; וכבר נאמר: ״אם תעירו ואם תעוררו את האהבה עד שתחפץ״. והשם יתברך ברחמיו הרבים יכפר בעדנו, וישוב לנו את נדחינו, יראו עינינו וישמח לבנו, בעגלא ובזמן קריב אמן כן יהי רצון.

ודע דלפעמים ימצא התינוק הולך ברגליו אחר שמונה חדשים, וימצא שאינו הולך אלא עד אחר כ״ד חודש - לכל זה יש טעם ע״פ הסוד, ומפורש ב״עץ-חיים״ שם, יעוין שם. לכן אם יראה אדם שאחר התינוק ללכת, הנה אם לא עברו כ״ד חדשים אל ידאג על זה, שיש טעם בזה.

יד חלב נכרית, אף על פי דמן הדין דינו כחלב ישראלית, עם כל זה, אם צריך לתינוק מינקת, ישתדלו מאד שלא להניקו מן הנכרית, מפני דחלב נכרית מטמטם הלב ביראת שמים, ומוליד בו טבע רע ואכזריות; ואע״פ שזאת הנכרית יושבת בבית ישראל ואוכלת מאכלים של היתר בלבד - שומר נפשו ירחק ממנה ולא ייתן את בנו לה להיניקו; אבל היכא דאי אפשר בישראלית בשום אופן, שרי, דהוי סכנה; ועיין משבצות זהב ו״שיורי-ברכה״. ואפילו מינקת ישראלית, אם תאכל בזמן יניקה דברים רעים, כגון שיש לה חולי שיש בו סכנה, ואמר הרופא שתשתה חלב אתון וכיוצא לרפואה, אז חלבה יזיק לתינוק היזק נפשיי; וכן תזהר שלא תאכל מוח ולב וכבד בזמן היניקה; וכן התינוק עצמו אע״פ שהוא קטן הרבה, לא יניחוהו לאכול דברים אסורים.

טו דבש-דבורים שמרתיחין אותו בעוד גופי הדבורים מעורבין בו, אע״ג דהוי נותן טעם לפגם - צריכין ליזהר לכתחילה שלא יחממו אותו בעוד הדבורים בו חום שהיד סולדת בו, ובדיעבד שרי; ועיין ״בית-לחם-יאודה״ ושפתי דעת. וצריך להזהיר העם בדבש-תמרים, או של סוכר שנפל בו נמלים והוא עב שאי אפשר לסננו בלתי חמום כדי שיהיה נפשר - צריך שיזהרו לכתחילה שלא יחממוהו חום שהיד סולדת בו. גם צריך להזהירם שאם ראו שנפל נמלים בדבש או שאר משקה, שיסננו אותו מיד, ולא ישהו בו הנמלים ג׳ ימים, כדי שלא יהיה כבוש; ועיין שפתי דעת, סעיף קטן כ״ז. אך בדבש-דבורים אי אפשר ליזהר בזה לכתחילה, יען כי זה מביאים אותו ממקום רחוק, כבר נכבש כמה ימים בעודו ביד הגויים.

טז אע״פ דמן הדין יש להתיר עוף טהור ע״י בדיקת שלשה סמנים המפורשים בדברי חז״ל, מכל מקום יש פוסקין מחמירין וסבירא להו דלא מהני הסמנים לבדם להתיר העוף, כי אם רק צריך שיהיה לנו מסורת וקבלה בזה העוף שהוא מין טהור. וכן המנהג פשוט שאין לסמוך כי אם רק על המסורת. ואם אחד מעיד על עוף אחד שיש לו בו קבלה שהוא טהור, סומכין על דבריו אם הוא מוחזק בנאמנות וכשרות ויראת-שמים; ואם אינו מוחזק בכך, אין סומכין עליו; דאע״ג דקימא לן: עד אחד נאמן באיסורין - חיישינן דלמא לא דייק וטעי. וצריך שיעיד שראה מנהג פשוט במדינה אחת שאוכלין זה העוף, או ששמע מאדם גדול שהוא כדאי לסמוך עליו, שאומר שזה העוף אוכלין אותו במדינה זו, ויש להם קבלה בו דמותר. ואם אמר ששמע זה מאנש דעלמא מהמון העם, לא סמכינן על דבריו וכנזכר בפוסקים.

יז אם יש עוף שבעיר זו מצוי אך אין נוהגים לאכלו, ובעיר אחרת נוהגים לאכלו, שיש להם בו מסורת להיתר - אסור לאנשי אותה העיר שנהגו בו איסור, לאכול מזה העוף; דכיון דנהגו איסור באכילתו, אולי נהגו משום גדר וסייג אע״פ שידעו שיש לעיר אחרת קבלה של היתר בו; או יתכן נחלקו בקבלתם; אבל עיר שאינו מצוי אצלם זה העוף, ולכך אין יודעים בו - סומכין על קבלה של עיר אחרת שמצוי אצלם.

יח סימני דגים מפורשים בתורה: כל שיש לו סנפיר וקשקשת, טהור. וסנפיר - הוא ששט בו; קשקשת - הן הקליפות הקבועות בו. ודווקא אם הם נקלפים ביד או בכלי, אבל אם אי אפשר לקלפם מעור הדג, לא מקרי ״קשקשת״. ואפילו אין לו אלא סנפיר אחד וקשקשת אחת, מותר; ובכל מקום שנמצא מותר; כן הוא דעת מרן ז״ל. ויש אומרים דאין להתיר אלא אם כן עומדת תחת לחייו או זנבו או סנפירו. וצריך להורות כדעת מר״ן ז״ל; והמחמיר כדעת יש אומרים, תבוא עליו ברכה. ודגים הנמצאים עירנו בגדד יע״א אשר אוכלים אותם, הם חמשה מינים: האחד הוא הנקרא בערבי ״ביני״, והוא משובח מכולם; והשני הנקרא ״שבוט״; והשלישי הנקרא ״אבו סוויף״; והרביעי הנקרא ״ביז״; והחמישי הנקרא ״ג׳טאן״. וזה המין הנקרא ״שבוט״, הוא הנזכר בגמרא דקדושין, ריש פרק שני (דף מא.): רבא מלח שבוטא, והוא קולייס האספנין הנזכר במסכת שבת, דף קמה: .

בא״ח שנה שניה בהר · פתיחה

א בן הא-הא אומר: לפום צערא אגרא (אבות ה, כו). נראה לי בסייעתא דשמיא הצדיק נקרא ״בן הא-הא״, כי ידוע דחלק הנפשיות שבאדם -- הן נפש, הן רוח, הן נשמה — מוכרח שיש בו חמישה חלקים שהם: נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה (שהם בחינת שם הוי״ה עם קוצו של יוד שהם: כתר, חכמה,

בינה, תפארת, מלכות). וזהו בחלק הנפשיות. וכנגדן בחלק הגופניות יש חמישה חושים. וכתב בקהילות יעקב ז״ל

ב חוש הראות הוא סוד כתר, שהוא בחינת יחידה;

ג וחוש הטעם הוא סוד חכמה, שהוא בחינת חיה;

ד וחוש הריח הוא סוד בינה, שהוא בחינת נשמה;

ה וחוש המשוש הוא סוד תפארת, שהוא בחינת רוח;

ו וחוש השמע הוא סוד מלכות, שהוא בחינת נפש; עין שם.

ז נמצא באדם יש חמישה חלקים בנפשו וחמישה כנגדן בגופו. הצדיק הוא שלם בחמישה אלו, וחמישה אלו אינו חסר בהם כלום. אך הרשע – בין אלו ובין אלו – פגומים, וכאילו אין בו לא מאלה ולא מאלה. לכן הצדיק נקרא ״בן הא-הא״ כי מספר הא הוא חמישה, רמז לחמישה הנפשיים וחמישה הגופניים שהם שלמים אתו. וכדי לנחם עצמו כשרואה דוחק בעולם הזה וצער גדול אומר לפום צערא אגרא, ואם כן זה הצער הוא לטובה. וכמאמר נחום איש גם-זו על כל צער שרואה אומר: ״גם זו לטובה״ (תענית כא.).

ח לפום צערא אגרא

ט ועוד נראה לי, בסייעתא דשמיא, הטעם שהצדיק נקרא ״בן הא-הא״ כי ידוע התורה נתנה מן עולם הבינה, לכן התחילה האות[1] בית שהיא בינה, והיא סוד הא ראשונה שבשם הוי״ה ברוך הוא. ולכן עשרת הדברות היו כתובים חמש וחמש; וכן כל התורה כולה חמישה ספרים. ואיתא באותיות דרבי עקיבא וזה לשונו: מה נשתנה אות הא מכל האותיות שבה נתנה תורה לישראל? מפני שכל האותיות כשאדם מוציאן מפיו הוא מרגיש בהן בשפתיו ובלשונו ומוציא טיפת רוק מפיו. אבל אות הא אינו מקבל טומאה מפני כשהאדם מוציאו מפיו אינו מרגיש בו, לא בשפתיו ולא בלשונו, ואין מוציא בה טיפת רוק מפיו. עד כאן לשונו, יעין שם. והנה אות הה, המילוי שלה הוא גם-כן אות ה׳ כמו הפשוט שלה. וידוע דהמילוי נחשב ולד של הפשוט, כי נולד ממנו ונגרר אחריו. ולכך התורה שבכתב נחלקה לחמישה ספרים שהם מספר ה׳, לרמוז – כמו שאות ה׳ היא יוצאה טהורה מפיו של אדם, שאין מוציא בה רוק מפיו – כן התורה היא טהורה ואינה מקבלת טומאה. ולכן בעל-קרי קורא בדברי תורה ואינו חושש, וכד חזיה רבי יהודה לאותו תלמיד דהוי מגמגם וקורא אמר לה: פתח פיך ותקרא, דאין דברי תורה מקבלים טומאה, דכתיב (ירמיה כג, כט) ״הלוא כה דברי כאש נאם ה״ – מה אש אינו מקבל טומאה, אף דברי תורה אין מקבלים טומאה (ברכות כב:). ולכך נרמזה במספר אות ה׳, להורות על זה שהיא טהורה ואינה מקבלת טומאה.

י והנה מילוי אות הה שהוא תולדה של הפשוט הוא גם כן אות ה׳, להורות שגם תורה שבכתב היא דוגמת אות ה׳, דהתולדה שלה שהם דברים היוצאים ונולדים ממנה שהם תורה שבעל-פה, וכל חידושי תורה שהאדם מחדש בה גם-כן אין מקבלים טומאה. ואפילו חידוש שהאדם מחדשו מדעתו – עם כל זה, מאחר שהוליד אותו מן התורה עצמה - נעשה כתורה עצמה, שיהיה גם הוא דוגמת אות ה׳ שאינה מקבלת טומאה. ולכן חכם הצדיק שעוסק בתורה ומוליד ממנה חידושים, נקרא ״בן הא-הא״, שיש בידו תורה העיקרית שהיא דוגמת אות ה׳, וגם יש בידו חידושי תורה הנולדים מן התורה, שגם אלו הם דוגמת אות ה׳.

יא נמצא, גם חידושים הנולדים מן התורה, הם יהיו כמו התורה עצמה שאין מקבלים טומאה; דהכי קיימא לן היוצא מן הטהור – טהור (בכורות ה:). מה שאין כן ההולך אחר הפילוסופיה הכפרנית, כיון שהיא יוצאה מטומאה – כל חידוש שמוליד ממנה הוא גם-כן חלק טמא, דהכי קיימא לן: כל היוצא מן הטמא – טמא (שם). ולא עוד, אלא גם אם יש בה תערובת מדברים טובים, אל תאמר: אלמד דבר הטוב המעורב בה בלבד! אלא הרחק גם מדברים טובים שבה, כי כיון שנתערבו ונתחברו עמה, נעשו כמוה; והלומד אותם, מביא רעה לנפשו. וכך אומרים לדבורה: לא מעוקצך ולא מדובשך (במ״ר כ, ט).

יב היוצא מן הטהור – טהור

יג ודוגמא לזה מצינו בהלכות איסור והיתר בביצה של תרנגולת טרפה דאסורה -- ואף-על-גב דאין הטרפות בביצה, והאי לחודה קאי והאי לחודה קאי -– עם כל זה, מאחר שגדלה ביצה זו בתוך מעי הטרפה, גם היא נעשית טרפה ונאסרה. והנה מלבד המוסר שיהיה האדם למד מדין זה לעניין הפילוסופיה הכפרנית, עוד זה יהיה מוסר לאדם שהוא גדל עם רשעים גמורים ומתחבר עמהם, שסופו להיות גם הוא רשע כמותם. ולהפך, ההולך את חכמים - יחכם (משלי יג, כ). ולכן שנה לנו התנא בפרק זה (משנה כב): מה בין תלמידיו של אברהם אבינו עליו השלום לתלמידיו של בלעם הרשע וכו׳

– ללמדך המתחבר לצדיק וחכם כאברהם אבינו עליו השלום, גם הוא יזכה לטוב כמוהו; והמתחבר לאדם רשע כבלעם הרשע, גם הוא ירד לבור-שחת כמוהו. וזה כלל גדול ביסוד העבודה, והדברים נמשכין בארכה במוסר השכל.

בא״ח שנה שניה בהר

א ביצת נבלה שנתנבלה בשחיטה, אע״ג דמותרת מן התורה - אסרוה חז״ל כמו הנבלה עצמה, כיון שבאה מן הנבלה שהיא אסורה מן התורה. ואפילו נגמרה לגמרי דכיוצא בה נמכרת בשוק, אסורה; ואפילו נתערבה באלף, כולם אסורות; אבל ביצת טרפה אסורה מן התורה, מפני שנגמרה באיסור, דשמא בשעה שנטרפה התרנגולת הייתה הביצה רק בשר, ולא נגמרה בעת ההיא אלא אח״כ, ונמצא שנגמרה באיסור. ואפילו ידעינן שלא נטרפה התרנגולת אלא רגע אחד קודם שנשחטה, אפילו הכי אסורה מן התורה, שלא נתנו חכמים דבריהם לשעורים. ומאחר דבזמן הזה דרכם למכור הביצים במנין תמיד, לכן אפילו נתערבה באלף אינה בטלה.

ב תרנגולת שנשחטה ונמצאה טרפה, ויש ביצים שנולדו ממנה קודם שנשחטה: אם היא טרפה שאפשר שלא ארע לה אלא עתה, כגון שניקב קרום של מוח וכיוצא - הביצים מותרים, דאמרינן השתא הוא דנטרפה; אבל אם ידוע דנטרפה קודם שילדה הביצים, כגון יתרת איבר שנטרפה בו, או שהוגלד פי המכה שבידוע ששלשה ימים קודם שחיטה היה בזה זה הטרפות, מפני שאי אפשר להגלד פחות משלשה ימים, אז כל הביצים שנולדו ממנה אסורות, ואפילו אותם שנולדו קודם שלשה ימים, נמי אסורות; דכל מה שנולד ממנה בתוך י״ב חודש קודם שנשחטה, אסורים; אבל מה שנולד קודם י״ב חודש, מותר ואין בו ספק כלל, מפני שידוע דהטרפה אינה חיה י״ב חודש, וכנזכר כל זה בסימן פ״א, בדין הגבינה. ואע״ג דהתם רמ״א ז״ל בהגהת השולחן התיר בהוגלד פי המכה מה שנעשה ממנה קודם שלשה ימים, ולא אסר אלא בהנולד תוך שלשה ימים - הנה מר״ן ז״ל דעתו לאסור אף שנולד ונעשה קודם שלשה ימים, וכנזכר בש״ך ופרי חדש ופרי תואר ושאר אחרונים שם בסימן פ״א. ולכן לדידן דקבלנו הוראת מרן ז״ל, צריך לאסור כמו שכתבנו לעיל; מיהו, כתבתי בסה״ק ״מקבצאל״: בהוגלד פי המכה, ואינה נטרפת טרפות ודאי מאותה מכה, אלא הוא ספק טרפות, אז כל הביצים שנולדו קודם שלשה ימים מותרים מכוח ספק ספקא, והוא: ספק נולדה קודם, ספק נולדה אח״כ; ואם תמצי לומר אח״כ, שמא אין כאן טרפות; וספק ספקא זה הוא מתהפך; ועוד עשיתי ספק ספקא באופן אחר.

ג ביצה שהיא ספק אם היא ביצת טרפה או אם היא ביצת כשרה, הרי זו אסורה, משום דהוי ספיקא דאוריתא ולחומרא; אבל ספק אם היא ביצת נבלה או ביצת כשרה, מותרת, דספיקא דרבנן לקולא. וכן הוא הדין בתרנגולת שיש ספק אם היא נבלה או שחוטה כגון ספק בשחיטה, הביצה שלה מותרת, משום דהוי ספקא דרבנן. ועיין בש״ך, סעיף-קטן י״א, ופרי חדש ו״פרי-תאר״ ושפתי דעת וחכמת אדם ושאר אחרונים.

ד אע״ג דביצת נבלה אסורה מדרבנן - אפילו אם נתערבה באלף, כולם אסורות משום כיון דהיא ביצת נבלה, בודאי אתחזק איסורא ולא בטל, וכמו שכתבו בש״ך ופרי חדש ושפתי דעת ושאר אחרונים ז״ל.

ה הא דאמרינן: ביצה שנולדה מתרנגולת שהיא ספק נבלה דארע לה ספק בשחיטה דמותרת הביצה משום דהוי ספק דרבנן - היינו דווקא אם הספק הוא ספק שהה או ספק דרס, או ששחט בסכין פגומה - בזה אמרינן מותרת הביצה; אבל אם הספק הוא משום דלא בדק הסימנים אם שחט הרוב או לאו, הרי זו חשיבה ודאי נבלה והביצה שלה אסורה, וכמו שכתב שפתי דעת, סימן פ״ו, סעיף קטן י״א.

ו אין מוכרין ביצת נבלה וטרפה לגוי, שמא ימכרנה לישראל. כיצד יעשה? יטרפנה בקערה וימכרנה. ואע״ג דכתב מור״ם ז״ל: אין מוכרין ביצה טרופה לגוי שמא יערבנה בפת - הנה פה עירנו בגדאד יע״א נהגו כסברת מר״ן ז״ל למכור ביצים טרופות לגוי. ואע״ג דפת בביצים לא שכיח בעירנו, עם כל זה שכיח לתת ביצים במיני מתיקה; כי כאשר מסננין הסוכר לעשות ממנו מיני מתיקה, מניחין בו חלבון ביצים; וכן עוד במתיקה שקורין ״מן אל סמא״ (מן השמים - ממתק מלחלוחית עלי עצים) מניחין גם כן לובן-ביצה, ועם כל זה נהגו למכור ביצה טרופה לגוי, אע״פ שקונים מיני מתיקה הנזכרים מן הגויים. והא דקונין מיני מתיקה מן הגויים ואין חוששין שמא יש בהם ביצת נבלה, היינו משום דאזלינן בתר רובא.

ז אין לקנות ביצה טרופה מן הגוי, דשמא ישראל מכר לו ביצת נבלה וטרפה וטרפן. ואע״ג דהאחרונים ז״ל כתבו דאין איסור לקנות ביצים טרופות מגוי אלא-אם-כן טרופות לגמרי, שמעורבים החלבונים והחלמונים יחד, אבל אם היא רק שבורה והחלבון והחלמון שלמים, מותר לקנות; עם כל זה פה עירנו בגדד יע״א נהגו שלא לקנות אפילו בכהי גונא דחלבון וחלמון שלמים.

ח ביצה שיש לה שני חלמונים מותרת, וכמו שכתב במחזיק ברכה, אות ב׳, ושאר אחרונים. וביצה שאין בה אלא חלבון בלבד: אם היא קטנה ביותר, נמצאת בלול התרנגולים בבית ישראל, מותרת; אבל אם אינה קטנה מאד, אלא רק קטנה מעט מחברותיה, אין להתיר. ואם הביאה גוי, אפילו קטנה מאד אין להתיר; ועיין מחזיק ברכה ז״ל.

ט ביצת עוף טמא, וכן ביצת טרפה או נבלה שנתבשלה עם ביצים כשרות: אם היא בקליפתה, אינה אוסרת, שאין כוח בבישול להוציא גוף האסור דרך הקליפה; ומה שיוצא דרך הקליפה אין בו ממש, רק מיא דביעי בעלמא איהו; אבל אם ביצת האיסור קלופה או נקובה - אפילו אם ביצים הכשרות עודן בקליפתן, הרי זו אוסרת, וצריך ס״א (שישים ואחד) ביצים של היתר כנגדה לבטלה - בין שהיא שלמה ומכירה בין שהיא טרופה. ואע״ג דכל האיסורין שיעורן בששים - החמירו חז״ל בביצים, משום שיש בהם גדולים וקטנים, לכך הוסיפו אחת. ואם נתבשלה ביצה זו האסורה שהיא קלופה או נקובה בתוך התבשיל, אין צריך אלא שישים בתבשיל לבטלה. וכל זה הוא לבטל פליטתה, אבל היא עצמה אינה בטלה ואסורה. ואין משערין ביצה האסורה אלא כנגד מה שיש בתוכה, אבל כנגד הקליפה שלה אין צריך, ואדרבא, קליפתה מצטרפת עם ההיתר לבטל האיסור, שהרי כולם בולעים הטעם בשווה.

י הא דאמרינן: אם ביצת האיסור עודנה שלמה בקליפתה שאינה נקובה, דאינה אוסרת, היינו דווקא בביצת עוף טמא או ביצת טרפה או נבלה; אבל ביצה שיש בה אפרוח, אוסרת אע״פ שאינה קלופה כלל, מפני שהאפרוח הוא נבלה. וכן הוא הדין אם היא ביצה שנמצא בה דם על החלמון, גם-כן אוסרת אפילו אינה קלופה, דטיפת הדם הוא התחלת ריקום האפרוח, ושדי תיכלא בכל הביצה; הלכך הטעם שיוצא ממנה הוא טעם בשר נבלה ממש, ואוסרת אפילו אינה קלופה. מיהו לעניין שיעור הביטול אם נתבשלה בתבשיל: אם היא ביצה שיש בה דם, סגי לה בששים כנגדה לבטלה; ואם היא ביצה שיש בה אפרוח שנתבשלה בתבשיל - יש אומרים שצריך אחד וששים כנגדה, משום דהוי כעין בריה, ומחמת חשיבותה הוסיפו לה חלק אחד יותר; ויש אומרים, גם ביצה שנמצא בה אפרוח שנתבשלה בתבשיל של היתר, סגי לה בששים; ובהפסד מרובה או שעת הדחק, יש להקל כדבריהם. ועיין משבצות זהב, סוף סעיף קטן י״ג, ו״ערך-השולחן״, סוף אות ד׳, ושאר אחרונים. וכבר כתבנו לעיל: בין נשלקה עם הביצים, בין נתבשלה בתבשיל של היתר - מצטרפים הקליפות לבטל האיסור; והוא הדין הכא בביצת אפרוח או ביצת דם בחלמון, דמצטרפין קליפה שלהם עם ההיתר לבטל האיסור.

יא אפרוח שנולד מביצת נבלה או טרפה, הרי זה מותר גמור. ויש אומרים שאין להושיב לכתחילה תרנגולת על ביצי טרפה, משום דאין לבטל האיסור לכתחילה; ויש מתירין בזה לכתחילה. והמקל, יש לו על מי לסמוך. ועיין ״ערך-השולחן״, אות ו׳.

יב אם הניחו אפר בקדרה ששלקו בה הביצים, ונמצא שם ביצה שיש בה אפרוח או ביצה שיש בה דם בחלמון - כתב הרב ״עדות ביהוסף״ סאמון ז״ל, סימן מב, דמותרות הביצים הכשרות, משום דהאפר נותן טעם לפגם בבשר, כמו שכתב מר״ן ז״ל בסימן צ״ה, סעיף ד. וכתב הרב הנזכר דכן נוהגים במערב כשיש חופה או מילה, ששולקין הרבה ביצים לחלק לבני-אדם, נותנין אפר בתוך המים ששולקין בהם הביצים, ואז כשנמצאת בין הביצים ביצה שיש בה דם או אפרוח, מתירים שאר הביצים, שרי מה שפלטה הביצה היה טעם פגום ע״י האפר הנבלע בה, עיין שם. וכן פה עירנו בגדד יע״א יש גם כן מנהג זה, כששולקין ביצים הרבה ביחד, נותנין אפר בתוך המים, כדי שאם ימצא אח״כ ביצה שיש בה אפרוח או דם, לא יאסרו הביצים הכשרות. וגם לפי המנהג צריך להניח האפר בתוך המים שירתיח על האש קודם שיניחו הביצים; וגם צריך להניח אפר הרבה שיהיה טעמו ניכר במים. והנה, אע״ג דאנן אתכא דמר״ן ז״ל סמכינן בדין דסימן צ״ה הנזכר, ולא חיישינן למאן דפליגי בזה, וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״שיורי-ברכה״, בסימן צ״ה, שכתב דפשט המנהג כדעת מר״ן ז״ל - מכל מקום מנהג זה של דין הביצים הנזכר יש לגמגם, ובפרט בדין ביצה שנמצא בה דם. על כן - אע״ג דאין למחות ביד הנוהגין בביצים היתר ע״י אפר - שומר נפשו יחוש בזה, ותבוא עליו ברכה, כי יש פתחון פה לחלק בין דין הביצים הנזכר ובין דין מר״ן ז״ל דסימן צ״ה.

יג ביצה שנולדה ביום טוב שנתבשלה עם ביצים אחרות, והיא ושאר הביצים כולן קליפתן שלמה - אע״ג דכתבנו לעיל אם הקליפה שלמה, מותר, דאינו נותן טעם, דהנפלט מיא דביעי בעלמא איהו, מכל מקום משהו מיהא איכא, ודבר שיש לו מתירים, במינו אוסר במשהו, על-כן אסורות כל הביצים בו ביום, וכמו שכתב הרב ״ערך-השולחן״ בסימן צ״ח, אות ו׳; וכתב דכן הוא דעת מר״ן ז״ל באורח חיים, סימן תקי״ג, יעוין שם.

נשא · פתיחה

א יאר ה׳ פניו אליך ויחנך (במדבר ו, כה). איתא במדרש (במ״ר יא, ו): ״יאר״ זה מאור תורה, שיאיר פניך ולבך בתורה ויתן לך בני-תורה, כמה דתימא (משלי ו, כג): ״כי נר מצוה ותורה אור״. ״ויחנך״ – יחנך במשאלותיך, וכן הוא אומר (ישעיה ל, יט): ״חנון יחנך לקול זעקך״. ונראה לי, בסייעתא

דשמיא על דרך מה שפרשתי בסייעתא דשמיא במאמר התנא (אבות ו, א): רבי מאיר אומר: כל העוסק בתורה לשמה, זוכה לדברים הרבה. והכוונה הוא, דהלומד לשמה, מוכרח שכל שאלות צרכיו יהיו לשם שמים, שהתכלית הוא כדי לעבוד את הבורא יתברך. ולכן, אף-על-פי שאמרו רבותינו ז"ל: אין לאדם לשאול שתי שאלות בבת-אחת מן השמים – הנה זה יכול לשאול כמה שאלות בבת-אחת, מפני שתכלית כוונתו במשאלות אלו היא אחת, והינו כדי שיעבוד על-ידי זה את הבורא יתברך. ובזה פרשתי בסייעתא דשמיא כוונת רב בתפילתו בכל יום (ברכות טז:): יהי רצון מלפניך שתרחמנו חיים ארוכים, חיים של שלום וכו', ובסוף אומר: חיים שתמלא כל משאלותינו לטובה לעבודתך; והכוונה, כי הוא פרט עשר בקשות בחיים בשאלה זו; ואם תאמר: אין לשאול אפילו בשאלה זו; ואם תאמר: אין לשאול אפילו שתיים בבת-אחת? לכך סיים: תמלא משאלות לבנו לטובה לעבודתיך – דכל שאלות אלו אני מבקש בעבור עבודתיך, ונמצאו נעשו כולם בקשה אחת. וכמו שאמר דוד המלך עליו השלום (תהילים כז, ד): "אחת שאלתי מאת ה' וכו'" – ואף-על-פי שאני פורט דברים הרבה, יען כי תכלית כוונתי היא: "לחזות בנעם ה' ולבקר בהיכלו", שהוא עניין עבודתו יתברך. ולזה אמר: כל הלומד תורה לשמה, דודאי כוונתו בכל שאלת צרכיו הוא עניין אחד שהוא עבודה הבורא, לכך זה "זוכה לדברים הרבה" בתפילתו, שיוכל לפרוט בשאלותיו כמה דברים, ואין זה יוצא חוץ משורת דרך-ארץ, כי באמת הכול נחשב אחת. והנה ההפרש בין לומד לשמה ובין שלא לשמה הוא בלב; כי זה, לבו לשמים, וזה, לבו חושב און, שלמודו הוא בעבור עניינים שונים בגשמיות. ונמצא הלומד שלא לשמה, רק עיניו מאירים בתורה, שמתחכם עין שכלו, אבל לבו הולך חשכים ואין נגה לו; מה שאין כן הלומד לשמה, עיניו ולבו מאירים בתורה. וזה שאמר: יאיר עיניך ולבך בתורה, ועל-ידי כך יחנך במשאלותיך, כלומר: אפילו אתה שואל כמה שאלות בבת-אחת – יחנך ויתן לך משאלותיך, שנאמר: "חנון יחנך לקול זעקך" – לשון כפול – כמה חנינות לכמה בקשות בבת-אחת.

ב ובאופן אחר נראה לי, בסייעתא דשמיא, אמרו "יחנך במשאלותיך" – כי לפי שורת-הדין אם אדם שואל שאלות צרכיו בתפילתו, אין לו שכר על גוף התפילה, דדי לו מה שנותן לו הקדוש-ברוך-הוא שאלתו. אך באמת ידענו כי הקדוש-ברוך-הוא נותן לאדם שכר גם בעבור התפילה שהתפלל לפניו, ובאמת ודאי זה דרך חנינה הוא בתורת חסד, לכן התפילות של כל יום הם שלוש, כנגד שלושה טיפין של נקוד סגול, שהוא נקוד של ספירת החסד, לרמוז כי מה שנותן הקדוש-ברוך-הוא שכר לאדם על שלוש תפילות, הוא בתורת חסד; ולזה אמר: "חנון יחנך" – שתיים, אחת על עיקר השאלה ששאלת בפיך, ואחת, שכר על התפילה שהתפללת לפניו; ולזה אמר: "יחנך במשאלותיך" – יתנהג עמך דרך חנינה. ובאמת, אף-על-גב דזה הוי בחסד – צריך טעם למה יתן שכר על התפילה? ונראה הטעם, דאמרו בזהר הקדוש: האדם עושה אורות בסוד לבושין ואורות בסוד כלים מן דבורים של התפילה, ואף-על-פי שהדברים המה שאלת צרכיו: "רפאנו", "ברכנו" וכיוצא; וכמו שכתב בזהר: לבושין דלבש בצפרא, לא לבש ברמשא וכו'; ולכן נקראו "דברים העומדים ברומו של עולם" (ברכות ו:); ולכן יש לו קבלת שכר על לבושין דאור וכלים דאור, שעושה מדבורים של תפילה. ובזה יובן הטעם שנמשלו ישראל לתולעת, דכתיב (ישעיה מא, יד): "אל תיראי תולעת יעקב", ואמרו רבותינו ז"ל (שו"ט כב): מה תולעת כוחה בפיה, אף ישראל כוחם בפיהם; כלומר: התולעת בשרה רך, ואפילו הכי עושה בריר פיה את המשי אשר ממנו יעשו לבושים יקרים; וכן ישראל, מדבור פיהם יהיו לבושין דאור, לבושין יקירין קדישין; ולכן קראם "תולעת" ולא "תולע", כי "תולעת" בהפוך אתון – "תועלת", לומר: נדמו לתולעת מצד התועלת הנמצא בה בלבד, דעל התועלת שיש בתולעת נדמו. ולכן מאחר דכח פיהם נדמה לכוח היפה הנמצא בתולעת, שהוא תועלת פעולת המשי – איך יטמאו את פיהם בבשר התולעת, שהוא טמא ומטמא את פיהם?! דהא ודאי ראוי שיסתלק אותו הכוח מהם. אשר על-כן, מאחר דהתולעים מצויים הרבה ברוב מיני אכילה ושתייה, הנה אם לא ישים האדם עיניו היטב היטב, יכשל בנקל.

נשא

א הרבה אזהרות הזהירה תורה בשרצים. והאוכל שרץ המים, חייב ארבע מלקויות; ושרץ הארץ - חמש מלקויות; ושרץ העוף, כזבובין וכיוצא - שש מלקויות. ומטמאים את הנפש, דכתיב (ויקרא יא, מג): "ונטמתם בם".

ב תולעים הגדלים בימים ובנחלים ובמים הנובעין, אסורין משום שרץ המים; אבל תולעים הגדלים במים שבכלים, ואשר בבורות שיחין ומערות שאינם נובעין, וכן בבריכות גדולות שאין להם מוצא ומובא, הרי אלו מותרים כל זמן שלא פרשו חוץ לבור או חוץ לכלי. וכן הוא הדין לשאר משקים שבכלים, נמי מותרים כל זמן שלא פרשו חוץ לכלי; ואפילו אם פרשו לדופן מבפנים או לדופן הכלי מבפנים, מותרים; דכל זמן שלא פרשו לאחורי הכלי, לא מקרי שרץ הארץ; אבל אם פרשו לאחורי הכלי ועל שפתו מבחוץ, או מן הבור ולחוץ, אסורין משום שרץ הארץ; יען כי תיכף כשפרשו ממקום גידולם, נקראו שרץ הארץ. ולכן כל עיר שבה התולעים מצויים במים שבבורות - הן הנובעין, הן המכונסים - אסור לקנות פת מפלטר גוי בעיר

זו, כי הגוי לש העיסה בלא סינון; שגם באותם שאין נובעים, יש לחוש שפרשו כנזכר. וכן נמי אין לשתות שם משקה הקהוא (קפה) של הגויים מטעם האמור. ועיין "פרי חדש" ומחזיק ברכה.

ג אע"פ שאמרנו: תולעים שבמים, שבכלים ושבבור שהם מכונסין שלא פרשו, מותרים מן התורה - מכל מקום אסורים מדרבנן משום "בל תשקצו" (ויקרא יא, מג) אם בולעם לבדם, דהיינו שיכניס ראשו לבור או לכלי, ויבלע התולע בפיו מן המים; אבל אם בולען עם המים ביחד, אין בזה משום "בל תשקצו", דאינו נמאס בעיניו, כיון שאין בולע התולע בפני עצמו, אלא יורד לתוך פיו עם המשקין. ומיהו, אם באמת מאיסי ליה אפילו שבולעם עם המשקה, יש בזה איסור "בל תשקצו". ולכן חבית של מים שיש בהם תולעים המצויים במים שקורין בערבי "עלק" (עלוקה, תולעת המים): אם זה ה"עלק" הוא מן הנהר, אסור משום שרץ המים; אבל אם נתהווה ונעשה בתוך החבית עצמה, מותר מן הדין לשתות מים אע"פ שיש בתוך המים "עלק", כיון דנתהווה במים בתוך החבית ועדיין לא פרש. ומשום "בל תשקצו" נמי ליכא, כיון דלא שתי להו לבדם, אלא שותה עם המים. ואפילו שנוטל המים מן החבית בכלי, לא חשיב פרשו, אלא חשיב הכלי מקום רביתיהו, מפני שהם גדלו בכלי שהוא החבית; וכיון דזה כלי וזה כלי, חשיב כאלו עודם בכלי ראשון; משא"כ הגדלים בבור, אסור ליטול המים מן הבור בכלי ולשתות, דלא חשיב מקום רביתייהו בכלי זה ששותה בו, מפני שהם גדלו בתוך הבור, ועתה הם מונחים בכלי. מיהו פה עירנו בגדד, שמביאין המים מנהר חידקל – אין מצוי תולעים במים שבנהר כלל ועיקר; ורק אחר שמניחין המים בחבית בבית, יתהוו בהם תולעים אלו שקורין בערבי "עלק". ועם כל זה נוהגין פה עירנו לסנן המים שבחבית אם ימצא בהם "עלק" מכמה טעמים: האחד, דמאיסי להו, אף-על-פי שהם באים בפה עם המים, וכיוון דמאיסי להו, איכא אסור "בל תשקצו". והשני – חוששין שמא יניחו מאלו המים בתוך כלי שאינו עמוק, דאז אפשר שיפרוש זה ה"עלק" על שפת הכלי ויחזור לתוך המים; ובזה נאסר מן הדין, משום דפרש על שפת הכלי מבחוץ. והשלישי – שמא ישאר תולע אחד מזה ה"עלק" דבוק בכלי שהניחו בו המים גם אחר שנשפך המים ממנו; ואם יתנו באותו הכלי תבשיל, יתערב התולע ההוא עם התבשיל, ואתי למכלה בעינה לבדו. ומאחר שטעמים אלו של המנהג חזקים הם – לכך כל אדם צריך להיזהר כשימצא "עלק" בתוך חבית של מים כאמור לעיל, שצריך לסננו, ולא ישתה בלי סינון.

ד בכל החצרות של פה עירנו בגדד יע"א, מצוי באר מים חיים שהם מים נובעין, וברובם מצוי תולעים אלו שקורין "עלק"; ואלו אסורים משום שרץ המים, ואע"פ שלא פרשו, כיון דהם נובעין. וכל בעלי-בתים דרכן להדיח הבשר וכל כלי אכילה באלו המים, על-כן צריכין ליזהר לסנן אותם תחלה, שאם לא יסננו המים, אז נדבק התולע בבשר ובכלים, ואתו למיכליה בעיניה; וידוע הוא דבריה לא בטלה אפילו באלף; ואם כן, תולעים אלו אין בטלים בתבשיל.

ה כל חומץ יש בו תולעים דקים מאד, שאין נראים אלא אם כן תתנהו בצנצנת נקייה, ותניחהו על החלון במקום שהשמש זורחת, ואז נראין התולעים; לכך אין לו תקנה ע"י סינון בלבד, אלא יבשלו בישול שהיד סולדת בו, ואחר שירתיח יסננו. ובימות החורף, יבשל ויסנן בערב-שבת לצורך השבוע כולו; ואם ישאר יותר משבוע, יחזור ויתליע; לכך, בכל ערב-שבת יסנן; אבל בקיץ שהאוויר חם - קרוב יותר להתליע, לכך לא יבשל ויסנן, אלא רק לצורך חצי שבוע דווקא.

ו תולעים הגדלים בפירות או בירקות במחובר, אסורין מן התורה משום שרץ הארץ, אע"פ שלא רחשו ולא פרשו. ויש אומרים דאינו אסור אלא עד שירחשו. ואע"פ דמרן ז"ל סתם בשולחן ערוך דבעינן שירחשו, מכל מקום, כיון דרבו האוסרים אפילו שלא רחשו - הכי נקטינן להלכה, לאסור גם בלא רחשו, דיש להחמיר באיסור תורה; וכן המנהג פה עירנו בגדד יע"א.

ז הפולין, דרכם להתליע במחובר. ולכן אע"פ שהמקום דחוק ובודאי לא רחשו, אסורין. ולא מבעיא תולע בעין, אלא אפילו אם נמצא בהם נקודה שחורה, צריך לחטט ולהסירה, שהיא אסורה כתולע ממש, יען דמקום שיתחיל התולע להתרקם, נעשה אותו מקום שחור. וכן נוהגים פה עירנו לחטט בעומק להסיר נקודה השחורה.

ח התאנים, וקישואין שקורין בערבי "כיאר" (מלפפון מצוי), וכן אותם שקורין "תערוזי" (מלפפון דק מארך) - דרכן להתליע במחובר; וכן פרי שקורין בערבי "כוך" (אפרסק), וכן פול המצרי שקורין "לוביא" (שעועית מסוג "רוביא"), וכן כרוב שקורין "להאנא" (כרוב הקלח בעל עלים), וכן החזרת שקורין "כס" (חסה) - כל אלו דרכן להתליע במחובר, ואין לאכלם בלא בדיקה. גם עוד הכרפס והכרתי, וגם מה שקורין "מעדנוס" (פטרוזיליה), מתליעין במחובר, ואין לאכלם בלא בדיקה. והעלים של הצנון שקורין "פג'ל", צריכין בדיקה היטב. ויש ירקות שנמצא בהם תולעים דקים הרבה וקשה לבדקן, והם מה שקורין "סלק" (סלקא עלי סלק) ומה שקורין "נענע" - שומר נפשו ירחק מהם. ופה עירנו אוכלים זה ה"סלק", ואומרים שבודקין אותו; וירא שמים יסלקו מביתו ולא יבוא על שולחנו. ובביתנו לא יכנס הסלק למאכל; ורק בראש-השנה יביאו אותו על השולחן לראותו בלבד, בשביל

הבקשה שבהם. ועלי גפנים, כבר אסרום רבני ארם-צובה יגן עליהם אלוהים לגמרי, ולא יועיל להם בדיקה; וכן פה עירנו בגדד נוהגים בהם איסור. ויש פה עירנו ירק שקורין "רשאד" (עשב בר חריף), והוא גדל במדבר, ולכך קורין אותו בערבי "רשאד אלבר"; ויש בני-אדם אומרים כי לא ימצא בו תולעים, ורק "רשאד" שזורעין בגינה ימצא בו תולעים; וזה שקר! שגם הגדל מאליו במדבר ימצא בו תולעים וצריך בדיקה. וכן ירק שקורין בערבי "כבג" (עשב כתבלין לכבישה), ודרכן לכבוש אותו גם בזה ימצא תולעים וצריך בדיקה. והכימון שכיחי בו תולעים הרבה בתוך הגרגרים כמו שכתב ה"פרי חדש", על-כן בביתנו אין אוכלים כימון כלל ועיקר. וירק שקורין בערבי "בטנג" (עשב מרפא, מסוג המנטה), כתבנו דהוא מתליע במחובר; ואצלנו בביתנו משהין אותו י"ב חודש, ואח"כ אוכלים אותו.

ט פירות שחזקתן שלא להתליע במחובר אלא רק בתלוש - אם התליעו בתלוש, מותרים; דלא אסרה תורה אלא "שרץ השורץ על הארץ". במה דברים אמורים? כשלא פרש מן הפרי, אבל אם פרש מן הפרי, אפילו לא הגיע לארץ, אלא שמת באוויר קודם שהגיע לארץ, ואפילו לא פרש כולו אלא מקצתו, או שלא פרש אלא על גבי הפרי או על הגרעין שבתוכו, או שפרש מפרי לפרי בלא אויר, כגון שהם דבוקים יחד, ויצאה התולעת מזה לזה דרך נקב בלא ראיית אויר - בכל הני גווני, דין "פרש" יש לו, ואסור משום שרץ הארץ; ויש לתולע זה דין בריה, דאפילו באלף לא בטל. ואפילו אם התולע מת בתוך הפרי, ואחר שמת פרש מן הפרי, גם כן אסור, ויש לו דין שרץ השורץ. ועיין כנסת הגדולה, הגהת הבית יוסף, סוף אות ו', ופרי חדש ופרי תואר ומנחת יאודה ושפתי דעת ועוד אחרונים.

י יש אומרים דלא אסרינן בפרש, אלא אם כן ידענו בברור שפרש, אבל אם רק נמצא בתוך הפרי ולא ראינו שפרש, אע"פ שהוא חי וחורו נקוב לחוץ, מותר. ולא חישינן שמא פרש וחזר; כן הוא דעת מרן ז"ל בשולחן ערוך. ויש אוסרין בחורו נקוב לחוץ, דילמא פרש וחזר; ויש לחוש לדעת האוסרין; ובפרט שכתב רמ"א ז"ל שכן נהגו. ופה עירנו בגדד יע"א המנהג פשוט לאסור בחורו נקוב לחוץ.

יא לא אמרינן לחלק בין פרש ללא פרש, אלא רק בפירות שמוחזקין אצלנו שאין מתליעין במחובר אלא רק בתלוש; אבל פירות דיש להסתפק בהם שהתליעו במחובר, אע"ג דאין הדבר ברור, הרי אלו אסורים אפילו אם לא פרש, משום דספק תורה להחמיר.

יב תולעים קטנים הנמצאים בקמח, אסורים; דאפילו פרשו לדופן הכלי מבפנים, אסורים. דדווקא במים ושאר משקין שרינן פרשו בפנים, משום דהיינו רביתייהו, אבל במאכל לא אמרינן היינו רביתייהו, ואסורין בכל גוונא. ולא עוד, אלא אפילו אם לא שרצו אלא רק בקמח גופה, יש להם דין "פרש", ואסורין כמו דין פרש מפרי לפרי. ולכן אם הם קטנים, שאי אפשר לבררם ע"י הרקדת הקמח, אפילו ע"י נפה – נאסר הקמח; אבל גדולים, שאפשר לבררם על-ידי הרקדת הקמח בנפה - הרי זה מרקד הקמח מן התולעים ומותר.

יג קמח זה שהתליע, ואי אפשר לברורו דנאסר, אסור למכרו לגוי, דחיישינן שמא ימכרנו הגוי לישראל. ואפילו אם נראין התולעים בקמח בחוש הראות - חיישינן שמא יאפנו הגוי וימכרנו לישראל. והוא הדין בכל מיני מאכל שהתליע דאסור לישראל, אסור למכרו לגוי. ועיין כנסת הגדולה, הגהת הבית יוסף, אות פ"ט. ובהפסד מרובה יש לסמוך על המתירין למכור לגוי מעט מעט, בעניין שבודאי לא ימכרנו הגוי לישראל.

יד קמח זה שהתליע, מותר להאכילו לעבדו ולשפחתו, אפילו שמזונותיהם עליו; רק יזהר שלא ישהנו זמן מרובה, שלא יבוא לידי תקלה. ויש חוששין אפילו לזמן מועט; מיהו, אם יאפנו וישנה צורת הפת, שרי, דוודאי לא יכשל בו כיון דהוא משונה צורתו ומדכר. ועיין פרי חדש ומשבצות זהב.

טו מותר להוציא שכר מקמח שהתליע, וכן מן תמרים או צמוקין שהתליעו, כי זיעה בעלמא הוא. ועיין מחזיק ברכה, אות ט"ז, וחקרי לב, יורה דעה, סימן נ"ד, ועיין בתשובות הרמב"ם ז"ל הנקראים "פאר-הדור", סימן קי"ד.

טז חיטים מתולעים - אם רובם מתולעים שאי אפשר לבררם, ימכרם לגוי; ואם אין רובם מתועלים, יבררם תחילה, ואח"כ מותר לטחנן. ויזהר לכתחילה לטחנן ברחיים שיש שם אפרכסת, מפני שאם תמצי לומר: נשאר בהם תולעים אחר בדיקה, יברחו בשעת טחינה מנדנוד הרחיים, ויצאו דרך דופני האפרכסת. ובדיעבד אם אין לו רחיים שיש בו אפרכסת, מותר לטחנן; משום דאפילו אם נשאר תולעים - מתרסקין בטחינה, ותו אין להם דין בריה ובטלי; הוא כוונתו לטחון, ולא בא לבטל האיסור בידיים. ומהאי טעמא שרינן למכור לגוי, ולא חיישינן שמא יאפה וימכור לישראל, משום דאחר טחינה נתרסק התולע ובטל. וחיטים אלו דלא התליעו רובן, שאמרנו שצריך לבררם תחילה, היינו לכתחילה אבל בדיעבד אם לא בררם וטחנם, מותר. ובין הכי ובין הכי, צריך לרקד הקמח אחר הטחינה. והא דשרינן על-ידי טחינה - דווקא בחיטים דדרכן להיטחן, אבל קמח שהתליע, אסור לטחנו כדי שיתרסקו התולעים, דיאן מבטלים איסור לכתחילה.

יז אין להתיר חיטים הנזכרים ע״י טחינה והרקדה, אלא דווקא אם נמצא בהם תולעים אדומים או שחורים, דאלו דרכן לברוח מנדנוד הרחיים, אבל אם התליעו בתולעים דקים ולבנים, אין להתיר לכתחילה ע״י טחינה והרקדה הנזכרים. מיהו בדיעבד אם טחנם, מותר, דודאי נתרסקו ונימוחו ובטלי; ועיין ״פרי-תואר״ סעיף קטן כ״ו.

יח הנפה של הקמח, כיון שיישאר בה קמח בין נקבי האריגה, וכן בין העץ לשערות האריגה, ויגיע להם לחות - יתהווה בה תולעים, ובפרט בימי הקיץ. לכן יזהר לנפץ ממנה שיורי הקמח אחר שעוסק בה, ויתלה אותה באוויר במקום שליטת השמש; ובכל פעם שיבוא לעסוק בה, יבדקנה היטב. וקודם כמה שנים הביאו לעירנו מערי הנדיה נפה, כולה מברזל; וזה עדיף טפי, שיוכל לנפץ ממנה הקמח ע״י הכאה בידו או בקרקע; וגם אין בה מחבואות שיכנס שם קמח, ויישאר שם כדי שיתליע.

יט דבש-תמרים שקורין בערבי ״סילאן״, שקונין מן חנוונים דבר יום ביומו לאכלו ולצורך התבשיל, צריך להיזהר לסננו בחתיכת בגד תחילה, כי ימצא בו נמלים או יתושין, ואין ניכרין לעיניים. וכן החמאה, ימצא בה הרבה יתושין דאתו מעלמא; לכן הקונה יתיכנה ויסננה. וכן דבש שנפלו בו נמלים, יחממו עד שיהא ניתך, ויסננו. ומרקחת שנפלו בה נמלים שאי אפשר לסננה, אין לה תקנה להשהותה י״ב חודש משום דקימא לן: בריה שאין בה עצם שעבר עליה י״ב חודש, נעשית כעפרא - דהכא שאני, דיש להסתפק ולומר: אולי הדבש מעמיד ומקיים דברים הטמונים בתוכו; ולהכי גם אחר י״ב חודש קיימי באיסורייהו.

כ זבובים המטילין ביציהם בימות החמה על הבשר, והם כמו גרעיני חרדל לבנים - צריך לבדוק הבשר, אולי יש בו מזה; ואם ימצא, ידיח הבשר יפה יפה שלא תישאר אפילו אחת מאלו ביצי הזבובין. ועיין מחזיק ברכה ז״ל בשם מהר״ם בן חביב ז״ל, יעוין שם. ופה עירנו בגדאד מצוי זה בימי הקיץ; ולפעמים ימצא זה בבשר השוהה בחנות אצל מוכרי הבשר; וצריך שתתן בעלת הבית דעתה היטב על זאת; וגם בבית תזהר לכסות הבשר, ולא תניחנו בגלוי שיחנו עליו הזבובים.

כא נהגו פה עירנו בגדאד לאסור חלב חמוץ שקורין בערבי ״לבן״ שהוא מנוקב, אם התליע; וכן הוא הדין הגבינה שהתליעה, דנהגו כסברת הרשב״א ז״ל, וכהסכמת פרי חדש ו״פרי-תואר״.

בהעלותך · פתיחה

א ״הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם, אם את כל דגי הים יאסף להם ומצא להם״ (במדבר יא, כב). יש להבין: וכי חס ושלום מסתפק הוא ביכלתו יתברך? חלילה שאמר כן!

ב ונראה לי, בסייעתא דשמיא, דחדא מלתא בתמיה וחדא בניחותא; והוא, כי ידוע דהבשר הוא סוד הדינין, כמו שכתב בספר ״מאורי-אש״ ז״ל: השי״ן – שם אלוקים במילוי יודין, והרי״ש – שם אלוקים בריבוע(א), והבי״ת, היא שני כוללים של שני שמות אלוקים הנזכר, שהם דין, יעוין שם. ולכן אין לבשר תקנה לאכלו, אלא רק על-ידי שחיטה; ולכן עם-הארץ, אין ראוי לאכול בשר (פסחים מט, ב), כי כיוון שהוא בסוד הדינים, אינו יכול למתקו ולתקנו, להוציא ניצוצי הקדושה המגולגל בו. אך ידוע כי הדגים הם ממותקים ומבוסמים יותר מן הבשר כמה מדרגות, ולכן אין צריך להם שחיטה, אלא רק באסיפה בעלמא שאוסף אותם מן המים הם מוכשרים לאכילה. ולכן ניצוצי הקדושה שהם מגולגלים בדגים, יוכל האדם לבררם על-ידי אכילה בנקל.

ג ולכן משה רבנו עליו השלום, כשראה דחטאו ישראל חטא גדול בתאווה זו ששאלו בשר, אמר: ודאי יש יכולת ביד השם יתברך להביא להם בשר כדי ספוקן; אך אם יביא להם בשר צאן ובקר שהוא דין, חושש שמא לא יהיו יכולים לברר ולהוציא ניצוצי הקדושה מן הבשר הזה, כיוון דחטאו. ולזה אמר: ״הצאן ובקר ישחט להם ומצא להם?!״ בתמיה, דכיון דבעו שחיטה, תקונם וברורם קשה, ואיך ימצא להם ניצוץ הקדושה על-ידי אכילה? אך ״אם את כל דגי הים יאסף להם״ – אפשר שימצא להם ניצוץ הקדושה שבתוך הדג באכלם אותו, יען כיון דהדגים ממותקים, דלכן נכשרים באסיפה בלבד, לכך תקונם וברורם הוא קל ביד האדם, ואף-על-פי שחטאו, יכולים לברורם.

ד ובזה כתבו המקובלים ז״ל טעם לאסור אכילת בשר בחלב – מפני שהבשר הוא סוד הדינים וכאמור לעיל, והחלב הוא סוד הרחמים, כי הוא מספר ארבעה יודין של שם הוי״ה דמלוי יודין שהוא חסד, ולכן תערובת שלהם אסורה כאיסור לבישת שעטנז, שמערב כוחות הדינים עם כוחות החסדים שלא בהדרגות, ובלא משפט הראוי להיות בסוד המתוק. וכתב הרב המקובל מורנו רבי ששון מרדכי ז״ל, וזה לשונו: ונראה שלפי זה, אם אכל חלב

תחילה, שהוא החסד נכנס תחילה, יוכל לאכול אחריו בשר קודם עיכול, דתתאה גבר, והחסד כופה את הדין הבא אחריו; מה שאין כן אם אכל בשר תחילה, שנכנסו הגבורות והדינין תחילה, אסור לאכול אחריהם חלב, כדי שלא יתגברו הדינין, אלא ימתין עד שיתעכל הבשר, שהוא אחר שש שעות, ויתבטל כוח הדינים, ואז מותר לאכול חלב, עד כאן דבריו. ולכן צריך האדם להזהר מאוד באיסור בשר בחלב, כי איסור זה רבו מאוד הלכות שלו, וצריך לשמור הלכותיו על לוח לבו, כדי שלא יכשל בשום דבר. והשם יתברך לא ימנע טוב להולכים בתמים, ורגלי חסידיו ישמור.

בהעלותך

א כתוב בתורה: "לא תבשל גדי בחלב אמו" שלש פעמים (שמות כג, יט; שם לד, כו; דברים יד, כא). וקבלו חז"ל: אחד לאיסור אכילה, ואחד לאיסור בישול, ואחד לאיסור הנאה. ועוד קבלו: אע"ג דכתיב "גדי" - לאו דווקא, אלא הוא הדין כל בשר בהמה טהורה אסור, אלא שדבר הכתוב בהווה, דכן היה הדרך לבשל גדיים בחלב. ועוד קבלו: לא שנא בחלב אם, לא שנא בחלב אחרת. ועוד קבלו, שהוציא הכתוב איסור אכילה בלשון בישול, ללמוד דאינו אסור מן התורה באכילה, אלא-אם-כן הוא נעשה דרך בישול, אבל אם נבלע זה בזה ע"י כבישה, שנכבש הבשר בחלב כ"ד שעות, או ע"י מליחה שנמלחו ביחד, הרי זה מותר באכילה מן התורה, ורק מדברי סופרים אסור באכילה בכל עניין - הן ע"י כיבוש, הן ע"י מליחה - ולכן מותר לישראל לכבוש לגוי בשר בחלב, או למלוח לו בשר עם החלב; ועיין "פרי-תואר", סימן צ"א, סעיף קטן י"ז; ורק בישול אסור לישראל, לבשל לגוי בשר בחלב, דעובר בלאו אפילו שהוא מבשל לגוי.

ב שיעור בישול, לא בעינן שיתבשל כמאכל בן דרוסאי, אלא כל שנפל חתיכת בשר בכלי ראשון של חלב שהוא על האש, אפילו שהסירה מיד, הרי זה אסור באכילה ובהנאה. ועיין "כרתי", סעיף קטן ג, ו"פרי-מגדים" בפתיחה, אות ג'. ואע"ג דאין חיוב מלקיות אלא בשיעור כזית, מכל מקום חצי שיעור אסור מן התורה גם בבישול ובהנאה. ועיין "ערך-השולחן" ו"פתחי-תשובה" בשם הגאון צל"ח ז"ל. ולכן גם אם בישל פחות מכזית, עבר איסור תורה וצריך כפרה.

ג בשר בחלב האסור בהנאה, צריך לו קבורה; ולכן נוהגים לשפוך אותו בחפירה שיש בחצר שקורין בערבי "בלועא" (בור שופכין), וזו היא קבורתו, או ישליכנו לנהר הגדול באופן שיתאבד; ועיין כנסת הגדולה וחוכמת אדם; אבל אסור לתנו לגוי, אפילו שאינו מכירו; וכן אסור ליתנו לכלב, אפילו כלב דעלמא שאין לו הנאה ממנו. ולכן אסור לזורקו ברשות- הרבים, כי שם אוכלים אותו הכלבים; וכל שכן לכלבו דאסור, שהרי נהנה ממנו.

ד בשר בחלב הנאסר ע"י כבוש או מליחה - כיון דאינו אסור מן התורה באכילה, אלא רק מדברי סופרים - הרי זה מותר בהנאה, ומכל מקום אסור לבשלו; ואם חזר ובשלו, הרי זה אסור בהנאה מן התורה, וגם חייב משום בשול; ועיין "פרי-מגדים" בפתיחתו. וכן הוא הדין דבר מאכל של היתר, כגון אורז או ירקות וכיוצא, שנבלע בהם בשר וגם נבלע בהם חלב, ובין שניהם יש שיעור כזית, ואח"כ בישל המאכל ההוא - הרי זה עובר עליו; אבל אם נבלע בקדרה בשר וגם חלב, אע"פ שיש בין שניהם כזית, ושוב בישל בקדרה ההיא תבשיל - אע"פ שאין בו ששים נגד הבלוע, אינו עובר משום איסור בישול, מפני שאין אחד מהם בעין, אלא הכול הוא בלוע. מיהו קדרה שבלעה חלב, ובעודה בת-יומה בישל בה בשר בעין, עובר עליו משום בישול, מפני דאחד מהם הוא בעין; ועיין שפתי דעת, סעיף קטן י"ח, ומחזיק ברכה, אות כ"ב; ולכן זה המבשל בקדרה זו, בעי כפרה כשאר איסורי לאוין.

ה בשר בחלב דאסור מן התורה בבישול ובהנאה, לאו דווקא בשר של בהמה טהורה כשרה, אלא אפילו בשר נבלה וטרפה של בהמה טהורה, אסור מן התורה בבישול ובהנאה; ועיין שפתי דעת ומחזיק ברכה; אבל בשר בהמה טמאה בחלב בהמה טהורה, או בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טמאה, הרי זה מותר בבישול ובהנאה, דבעינן דומיא דגדי בחלב אמו, שהוא בשר טהור בחלב טהורה. ומכל מקום אסור לבשל לכתחילה בשר בהמה טמאה בחלב טהורה או להפך, מפני מראית העין, שהרואה חושב שהוא בשר טהור בחלב טהורה; ועוד, חושדו דבעי לאכול. ועיין מחזיק ברכה, אות ח', בדיבור המתחיל "הדרן לדידן וכו'", יעוין שם. ומיהו לצורך רפואה, אפילו לחולה שאין בו סכנה, מותר לבשל. ועיין כנסת הגדולה, הגהת בית יוסף, אות ט', ושאר אחרונים ז"ל.

ו בשר חיה ועוף, אפילו בחלב בהמה טהורה מותר בבישול ובהנאה, משום דאינו אסור מן התורה באכילה אלא בשר בהמה טהורה בחלב בהמה טהורה, אבל בשר חיה ועוף, איסורו באכילה הוא מדרבנן, לכך מותר בבישול ובהנאה. ויש מחמירים לאסרו מדרבנן גם בבישול ובהנאה; ועיין "ערך-השולחן", אות ד' ואות י"ד, יעוין שם. ולעניין הלכה: המחמיר בבישול, תבוא עליו ברכה, אבל בהנאה אחר שנתבשל, אין ראוי להחמיר לאבד ממון ישראל, אלא אם נזדמן שנתבשל בשר עוף או חיה בחלב, ימכרנו לגוי; ובבישול יש טעם להחמיר משום מראית העין.

ז בשר בהמה טהורה בחלב חיה טהורה, אינו אסור מן התורה, אלא אסור מדרבנן; ואינו אסור אלא באכילה, אבל בהנאה מותר; ואסור לבשל לכתחילה, מפני מראית העין.

ח אם כבש חלב בקדרה מעת לעת, דהיינו כ״ד שעות שלמות, ואח״כ בישל בקדרה ההיא בשר בהמה - התבשיל אסור בהנאה; דאע״ג שהקדרה לא בלעה החלב אלא ע״י כבישה, מכל מקום אח״כ פלטה אותו החלב שבה לתוך הבשר ע״י בישול, ואסור מן התורה; אבל אם לא בישלו באותה קדרה בשר בהמה, אלא בשר חיה ועוף, אין התבשיל אסור בהנאה אלא רק באכילה. ועיין משבצות זהב, סוף סעיף קטן א, ומחזיק ברכה, אות ב׳.

ט המבשל בחלב גדיה שלא היניקה, שיש לה חלב כשהיא קרובה לימי לידתה, חייב מן התורה, וכנזכר בגמרא דחולין, דף קי״ג, עמוד ב. ועיין ״מעשה-רוקח״, חלק ב, בפרק ט מהלכות מאכלות אסורת, הלכה ו׳, ושאר אחרונים.

י ציר היוצא ע״י מליחה, ונפל לתוך התבשיל של חלב ונתבשל, אסור בהנאה מן התורה. ועיין מחזיק ברכה, אות י״ד.

יא קדרה של חלב שאינה בת-יומא שבישל בה בשר, אינו עובר משום בישול; ולא עוד, אלא שמותר לכתחילה לבשל בה בשר לגוי, או לאיזה צורך שאין בו אכילה; ואין לאסור משום מראית העין, דמי יודע אם היא קדרה של בשר או של חלב, וכמו שכתב ״פתחי-תשובה״, סעיף קטן ח, בשם ״חמודי-דניאל״. מיהו, אם היא קדרה גדולה יותר מדי, שאין דרך לבשל בה חלב, אלא רק תבשיל של בשר בסעודות גדולות, אע״פ שהיא אינה בת-יומא, אסור לבשל בה חלב, כגון שיש לו חמאה הרבה שרוצה להתיכה בקדרה גדולה לצורך הגוי, כי זו הקדרה, חזותה מעיד עליה שהיא של בשר, ויש לחוש למראית העין, שאין יודעים שהוא מבשל לצורך הגוי.

יב בשר בחלב שאסור בהנאה, ואח״כ נתערב ממנו בתבשיל של ירקות או אורז וכדומה, ואין בתבשיל ההוא שישים לבטל הבשר בחלב הנזכר - מותר למכור לנכרי חוץ מדמי איסור שבו; דכל איסורי הנאה, אפילו יש בהם בנותן טעם, מותר למכור לנכרי חוץ מדמי איסור שבו; ועיין ״פרי-מגדים״ בפתיחה, ומשבצות זהב, סעיף קטן ב׳.

יג בשר צלי בחלב, אסור מן התורה, ואפילו בהנאה, דצלי בכלל בישול הוא וכנזכר באחרונים. וכן המטגן בשר בחלב, אסור מן התורה, ואסור בהנאה. ולכן נרות של חלב שערבו הנכרים בהם חמאה וקנו ישראל מהם, אסור להדליקן וצריכין קבורה; עיין מחזיק ברכה, אות ט״ו. אך נרות שיש בהם ספק אם ערבו חמאה וחלב יחד, יש להתיר מכח ספק ספקא; רוצה לומר: ספק אם יש חמאה, ואם תמצי לאמר יש, שמא נתבטלה בשישים; ועוד יש ספק שלישי: אולי הלכה כמאן דאמר אין איסור בהנאה אלא מדרבנן. ומיהו לכתחילה לא יקנה מנרות אלו; ועיין ״יוסף אומץ״ סימן פ״ג.

יד אם בשלו חמאה בקדרה של בשר בת-יומא, ונאסרה דלא היה שישים, אסור להדליק בחמאה זו, דאסורה בהנאה. וגם נרות חנוכה, דאין משתמשין לאורה, אסור להדליק בחמאה זו. ועיין מחזיק ברכה. ואם הדיחו כלי בשר במים רותחין, וכן הדיחו כלי חלב בכלי אחר במים רותחין, ונתערבו זה בזה בעודם רותחין, אסורין בהנאה וצריכין קבורה. במה דברים אמורים? ברותחין דכלי ראשון שהיד סולדת בו, דהוי בישול, אבל כלי שני, אע״ג דמפליט ומבליע, אינו מבשל, ומותרים המים בהנאה. ועיין ״כרתי ופלתי״ ושפתי דעת ושאר אחרונים.

טו דגים בחלב מותר אפילו מדרבנן, מיהו יש בהם סכנת חולי ולכך אסור לאכלם. והוא הדין לאכול דגים עם גבינה יש סכנת חולי, אבל דגים בחמאה - יש מן האחרונים שכתבו דאין חשש חולי בזה, ויש שכתבו דאיכא חשש חולי. ושומר נפשו ירחק ויזהר, דהא אפילו הרב ״פחד-יצחק״ שהיה רופא גדול, ונראה לו דאין בזה נזק, נמנע מלאכול. ופה עירנו בגדד אין מטגנים דגים בחמאה, דחוששין החשש הנזכר.

טז ביצים שנמצאים תוך התרנגולת: אם הם גמורות בחלבון וחלמון, מותר מן הדין לאכלם בחלב, אבל אם אין לה אלא רק חלמון בלבד, אסור לאכלם בחלב. ואם אכלה בפני עצמה, מותר לאכול אחריה חלב; ויש מחמירין בזה. ואע״ג דאמרינן: אם הם גמורות מותר לאכלם בחלב, היינו משורת-הדין, אבל נהגו שלא לאכלם בחלב; וכן המנהג פה עירנו; וגם מולחים אותה לבדה, או על גב בשר; ומכל מקום, אם נפלה לתבשיל, אינה אוסרת.

יז חלב הנמצא בקיבה, יזהר לכתחילה שלא להניחו בקיבה עד שיצטנן החלב תוך הקיבה, מפני שחלב הקיבה הוא חריף וחמוץ; ובדיעבד אין לחוש ושרי להעמיד בו. ופה עירנו נוהגין להוציא תכף ומיד את החלב מן הקיבה קודם שיצטנן; ואם שהה החלב בתוך הקיבה כ״ד שעות, הוי לה כבוש, ואסור להעמיד בו לכתחילה - בין בצלול, בין בקרוש; ובדיעבד שכבר העמיד בו, מותר אפילו העמיד בצלול; כן הוא דעת מר״ן ז״ל דקימא לן כוותיה, אך מור״ם ז״ל אוסר בצלול גם בדיעבד. ואם היה ספק צלול או קרוש, אז גם להאשכנזים דאזלי בתר פסקי מור״ם, אזלינן לקולא ומותר. ועיין כרת ופלתי ז״ל.

יח יש מתירין להניח כלי שיש בו חלב אצל כלי שיש בו בשר תוך תיבה אחת, ולא חיישינן שמא יפול מזה לזה ולא ידע. ויש מחמירין לכתחילה, ומצריכין שיהיו שניהם מכוסים; וכן ראוי להיזהר בכך. ואין מניחים כלי שיש בו חלב אצל כלי שיש בו מלח, אלא אם כן מרוחקים זה מזה וגם מכוסים, דיש לחוש לסברת רש"י ולסברת הרמב"ם ז"ל. מיהו כל זה לכתחילה, אבל אם עבר והניח, מותר בדיעבד לכלי עלמא; ואם אינו מניח בקבע, אלא באקראי אדעתא ליטלו מיד - הפרי חדש אוסר והפרי תואר מתיר.

יט סיגרה שמדליקה מנר של חלב, לא ידליק מן הפתילה, אלא ידליק מן השלהבת; והמחמיר גם בזה, תבוא עליו ברכה. וכל זה בשואף בפיו בעת ההדלקה, אבל אם מדליקה בידו בלי שאיפה, ואחר שמסירה מן הנר שואף בפיו, מותר לכולי עלמא.

שלח · פתיחה

א והיה באכלכם מלחם הארץ, תרימו תרומה לה׳ (במדבר טו, יט). נראה לי, בסיעתא דשמיא: הנה נודע שראוי לאדם לכון נפשו באכילתו לשם שמים, לברר ניצוצי-קדושה המערבים במאכל ההוא: וכמו שכתוב (משלי יג, כה): ״צדיק אכל לשבע נפשו״ ,והינו ברור ניצוצי-קדושה הוא שובע נפשו, ולא תהיה כונתו לתענוג גופו.ואם האדם יזכה לפשט מעליו כונה של תענוג הגוף, וישים כל כונתו בעבור שבע נפשו, שהוא הברור של ניצוצי-קדושה, בזה יהיה לו כוח גדול לברר ברור גדול מן המאכל, על חד עשר, מאם תהיה כונתו מערבת בשתיהם - בשבע נפשו ושבע חמרו. וכל מה שתהיה האכילה ערבה וחשובה יותר, אז תגדל תפארת הצדיק בה,אם יהיה כובש חמרו לדחות מעליו כונה של תאות גופו, כי אם רק ישים בלבו כונת שבע נפשו. והנה נודע כי לחם ארץ -ישראל הוא ערב לגוף עד מאד, עד שהיו אוכלים אותו בלי לפתן: וכמו שכתב רבנו מהר״ם אלשיך ז״ל על פסוק (דברים ח, ט): ״ארץ אשר לא במסכנת תאכל בה לחם״: ולכן צריך להם תגברת גדולה באכלם לחם ארץ ישראל הערב מאד, שיהיו משימים כל תאותם בשביל ברור ניצוצי-קדשה. וזה שאמר: ״והיה באכלכם מלחם הארץ״, שהוא ערב מאד לגוף - לא תהיה כונתכם לתאות הגוף, אלא בשביל ברור ניצוצי-קדושה, ולזה אמר ״תרימו תרומה לה׳״, כלומר: כל כונתכם תהיה כדי לברר ניצוצי-קדושה מן האכילה, לרומם אותם ולהעלותם עד ה׳ מקור הקדושה.

ב והנה נודע, כי מלאכת הברור של ניצוצי-קדשה המוטלת על האדם, היא מלאכה גדולה, אך הברור מן הצומח ומן החי, הוא מוטל על האדם יותר מן הברור מן הדומם, עקרו הוא ביד השם יתברך, שיהיה על ידי המטר, וכמו שכתב רבנו האר״י ז״ל על מאמר (תענית ז, א) גדול יום הגשמים כתחית המתים, דלכך קבעו הזכרת הגשם בברכת ״מחיה המתים״, כי על-ידי הגשמים יחיו המתים, הם ניצוצי-הקדשה אשר בדומם שיעלו ממנו, וזהו תחיתם במדרגה הראשונה. וכן אמרו חז״ל (שם): גדול יום הגשמים כקבוץ גלויות , שבו נקבצים ניצוצי-קדושה, אך ברור שצריך להיות מן הצומח והחי מוטל על האדם יותר, שצריך לבררו על ידי אכילה, כיון שהוא דבר הנאכל. ולכן צוה הקדוש ברוך – הוא שתי מצות שהם בסוג חוק: אחת בצומח, שהוא הכלאים, ואחת בבשר החי, שהוא בשר בחלב, כי שתי מצות אלו הם חק שאין להם טעם, יען כי זה מותר לבדו וזה מותר לבדו, ולמה אסורים בתערבתם? וידוע כל מצוה בסוג חוק אשר יקים אותה האדם, יהיה לו ממנה פאר גדול בקיומה, כי שטן ואומות העולם מונין את ישראל ומלעיגין במצוה חוקית לומר: מה מצוה היא זו ומה טעם יש בה? ולכן יהיה לו ממנה עזר וסיוע להתגבר על הקלפה ולשבר כוחה, להפריד ממנה ניצוץ הקדוש הבלוע בתוך חלק הרע של הקליפה, ומערב בצומח ובצחי ולכן ״חק״ גימטריא ״נהינם״, כי בכח קיום החוק מוציא האדם ניצוץ הטוב מן אש גהינם שהוא הרע האחוז בו, וגבר ישראל. ולכן צריך האדם להזהר בחוק זה של אסור בשר בחלב לבלתי יכשל בו, חס ושלום, אפילו בדבר קטן שיש בו , כי שעל-ידי כך יהיה לו תגבורת גדולה בברור שצריך לברר מן המאכל.

שלח

א כחל, שהוא הדד של בהמה - בין של קטנה שלא היניקה, בין של גדולה – אסור מדברי סופרים לבשלו – בין בפני עצמו, בין עם בשר. ואם קרעו והוציא החלב שבו, מותר לצלותו ולאכלו: אבל לבשלו, לא די לו בקריעה, כי אף –על- פי שהוציא החלב שבו, מכל מקום נשאר עדין חלב בגומות: לפיכך אם קרעו שתי וערב, וטחו בכותל עד שלא נשאר בו לחלוחית חלב, מותר מן הדין לבשלו אפילו עם בשר. ואם קרעו וחתכו כמה פעמים שתי וערב על פני כלו - זה עדיף טפי מטיחה בכותל. וכל זה הוא מדינא. אבל נהגו ברב תפוצות ישראל שלא לבשלו עם בשר כלל, אפילו על-ידי קריעת שתי וערב וטיחה בכותל, אלא מבשלים אותו לבדו בלא בשר, או מבשלים אותו עם ירקות ושאר דברים שאין בהם בשר: וכן מטגנים אותו לבדו במחבת בלא בשר: וכן המנהג פה עירנו בגדד יע״א.ואף על גב דנהגו שלא לבשלו עם בשר - אם בשלו עם בשר, מתר בדיעבד. כיון דעשה לו קריעה

שתי וערב וטיחה בכותל. ואף על גב דיש אומרים דאין להתיר בדיעבד בזה, אל רק בהפסד מרובה - נראה עקר לדינא כהמתירין גם בלא הפסד מרובה. ועיין "פרי חדש" ו"פרי-תאר".

ב עבר ובשלו בלא קריעה: אם בשלו בלא בשר, אף על פי שבשלו עם ירקות ושאר דברים, מותר לאכלו, וכל - שכן בצלאו בלא קריעה דמותר בדיעבד: אבל אם בשלו עם בשר - צריך כנגד כל הכחל נ"ט פעמים, כי הכחל עצמו מצטרף: ולכך לא בעינן שישים ממש, אל סגי בתשעה וחמישים שיש בבשר ובשאר דברים שבקדרה כנגד הכחל, אבל הכחל עצמו, אסור, דלמא אתי למשרי חתיכת נבלה וגם משום החלב שבגומות דידה, שיש באותו חלב טעם מן הבשר שנתבשל עמו: דאף על-גב דבגמר בישולו יצא כל החלב ממנו חישינן שמא יאכלנו קודם גמר בישולו, וכנזכר בש"ך ז"ל. ואם לא יש שישים, אז גם הבשר והתבשיל כולו אסורים באכילה, אבל מותרים בהנאה,למוכרם או לתנם לגוי, כיון דאיסורם הוא מדרבנן: והקדרה צריכה הגעלה.

ג כחל שקרעו כדינו וצלאו, אף -על-פי שמצא אחר-כך גומות מלאות חלב, אין לחוש: מיהו, אותו החלב שבגומות צריך לשופכו ולא יאכלנו, משום מראית העין, וכן אם רואה עליו חלב בעין, ירחצנו תחילה קודם אכילה, משום מראית העין: כן העליתי בספרי הקדוש "מקבצאל". ועין בסימן עג, סעיף א, בהגהת-השולחן, בדין הכבד שנצלה ורוצה לבשלו : ועין הטעם ב"פרי חדש" שם, סעיף קטן ו, וכן הוא הטעם בצלי וכנזכר שם, ועוד בסימן עו, סעיף קטן טז.

ד כחל חי, אף-על-פי שהיא מלאה חלב, מותר לחתוך בסכין של בשר, כיון שהוא צונן. ואין למלוח הכחל עם הבשר, אפילו קרעו שתי וערב וטחו בכותל. ובדיעבד אפילו מלחו בלא קריעה, ואפילו מלחו על הבשר, מותר. ועין "ערך השולחן", אות ז, ושאר אחרונים.

ה הכחל, אף-על-פי שקרעו שתי וערב וטחו בכותל, אסור לצלותו לכתחילה עם הבשר, אלא תחת הבשר. ואפילו נתנו בשפוד על הבשר, צריך להסירו ולהניחו תחת הבשר, ועין "כנסת הגדולה", הגהת הטור, אות יד. ובדיעבד אם כבר נצלה, אינו נאסר. ובשפודים שדרכן להתהפך מה שלמעלה למטה, אסור לצלותו אפילו תחת הבשר, ובדיעבד מותר. ועין ש"ך, סעיף קטן כה.

ו אף-על-גב דאם צלה הכחל בלא קריעה שתי וערב וטיחה בכותל, מותר בדיעבד הינו בצלאו לבדו, אבל אם צלאו עם בשר, אסור: שאם נתן הכחל על הבשר, הבשר אסור. משום שבלע חלב. ואם נתן הכחל תחת הבשר, אז הכחל אסור, כיון דהבשר עליון. ובשפודים שדרכן להתהפך מה שלמעלה למטה, שניהם אסורים.

ז עור הקיבה לאחר שהוסר חלבו והודח, יש לו דין בשר ממש, ומותר למלחו עם שאר בשר: והוא הדין דמותר לבשלו, ואין לו דין כחל כלל: ועין ש"ך ואחרונים.

ח אכל בשר אפילו של חיה ועוף, לא יאכל אחריו חלב עד שישהה שש שעות אחר אכילתו. ואף-על-פי שבחורף המאכל מתעכל במהירות יותר מימות הקיץ - גם כן צריך להמתין שש שעות. ואם יש בשר בין השיניים צריך להסירו: ואם לא הסירו תכף אחר אכילה, אלא עד אחר שתים ושלש שעות, אין צריך לחשוב השש שעות, אלא מעת שגמר אכילתו: ומכל מקום צריך לקנח פיו בפת, דהינו שילעס פת ויבלענו, ואחר כך ידיח פיו, וכנזכר ב"בית יוסף", אורח-חיים, סימן קעג: ועין באחרונים. ואף-על-גב דכתבו האחרונים : דוקא אם מצא בשר בין השיניים, צריך להסירו - אבל מסתמא אינו חיב לבדוק: ועיין "כנסת הגדולה", הגהת הטור, אות י : מכל מקום, מי שיש לו נקבים בשיניו, זה ודאי חיב לבדוק, כי חזקה שיש בהם בשר. והוא הדין אם אכל גבינה תחילה, ואחר-כך רוצה לאכול בשר, דגם-כן צריך לחטט,ואדם כזה, טוב שירגיל עצמו לחטט אחר כל אכילה, כדי שלא יבוא לידי מכשול: ועיין "שיורי -ברכה" , סוף אות כג.

ט אפילו לא אכל בשר בעין, כי אם תבשיל של בשר, ואפילו של עוף, גם כן צריך להמתין שש שעות כדי לאכול חלב: ואפילו שתה מרק צלול, גם כן צריך שש שעות. ועיין "בית יוסף", סימן קעג, ושאר אחרונים, ו"שיורי-ברכה", כאן ביורה דעה אות ל. והלועס לתינוק, נמי צריך להמתין שש שעות: ואפילו לעס תבשיל שיש בו שומן דלא פלוג: אבל אם טעם בלשונו ופלט מיד,אין צריך להמתין. והוא הדין אם לקח חתיכת בשר לתוך פיו, ותכף החזירו שלם, אין צריך להמתין: וכל שכן אם טעם שומן ופלט, דאין צריך להמתין. ועין מהרש קלוגר בהגהותיו על "פרי מגדים", בדפוס חדש של ספר "אשלי רברבי".

י אף-על-גב דאמרינן דאחר שש שעות מותר לאכול חלב, מכול מקום בעינן נמי שיסלק השולחן שאכל עליו הבשר, וגם שיברך ברכת המזון של אותה סעודה: דתלתא בעינן: שש שעות, וסילוק שולחן וברכה.ועיין "כנסת הגדולה", הגהה הטור, אות ג. וכמה אחרונים ואם אכל בשר בלא פת ושולחן, צריך לברך ברכה אחרונה, וישהה שש שעות.

יא לצורך חולה, אף-על-פי שאין בו סכנה, יש להקל להמתין שעה אחת, אך צריך סילוק השולחן וברכת המזון. ועיין :חכמת-אדם״ , כלל מ, סוף אות יג.

יב תבשיל שאין בו בשר, ורק בשלוהו בקדרה של בשר, אפילו היא בת – יומא, הרי זה מותר לאכול אחריו חלב מיד: ואפילו רחיצת ידיים וקינוח פה אין צריך ואפילו אם הקדרה של הבשר לא הודחה יפה מן תבשיל של הבשר, גם-כן מותר לאכול החלב מיד. מיהו, אם לא הודחה יפה, ראוי להצריך רחיצת ידיים וקינוח והדחת פה,ואז יאכל החלב מיד: ועין ״שיורי-ברכה״ , אותיות לג ו-לד. והיינו דוקא אם יש שישים בתבשיל ההוא כנגד לכלוך הקדרה בבשר, אבל אם אין ששים כנגד לכלוך הבשר, לא סגי לה רחיצה וקינוח והדחת פה בלבד, אלא צריך לשהות שעה אחת לפחות: והמחמיר גם בזה שש שעות , תבוא עליו ברכה. ועין ״בית לחם יהודא״, סעיף קטן טז ו״פתחי תשובה״ ושאר אחרונים.

יג אכל ביצים שנותנים בקדרה שיש בה בשר חמין של שבת, וסודרים אותה על הכסוי של הקדרה מסביב, ומתבשלים מחום הקדרה שהיא על האש שיש בה בשר-חמין אין צריך להמתין שש שעות, ואין צריך הדחה וקנוח: והמחמיר לעשות הדחה וקנוח בזה, תבוא עליו הברכה.

יד אכל חלב, מותר לאכול אחריו בשר מיד, אך צריך לקנח פיו יפה בפת שילעסנו ויבלענו, אחר כך ידיחנו במים יפה, ואחר כך ירחץ ידיו יפה במים, ואז יאכל הבשר מיד.ואפילו אם אכל במזלג, צריך שירחץ ידיו. ונטילת ידיים זו שהיא בין אכילת חלב לאכילת בשר, צריך שתהיה לתוך כלי, כדין מים אחרונים, כמו שכתב מרן ז״ל באורח-חיים. ועיין ״שיורי ברכה״, אות יט. ואם אין לו מים, מותר לרחוץ בשאר משקים בשעת הדחק, וכמו שכתב ״שיורי ברכה״, אות טז. ואפילו אם רוצה לאכול בשר עוף אחר החלב, צריך קינוח והדחת פה ונטילת-ידיים , וכנזכר ב״בית יוסף״ , אורח חיים. ואם אין לו פת לקנח בו פיו, יוכל לקנח בשאר פירות, חוץ מקמחא ותמרי וירקא. וצריך לקנח תחילה בפת, ואחר כך ידיח במים ובדיעבד אם הדיח ואחר כך קנח אין לחוש ועיין״ שיורי ברכה״,אות כ. וכן אם לעס ופלט ולא בלע, מהני בדיעבד, אבל לכתחילה ודאי צריך לבלוע, ובלאו הכי איכא אסורא בפליטה משום הפסד אכלין, וכמו שכתב ב״פתחי -תשובה״, סעיף קטן ה.

טו כל זה שכתבנו - באוכל חלב קודם הבשר, אבל באוכל גבינה, אף-על-גב דמין שורת-הדין סגי בקינוח והדחה ונטילת-ידיים כדי לאכול הבשר מיד, מכל מקום כבר נהגו לשהות זמן ביניהם: ויש נוהגים לשהות שעה אחת, וגם שיהיה בסעודה אחרת: ויש שוהין שלוש שעות. והרבה גדולי ישראל נהגו להחמיר שש שעות, וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״שיורי-ברכה״, אות יג. ופה עירנו בגדד מורין כך: אם היא גבינה קשה שעבר עליה ששה חדשים או יותר שוהין שש שעות, ואם לא עברו עליה ששה חדשים, ממתין שעה אחת לכל חדש אחד: שאם עבר חדש ממתין שעה ואם שני חדשים ממתין שתי שעות, וכן על זו הדרך. והרב הגאון מורנו רבי מני נר״ו העיד, דאין מנהגם בעיר הקודש ירושלים ת״ו להמתין אחר גבינה כלום בין חדשה, בין ישנה. ודע, דהנוהגים להמתין בגבינה, הוא אפילו שלוקה או צלויה. ומנהג רבנו האר״י ז״ל מחמיר ביותר דכל אותו יום שאוכל גבינה אינו אוכל בשר: אשריו ואשרי חלקו.

טז האוכל כחל, צריך להמתין שש שעות כדי לאכול חלב: והוא הדין אם אוכל כחל אחר חלב, נמי דינו כאוכל בשר אחר חלב.

יז אין לשים עסה בחלב, אלא אם כן שינה צורת הפת ואם עבר ואפה בלא שינוי אם אינו דבר מועט כדי אכילה בבת אחת, הכל אסור, ולא יועיל שנוי אחר אפיה, ולא יועיל לחלקו לבני אדם הרבה לאכלו בו ביום במהרה, יען שכבר נאסר מגזרת חז״ל. ופה עירנו עושין ״סמבוסק״ (כיסני בצק ממולא) שממלאים אותו בגבינה, ואין עושין בו שנוי מן סמבוסך הממולא בלוזים וסוכר ועין ב״תפארת אדם״ שקיים המנהג הזה: אבל עסה שלשין אותה בחמאה או בחלב, ועושין אותה מיני–מזונות נוהגים פה עירנו לשנות צורת הפת, אפילו אם עושים מעט כדי אכילה אחת: ומנהג יפה הוא. ועד פה עירנו יע״א, אם עושים פת בחלב כדי למכור דבר יום ביומו, ועושים הרבה וגם אילו עושין צורתו משונה, שהוא נודע ונכר לכל שהוא של חלב: אך דא עקא, כי מהרי״ט ז״ל אוסר בעושין למכור אפילו על ידי שנוי, דחישינן לאורחין: ועין ״פרי חדש״ ו״חות- דעת״ שהסכימו כן. ונראה לי דיש להמליץ בעדם: משום דזה הפת שעושין בחמאה, נרגש מן הריח שלו, ויש כאן כמה ספקות דמהרי״ט לא אסר בכהאי גונא דנכר מן הריח. ועין להרב ״מזמור לדוד״ ז״ל שכתב, בעיר מולדתו, שהיא עיר גדולה של חכמים וסופרים, נהגו היתר למכור בחנות וכתב טעם ההיתר, משום דנכרים בריח וטעם, עין שם. ועין ״פרי-תואר״ סימן צז, סעיף קטן ג, מה שכתב בהיתר המכר משום ספק-ספקא, יעוין שם.

קרח · פתיחה

א ״ויוצא פרח ויצץ ציץ ויגמול שקדים״ (במדבר יז, כג) הנה נודע מפשט המקרא, כי באותו מטה היה חלק אחד ממנו יש בו פרחים, וחלק אחד ממנו נראה בו ציץ, ובחלק אחד ממנו נראה בו שקדים גמורים. והטעם שהיה בו שלוש חלוקות אלו נראה לי, בסיעתא דשמיא, לרמוז על קדושת כהונה של אהרן וזרעו, שנוהגת בשלושה מקומות שהם זה למעלה מזה בהדרגות, והם:

ב אחד – העבודה במשכן, ועל זה ירמוז הפרח, כי המשכן סופו נגנז, ולא היה לו מקום ניכר וידוע.

ג והשני – עבודה שהיתה במקדש ראשון, שהוא היה במקום קבוע, וקדושתו לעולמים, אך היה בבנין בשר ודם.

ד והשלישי – הוא עבודה שתהיה בבית שלישי, במהרה בימינו אמן, שהוא מעשה שמים, וקדושתו למעלה מקדושת בית ראשון.

ה ובכולם הכהונה היא לאהרן הכהן עליו השלום ולזרעו. ולהיות כי זכינו לעבודת הקורבנות בזכות התורה, שכוללת שלושה מיני מצוות, שהם: מצוות, חוקים ומשפטים, ככתוב (ויקרא ז, לז) ״זאת התורה לעולה למנחה וכו׳״ רוצה לומר, בזכותה זכינו ״לעולה וכו׳״ לכך עבודה שהיתה במשכן, זכינו לה בשביל חלק המצוות שבתורה אותם יש להם טעם, אך אין השכל מחייב אותם: ועבודה שהיתה בבית-המקדש, זכינו לה בשביל חלק המשפטים, לכך שלמה המלך עליו השלום שהוא בנה בית המקדש, כשאמר לו הקדוש ברוך הוא: (מלכים א ג, ה): ״שאל מה אתן לך״ שאל: ״ונתת לעבדך לב שומע לשפוט את עמך״, והשיב לו הקדוש-ברוך-הוא ״יען אשר שאלת את הדבר הזה וכו׳ ושאלת לך הבין לשמוע משפט, הנה עשיתי כדבריך וכו׳״. והטעם ששאל על הבנה לשמוע משפט כי ראה ברוח הקודש דבית המקדש אשר יבנה הוא יהיה בזכות חלק המשפטים, אך בית שלישי שיבנה במהרה בימינו, יהיה בזכות חלק החוקים שאין להם טעם, ואין השכל מחייב אותם. והגאולה גם-כן תהיה בזכות החוקים, כי הגאולה תלויה בתשובה, וכמו שאמרו רבותינו ז״ל (סנהדרין צז, א): ״כלו כל הקיצין, ואין הדבר תלוי אלא בתשובה״. ותשובה היא בסוג חוק, שאין בה טעם, ואין השכל מחייב אותה, יען דהעובר על גזרת מלך אפילו בדבר אחד, חייב מיתה, כי לכן אמרה החוכמה (ירושלמי מכות ב, ו) ״נפש החוטאת היה תמות״ (יחזקאל יח, ד): ולכן אם ישמרו ישראל את החוקים, אז מידה כנגד מידה, יקבלם בתשובה שהיא חוק: ולזה אמר (תהילים קיט, קנה): ״רחוק מרשעים ישועה, כי חוקיך לא דרשו״.

ו והנה מצווה שהיא בסוג חוק, ומצויה ותדירה הרבה אצל האדם, היא מצווה של איסור בשר בחלב, כי היא תדירית ומצויה בכל יום. על-כן כמה וכמה ראוי לאדם להשגיח בה ולשמור כל הלכותיה אחת לאחת, שלא יבוא לידי מכשול: ובזה יצא טוב הן לעניין קבלת התשובה, הן לעניין קרוב הגאולה. וצריך כל אדם לצוות בני ביתו שישגיחו היטב בעניין בשר בחלב הן מצד הכלים שלא יתערבו זה בזה, הן מצד הבשר בחלב עצמו מפני שעניין זה מצוי בביתו של אדם בימים ובלילות: ואם לא ישימו עין השגחתם בו, בודאי יבואו לידי מכשול ולא ירגישו.

קרח

א אסור שנתערב בהיתר, אף-על-גב דמרן ז״ל פסק בסימן צח, במין באינו מינו סמכינן אטעימת גוי, בהיכא דאינו יודע שסומכין עליו המנהג פשוט דאין לסמוך על הגוי, וכמו שכתב מור״ם ז״ל, וכן המנהג ברור פה עירנו בגדד יע״א: אלא משערין בששים בין נתערב מין באינו מינו, בין נתערב מין במינו: ואפילו אם יש ששים לבטל האסור אם רואין שעדיין טעם האסור נרגש, כגון שהאסור מוטעם ביותר, הרי זה אסור: ועין ״פרי חדש״, ו״פרי תואר״ סעיף קטן ד.

ב אם האסור וההיתר שווים במשקל, דהיינו שהם ממין אחד, שאין האחד כבד בטבעו יותר מחברו נוכל לשער בשניהם במדידה או במשקל: אבל אם באחד יש נפוח וחלל יותר מחברו, אין לשער במדידה אלא במשקל, אם שוין בטבען, שאין אחד מהם כבד בטבעו יותר מחברו, צריך לשער באומד ומדידה. ולכן אם נפל חלב לתוך בשר או להפך, וכן אם נפל כבד לתוך התבשיל הרי אלו שווים בטבען, ומשערים במשקל: אבל אם נפל כף מתכת של חלב בן יומו לתוך תבשיל של בשר או להפך, אין לשער במשקל, כי המתכת כבד בטבעו כמה וכמה על בשר ומים, אלא משערים באומד ובכמות.וכיצד יעשה? הנה מנהגנו פה לשקול כף המתכת, ואם עלה מאה דרהם, נחשוב בחמישה עשר דרהם, ונצריך שיהיה בתבשיל שישים פעמים על חמשה-עשר דרהם. וכפי מה שחקרנו, צריך לחשוב כלי המתכת לגבי הבשר פחות מן חמשה-עשר דרהם לחומרא. ועין ״פרי חדש״, סימן צט,סעיף-קטן ו, ו״פרי תואר״ שם, סוף סעיף-קטן ד, ו״שיורי-ברכה״ שם, אות ב, ו״מנחת יאודה״, כלל פה, סעיף קטן נח, ו״חוכמת-אדם״, כלל נב, אות ג, ועוד אחרונים. ועיין ״בית-דוד״, יורה דעה, סימן מג, ו״פתחי-תשובה״, סימן צח, סעיף קטן ב. וכתב הרב פרי-תואר״, סימן צט שם, דאם האסור וההיתר שווים

במשקל, כגון שהאיסור בשר בלא עצמות, וההיתר גם-כן בשר בלא עצמות טוב לשער על-ידי המשקל, שאז יצא השיעור מכוון ביותר. ועין ״חינוך בית יהודה״ סימן לג, ו״עבודת הגרשני״ סימן ל, ו״מטה-יאודה״ בסוף הספר. ודע כי העצמות הם כבדים מן הבשר, וכמו שכתב ב״שולחן גבוה״, סימן צט, סעיף קטן י. והרב ״בית-דוד״, סימן מג, הביא מהרמב״ם דהחטים כבדים מן הקמח אחד משישה, והיין והשמן קלים מן המים אחד מן עשרים-ושבעה:וכתב בשם רבנו עובדיה ז״ל, דהן הגידין, הן העצמות, הם כבדים מן הבשר, עין שם: אבל החלב אשר בבשר, הוא שווה עם הבשר וכמו שכתב ב״שולחן גבוה״.

ג כף של חלב בן יומו שהגיסו בו בקדרה של בשר על האש אם אנחנו יודעין כמה חלב בלע זה הכף, כגון שהיתה כף חדשה, והגיסו בה כזית חלב בו ביום שתחבו אותה בקדרה של בשר צריך שישים בבשר כנגד כזית חלב, כיוון דלא ידעינן כמה בלע הכף מן החלב, בעינן כנגד כל כזית החלב. וכן הוא הדין אם זו הכף של החלב לא היתה בת-יומא קודם שהגיסו בה כזית החלב, דאז כל מה שבלעה קודם הוא לפגם, ואחר שהגיסו בה כזית החלב, תחבו אותה בבשר בו ביום או תוך מעת לעת דאין צריך לשער אלא כנגד כזית החלב לבטלו: אבל אם אותו הכף של חלב הם מגיסים בה חלב רותח בכל יום, דלא ידעינן כמה כזית חלב בלעה, אז צריך לשער כנגד הכף כולו: ורק אם של מתכת, צריך לשער בכמות הכף ולא במשקלו, והא על דרך שכתבנו לעיל, וכן אם הגיסו חלב הרבה בכף, דהיינו שהחלב היה מאה דרהם או יותר, והכף של מתכת אשר כמותו, נחשב בחמישה עשר דרהם או עשרים דרהם, ואחר-כך תחבו זה הכף בתבשיל של בשר אין צריך שישים אלא כנגד כמות הכף שהוא חמשה-עשר או עשרים דרהם, כי כיוון דלא ידעינן כמה בלע, אין לנו לומר שבלע יותר משעור כמותו, אלא אמרינן בלע ככמותו, ובעינן שישים כנגד כמותו.

ד הא דאמרינן דצריך לשער כנגד כל כמותו של כף, הינו דווקא אם תחבו הכף בחלב שהיה מתבשל לבדו, דאז משערין שבלע הכף מן החלב שיעור כמותו, אבל אם היה העניין כף: שהיה מבשל בקדרה אלף דרהם מים או שאר רוטב של הצר, ונפלו לתוכה מאה דרהם חלב, דאז נבללו המים והחלב יחד, ואחר כך תחב שם כף חדשה או אינה בת-יומא בתוך הקדרה, וכמותו של זה הכף עולה מאה דרהם אף-על-גב דאמרינן שהכף בלע מן הקדרה כשיעור כמותו שהוא מאה דרהם, מכל מקום זה המאה דרהם אינם כולם חלב,אלא הוא לקחם מכיס השותפות, דהקדרה מעורבת מים וחלב, לכן צריך לחשוב מה שמגיע לכף מן החלב לפי חשבון, ועל זה החלק המגיע לו, צריך ששים לבטלו כשנפל אחר-כך בקדרה של בשר, ועין להגאון חיד״א ז״ל ב״שיורי ברכה״, סימן צד, אות א, מה שכתב בשם מהר״ש עמאר ז״ל: ועין ״כנפי-יונה״, דף ע, עמוד ג, יעוין שם. ומה שהקשה הרב ״ערך השולחן״ ז״ל סימן צד, סוף סעיף-קטן ב על רבנו חיד״א ז״ל, אין זו קושיא, דהרב ״פני- אריה ז״ל אירי בתבשיל גוש שפגע הכף בחלב עצמו קודם שנבלל: ומה שכתב עניין ״נותן טעם״ בא לפלפל ולהסביר לשואל דלא שיך בנדון דידן התר דנותן – טעם בר נותן-טעם: ולעולם גם הרב ״פני-אריה״מודה בדין זה דמהר״ש עמאר ז״ל, דאי אפשר לומר שבלע הכף את הכול, אלא צריך לשער לפי חשבון. וכן שמעתי מהרב עטרת ראשי מו״ר אבי זלה״ה, שכך היה מורה הרב הגאון מו״ר זקני רבנו משה חיים זלה״ה בכמה עניינים לשער לפי חשבון, וכמו שכתב מהר״ש ז״ל, וכן אנחנו נוהגים עתה. ואם תשאל: למה לא נכניס הקדרה עצמה שבשלו בה הרוטב, שנפל בתוכו החלב, נמי בשותפות עם הרוטב, שנאמר: כשם שלקח הרוטב מן החלב, כך לקחה הקדרה גם-כן לפי שעור כמותה? הנה בדבר זה הארכתי הרבה בסיעתא דשמיא בספרי הקדוש ״רב-פעלים״ בתשובה, ופלפלתי בדברי הפוסקים, ובארתי העניין היטב בסיעתא דשמיא.

ה אם תחב כף חולבת בקדרה של בשר על האש שתי פעמים צריך שתי פעמים ששים, דחשבינן לה כאילו תחב שתי כפות: אבל אם תחב ונודע דנתבטל בששים, וחזר ותחב פעם שנית, חוזר ומתבטל באותם ששים, ואף-על-גב דמור״ם ז״ל כתב דסגי בחד ששים,בנתחב שתי פעמים אנן בתר מרן ז״ל גרירן, דפסק שצריך שתי פעמים ששים. ואם תחב אותו יותר משתי פעמים יש סוברים בדעתו של מרן ז״ל, דסבירא לה דסגי בשתי פעמים ששים אפילו אם נתחב כמה פעמים: ויש סוברים דעת מרן ז״ל, בעינן ששים כנגד כל פעם בפני עצמה. על-כן בהפסד מרובה, סגי בשתי פעמים ששים כנגד כל הפעמים, יען דאיכא ספק-ספקא בזה, ובהפסד מרובה עבדינן ספק-ספקא כזה לסמוך עליו, אף-על-גב דספק האחד הוא כנגד מרן ז״ל. ואם השואל לא הגיד למורה כמה פעמים תחבו את הכף: יש אומרים שצריך המורה לשאול אותו, ויש אומרים שאין צריך המורה לשאול: ואנחנו מנהגנו שלא לשאול על זאת, משום דבעיקר הדין סובר מור״ם ז״ל ודעמה דסגי בפעם אחת ששים, אפילו תחבו הרבה.

ו כף של חלב שתחבו אותו בקדרה של בשר יש אומרים דאין צריך לשער אלא כנגד מה שנתחב ממנו בתוך התבשיל, אבל חלק שלא נכנס בתוך התבשיל, אף-על-פי שהוא בתוך חלל הקדרה שיש שם הבל, אין צריך לשער כנגדו: ויש אומרים שצריך לשער גם כנגד החלק שבתוך חלל הקדרה: וסברה ראשונה עקר: וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדד, דאין משערין אלא כנגד הנתחב בתוך התבשיל דווקא. מיהו, אם הכף הוא של מתכת וליכא הפסד מרובה, משערין בכולו: דבמתכת אמרינן: חם מקצתו חם כולו: אבל אי איכא הפסד מרובה או שעת הדחק, לה אמרינן: חם מקצתו - חם כולו,

לשער כנגד כולו, אלא משערין כנגד מה שנתחב בתבשיל דווקא, יען כי מרן ז״ל סתם בסימן צד, סעיף א כסברת המתירין, ולא הביא סברת האוסרין אלא בשם ״יש מי שאומר״: וכן בסעיף ו לא זכר סברת האוסרין כלל, ובסימן צח, סעיף ג, אחר שסתם כהמתירין, כתב: יש מי שמחמיר וכו׳ , דהינו לחוש בהפסד מועט דווקא.

ז אם אומר השואל: ברי לו, עד כאן נתחב נאמין לדבריו, ולא אמרינן: כל מלתא דלא רמיא עלה דאנש, לאו אדעתה: ואפילו אם אשה אומרת כן נאמין לה: וכן המנהג פשוט פה עירנו.ובספרי הקדוש ״רב-פעלים״ הארכתי בעניין זה דכל מלתא דלא רמיא עלה דאנש, בכמה עניינים של דינו אסור והיתר,בעניינים שיש להסתפק בהם בדין זה, וברורתי בסיעתא דשמיא כמה עניינים.

ח כף של חלב שתחבו אותה בקדרה של בשר על האש, ושער המורה שיש ששים בתבשיל שבקדרה לבטל הכף הנה, אף-על-גב דהקדרה והתבשיל מותרים, מכל מקום הכף עצמו אסור להשתמש בו בין עם בשר, בין עם חלב לפי שהוא בלועה מבשר וחלב: ואפילו עם שאר דברים שאינם לא בשר ולא חלב, כגון אורז וכיוצא, אסור להשתמש בכף זו שנעשתה נבלה, וצריכה הגעלה.

ט כל דבר הבלוע בקדרה הן בשר, הן חלב שעבר עליו עשרים וארבע שעות, הוי טעם פגום, ואינו אסור מן התורה: ורק חז״ל אסרוהו לכתחילה ובדיעבד מותר. ולכן קדרה שבשל בה בשר, ואחר מעת לעת, דהינו אחר עשרים וארבע שעות, בישל בה חלב, הוי לה נותן טעם לפגם,והתבשיל מותר, מאחר שכבר עבר ובישל דהוי דיעבד: אבל הקדרה עצמה, אסור לבשל בה לכתחילה, לא בשר ולא חלב, אלא יגעילנה, ואחר הגעלה, מותר לבשל בה מה שירצה, וכן הוא הדין אם כסה הקדרה של הבשר בכלי של חלב שאינו בן יומו, דנאסר הכלי הזה: ואסור לכסות בו לכתחילה, הן בשר, הן חלב, אלא צריך שיגעילנו. ואם הקדרה של הבשר שבישל בה חלב, או הכסוי הזה של חלב שכסה בו הקדרה, הם כלי-חרס אין להם תקנה של מי-רגליים: אבל אסור להשהותם בביתו כמו שהם, גזרה שמא ישכח וישתמש בהם מיהו, אם הבשר הוא בשר עוף דאסורו מדרבנן, ואיכא הפסד מרובה אם ימכרנו לגוי, כגון שהוא כלי חשוב שקורין ״פרפורי״(חרס בציפוי מתכת) יש להתיר בהפסד מרובה, ועין ״חקרי - לב״, יורה דעה, חלק א, סימן עח, ושאר אחרונים. מיהו, צריך להורות שיגעילם שלוש פעמים, כדין כל חרס באסור בישולי גויים, וכן אם הניח תבשיל בשר, אפילו של בהמה, בכלי שני של חלב שהוא כלי ״פרפורי״: ויש הפסד מרובה אם ימכרנו לגוי, מותר להגעילו שלוש פעמים ודיו: והינו דווקא אם התבשיל חם שהיד סולדת בו, אבל אם אינו חם כל-כך, אין צריך הגעלה.

י כסוי הקדרה, דינו כקדרה עצמה: ואף-על-גב דיש מחמירין בכסוי טפי, וסבירא להו: אפילו אינו בן יומו, חשיב כבן יומו לדידן בני הספרדים, לית לן חמרא זו: ועין ״פרי-חדש״, סעיף ה. מיהו, אם הכסוי קצר מלמעלה, ויש בו חלל שאי אפשר להתקנח יפה, צריך ששים כנגד מקום הקצר, אף-על-פי שהכסוי אינו בן יומו: וגם זה יש להתיר בהפסד מרובה או שעת הדחק: ועיין ״ערוך-השולחן״.

יא אף-על-פי שאמרנו: אם עבר ובשל חלב בקדרה של בשר שאינה בת-יומא, התבשיל מותר, היינו דווקא בקדרה מודחת ונקייה, אבל אם היה שומן בעין טח על פניה, צריך ששים כנגד אותו השומן, ובסתם, דלא ידעינן אם היה שומן טח על פניה או לאו, אמרינן: סתם כלים המוצנעים, הם מודחים ונקיים, חוץ מן הסכין, דבסתם אמרינן: סתם סכין, שמנונית קרוש עליה ורק אי ידעינן בברור שהיא נקייה, אז מותר.

יב אם בישל בקדרה שאינה בת-יומא דברים חריפים,כגון התבשיל שרובו חומץ או תבלין, ואין ששים לבטל: אם יש בזה הפסד מרובה,יש להתיר כסברת המתירים דסתם מרן כותיהו״ ואם הפסד מועט, יש להחמיר כסברת החולקים, דסבירא להו: אין נותן טעם לפגם בדברים החריפים, דחרפיהו משוי לה לשבח: יען כי מרן ז״ל זכר דבריהם בשם ״יש אומרים״, לכך יש לחוש לדבריהם בהפסד מועט. מיהו האשכנזים גרירי בתר הכרעת מור״ם ז״ל, ואוסרין בדברים החריפים גם בהפסד מרובה. מיהו אינו נקרא חריף משום מעט תבלין או מעט מלח שנתן לתבשיל, אלא אם כן רובו חריף.

יג דגים או ביצים ואורז וכיוצא, שנתבשלו בקדרה של בשר נקייה אף-על-פי שהקדרה בת-יומא, מותר לאכול את המבושל הוא בחלב, דאין כאן אלא נותן טעם בר נותן טעם, דמותר לכתחילה. וכל זה לדידן דאזלינן בתר הוראת מרן ז״ל, אבל להאשכנזים דאזלי בתר מור״ם ז״ל, אסור לאכול המבושל ההוא בחלב לכתחילה, וסבירא להו, אינו מותר אלא בדיעבד שכבר נתן את המבושל ההוא בחלב. וגם לדידן דאזלינן בתר מרן ז״ל, אינו מותר לבשל לכתחילה בקדרה של בשר בת-יומא אדעתא דהכי, כדי לאוכלם בחלב: אלא רק אם נתבשלו בדיעבד מותר לאוכלם לכתחילה בחלב.ולכן אסור לחמם מים לכתחילה בכלי בשר בן-יומו כדי ללוש בהם את הפת, מפני דדרכם לאכול הפת עם החלב גם-כן. וכן מרקחת שדרכם לאכול אותה עם הגבינה, אסור לבשלה לכתחילה בכלי בשר בן-יומו.

מיהו אם כן הכלי בן-יומו, דאיכא תרתי לטיבותא, שהוא נותן טעם לפגם וגם נותן טעם בר נותר טעם, מותר לחמם מים לאפות הפת, ולבשל מרקחת לאוכלה עם הגבינה לכתחילה. עיין ״כנסת הגדולה״ ו״בית-דוד״ ושאר אחרונים. והמחמיר שלא לבשל אפילו בכלי שאינו בן-יומו, תבוא עליו ברכה. וכן נוהגים בביתנו, שיש להם כלי מיוחד לחמם בו מים ללוש בהם הפת, וכן לבשל בו מרקחת. ועין ״דבר-משה״, יורה דעה, סימן ע, ו״חכמת-אדם״, כלל מח, סעיף ב.

יד אם עבר במזיד ובשל לכתחילה אורז או ביצים וכיוצא בקדרה של בשר בת יומא, על דעת לאוכלם בחלב אף-על-גב דעבד אסורא, לא קנסינן לה, ומותר לאוכלם בחלב, וכנזכר ב״פרי חדש״ ושאר אחרונים. ואם דברים אלו שבשלם בקדרה של בשר, נרגש בהם טעם בשר קיוהא בעלמא איהו, ולא חישינן לה, וכנזכר ב״פרי-חדש״ ו״בית-אפרים״ סימן לז, דף לב. מיהו רש״ל ז״ל אוסר לאוכלם בחלב אם נרגש בהם טעם בשר: ובעל-נפש יחיש לדבריו, והמקל, יש לו לסמוך.

טו הא דאמרינן ״נותן טעם בר נותן טעם, מותר״ - דווקא טעם הראשון בכלי וטעם שני באוכל, אבל טעם ראשון באוכל, לא מהני: דבאכלים, אפילו אלף טעמים חשובים כממש. ולכן אם אפו עוגה אצל פשטידא של חלב, אסור לאכול העוגה ההיא עם הבשר, ולא אמרינן בזה דהוי נותן טעם בר נותן טעם: ודלא כהרב ״פני-אריה״ שהביאו ב״פתחי-תשובה״. ועיין ״כנסת הגדולה״, סימן צה, הגהת הבית יוסף, אות כו, ושאר אחרונים.

טז לא אמרינן נותן טעם בר נותן טעם, אלא דווקא בהיתר, כגון בשר בחלב, ששניהם המה מין היתר: אבל באיסור, אפילו כמה פעמים נותן טעם בר נותן טעם, לא מהני: אלא כל דליכא ששים לבטל האסור, הרי זה אסור.

יז קדרה של בשר בת-יומא שבשלו בה אורז וכיוצא, ותחב בה כף חולבת בת-יומא אפילו אין באורז ששים כנגד הכף, מותר, דהוי נותן טעם בר נותן טעם דהתרא – דהבשר נתן טעם בקדרה, והקדרה באורז, ועדיין הוא היתר: מיהו, צריך שיהיה ברור לו דהכף לא נגע בגוף הקדרה - הן מצדדין שלה, הן בקרקעיתה - דאם נגע בגוף הקדרה, אין כאן נותן טעם בר נותן טעם, דהרי הכף בלע מן הקדרה עצמה שהיא טעם אחד. וכן אם תחב באורז שבקדרה שתי כפות בני יומן, אחד של חלב ואחד של בשר אם לא נגעו הכפות זה עם זה בתוך האורז, מותר הכל. ועיין ״חכמת אדם״, כלל מח, סעיף ו. אבל אם נגעו הכפות זה בזה בעת שתחבם באורז דהוא רותח, הרי הם בולעים זה מזה, ונאסרים, ואוסרים האורז.

יח סתם כלי גויים אינם בני יומן: לפיכך אם עבר ובשל בכלי של גויים, התבשיל מותר בדיעבד, דאמרינן אין הכלי בן–יומו, והוי נותן טעם לפגם. ומכל מקום לא יאמר ישראל לגוי: בשל בקדרתך מים או חלב או שאר פירות, שאין בהם אסור בשולי גויים דהוי לכתחילה. על-כן אסור לומר לערביים בעלי צאן שיעשו לו חלב חמוץ שקורין בערבי ״לבן״, ובלעז ״יגורטי״, כי זה צריך להרתיחו תחילה, והוי לכתחילה: אבל מותר לקנות מזה ה״יגורטי״ מן השוק פה עירנו יע״א, דאין הגויים עושים אותו בשביל ישראל, אם הגוי מכיר לישראל, והביא לו מנחה כלי אחר מזה ה״יגורטי״ שמביא למכור, מותר, מפני כי בלאו הכי הוא עושה החלב שלו כולו מזה ה״יגורטי״ כדי למוכרו.

יט כלי שנאסר בבליעת אסור ונתערב באחרים, בטל ברוב – בין כלי מתכת, בין כלי-חרס.

חקת · פתיחה

א ״באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם, במחוקק במשענתם״ (במדבר כא, יח): נראה לי, בסיעתא דשמיא: ידוע, מקום מוצא הנשמות של ישראל נקרא ״באר״, ושם הכל אחדות, לכן ישראל נקראו ״גוי״, ולכן כתיב (דברים י, כב) ״בשבעים נפש ירדו אבותיך מצרימה״, דקראם ״נפש״ ולא אמר ״נפשות״, מה שאין כן בעשו קראם ״נפשות״ לששה (בראשית לו, ו). כי אומות העולם, נפשם ממקום הפרוד.

ב ואמר ״באר חפרוה שרים״, הם שלשה אבות, אשר יש בשמותם שלש-עשרה אותיות כמנין ״אחד״. ״כרוה נדיבי העם״, הם שבטי-יה, שהם שלשה-עשר שבטים כמנין ״אחד״, כי יוסף נעשה שני שבטים. ואמר ״במחוקק״ - חלק התיבה לשתים - בם חוקק, ומרמז לשם מ״ב שהוא ״חוקק״, הוא היה ״במשענתם״, להוציא נשמות קדושות מן הבאר העליון הקדוש.

ג ולכן כתיב בישראל (במדבר כג, ט) ״כי מראש צורים אראנו, ומגבעות אשורנו, הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב״, כי האבות שנקראים ״צורים״, יש מספר ״אחד״ באותיות שלהם, רמז שהם היה להם כוח לחפור באר הקדוש העליון, שהוא רשות-היחיד בסוד אחדות, להוציא משם נשמות ישראל. וכן בגבעות שהם: שרה, רבקה, רחל, לאה - גם-כן יש בשמותם שלש-עשרה אותיות כמניין ״אחד״ שגם הם נתחברו עם האבות להוציא נשמות מרשות-היחיד. וזהו ״ומגבעות אשורנו״. לכן ראוי לישראל היוצאים מהם - ״עם לבדד ישכון״ - ״בדד״ עם האותיות הוא מספר ״אחד״, ״ובגוים״

דאתו ממקום הפרוד הנקרא רשות-הרבים "לא יתחשב". ולכן כתיב (דה"א יז, כא) "ומי כעמך ישראל, גוי אחד בארץ" -- רוצה לומר: הם בתואר "אחד" אף-על-פי שהם למטה בארץ.

ד ולכן צוונו השם יתברך לבלתי נתחתן בעובדי כוכבים ומזלות, כי החיתון בם יהיה דבוק וחבור הגופים והנפשות של האיש והאישה ביחד זה עם זה, ואיך יתחברו וידבקו נפשות הקדושות דאתו ממקום האחדות, עם נפשות הטמאות דאתו ממקום הפרוד? הא ודאי נפק מזה חרבא טובא למעלה, כי על ידי כך תכנס הקליפה למקום הקודש, חס ושלום.

ה ולכן חז"ל חשו מאוד לדבר זה, ועשו גדרים וסייגים לשמור אותנו מאסור החיתון בעובדי כוכבים ומזלות, שלא ילכד איש ישראל בדבר זה, ולא חשו לעשות גדרים וסייגים לשאר איסורי-תורה כאשר עשו לזה. והוא כי בעבור איסור החיתון גזרו על פת של עובדי כוכבים ומזלות ועל בשולי עובדי כוכבים ומזלות, ועל שכר של עובדי כוכבים ומזלות. ואף-על-גב דיש לכל גזרות אלו טעם נסתר וסוד עמוק - עם כל זה, לפי הפשט הנגלה, גזרו גזרות אלו כדי לשמור אותנו מאיסור זה שלא להתחתן בם, ולהבדיל אותנו מן העמים לקיים מה שנאמר: "הן עם לבדד ישכון,ובגוים לא יתחשב". וכן הוא אומר: "ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ". ברוך אלוהינו שבראנו לכבודו.

חקת

א רבותינו ז"ל אסרו פת של גויים, כדי להבדיל אותנו מן העובדי כוכבים ומזלות (עכו"ם) בתכלית ההבדל, שלא נתערב ונרגיל עצמנו עמהם, שעל-ידי זה ימשכו הלבבות ויקרבו דעתם אלו לאלו, ויבואו לזנות ולהתחתן עמהם, וכמו שארע בערבות מואב (במדבר כה, א-ט).ולא גזרו אלא על פת של חמישה מיני דגן, אבל פת קטניות ושל אורז ודוחן, לא גזרו באלה, מפני דאינם חשובין, ואין מביאין לדי קרוב דעת: וגם אין לאסרם משום בשולי גויים, דאין עולין על שולחן מלכים ושרים: דאף-על-גב דהאורז עולה על שולחן מלכים, היינו אורז המבושל בקדרה, אבל אורז העשוי פת בתנור, אין עולה על שולחן מלכים.

ב כשגזרו רבותינו ז"ל גזרה זו של פת, לא נתפשטה בכל מקומות ישראל אלא בפת בעל-הבית שעשאו לבני ביתו, אבל בפת של פלטר שעושה למכור לאחרים, לא נתפשט האיסור הזה בכל המקומות מפני הדחק, דחיי האדם תלויים בפת: ולכן יש מקומות שנוהגים היתר בפת פלטר במקום שאין פת ישראל, דאין קרוב דעת כל כך, כיוון שעוסק באומנותו. ויש מקילין לקנות מן פלטר גוי אפילו שיש פת פלטר ישראל מצוי: וכן נוהגים פה עירנו בגדד יע"א לקנות מפלטר גוי, אף-על-פי שמצוי פת פלטר ישראל. ורבנו האר"י ז"ל מחמיר אפילו בספק אם הוא מפלטר ישראל או פלטר גוי, וכמו שכתב בשער טעמי המצוות.

ג לא הלכו באיסור זה אחר מי שהפת בידו עכשיו, אלא אחר האפיה, לפיכך פת בעל-הבית אסורה לעולם, אפילו קנאה פלטר, ואפילו שלחה לישראל לביתו: ושל פלטר, מותרת לעולם, אפילו קנאה ממנו בעל-הבית שהוא גוי. ולכן הגוי זימן את ישראל בביתו, והביאו לו פת מן פלטר גוי, מותר לאכול: וכן אם הפלטר גוי זימן את ישראל בביתו, והביא לפניו מן הפת שעשה למכור, הרי זה מותר לאכול ממנו: אבל אם הביא לו מהפת שאפה לצורך ביתו, הרי זה אסור לאכול ממנו. ועיין "פרי-חדש" סעיף-קטן יב: והגם דהרב "פרי-תאר" פליג, כבר השיגו הרב "מזמור לדוד", וכן עיקר.

ד פת של בעלי-בתים, אין לה היתר עולמית, אפילו במקום דאינו מצוי פת ישראל וגם לא פת פלטר גוי, דקימא לן כסתם מרן ז"ל דאסר בפת של בעלי-בתים בכל גונא. ואפילו אם ירצה לבשלו לפת זה לאוכלו על-ידי בישול, נמי אסור, דלא פקע איסורו בכך.ועיין "כנסת הגדולה", הגהת הטור, אות ח, ו"יוסף אמץ", סימן עט. ואפילו אם הוא בשדה שאין שם חשש חתנות, אסור, וכנזכר ב"בית-יוסף": ועיין "קהל-יאודה" ז"ל. ואין היתר לפת בעלי-בתים אלא בהיכא דעברו עליו שלושה ימים מעת לעת שלא אכל פת, או בשבת משום עונג-שבת: ועיין "פרי-חדש" ו"פרי-תאר" ושאר אחרונים.

ה ישראלים ההולכים אצל הערביים יושבי אוהלים, ושם אין מצוי פלטר גוי למכור – לא יאכל מן הפת המצוי אצלם, שזה פת בעל-הבית ואסור, אלא ימתין עד שעה שאופין הפת: כי אלו דרכם לאפות כל יום בבוקר ובערב, ולפעמים גם באמצע היום כשיזדמן אצלם אורחים: ואז יניח הישראל קיסם, דהיינו חתיכת עץ, בתוך התנור, ובזה מכשיר כל הפת שבתנור: שאין הדבר אלא להיות היכר דהפת שלהם אסורה. ומאחר שבחתיכת עץ אחד שהניח ישראל, מוסיף חום מעט בתנור: וכל תוספת חום אפילו מעט, מקרב הבישול הוי היכר בזה: מיהו, צריך שיכוון שהוא מסייע בהטלת הקיסם כדי להכשיר, אבל אם זרק קיסם לתנור כמתעסק בעלמא, שלא כוון כדי להכשיר לא מהני כלום: ועיין "כנסת הגדולה", הגהת הבית-יוסף, אות כח ו"קהל-יאודה" ז"ל.

ו ישראל שמביא גוי לביתו לאפות לו בתנור שלו יזהרו בני הבית לתן בידם בתחילת הסק של התנור אגודה אחת של עצים, ואז הגוי גומר ההסק ואופה: ויש לסמוך על הטלת העצים שהטילו בידם באפיה ראשונה, דהיינו שממלא את התנור פת ורודה אותו, וכן באפיה שנייה, שחוזר וממלא התנור פת ורודה: כי כוח הסקה שלהם עודנה בתנור באפיה השנייה אבל אחר זה, צריך שיחזרו ויניחו עצים בידם כדי למלאת התנור פת באפיה השלישית, וכן על זו הדרך.

ז פת של ישראל שאפאה הגוי, ולא הניח הישראל קיסם ולא חיתה באש, הרי זה אסור כדין פת בעל-הבית גוי, ואסור לאוכלו לישראל. אלא יחתכנו לחתיכות וימכרנו לגוי, דאין ישראל קונים מגוי חתיכות פת: אבל אסור למוכרו בלא חיתוך, שמא ימכרנו הגוי לישראל אחר על ידי פלטר. ואם הם מסופקים בדבר, אם נעשה הכשר לתנור על-ידי ישראל או לאו, הרי זה מותר, דספקא דרבנן לקולא, וכנזכר בש"ך ו"פרי חדש".

ח המושלים שנותנים בכל יום פת למשרתים או לרופאים ישראלים, הרי זה כפת פלטר, כן כתב מהריק"ש ז"ל, והסכימו בזה כמה גדולי האחרונים, ואף-על-פי שהרב ה"כנסת הגדולה" אוסר העיקר כסברת המתירים: ועיין "שיורי-ברכה", אות ו. מיהו, הרב מהריק"ש ז"ל לא התיר אלא בכהאי גונא, שהם נותנים לו הפת בידו לעשות בו מה שירצה, לאוכלו או למוכרו, כי דבר זה עליהם בתורת חוק, לתת כל יום פת קצוב לאלו : אבל ישראל שבא אורח לבית הגוי, ואפו לו פת בעבורו, והביאו לפניו דווקא, כי הם כבר אכלו אף-על-פי שלא אפו אלא בעבורו, אין זה חשיב כפת פלטר, אלא פת של בעל הבית ואסור: ואין לומר, כיוון דנותנים אותו לו בחינם, חשיב כמכר, דהא עיקר גזרת חז"ל על אורח המתארח אצלם, וכל אורח אוכל בחינם. ואדרבא, כיוון דאפו בעבורו לכבודו, יש קרוב דעת וחשש חתנות טפי: לכן כל היכא שמביאים לפניו בתורת סעודה לסעוד, אף-על-פי שהם כבר אכלו, ולא אפו זה הפת אלא בשבילו, הרי זה נקרא פת בעל-הבית ואסור, ודע כי הרב "זכור לאברהם", חלק א, אות פה' למד מדין מהריק"ש ז"ל הנזכר היתר, בהיכא דאופה הגוי בשביל ישראל לתת לו הפת צידה לדרך, עיין שם: ואצלי אין היתר הזה ברור עדיין.

ט דבר שבשלו גוי, אפילו בשלו בבית ישראל ובכלי של ישראל, אסרוהו חז"ל משום חתנות: ועוד יש בזה טעם אחר: שמא ירגיל ישראל לאכול מן תבשיליהם, ויאכילהו דבר טמא: אך לא אסור חז"ל בבשולי גויים, אלא בדבר שאינו נאכל כמו שהוא חי: וגם עוד תנאי שני שיהיה אותו דבר ראוי לעלות על שולחן מלכים ללפת בו הפת או לקנוח סעודה, או בתורת מאכל, ואף-על-פי שאינו נאכל בתורת לפתן: ובין אם נשתנה מבריתו על-ידי הבישול, בין אם לא נשתנה, אלא ניכר עדיין לאחר הבישול כמו בתחילה הרי זה אסור משום בישולי הגויים. והא דבעינן עולה על שולחן מלכים - לאו דווקא מלכים, אלא אפילו על שולחן שרים שבארץ ההיא, נמי אסור: ועיין "שיורי-ברכה", אות ב, ושאר אחרונים: וכן סבר רבנו האר"י ז"ל.

י האורז - אף-על-פי שהפת שלו מותר כדכתבנו לעיל, מכל מקום אורז שבשלו גוי, אסור, משום דאורז מבושל הוא עולה על שולחן מלכים: ואפילו במקומן שאין דרכם ללפת בו את הפת, מכל מקום הוא עולה בתורת מאכל. והכמהין שקורין בערבי "כימי" (סוג פטרייה בצורת תפו"א), אסורין בבישול, משום דעולין הם על שולחן מלכים ושרים: אבל מה שקורין בערבי "אפטייר"(פטריית גשם מצויה), אין בהם בישולי גויים, דאין עולין על שולחן מלכים. והשומין, יש בהם איסור בישולי גויים: ועיין "פרי-חדש".

יא ביצה אף-על-פי שראוי לגומעה חיה אם בשלה גוי, אסורה: ואם בשלה ישראל בתחילה אפילו כל- דהו וסלקה, ואחר-כך לקחה גוי וגמר בישול, מותר.

יב אפונים שקורין בערבי "חומץ" (חומוס) שקלו אותם הגויים כתב רבנו הרב חיים ויטל ז"ל בשער טעמי המצוות, פרשת עקב, בשם רבנו האר"י ז"ל, דאסורים מדינא, לפי דאלו הקליות שלהם עולין על שולחן מלכים ושרים של אותם המקומות שעושין אותם הקליות, עיין שם. ומדבריו משמע דאוסר אותם גם במקום שאין עולין על שולחן מלכים או שרים, מפני שבמקום שעושין אותם עולין. ועיין "חיים שאל", חלק א, סימן עד, אות ו, שחקר בזה, וסוף דבר דעתו נטה לאסור גם במקום שאין עולין. ועוד כתב רבנו הרב חיים ויטל ז"ל שם, דהתורמוסין הנשלקין על ידי הגויים, מותרים מדינא, דאין עולין על שולחן מלכים: ורק הזהיר רבנו האר"י ז"ל שלא לאוכלם מתורת חומרא דווקא. ועוד כתב שם דאין לשתות קום החלב אחר שנקפה החלב ונבדל המים ממנו, וכמו שכתב מורנו רבי אליעזר ממיץ ז"ל, עיין שם.

יג הקטניות שקורין בערבי "באקילי" (שעועית מצויה) אם הם קלויים, מותרים, דאין הקלויים עולין על שולחן מלכים או שרים, אבל השלוקין אסורים, דעולין על שולחן מלכים או שרים. ותמרים המרים קצת, שאינם נאכלים אלא על-ידי הדחק אם בשלם גוי, אסורים.

יד הלפת שקורין בערב "שלגם" (לפת לבנה), וכן לפת האדום שקורין "שפנדר" (סלק אדום), יש בהם איסור בשולי גויים, דהם עולין על שולחן מלכים או שרים: ואף-על-פי שיש קצת בני-אדם דאוכלים אותם חיים - בטלה דעתם: ועיין "פרי חדש", סעיף קטן כד. וכל זה בשלוקים או מבושלים בקדרה,

אבל הצלויין באפר חם שקורין ״מלא״ (רמץ), אף-על-פי שנעשה בהם טעם טוב, עם כל זה, מחמת שהם מלוכלכים באפר, והוא דבוק בהם ואי אפשר להתקנח מחמת שהוא דבוק בלחלוח שבהם, על-כן אין עולים על שולחן מלכים ושרים, דמאיסי להו. ואין לומר דיקלפום ויביאום לפניהם: חדא, דאי אפשר שלא ידבק אפר בתוך שלהם: ועוד, אפילו אם אפשר להיזהר בהם להעביר הלכלוך מעל התוך שלהם אין ראוי התוך שלהם לבדו בהיותו בפני עצמו לכבד בו מלכים או שרים: ועוד, מחמת שהוא לח, ימאס באחיזתם בו לבדו.

טו סופגנין של גויים שבלילתם רכה, ונאפה על-ידי משקה לאו נהמא הוא, ואסורין משום בישולי גויים: ועיין ״פרי חדש״, ו״שיורי-ברכה״, וכן ה״זאלביא״ שקורין בעירנו ״זנגולא״ (ממתק מקמח וסוכר מטוגנים), אסורה משום בישולי גויים לכולי עלמא: והמתיר אותה, הוא משום דלא סימוה קמה למעשה שלה, כי באמת אין הפרש בינה לבין הסופגנין: ועיין ״שיורי-ברכה״, אות יג.

טז הקהוא שמבשלין הגויים יש אוסרין ויש מתירין. ומרן רבנו האר״י ז״ל אסר אותה: אך אין בידינו למחות ביד המקלים שיש להם על מה לסמוך, ובפרט במקום שפשט המנהג להתיר. ופה עירנו בגדד המנהג פשוט מקדם קדמתא לשתות קהווא של גויים אפילו במקום הנועד שלה: ובוודאי בעל-נפש צריך להחמיר: והצנועין, מושכין ידיהם ממנה, ברם, אפילו אדם חשוב, אם הולך לבית גויים גדולים לעשות ״וזיתא״(ביקור נימוסין) מוכרח הוא לשתות מכמה סבות שיש בהם טעם.

יז חיטים ששולקין אותם הגויים צחי בישול עד שמגיעים למאכל בן דרוסאי, וחוזרין ומיבשים אותם, וזהו שקורין בערבי ״בורג׳ול״, מותר לקנותו מן הגויים כדי לבשלו ולאוכלו, דבשול הגויים אינו חשוב כלום, כיוון דנתיבש ותו לא חזי, וכמו שכתב מרן ז״ל בשו״ת ״אבקת- רוכל״, סימן ל. ועיין ״שיורי-ברכה״ ו״ערך השולחן״, וכן המנהג פשוט פה עירנו בגדד,.וכתב ״ערך-השולחן״, דאם נעשה ״בורגול״ על-ידי ישראל, ובשלו הגוי שני אין לו התר מצד בישול ראשון שבשל ישראל. והנה פה עירנו יש פרי חמוץ ביותר שקורין אותו ״דבדיב״ (פרי הדר חמוץ מר, בעל קליפה עבה שימושית), והוא כמו אתרוגין, ומבשלין קלפתו העבה בסוכר, יש בזה איסור בישולי גויים, יען דאם מבשל אחר שנתייבש, אינה נאכלת אפילו על-ידי הדחק; ואם מבשל בעודה לחה, דנאכלת על-ידי הדחק, הנה אנן קימא לן כמרן ז״ל דסבירא ליה: נאכל חי על-ידי הדחק, יש בו בישולי גויים. וכן פרי שקורין ״נארינג׳ה״ (פרי הדר חמוץ-מר, ״חוש-חש״), בעודם קטנים הרבה, הם מרים כלענה, ומבשלים אותם בסוכר, יש בזה איסור בישולי גויים, דאין נאכלים חיים אפילו על-ידי הדחק. וכן מרקחת שקורין בערבי ״סכנגבין״ (ריבת הדרים), שהוא חמוץ של פרי לימון חמוץ שמבשלים אותו בסוכר, אף-על-פי שנאכל על-ידי הדחק קודם בישול, יש בו בישולי גויים כסברת מרן ז״ל הנזכרת.

יח אין הבערת תנור מועלת אלא בפת, אבל בשאר דברים המתבשלים, אינו מועיל אלא ההנחה על האש, או שיעשה הישראל שאר צורכי בישול, כגון שיהפך ויניח באופן שבלא זה לא היה מתבשל.ואף-על-גב דיש אומרים דגם בבישול מהני כדין פת אנן בתר מרן ז״ל גרירן, שפסק לאסור, וגם בדיעבד יש להחמיר: ועיין ״פרי חדש״ ושאר אחרונים, ואפילו לדעת המתירים בחתוי זה אינו אלא-אם-כן חותה בגחלים קודם שהגיע למאכל בן דרוסאי, וגם שהיתה באופן דההחתוי ההוא מועיל להוסיף הבישול, וכנזכר באחרונים ז״ל. והא דמהני ההנחה על האש לדידן, הינו דווקא אם הניחה במקום שראוי להתבשל שליש בישולו שהוא שעור מאכל בן-דרוסאי: ואם לאו, יש לאסור גם בדיעבד. ולכן אם הניח ישראל הבשר או הקדרה על גחלים עוממות שאין ראוי להתבשל שליש בישולו: וקודם שנתבשל שליש, בא הגוי וסלקה משם והניחה בפנים יותר, הרי זה אסור, דהא נתבטלה מעשה ישראל קודם שנתבשל שליש בישולו.

יט אותם המבשלים דגים בפורין (תנור אפיה גדול, בעל משטח מאוזן) של גוי, צריך שיניח ישראל את הקערה שהדג בתוכה בזה הפורין על האש, במקום ששם תתבשל, ולא סגי להכניסה מעט על-ידי ישראל, והגוי ידחף אותה להכניסה במקום הראוי; ואם עשה כן, הדג אסור משום בישולי גויים. וכן כשעושין ״בקלאווא״, שהוא רקיקין דקין עשויין מקמח הנילוש בחמאה, ומניחים בתוכם סוכר ולוזים כתושים ומניחים אותם בקערה, ומכניסין אותה בתוך הפורני, שצריך שיכניסה ישראל ויניחנה במקום הראוי, ולא יסירנה הגוי; כי זה אין לו דין אפיה בתנור, אלא דין בישולי גויים, דזה אינו נאפה אלא מתבשל.

כ אף-על-גב דקימא לן: מלוח או כבוש, הרי הוא כמבושל, מכל מקום באסור בישולי גויים לא גזרו על המלוח והכבוש, ולכן אם מלח או כבש הגוי, מותר: והוא הדין המעושן, שאם בישלו הגוי על-ידי עישון, מותר, יען כי המעושן כדין בישולי גויים הוא בעיא בתלמוד ירושלמי דלא אפשיטא, וכיוון דבישולי גויים הוא מדרבנן פסקו הפוסקים להתיר, וכמו שכתב הרב המגיד ז״ל, וכן כתב ״פני-משה״ בבאור הירושלמי: ועין ״מטה-יוסף״, יורה דעה, סימן ז, אות א, ו״מחזיק ברכה״, יורה דעה, סימן פז, אות יב, יעויין שם.

כא כל דבר מלוח שנאכל על-ידי מליחתו, כגון דגים קטנים וכיוצא, אם אחר מליחתו נתבשל או נצלה על-ידי הגוי, אין בזה איסור בישולי גויים. אבל המעושן שבישלו הגוי, אסרו מרן ז״ל ב״בית-יוסף״, והאחרונים התירו.

כב הסוכר שקורין קנ״ד (גבישי סוכר שקוף) שעושין אותו בערי אירופא מן הלפת האדום ע״י בישול, נתעורר בזה הגאון שם אריה ז״ל משום איסור בישולי גוים. דהלפת אינו נאכל חי אלא ע״י הדחק, וקימא לן אפילו נאכל ע״י הדחק יש בו בישולי גוים. ונצטער מאד על הדבר, שהוא צריך לכל אדם, ולא מצא לו טעם ברור בהיתר שלו, כאשר יראה רואה בספרו יעוין שם. ואנא עבדא מצאתי לו היתר ברור בעזרת ה׳ יתברך, והנני כותב טעמי ההיתר בקיצור וה׳ יעזור לי. והוא, כי הגאון ז״ל שם בסימן כ״ב הביא אופן מעשה הסוכר הנזכר, כי מהיורה אשר על האח יצא ההבל אל היורה הראשונה אשר שם המיץ והמוהל, ערך י״ח גראד (מעלות חום). ואח״כ יורד המוהל לכלי שני, וגם שם יבוא ההבל דרך קנים ארבעים גראד. ואח״כ יורד לכלי השלישי, ושם ההבל שמונים גראד, ושם גמר בישולו, עד כאן לשונו. נמצא לפי זה, ההבל המבשל את המיץ אינו נעשה מגוף האש שמדליק הגוי, אלא הגוי מדליק אש תחת היורה לחמם המים שבתוכה, ומן חימום המים הנעשה מכחו של גוי נולד ההבל. נמצא ההבל הוא כח כחו של הגוי, ואחר שנעשה ההבל ועלה בקנים לא יש בקנה מיץ כדי להתבשל, אלא ההבל נעתק מאיליו מן הקנה ויורד לתוך היורה אשר בתוכה המיץ, ושם מבשלו מעט בישול שאינו ראוי לאכילה. ואח״כ חוזר המיץ ונשפך מן יורה זו אל יורה שנית, וגם ההבל נעתק גם כן מיורה זו דרך הקנים ויורד ליורה השנית ומבשל שם המיץ. ועדיין לא גמר בישולו, עד שחוזר ונשפך המיץ ליורה השלישית. וגם ההבל עולה דרך הקנים מן השנית אל השלישית, ושם יהיה גמר בישולו. נמצא לפי זה, אפילו בישול הראשון של המיץ ביורה ראשונה, נחשב זה ההבל שמבשלו שם כח שלישי, כי החימום הוא כח ראשון, וההבל הנולד ונעשה מכח חמום המים הוא כח שני, וירידתו ליורה הראשונה של המיץ הוא כח שלישי. וכן המיץ עצמו של הפרי, אין הגוי משימו בידים ביורה שמתבשל בה, אלא נעתק ויוצא מכלי אל כלי על ידי כחות של גלגלים. כי בתחילה קודם היותו בתוך היורה שמתבשל בה מניחים אותו בכלי לרחצו, ואח״כ נעתק מאותו הכלי לכלי אחר ע״י הגלגל כדי לפרכו, ואח״כ נעתק לכלי אחר ע״י גלגל כדי לעשותו מיץ, ואח״כ נעתק ע״י גלגל ונשפך ליורה שהוא מתבשל בה באותו ההבל. והדרך הוא שיביא הגוי רצועה התלויה בגלגל הגדול, ויקשרנה בגלגל שהוא תחת אותו הכלי שבתוכו המיץ, ואז ע״י תנועת הגלגל יגיע הגלגל לזה הכלי שבו המיץ שיהיה מריק את המיץ שבתוכו ליורה שהוא מתבשל בה. ונמצא זה המיץ לא שם אותו הגוי בידים בתוך היורה של הבישול, אלא בא לשם ע״י שלשה כוחות, שהם: הרצועה, והגלגל שהניע את הכלי שבו המיץ, והכלי עצמו שהריק את המיץ ליורה. והרי גם בזה יש שלשה כוחות, כענין גלגל וקורה ולוחות הנזכרים (בסימן קכ״ה).

והנה (בסימן קי״ג) כתב מרן ז״ל בב״י: מצאתי כתוב (הוא מהרי״ל) דנפיח בפה מועיל בבישולי גוים, דחשיב כגופו, וראיה מפרק כיצד הרגל מתרנגול שתקע בכלי זכוכית וכו׳, ומשמע מדבריו דהוא הדין לנופח במפוח או בשפופרת, עד כאן דבריו עיין שם. והנה בודאי מפוח ושפופרת אין כח כחו, אלא חשיב דהרוח היוצא מן המפוח הוא כח ידו, וכן הרוח היוצא מן השפופרת הוא יוצא מפיו. ונמצינו למדין מכאן דכחו כגופו לענין בשולי גוים. אבל כח כחו יש לומר דאינו אוסר בבשולי גוים, וכל שכן בכח כחו דאיכא שלשה כחות דודאי מותר. ועיין מנחת יעקב בתשובות סימן ל״ו מה שכתב בדין נופח קיסם מבגד אשתו נדה, יעוין שם. ומה שכתב מר״ן ז״ל בדין יין נסך סי׳ קכ״ה סעיף ב׳ דכח כחו כגופו דמי ורק אם הוא כח כח כחו שיש שלשה כחות מותר בדיעבד אפילו בשתיה וכתבו הפוסקים דלכתחילה אפילו בעשרה כחות אסור יעוין שם יש לאמר שאני יין שהוא משום דרך עבודה זרה החמירו ביה דגם כח כחו אסור: והנה בהרמב״ם ז״ל פרק ט״ו מהלכות שבת הלכה י״ח פסק כחו ברשות הרבים אסרו חכמים וכחו בכרמלית לא אסרו אך כח כחו מותר אפילו ברשות הרבים יעוין שם ולכאורה קשה מדין שבת עצמו דפסק הרמב״ם ז״ל דהנופח חייב משום מבעיר ונראה לתרץ בס״ד דקימא לן כל מלאכת שבת ממשכן גמרינן כל מידי דלא הוה כוותיה במשכן אינו חייב עליו מן התורה והנה נופח באש הוה במשכן דודאי היו נופחין להבעיר האש לכן קימא לן נופח חייב משום מבעיר אך כשמוציאין מרשות לרשות היו מוציאין בידם ולא בכח וזריקה אע״ג דהויה התם הנה זו חשיבה כגופו ואין זה חשיב כחו ולכן כיון דלא הוי ענין כחו ברשויות למשכן אין איסור בכחו מן התורה ברשות הרבים אלא מדרבנן אבל בכרמלית שהיא עיקרה מדרבנן לא גזרו ולכן כח כחו גם ברשות הרבים מותר ומה שאסרו ביין כח כחו מוכרח לומר כדכתבינא דביין החמירו טופי משום סרך עבודה זרה דהא מצינו שעשו בו כמה חומרת שלא החמירו בהם בשאר איסורין דרבנן: וראיתי למרן ז״ל בשולחנו הטהור סימן ר״א סעיף ט״ל אם היה רוכב על בהמה ונזדלפו מים ברגלי הבהמה לא פסלוהו עיין שם וראיתי להרב דבר משה ביורה דעה סימן כ״ד דף מ״ט עמוד ד׳ שכתב טעמו של מרן ז״ל משום דהוי כח כחו ולכן כשר ואם כן מזה יש ללמוד דכח כחו לא הוי כגופו אך אחר הישוב דאיתי דאין הכרח לומר הטעם משום דכח כחו לאו כגופו כמו שכתב הרב דבר משה ז״ל. ובדין השחיטה ביורה דעה (סי׳ ג׳) פסק מרן ז״ל כחו כגופו וראיתי להגאון תבואת שור סעיף קטן ד׳ דמספקא ליה בכח כחו אי הוי כגופו או לאו יעוין שם אמנם הרב דבר משה ז״ל הנזכר לעיל פשיטא ליה דכח כחו לאו כגופו ומפרש טעמא דמרן בהכי גם הרב זכרון יוסף ז״ל ביורה

דעה סימן י״ג דף מ׳ ע״ג פשיטה ליה דכח כחו לאו כגופו יעוין שם אבל ודאי יש לנו לומר דהגאון תבואות שור ז״ל הנזכר לא נסתפק אלא בכח כחו אבל בשלשה כחות פשיטה ליה דלא הוי כגופו.

ולפי זה בנדון דידן דהוי שלשה כחות ויותר לא חשיב זה בישול של גוי ומותר לכולי עלמא. ועוד הא אית לן ראיה עצומה מן היין דסימן קכ״ה דאע״ג דהחמירו ביה טפי פסק מרן דבשלשה כחות מותר בדיעבד אפילו בשתיה ונידון דידן הוא דיעבד שזה הסוכר הוא כבר נעשה ביד גוים והרי זה מותר גמור בלי שום פקפוק.

ועוד אני רואה בס״ד דטעם ההיתר שכתב הרב אברהם יעקב ז״ל שהביאו הגאון שם אריה בסימן כ״ב הוא טעם חשוב שראוי לסמוך עליו דכתב שזה אינו מתבשל באש אלא רק בהבל וכמו שאמרו אין במעושן איסור בשולי גוים כן יש לומר בהבל עד כאן דבריו ומה שדחה הרב המחבר טעם זה בשתי ידים הנה במחילת כבודו לא דק דמה שאמרו בנתן ביצה בצד המיחם ונתגלגלה חייב ומה שכתב המבשל בכלי ראשו אע״ג דהעבירו מעל האש חייב היינו משום דזה חשיב מבשל באור ממש כי המיחם והקדירה נעשו הן עצמן גחלת של אש אבל ההבל אין בו ממשות ורק הוא חום אוירי ואין הפרש בין הבל לבין העשן דגם ההבל הוא עשן אלא דההבל חמו יותר חזק וגדול מן העשן מפני שכנוס בתוך בתוך הכלי ואינו מפושט אך העשן הוא מפושט והם ענין אחד הם ורק שזה חומו יותר חזק כמו שתאמר יש שכר ויש ספירט״ו ורבותינו ז״ל נסתפקו בעשן בשביל שאין בו ממשות אלא הוא חום אוירי וכמו כן יפול הספק הזה בהבל דמאי שנא ולכן כמו דקימא לן אין במעושן בשולי גוים כן הדין בהמתבשל בהבל וזה ברור הרי גם זהו טעם נכון בהיתר הסוכר הנזכר ותמהני על הגאון המחבר איך דחה טעם זה בשתי ידים מכח דין המיחם והקדירה דלפי דעתו יקשה לעצמו למה נסתפקו בגמרא במעושן והלא חום העשן הוא בא מן האש ולמה אין לוקין במעושן באיסור שבת ואיסור בשר בחלב והלא חום בעשן שהוא מבשל בא לו מן האש וצריך שיהיה נחשב תולדות האור כמו מיחם וקדירה הנזכרים לעיל אך באמת הטעם הוא כמו שכתבתי בס״ד דהעשן אין בו ממשות שיהיה נידון כגחלת של אש וכמו מיחם וקדירה וחומו אשר מבשל הוא חום אוירי וזה הטעם ישנו גם בהבל: ברם מה שטען לדחות שאר טעמי היתר שכתב הרב מורנו רבי אברהם יעקב ז״ל הדין עמו ויפה טען ורק מה שטען על טעם אחר שאמרו הגאון מהרי״ש ז״ל וגם הוא בעצמו חשב לומר כן בראשונה הנה על טענתו יש להשיב ואין כאן מקום להאריך ואיך שיהיה בנידון הסוכר הנזכר מצינו היתר ברור ע״פ הטעם שכתבתי דהוי כאן שלשה כחות ויותר וכן יש לו היתר ברור ע״פ הטעם שכתב מורנו רבי אברהם יעקב ז״ל דהוי כגין המעושן אשר אנא עבדא עשיתי לו חיזוק והמלצתי בעדו בטוב טעם ודעת והנה אנא עבדא עשיתי עוד היתר בנידון הסוכר מכח ספק ספקא ולא כתבתי כאן בשביל לקצר הדברים דלענין דינא אין אנחנו צריכין לכך:

כג פת שמניחין בו חתיכות קטנות של בשר שמערבין אותם בקמח בעת הלישה ואח״כ אופין אותו בתנור כיון דחתיכות בשר אלו הם בעין בתוך הפת הרי אלו אסורים משום בשולי גוים לפיכך אם האופה של ישראל הוא גוי שאופה בביתו של ישראל אע״ג דהן עושין הסקה בידם בתנור כדי להתיר הפת. לא תועיל הסקה זו בשביל הבשר שיש בו איסור בשולי גוים לכך צריך שידביק הישראל את הפת זה שיש בו בשר בתנור דאז בזה הוי כמו הנחת הבשר או הקדירה שכתבנו לעיל בדין בשולי גוים:

כד כלים שבישל בהם הגוי דבר האסור בשולי גוים צריך להם הכשר ע״י הגעלה ואפילו אינם בני יומן אסור לבשל בהם לכתחילה וכמו שכתב הגאון שפתי דעת בסימן צ״ג סעיף קטן ג׳ דהלכה מרווחת היא בישראל דאפילו איסור דרבנן שנבלע בכלי לא מהני נותן טעם לפגם לכתחלה ועיין ערך השלחן סימן קי״ג אות כ״ב ואם הם כלי חרס אע״ג דבשאר איסורין לא מהני הגעלה לכלי חרס הקלו באיסור בשולי גוים ואמרו מגעילו שלשה פעמים ודיו ואפילו אם הם כלי פרפורי יגעילם שלש פעמים ורק אם הם רעועים שיודע הוא שאם יגעילם שלש פעמים ברותחין פקעי ואיכא הפסד מרובה מותר להשתמש בהם אחר כ״ד שעות בלא הגעלה:

כה אם בישל הגוי לחולה בשבת התבשיל אסור למוצאי שבת אפילו לחולה עצמו אם יש לו בישול ישראל לאכול והכלים צריכין הגעלה ואע״ג דיש כאן ספק ספיקא ועוד ספק שלישי נמי מכל מקום כיון דהגעלה הוא דבר נקל אין לסמוך על ספק ספיקא להתיר בלא הגעלה אע״ג דהוא איסור דרבנן אבל כלים של פרפורי דהם כלי שני אע״ג שהם חזקים דאם מגעין לא פקעי מכל מקום כיון דמתקלקלים קצת אין צריך להגעילם אלא ישתמש בהם אחר כ״ד שעות:

כו כל שכר של גוים הן של תמרים הן של תאנים הן של שעורים ושל תבואה ושל דבש אסרו חז״ל משום חתנות ולא אסרו אלא במקום מכירתו וקובע עצמו לשתות בבית הגוי אבל אם הביא השכר לביתו או שנכנס עראי לבית הגוי לשתות וכן אם לן בבית הגוי הרי זה מותר לשתות בי ששותה משל בעל הבית בין ששולח לקנות ממקום אחר וכתב מור״ם ז״ל דיש מתירין בשכר של דבש ושל תבואה ונהגו להקל בזה יעוין שם והמחמיר גם במקום שנהגו היתר תבא עליו ברכה:

בלק · פתיחה

א מה טובו אוהליך יעקב משכנוי ישראל וכו׳ נראה לי בס״ד בלומדי תורה כתיב, ״ילכו מחיל אל חיל״ (תהילים פד, ח), כי החכם ביום יושב ולומד בבית המדרש שנקרא אוהל אהלה של תורה אך גם ביתו שיושב בו בלילה גם כן הוא מקודש בקול תורה נשמע בתוכו בלילה. וזהו ״ילכו מחיל אל חיל״ שגם - ביתו נחשב לבית המדרש עבור שעושה בו קביעות של תורה.

ב לזה אמר מה טובו אהלי יעקב - אלו בתי מדרשות שמלאים תורה, משכנותיך ישראל - הם בתים ששוכנים בתוכם שגם בהם נשמע קול תורה בקבע כנחלים נטיו - כדרך הנחלים דכתיב בהו ״כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא אל מקום שהנחלים הולכים שם הם שבים ללכת״ (קהלת, א) -- כן ישראל ההולכים לבית המדרש לעסוק בתורה, שם הם שבים למחר שאין מבטלים קביעות שלהם. גם הם הולכים אל הים - זה בית המדרש, והים איננו מלא - מהבל פיהם אלא הבל של תורה יצא מפיהם תיכף עולה למעלה בשביל שהוא קול תורה לשמה. וכאשר הבאתי בדרושים באותו מעשה של הרב בתוכחות מוסר להתלמידים באומרו אני רואה המדרש מלא תורה דהוכיח שאין לומדים לשמה לכך אין הבל תורתם עולה למעלה. ולכן דימה אותם לנחלים בשני עניינים אלה הנזכרים בקהלת על נחלים ההולכים אל הים.

ג ועוד אמר ״כגנות עלי נהר״ - שדומין לגינה שנוטעין אותה ערוגות של מיני זרעים וירקות, כל ערוגה מין בפני עצמו. וכן נוטעין בה שורות שורות של מיני אילנות - כן לומדי תורה בבית המדרש המה חבורות חבורות; חבורה זו לומדים סדר זרעים, וזו סדר מועד, וזו סדר נשים, וכן על זה הדרך. ולזה אמר ״כגנות עלי נהר״.

ד ואמר עוד ״כאהלים נטע ה׳״ - כמו הבשמים ריחם נודף למרחוק כן לומדי תורה ריח תורתם נודף למרחוק. ואמר ״כארזים עלי מים״ - שהם קרובים אל מקום חיותם ודבקים בו כי ישראל הם דבקים במקום הקדושה אשר למעלה שהוא חיותם. וכל אחד ואחד ״יזל מים מדליו״, כלומר יזל לו שפע משרשו שלמעלה שהוא הדלי המריק לו מים חיים והשפע הקדוש.

ה ולכן החמירו רבותינו ז״ל באיסור סתם יינם של גוים וגם במגעם ביין שלנו יותר משאר איסורין דרבנן מפני דהשותה סתם יינם וכן השותה יין שנגעו בו גורם להכרית נפשו משרשה הקדוש העליון ובזה מאבד טובה הרבה שאין לו חלק לעולם הבא ולא תאיר נשמתו מן אור העליון שהוא בסוד יין המשומר בענביו משׁשת ימי בראשית.

ו ובזה יובן בסיעתא דשמיא, הטעם שגזרה זו של סתם יינם ומגען היתה בכלל שמונה עשר דברים שגזרו בעליית חנניה בן חזקיה בן גוריון, דאפשר היא היתה אחרונה שהשלימה הח״י לרמוז דהשומר גזרה זו ׳חי׳ נקרא, שהוא דבק בשורש הקדושה למעלה ואינו נכרת משם. לכן יין עם האותיות עולה מספר החיי״ם:

בלק

א התורה לא אסרה אלא יין נסך שנתנסך לעבודה זרה (דברים לב, לח), ואסרתו בשתיה ובהנאה דאתקש לזבחי עבודה זרה (עבודה זרה כט, ב). אך רבותינו ז״ל אסרו אפילו סתם יינם של גוים וגם אסרו מגען ביין שלנו - הן בשתיה הן בהנאה - כדין יין נסך, ולא חילקו בו כלום. ואע״פ שאמרו הטעם של הגזירה הזאת הוא בשביל בנותיהם שלא יבואו להתייחד עמהם ויבואו על ידי כך לידי זנות ולידי חיתון - אין זה הוא עיקר הטעם אלא המה ראו ברוח קדשם טעם סוד נסתר ונעלם באיסור זה וגזרו עליו. ודרך החכמים שלא לגלות טעם הסודי ורק אומרים טעם הפשטי. לכך אפילו אם מתבטל טעם הפשטי באיזה זמן - לא יתבטל טעם הסודי עד עולם.

ב על כן איסור זה אין לו היתר לעולם בשום זמן ובשום מקום ועונש העובר על זה גדול מאד כי עוקר נשמתו ממקום שנשרשה ואין לו חלק לעולם הבא. וכמו שכתוב בזוהר הקדוש פרשת שמיני (ח״ג מ, א). ונתחבר על איסור זה ספר מיוחד הנקרא ״יין המשומר״ והקורא בו תסמר שערת בשרו מגודל העונש. ועיין בספר ״איומה כנגדלות״ דף כ״ד מעשה נורא מן המכשול שיצא משתיית סתם יינם לאחד עשר חכמים, יעוין שם.

ג מיהו לא אסרו חז״ל סתם יינם ומגען ביין שלנו גם בהנאה אלא רק בגוים עובדי עבודה זרה, אבל גוים שאין עובדים עבודה זרה כגון ישמעאלים שאין להם פסילים ועבודה זרה - אין סתם יינם ומגען ביין שלנו אסור בהנאה אלא רק אסור בשתיה בלבד. ולכן אם גוי ישמעאל נגע ביין שלנו אינו אוסרו בהנאה אלא רק בשתיה מפני שהישמעאלים מודים ביחוד ואין להם פסל ולא מיני עבודה זרה כלל. וכן מפורש בתשובת הרמב״ם תשובה ק״ס דף ל״ד עמוד ג׳ בתשובות ואגדות הנדפס בליפסא עיין שם. וכן מוכח מדברי רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות יעוין שם. ועיין פרי תואר יורה דעה סימן ד׳

סעיף קטן י״א יעוין שם. ומה שכתב הרב ברכי יוסף ז״ל על דברי פרי תואר הנזכר - כבר חזר בו בספרו מראית העין דף ע״ט ע״א, ושם ציין על תשובת הרמב״ם ז״ל שזכרתי לעיל.

ואותם הגוים שדרכם לישא שתי וערב בבגדיהם ויש להם גם כן שתי וערב בבית תפילתם שמשתחוים לו - אז סתם יינם ומגען ביין שלנו אסור גם בהנאה, כי אלו אין להם יחוד השם כראוי ויש להם שיתוף. והיחוד שעושים הוא יחוד שיש בו דופי כידוע. ועיין בני יעקב שאלה ג׳ דף קפ״ט:

ד אע״פ שאמרנו גוי עובד עבודה זרה אוסר היין גם בהנאה מכל מקום אם הוא תינוק שאינו מכיר שאינו מכיר העבודה זרה ומשמשיה אינו אוסר היין במגעו בהנאה אלא רק אסור בשתיה ואפילו אם הוא תינוק בן יומו אוסר בשתיה מיהו תינוק ישמעאלי אם הוא קטן שאין לו כונת מגע אינו אוסר היין שלנו במגע אפילו בשתיה דכיון שהוא מישמעאלים שאין להם עבודה זרה והוא עודנו תינוק שאין לו כונת מגע אינו אוסר כלל ועיין קהל יאודה ז״ל בסימן קכ״ד אות א׳:

ה ספק סתם יינם ומגען של ישמעאלים מותר אפילו בשתיה ולכן דבש הנעשה מתירוש המבושל של ענבים שמוכרים ישראל ויש חשש שמעורב בו תירוש של גוים ישמעאלים שבאותו המקום הרי זה מותר וכן העיד רבינו מורנו הרב חיים ויטל ז״ל על רבינו הגדול והחסיד רבינו האר״י זלה״ה שהיה אוכל מזה שהוא בספק ואינו חושש וכנזכר בשער טעמי המצות פרשת עקב:

ו לדידן בני הספרדים שקבלנו עלינו הוראת מרן ז״ל הדין הוא בין סתם יין של העכו״ם ובין המגע שלהם ביין שלנו אסור בהנאה לגמרי ואין למכרו לגוי או ליתנו במתנה אלא ישפכנו בחפירה שבקרקע באופן שלא יהנה ממנו ואין להקל בזה גם בזה הזמן ועיין בני יעקב דף קפ״ט ו״חקרי לב״ יורה דעה סימן קצ״ט דף רע״ט יעוין שם והנה לדעת ה״כנסת הגדולה״ בהגהת הבית יוסף אות י׳ מאן דאסר סתם יינם בהנאה גם בזמן הזה, הוא הדין נמי דאוסר גם כן לקבל סתם יינם מן הגוי בחובו ולפי דעת גם מרן ז״ל דעו כן מיהו הרב ״תורת חסד״ סימן י״ח סבירא לה דגם האוסרים סתם יינם בהנאה בזמן הזה מתירים לגבות סתם יינם בחובו משום דהוי כמציל מידם יעוין שם אך הראיות שהביא לזה אינם מוכרחות דיש לדחות כאשר יראה הרואה אמנם הרב זכור לאברהם חלק א׳ דף רל״ד עמוד ב׳ הביא מפוסק אחד שהעלה להתיר ליקח סתם יינם בשביל חובו אם אין בידו לגבות משאר נכסים מתשובת הרשב״א ז״ל וידוע כי הרשב״א ז״ל הוא מן הסוברים דאסור סתם יינם בהנאה גם בזמן הזה ולפי דעת הרב הנזכר גם מרן ז״ל דעתו הכי ועל כן יש להורות דמותר לקבל סתם יינם בחובו אם אין דבר אחר לקבל מהם אבל ודאי דאסור לעשות סחורה בסתם ינם וזה פשוט:

ז שכר שעושין מן היין שקורין אותו בראנדי אסור לשתותו כי כיון שהיה יין גמור בתחילה ביד העובד כוכבים ומזלות (עכו״ם) שוב אין לו היתר בשנותו את טעמו ועושהו שכר ע״י בישול מחדש דהא כבר נאסר בעודו יין ועיין להגאון חיד״א ז״ל בספרו מראית העין דף ע״ו על גב שנשאל על מורה שורה על שכר נקרא ״אנוואה ארדיינטי״ (ברנדי איטלקי מענבים) של עכו״ם לצרפו עוד צירוף אחד ומותר בשתיה על פי תשובה שהובאה בספר אדמת קודש חלק ב׳ סימן י״ג והשיב הגאון חיד״א ז״ל דזה השכר הוא גופו של איסור ממש שהוא כחו ורוחו של היין ואם עוד יצרפנו צרוף אחר צרוף הוא האיסור עצמו ומשבחו יותר ולא פקע איסוריה יעוין שם:

ודע דאף על גב דימצא בערי אירופא בתי חרושת שעושים מזה השכר של היין בכשרות ע״י ישראל מתחילה ועד סוף בהשגחת הרב של אותו מקום ועוד גם כן ידענו כי נתחדש בזה הזמן בעיר הקודש יפו תוב״ב שעושין מזה השכר של היין על ידי ישראל בשביל סחורה ושולחים ממנו הרבה למכור בערי אירופא עם כל זה שכר זה שמביאים סוחרים גוים למקומותינו למכור אסור בשתיה דקימא לן כל דפריש מרובא פריש והרוב הוא יין האסור מיהו נראה דיש להתירו בהנאה גם לדידן וגם יש להתיר להביאו הישראל מערי אירופא להסתחר במקומות אלו דאיכא בזה תלת ספיקי והוא ספק שמא זה השכר שבא לו מהתם הוא נעשה ע״י ישראל בכשרות הן באותם מקומות הן מאתו של עיר הקודש יפו תוב״ב ששולחים לשם ואם תמצי לומר זה נעשה בבית חרושת של גוים שמא הפועלים שעסקו בזה הם היו כולם מאותם שאינם מודים בדת אחר ואין להם שתי וערב ואין מודים בו דאלו מן הדין אין אוסרים היין בהנאה אלא רק בשתיה כדין הישמעאלים ואם תמצי לומר דאלו הפועלים שעסקו בזה השכר הם עכו״ם שמא הלכה כמאן דסבר בזמן הזה אין העכו״ם אוסרים סתם יינם בהנאה ואע״ג דספק זה הוא כנגד סברת מרן ז״ל כבר העלינו במקום אחר דנוכל לעשות ספק ספיקא שיש בו צד אחד שהוא נגד מרן ז״ל שקבלנו הוראותיו לכן גם לדידן נוכל להתיר לעשות בשכר זה סחורה ורק בשתיה אסור:

ח יין שמערבין בו דבש או פלפלין או דברים אחרים אם נשתנה טעמו מחמתן אע״פ שלא נשתנה שמו אינו נאסר במגע גוי אבל אם נותנים בו דבר מועט שאינו משתנה טעמו מחמתן אינו מועיל כלום ועיין ״שיורי ברכה״ אות ח׳:

ט יין מבושל אינו נאסר במגע גוי ומאימתי נקרא יין מבושל משהרתיח על גב האש ונתמעט ממדתו ע״י הרתיחה לכן אם רוצה לבשל היין כדי להנצל ממגע גוי צריך לבשלו בישול רב עד שטעמו משתנה מטעם יין לטעם דבש וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל בספרו ככר לאדן דף קס״ב ועיין ״כנסת הגדולה״ הגהת הבית יוסף אות יד׳ וערך השלחן אות ה׳ ושאר אחרוני ומיהו אין הבישול מציל אלא ביין שלא נגע בו הגוי עדין אבל אם נגע בו קודם הבישול אין הבישול מועיל להתירו ואם עירב יין מבושל היטב עם יין שאינו מבושל אפילו שההרוב הוא יין מבשול הרי זה נאסר במגע גוי ועיין ״שיורי ברכה״ אות ד׳:

י מאימתי נקרא יין שיאסר במגע גוי משהתחיל למשך, דהיינו שיפנה החרצנים והזגים למקום אחד ונשאר היין לבדו צלול עומד במקום אחד זה נקרא המשכה שאז אם נגע בו הגוי נאסר הכל אבל כל עוד שלא הבדיל היין מן החרצנים והזגים לא הוי המשכה. ואילו לקח הגוי בידו מהגת יין הרבה עם חרצנים וזגים אינו נאסר זה שבידו ומותר להחזירו לגת אבל אם מילא הגוי מהגת כוס יין וכיון לשלותו מחרצנים וזגים הוי המשכה ונאסר כל מה שבגת:

יא יין צימוקים שהם ענבים יבשים שקורין בערבי ״זביב״ ששורין אותם במים בחבית ועושין אותם יין הרי זה יין גמור ויש בו ניסוך ואפילו מי שריית הצימוקים חשיב יין ונאסר במגע גוי ועיין בש״ך סעיף קטן כ״ג ו״כנסת הגדולה״ הגהת הטור אות טו׳. ולכן פה עירנו ששורין צימוקין במים חמין בערב שבת כדי לקדש בשבת במי שריית צימוקים אלו צריכין להזהר בהם ממגע גוי שאם נגע בהם אוסר אותם והנה בדין ההמשכה מחמיר מהרלב״ח בצימוקין. אך רבים חולקים עליו וכמו שכתב ב״שיורי ברכה״ אות ב׳ באורך, יעוין שם ואנחנו קימא לן כסברת מרן ז״ל דפליג על מהרלב״ח ז״ל בזה ולכן יין צימוקין שעושים בעירנו בגדאד ששורין הצימוקין במים בחבית עשרים יום או יותר ובכל יום מהפכין הצימוקין במים היטב בידם עד שנעשין יין אז כל זמן שלא משך היין מן הצומקין אם נגע בו גוי אינו אוסר:

יב מגע העכו״ם שאוסר היין בהנאה הוא שיגע בידו או ברגלו או בדבר אחר שבידו בכונה וישכשך אפילו שכשוך מעט או ששתה מן הקנקן שבו היין או שהגביה הכלי עם היין שבו ושכשך מעט והכלי היה פתוח הנה בכל זה אוסרו בהנאה אבל אם נגע ביין ולא שכשך כלל הרי זה מותר בהנאה ורק הוא אסור בשתיה:

יג אחז הגוי בכלי פתוח ושכשך אפילו לא הגביה הכלי ולא נגע ביין הרי זה אסור בהנאה, במה דברים אמורים? כשהיה הכלי פתוח אבל אם היה הכלי סתום בין היה מלא בין היה חסר הרי זה מותר לכולי עלמא דאין דרך נסוך בכך ואפילו דהכלי זכוכית שהיין נראה מבחוץ שרי מפני שהוא סתום ועיין תפארת אדם סימן ל״ג אות ב׳ ואפילו אם הכלי פתוח אם הגביהו הגוי ולא שכשך ולא נגע ביין הרי זה מותר בשתיה וכל שכן דאינו אוסר בנגיעת הכלי בלבד שלא נגע ביין ולא הגביה ולא שכשך דודאי שרי ואם היה הגוי נושא כלי שבו היין פתוח וישראל הולך אחריו אם הוא חסר ולא שכשכו מותר בשתיה ואע״ג דאי אפשר לילך אפילו לאט בלי קצת נענוע מכל מקום נענוע כל דהו לא מקרי שכשוך כנזכר בבית יוסף וכן נטל כלי שאין בו אלא שיירים יין אע״פ שמהלך כדרכו שרי דדבר מועט כזה אינו מקרקש בהילוכו. ועיין תפארת אדם:

יד נתערב סתם יינם של עכו״ם או יין כשר שנגע בו העכו״ם הרי זה אסור בשתיה אפילו בכל שהוא ואין לו ביטול בשישים להתירו בשתיה כיצד יעשה? ימכור את היין כולו לגוי ויקח דמי יין האסור שבו וישליך לים המלח ויהנה בשאר המעות של דמי יין הכשר אבל אם היה יין נסך גמור אסור הכל בהנאה ואם נתערב סתם יינם של ישמעאלים או יין מגעם ביין הכשר הרי זה בטל בששים ומותר כל היין בשתיה:

טו עכו״ם שנגע ביין של ישראל להכעיס כדי לאסרו עליו ולהפסידו הרי זה מותר דבהאי גוונא לא גזרו רבנן ואפילו דאין יודעים כן אלא רק באומדנות המוכיחות ועיין ״בית יוסף״ סימן קל״ב ו״כנסת הגדולה״ שם בהגהת הבית יוסף אות וא״ו ועיין מור״ם בהגהת השולחן. ודרכי משה סוף סימן קכ״ד. מיהו הרמב״ם ז״ל אוסר ולענין הלכה בהפסד מרובה ודאי יש להתיר ואפילו בהפסד מועט המקל לא הפסיד, מיהו בעל נפש יחמיר לעצמו ותבוא עליו ברכה:

טז חומץ גמור לאו בר נסוך הוא וכל שמשליכין אותו על הארץ והוא מבעבע בעבוע גמור וחזק שמעלה רתיחה זו אחר זו בקרקע לא קשה ולא רפה הרי זה חומץ גמור ואינו נאסר במגע גוי, אבל אם אינו חזק כך נאסר במגע גוי משום דאין אנחנו בקיאין בזה ושמא עדיין הוא יין ועיין כנסת הגדולה הגהת הבית יוסף אות נ׳ יעוין שם ויין מזוג כל זמן שיש בו טעם יין אסור במגע הגוי. ומי בוסר שהוא ענבים שלא נתבשלו אע״פ שעדיין הם חמוצים הרבה המים היוצאים מהם נקראים יין ונאסרים במגע גוי לפי שאין אנחנו בקיאין עד מתי נקרא בוסר, מיהו מי בוסר שנתנם במאכל שנתשתנה טעמם ואינם נאסרים במגע וכל שכן היכא דבשלם בתבשיל דשרי בודאי:

יז מומר אוסר היין במגעו ואם הוא מומר עכו״ם אוסר גם בהנאה כפי האומה שדבק בה ואם הוא מומר ישמעאלי אוסר בשתיה בלבד. ועבדים ושפחות של ישראל שלא מלו ולא נתגיירו אוסרין היין במגען:

יח כתב מדרש תלפיות בשם רבינו מנחם הבבלי ז״ל דאם הגוי ראה את היין אע״פ שלא נגע בו יש להחמיר שלא לשתותו וכן כתבו בשם השל״ה ז״ל, אבל מדינא מותר בודאי אם הגוי הזה אינו עכו״ם אלא הוא מדת ישמעאל אפילו חומרא ומדת חסידות ליכא בזה:

יט אין מפקידין ולא שולחין יין ביד הגוי אלא אם כן הוא חתום בשתי חותמות ואם סתם הקנקן בסתימה מהודקת יפה בחוזק כדרך שסותמין הקנקן בשביל שלא יזוב היין ממנו הרי זה נחשב חותם אחד ואם קשר עליו קשר משונה הרי זה חותם שני וכל זה הוא לפי דעת הרב עבודת הגרשוני ופרח מטה אהרן אבל הרב חקרי לב יורה דעה חלק א׳ סימן ר״א פקפק בזה וסבירא לה דלא מהני זה אלא במפקיד ביד הגוי אבל אם שולח ביד הגוי מעיר לעיר אין סתימה המהודקת נחשבת לחותם אחד אלא יעשה כך יסתום הכלי בפקק מהודק ואח״כ יטיח על הסתימה זפת שקורין בערבי לי״ך והוי זה חותם אחד וכמו שכתב בדף רפ״א עמוד ג ועל זה הלי״ך יחתום בחותם שלו או יקשור עליו קשר משונה ובזה נעשו ב׳ חותמות ואם לא עשה טיחה של זפת הנזכר, אלא קשר על פיו של הכלי שני מיני קשרים שכל אחד הוא קשר משונה בפני עצמו ואינם שוים זה עם זה חשיב שתי חותמות ושרי ואם כתב עליו בכתיבת ידו שתי אותיות הוי כשתי חותמות אבל צריך שיכיר חבירו כתיבת ידו ולאו דוקא היין בעי שתי חותמות אלא כל שיש בו איסור מן התורה צריך שתי חותמות אבל אם איסורו מדברי סופרים די לו בחותם אחד:

פנחס · פתיחה

א ״לאלה תחלק הארץ בנחלה במספר שמות״ (במדבר כו, נג-נד) נראה לי בס״ד על פי מה שכתב הרב מדרש תלפיות ז״ל דמה שאמרו רבותינו ז״ל (ספר יצירה) שיש ד׳ יסודות אש, רוח, מים, אדמה - זהו בכללות, אבל בפרטות הנה ד׳ יסודות הנזכרים כל אחד יש בו חלקים רבים במדרגות, זו למעלה מזו. וענינם הוא כי כ״ז אותיות התורה יש מהם

ב שבעה אותיות שהם מיסוד האש, והם אותיות אהט״מ פש״ן

ג ושבעה אותיות שהם מיסוד הרוח,

ד וששה אותיות מיסוד המים

ה ושבעה אותיות מיסוד העפר.

ו ובכל אות ואות יש בה עשרים ושמונה מדרגות, כיצד? אות ראשונה משבעה אותיות דיסוד האש -- היא אות א׳ -- יש בה כ״ח מדרגות באש שבה, וכל מדרגה חלושה ממדרגה הקודמת לה. ואף על פי כן מדרגת הכ״ח היא תקיפא וגדולה יותר מן מדרגה הראשונה אשר בכ״ח מדרגות שיש באות ה׳ (שהיא אחר אות א׳ של השבעה אותיות הנזכרים). וכן על זה הדרך בכולם. ועל זה אמרו רבותינו ז״ל (יומא פג, ב) רבי מאיר בדיק בשמא, שהיה יודע לשקול מספר יסודי אותיות שמו של אדם שידע כמה חלקים יש בו מיסוד האש או מרוח ומים ועפר.

ז וזאת היתה חכמת אדם הראשון ששם שמות לכל בריה כפי חלקי היסודות הנזכרים (בראשית ב,יט). וכן כתב רבינו בחיי ז״ל שהשכיל אדם הראשון בחכמת האותיות לקרא השמות כפי טבעי הבריות בגבורה וקלות ואכזריות וכו׳ דכל המדות והכחות שבבריות באים ויוצאים מן היסודות שבהם עד כאן דבריו עיין שם. וזה שאמר לאלה מלשון אילי הארץ הם ישראל שהם במובחר אשר במן האדם תחלק הארץ הם היסודות שמכונים בשם ״ארץ״ כמו שכתבתי במקום אחר על פסוק (קהלת א,ד) ״והארץ לעולם עומדת״ ״בנחלה״ רוצה לומר בקביעות וקיום שהוא סוג נחלה במספר שמות רוצה לומר במספר המדרגות שיש באותיות השמות שלהם: ואמר עוד לרב תרבה נחלתו ולמעט תמעיט נחלתו איש לפי פקודיו יותן נחלתו נראה לי בס״ד כל אדם יש לו מחלה בנפשו וגופו שהיא זוהמת הנחש אך מי שהוא רב רוצה לומר גאה וגם רוח תרבה נחלתו היא זוהמת הנחש מלשון נחלה מכתך ומי שהוא מעט עצמו רוצה לומר עניו ושפל הנה זה ממילא תתמעט נחלתו היא מחלת הזוהמה ואמר עוד חידוש אחר איש לפי פקודיו יותר נחלתו פקודיו הם המצות שנצטוה בהם והוא כי מצינו שהאיש נצטוה במצות יותר מן האשה כי כל מצוות עשה שהזמן גרמה נשים פטורות ולכן הזוהמה של הנחש באשה היא יותר מן האיש וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל שם מורנו הרב חיים ויטל ז״ל ב״פתח עיניים) מסכת נדה הטעם שבלידת הזכר הכל שמחים אפילו המלאכים ובלידת הנקבה הכל עצבין מפני שבנקבה נפישא הזוהמה טפי מן הזכר יעוין שם ולכן העבד אע״פ שהוא זכר יש בו זוהמה כזוהמת האשה מפני שגם הוא אינו חייב במצות עשה שהזמן גרמא וזה שכתוב ״איש לפי פקודיו״ רוצה לומר לפי רוב מצות שיש לו יותן נחלתו לשון מחלה

היא זוהמת הנחש מעת שנוצר דאמרו רבותינו ז״ל הקב״ה גוזר על טיפת הזרע זו זכר וזו נקבה כי הוא היודע שיש בטיפה ההיא חלק זוהמה טפי אז גוזר עליה שתהיה נקבה ואם חלק הזוהמה שלה מועט גוזר שתהיה זכר באופן כי המצות שתמצא באדם הם סימן על זוהמה שבו המעט היא אם רב: ולכן בני נח שאין להם אלא רק שבע מצות נפישא זוהמה בהו טובא כי אמרו רבותינו ז״ל בשבת (קמו.) ישראל שעמדו על הר סיני פסקה זוהמתן אומות שלא עמדו על הר סיני לא פסקה והכונה ישראל שעמדו על הר סיני וקבלו תרי״ג מצות פסקה זוהמתם שנסתלקה הזוהמה ולא נשאר אלא מעט מן המעט אבל הגוים שלא עמדו על הר סיני לקבל מצות אלא רק נשארו בחיוב שבע מצות שהיה להם מקודם לא פסקה זוהמתם אלא נשארה בהם ועל כן יש כמה דברים שהזהירו רז״ל בהם את ישראל משום סכנה כמו בשר עם דגים ומים של תקופה ומים שכונת המת וכיוצא דאין העכו״ם נזהרים בהם ועם כל זה אינם נזוקין והטעם כי מחמת רבוי הזוהמה שיש בהם חביל גופייהו שנעשה חומר גופם גס ועב כחומר בהמה ואין דברים אלו פועלים בהם וכיוצא בזה אמרו עבודה זרה דף ל״א הני ארמאי דשתו מים גלויים שיש בהם ארס נחש ולא מתו משום כיון דאכלי שקצים ורמשים חביל גופייהו עיין שם והיינו דאכילת שקצים ורמשי עושה חומר גופם גס ועב כחומר בשר חמורים ואין פועל כח ארס הנחש המעורב במים בהם ולכן כל בר ישראל צריך ליזהר בכל דברים דחשו בהם רבותינו ז״ל משום נזקין בגוף האדם ואל יקח לעצמו ראיה ממה שרואה אצל העכו״ם דלא מזיקי מנייהו, כי ישראל הן עם לבדד ישכון ובגוים לא יתחשב: אמרו חכמים חמירא סכנתא טפי מאיסורא שיש לחוש לספק סכנה טפי מספק איסור וכל אדם חייב לשמור עצמו ובני ביתו מכל ספק סכנה ונזקי הגוף הן אמת תמצא בכמה דברים שומר פתאים ה׳ אל יסמוך האדם על הנס דאם עושין לו נס מנכין מזכיותיו והאדם ישתדל לעשות שמירה כל מה שבידו לעשות והשם יתברך לא ימנע טוב, על כן נזכיר פה דברים שצריך האדם להשמר בהם משום סכנה ושאר נזקים אך נזכיר תחלה מה שחייבה תורתינו הקדושה ואח״כ נזכיר דברים דחשו בהם רבותינו ז״ל בתלמוד הקדוש;

פנחס

א הזהירה תורה (דברים כב, ח): ״כי תבנה בית חדש ועשית מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו״. וזו היא מצוות עשה מן תרי״ג מצות שחייב האדם לעשות מעקה לגגו ואע״ג דתשמשי הגג הוא תשמיש דאקראי אם הבית שתחת הגג הוא בית דירה ותשמיש קבע חייב לעשות מעקה לגג אבל אם הבית שתחת הגג אינו בית דירה אלא הוא בית אוצרות ובית הבקר וכיוצא דהוא תשמיש דאקראי נמצא הגג הוא אקראי דאקראי והרי זה פטור מן המעקה ועיין כנסת הגדולה חושן משפט הגהת הבית יוסף אות י״א וחקרי לב חושן משפט חלק ב סימן צ״א דף קס״ד עמוד ב, ובספרי הקדוש רב פעלים כתבתי בענין זה בתשובה בס״ד ומיהו אם גג בית האוצר הוא בצד ביתו ובימי הקיץ ישנים על גג זה של בית האוצר חייב במעקה:

ב כל בית שאין בו ד׳ אמות על ד׳ אמות פטור גגו מן המעקה מפני שאינו בית תשמיש ואינו ראוי לדירה ואם כן הבית עצמו הוי תשמיש אקראי והגג שלו אקראי דאקראי ולהכי פטור:

ג בית של שותפים חייב במעקה שנאמר כי יפול הנופל ממנו לא תלה הכתוב אלא בנופל ובתי כנסיות ובתי מדרשות גגותיהם פטורים ממעקה מפני שאינם עשוים לדירה:

ד ישתדל כל אדם לקבוע מעקה שלו בידו ולא יעשה ע״י שליח כי מצוה בו יותר מבשלוחו (קידושין מא.) וקודם הברכה יאמר לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה וכו׳ ויהי נועם וכו׳ ואח״כ יברך ״אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה״ כמו שכתב הרמב״ם ז״ל הלכות ברכות פרק י״א:

ה גובה המעקה אין פחות מעשרה טפחים כדי שלא יפול הנופל ממנו וצריך שתהיה המחיצה חזקה כדי שישען אדם עליה ולא תפול שאם לא כן נמצא זה עושה מכשול יותר לנפילה ויש בני אדם בעבור נוי ויפוי הבית עושים גובה המעקה חמש או שש טפחים וצריך להזהירם שלא יסמכו על זה אלא ישלימו לעשרה:

ו המניח גגו בלא מעקה ביטל מצוות עשה ועבר על לא תעשה דכתיב ולא תשים דמים בביתך ולאו דוקא גג אלא כל מקום שאפשר ליכשל בו ולבא לידי סכנה כגון שיש לו בור בחצירו בין יש בו מים בין אין בו מים חייב מן התורה לעשות לו מחיצה גבוה עשרה טפחים או יעשה לו כסוי כדי שלא יפול אדם שם וכן כל מכשול שיש בו סכנת נפשות מצות עשה להסירו ולהשמר ממנו שנאמר השמר לך ושמור נפשך ואם לא הסיר המכשולות המביאים לידי סכנה ביטל מצות עשה ועבר על לא תשים דמים בביתיך והנזהר עליו תבא ברכת טוב:

ז פה עירנו בגדד דרכם לעשות מרתף תחת קרקע החצר וגג המרתף הוא עצמו החצר שהגג עשוי כיפה של אבנים ובתוך הכיפה עושי חלון פתוח כדי שיבא אורה מן החצר למרתף וסותמין החלון בכסוי עשוי בשפודין של ברזל מסורגין זה בזה שמהם תכנס האורה למרתף ובסה״ק רב פעלים נשאלתי אם צריך לברך כשיניח זה הכסוי שקורין בערבי פנגר״א (סורג) והעלתי דאין לברך כי הבאתי שם דברי הרב חיי אדם כלל ט״ו סעיף כ״ד בכסוי באר שבחצר דאין לברך וכתב טעם על זה יעוין שם ואנא עבדא אמרתי טעם כי זו הסתימה שעושה לאויר זה של המרתף הפתוח בקרקע החצר הוא צריך לה בלאו הכי כדי שילך ויעמוד על גביו דאפילו אם לא היה בו עומק עשרה טפחים גם כן היה מוכרח לעשות זה הכסוי של הפנגר״ה כדי לדרוס שם ולכן לא יברך אקב״ו לעשות מעקה דלאו בשביל מעקב בלבד הוא עושה אלא כדי להשתמש ע״ג החלל ג״כ ועוד דאפשר לומר דלא משתמע לשון מעקה על כסוי אלא על מחיצה ואיך יברך לעשות מעקה ואי לנו לחדש לשון חדש בברכות מדעתינו לכך יקבע זה הכסוי בלא ברכה׃

ח הרבה דברים אסרו חז״ל משום סכנה או שאר היזק הגוף ונבארם פה׃ צריך ליזהר שלא לאכול בשר ודג ביחד דקשה לצרעת וצריך לרחוץ ידיו וגם פיו בין בשר לדג או להפך ויאכל פת שרוי בנתיים וטוב שישתה מים או שאר משקה בנתיים כדי שלא יגעו יחד באצטומכא וכנזכר בשל״ה וכל שכן דצריך שלא לבשלם או לצלותם יחד ואפילו בשר עוף צריך ליזהר בו כדין בשר בהמה ועיין שיורי ברכה סימן קי״ו אות ח׳׃

ט מים ויין וחלב ודבש וציר ומורייס שנתגלו, אסרום חז״ל שמא שתה מהם נחש והטיל ארס אבל חומץ ושמן ושאר משקין ולא נודע שעבר עליהם נחש או רמש שיש בו ארס הרי אלו מותרים ואע״ג דמרן ז״ל כתב אין לחוש בזה זמן דאין נחשים מצויים בינינו כתבו האחרונים דגם בזמן הזה צריך ליזהר וכן כתב הגאון חיד״א ז״ל דנהגו בארץ ישראל להשמר בזה ולכן כל אדם יזהיר בני ביתו לכסות פי הכדים של מים בבגד וכן החבית מיהו מותר בזה הזמן לרחוץ במים מגולין ועיין שיורי ברכה׃

י וכן צריך להזהר מאד במים משום מת לשפוך המים שהיו בית שבו מת המת וגם בית שני ובית שלישי מכל הצדדין של הבית שבו המת וכמו שכתב הגאון חיד״א סימן של״ט כמנהג עיר הקודש תובב״א, וכן המנהג פה עירנו בגדאד ואפילו לרחוץ בהם ידים או לכבס בגדים אסור ואם שגו ובשלו או אפו באותם המים אז התבשיל והפת אסור וצריך למוכרו לגוי מיהו בבית שלישי אין אוסרין הפת והתבשיל וכל דבר שיש בו הפסד כיון דאיכא מים בבית המת כן המנהג פה עירנו ועיין ירך אברהם שהביאו הרב זכור לאברהם ז״ל ואם מת בשבת ג״כ נאסרים המים כאמור ודלא כיש מתירין וכנזכר בברכי יוסף שם מיהו אם מת בשבת והיה מים בבית המת אך מים של בית שני אפו או בשלו בו יש להתיר אבל מים של בית המת אוסרין אפילו אם בשלו או אפו בו׃ והא דהמים נאסרין היינו דוקא אם היו מים לבדם אבל אם בשעה שמת המת היה שרוי במים אוכלין אין נאסרין דכל מידי דאית ביה פסידא אין מלאך המות עושה שם נזק ויש אומרים אפילו המים היו חמין לבדם בקדירה על האש אין עושה בהם נזק ולכן אין נאסרים ואין צריך לשופכם וכתב הגאון חיד״א ז״ל בברכי יוסף שם שצריך לשפוך גם אם מת ילד תוך שלשים יום דאין מתאבלים עליו וכן המנהג פה עירנו לשפוך כל שנולד חי אפילו חי שעה אחת עוד כתב הרב ז״ל שם אם מתה שפחה גויה בבית ישראל צריך לשפוך ואם ישראל שכן לבית גוי ומת הגוי בבית נסתפק הרב ז״ל שם אם צריך ישראל השכן לשפוך המים שבביתו וכתב דמסתברא לאסור עיין שם, מיהו נראה, אע״ג דישראל השכן צריך לשפוך עם כל זה אם יש מים בבית הגוי שבו המת ואפו ובשלו בבית ישראל השכן במים שלהם אין לאסור הפת והתבשיל וכל מידי דאית ביה הפסד, עוד כתב הרב ז״ל שם דאם נתערבו מים האסורים משום מת במים כשרים לא בטלי בששים ונאסרו כל המים יעוין שם ונראה לי דאם בשלו או אפו בהם יש להקל׃ ובענין התקופה צריך ליזהר אך פה עירנו בגדאד וסביבותיה אין נזהרים בזה כלל ודרכנו לדרוש להם ולהזהירם תמיד שיניחו מסמר ברזל בתוך החבית של מים ובתוך הכדים תמיד כל השנה כולה דיש לסמוך על זה ושומר פתאים ה׳׃

יא אם שכר בית מישראל וקבע שם מזוזות לא יטלם כשיצא ואם נטלם קובר את בניו וכנזכר בגמרא (בבא מציעא קב.) ואם שכר מגוי וקבע מזוזות אם נכנס אחריו ישראל לא יטלם ואם נכנס אחריו גוי יטלם וכנזכר בסימן רצ״א, עוד אמרו בגמרא בברכות (נה.) מי שנותנים לו ספר תורה לקרות ואינו קורא, כוס של ברכה ואינו מברך - מקצרים ימיו ויש אומרים אף הרואה נושאין ומוליכין ספר תורה ואינו עומד מפניו וכנזכר בחופת אליהו רבא שער ג׳ עוד אמרו בפסחים (קיא׃) - לא יעבור אדם על מים שופכין יחף ואם פזרו עליהם עפר לית לן בה והלובש מנעליו בעודם לחים במי הרחיצה קשה לעיוורון׃

יב עוד אמרו שם בפסחים התולה סל ופת בתוכו קשה לעניות בר מנן ופה עירנו היה המנהג לתלות פת העירוב של העיר בבית הכנסת, בתוך הכיס על העמוד ואנא עבדא תקנתי לקבוע תיבה קטנה פתוחה על העמוד ומניחין בתוכה העירוב וכיס העירוב יוצא ונראה לכל וצריך להזהיר המון העם שלא יתלו כעכין של לחם בחבל בתוך אויר התנור אחר אפייתם בעוד התנור חם כדי שיצטמקו ומוכרי הלחם ימצא במקום שמוכרין שם פירורין הרבה כי

הלחם שלנו דרכו להתפרר הרבה, וצריך להזהירם שיכבדו הקרקע אחר גמר מכר הלחם וישליכו בתוך התנור וכן יזהרו בעלי בתים בבתים במקום אכילתם ובמקום התיבה שמונח בה הלחם כי ימצא פירורין הרבה שם בקרקע:

יג אמרו בגמרא דשבת אל יפסע אדם פסיעה גסה דקשה לעינים ואיתא בתמיד פרק א׳ המשהה נקביו בא לידי חולי וכן הוא הדין בהשתנה וגם עובר משום בל תשקצו ואיתא בגמרא דקדושין (נט.) לא ימכור אדם קרקע שקנה ראשונה דאינו סימן טוב גם לא טוב לאדם למכור נחלת אבותיו וכמו שאמר נבות לאחאב (מלכים כא, ג). עוד אמרו בגמרא דקמא (בבא קמא צג:) אסור לקוץ אילן שעושה פירות ואם צריך למקומו עיין ב״חיים שאל״ חלק א׳ שהתיר ולרווחא דמילתא יעשה ע״י גוי ועיין חתם סופר. עוד אמרו בגמרא דקמא לא ימסור אדם דין על חבירו לומר ישפוט ה׳ ביני וביניך היכא דאית ליה דינא בארעא. עוד אמרו(ברכות יט.) לא יפתח אדם פיו לשטן. עוד אמרו (סנהדרין קד:) כשמדכר איזה צרה לחבירו יאמר לו לא אליכם, שנאמר (איכה א, יב) לא אליכם כל עוברי דרך: ואיתא בגמרא דברכות (דף כ.) להנצל מעין הרע הבא פתאום יאמר אנא מזרעא דיוסף קאתינא בן פורת יוסף בן פורת עלי עין (בראשית מט, כב). ובספרים כתוב שיאמר גם כן ויעקב איש תם יושב אוהלים (בראשית כה, כז), גם יאמר ואני ברוב חסדך אבוא ביתך אשתחוה אל היכל קדשך ביראתך (תהילים ה, ח). גם יאמר וישא בלעם את עיניו וירא את ישראל שוכן לשבטיו ותהי עליו רוח אלהים (במדבר כד, ב) והגאון חיד״א ז״ל כתב מנהג העולם לומר חמשה ולכן תולין עץ מצויר בו צורת כף שיש בו חמשה אצבעות וחקוק עליו אות ה׳ וכתב בכתר מלכות דמן הגמרא מוכח דאנשי בבל צריך להזהר ולשמור עצמן מן עין הרע טפי משאר מקומות:

יד לא יתן תבשיל ושום משקה תחת המטה מפני שרוח רעה שורה עליהן אפילו אם מכוסים בכלי ברזל ויש ליזהר אפילו באוכלין חיין ואפילו בדיעבד אסור לאכול וכנזכר בשיורי ברכה ודלא הרב שבות יעקב ויש אומרים שזה דוקא תחת מטה שישנים עליה אבל מטה שיושבים עליה בשעת אכילה אין חשש ויש מפקפקים בזה ועיין שיורי ברכה כאן ובמחזיק ברכה אורח חיים סימן רס״ב, וראוי ליזהר בכל גוונא ויש נזהרין שלא להניח מאכל תחת השלחן וכמו שכתב הרב הגאון רבי חיים פאלאג׳י ז״ל ופה עירנו אין נזהרים בזה ומניחים תחת השלחן ובתשובה בסה״ק רב פעלים כתבתי בזה ועוד יש אזהרות משום רוח רעה שלא יחצוץ שיניו בקורמית של קנה ואפילו מן קנה הגדל באגם מפני ששורה עליו רוח רעה ועיין תוספת שבת סימן ו׳ ועיין שיורי ברכה אות יו״ד יעוין שם ויש להסתפק בקורמית של קנה אחר שעשו אותו מחצלת וכן לא יאכל שום ובצל שעבר עליהם לילה אחת אחר שנקלפו ואם נשאר מעט מקליפתם מותר והיינו דוקא אם לבדם אבל אם מעורבים עם שאר אוכלים הן בבישול הן בכיבוש אפילו קלופים לגמרי מותר וכן עמא דבר וצריך להזהיר אנשי עירנו בשומין הבאים מפרס שהם קלופים לגמרי:

טו צריך ליזהר שלא יבא לפיו מזיעת האדם שהיא כמו סם המות חוץ מזיעת הפנים דאינה מזקת ועשו סימן לדבר בזיעת אפך תאכל לחם (בראשית ג, יט) ולכך יזהר שלא ימצוץ או ילוק בלשונו בבשרו או בבשר אדם אחר חוץ מן הפנים שמא יהא שם זיעה ויזיק לו וכן לא יניח פרי או שום דבר מאכל בין חלוקו לבשרו ויזהר שלא יתן מעות בתוך פיו ולא יתן פס ידו תחת שחיו ועיין שולחן גבוה סימן קי״ו סעיף קטן י״ג וי״ד:

טז איתא בכתובות דף ס״א (עמוד א) אם ראה מאכל ונתאוה לו ונזדמן לו על ידי כך רוק בפיו לא יבלע הרוק אלא יפליטנו כי יזיק לו ואיתא בשבת דף ע״ה אם הקיז דם ישפוך הדם תכף בחפירה שבקרקע החצר מפני שאם ישתה חתול מדם זה קשה לחולשה וכן יש ליזהר כשמוציא דם ע״י עלוקה או אם יצא דם מחוטמו ואיתא בגמרא דחולין לא ישב אדם תחת המרזב היוצא מן הגג ואיתא בגמרא דיומא לא ישן במנעלים ועוד איתא שם דף פ״ד אם אוכל אדם פת חיטין חמה קשה לחולי הקדחת וכן אמרו בירושלמי פת חמה חמתה בצידה ונראה דאיירי בחמה יותר מדאי דכן משמע לשון חמימי דחמימי וכן יש להוכיח מגמרא דחולין דף ק״ה עמוד א׳ מיהו בעיר הקודש ירושלים חוששין בסתם פת חמה אפילו שאינה חמה יותר מדאי:

יז לא יאכל ממה שאכל עכבר וממה שאכל חתול ולא יאכל לב בהמה ולא יהיה רגיל בזיתים ולא ישתה מים של שיורי רחיצה ולא ירחוץ רגליו זו על גב זו ולא יניח כליו תחת מראשותיו דכל אלו הם קשים לשכחה, לא יעבור בין שני גמלים או בין שתי נשים או בין שני כלבים והיינו דוקא אם מכוונים יחד ודוקא אם הולך לבדו אבל אם יש אדם אחר הולך בצידו בשוה לית לן בה ונראה לי דאם הכלב אחד יושב על האצטבה והשני בקרקע למטה דשטח האצטבה גבוה מגב הכלב לית לן בה וכן הוא הדין בשתי נשים וכל אלו הנזכרים אם יש בין זה לזה ד׳ אמות לית לן בה וכתוב בצוואות רבנו יהודה החסיד ז״ל לא יתוץ תנור וכירים שאופין בו כדי להשתמש באותו מקום ולא יסתום חלון או פתח לגמרי אלא יניח חור כל שהוא ואין מכסין צואה באפר חם ולא יושיב בביתו תרנגולת על בצים לגדל אפרוחים:

יח כתוב בשער רוח הקודש לרבינו האר״י ז״ל לא יסתכל בהרוגים או צלובים ויתרחק ויברח מן ריח נבלה או שאר ריח רע כי יזיק לנפש ולא ילבש שני מלבושים זה בתוך זה ביחד דקשה לשכחה ולא ישלב אצבעות ידיו זו על זו הימין בשמאל ולא יכבה הנר בפיו וטוב לפשוט זרועותיו תמיד לצד פנים שלא יהיו זרועותיו לאחוריו וטוב לו בזה:

מטות · פתיחה

א כל דבר אשר יבא באש תעבירו באש וטהר אך במי נדה יתחטא הנה אמרו רבותינו ז״ל הפסוק הזה מדבר בהכשר כלים מאיסורין ע״י ליבון או ע״י הגעלה וכתיב וטהר הוסיף לך הכתוב טהרה אחרת והיא הטבילה ומפרש הכתוב שצריך להטבילו במקוה או מעין שיש בו ארבעים סאה שראוי לנדה לטבול בו ולכן כתיב אך במי נדה יתחטא:

מטות

א טבילה זו היא משום פליטת טומאה כדי שיצא הכלי מטומאתו לקדושת ישראל דומיא דגר שיצא מרשות העכו״ם לרשות ישראל הלכך אפילו הם חדשים שלקחן מן האומן גוי צריך להטבילם ואפילו להשתמש בו צונן אסור בלא טבילה ואם ישראל שכר או שאל כלי מן הגוי אין צריך טבילה ודוקא כלי סעודה צריכין טבילה משום דהכתוב איירי בכלי סעודה דכתיב כל אשר יבא באש וכו׳ ואיזהו דבר שבא באש וצריך להכשירו באש הוי אומר זה כלי סעודה שבולע ע״י האש שצריך להפליט בלעו ע״י האש:

ב אפילו כלי סעודה אינם צריכין טבילה מן התורה אלא רק כלי מתכות דכתיב זהב וכסף אבל כלי חרס וכלי עץ ואבן אין צריכין טבילה ואמנם חז״ל תיקנו טבילה לכלי זכוכית מפני שהן דומין קצת לכלי ברזל יען דאם נשתברו יש להם תקנה שיכולים להתיכן ולעשות מהם כלי אחר ולהכי צריכין טבילה מדרבנן ויש אומרים דגם כלי מתכות טבילתן מדרבנן וקרא אסמכתא בעלמא וסברה ראשונה עיקר דסבירא לה כלי מתכות מדאורייתא ועיין פרי חדש ופרי תואר וערך השלחן ושאר אחרונים:

ג צריך להטביל כל הכלי שיכניסו כולו במים ולא ישאר ממנו חוץ למים אפילו כל שהוא ואם הוא גדול ואינו יכול להטבילו כולו בפעם אחת כתב הרב חוכמת אדם ז״ל כלל ע״ג אות ט״ו דאסור להטבילו לחצאין שיטביל תחלה צד אחד ויחזור ויטביל צד השני דבעינן כאן דומיא דטבילת הנדה שצריך שתהיה כולה במים בפעם אחת שאין זה דומה להגעלה דהתם הוא מגעיל להפליט האיסור וכיון דהגעיל חלק אחד ממנו פלט האיסור מאותו החלק ולכן חוזר ומגעיל חלק הנשאר אבל הכא הוא משום טומאה וכיון דמקצתו חוץ למים תחזור הטומאה ותתפשט בכל הכלי עיין שם ונראים דבריו וצריך להזהר בזה:

ד בין כלי מתכות בין כלי זכוכית בעת שמטבילם יברך קודם טבילה אקב״ו על טבילת כלים ואם מטביל כלי אחד בלבד יברך על טבילת כלי ובדיעבד אם בירך על כלי אחד טבילת כלים יצא דמפרשינן מילתיה על כלים דעלמא קאי והוא הדין להפך נמי יצא ועיין פרי חדש וצריך להטביל גם ידות הכלים וטוב לומר קודם הברכה פסוק ויהי נועם וכו׳.

ה כלים אלו שצריכין טבילה אפילו אין שותין בהם ואין מבשלים בהם אלא מכניסין בהם יין לקיום כגון צלוחיות גדולות שקורין בערבי קראר״ב (מיכלי זכוכית גדולים לנוזלים) צריך לברך על טבילתם וכמו שכתב הרב בית דוד ז״ל סימן ס״ב ואף על גב דהרב בית יאודה סימן נ״ב חולק העיקר כהרב בית דוד ז״ל ועיין להגאון חיד״א ז״ל בשיורי ברכה שהביא דברי בית דוד ז״ל וכתב והביא ראיות לדבריו עיין שם לימד במלות קצרות אלו דטעמו ונימוקו עמו וכן המנהג פה עירנו בגדאד יע״א יען כי הרה״ג מו״ר זקני רבינו משה חיים זלה״ה כך היה דורש בכל שנה בשבת הגדול וכן נהג אחריו עטרת ראשי אדוני אבי זלה״ה בדרוש שבת הגדול וכן נהגתי אנא עבדא להורות כן בדרוש שבת הגדול בס״ד.

ו גם כלים של בלו״ר (קריסטל) צריכין ברכה כמו זכוכית שקורין גזיז (זכוכית רגילה) יען כי באירופ״א מתיכין את כל מין הבלו״ר כמו זכוכית ועושין אותו כלים חדשים באופן דאין מין בלו״ר בעולם שלא יתיכו אותו כזכוכית לכך דינו כזכוכית ממש שצריך טבילה בברכה:

ז כלי חרס המצופין בין אותם הבאים מערי אירופ״א שקורין אותם פרפורי (בציפוי אבץ) בין אותם המצופין שעושין פה עירנו, מטבילם בלא ברכה אע״פ שהם מצופין מבית ומחוץ משום דאיכא פלוגתא בזה וספק ברכות להקל ואם יש לו כלי אחר שטעון ברכה בודאי יטבילם עמו ביחד כדי שתועיל הברכה גם לאלו:

ח מאחר דאיכא פלוגתא בכלי חרס המצופין לכך חביות גדולות שהם כלי חרס מצופין נהגו פה עירנו שלא להטבילם כלל משום דאיכא טרחה גדולה בטבילתם וקשה להטבילם ועיין כנסת הגדולה וקהל יאודה ומה שכתב הרב שלחן גבוה ז״ל בהלכות פסח סימן תנ״א שיתנם במתנה לגוי וישאלם ממנו עיין שם לא נהגו בזה פה עירנו והמחמיר לעשות כדבר הרב ז״ל תבוא עליו ברכת טוב;

ט יאחוז הכלי ברפיון בשעת טבילה ולכתחילה ילחלח ידיו תחילה במי המקוה עצמו ועם כל זה יזהר שלא ידחוק ידיו הרבה, וצריך להטביל גדול בן י״ג שנה ויום אחד ואין מאמינים לקטן אפילו על כלי זכוכית וכלי חרס מצופין ועיין משבצות זהב אורח חיים סימן תנ״א.

י כלים שתשמישן לשפות עליהם קדירה ככלי שקורין מנצ״ב (חצובה) אין טעון טבילה אבל כלים שדרכן לצלות עליהם המאכל עצמו טעונין טבילה וסכין של שחיטה וכן סכין שמפצלים בה הטבחים הבהמה וסכינים שמיוחדים לנקר בהם הבשר כל אלו יטבילם בלא ברכה אבל סכינים שחותכין בהם את הפת או שאר מאכל וכן המזלג צריכין טבילה בברכה וכן כסוי הקדירה מטביל בברכה וכן משפך שקורין ריחת״י והברזות מטביל בברכה, אבל הרחת שקורין סי״ך אל מש״ט (מרדה לרדות לחם מתנור) יטביל בלא ברכה ועיין פרי חדש סעיף קטן ט״ו:

יא דוד גדול שמרתיחין בו התמד להוציא מהם שכר וכן דוד שקורין למבי״ק (דוד לזיקוק כוהל) שמלאכתו גם כן כך יטביל בלא ברכה אך לפי גדלם קשה להטביל אותם על כן יתננו לגוי במתנה ויחזור וישאלנו ממנו וכמו שכתב השולחן גבוה גבי חביות גדולות ועיין פחד יצחק מערכת האלף דף נ״ג ועיין שיורי ברכה אות ז׳ וערך השלחן אות י״א מיהו הכלי שיורד בו השכר שקורין בערבי פרא״ג (מיכל לקיבול הכוהל מן המתקן לזיקוק) יטביל בברכה וקדירה גדולה כמו דוד שמיוחדת לחמם בה מים בשביל הכביסה אין צריכה טבילה ואע״פ שלפעמים כשיהיה חופה או מילה ורוצים לחלק לעניים תבשיל הרבה מבשלים בה אין הולכין בכלי אלא אחר רוב תשמישו ועיין פרי חדש סעיף קטן י״ב וי״ט ושולחן גבוה יורה דעה סימן ק״ך סעיף קטן ט״ז וקדירה גדולה שמגעילים בה כלים לצורך חג הפסח יש אומרים שצריכה טבילה ויש אומרים אינה צריכה, לכך יטבילנה בלא ברכה ועיין ערך השלחן:

יב שפוד שצולין בו יטבילנו בברכה וכן כלי ששואבין בו מים לשתיה יטביל בברכה ועיין חוכמת אדם יורה דעה, מדוכה של ברזל ושאר מתכות וכן היד של המדוכה יטביל בברכה אבל מדוכה המיוחדת לדוך בה הגרעינים של הקהוו״א (קפה) בלבד ואין דכים בה דברים אחרים של מאכל יטביל בלא ברכה והרחיים של מיני מתכות שטוחנין בה פלפלין מטבילן בברכה אבל הרחיים שטוחנין בה קהווא בלבד יטביל בלא ברכה ועיין משבצות זהב אורח חיים סימן תנ״א ס״ק ו׳ ופתחי תשובה סעיף קטן ח וחוכמת אדם והכלי שקורין ראלי״ו (מגרת פומפיה) שגוררין בו הגבינה שהוא לוח ברזל נקוב ככברה קבוע במסמרין על דף עץ צריך טבילה בברכה כי הברזל הוא העיקר כמו שכתב השולחן גבוה ז״ל בהלכות פסח סימן תנ״א:

יג כלי מתכות שלשין בהם העיסה וכן כלי מתכות שעורכין עליהם המצות לצורך חג המצות יטבילם בלא ברכה ועיין בית יאודה סימן נ״ו:

יד כלי אבן וכלי עץ אין טעונין טבילה ואילו אם קבוע ברזל דאי אפשר להשתמש בהם בלא הברזל אין טעון טבילה וכלי עץ שיש לו חשוקים של ברזל מבחוץ שמעמידים אותו יש אומרים טעון טבילה ויש אומרים אין טעון טבילה לכך יטבילנו בלא ברכה ושולחן של עץ שמחובר ע״י חשוקי ברזל אין צריך טבילה מפני דאע״ג דמניחין הלחם על השלחן עצמו בלא בקערה מכל מקום דרכם לפרוס מפה על השלחן ואם לפעמים מניחים בלא מפה אין הולכים בכלי אלא אחר רוב תשמישו ואפילו אם נאמר המפה בטלה לגבי השלחן וכאלו ליכא מפה מכל מקום הדף של השלחן שמניחים עליו המאכל יכול להשתמש בו לבדו והחשוקים באים לחברו ברגלים כדי להגביהו ונמצא הברזל תשמיש דתשמיש:

טו אם נפחת שולי הכלי דבטל בכל תשמיש ועשה לו הגוי שוליים מטס חדש צריך עתה להטבילו בברכה כמו כלי שכולו חדש וכלי חרס המצופה שנשבר לשנים ודבקו הגוי בדבק מטבילו בלא ברכה ועיין אשל אברהם אורח חיים סוף סימן תנ״א וכלי מתכות של ישראל שמצפים אותם בבדיל ע״י גוי אין צריכין טבילה דהצפוי של בדיל לא הוי מעמיד ובטל הוא לגבי הגלי וכתב הפרי חדש שכן המנהג פשוט עיין שם וכן המנהג פה עירנו בגדאד ואף על גב דמשבצות זהב באורח חיים וכן בית לחם יאודה סבירא להו דיטבילם בלא ברכה לא נהגו העולם בכך:

טז ישראל שקנה כלים לסחורה אסור להשתמש בהם אפילו עראי בלא טבילה אבל אם ישראל אחר שאל כלים אלו ממנו מותר להשתמש בהם בלא טבילה דהמשאיל לא קנאם לצרכו אלא קנאם לסחורה ויש חולקין וסבירא להו דצריך להטביל וכן ראוי להורות ורק אם הם כלי זכוכית או כלים המצוים שקורין פרפור״י (חרס בציפוי מתכת) יש לסמוך על המקילין בשעת הדחק בלבד ועיין בינת אדם ופתחי תשובה והיינו דוקא אם התנה עמו שאם ישברו ישלם לו דמי הקרן שלהם דוקא אבל אם התנה שישלם כפי הערך שהוא מרויח אז גם בשעת הדחק אין לסמוך על המקילין כי זה חשיב מקח ולא שאלה וכמו שכתב חנוך בית יאודה סימן נ״ב והביאו פתחי תשובה.

יז ישראל שנתן כסף לאומן גוי לעשות לו ממנו כלי אינו צריך טבילה וזהו דעת מר״ן ז״ל אבל רמ״א ז״ל סבירא להו להטבילו בלא ברכה וכן ראוי להורות. ואם ישראל נתן לישראל כסף בשליחות הגוי לעשות כלי לגוי ונמלך ולקחו ישראל לעצמו אין צריך טבילה דהא לא בא לרשות הגוי ואין שליחות לגוי ועיין פרי תואר סעיף קטן י״ד:

יח צריך לנקות הכלי מכל לכלוך וחלודה שלא יהיה חציצה וצריך שיבואו המים על הכלי בין מבפנים בין מבחוץ ואם הטבילו דרך פיו אין המים נכנסים בשוליו וכאלו לא טבל והרוצה להטביל כלי שפיו צר ימלאנו מים ויטבילנו, וכלי של איסור שצריך לו הכשר ע״י ליבון או הגעלה יכשירנו תחילה ואח״כ יטבילנו ואם הטבילו קודם הכשר יש פלוגתא בה לכך יחזור ויטבילנו אחר הכשר בלא ברכה .

יט אם נשתמש בכלי הצריך טבילה קודם שהטבילו אין נאסר המאכל וצריך להטבילו אפילו נשתמש בו כמה פעמים:

מסעי · פתיחה

א ״והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם ואבדתם את כל משכיותם ואת כל צלמי מסכותם תאבדו ואת כל במותם תשמידו״ -- הנה הכתוב הקדים איבוד יושבי הארץ שהם בעלי העבודה זרה קודם איבוד העבודה זרה עצמה, והטעם נראה לי בס״ד להורות לנו שהאדם צריך להתרחק ולהשמר מן המסבב הרעה, יותר מן הרעה עצמה, יען כי כל עוד שהמסבב קיים -- אע״פ שהאדם ביטל העבודה זרה שהיא הרעה -- לא עשה כלום, שבנקל תחזור הרעה. וכן כאן ציוה אותם אל תהיו נבהלים ונחפזים בביאתכם יותר על העבודה זרה עצמה להכריתה תחלה, אלא תחילת הכל תכריתו את עובדיה כי הם המסבבים מציאותם בעולם ולכך אצוה אתכם תחלת הכל ״והורשתם את כל יושבי הארץ מפניכם״ ואח״כ ״ואבדתם את כל משכיותם״ ותטהר הארץ ותשבו עליה לבטח:

מסעי

א עבודה זרה בין של ישראל ובין של נכרי אסורה בהנאה ואפילו אם נשרפה אסור ליהנות בגחלתה ואפרה וכן תשמישי עבודה זרה ונוי שלה ותקרובתה כולם אסורים איזהו גוי ואיזהו תקרובת? הנה כל נרות שמדליקין לפניה וכן בגדים וכלים נאים ששוחטים לפניה או מלבישים אותה ותולין לה הרי זה נוי והתקרובת הוא כל דבר שכיוצא בו קרב על גבי המזבח כגון בשר ושמנים וסלתות ומים ומלח שהניחו לפניה לשם תקרובת נאסר מיד אבל דבר שאין מקריבין ממנה על גבי המזבח כגון בשר חיה ועוף אינו נאסר במה דברים אמורים במניח לפניה אבל אם שחט לפניה אפילו חיה ועוף שאין קרבין על גבי המזבח נאסר בכלל תקרובת ואפילו אם שחט חגב לפניה נאסר ואע״פ שאין עבודתם בכך:

ב בזמן הזה כל הצורות הנמצאים בין בכפרים בין בכרכים אם ניכר הדבר שנעשו לשם עבודה זרה אסורים וכן צורת שתי וערב שמעמידין בבית כנסיה שלהם בפנים דינו כעבודה זרה ממש שהרי מכבדין אותם וכן כל שתי וערב שמניחין בכל מקום, אם מכבדין אותם, שלוקחין הכובע ומשתחוין להם דינם כעבודה זרה ממש אבל צורת שתי וערב שתולין על הצואר וכיוצא אלו נעשין לזכרון ולא נקראו צלם ואין להם דין עבודה זרה ועיין חוכמת אדם כלל פ״ז סעיף א׳ יעוין שם:

ג בזמן הקודם היו אדוקים בעבודה זרה והיו חוקקים צורת עבודה זרה על כלי תשמישם והיו עובדים לאותם הצורות ולכן כלים המכובדים של זמן הקודם כגון מיני תכשיטין ובגדי משי ורקמה שנמצא עליהם צורות, סתמן הרי אלו נעשו לשם עבודה זרה ואסורין בהנאה ורק אם ידוע לנו שלא נעשו לשם עבודה זרה מותרים אבל כלים המבוזים כגון שתשמישן באכילה ושתיה אם נמצאו עליהם צורות סתמן שלא נעשו לשם עבודה זרה ולא היו עובדין דאע״פ דאותה צורה נעבדת כיון שהיא על כלים מבוזים ודאי לא היו עובדין אותם וכן צורות הנמצאים על המטבעות חזקתם שלא נעשו לשם עבודה זרה ומותרים וכל כלים שהם ספק אם נחשבים מבוזין או מכובדים אם נמצא עליהם צורה שנעבדה הרי אלו אסורים מספק ויש מחמירין יותר וסבירא להו כל שידוע שאותה הצורה נעבדת אע״פ שהיא נמצאת על כלים המבוזים אסור, ורק אם יש ספק בצורה דלא ידעינן אם עובדין לאותה צורה או לאו אז הדין הוא אם נמצאת על המכובדין אסורה מספק ואם נמצאת על המבוזין מותרת:

וכל זה על הנמצא מימים קדמונים שהיו אדוקים בעבודה זרה אבל בזמן הזה אין אדוקים בעבודה זרה ולכן צורת שתי וערב שיש להם בזמן הזה אע״פ דכתבנו לעיל דאותם צורות שתי וערב שמניחים אותם בפנים דמכבדין אותם ומשתחוים להם דדינם כעבודה זרה ממש מכל מקום צורת שתי וערב שעושים על הכלים וכן צורת אשה מניקה ובנה אע״פ שעושים אותם על כלים מכובדים כגון תכשיטין וכיוצא אין עושין אותם אלא לנוי ולזכרו ואין משתחוים להם ולכן מותרים בהנאה אבל אסור לישראל להשהותן אצלו אם הם בולטין ועיין חוכמת אדם כלל פ״א סעיף ב׳ יעוין שם:

ד אע״פ שכתבנו צורת שתי וערב שתולין על הצואר נעשו לזכרון בעלמא ואין להם דין עבודה זרה ומותרים מכל מקום צורת שתי וערב שתולין הכמרים על בגדיהם או על צוארם יש להחמיר ועיין חוכמת אדם סעיף א׳:

ה מצוה על כל ישראל המוצא עבודה זרה שיבערנה ויאבדנה ולפעמים ימצא חתיכות של נחושת או כסף וזהב או אבן וכיוצא ויש עליהם צורות ישנות וקורין אותם אנתיכה (אנטיקה, עתקיה), אם ניכר בה סימן שנעשית לזכרון מכוח הכתיבה שנמצאת עליה לית לן בה, אבל אם ניכר בה איזה סימן שלא נעשית לזכרון אלא היא עבודה זרה חייב כל ישראל הבאה לידו לבערה ולאבדה מן העולם ובערי אינדיא (הודו) גם בזמן הזה ימצא שם עובדי עבודה זרה שעובדים לעץ ואבן וחייב כל ישראל שתבוא לידו עבודה זרה שלהם לבערה ולאבדה:

ו כיצד מבערה שוחק וזורה לרוח או לים או זורק אותה לים אפילו בלא שחיקה דזה הוא איבודה דאין חשש שימצאנה אחר והוא הדין למשמשיה ונויה שצריך לאבדם באופן זה, שנאמר אבד תאבדון והלוקחה לביתו עובר משום לא תביא תועבה אל ביתך, אפילו מכניסה לפי שעה:

ז אם באים לקנות מישראל דבר לצורך השתי וערב או בשביל נוי שלו אסור למכור להם וכן הוא הדין אם קונין ממנו דבר לעשותו לכבוד השתי וערב שמונח בבית כניסתם בפנים, הן זכוכית וצבע הן נרות וכיוצא - אסור למכור להם ואף על גב דיש אומרים אם אפשר להם לקנות זה מאחר מותר למכור להם - ראוי להחמיר בכל גוונא והנזהר בזה ישאר ברכה מאת ה׳ בעולם שכולו טוב:

ח אסור לישראל ללבוש בגדים שיש בהם שתי וערב באריגה שהם בולטים אבל אם אין בולט מותר וכן אסור לעשות בציור וכיור שבביתו צורת שתי וערב הן בעצים של דלתות ושל כותלים ותקרה הן בבנין האבנים אם הוא בולט, והיינו דוקא דארבעה ראשים של השתי וערב הם מבודלים בפני עצמם בבליטה שלהם, ואינם מחוברים ונכנסים בדבר אחר, אבל אם ראשי השתי וערב נכנסים בחלקים אחרים ושוים עמהם שאינם בולטים ויוצאים עליהם מותר ואין בזה חשש:

ט כתיב לא תעשון אתי אלהי כסף וכו׳, וקבלו חז״ל דהזהיר הכתוב שלא לצייר צורת ארבעה פנים שבמרכבה בהדי הדדי דהיינו פני שור ואדם ואריה ונשר לחיה אחת דוגמת חיות הקודש אע״פ שעושה אותם לנוי בעלמא וכן צורת אדם אסור לצייר אפילו לבדו ואין עמו שאר צורות שבמרכבה ואפילו עושה אותו לנוי בעלמא ואפילו אינו עושה לעצמו אלא בשביל נכרי נמי אסור וכשם שאסור לעשותן כך אסור לומר לנכרי לעשותם דאמירה לנכרי שבות. ואם הנכרי עשה אותה מאליו לישראל אסור לישראל להשהותם אצלו:

במה דברים אמורים בצורה בולטת אבל בשוקעת מותר ומכל מקום נכון להחמיר גם בשוקעת, לחוש לסברת הרמב״ן והר״ן ז״ל דאסרי בשוקעת, אך פשט המנהג להתיר בשוקעת ואין למחות בזה וצורה הנעשית בצבע עב, נראה בה בליטה ואסור אבל צבע קל כמו דיו על הניר לית לן בה. ודע כי בזמן הזה לוקחים צורת האדם כמו שהיא ע״י המאכינה (מכונה) החדשה הנעשית באירופ״א שקורי פותוגרא״ף (תצלום) וזו עדיפה מצבע קל על נייר שאין בה בליטה אפלו משהו ונתפשטה מלאכה זו בכל העולם ודשו בה רבים ואע״ג דגם בזה יש מידת חסידות מכל מקום אם יש צורך גדול בדבר יקחו צורת ההפנים בלבד בלא ידים ורגלים ואז גם אדם חשוב אין לו לחוש בכך ומעשה שלקחו צורת חכמים במלאכה זו צורת הפנים בלבד ואמרתי לאחד אין לו להרהר בזה כיון דלא מצא ידיו ורגליו בבית המדרש, וכל שכן היכא דהיה צורך גדול בכך:

י צורת האדם דאסור בבולטת היינו אפילו שהוא אינו שלם אלא מצד הפנים ואין בו צד האחור דאפילו דאין עשוי כל הגוף שלם פנים ואחור נמי אסור אבל אם צד הפנים עצמו אינו שלם שאין בו אלא רק צורת הראש בלבד ואין בו ידים ורגלים מותר אפילו בבולט וכן אם הוא חצי גוף כאדם השוכב על צידו שאין בו אלא עין אחת ואוזן אחת וחצי חוטם ויד אחת ורגל אחת מותר אפיו בולט ויש חולקין ואוסרין בכל גוונא בבולט וכיון שהוא איסור תורה יש להחמיר כסברת האוסרין:

יא עכו״ם העושה משתה לנשואי בנו או בתו ומזמין ליהודים לאכול עמו אע״פ שהיהודים אוכלים משלהם והמשמשין גם כן משלהם עם כל זה אסור דכתיב וקרא לך ואכלת מזבחו למד אם קראך והזמינך לאכילה אע״פ שאכלת משלך נחשב לך אכלת מזבחו ואפילו מיחד חדר מיוחד ליהודים לבדם אסור מיהו זה אינו אלא אם מזמינו לסעודה של משתה ושמחה שעורך שולחן עם פירות ושכר אבל אם אין הגוי מביא אלא רק כוס של קהוו״י (קפה) וחתיכת מתוק כדרך שמביאין להבאים לעשות וזית״א (ביקור נימוסין) לית לן בה וגם עוד אינו אסור אלא הזמנה של משתה נשואין בנו או בתו אבל בלאו הכי מותר מיהו כל שעושה הסעודה תוך שלשים יום קודם נשואין וכן תוך שלשים יום אחר נשואים אסור ואילו הזמינו בסתם אסור אבל אחר שלשים יום, אם אמר לו בפירוש שמזמינו בשביל הנשואין אסור ואם בסתם שרי:

יב אין מוסרין תינוק ישראל לגוי ללמדו ספר וללמדו אומנות אפילו במקום דאין לחוש לשפיכות דמים כי יש לחוש שמא ימשך אחר מינות ועוד יש לחוש למשכב זכור ואע״פ שאמרו על תינוק דמשמע שעודנו קטן שלא הגיע לגדלות של י״ג שנה ויום אחד עם כל צריך להזהר כל היכא דעדיין אין לו חתימת זקן:

יג אין הולכין בחוקות הגוים ולא מדמין להם וכל בגד המיוחד לגוים ופרשו היהודים ממנו מחמת צניעות או דבר אחר הרי זה אסור ליהודים ללבוש כמוהו כי כיון שנתייחד להם מפני גויותן ופרשו היהודים ממנו מפני יהדותן אז כשלובשים אותו היהודים נראה כמודה להם ונמשך אחריהם, וכן צריך שלא יעשה כמעשים המיוחדים להם כגון מנהגם שנוהגים לקנח את האבר בכותל אחר ההשתנה וכן מנהגם בסדר הרחיצה שרוחצים במים קודם תפילתם להניח מים במקומות הידועים להם שיש להם חוק בדברים אלו וכל כיוצא בזה:

יד לא יגדל ציצת ראשו כציצת ראשם ולא יגלה ראשו כמו גלוח שלהם ולכן לא יגלח אמצע הראש ולהניח מן הצדדין מסביב בלא גלוח או יגלח מן הצדדין ויניח האמצע בלא גלוח כי כל זה היתה חוקות העכו״ם מזמן קדמון ועיין בספר עראמה בפירוש הרמב״ם ז״ל:

טו מחוקות הגוים להצטער על מתיהם עד שתולשין שערם ושורטין בבשרם ואם ישראל עושה כן הרי זה לוקה משום ושרט לנפש וצריך להזהיר הנשים בזה שלא יתלשו שערה מתוך צערם על המת ובשני שערות חייב משום קרחה ובשיער אחד איכא איסור תורה שגם הנשים מוזהרות על זה וכן מוזהרות בשרט ששורטין בבשרם מחמת צערם על המת ואע״ג שחיוב מלקות ליכא אלא בשורט על מת מכל מקום איסורא איכא אפילו בשורט על שאר מיני צער וכנזכר בשולחן ערוך סימן ק״פ ועוד מחוקותיהם הוא ששורטים בבשרם וממלאים השרט במין צבע או בדיו או שצובע תחלה ואח״כ שורט, וישראל העושה כן חייב מלקות דכתיב וכתובת קעקע וכו׳ ומכל מקום מותר ליתן אפר מקלה על המכה לרפואה אע״פ שנשאר הרושם דמכתו מוכחת עליו שאינו עושה משום חוקות הגוים וכנזכר בשולחן ערוך:

טז אין מנחשין בניחושין דגוים שנאמר לא תנחשו כגון אלו שאומרים הואיל ונפלה פתו מפיו או מקלו מידו איננו הולך למקום פלוני היום, שלא יצליח וכן כיוצא מדברי שטות כאלה, וכן האומרים שחטו תרנגולת זו שקרא כתרנגול ויש אומרים דוקא לומר כן בפירוש אסור אבל לשחוט בסתם מותר ויש אומרים דאפילו לומר בפירוש מותר דגורסין בגמרא בזה אין בו דרכי האמורי והמקל לשחוט בסתם יש לו על מה לסמוך והבוטח בה׳ חסד יסובבנו:

ואתחנן · פתיחה

א ״ויצונו ה׳ לעשות את כל החוקים האלה ליראה את ה׳ אלהינו לטוב לנו כל הימים לחיותנו כהיום הזה וצדקה תהיה לנו וכו׳״ נראה לי בס״ד אמרו רבותינו ז״ל ״השמש נקראת יום״. גם ידוע מה שאמרו חכמי הטבע כי מהלך השמש ממזרח למערב הוא נגדיי אליה ורק היא הולכת לקיים רצון הבורא שגזר עליה מהלך זה ואע״פ שהוא נגדיי לטבעה, וכתבו כן הוא דרכן ומהלכן של צדיקים במעשה המצות שאע״פ שהם נגדיים אל טבע חומר האנושי עם כל זה הם עושים בשמחה המצות כדי לעשות רצון הבורא ונמצא הם דוגמת השמש. ולכך כתיב ״ואוהביו כצאת השמש בגבורתו״. וזה שאמר ״ויצונו ה׳ לעושת את כל החוקים וכו׳״ בשביל ״לטוב לנו כל הימים לחיותנו״ חיות הנפש וטובת הנפש. ועסקינו בהם מצד הגוף דומה ״כהיום הזה״ הוא השמש הנקרא יום שהוא מהלכו ועסקו נגדיי אל טבעו, כן גופינו בעסק זה של החוקים הוא נגדיי אל טבעו ומחמת כן ״וצדקה לנו״ רוצה לומר קבלת שכר הנקרא בשם צדקה יהיה לנו על המצות מאחר שאנחנו עוסקים בדבר שהוא נגדיי אל טבעינו על כן יש לנו יתרון שראוי לקבל שכר:

ב ובאופן אחר נראה לי בס״ד אומרו ״לחיותינו כהיום הזה״ כי בחורף שהוא בתחילת השנה היום מלוה שעות ללילה, כי בזמן החורף הלילות ארוכים והימים קצרים. ובימי הקיץ משלמין ופורעין הלילות לימים שעות שהלוו להם בחורף. והלואה זו היא לצורך, כי ״לא אברי לילה אלא לגרסא״ (עירובין סה, א) ובחורף יוכל האדם ללמוד תורה בלילה לכן מלוה היום ללילה כמה שעות, כדי שירבה בהם האדם תורה כי זה העסק של התורה הוא מלאכת הלילה דלא אברי לילה אלא לגרסא. אבל בקיץ קשה הלימוד של התורה בלילה מחמת החום אז הלילה פורע ליום מה שהלוהו. ונמצא הלילה לוה מן היום לצורכו כאדם שלוה מחבירו מעות להתעסק בהם בשביל הרוחתו. והנה ימי השנה זמן החורף שלה הוא קודם זמן הקיץ. ואע״פ שהיום מקדים בחורף להלוות ללילה ואינו נפרע ממנו אלא בקיץ במחצית השני של השנה -- עם כל זה אין היום לוקח רבית על אשר הלוה לילה, שאינו לוקח בקיץ שעות יותר משעות שהלוה בחורף אלא לוקח מה שנתן דוקא. ומזה ילמוד האדם מוסר שגם הוא יתנהג בצדקה זו שעושה היום עם הלילה להלוות לה בחנם, כן הוא ילוה לחבירו בחנם בלא רבית:

ג והנה הקב״ה צונו בכלל המצות בצדקה שיתן העשיר לעני בלא כסופא ואנחנו נלמוד להזדרז במצוה זו מן השמש שנקרא יום שעושה צדקה עם הירח שהיא דלה ונותנת לה אורה להאיר. ומעולם לא ראתה חמה פגימתה של לבנה כדי שלא תכסיף, וגם אנחנו נתנהג בכך זה עם זה. ועוד צונו השי״ת בכלל המצות במצות גמילות חסדים להלוות האדם לחבירו חנם בלא רבית דכתיב ״אם כסף תלוה את עמי וכו׳ לא תשימון עליו נשך״ ואנחנו נלמוד להזדרז במצוה זו מן הימים שהם מלוים ללילות בחנם בלא רבית:

ד והנה ידוע מה שכתב רבינו האר״י ז״ל ע״פ ״וצדקתו עומדת לעד״ דרושם אור נעשה על האדם ממצות הצדקה וגמילות חסדים, נשאר קיים ואינו עובר, וכנזכר בשער הפסוקים עיין שם. ולפי זה מצות צדקה ומצות גמילות חסדים יצדק עליהם לשון ״אלה״ שהוא מורה על דבר קיים ועומד בעין. וזה שאמר ״ויצונו ה׳ לעשות את כל החוקים האלה״ הם מצות צדקה ומצות גמילות חסדים ד״אם כסף תלוה את עמי וכו׳״ שיצדק עליהם לשון ״אלה״ מפני שהם קיימים ועומדים בעין כמו שכתוב ״צדקתו עומדת לעד״. גם אמר עליהם ״כל״, כי אמרו רבותינו ז״ל מצות צדקה שקולה כנגד כל המצות והם לטוב לנו ״כל הימים״, שבקיום שלהם יש טובה לבני אדם בעולם הזה שהוא ״לחיותינו״ כמו שכתוב ״וחי אחיך עמך״, הנה אנחנו צריכים להזדרז לדמות עצמינו בהם ״כהיום הזה״ שנדמה לשמש שנקרא יום שהוא עושה צדקה עם ירח בלא כסופה. ונדמה גם כן ליום ממש כמשמעותו שהוא מלוה שעות ללילה בחורף בחנם בלא רבית. וצדקה זו הנמצאת אצל השמש הנקראת יום וצדקה נמצאת אצל יום ממש בהלואה צריך ש״תהיה לנו״, כלומר תמצא אתנו גם אנחנו נתנהג כזאת במצות הצדקה ובמצות הגמילות חסדים, ״כי נשמור לעשות את כל המצוה הזאת לפני ה׳...כאשר צונו״, רוצה לומר שניתן הצדקה לעני בלא כסופא ונלוה לאחינו בלא רבית כאמור.

ואתחנן

א צריך ליזהר בריבית וכמה לאוין נאמרו בו שהמלוה עובר בששה לאוין:

ב והלוה עובר בשלשה לאוין

ג והערב והעדים והסופר עוברים בשני לאוין:

ד והסרסור וכל המסייע בדבר או המורה מקום ללות או להלוות עוברים בלאו דלפני עור וכו׳:

ה אע״פ שאם לא ילוה המלוה הזה ללוה זה, ילך הלוה הזה וילוה מישראל אחר אפילו הכי עובר המלוה בלפני עור והלוה גם כן עובר, אע״פ דאם לא היה לוה הוא מזה הישראל היה לוה ממנו ישראל אחר אבל הערב והעדים והסופר אינם עוברים בלפני עור אלא דוקא בעני שאלולי הם לא היה זה המלוה מלוה לזה, אבל אם גם בלעדם היה מלוה אותו אינם עוברים בלפני עור ורק עוברים על לא תשימון עליו נשך ואע״ג דאין עוברים בלאו דלפני עור הרי הם מחזיקים ידי עוברי עבירה דיש בזה איסורא דרבנן והסרסור וכל מי שמסייע בדבר אין בידם אלא איסור דרבנן דמחזיקין ביד עוברי עבירה:

ו גם ברבית דרבנן רמו רבנן על המלוה כל איסורי לאוין הנזכר לעיל אבל על הלוה לא רמו רבנן אלא רק איסור לאו דלפני עור ויש אומרים דגם העדים אין עוברים ברבית דרבנן אלא רק על איסור דלפני עור ועיין חות דעת בחידושים:

ז מן התורה מותר להלוות לנכרי בריבית וללות מהם דכתיב לנכרי תשיך ובזמן התנאים אסרו חז״ל להלוות להם כדי שלא ילמוד ממעשיהם ולא התירו אלא כדי חייו ואח״כ חזרו החכמים ז״ל והתירו הלואה לנכרי בריבית לגמרי אפילו יותר מכדי חייו כדין של תורה וכל ישראל שמלוה מעותיו לישראל ברבית ותולה אותם בנוי שאומר של גוי הם הקב״ה יפרע ממנו:

ח מומר שיצא מן הכלל מותר להלוות לו ברבית אבל אסור ללוות ממנו בריבית מיהו אם זה המומר הוא נכנס בדת ישמעאל שמודין ביחוד ואין להם שיתוף אז גם להלוות לו בריבית אסור וכן הקראים אסור להלוותם בריבית וכל שכן דאסור ללות מהם:

ט מן התורה אין הריבית אסור אלא דרך הלואה ורבותינו ז״ל עשו הרחקה משמרת לדבר ואמרו כללא דריביתא כל שהוא אגר נטר אסור פירוש כל שמרויח בשביל המתנת מעותיו אסור בין שבא לו החוב בדרך הלואה בין בדרך מקח וממכר בין דרך שכירות בין דרך מלאכה בין ריבית מוקדמת שמקדים הריבית קודם ההלואה בין ריבית מאוחרת דלאחר שהחזיר לו מעות שהלוה לו נותן לו ריבית ואע״פ שלא קצץ עמו בשעת הלואה כלום אלא אחר שזה תבע ממנו המעות שנושה בו נתן לו ריבית כדי שירחיב לו הזמן ואפילו שחוב זה לא היה עיקרו הלואה אלא של מקח וממכר וכיוצא בכל זה אסרו רבותינו ז״ל הרבית:

י אפילו אם מלוה ראובן מעות לשמעון ואינו קוצץ עמו הריבית אלא מלוהו בענין שאם ירויח יתן לו ריוח ואם יפסיד יהיה ההפסד כולו על הלוה ונמצא שהמלוה קרוב לשכר ורחוק מהפסד גם בזה אסרו חז״ל:

יא לא יאמר ראובן לשמעון הלויני היום ואח״כ גם אני אלוה לך ואפילו אם ראובן לוה משמעון סתם ולא אמר לו כלום ואח״כ חוזר ראובן ומלוה לשמעון ואומר לו אני מלוה לך בשביל שהלויתני מקודם אסור אלא ילוו זה מזה בסתם באין אומר ואין דברים:

יב לוה בסתם ופרעו ואח״כ שגר לו הלוה דורון בשביל שהלוהו זו רבית מאוחרת ואסורה מדרבנן מיהו דבר מועט שרי כיון דאינו מפרש ששולח לו בשביל שהלוהו ויש מתירין אפילו בדבר מרובה אם שולח לו הדורון אחר שעברו ימים הרבה מעת הפרעון ויש מתירין באופן זה אע״פ שהלוה מתכוין בלבו לשלוח הדורון בשביל ההלואה שהלוהו עם כל זה כיון שעברו ימים הרבה אחר הפרעון ואינו מפרש בפיו כלום מותר ועיין בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן סעיף ז׳ ועיין חוכמת אדם ושאר אחרונים:

יג אם בעת הפרעון שהוא פורע לו מוסיף לו יותר מן סך שהלוהו אפילו מוסיף לו דבר מועט ואפילו שאינו מפרש כלום אסור מדברי סופרים במה דברים אמורים? כשהוא חייב לו מעות בתורת הלואה ובא עתה לפרוע לו מעות שהלוהו אבל אם ראובן נתן לשמעון על סחורה כגון שנתן לו מעות כדי לתת לו חיטין וכיוצא כנגד המעות ועתה כשבא שמעון לפרוע לראובן החיטין הוסיף לו חיטין יותר מכנגד מעותיו מותר דאמרינן אוזלי קא מיזל גביה כלומר מוכר לו הסחורה יור בזול ממה שהתנה עמו ומיהו אם מוסיף לו הרבה שניכר בודאי שמוסיף לו בשביל שהמתין לו בפרעון הסחורה אע״פ שהוא קיבל המעות בתורת מכר, הרי זה חשיב כמפרש ואסור לקבל ממנו התוספת שהוסיף לו ועיין בשולחן ערוך לרבנו זלמן סעיף ח׳:

יד אם מכר ראובן סחורה לשמעון בהקפה על זמן ידוע ועבר זמן הפרעון שלא פרע לו בזמנו ואח״כ בעת שפרע לו הוסיף לו יותר אע״פ שנתן בסתם שאינו מזכיר שנותן בשביל עכבת המעות שנתעכבו אצלו אסור אע״פ דמעות אלו הם דמי סחורה יען דהכא ליכא למימר אוזלי קא מיזל גביה ועוד כיון שזקף עליו דמי הסחורה יש לזה דין מלוה ועיין חוכמת אדם:

טו אם הלוה בעל מלאכה ועושה למלוה מלאכה בזול יותר מלשאר אדם כדי שירויח לו הזמן הרי זה ריבית של תורה ואם כבר הרויח לו הזמן ואינו תובעו ואחר זה עושה לו בזול הרי זה דבק ריבית ואסור מדרבנן:

טז אסור להקדים שכר מלאכה לאומן כדי שיעשה לו בזול, מפני שנראה כמלווה לו היום כדי שיוזיל בשכרו: כיון שהאומן יכול לחזור בו, מן הדין, שלא לעשות המלאכה לבעל הבית, והמעות שקבל מבעל הבית הם חוב עליו, והרי זה כהלואה ואסור: אבל אם בעת שמקדים לו השכר הוא מתחיל לעסוק באותה מלאכה, מותר, מפני דנכר הדבר דאלו המעות הם דמי השכירות, ולא נראית כהלוואה.

יז ראובן שיש לו חצר ורוצה להשכיר לשמעון לשנה או שנתים מותר להוזיל השכירות כדי לקבל עתה דמי השכירות ולא עוד אלא מותר נמי לומר לשמעון אם תתן לי השכירות עתה אני משכירו בעשר ואם לאחר זמן אני משכירו לך בשנים עשרה יען כי השכירות דינה הוא דאינה משתלמת אלא לבסוף נמצא סכום שיפרע לבסוף זהו שוויה של שכירות החצר וכשפורע לו עכשיו עשר מוזיל הוא לו בשבי הקדמתה במה דברים אמורים? כשאומר לו קודם שיקנה השכירות באחד מדרכי ההקנאות אבל אם כבר גמר עמו ערך שכירות החצר בעשרה שיפרע לו עתה במזומן ונתן לו שטר ההקנאה שאין בעל החצר יוכל לחזור בו ולא השוכר ואחר שהקנה השוכר כפי הדין בערך העשר אומר לו תמתין בעד השכירות לאחר זמן ואשלם לך י״ב הרי זה אסור דזה התוספת הוי ריבית גמורה:

יח אם ראובן מכר סחורה לשמעו בעשרה על מנת שיתן לו הדמים מיד אסור להוסיף אח״כ על המקח ולומר אמתין לך עד עשרה חדשים ותתן לי י״ב בדמי הסחורה וריבית גמורה היא זו ואפילו קודם שנגמר המקח, אסור מדברי סופרים לומר המוכר: אם תקנה במעות מדודים לאלתר אמכור בעשר ואם לאחר י״ב חדשים אמכור בי״ב יען כיון שאמר אם ישלם לאלתר ימכור בעשרה נמצא דמי הסחורה ההיא עשרה ואם אח״כ יקחנה בי״ב בשביל שממתין לו י״ב חודש הרי זה ריבית דרבנן:

יט כל סחורה ששומתה ידועה שהיא נמכרת בעשרה במעות מדודים אסור למכרה בסך יותר בהקפה מיהו בזמן הזה נוהגים העולם למכור כל מין סחורה בהקפה בסך יותר יען כי אע״פ שיש לה שער ידוע בשוק באותה העיר שהיא נמכר בעשר במעות מדודים וזה מוכרה בי״ב בהקפה אין זה נקרא שער ידוע יען כי אפשר שבזו השעה שהוא מוכר שוה עשר בי״ב בהקפה, יבא ידיעה מערי אירופא שנתחדש איזה דבר הנוגע לאותו המין ועלה השער שאז גם בעיר זו יעלה השער ותהיה שווה י״ב במעות מדודים וכל שכן אחר שנתחדש התילגרא״ף בעולם. ולכן נהגו היתר בכל מיני סחורות למכור דבר ששוה עשר במדודים בי״ב בהקפה והסיבות אשר יסבבו עליית השער במיני הסחורות הם מצויים בזמן הזה וקרובים להיות יותר מאותו הטעם שכתב ראבי״ה ז״ל שוא משום דלפעמים באים שרים ויחמדו המעילים לקנותם ביותר משוויום וכמו שכתב ב״שלטי הגבורים״ בפרק איזהו נשך עיין שם. וכן סמך על זה הרב מהר״י הלוי ז״ל כלל וא״ו סימן נ״א דף ק״ג ע״א ועיין מה שכתב הרב הכנסת הגדולה ז״ל סימן קע״ג הגהת הטור אות ז׳ יעויין שם:

כ אם מכר סחורה בי״ב בהקפה לזמן י״ב חדשים ונגמר המקח בזה וקנאו הלוקח ונעשה שלו אז מותר למכור לומר ללוקח אם רצונך תן לי עתה מעות מדודים ואנכה לך עשרה למאה או י״ב למאה מן המקח ואם הלוקח לא רצה בכך אלא אמר אני אשלם י״ב בזמן הפרעון כאשר קניתי אין בכך כלום ומותר למוכר לקבל ממנו י״ב בזמן הפרעון אע״פ שאמר לו שהוא מרוצה לקבל פחות מי״ב אם יתן לו מעות מדודים מפני שאלו הדברים אמר המוכר אחר שנגמר המקח ונעשו הי״ב חוב על הלוקח:

כא יש מתנים בתחילת המקח שמוכרים בהקפה לכמה חדשים שכל זמן שיהיה ללוקח מעות יביאם למוכר וינכה לו מן הדמים אחד למאה בעד כל חדש הרי זה אסור דהוי לה כמפרש אם מעכשיו הרי הוא לך בעשר סלעים ואם לגורן בי״ב דקימא לן דאסור, כן כתב מהר״ש אבוהב ז״ל בספר הזכרונות והביאו הכנסת הגדולה סימן קמ״ג הגהת הטור אות ט״ו יעויין שם: והנה כי כן אם המוכר מכר סחורה בי״ב לזמן י״ב חדשים והתנאי היה ביניהם גמר המקח דמעתה ומעכשיו כל זמן שיביא הלוקח המעות ינכה לו המוכר מן הדמים אחד למאה בעד כל חדש וזה הלוקח לא הביא המעות קודם הזמן כלל אלא הביאם אחר שנשלם זמן י״ב חדש הנה שורת הדי נותנת לדעת הרב מהר״ש אבוהב ז״ל הנזכר לעיל, שצריך המכר לנכות מדמי המקח י״ב למאה יען כי כפי התנאי הנזכר אם היה הלוקח מביא הדמים לאלתר היה מנכה לו י״ב למאה ונמצא המוכר גילה דעתו שהוא מרוצה למכור הסחורה ההיא במעות מדודים בחסרון י״ב למאה מן הסך שמקבל עתה ואיך יקבל עתה סך על זה שנמצא מקבל היתרון בשביל הזמן?

כב אם מכר בי״ב לזמן י״ב חדשים והתנה עם הלוקח שמחויב להביא המעות אחר שני חדשים ואז הוא ינכה לו מדמי המקח עשרה למאה הנה בודאי אם הלוקח הביא המעות כפי התנאי אי בזה חשש יען כי בזה התנאי שעשה המוכר נתברר שהוא מרוצה למכור סחורה זה פחות עשרה למאה מן הערך שהיה ביניהם וכך הוא קבל באמת את דמי המקח פחות עשרה למאה: ברם מה שיש לכאורה לאסור באופן זה הוא בהיכא דהלוקח לא הביא דמי המקח אחר שני חדשים אלא נשאר אצלו עד סוף י״ב חדש דלכאורה נראה דאסור למוכר לקבל ממנו י״ב אלא צריך לנכות לו עשרה למאה מדמי המקח מיהו ראיתי להגאון מהרשד״ם ז״ל ביורה דעה סימן ס״ט, שהביא נדון כזה והעלה מאחר שנעשה הדבר ע״י תנאי והיה אפשר לקימו ולא קימו אם כן נתבטל המקח ונמצא שלבסוף קונה הלוקח את המקח מחדש ואז המוכר יוכל ליקח ממנו י״ב דהוי כמוכר במעות מדודים בי״ב יעויין שם טעמו ונימוקו עמו ונראה שגם מהר״ש גאון ז״ל במשפטים ישרים סימן ס״ט הסכים עמו בעיקר הדין ומה שתמה עליו ומה שרצה ליישב דבריו העירותי עליו בסה״ק מקבציאל ושם המלצתי בעד המהרשד״ם ז״ל באופן אחר ואיך שיהיה בעיקר יש לסמוך על מהרשד״ם ז״ל להתיר בזה ועל אותו אופן שאסרנו בסעיף הקודם הנה שם בסה״ק מקבציאל עשיתי תקנה שני אופנים להתיר הדבר:

כג ראובן יש לו חוב על שמעון מאה דנרים לזמן שלשה חדשים מותר לומר לשמעון תפחות מן החוב שלשה דנרים ותתן לי תשעים ושבע דנרים היום והפטר! ואין בזה שום איסור כלל:

כד ראובן שיש לו מלוה על פה לזמן על שמעון מותר למכור החוב ללוי בפחות כדי שיקבל המעות מלוי אך צריך לזכות לוי בחוב זה במעמד שלשתן דאין חוב בע״פ נקנה אלא במעמד שלשתן שיאמר ראובן לשמעון בפני לוי תן ללוי חוב פלוני שיש לי אצלך ואם לא תקנהו במעמד שלשתן לא קנה לוי ואז המעות שנתן לוי לראובן הם חשיבי הלואה ולא דמי מכר הם ולהכי, הרווחת הפחת שלוי נותן תשעים ושבע ולוקח מאה הוי ריבית ואסור: במה דברים אמורים? בחוב שיש לישראל על ישראל אבל אם החוב שיש לישראל על הנכרי אינו נקנה במעמד שלשתן כיצד יעשה יאמר הקונה למוכר אתה תמחול לנכרי ותפטרהו מכל וכל בעד מעות אלו שאני נותן לך ובמעות אלו אני קונה ממך כל מה שאני יכול להוציא מן הנכרי ואז אע״ג דאין החוב הזה אשר על נכרי נקנה לישראל מכל מקום הרי נסתלק ממנו ישראל המוכר בתורת מחילה ואין ישראל הקונה נוטל כלום משל ישראל המוכר ובלבד שלא יהיה ישראל המוכר ערב להקונה אפילו בעד הקרן לבדו אלא תהיה כל אחריות החוב על הקונה ואין על המוכר כלום וכנזכר בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן סעיף ס״ט יעויין שם:

כה ישראל שיש לו שטר חוב על ישראל חבירו במאה דינרים לזמן שני חדשים או יותר ורוצה למכרו ישראל אחר בפחות כדי לקבל המעות מיד צריך שימכרנו לו בכתיבה ומסרה דהיינו שיכתוב על גוף השטר או בשטר אחר איך מכרתי לפלוני בן פלוני שטר חוב זה איהו וכל שעבודא דאית ביה כתקנת חז״ל ומסרתי לו השטר ואמרתי לו קני לך האי שטרא וכל שעבודא דאית ביה וכן יעשהה ממש שימסור לו השטר ויאמר לו קני לך האי שטרא וכל שעבודא דאית ביה ועל ידי כך נקנה החוב שבשטר לישראל הקונה ומותר לו להרויח הפחת שפוחת מן החוב וכל זה בשטר שיש לישראל על ישראל אבל שטר חוב שיש לישראל על הגוי אי אפשר למכרו בדרך זה שאין החוב אשר על הנכרי נקנה בשום קנין ותקנתו לעשות באופן שכתבנו בסעיף קודם:

כו אע״ג דאין השטר נקנה אלא בכתיבה ומסירה כאמור לעיל מכל מקום בזמן הזה שטר שקורין כמבייאל״ה (שטר למוכ״ז, לפקודת מציג השטר) שכתוב בו אני מחוייב לאמר בפני פלוני סך כך וכך ויכתוב בו הזמן וגם יכתוב בו שם העיר שהוא כותב וחותם בה וגם יכתוב שהסך הזה הגיע לידו במדודים או בחשבון או דמי סחורה הנה לשטר זה קורין אותו כמבייאל״ה. וכיון דנעשה באופן הנזכר שאמרנו אז זה נמכר בדינא דמלכותא כמנהג הסוחרים מזה לזה ע״י כתיבה זו שקורין גירו (הסבה) דהיינו שזה ראובן אשר שמעון נתחייב לו בשטר כסך הכתוב בו יכתוב הוא על גוף השטר נוסח זה וענ״א תדפ״ע לאמ״ר (=נא לשלם לפקודת) יהודה בן יעקב סך הכתוב בשטר זה וכתיבה זו קורין אותה גירו ותספיק בדינא דמלכותא כמנהג הסוחרים שיהיה נקנה שטר הכמבייאל״ה הזה מאחד לאחד על דרך זו ומאחר דקימא לן בענינים כאלה דינא דמלכותא דינא לכן גם בדיננו נקנה שטר הכמבייאל״ה בדרך זה ואין צריך כתיבה ומסירה ומהני גם לעני איסור ריבית וכנזכר בפוסקים ז״ל וכלן גם אם יהיה שטר כמבייאל״ה זה לישראל על הנכרי יוכל למכרו לישראל בדרך כתיבה זו הנזכרת לעיל שקורין גירו:

כז הא דאמרנו דמותר לישראל למכור שטר חוב שיש לו על חבירו בכתיבה ומסירה בפחות כדי לקבל המעות מיד היינו דוקא אם תהיה אחריות החוב על הקונה דהיינו שאם העני הלוה ואין לו לשלם לא יוכל הקונה לתבוע מן המוכר כלום אבל אם אחריות זו על המוכר שאם העני הלוה יתבע הקונה את המוכר לשלם - אסור לקנות בפחות למסור תשעים ושבע בעד מאה. וכן הוא הדין בשטר זה של הקמבייאל״ה אשר נקנה ע״י כתיבה הנזכרת שקורין גירו צריך שיפרש המוכר בפירוש בכתיבה זו של הגירו שהוא אינו מקבל עליו אחריות דהיינו שכתוב כך ״וענא תדפע מבלג אל מדכור לאמר פלאן חואלה קבאלה כאלץ אל תובעה מן דון רגוע״ (=נא לשלם הסך הנזכר לפקודת פלוני, מבלתי אחריות כלל של שום תביעה מן החתום כאן) שאם כותב את ה״גירו״ בנוסח זה, אז בדינא דמלכותא כמנהג הסוחרים פטור המוכר מן האחריות וממילא גם בדיננו הוא פטור ומותר בזה יען כי לדעת מרן ז״ל ודעמיה אין היתר במכירת השטרות אלא אם כן יהיה המכור פטור מאחריות: והנה פה עירנו בגדא״ד יע״א מכירת שטרות אלו שקורי כמבייאל״ה שהם כתובים לזמן ומוכרים אותם בפחות כדי לקבל המעות מיד מצוים הרבה בין ישראל וכל עסק המסחר בעיר זו תלוי בזה ואי אפשר בלעדם אך הם כותבים בסתם ואין מפרשים בהם על האחריות ובדינא דמלכותא במנהג הסוחרים אם כתוב הגירו בסתם ולא פירש על האחריות יתחייב המוכר באחריות דאם לא פרע המחוייב יפרע המוכר וקשה הדבר מאד לתקן שיכתוב פירוש בלתי אחריות ואין אנחנו מוחין בזה אע״פ שאנחנו קבלנו הוראת מר״ן ז״ל ולדידיה צריך שלא יהיה אחריות על המוכר ואמרינן שיש להם על מה שיסמוכו יען כי באמת יש פוסקים דמתירים אפילו אם אחריות על המוכר ועיין בספר כפי אהרן סימן ז׳ שהאריך בדין שטרות הכמבייאל״ה הנזכר ובירר דאיכא שלש חלוקות בזה יש פוסקים דסבירא להו אפילו אם אין המוכר מקבל עליו אלא רק אחריות הקרן דוקא אסור ויש דסבירא להו אם אין מקבל עליו המוכר אלא רק אחריות הקרן בלבד מותר והעלה דכן היא סברת מר״ן ז״ל ויש דסבירא להו אפילו אם מקבל המוכר אלא רק אחריות הקרן בלבד מותר והעלה דכן היא סברת מר״ן ז״ל ויש דסבירא להו אפילו אם מקבל המוכר אחריות הקרן והריוח נמי מותר יעויין שם הנה כי כן אע״ג דאין אנחנו מוחין ביד הנוהגין היתר ע״פ בעלי סברת המתירים גם בדאיכא אחריות הקרן והריוח על המוכר מכל מקום ירא שמים יזהר לפחות לעשות כסברת המתירים בהיות האחריות על המוכר בעד הקרן בלבד והמחמיר גם בזה תבא עליו ברכה:

עקב · פתיחה

א ״וזכרת את ה׳ אלהיך כי הוא הנותן לך כח לעשות חיל״ (דברים ח, יח). נראה לי בס״ד דהכתוב לימד אותנו הדבר הזה שהוא יסוד קיום העולם כולו, שיהיה האדם חושב תמיד על כל הטובה אשר ישיג בעולם הזה, שאינו משיגה בכחו ועוצם ידו אלא הכל הוא מגיע ובא לו מאתו יתברך, ואם יהיה האדם כפוי טובה לייחס הטובה לכחו ועוצם ידו הרי זה מאבד עצמו, וכאשר האריך רבינו מהר״ם אלשי״ך ז״ל בענין זה בראש פרשת כי תבא במצות הבאת ביכורים יעוין שם, ולהיות שטבע החומר שבאדם מושך לבו לחשוב תהפוכות שמראה לעיניו שכוחו ועוצם ידו עשה לו כל החיל הזה, לכן ניתנו לנו שלשה מצוות שהם מעידים ומגידים שכל קנייני עולם הזה הם שלו יתברך שאז יוצא הוכחה בקיומם הפך מחשבה רעה זו, שבאלה המצוות יהיה לאדם מזכרת לזכור את הדבר הגדול הזה תמיד לחשוב ולהאמין כי ה׳ אלהינו הוא הנותן לנו כח לעשות חיל כי הכל שלו וממנו אנחנו נשפעים תמיד: והם א׳ מצות השמטה, שבשנה השביעית יעזוב ויטוש האדם כרמו ושדהו לזרים כאלו אינם שלו כאשר גזר השי״ת בתורה, ובזה מוכח שהאדמה אינה של האדם אלא היא של השי״ת, דאם היא של האדם לא יעזבנה ויטשנה, וזאת המצוה תהיה מזכרת לאדם שיזכור תמיד שהוא יתברך נותן לו כח לעשות חיל. והשניה - מצוה שניתנה בפרי האדמה, שאין האדם רשאי ליהנות מפירותיה הן באכילה הן בריח אלא עד שיברך להשי״ת ומזה נפיק הוכחה דהכל שלו כי משלו אנחנו אוכלים ולכך אליו אנחנו מודים ומברכין, ואז מצוה זו של הברכה תהיה מזכרת לאדם לזכור כי הוא יתברך הנותן לנו כח לעשות חיל. והשלישית מצוה שניתנה בממון ונכסים והיא מצות הריבית שצוה השי״ת שלא ילוה האדם לחבירו מעות או כל דבר שוה כסף בנשך

ומרבית אלא ילוהו בחנם, ומזה עולה הוכחה דהממון שבידינו הוא שלו יתברך לכך גזר עלינו להלותו בחנם, דאם הוא של האדם למה ילוה ויהנה לאיש זר בחנם בלתי שום הנאה, ואז מצוה זו גם כן תהיה מזכרת לאדם לזכור תמיד כי הוא יתברך נותן לנו כח לעשות חיל:

ב נמצא הם שלשה מצוות שיהיו מזכרת לדבר היקר הזה שדברו הכתוב וראשי תבות שלהם בש״ר שהוא ראשי תבות ברכות שמטה ריבית, ואם האדם יקיים שלש מצוות ויאמין בהוכחות הנזכרים העולים מהם להאמין שהוא יתברך הנותן לנו כח בכל קנייני עולם הזה אז ראוי הוא לגשת אל הקודש ולבא לפניו יתברך, ואם לאו הוא נמאס בתכלית המאיסות ולא יקרב יען כי אין מאוס בעולם כאדם שהוא כפוי טובה נגדו יתברך. ובזה יובן בס״ד ״שומע תפלה עדיך כל בשר יבואו״ וכן הוא אומר ״יבא כל בשר להשתחות לפני אמר ה״, כי רק מי שהוא בעל בשר להבין אמרי בינה דנפקין מן שלשה מצות שהם ראשי תבות בש״ר זה יבא אל הקודש, ולזה אמר ״נותן לחם לכל בשר״, שנותן השפעתו לאותם שאינם כפויי טובה שהם בעלי מצוות הרמוזים בשר.

ג על כן נמצא מצות הריבית היא מקצוע גדול, כי היא חד מתלת מצוות אשר מהם יוצא הוכחה שהכל הוא שלו יתברך, והיא מזכרת לאדם לחשוב ולהאמין תמיד כי הוא יתברך הנותן לו כח לעשות חיל אשר אמונה זו היא יסוד קיום העולם כולו:

עקב

א אסור ללוות סאה בסאה כל שאין לו ללוה כלל ואין שער קצוב בשוק למין זה ואסור ללוותו אפילו לשעה דשמא יתייקר השער מיד אלא אם כן עושהו דמים עליו כפי מה ששוה בשעה שמלוהו ואם לא עשהו דמים ונתייקרו נותן לו הדמים שהיו שוים בשעת הלואה ואם הוזלו נותן לו הסאה שהלוהו ולכן אותם שלוים זה מזה סאה חטים כדי לפרוע אחר שבוע או יותר אסור דחטים אין להם שער ידוע בשוק בעירנו ושומתן עולה ויורדת תמיד ושמא תתיקר הסאה ואיסור זה נוהג בכל הפירות כי בכל הפירות יש בהם יוקר וזול אלא אם כן מלוהו דבר מועט שאי דרך בני אדם להקפיד על יקורו וזולו כגון ככר לח שהאשה לוה מחברתה שלא החמירו ז״ל לדקדק באיסור ריבית דרבנן כל כך ואותם בעלי בתים שדרכם ללות זה מזה מיני מזונת שקורין בערבי גראדי״ק (רקיקים) עשרים או יותר בבת אחת יש לאסור דאי זה חשיב דבר מועט:

ב הא דאמרנו אין ללות סאה בסאה אם אין ללוה מאותו המין היינו דוקא דאין לו כלל אבל אם יש לו דבר מועט מאותו המין יכול ללוות עליו אלף סאין ויותר ואפילו חטה אחת יכול ללוות עליה כמה סאין לפי שכל חטה שמלוה לו רואין כאלו חטה זו נכנסה תחתיה להיות ברשות המלוה וכשנתייקרו אח״כ ברשותו נתייקרו ולפי זה אותם בעלי בתים שלוין זה מזה ככרות לחם או מיני מזונות הרבה שאסרנו לעיל הנה אם יש ללוה חטים בביתו ורק ככרות אפויים אין לו מותר ללוות ככרות הרבה כאשר ירצה על סמך אותם החטים שיש לו בביתו כי היוקר והזול הוא בחטים ולא בככרות גופן.

ג כל שאמרנו שיספיק דבר מועט ללות עליו הוא רק בדרך הלואה אבל במכר לא מהני דבר מועט אלא אם כן יש לו כנגד כל המעות:

ד יש ששולחים שותפים או שלוחים בשכר מקומות הערביים לקנות משם צמר והם יושבים בעיר בגדאד ובאים אצל סוחר ישראל ולקוחים ממנו מעות באייר מאה לירא (שם מטבע), על מנת שימכרו לו כנגדן צמר שיביאוהו לו אחר שני חדשים וינכו לו מן ערך השער שיוצא אח״כ ארבעה למאה אסור כי זה מחסר לו מן ערך השער בשביל שמקדים לו המעות קודם שימסור לו הצמר בשני חדשים אבל אם זה בא לו ידיעה משותפו או שלוחו היושב אצל הערביים שכבר קנה לו כך וכך סאין של צמר והם בידו ורק צריך להם זמן הרבה עד שימצא לו ספינה וגם זמן הדרך ולכך הוא לוקח עתה מעות כנגד אותו הצמר מן התגר בשביל עכבת הזמן עד שיגיע הצמר הוא פוחת לו מערך השער כך וכך למאה לית לן בה מפני שהצמר כבר קבלו מן הערביים ונעשה בידו ונקנה ללוקח במעות אלו ובסה״ק מקבציאל עשיתי אופן היתר למכור אע״פ שעדיין לא קבל שותפו צמר מערביים ולא קנה כלום:

ה יש בני אדם שיש להם זהובים ורוצים להחליפם במטבע כסף שהוא רייא״ל (יחידת מטבע פרסית) מגיד״י (יחידת מטבע טורקית) וכיוצא ומוסרים מאה זהובים לחלפן על מנת שיביא להם תמורתם מטבעות הכסף אחר ט״ו יום או שלושים ופוסקים עמו ערך הכסף בפחות בשביל קדימת המעות אסור אבל אם יש לחלפן מטבעות כסף אלו בפוסט״א (דואר) או בספינה שיבואו לידו אחר ט״ו או עשרים יום והוא מוכר אותם בפחות כדי שיקבל עתה הזהובים מיד מותר אך כיון שהוא דרך מכר צריך שיהיה לו כסף כנגד כל הזהובים שמקבל: מיהו אני אומר הנוהגים היתר בדבר זה פה עירנו לפסוק הערך של מטבעות הכסף עם החלפן אע״פ שאין לחלפן מטבעות כסף בעת שמקבל הזהובים אין למחות בידם דיש להם לסמוך על תשובת הרשב״א ז״ל שביאה מר״ן ז״ל בבית יוסף סימן קע״ג וזה לשונו כתב הרשב״א חלק ג׳ סימן ר״ך ראובן מכר לשמעון מאה דנרים ברצלוני״א וכו׳ אם דרכם להיות להם שער ארוך הרי הוא אסור אבל אם השער משתנה תדיר אין זה השער קצוב ואין בו משום ריבית עד כאן לשונו יעויין שם והנה פה

עירנו אין למטבעות שער ארוך אלא משתנים לפעמים משבוע לשבוע ומחודש לחודש ולפעמים מיום ליום ישתנה השער ולכן אם זה בעל הזהובים פוסק עם החלפן ערך מטבע הכסף בפחות משער השוק או משים ערך הזהובים שנותן בערך יותר משער השוק הנה אפשר שבאותו היום עצמו ישתנה השער של זה ושל זה שהזהובים יעלו מעט והכסף ירד ונמצא שלא הרויח כלום ערך זה שפסק עמו:

ו ראובן יש לו חוב על שמעון מאה זהובים וכשהגיע זמן פרעון החוב ואמר לו: "תן לי המאה זהובים, שאני רוצה לקנות בהם מטבעות כסף, שצריך לי לשלחם בשבוע הבא בספינה" ואמר לו שמעון "עשה אותם עלי מטבעות כסף שאתה רוצה, ואני אביאם לך בשבוע הבא" - אע"פ שחושבין הזהובים והכספים כפי ערך ששוים באותו היום שתבע אותו, הנה אם בשבוע הבא כשמוסר לו הכספים נתיקר השער שלהם אסור, יען כי זה לא היה לו מעות אותו היום שפסק עמו הערך כדי שנאמר דהוה אפשר לקנות בהם מטבעות אלו אלא זה עשה אותם עליו כחוב שהיה חייב לו ולכן אם נתייקרו אסור לחשוב אותם כערך הזול שפסק עמו:

ז העולם נוהגין פה עירנו יע"א ללוות מטבע במטבע דהיינו לוה ממנו מאה לירא היום ומשלם לו מאה לירא אחר חודש וכן במטבעות כסף ואע"פ שבעת הפרעון מתייקר השער של הלירא. ואין חוששין לדקדק שיהיה ללוה מטבע אחד מאותו המין אמנם הרב חכמת אדם ז"ל בקל"ב סעיף ט' כתב שצריך להיות ללוה מטבע מאותו המין ועיין בבינת אדם סימן ג' ועיין חוכמת אדם סימן קס"ב בביאורים סעיף קטן ד' יעוין שם:

ח ראובן תושב בגדאד אמר לשמעון תביא סחורה פלוני מלונדון ואני אקנה אותה ממך בריוח עשרים למאה והמעות אתן לך אחר שתמסור לי הסחורה בשני חדשים או יותר הנה זה המקח קורין אותו בערבי מראבח"ה (אשראי תמורת רווח בסחורה) והוא מותר ובלבד שתהיה הסחורה עד שימסרנה לראובן על שמעון המכור ועיין מהרשד"ם יורה דעה סימן ס"א ולחם רב סימן י"ד וכנסת הגדולה סימן קע"ג הגהת הטור אות ד' ועוד אחרונים מיהו ערמת החפצים אסורה:

ט ראובן חייב לשמעון מאה זהובים לזמן שלשה חדשים ואמר ראובן ללוי הא לך תשעים ושבע זהובים מעות מדודים עכשיו ואתה תשלם החוב לשמעון בזמנו הרי זה אסור דאלו התשעים ושבע זהובים שנותן ללוה הם מלוה ונמצא לוה לוי מראובן תשעים ושבע ופורע בעדו מאה והרי זו ריבית גמורה ואע"פ שאח"כ לוי פייס את שמעון ולא נתן לו אלא תשעים ושבע אסור כיון דראובן חייב מאה לשמעון וזה לוי פטרו משלשה בשביל שהלוהו תשעים ושבע נמצא לוי הנהו לראובן בפטור זה וכאלו נתן לו השלשה וכמו שכתב בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן סעיף נ"ח יעוין שם:

י המלוה מנה לחבירו על מנת שיתן דינר לאדם אחר אע"פ שאין המלוה היה חייב ליתן הדינר לאותו אדם ואפילו שאמר לו שיתן הדינר לצדקה הרי זה אסור דחשיב כאלו נתן הדינר למלוה עצמו ואפילו שהמלוה לא אמר לו כלום אלא הלוה אמר תלוני מנה ואני אתן דינר לצדקה או לפלוני והלוהו בסתם בשביל כך אסור:

יא ראובן קנה סחורה מן הגוי במאה לזמן י"ב חודש ועשה הגוי תנאי עם ראובן שיביאו לו המעות אחר שני חדשים וינכה לו עשרה למאה בשביל העשרה חדשים והנה אחר ב' חדשים תבע הגוי את ראובן שיביא המעות כפי התנאי ולא היה לראובן מעות אסור לשמעון ליתן התשעי לגוי והוא יקבל המאה דמי המקח מראובן אחר י"ב חדשים:

יב ראובן צריך למעות יש תקנה שילך אצל שמעון ויכתוב לו שמעון שטר חוב שקורין כמבייא"ה שהוא מודה שחייב לפקודת ראובן סך מאה זהובים לזמן כך וכך. ויכתוב שמעות אלו הגיעו לו מן ראובן מדודים או הגיעו לו בחשבון או הם דמי סחורה ויכתוב גם כן שם העיר שהוא כותב וחותם בה כדי שיהיה לשטר זה כח שטרות שקורי כמבייאלה כדי שיוכל ראובן למכור שטר זה לאחרים על ידי כתיבה של גירו. שעל ידי כך ימכור ראובן שטר כמבייאלה זה ליהודה בפחות ויקבל המעות ובזמן הפרעון יקבל יהודה מן שמעון מאה בשטר זה שבידו ושמעון יקבל מראובן את מאה אלו שנתן ליהודה שיש היתר לעשות באופן זה ורק יהודה אסור לקבל שום דינר מן ראובן ולא יהיה לו עסק עמו בדבר זה כלל ואע"פ דבאמת שמעון לא היה חייב לראובן כלום בעת שכתב שטר זה יוכל האדם לחייב עצמו בהודאתו אע"פ שהיא שקר ואע"ג דבדין ישראל אין קונה יהודה שטר כמבייאלה זה בכתיבה זו של גירו שכתב ראובן מכל מקום כיון דקונה הוא בדינא שיהיה שטר זה מתוקן כפי דינא דמלכותא כמנהג הסוחרים דהיינו שכתוב שמעון שהוא מתחייב לפקודת ראובן וגם כותב שם העיר שהוא כותב וחותם בה וגם יכתוב שהסך הזה שהוא מתחייב בו הגיע לידו במזומן או בחשבון או דמי סחורה כי רק באופן זה נחשב בדינא דמלכותא כמבייאלה שהוא נקנה לאחר בכתיבה זו של הגירו שכותב ראובן על גוף השטר דברים אלו: "וענגא תדפע סך וכו' לאמר יהודה וכו' " וכאשר כתבנו לעיל: מיהו אם ראובן ושמעון שניהם צריכים למעות כל אחד מאה זהובים אין יכולים לעשות אופן תיקון זה שיכתוב שמעון כמבייאלה לשם ראובן במאתים וימכור ראובן שטר זה ליהודה בפחות ויביא החצי לשמעון והחצי יקח לעצמו ובזמן הפרעון

יקבל יהודה המאתים משמעון ושמעון יקבל המאה מן ראובן דדבר זה אסור משום שיש בסך זה מאה דשייכי לשמעון דפחת שלהם נפיק מיניה והוא מוסר מאה משלם ליהודה וכמו שכתב בקונטרס הסמ״ע שבסוף ספר מזבח אדמה יעוין שם:

יג ישראל שלוה מהגוי אסור לישראל להיות ערב דהגוי תובע הערב אבל אם לוה ישראל מגוי לזמן שישה חדשים ונתן הלואה סך הריבית כולו לגוי תיכף ומיד מותר לישראל להיות ערב בשביל הקרן בלבד וכן ראובן ושמעון שצריך לכל אחד מאה זהובים ולוו אותם מהגוי ביחד אסור לכתוב ולחתום בשטר אחד על המאתים זהובים ביחד אע״פ שלא כתבו רצה מזה גובה לפי שבדינא דמלכותא במנהג הסוחרים נתחייבו שניהם במאתים שאם ירצה הגוי לתבוע כל המאתים מאחד מהם יכול על כן צריך שכל אחד יכתוב שטר בפני עצמו על מאה שלו ואם פרעו לגוי את הריבית כולו מיד ולא נשארו חייבים לו אלא בעד הקרן בלבד יכולים ליתן שניהם שטר אחד במאתים:

יד שותפים שלוה אחד מהם מעות בריבית מן הגוי לצורך השותפות ונותן את הריבית מן האמצע יש אומרים דאינו מתר אלא אם כן היה ריוח מן המעות האלה שלוה שאז יטול הרבית תחלה מן הריוח והשאר יחלוקו ויש מתירים ליקח הריבית מקרן השותפות אע״פ שלא היה ריוח וצריך לחוש לסברת האוסרין ויעשו תיקון לזה כך דהשותף כל פעם שיקח מן הגוי בריבית לצורך עסק השותפות ישלם לגוי את הריבית מיד מן ממון השותפות ולא ישאר חייב לגוי אלא רק הקרן בלבד ואם נזדמן שהוא לקח מאה דינרים לזמן שישה חודשים שעולה הריבית שלהם ששה דינרים ונתן אותם לגוי תכף ממעות השותפות קודם שמקבל ממנו המאה דינרים ואחר שהגיע זמן הפרעון לא היה יכול לפרוע הקרן לגוי ורוצה שימתין לו עוד שלשה חדשים ולחדש לו שטר חדש גם בזה יעשה כך יקח הריבית מכיס השותפות של שלשה חדשים הבאים ויתנם לגוי קודם שיגיע זמן הפרעון ביום אחד ואחר שיגיע זמן הפרעון של שטר הישן וכותב לו שטר חדש כבר נתן הריבית מכיס השותפות שהם כמו מתנה לגוי כי עדיין לא נתחייב לו ריבית בעבור שלשה חדשים הבאים וכן על זו הדרך לעשות בכל פעם שירצה: וכן נמי הענין בראובן תושב בגדאד כותב לשמעון תושב לונדון שיקח לו מעות בריבית מן הגוי כדי לקנות לו בהם סחורה דגם כן יעשה כך שיתן ראובן רשות לשמעון לתת לגוי הריבית העולה לו בשביל כמה חדשים במזומן מן ממון שלו שיש לו בידו ואז נמצא שמעון אינו ערב לגוי אלא בעד הקרן כי הריבית נתן לגוי מן ממון ראובן ברשותו ובשליחותו קודם שהוא נעשה ערב לגוי ואותו הריבית הוא נעשה בתורת מתנה מראובן לגוי על ידי שמעון ואין בזה חשש כלל ותיקון זה לשלם הריבית מן ממון הלווה בתחילה כתבו מהר״ש אבוהב ז״ל בספר הזכרונות והביאו הכנסת הגדולה סימן קס״ח הגהת הטור אות ב׳ יעוין שם ועיין מה שכתבתי בס״ד בסה״ק רב ברכות דף קל״ח יעוין שם ובאמת הוא תיקון אמיתי וברור כיון דראובן מרשה לשמעון לתת לגוי מהממון שיש לו בידו הוי לה מרשהו לתת מתנה לגוי וזה שמעון הוא נותן דמי הריבית ואח״כ מקבל המעות מן הגוי ואין בזה שום חשש ולכן אע״פ שהרב פני משה חלק ב׳ סימן צ״ב, עשה תיקון אחר שזה שמעון יקח המעות בריבית מן הגוי לעצמו ויקנה בהם סחורה לעצמו, ואח״כ יעביר הסחורה לראובן בריוח כפי הריבית שמסר לגוי בעד המעות ההם יעוין שם הנה אפילו אם נניח במונח שאין לפקפק בזה האופן כלום עם כל זה, תקנה הנזכרת לעיל עדיפה, יען דאפשר שיזדמן שהגיע זמן הפרעון ולא שלח ראובן הדמים ועתה מה יעשה שמעון? כי הגוי חושב עליו ריבית משא ומתן ואיך יקח הריבית מראובן? אך בדרך שכתבתי יבא נכון כי ראובן ישלח לשמעון סך מועט כנגד הריבית ויתן לו רשות לתת מזה הממון ריבית לגוי קודם שיגיע זמן הפרעון ונמצא מה שחוזר ולווה מחדש אחר הלוואה ראשונה כבר פרע ריבית שלה מממון ראובן:

טו ראובן נתן מעות לשמעון להתעסק מחצית שכר וזה ראובן לוה מעות מנכרי ברבית ונתנן לשמעון להתעסק בהם אינו רשאי ראובן לחשוב לו הריבית להפסד לנכותו מן הריוח ועין בשולחן ערוך להגאון רבנו זלמן סעיף ד׳:

טז ראובן שעשה לשמעון שליח לקנות לו סחורות לזמן מן הגוים ביותר ולמכרם לו בפחות במעות מדודים אע״פ ששמעון נתן דמי הסחורה ההיא שמכרה בפחות לראובן וכשהגיע זמן הפרעון שלה לקח דמיה מראובן ונמצא נתן לראובן תשעים וקבל ממנו אחר זה מאה מותר וכל שכן אם זה שמעון, אחר שמכר אותה סחורה בפחות לא נתן הדמים לראובן אלא קנה לו בהם סחורה דמותר והטעם מפני כי שמעון קנה הסחורה בשליחות ראובן ומכרה גם כן בשליחות ראובן ונמצא המקח הוא של ראובן וכאלו ראובן קנה מן הגוי וראובן מכר ואפלו בדבר ששומתו ידועה יש להקל דכיון דמדרבנן הוא דאסור מישראל לישראל להכי בקונה מן הגוי בשליחותו בכהאי גוונא לא אשכחנא דגזור כך כתב הגאון מורינו רבי יעקב קשטרו בהגהותיו והביא הגאון חיד״א ז״ל בשיורי ברכה סימן קס״ט אות וא״ו ומשמע מדבריו דבדבר שאין שומתו ידועה אפילו לקנות לו מישראל שרי בכהאי גוונא:

יז ישראל שנתן מעות לנכרי בעסקא להתעסק בהם למחצית שכר והלוה הנכרי מן מעות אלו לישראלים בריבית אע״פ שישראל בעל המעות יודע בכך שרי כיון דהני זוזי משתעבדי לנכרי המקבל למחצית שכר אפילו כי ידע לא מצי מעכב ביד הנכרי מלהלוות שהוא רוצה להשתכר באשר ימצא וכי

קעביד אדעתא דנפשיה קעביד, כן כתב מהרימ״ט ז״ל בסימן קי״ו, וכתב שהוא הדין בשותפות עם ההקדש יעוין שם. והגאון חקרי לב ז״ל ביורה דעה חלק ב׳ סימן טו״ב האריך בענין זה לברר הדין בשותפות הגוי ובדף ל״ב עמוד ד׳ הביא דברי הגאון מהרימ״ט ז״ל הנזכר אך בדף ל״ג עמוד ב׳ רפיא בידיה שכתב: להקל בשל תורה צריכה רבה יעוין שם ועיין בנין ציון סימן ס״ה מה שכתב בענין זה יעוין שם על כן ראוי לחוש בהיכא דהגוי נותן בריבית קצוצה דאסור מן התורה אבל אם הגוי נתן לישראל בריבית דרבנן יש לסמוך להתיר:

יח הנותן עסקא לחבירו דהיינו שנותן לו מעות או סחורה להתעסק בהם למחצית שכר צריך שתהיה אחריות הזול ואונסין של חצי העסקא על הנותן יען כי כל עסקא החצי שלה הוא בתורת הלואה למקבל שהרי חצי הריוח הוא שלו והחצי השני של העסקא הוא פקדון אצל המקבל שהרי חצי הריוח הוא לנותן, לפיכך צריך לפחות שיהיה אחריות הזול ואונסין של החצי שהוא בתורת פקדון על נותן אבל אחריות של גניבה ואבדה אם יהיה הכל על המקבל לית לן בה מפני שהוא כשומר שכר עליו שצריך לתת הנותן להמקבל שכר טרחו בעבור טרחתו שטורח בחצי העסקא שהוא בתורת פקדון בידו שאם לא יתן לו שטר טורחו, נמצא הוא טורח בשביל הנותן בעבור חצי השני שהלווהו והרי זה אבק ריבית אך סגי לתת לו שכר טורחו דבר מועט כיון שהוא מתנה עמו דבר מועט מתחלה קודם שנתן לו המעות ונתרצה בכך והאדם יוכל לזלזל בשכר טרחו כפי מה שירצה ורק שלא יפחות משיעור דינר אחד לכל ימי השותפות וכתב הגאון שיורי ברכה ז״ל שיעור דינר זה הוא י״ב פארה (מטבע טורקי קטן) בזמן ששוה כסף מזוקק הדרהם (יחידת משקל = 3.2 גרם) בשמונה פארה ועל זו הדרך בשאר מקומות לפי המטבע ושווי הכסף יעוין שם ואם כבר נתן לו מעות העסקא ולא פסק עמו בדבר מועט בעבור שכר טורחו לא יוכל אח״כ לפסוק בדבר מועט אלא יתן לו שני שלישי הריוח ואם יהיה הפסד לא יקבל רק חצי ההפסד ונמצא לפי זה, חצי שליש ריוח העודף למקבל הוא בשכר עמלו ואם אחר שידע הדין רוצה לעשות תנאי שכר טרחה מכאן ולהבא צריך שיבטל העסק ויקח זה את מעות העסקא ויחזור ויחדש אותה מחדש שיתנה עמו על שכר טרחו בדבר מועט ויתן ומעות העסקא להתעסק בהם למחצית שכר כנזכר לעיל: והא דבעינן שיקציב למתעסק שכר טרחו היינו דוקא אם המקבל לבדו הוא עוסק במשא ומתן של מעות אלו אבל אם גם הנותן עוסק וטורח עמו בעסק אע״פ שהמקבל טורח יותר לית לן בה ואין צריך לקצוץ לו שכר טרחו מיהו צריך שיהיה דבר זה מפורש ביניהם מתחלה להתנות שיהיה בעל המעות גם כן כמחוייב לעסוק במשא ומתן של העיסקא ההיא וכמו שכתבתי בספרי מקבציאל:

יט יש נותנים לבעל החנות שקורין בזאז (מסחר אריגים) מעילים ושאר אשראי למכרם בחנותו ושם עליהם ערך ומה שימכור בעל החנות יותר מזה הערך, יהיה היתרון חצי לבעל החנות וחי לבעל האשראי הנה כיון שזה בעל החנות אינו מחוייב כלום בשום נזק ואם לא נמכרו באותו הערך והוכרח למכור בפחות אין בעל החנות משלם כלום אין לזה דין עסקא שצריך לקצוץ לו שכר טרחו כי זה הריוח שיזדמן לו למכור יותר מאותו ערך זהו שכר טרחו כן העליתי בס״ד בסה״ק מקבציאל ופשוט:

ראה · פתיחה

א ״נתון תתן לו ואל ירע לבבך בתתך לו כי בגלל הדבר הזה יברכך וכו׳״ נראה לי בס״ד על פי מה שכתב רבותינו ז״ל (קנים א, א) מה בין נדר לנדבה? נדר - ״הרי עלי״, נדבה - ״הרי זה״. וידוע דאין הקב״ה חפץ אלא בנדבה שאומר ״הרי זה״ שהוא ניתן במזומן תכף ומיד אבל הנודר שאומר ״הרי עלי ליתן כך וכך״, אע״פ שמקיים אח״כ, נקרא חוטא. והנה נמצא הנדבה שאומר ״הרי זה״ עושה שתי נתינות בבת אחת בזו אחר זו תכף, כי נותן בפיו שאומר ״הרי זה צדקה״ ונותן בידו לגבאי או לעני תכף. מב שאין כן הנודר נדר בפיו שעה זו ובשעה אחרת נותן בידו שאין נתינת היד סמוכה לנתינת הפה. ואמרתי בס״ד לכן הצדקה נקראת ״פדיון״, כי צרוף ״פה״ עם ״יד״ יהיה אותיות פדיה או יפדה לרמז עיקר הצדקה הראויה להיות בה פדיה לנפש על ידה, שהאדם יפדה נפשו בה צריך שתהיה נתינת היד סמוכה לנתינת הפה שיהיו מחוברים יחד שאז יהיה מהם צירוף ׳פדיה׳ או צירוף ״יפדה׳.

ב ובזה יובן ״נתון תתן לו״, רוצה לאמר שני נתינות סמוכים זו לזו ומחוברים זה עם זה, והם של הפה ושל היד. ״ולא ירע לבבך בתתך לו״ באופן זה שאני מצוך כי תאמר: לא די שאתן כספי לאחרים, אתה אומר לי שאדחוק עצמי לתת במזומן וכי חוב יש לזה העני עלי, לזה אמר ״כי בגלל הדבר הזה״ רוצה לאמר דיבור של ״הרי זה״ שהוא מתן במזומן ״יברכך ה׳ אלהיך״ הוא בעצמו בלא אמצעי, מה שאין כן הנותן בתורת נדר שיש בזה נדנוד חטא של נדר שנקרא חוטא לא יזכה להתברך מאתו יתברך בלי אמצעי:

ראה

א עניני הנדרים האחד הם נדרי צדקה או שאר דבר מצוה של לימוד וכיוצא והשני הם נדרי איסור שאוסר על עצמו דברים המותרים כגון שלא יאכל שלא ישן שלא ילך שלא ידבר שלא יהנה וכיוצא בזה שהם נדרים של רשות וכל הנודר ואינו מקיים עובר בלאו ועשה דכתיב איש כי ידור נדר לה׳ או השבע שבועה לאסור איסר על נפשו לא יחל דברו ככל היוצא מפיו יעשה וכתיב מוצא שפתיך תשמור ועשית לפיכך יזהר האדם שלא ידור שום נדר שלא יבוא למעול בהם. ואמרו חכמים המאחר נדרו שלא קימו ולא התירו, הרי זה פנקסו נפתחת ומדקדקין במעשיו אם הם כדאי להגן:

ב הנודר בדבר הרשות אם אפשר להתיר נדרו דהיינו שיש לו פתח להתיר ואינו רוצה להתירו נקרא רשע אבל אם לא מצא פתח להתירו אע״פ שמקיימו נקרא חוטא כל זמן שנדרו עליו במה דברים אמורים בנדרי רשות אבל נדרי מצוה או נדרי צדקה אם כבר נדר אז מצוה לקימם ולא ישאל התרה עליהם אלא מדוחק מכל מקום גם בזה יזהר לכתחילה שלא ידור אלא יעשה המצוה ויתן הצדקה בלי קבלת שום נדר מיהו מותר לידור לכתחילה בדבר צדקה אם כונתו בזה לעשות לאחרים ועיין שיורי ברכה סימן ר״ג אות א׳.

ג כשהאדם בצרה מותר לידור לכתחילה כדכתיב וידר יעקב נדר לאמר הורה לנו שידרו בעת צרה ויש אומרים שאין לנדר זה התרה כלל אלא צריך לקימו ולענין הלכה יש להתיר לצורך מצוה או בשביל צורך גדול מאד או היכא דידעינן בבירור שאינו יכול לקיים נדרו ועיין חכמת אדם וכתב הגאון חיד״א ז״ל בשיורי ברכה אף על גב דעתה נהגו רבים לדור לרבי מאיר בעל הנס או לשאר צדיקים כדי שישיגו דבר זה או ריוח זה, מכל מקום טוב ליתן הנדר במזומן מקודם שישיגו הדבר וכתב בשם הרמ״ע ז״ל שיאמר הנודר אלהא דמאיר ענני ויכוין לכונה שכיון רבי מאיר בעל הנס בזה בעת שאמר לשר בית הסהר שיאמר כן וינצל (עבודה זרה דף כ).

ד האומר אשנה הלכה זו או אעשה דבר זה והוא דבר מצוה הרי זה נדר וחייב לקימו ועם כל זה ירגיל לומר על כל דבר מצוה בלי נדר ואפילו מי שהיה זולל וסובא וכיוצא בזה או שדרכו להשתכר ביינו עד שיבא בשכרו לדבר נבלות ושאר כיעור דמצד הדין מצוה לעשות נדרים לאסור היין והשכר עליו דעל זה אמרו רבותינו ז״ל נדרים סייג לפרישות עם כל זה טוב שיתגבר על יצרו לפרוש מיין ושכר בלי נדר:

ה לא יאמר אדם אדור ומה בכך כשארצה אלך ואתירנו דמכל מקום הוא נענש על מה שנדר והרי זה דומה לאדם שמפיל עצמו בצואה ורוצה שירחצו אותו וגדולי האחרונים כתבו דראוי לקנוס הנודר באיזה דבר קודם שיתירו לו:

ו הנודר לדור בארץ ישראל בזמן הזה גם כן נקרא נדר מצוה ואין מתירין לו אלא מדחק והוא הדין בנודר לעלות לזייאר״ה (ביקור התטחות על קברי צדיקים) [1] לארץ ישראל תובב״א, נחשב נדר מצוה. והנודר לילך להשתטח על קברי הצדיקים הרי זה נדר וצריך לו התרה:

ז כתוב בתורה איש כי ידור נדר לה׳ וכו׳ לאסור אסר על נפשו למדו רבותינו ז״ל בה דהנדר האמור בתורה הוא כגון שיאמר ככר זה עלי קרבן או כקרבן, ואיסר האמור הוא כגון שאמור ככר זה אסור עלי או יאסר עלי ככר זה והרי זה אסור עליו כדכתיב לאסור אסר על נפשו ואם אמר יאסר ייני או פתי או שאר דברים על כל ישראל הרי זה ספק אם יכול לאסור על אחרים בלשון איסור והוי זה ספיקא דאורייתא, וקימא לן לחומרא. אבל אם אמר קונם או קרבן ככר זה על כל ישראל יש זה איסור מן התורה לכולי עלמא. ועיין חוכמת אדם:

ח אם היה לפניו ככר או דבר אחר שאסרו עליו בנדר או באיסור כאמור ואמר על ככר אחר יהיה זה כזה הרי זה נאסר עליו וכן הוא הדין אם היו לפניו ככר וכיוצא שנאסר על אחרים מפני שאסרוהו על עצמן וזה התפיס בו שאמר דבר זה יהיה כזה הרי זה נאסר בכך:

ט אם היו מבקשים ממנו לאכול ואמר יהיה בשר חזיר אם אוכל או יהיה דם חזיר אם אוכל הרי זה אסור מדרבנן עד שיתירו לו דמן התורה אין נתפס בנדר אלא עד שיתפיס בדבר הנדור אבל אם התפיס בדבר האסור מצד עצמו בלאו הכי אינו נתפס אלא מדרבנן ומיהו אם אמר ככר זה אסור עלי כבשר חזיר יש אומרים דהוי נדר מדאורייתא שהרי אם לא סיים כבשר חזיר היה אסור מן התורה בודאי מפני שאמר בלשונו אסור ועיין חוכמת אדם:

י אדם אוסר על עצמו דבר שלא בא, לכשיבוא לעולם. אבל על חבירו אינו יכול לאסור דבר שלא בא לעולם ועיין ש״ך סימן ר״ה סעיף קטן ט״ו:

יא אע״ג דאם אמר לחבירו אני נודר שלא אוכל או שאוכל עמך אין זה לשון נדר כלל דלא אסר האכילה על עצמו אלא נדר על גופו שיאכל או לא יאכל ולשון זה הוא שייך בשבוע שיאמר אני נשבע שלא אוכל עמך או שאוכל עמך אבל לשון נדר הוא צריך לאסור החפץ על עצמו מכל מקום כיון דהאידנא מרגלא בפומייהו דאינשי למינדר בהאי לישנא אין להקל ואם אמר כן אסור עד שיתירו לו;

יב האומר לאשתו תתאסרי עלי הרי זה נאסרת עליו וצריך התרה כשאר נדרים אבל האומר אשתי אסורה עלי אינו כלום ואם אמר מעתה ומעכשיו אסורה עלי הרי זו אסורה וצריך התרה על נדרו וכל שכן אם הוסיף ואמר ואיני רוצה בחברתה דנאסרת וצריך התרה ועיין כנסת הגדולה סימן ר״ה הגהת הטור אות ב׳:

יג אין הנדר חל עד שיוציאו בשפתיו ויהיו פיו ולבו שוין לפיכך היה בלבו לידור מפת חיטים והוציא בפיו פת שעורים מותר בשניהם אבל היה בלבו פת חיטים והוציא פת סתם אסור בשל חיטים לבד מפני שפיו אינו מכחיש מה שבלבבו דגם פת חיטים נקרא פת סתם:

יד נדר או שבועה שלא הוציאם בפיו אלא הם כתובים בשטר הודאה וחתם בשטר - אין בהם ממש ויש מחמירין בזה ונכון לחוש לדבריהם ועיין כנסת הגדולה סימן ר״י הגהת הטור אות ו׳:

טו הנודר או נשבע בחלום אינו כלום דאין כאן לא פה ולא לב ויש אומרים דצריך התרה ואדרבא כיון דמן השמים הדירוהו לא סגי בהתרה בשלשה אלא בעי התרה בעשרה בני אדם דידעי למקרי וצריך לחוש לדבריהם להתיר בעשרה דידעי למקרי ורק אם לא נמצא לו עשרה אלו בנקל לא מטרחינן ליה ויתירו לו בשלשה כשאר נדר וצריך שיתירו לו בחרטה כאלו נדר בהקיץ ואפילו אם ראה שנדר או נשבע בחלום וראה נמי בחלום שהתירו לו גם זה צריך שיתירו לו בהקיץ וכן אשה שנדרה בחלום צריכה התרה בעשרה כמו האיש ואין הבעל יכול להפר לה אפילו שהוא נדר מדברים דמהני בה הפרה אלא צריכה התרה בעשרה ואפילו אם אדם אחר ראה בחלם על איש או על האשה שנדרו או נשבעו בחלום צריכין התרה בעשרה כאלו הם ראו בחלום על עצמן וכמו שכתב בתשב״ץ חלק ב׳ סימן קס״ח וכן הביא בספר ידות נדרים מהשאלתות יעוין שם:

טז הנודר או נשבע וחוזר מעצמו תוך כדי דיבור דהיינו שיעור שיאמר שלום עליך רבי אם פירש חזרתו בפיו אפילו שאמר בלחש שלא השמיע אלא לאזניו בלבד הרי זה נדרו ושבועתו בטלין ואין צריך להם התרה אבל אם חשב בלבבו החזרה לא מהני אע״פ שחשב תוך כדי דיבור דדברים שבלב אינם דברים לבטל מה שמוציא בפיו מאחר כי כאשר הוציא הנדר או השבועה בפיו היו פיו ולבו שוין:

יז הרוצה לנהוג להתענות בערב ראש חודש או בימי השובבים או בימים נוראים יאמר בפיו בפירוש קודם מנהגו שאינו מקבל עליו זה בנדר ולא בתורת מנהג לעולם אלא רק בעת שירצה להתענות יקבל התענית קודם מבעוד יום ואם לא ירצה להתענות אפילו שאין לו סיבה מונעת והכרחית רשאי הוא שלא יתענה ולא יקבל עליו התענית מבעוד יום ככה יאמר בפירוש קודם שיתחיל לנהוג ואם הוא נהג בסתם ולא התנה בכך בפירוש ואחרי זה רוצה לעזוב מנהגו מחמת חלישות גופו או סיבה אחרת יעשה התרה ויפתח בחרטה שמתחרט על המנהג שנהג בסתם ולא פירש שיהיה בלי נדר אבל לא יהיה מתחרט על קבלת תעניות שקבל והתענה קודם דנמצא תוהה על הראשונות אלא רק מתחרט על קבלת המנהג בלשון סתם שלא התנה בפירוש שיהא בלי נדר וכאשר תמצא כתוב בנוסח התרת נדרים באומרם אין אנחנו תוהים וכו׳ אלא אנחנו מתחרטים על קבלת העניינים בלשון נדר וכו׳ ולא אמרנו הנה אנחנו עושים זה בלי נדר וכו׳: ואותם הנוהגים איסור בדברים המותרים מחמת שסוברים שהם אסורים ועתה נתברר שהם מותרים הרי זה נדר בטעות ואינו כלום ואפילו אם היו סוברים שהוא איסור גדול ואח״כ נתברר להם שהוא חומרא בעלמא לא חשיב נדר:

יח שבועה חלה מן התורה אפילו על דבר שאין בו ממשות כגון שינה ודיבור ושמיעה וריח וכיוצא אבל נדרים אינם חלים מן התורה אלא על דבר שיש בו ממש אך מדרבנן גם הנדרים חלים על דבר שאין בו ממש. לפיכך האוסר עליו לשמוע תפילת שמעון הרי זה אסור מדרבנן עד שיעשה התרה ואם אמר קונם פי מדבר עמך קונם ידי עושות עמך קונם רגלי להלוך ועיני לישן וכיוצא בזה הוי נדר מן התורה שהרי הזכיר האיברים שיש בהם ממש:

יט הנדרים חלים גם על דבר מצוה אבל השבועה אינה חלה על דבר מצוה מפני שהשבועה היא על גוף האדם ולא על החפץ וכבר גוף האדם מושבע ועומד מהר סיני לקיים המצוה לפיכך הנשבע לבטל דבר המפורש בתורה כגון ציצית ותפילין ומצה וכיוצא בזה הרי זה לוקה על שבועתו מפני שהיא שבועת שוא ומקיים המצוה ההיא. במה דברים אמורים בנשבע על מצוה בלחודה, כגון שנשבע שלא יאכל מצה בליל פסח אבל אם כולל גם דברים המותרים כגון שנשבע שלא יאכל מצה סתם מגו דחלה על שאר ימות השנה חלה נמי על המצה דליל פסח:

כ הנשבע על דבר מצווה שהוא מדרבנן, כגון שלא להדליק נר חנוכה, או שלא לקרות המגילה - חלה השבועה. וכן אם נשבע לקיים מצווה שהיא מדרבנן, ומבטלה - חייב משום שבועה. והוא הדין לדבר שהוא מדרש חכמים שאינו מפורש בתורה; והיינו טעמה משום דשבועה זו שנשבע עתה, החיוב שלה מפורש בתורה, ולקח היא אלימה וחזקה, שיכולה לחול על דבר שהוא קלוש וקל מנה. במה דברים אמורים? בנשבע על מדרבנן בשב ואל תעשה, או שנשבע לעשות ולקיים מצווה מדרבנן, דאלומי אלמא למצווה, אבל אם נשבע לעבור על מצוות לא תעשה דרבנן – לא חלה זו השבועה,

מפני שהוא עובר על לא תעשה דרבנן בידיים בקום ועשה, וכבר הוא מושבע ועומד מהר סיני בלאו ד״לא תסור״ (דברים יז,יא); מכל מקום, טוב שישאל על שבעותו.

כא אם נשבע לעבור על לא תעשה דרבנן בכולל דברים המותרים עם האסורים - יש אומרים דהשבועה חלה, ומכל מקום כופין אותו להתיר שבועתו ולא יעבור:

כב אין שבועה חלה על שבועה כיצד אמר שבועה שלא אוכל ככר זה וחזר ואמר שבועה שלא אוכל ככר זה אין השניה חלה כלל שהרי הוא כבר מושבע עליו והרי הוא עליו כשאר איסורי תורה ודוקא בשבועה דלהבא, הוא דאין חלה השניה דהוי כנשבע לקיים המצוה אבל בשבועה שלעבר כגון שאמר שבועה שלא אכלתי היום וחזר ואמר שבועה שלא אכלתי היום יש כאן עונש שני שבועות לשקר דתיכף כשנשבע שבועה ראשונה יצאה מפיו לשקר והלכה לה והשניה היא שבועה חדשה בפני עצמה: והא דאמרינן אין שבועה חלה על שבועה דלהבא אם התירו על הראשונה חלה השניה דהחכם עוקר בהתרה את השבועה הראשונה וכאלו לא היה שבועה ראשונה לפיכך אם נשבע על דבר אחד שני פעמים או יותר מתירין לו תחילה הראשונה ואח״כ תחול השניה מאליה ולכן מתירין לו עוד פעם שנית וכן על זו הדרך דמתירין לו כל כך פעמים כפי מספר השבועות שנשבע על כן זה שבא לשאול על שבועתו אם יודע כמה פעמים נשבע על אותו דבר יגיד להמתירים כדי שיתירו לו כנגד השבועות שנשבע ובסה״ק מקבציאל אמרתי לכן תיקנו בלשון התרה שלוש פעמים מותרים לך ושלוש פעמים מחולים לך ושלוש פעמים שרוין לך אע״ג דבחדא סגי והיינו כי שמא יצא מפיו שנים ושלש פעמים שבועות על אותו דבר ולאו אדעתיה דמהני ליה הכפל דמותרים ומחולים ושרויין כאלו עשו לו שלשה התרות בזה אחר זה:

כג נדר חל על נדר כיצד אמר ככר זה אסור עלי וחזר ואמר ככר זה אסור עלי שניהם חלין ואם אכלו חייב שנים והטעם משום דנדרים חל האיסור על החפץ ולכן חל עליו אפילו מאה פעמים:

כד קבלו חז״ל מי שנדר ונתחרט יש לו תקנה ע״י התרה שיתירו לו נדרו והוא הדין לשבועה דמהני התרה אפילו נשבע בהזכרת השם אך אין מתירין לשבועה אלא מדוחק או לצורך מצוה מפני שהגאונים היו מחמירים הרבה בזמנם בשבועות ועיין ברכי יוסף סימנים ר״ל ורל״ד, ואין מתירים בזמן הזה פחות משלשה בני אדם ואפילו שהם הדיוטות שאינם מומחים סגי, אבל מכל מקום לא יהיו עמי הארץ אלא לפחות יהיו במדרגה זו דגמיר להו וסברי דהיינו שאם מלמדים אותם הלכות הם מבינים אע״פ שהם אינם יכולים להבין מעצמן. ואם לא התירו לו שלשה אפילו התירו לו שנים חכמים גדולים אין התרתן כלום:

כה אע״ג דמצד הדין אם יאמרו פעם אחת מותר לך סגי נוהגין לומר שלוש פעמים מותר לך לחזק הענין והאידנא נהגו לומר שלוש פעמים מותר לך ושלוש פעמים מחול לך ושלוש פעמים שרוי לך ויכולים להתיר בכל לשון שיהיה משמעותו בלשון התרה הנזכרת וגם יכולים להתיר שנים או שלשה נדרים ביחד לומר לו מותרים לך וכן מתירים לשנים או לשלשה אנשים ביחד לומר להם מותרים לכם:

כו מתירים אפילו קרובים ואע״ג דכל דבר שצריך בית דין אין דנין קרובים הכא שרי דלא דין הוא אבל נשים וקטנים אין ראויים להתיר נדרים ומי שהוא בן י״ג שנה אם לא נתברר לנו שהביא שתי שערות לא סמכינן אחזקה דרבא וצריך בדיקה לידע אם הביא שתי שערות דאז כשר להתיר ועל כן נזהרים שלא ליקח מתירים אלא רק אנשים שנתמלא זקנם ועין פתחי תשובה בשם רמ״א ז״ל:

כז מתירים אפילו בלילה ואפילו בשבת ואפילו שהיה יכול להתיר מאתמול ואע״ג דאין דנין בשבת ואין דנים בלילה האי לאו דין הוא מיהו כשמתירים בשבת לא יתירו אלא דבר שהוא צורך שבת כגון שנדר שלא יאכל ורוצה לאכול עתה וכיוצא בזה ורק נדרי צבור נהגו להתיר בשבת אע״פ שאינה לצורך שבת מפני שבשבת כולם נקבצים ובאים ואם לא יתירו ביום זה אין יכולים להתיר בחול דלא אתו ואם מתירים ע״י חרטה דאין צריך ישוב הדעת טפי יכולים להתיר מעומד אבל נדר שצריך למצוא לו פתח משום דאינו מתחרט בו אין מתרים אלא מיושב:

כח צריך הנודר או הנשבע לבא בעצמו לפני המתירים ולא מהני ע״י שליח וכן נמי אם כתב בכתב ידו שמתחרט לא מהני ואם המתירים אין מבינים לשונו כיון שהוא עצמו עומד לפני המתירים יכולים לשמוע דברו מן המתורגמן גם צריך שיגיד הדבר שהוא שואל עליו התרה להמתירים מיהו אם גילה רק לאחד מהם סגי:

כט הנדר והשבועה ניתרים ע״י שני דברים האחד אם מתחרט בעיקר הנדר והשבועה שהיה רוצה שלא נדר ולא נשבע מעיקרא, שאומר בפיו הלואי שלא נדרתי ולא נשבעתי ואם באמת הוא מתחרט חרטה גמורה הרי זה מתירים לו בחרטה זו אבל אם הוא אינו מתחרט על עיקר הנדר ועתה יש לו רצון בשבועה או בנדר שעשה ורק מתחרט על זמן הבא מעתה ומעכשיו דאין לו רצון בנדר מכאן ולהבא אין מועיל לו התרה כלל והרי הוא באיסור נדר כל

ימיו ואע״פ שאומר בפיו שהוא מתחרט מעיקרא לא יועיל כלום: ואופן השני הוא - אם נתחדש לו עתה סיבה שמחמתה רוצה לבטל הנדר כגון שנדר להתענות ועתה רואה עצמו חלוש מאד דחולשתו נגדית לקיום הנדר או שעתה מפצירים בו בני אדם שיתיר את הנדר ולא ינהוג בו מכאן ולהבא והוא אינו יכול להשיב פניהם ומוכרח לעשות רצונם אע״ג דחרטה זו אינה כלום ואין יכולים להתיר על ידה מאחר דאינו מתחרט גם על העבר מעיקר הנדר מכל מקום תועיל חרטה זו לעשות ממנה פתח וכך אומרים לו המתירים אלו היית יודע בעת שנדרת שלא תהיה בריא אח״כ ויהיה לך סיבה מונעת שהיא נגדיית לנדר או אלו היית יודע שיפצירו בך בני אדם להתיר הנדר ולא תוכל להשיב פניהם כלום היית נודר והוא משיב אלו הייתי יודע כך לא הייתי נודר הרי זה מתירין לו מפני שבזה נמצא היה נדרו בטעות ונעקר ממילא מעיקרא ואין זה חשיב נולד דקימא לן אין פותחין בנולד יען כי זה הוא דבר שכיח ולהכי מהני פתח זה שהוא פתח מתוך חרטה ורק צריכין ליזהר שלא לעשות פתח בדבר דלא שכיח: והנה בעתה בזמן הזה נהגו לעשות לכל נדרים ושבועות פתח מתוך חרטה יען אין סומכים על החרטה אפילו אם אומר שמתחרט מעיקר הנדר דחוששים אולי לא כן הוא באמת וגם בפתח לחודיה לא נהגו מפני שיש חלוקי דינים הרבה במציאות הפתח שיש כמה דברים שאין פותחין בהם ולכן נוהגים לעשות פתח מתוך חרטה דתחילה שואלין אותו אם מתחרט מעיקרא וכשאומר שמתחרט מעיקרא אז אומרים לו אלו היית יודע בשעה שנדרת שתתחרט לבסוף כלום היית נודר והוא משיב לא ובזה נמצא דנעקר הנדר מעיקרא שנעשה בטעות שהרי אפילו אם תמצי לאמר שאינו מתחרט אלא מעכשיו מכל מקום נעקר הנדר ממילא שהרי אנחנו מתירין לו עכשיו ע״י פתח ולכן אין חשש גם אם הוא מתחרט מחמת נולד דלא שכיח יען כיון דהוא מתחרט מחמת הנולד ואומר דאלו ידע בזה לא היה נודר די בכך ועיין חכמת אדם כלל ק׳ סעיף ה׳ יעוין שם:

ל החרם והנידוי אע״ג דצריכין התרה אין צריכין לא פתח ולא חרטה קודם התרה ולכן אם קבל עליו איזה דבר לעשות או שלא לעשות שקבלו בחרם ונדוי מתירין לו מיהו המנדה עצמו בעולם הבא אם יעשה כך כתב מרן ז״ל בסימן רכ״ח יש מי שאומר שיש לו התרה ויש מי שאומר שאין לו התרה וכתב מור״ם ז״ל דבמקום מצוה מתירין יעוין שם וידוע מה שהעלו הפוסקים דדעת מרן ז״ל לפסוק כסברה האחרונה וכתב הגאון חיד״א ז״ל ב״חיים שאל״ חלק א׳ סימן ע״א אות ג׳ דדעת האחרונים להחמיר בנדוי עולם הבא, כאשר עלה בקב״ץ הרב כנסת הגדולה סימן רפ״ח והמקילים להתיר היינו במקום מצוה כמו שכתב מור״ם וכו׳ ובנדון דידן אין לחוש מצד נידוי עולם הבא דכתבו התוספות וסיעתם ופסקו מרן סימן של״ד דאם התנאי בדבר שיוכל לקיימו וקימו - לא חל הנידוי וכן כתב הרדב״ז וכו׳ יעוין שם ובסה״ק רב פעלים בתשובה הארכתי בענין זה ובמה שיש לחלק בין נידוי לחרם ודברים המסתעפים בזה וצדדי ההיתר בזה לאדם שאמר כך יעוין שם ואי אפשר לפרש כאן מפני האריכות:

לא נדר על דעת חבירו בשביל שום טובה שעשה לו בעבור שבועה זו אע״פ שחבירו קבל טובה מהנשבע יותר אין מתירין לו אלא מדעת חבירו ואם מת יש מסתפקין אם יורשיו הם במקומו לתת רשות להתיר ואם עברו והתירו לו שלא מדעת חבירו יש אומרים דמהני ההתרה בדיעבד ויש אומרים דלא מהני:

לב אין מתירין שום נדר ושבועה עד שיחול לפיכך הנודר או נשבע בניסן שלא יאכל בשר שלושים יום מן ראש חודש אייר אין מתירין לו אלא עד שיגיע ראש חודש אייר, וכן אם נשבע או נדר שיתענה בשני וחמישי ושני - אין מתירין לו אלא עד שיגיע יום שני הראשון. במה דברים אמורים? בנשבע או נדר בפירוש, דיש כאן נדר או שבועה מן התורה אבל על מנהג בלבד שלא נדר בפירוש דאין כאן חיוב אלא מדרבנן מתירין קודם שיחול וכמו שכתב בית יאודה חלק ב סימן צ״ז:

לג תקיעת כף דינה כשבועה ויש מחמירין בה יותר ולכן צריך התרה, והני מלי כשהוא עושה אותה בדרך קבלת שבועה, אבל סוחרים שתוקעין כפם זה לזה לקיים המקח אין לזה דין שבועה והנשבע בשמים וכן בנביא מהנביאים אע״פ שאין לזה די שבועה גמורה מכל מקום צריך לו התרה והנשבע בחיי נפשו אע״ג דליכא בזה איסור שבועה צריך ליזהר שלא ישבע בחיי נפשו והאומר אם יעשה כן אינו יהודי אין זה לשון שבועה אך יש בזה איסור גדול שהוא דבר חציפות נגד האמונה והאומרים בעת שמדברים ״דברים אלו אמת כמו שהקב״ה אמת״ הרי זה עון פלילי וצריך ליזהר בזה מאד;

לד מי שנשבע שלא ידבר עם חבירו יכול לכתוב לו כתב וכן יכול לדבר עם אחר והוא שומע אבל אם נתכוון להשמיעו אע״פ שיש אחד ביניהם לא אריך למעבד הכי:

לה אשה נדרה שבכל ימי עבור שלה תדליק בידה נר בבית הכנסת בכל שבת ואחר שהתחילה בדבר זה שלש וארבע שבתות טריחא לה מילתא לילך כל ערב שבת לבית הכנסת להדליק ורוצה להדליק ארבע נרות בשבת אחד בעבור כל ארבע שבתות גם עוד רוצה לילך לזייאר״ה בספינה, ותהיה בשבת בספינה כיצד תעשה העליתי בס״ד בסה״ק רב פעלים דאינה רשאה להדליק נרות ארבע שבתות בשבת אחד ובאותה שבת שהיא בספינה תעשה שליח במקומה להדליק בעבורה:

לו קטן בן י״ב שנה ויום אחד וקטנה בת י״א שנה ויום אחד אם יודעין לשם מי נדרו ונשבעו נדרם ושבועתם קיימין וכנזכר בשולחן ערוך מיהו לענין שאלה אם יכולים להתיר להם או לאו העלתי בסה״ק רב פעלים דספק זה נסתפקו בו האחרונים ולא נפשט ואזלינן ביה לחומרא ועיין משנה למלך בפרק ב׳ מהלכות גזרות וחקרי לב יורה דעה חלק ב׳ סימן ס׳ ושעות דרבנן דף נ׳ וזכור לאברהם אביגדור אבן העזר סימן ד׳ דף ל׳ יעוין שם:

לז המקבל תענית מעמוד השחר טוב שיתנה קודם שישן בפירוש שישתה מים וקהוו״י (קפה) באשמורת קודם עמוד השחר אחר השינה ואע״ג דיש אומרים דמים מותר אפילו בסתם דאינו מפרש מיהו על אכילה לא מהני תנאי שיאכל אחר שישן שינת קבע שלו ואם שכח לקבל תענית בשעת מנחה ונזכר בין השמשות קודם שהתפלל ערבית העליתי בסה״ק רב פעלים שיקבל תענית בין השמשות ואומר ענינו ועיין משבצות זהב סימן תקס״ב בריש הסימן:

לח האב מפר נדרי בתו כל זמן שהיא קטנה או נערה אפילו נדרה על דעת רבים אבל אם נשאת קודם זמן זה אינו יכול להפר והוא הדין אם בגרה דאינו יכול להפר ונקראת קטנה עד י״ב ויום אחד ובת י״ב שנה ויום אחד נקראת נערה עד ששה חדשים ואחר י״ב שנה וששה חדשים נקראת בוגרת והבעל מפר נדרי אשתו לבדו משתכנס לחופה עד שתתגרש ויגיע הגט לידה ולאו דוקא נדרים אלא הוא הדין שבועות נמי מפירין האב והבעל כדין נדרים וכמפורש בדברי הרמב״ם ובדברי מרן ז״ל ומה שכתב הכנסת הגדולה בהגהת הטור אות ה׳ כבר עמד על דבריו הגאון חיד״א ז״ל בברכי יוסף סימן רל״ד:

לט אין האב והבעל יכולין להפר אלא רק ביום שומעם ואם שמעו בלילה יכולין להפר כל הלילה וכל יום המחרת ואם שמעו סמוך לחשיכה אין מפירין אלא עד שתחשך ואם שתקו ולא הפירו אע״פ שבלבם להפר ורק שתקו כדי לצערה - כל שעבר יום שומעם אין יכולים להפר עוד. מיהו אם לא הפר מחמת חסרון ידיעה שאינו ידע שיש לו כח להפר הרי זה יכול להפר ביום ששמע הדין הזה אפילו אחר הנדר והשבועה בכמה ימים ויהיה יום ידיעתו דין זה כיום שמעו שיש לו זמן להפר עד סוף היום:

מ כיצד ההפרה יאמר לה מופר ליכי שלוש פעמים כדי לחזק הדבר מיהו בפעם אחת נמי הוי הפרה וכן בהקמה בפעם אחת נמי שאמר לה קיים ליכי הוי הקמה ואינו יכול להפר אחר הקמתו ואם אמר לה בטל ליכי או אמר לה אין נדר זה כלום חשיב לשון הפרה והוא הדין אם אמר לה ההפרה בשאר לשונות אשר משמעותם הפרה דמהני והוא הדין בענין ההקמה אבל אם אמר לה אי אפשי שתדורי, או אמר לה אין כאן נדר - אין זה לשון הפרה ולא מהני, מיהו אם בלבו חשב לשון הפרה ולא הוציא בשפתיו אלא רק אמר לה טולי ואכלי כיון דחשב לשון ההפרה בלבו ואמר כן בפיו מהני והנה יש דברים שיוכל להפר ויש שלא יוכל להפר, על כן הבעל על כל פנים יפר ביום שמעו ואח״כ ישאל להמורה ויגיד לו ההלכה ותבוא עליו ברכה:

שופטים · פתיחה

א ״תכין לך הדרך ושלשת את גבול ארצך״ נראה לי בס״ד על פי מה שכתב רבינו האר״י ז״ל בפסוק ״בכל דרכיך דעהו והוא יישר אורחותיך״ כי דרך באתגלייא ואורח באתכסייא, ואם האדם ישמור עצמו בעניינים הגלויים אליו שנקראים דרך אז הקב״ה ישמור אותו בענינים הנסתרים שנקראים אורח. זה שנאמר ״בכל דרכיך דעהו״ -- שאתה בעצמך תזדרז לשמור דתו יתברך בענינים הגלויים, ואז ״והוא יישר אורחותיך״ -- המה עניינים המכוסים. עד כאן דבריו ז״ל.

ב וזה שאמר ״תכין לך הדרך״ -- עניינים הנגלים שנקראים דרך אתה תבין ענייני שמירתם וקיומם ״ושלשת את גבול ארצך״ הם חיי עולם הזה שהם גבול האדם בעולם הזה שהיא ״ארצך״ כדכתיב ״והארץ נתן לבני אדם״, כלומר תשליש כל יום ויום מן הגבול של ארצך דאמרו חכמים על עשרים וארבע שעות היום יחלקם האדם שליש לעסק התורה ושליש למשא ומתן ומלאכה ושליש לשינה, ועשו לזה סימן אז תשכיל אז תצליח אז תישן, כל חלק מספרו כמנין ״אז״.

ג וטעם לשילוש זה פרשתי בס״ד במקום אחר משום דאמרו רבותינו ז״ל ״שלשה שותפים באדם הקב״ה ואביו ואמו״ ולכן כל עשרים וארבע שעות היום יהיה ח׳ שעות מהם לעסק התורה בשביל שליש של הקב״ה, ושני שלישים לצורך הגשמי בשביל חלקי אב ואם שהם גשמיים. והן אמת דחלקים של אב ואם המה לא כנגד חלקו יתברך -- עם כל זה הקב״ה בחסדו השוה חלקי האב ואם כנגד חלקו שנתן לכל אחד מהם שליש כנגד חלקו.

ד ועל כן מדבר זה ילמוד האדם מוסר כמה וכמה צריך הוא לשמור מצות כיבוד אב ואם ומוראן. ובעונותינו הרבים יש כמה בני אדם -- אע״פ שהם מדקדקין במצות ומילי דחסידות -- הם מקילין במצוה זו ביותר. והנה באמת מלבד שכרה העצום והנורא מאד שיש ללמוד מעובדא דרבי יהושע בן

אלם עם ננס הקצב הנזכר בספר הדורות הנה עוד ימצא בה האדם טעם חזק וגדול בחיוב שלה על פי השכל ועל פי נימוס העולם ודרך ארץ אשר נמצא אצל כל מין דת ודת אשר לא מישראל המה. ולכן אמרו רבותינו ז״ל בגמרא ״עד היכן כבוד אב ואם״ והשיב ״צא ולמד מה עשה גוי אחד באשקלון״, כלומר דבר זה לאו דוקא מדברי תורה ודברי חכמים תלמד אותו אלא צא וראה בדתות אחרים ותלמד כמה ראוי אתה להזהר בדבר זה:

שופטים

א צריך להזהר מאד בכיבוד אב ואם ומוראם ואע״פ שאין בית דין כופין על מצוה דכל מצוה אשר מתן שכרה בצדה אין בית דין כופין עליה מכל מקום אם רצו לכפות הרשות בידם אלא שאין כופין כפיה עד שתצא נפשו ועיין ט״ז וראשון לציון ז״ל וכל זה דוקא על מניעת הכבוד אבל על זלזול אם מזלזל בהם חייבים לכפותו מדינא ועיין כנסת הגדולה הגהת הטור אות א׳:

ב איזהו מורא לא יעמוד במקום המיוחד לעמוד שם בסוד זקנים עם חבירו או מקום המיוחד לו להתפלל ולא ישב במקום המיוחד לו להסב בו בביתו אבל מותר לעמוד במקום שאביו רגיל לישב בביתו וכל זה הוא דוקא בפניו ואפילו שלא בפינו אם היו בני אדם יושבים שם והוא בא וישב במקום אביו גם כן אסור דהוי זלותא ויש מחמירים לאסור אפילו שלא בפני אביו ולא בפני אחרים אלא רק בפני עצמו בלבד וצריך לחוש לדבריהם כיון דזה הוא איסור תורה ועיין ט״ז וראשון לציון:

ג לא יכריע את דבריו בפניו אפילו לומר ״נראין דברי אבא״ וכל שכן שלא יסתור דבריו בפניו בין שחולק עליו בין שאומר לאדם החולק עליו נראין דבריך אבל שלא בפניו שרי ומכל מקום, כל מה שאפשר לעשות דרך כבוד עושה דהיינו אם הוא חולק על דברי אביו ויש חכם אחד גם כן חולק - הוא יוכיח ויכתוב דעתו כדעת החולק על אביו אבל לא יזכיר שם אביו וכיוצא בזה ויש מחמירין ואוסרין בסותר דבריו אפילו שלא בפניו ומכל מקום לכולי עלמא הבן עם האב יכולים להקשות ולתרץ ולהסיק מסקנת ההלכה ואין בזה חשש משום סותר דבריו ועיין פתחי תשובה סעיף קטן א׳;

ד לא יקראנו בשמו לא בחייו ולא במותו אלא אומר אבא מארי פלוני או מור אבי פלוני היה שם אביו כשם אחרים משנה שמם אם הוא שם פלאי שאין הכל רגילין לקרות בו אבל שם שרגילין לקרות מותר לקרות לאחרים שלא בפניו ואע״ג דיש מתירין לקרות אחרים בשם שאינו פלאי אפילו בפניו וכן עוד יש מתירים לקרוא לאחרים בשם פלאי שלא בפניו הנה לדידן שקבלנו הוראת מרן ז״ל צריך ליזהר בזה מיהו מותר לקרות בתנ״ך ובדברי רז״ל לפני אביו ואע״פ שנזכר בהם שם אביו ואע״פ שהוא שם פלאי כיון שהוא מזכירו בדברי תורה וניכר נמי דאינו קורא את אביו עצמו אבל לא יקרא מכתב מאדם לחבירו שנזכר בו שם אדם ששמו כשם אביו אם הוא שם פלאי וזה דוקא בפניו אבל שלא בפניו אם ניכר מתוך הדברים דלאו על אביו מדבר שרי אע״פ שהוא שם פלאי וכאשר העלתי כן בסה״ק מקבציאל בס״ד ועוד העלתי שם דאפילו בשם פלאי אם אביו שמו נפתלי ואין לו כינוי משפחה והוא מזכיר לפני אביו שם נפתלי לוריא או אם היה אביו ספרדי והוא מזכיר לפני אביו נפתלי אשכנזי וגם עוד מוכח מתוך דבריו שהוא מדבר על אדם אחר כגון שאומר לאביו נפתלי אשכנזי אומר או הלך או כתבתי לו או כתב לי וכיוצא בזה שניכר מתוך דבריו דלאו על אביו הוא מדבר לית לן בה אע״פ שהוא שם פלאי ומזכירו בפניו כיון דאיכא תרתי למעליותא שיש שינוי בשם עצמו וגם ניכר מתוך הדברים דלאו על אביו הוא מדבר ומזכיר: ובחתימה מותר לחתום יצחק בן אברהם דאין כתיבה חשיבה כדיבור לענין זה ויש מתחסדים לכתוב יצחק בן לאדוני אבי אברהם ואין בזה חיוב מן הדין ואע״ג דכתבנו דאין כתיבה חשיבה כדיבור לענין זה מכל מקום אם הוא כותב כתב לאביו צריך שיכתוב לו מור אבי או אבא מארי פלוני וכן בשכותב מכתב לאחרים ומזכיר בו שם אביו גם כן יכתוב מור אבי פלוני וכן הוא הדין כשכותב שם אביו בפנקס שלו בחשבונות וכיוצא גם כן יכתוב מור אבי ודין זה של הזכרת השם נוהג גם באמו שצריך ליזהר בכל הנזכר לעיל:

ה הא דכתבנו שצריך לומר מור אבי או אבא מארי כשמזכיר שמו של אביו אין חיוב מן הדין לומר מארי אלא אפילו אם יאמר אבי פלוני סגי והטעם כי שם אבי גם כן יש בו משמעות של מעלה כמו וישימני לאב לפרעה וכן דוד המלך עליו השלום קרא את שאול המלך עליו השלום בשם אבי וכן היו קורין לרב בשם אבא בסתם אע״פ שהיה שמו עקרי אבא וכנזכר בסוף יומא אזיל אבא למקטל וכו׳ וכן כתב הרב ראשון לציון סימן רמ״ב מלת אבי מורה על מעלה גדולה כדאשכחן באלישע הנביא עליו השלום היה קורא לאליהו זכור לטוב אבי אבי וכו׳ יעויין שם אך עם כל זה נהגו לומר אבא מארי למעלה וכבוד יותר ומצינו לתנאי קדישי דלא נהגו בכך דהא רבי יוסי בן חלפתא אמר אבא חלפתא וכן רשב״י אמר יוחאי אבא וכן אותו חכם אמר ינאי אבא ונראה דבאותם הימים לא נהגו ביתרון כבוד זה לומר מארי אך עתה בזמן הזה שנהגו בכך ראוי להזהר בכך וכתב הגאון חיד״א ז״ל דאין חילוק בזה להקדים אבי על השם או להקדים השם על אבי כי כן מצינו גבי שלמה המלך עליו השלום פעם אומר דוד אבי ופעם אומר אבי דוד יעויין שם: וכתבתי בסה״ק מקבציאל מה שמצינו במלכים שאמר שלמה המלך עליו השלום ולדוד ולזרעו ולביתו ולכסאו יהיה שלום ולא אמר ולדוד אבי נראה לי

דבר זה אמרו בתורת תפלה שהבליע תפלה בתוך דבריו ולפני הקב״ה היה אומר כן בדרך תפלה וידוע מה שכתבו האחרונים ז״ל דכל שהאדם מדבר דרך תפלה לפני ה׳ אין צורך לומר אבי בפירוש ולכן אע״פ ששם דוד היה באותו זמן פלאי דעדיין לא נתפשט אצל אחרים לקרא בניהם בשם דוד דזה היה סמוך לפטירתו ומסתמא לא נתפשט שמו אצל אחרים אלא אחר פטירתו עם כל זה הוא היה מתכוין בדברים אלו דרך תפלה לפני ה׳ ולכך אין קפידא בה ומה שמצינו ביעקב אבינו עליו השלום בפרשת ויחי בצוואתו שציוה לבניו שאמר שמה קברו את אברהם את שרה אשתו שמה קברו את יצחק ואת רבקה אשתו ושמה קברתי את לאה דמן הסיום של הפסוק מוכח דכל הפסוק הזה הוא דברי יעקב אבינו עליו השלום ולא מדברי כותב התורה ותקשי לך איך מזכיר שם יצחק ושם רבקה ואינו אומר אבי ואמי ואפילו אם נאמר שם יצחק אחר שנקרא בו יצחק אבינו עליו השלום קראו אחרים בשם זה הרבה ובאותו זמן שדבר בו יעקב לא היה שם פלאי עם כל זה איך יזכיר את אביו בשמו אפילו אחר פטירתו ואפילו בשם שאינו פלאי הנה תרצתי בס״ד על זה שכל דברים ההם שהיה מדבר בהם יעקב אבינו עליו השלום עם בניו היה מדבר אותם ברוח הקודש ולא היו דבריו אלו כאשר ידבר עם אחרים מדעתו ורצונו אלא רוח הקודש שמה בפיו כל הדברים האלה ובה היה מוציא אותם מפיו ולכך הוא מוכרח להוציא דברים אלו מפיו בתיבותיהן ואותיותיהן כחפץ ורצון רוח הקודש שהיה לה טעם כמוס בנוסח זה ולכן הוכרח לומר שרה אשתו ורבקה אשתו כאלו הוא מדבר על הרחוקים ממנו וכמו שכתבתי כל זה בסה״ק מקבציאל:

ו עד היכן מוראם? היה הבן לובש חמודות ויושב בראש הקהל ובאו אביו או אמו וקרעו בגדיו והכוהו על ראשו וירקו בפינו לא יכלים אותם אלא ישתוק ויירא מן מלך מלכי המלכים הקב״ה שצוהו בכך:

ז איזהו כבוד מאכילו ומשקהו מלביש ומכסה מכניס ומוציא ויתננו לו בסבר פנים יפות שאפילו מאכילו בכל יום פטומות והראה לו פנים זועפות נענש עליו וכן להפך אם מטחין אביו ברחיים וכוונתו לטובה כדי שיינצל אביו מדבר קשה יותר מזה ומדבר פיוסים על לב אביו ומרעה לו שכונתו לטובה עד שירצה אביו לטחון ברחיים הרי זה נוחל עולם הבא וישמשנו בשאר דברים שהשמש משמש את רבו והוא הדין לאמו כך יעשה ויתנהג בכל הדברים האלה:

ח זה שאמרנו מאכילו ומשקהו הן לאביו הן לאמו מן ממונם הוא כשיש להם ואם אין להם והבן יש לו בית דין כופין אותו לזון אביו ואמו כפי מה שהוא יכול אבל אם אין לבן ממון כלל שיוכל לזון אותם אינו חייב מן הדין לחזור על הפתחים כדי להאכיל אותם ורק נכון לעשות כן מצד הנימוס ודרך ארץ אם אפשר לו לחזור על הפתחים ולא משורת הדין מיהו חייב משורת הדין לכבדם בגופו אע״פ שמתוך כך בטל ממלאכות כל דאית ליה מזון להההוא יומא דבטל ממלאכתו אבל אי לית ליה מזון להוא יומא אינו חייב משורת הדין לבטל ממלאכתו ההוא יומא ולחזור ההוא יומא על הפחים ואע״פ שאמרנו אם יש לו משלו כופין אותו בית דין לפרנסתם היינו דוקא אם יש לו מזון שיספיק לו לשלשים יום אבל אם אין לו מזון שיספיק לשלשים יום אין כופין אותו לפרנסם משלו ועיין ראשון לציון ז״ל:

ט אב שיש לו בנים רבים מחשבים בית דין המזון של אב ואם על הבנים לפי ממון שלהם ואם מקצתן עשירין ומקצתן עניים מחייבין את העשירים בלבד:

י היה צריך על שום דבר (הסבר: דבר כלשהוא) בעירו ויודע שישלמו חפצו בשביל אביו אע״פ שיודע דיעשו גם כן בשבילו לא יאמר עשו לי בשבילי אלא יאמר עשו בשביל אבא כדי לתלות הכבוד באבי ואין להקשות משלמה המלך עליו השלום כשבקש להכניס את הארון לקודש הקודשים ודבקו שערים שאמר תחלה אל תשב פני משיחך ולא נענה עד שאמר זכרה לחסדי דוד עבדך ונענה ואמאי לא אמר מעקרא זכרה לחסדי דוד עבדך ולא הוה לה למימר אל תשב פני משיחך לבקש בעבורו דהתם שאני דשלמה המלך עליו השלום ידע מעיקרא דבר זה שלא דבקו השערים אלא בעבור להראות כבודו של דוד המלך עליו השלום אביו כי כבר הבטיחהו הקב״ה בדבר זה בחייו שאמר לו בחייך איני מודיע ובחי שלמה בנך אני מודיע ולכך בכונה מכוונת אמר תחלה עשרים וארבע רננות ואמר אל תשב פני משיחך שידע שלא יהי הנענה ואין להקשות מחזקיהו המלך עליו השלום במלכים ב׳ שאמר אנא ה׳ זכור נא את אשר התהלכתי לפניך באמת ובלב שלם והטוב בעיניך עשיתי ולא בקש בשביל זכות דוד המלך עליו השלום וכאשר באמת הקב״ה השיב לו אח״כ למעני ולמען דוד עבדי חדא התם לא היה דוד אביו ועוד כל דברים אלו לא נאמרו אלא אם מדבר הבן לאחרים כדי להראות כבוד אביו לפני בני אדם אבל בדברים שמדבר לפני השם יתברך לא שייך זה: וכתב הרב נחלת צבי ז״ל דזה אינו אלא בהיכא דמפרש ואומר עשו בשבילי אבל אם מבקש אין צריך שיאמר עשו בשביל אבא והביא ראיה מרבן גמליאל בבקשתו מרבי יהושע שאמר בתחילה מחול לי ולא אמר עשה בשביל אבא אלא אח״כ כשלא רצה ונראה לי דאין מזה ראיה דהתם רבן גמליאל הוה מסתפק מעיקרא אם יאמר לו עשה בשביל אבא ימחול או לאו ועיין בש״ך סעיף קטן ח׳ שכתב אם הוא מסתפק בדבר הרשות בידו לעשות כמו שירצה עיין שם ולכן נראה לי דאם יודע שיעשו בשביל אביו אפילו מבקש סתם צריך

שיאמר עשו בשביל אבא ועוד יש לאמר מהך דרבן גמליאל אין ראיה דהתם אמר בתחילה מחול לי בתורת הודאה שאומר לו אני מודה דנענתי לך וצריך אני לומר לך מחול לי ואח״כ התחיל בדברי בקשה וביקש תחילה בשביל כבוד אביו ולא בשביל כבודו;

יא חייב לעמוד מפני אביו ואם האב תלמיד של בנו זה עומד מפני זה וזה עומד מפני זה ואם הבן רוצה למחול על כבודו ולשמש לאביו רשאי דרב שמחל על כבודו כבודו מחול ודקא בצנעא או אפילו בפרהסייא אך רק בעירו שהכל יודעין שהוא אביו:

יב בן הקם לפני אביו אע״פ שיש לו אותה שעה צורך לילך לא ילך לדרכו אחר קימתו אלא ישב ואח״כ יקום וילך כדי שיהיה ניכר שקם לפני אביו ולא יהיה נראה קימתו היתה בשביל לילך לדרכו וכן הוא הדין בתלמיד אשר קם לפני רבו ככה יעשה והוא הדין בקימה לפני הזקן כאשר נכתוב לקמן מיהו אם היה לו צורך אותה שעה לעשות צרכיו שנעשה לו הרגשה בזה הן לגדולים הן לקטנים אין צורך ליזהר בכך לישב אחר קימתו ואח״כ יקום כדי שלא יהיה לו עכבה אפילו מעט בדבר זה דאית ביה איסור בל תשקצו ועיין כנסת הגדולה הגהת הטור אות כ׳:

יג עד היכן כבוד אב ואם אפילו נטלו כיס של זהובים שלו והשליכוהו לים לא יכלימם ולא יכעוס כנגדם אלא יקבל גזירת הכתוב וישתוק ויש אומרים דאם רוצים לזרוק מעות של בן לים יכול למנעם מיהו כל זה דוקא קודם שזרקן דאפשר דמימנעי אבל אם כבר זרקו אסור להכלימם ולדבר כלום כנגדם וגם בזה דוקא היכא דרוצים לעשות לו רק חסרון כיס אבל אם רוצים להעביר ממנו ריוח בעלמא אסור בכל ענין:

יד חייב לכבד את אביו אחר מותו שאם הוא בתוך י״ב חדש לפטירתו כשמזכיר שם אביו יאמר הריני כפרת משכבו ולאחר י״ב חדש יאמר זכרונו לברכה או עליו השלום ואם כותב שם אביו במכתב יש אומרים דאין צריך לכתוב הריני כפרת משכבו ויש מחמירין לכתוב הריני כפרת משכבו וכל דין זה נוהג גם באמו:

טו מי שנטרפה דעת אביו או אמו משתדל לנהוג עמהם כפי דעתם עד שירוחם עליהם ואם אי אפשר לו לעמוד מפני שנשתנו ביותר ילך לו ויניחם ויצוה לאחרים לנהגם כראוי:

טז ראה את אביו שעבר על דברי תורה לא יאמר לו עברת על דברי תורה אלא יאמר לו אבא כתוב בתורה כך וכך כאלו הוא שואל ממנו ואינו מזהירו והוא יבין מעצמו ולא יתבייש ואפילו היה אביו אומר שמועה בטעות לא יאמר לו לא תתני הכי ואם אביו עם הארץ וראהו עבר על דברי תורה יאמר לפניו מעשה שהיה באדם אחד שכך וכך עשה ואמר לו החכם שדבר זה אסור דנמצא הוא מספר מעשה לפניו:

יז אמר לו אביו השקיני מים או רצה ממנו תשמיש אחר לשמשו ויש לפניו לעשות מצוה עוברת כגון קבורת מת או לויה וכיוצא אם אפשר שתעשה ע״י אחרים הרי זה עוסק בכבוד אביו ואמו ואם לא יעסוק במצוה ואם אין המצוה עוברת יעסוק בכבוד אביו ואח״כ יעשה המצוה וגם במצוה דאפשר ע״י אחרים אם התחיל בה ואח״כ בקש אביו ממנו איזה עסק יגמור המצוה ואח״כ יעשה עסק אביו:

יח אמר לו אביו השקני מים ואמו אומרת השקני מים מניח אמו ועוסק בכבוד אביו מפני שגם אמו חייבת בכבוד אביו ואם היא מגורשת מאביו שניהם שוים ולאיזה מהם שירצה יקדים אע״ג דאביו זכר ויש לו יתרון בחיוב המצות על הנקבה אפילו הכי הרשות ביד הבן להקדים לאחד מהם במה דברים אמורים? אם שניהם בחיים אבל אם אביו צוה לעשות איזה דבר ואח״כ מת ואמו אומרת לו לעשות הפך יעשה רצון אמו דכבוד חי עדיף:

יט אמר לו אביו לעבור על דברי תורה בין מצות עשה בין מצות לא תעשה ואפילו מצוה דרבנן לא ישמע לו לפיכך אם צוה שלא ימחול לאדם פלוני ולא ידבר עמו והבן רוצה לעשות שלום עמו לא ישמע לאביו וכן אם צוהו לגרש את אשתו וכן שלא יעלה לארץ ישראל לא ישמע לו וכן אמר לו שלא ילמד עם פלוני לא ישמע לו ואם הבן רוצה לשא אשה ההוגנת לו וחפץ בה - אין האב יכול לעכב ואם היה האב רשע ובעל עבירה אפילו הכי חייב הבן לכבדו ולהיות לו מורא ממנו ויש אומרים דאינו חייב ומכל מקום אסור לצערו:

כ כתב בית יוסף בשם אורחות חיים אין לבן לישב סמוך אצל אביו והביא ראיה לדבר עיין שם, ונראה דהיינו דוקא במסבה שיש שם אורחים כהך דכתיב בשמואל א׳ (כ, כה) ויקם יהונתן וישב אבנר מצד שאול אבל כשהאב בביתו מיסב על שלחנו עם בני ביתו אין קפידה בזה אם ישב הבן סמוך אצל אביו וכן העולם אין נזהרם אלא במסיבה של אנשים וזהו דוקא במסיבה אבל בבית הכנסת בעת התפילה אין קפידה אבל אם נקבצים לעשות ועד יש קפידה בזה;

כא אחד האיש ואחד האשה שוין בכבוד ומורא של אב ואם אלא שהאשה כיון שהיא משועבדת לבעלה ויש דברים של כבוד שאין בידה לעשות ופטורה מהם בעודה נשואה אם בעלה מקפיד ואם נתגרשה או נתאלמנה חייבת בכל דבר חייבת בכל דבר:

כב אסור לאדם להכביד עולו על בניו ולדקדק עמהם כדי שלא יביאם לידי מכשול ואב שמחל על כבוד כבודו מחול ודוקא כבודו אבל הכאתו וקללתו אינו מחול ויש אומרים דגם צער אינו מחול. ואע״ג דמחל על כבוד חייב הבן בדיני שמים ולכן צריך לעשות תיקון בעבור זה: וכתוב בשער רוח הקודש לרבינו האר״י ז״ל תיקון לעובר על מצת כבוד אב ואם יתענה עשרים ושש תעניות רצופים, וילקה כל יום עשרים ושש מלקיות ויכוין בשם י״ה במלוי אלפין כזה יו״ד ה״א שפגם בו, עיין שם וכתבתי בס״ד אע״פ דדי לו תיקון אחד על כמה פעמים שעבר בהם על מצות כבוד אב ואם מכל מקום צריך לעשות תיקון בשביל אב לחוד ובשביל אם לחוד ולא די תיקון אחד בשביל שניהם כיון דהם גופים מחולקים דדי לנו לומר דסגי תיקון אחד על מעשים מחולקים משום דאזלינן בתר גוף האב. וכתב עוד בשער רוח הקודש: מי שחטא בכבוד אביו ואמו - יתענה חמשה וארבעים תעניות כמנין ״אב ואם״ (רוצה לאמר עם הכולל) ויכוין לשם י״ה שפגם בו. ובשחרית יכוין לשם י״ה במלוי יודי״ן ובמנחה במלוי אלפי״ן ובערבית במלוי ההי״ן ועוד יש פרטי כונות בה יעוין שם וטוב שכל אדם יעשה תיקון זה אחר פטירת אביו ואמו ובנקל יוכל להתענות תעניות אלו ואם תש כוחו יפדה אותם דבר יום ביומו בצדקה ויאמר בקשה בפדיון ונראה לי דתיקון זה יספיק בעד שניהם:

כג המקלל אביו או אמו אפילו לאחר מיתה אם בשם מהשמות המיוחדים חייב סקילה ואם קללם בכינוי כגון רחום חנון חייב בלאו כמקלל אחד מישראל וקטן שקלל אביו או אמו בקטנותו צריך כפרה בגדלותו כנזכר בספר חסידים וכן מפורש בדברי רבינו האר״י ז״ל וכל המבזה אביו או אמו אפילו בדברים ואפילו ברמיזה הרי זה בכלל ארור מפי הגבורה שנאמר ארור מקלה אביו ואמו ובספר חרדים כתב שבכלל זה אם מבזהו בלבו והביא מעשה עיין שם ועל זה ידוו כל כל הדוויים:

כד בין איש בין אשה שהכו אב ואם ועשו בהם חבורה חייבין חנק ובהכאה בלבד בלי חבורה חייבין בלאו כמו המכה אחד מישראל ולכן אם היה קוץ תחוב לאביו לא יוציאנו שמא יעשה בו חבורה והוא הדין לאמו וכן אם בן אומן להקיז דם לא יקיז לאביו או לאמו במה דברים אמורים? כשיש אחר לעשות להם אבל אם אין אחר לעשות ומצטערים הרי זה מקיז ועושה כל מה שירשוהו לעשות להם:

כה אסור לבן למחול על כבוד אבותיו ולעבור על מדותיו במלתא דאבוה ואמיה מצטערים וכנזכר בכנסת הגדולה ובן שיודע שאביו ואמו מצטערים על שהוא מתענה לא יתענה בתענית שאינם חובה וכנזכר בספר חסידים:

כו אם האם צותה לבנה לעשות דבר דשואל האב מי אמר לך שתעשה דבר זה אם יודע שאביו יכעוס עליה ויקללנה לא יאמר לו שאמו צותה וכנזכר שם:

כז במקום שנהגו לקרות בן הנולד ראשון על שם אביו, ואמו רוצה לקרותו על שם אביה, לא יוכל הבעל לעשות רצון אשתו בדבר זה אלא צריך להקדים לקרוא בו הראשון על שם אביו והשני יקראנו על שם אביה. ופוק חזי מאי סליק בנדב ואביהוא מפני שקרא בן הראשון על שם אבי אשתו, וכנזכר בשדה הארץ חלק ג׳ סימן כ״ב. וכתב בעיקרי הד״ט שאם ירצה לקרות הבן על שם שניהם יקדים שם אביו:

כח חייב לכבד אשת אביו כל זמן שאביו קיים ואע״פ שאמו מקפדת דכתיב כבד את אביך לרבות אשת אביך וכן חייב לכבד על אמו אע״פ שאביו מקפיד וכגון שגרשה אביו ונשאת לאחר דכתיב את אמך לרבות על אמך וגם זה הוא כל זמן שאמו קיימת אבל לאחר מיתה אינו חייב ומכל מקום דבר הגון הוא לכבדם אף לאחר מיתה:

כט חייב אדם בכבוד אחיו הגדול בין שהוא אחיו מאביו בין אחיו מאמו ואפילו הקטן הוא תלמיד חכם וגדול בתורה יותר מן הגדול גם כן חייב בכבודו וכן השלישי חייב בכבוד השני וכן על זה הדרך ולאו דוקא הזכרים אלא גם אחיותיו הנקבות שהם גדולים ממנו חייב לכבדם וכמו שכתב רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות:

ל חייב בכבוד חמיו ולכן דוד המלך עליו השלום קרא את שאול המלך עליו השלום, ״אבי ראה גם ראה״ (שמואל א כד, יב) והוא הדין דחייב בכבוד חמותו וכן האשה חייבת לכבד חמיה וחמותה וכתב בשיורי ברכה בשם תנא דבי אליהו שאם נשא אשה ואינה מכבדת אביו ואמו לעת זקנתן הרי הוא כאלו נואף כל ימיו לכך דבור לא תנאף סמוך לדבור כבד את אביך ואת אמך יעויין שם וחייב אדם בכבוד אבי אביו וכן באם אביו והוא הדין דחייב בכבוד אבי אמו וחייב נמי לכבד אחי אביו ואחי אמו ועליו תבא ברכת טוב:

כי תצא · פתיחה

א "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך למען ייטב לך והארכת ימים" (דברים כב,ז). נראה לי, בסיעתא דשמיא דידוע התורה נקראת אם דכתיב ""כי אם לבינה תקרא" אל תקרא אם בחיר"ק אלא אם בציר"י" (ברכות נז.), וידוע דהלומד תורה לשמה יוכל לעשות בה בירור נצוצי קדושה, אבל בתורה שלא לשמה לא יוכל לעשות בירור נצוצי קדושה כיון דחסרה מצד המחשבה דהבירור בה. גם ידוע מה שכתב התנא (אבות ו, ז) "גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא" ופרשו דזה איירי בתורה לשמה ולא בתורה שלא לשמה. גם ההפרש בין לשמה ובין שלא לשמה הוא בלב, כי תורה לשמה יוצאה מן הפה ומן הלב דהכונה היא בלב, אבל שלא לשמה היא שלמה בפה דוקא ואינה בלב.

ב וזה שכתוב "שלח תשלח את האם", רוצה לאמר התורה הנקראת 'אם', "שלח תשלח" -- תרתי, מן הפה ומן הלב, שזו היא תורה לשמה. ועל ידי כך יהיה לך תרתי למעליותא, חדא -- "את הבנים" אלו נצוצי הקדושה, "תקח לך" שבתורה לשמה יהי הברור נצוצי קדושה. ועוד "למען ייטב לך" בעולם הבא "והארכת ימים" בעולם הזה כמו שאמרו על תורה לשמה "גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא".

ג ולכן אמרו רבותינו ז"ל "חייב אדם בכבוד רבו יותר מכבוד אביו" (בבא מציעא לג.), כי אביו הטיב לו בעוה"ז בלבד אך רבו שלמדו תורה הטיב לו בעולם הזה ובעולם הבא כמו שכתוב "גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעולם הזה ובעולם הבא".

כי תצא

א חייב אדם בכבוד רבו ויראתו יותר משל אביו כי אביו הביאו לחיי עולם הזה ורבו מביאו לחיי עולם הבא ואע"פ שיש אומרים דאם אביו הוא רבו מובהק לא יקראנו אבי אלא יקראנו רבי לא נהגו בכך אלא אפילו אם אביו הוא רבו מובהק יקראנו אבי ויש טעם למנהג הזה:

ב כל שרוב חכמתו ממנו זה נקרא רבו מובהק וכל זמן שרבו המובהק קיים אם קובע התלמיד מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו אע"פ שהוא במדינה אחרת הרי זה כחולק על השכינה אבל מותר לחלוק עליו באיזה פסק או הוראה אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו שהדין כן דכל שהוא דרך משא ומתן שרי ומיהו לא יחלוק כדרך החולקים לנצח אלא אומר ראיותיו ואם ישרו בעיניו מוטב ואם לאו ישתוק וכן לכתוב לעצמו ראיותיו אף שהם כנגד רבו מותר אבל לכתוב פסק או הוראה נגד רבו ומוסר לאחרים אסור ואם נחלקו החכמים ועמדו למנין לא ימנה כנגד רבו עם החולקים עליו וכל זה בחייו אבל אחר מותר לחלוק עליו ולפסוק כפי סברתו ולעשות מעשה אף שהוא כנגד רבו אבל לא יאמר רבי היה אומר כך ואני אומר כך שזה מבזה את רבו אך יוכל לכתוב סברת רבו וראיותיו ויכתוב עליו דברי עצמו וראיותיו אע"פ שהם סותרים כי הרואה דבריהם יבחר וכן עשו כל הראשונים ועל הכל יהיו דבריו לשם שמים כך כתב הגאון הרדב"ז ז"ל והביא דבריו הרב ברכי יוסף ז"ל אות ג' ושם העיר הרב ז"ל מגמרא דראש השנה דף י"ח עמוד ב' דאמר רבי שמעון ארבעה דברים היה דורש רבי עקיבא ואין אני דורש כמותו וכו' ונראין דברי מדבריו ורבי שמעון תלמיד רבי עקיבא הוה וכתב אגדה שאני, ודברי הרדב"ז בהלכה למעשה שעושה נגד רבו וזה זלזול לרבו ופשוט עד כאן דבריו והרואה יראה דאחר מחילה רבה לא העלה מזור להערתו בזה החילוק. ולי אנא עבדא נראה לי, דברבו המובהק, גם באגדה אין לאמר כן כמו שאמר רבי שמעון בר יוחאי אך החלוק הוא דכל זה אמור ברבו מובהק שרוב חכמתו ממנו אבל רבי עקיבא אע"ג דהוא רבה דרשב"י לא היתה רוב חכמתו של רשב"י ממנו כדי שיהיה לו דין רבו מובהק שצריך להזהר בכל אלה. עוד אנא עבדא העירותי בהא דתנן בסוף פרק ג' דכרתות: אמר רבי עקיבא: שאלתי את רבי אליעזר, העושה וכו' אמר לי: חייב על כל אחת ואחת מקל וחומר וכו' אמרתי לו אם אמרת בנדה וכו' אמר לו הבא וכו' אמרתי לו לא אם אמרת בבא וכו' ואיך יאמר לא, שדוחה דבריו בלשון זה והלא איתא בסנהדרין (דף פא.) דאמר רב יהודא לרב יחזקאל אביו לא תתני הכי והוכיחו שמואל ואמר לו לא תימא לאבוך הכי ותרצתי דרבי עקיבא לא היה רוב חכמתו מן רבי אליעזר, ולכן לית לה דין רבו מובהק ולכן גם לרבי יהושע אמר לו רבי עקיבא באותו הפרק הנזכר (כריתות טו:) אם הלכה נקבל ואם לדין יש תשובה דגם רבי יהושע אינו נקרא רבי מובהק דלא הוי רוב חכמתו ממנו ועיין בפסחים פרק שישי (דף סו.) מה שהשיב רבי עקיבה על דברי רבי אליעזר ואיתא בירושלמי שם הלכה ג' שלשה עשר שנה נכנס רבי עקיבא בבית מדרשו של רבי אליעזר ללמוד תורה ממנו ולא היה יודע בו רבי אליעזר ולא החשיבו וזו התשובה של הזאה תוכיח, היתה תשובה ראשונה שהשיב רבי עקיבה על דברי רבי אליעזר ואמא לו רבי יהושע לרבי אליעזר הלא זה העם אשר מאסת בו צא נא עתה והלחם בו עיין שם ובמקום אחר כתבתי בזה בס"ד:

ג כל העושה מריבה עם רבו המובהק כעושה עם השכינה וכל המתרעם עליו והמהרהר אחריו כאלו מתרעם ומהרהר אחר השכינה והאי איסורא דמהרהר לאו במחשבה אלא הכונה בזה לומר שהוא מדבר ומחפה עליו דברים ועיין ברכי יוסף אות ב':

ד אסור לקבוע עצמו להוראה להורות בקבע אפילו רחוק מרבו המובהק מהלך כמה ימים אלא אם כן נתן לו רבו רשות ואם נתן לו רשות יכול להורות אפילו בפניו ויש אומרים דלפניו ממש אסור ולא מקרי הוראה אלא כשמורה על מעשה שבא לפניו אבל אם שאלו אותו הלכה שאינה לענין מעשה יוכל לומר מה שבדעתו ואפילו אם מורה על מעשה אינו אלא בדבר שיש בו חידוש לשואל, אבל בהוראה ידועה שפשוטה לכל כגון נותן טעם לפגם או לבטל איסור בשישים וכיוצא מותר אפילו בלי נטילת רשות ויש מי שכתב דכל הכתוב בספרים מפסקי הגאונים יוכל להורות בלי נטילת רשות רק לא יורה דבר מלבו ולא יסמוך על עצמו לדמות מלתא למלתא ובסה״ק מקבציאל העליתי דכל דין שפסקו מרן ז״ל בשולחנו הטהור שקבלנו הוראותיו יכול להורות בלי נטילת רשות ולאפרושי מאיסורא כגון שרואה אדם עושה איסור יכול לומר לו שהוא אסור בפני רבו שבכל מקום שיש חלול השם אין חולקין כבוד לרב:

ה אסור לתלמיד לקרות לרבו המובהק בשמו בלבד לא בחייו ולא במותו אלא יאמר רבי פלוני ואפילו לקרות לאחרים ששמם כשמו אסור אם הוא שם פלאי שאין הכל רגילין בו:

ו לא יתן שלום לרבו המובהק ולא יחזור לו שלום כדרך שאר העם אלא שוחה לפניו ואומר לו ביראה ובכבוד שלום עליך רבי ואם נתן לו רבו שלום אומר לו שלום עליך רבי ומורי:

ז לא יחלוץ תפילין לפני רבו המובהק ולא יסב לפניו אלא יושב כיושב לפני המלך ולא יתפלל לפניו ולא לאחריו ולא בצדו ממש וכל שכן דאסור לילך בצדו וחוץ לארבע אמות הכל שרי ולא ישב לפניו עד שיאמר לו שב ולא יעמוד לילך עד שיטול רשות ממנו וכשיפטר מלפניו לא יחזיר לו אחוריו:

ח לא ישב במקומו ולא יכריע דבריו ולא יפתור דבריו אפילו במילי דעלמא וחייב לעמוד מפניו משיראנו מרחוק מלא עיניו עד שיתכסה ממנו או עד שישב ואפילו היה רבו רוכב צריך לעמוד מפניו דחשיב כמהלך וכל מאלכות שהעבד עושה לרבו תלמיד עושה לרבו:

ט ראה רבו עובר על דברי תורה אפילו איסור דרבנן אומר לו כך למדתנו רבינו ובשמזכיר את רבו תוך י״ב חודש צריך לאמר הרני כפרת משכבו ואם רק בפני רבו הוא בכלל ״כל משנאי אהבו מות״ אלא יסתלק משם וירוק או יבלענו בכסותו ויש מתירין ברוק בעלמא ואין אוסרין אלא בכיחו שהוא דבר שיוצא מגופו בכח וצריך לחוש לדברי האוסרים אפילו ברוק בעלמא:

י כל אלו הדברים שאמרנו שצריך לכבד בהם את רבו לא נאמרו אלא ברבו מובהק דוקא שרוב חכמתו ממנו אם מקרא מקרא ואם משנה משנה ואם גמרא גמרא אבל אם אין רוב חכמתו ממנו אינו צריך לכבדו בכל אלה הדברים שאמרנו אבל עומד מלפניו משיגיע לארבע אמתיו, וכן נכון נמי כשמזכיר שמו יאמר רבי פלוני:

יא אע״ג דאמרינן דחייב לעמוד בפני רבו אע״פ שאינו רבו מובהק מכל מקום אם זה רבו שלמדו מן אל״ף בי״ת עד גמר התנ״ך אבל לא למדו גמרא ותורה שבע״פ מפני שזה המלמד אינו יודע ללמוד גמרא והלך זה התלמיד ולמד גמרא לפני רב אחר ונעשה תלמיד חכם חשוב אינו חייב זה בתלמיד לעמוד לפני זה המלמד אע״פ שלמדו כל המקרא כולה יען כי זה המלמד נחשב עתה לגבי זה התלמיד חכם לעמא דארעא, ואיך זה שהוא חכם ובעל הוראה יקום מפניו כי זילותא לתלמיד חכם לקום בפני הדיוט וכל שכן אם זה המלמד שלמדו כל המקרא כולה לא למדו בחנם אלא לימדו בשכר דמחמת כן נמי בציר ליה יקריה על כן אינו קם מפניו ומכל מקום ראוי לעשות לו הידור ולנהוג בו איזה כבוד והכי הוי סוגיין דעלמא וכמו שכתב הגאון חיד״א ז״ל בברכי יוסף ובשיורי ברכה יעוין שם ואלו המון העם שלומדים תנ״ך ומעט מדרשי רז״ל באגדה לפני מלמדי תינוקות ויוצאים לשוק לעסקים ואין לומדים יותר דנמצא זה האדם כל חכמתו וידיעתו בתורה או רובה הוא מן המלמד הזה חשיב המלמד הזה רבו מובהק וחייב לנהוג בו כל הלכות רבו מובהק שכתנו דעל זה כתב מרן ז״ל בשולחנו הטהור בדין רבו מובהק שרוב חכמתו ממנו אם מקרא מקרא ואם משנה משנה ופשוט:

יב כתיב מפני שיבה תקום והדרת פני זקן והיינו שיבה אדם שהוא בן שבעים שנה וזקן זה החכם שקנה חכמה וגם הנשים חייבות במצוה זו לקום מפני הזקן ומפני החכם ואפילו אם הזקן עם הארץ צריך לקום מפניו ובלבד שלא יהיה רשע ולכן אלו הבריונים שיודע בהם שאין מתפללין בכל יום ואינם מניחין תפילין אינו חייב לקום מפניהם כלל כי על זקן כזה לא צותה התורה לכבדו ואע״ג דכתבנו שחיוב מצוות עשה לקום מפני זקן היינו בן שבעים שנה כל זה הוא כפי דברי הפוסקים הפשטנים אבל לפי דעת רבינו האר״י ז״ל צריך לקום בפני הזקן מבן ששים שנה ומעלה וצריך להזהר בזה כי דבריו נאמנים על פי הסוד דברי אלהי חיים:

יג מאימתי חייב אדם לקום מפניהם משיגיעו לתוך ארבע אמותיו עד שיעברו מכנגד פניו או ישבו ואם רוצה לקום מפני הזקן או החכם קודם שיגיעו תוך ארבע אמותיו אינו רשאי ועיין ממ שכתבתי בס״ד בסה״ק רב ברכות במערכת הפ׳ אות א׳ יעויין שם ויש להסתפק אם נכנסו החכם או הזקן לבית

הכנסת או לחצר המוקף אי אמרינן כל הבית חשיב כארבע אמות וחייב לקום אע״פ שהם באו וישבו רחוק מן האדם היושב שם יותר מן ד׳ אמות, או דלמא, גם בזה יש דין ארבע אמות הנזכר ועיין מה שכתב הגאון חיד״א ז״ל בברכי יוסף ונראה לי כיון דהוי ספיקא דאורייתא אזלינן לחומרא וצריך לקום מפניהם אע״פ שישבו רחוק ממנו מיהו אם הוא יודע שהם באים להתקרב לישב סמוך לו לא יקום מפניהם אלא עד שיגיעו לתוך ארבע אמותיו כן העליתי בסה״ק מקבציאל בס״ד: עוד העליתי שם בס״ד דאם האדם יושב בביתו למעלה באכסדרה שהיא גבוה ורשות בפני עצמה והזקן או החכם נכנסו לחצר וישבו למטה סמוך לאכסדרה ולא עלו למעלה לאכסדרה דאינו חייב לקום כיון דהוא יושב ברשות בפני עצמה, ואין זו קימה שיש בה הידור. אבל אם הוא יושב בבימה אשר באמצע בית הכנסת והם הולכים למטה בבית הכנסת וקרובים לבימה יקום מפניהם יען כי דין בימה אשר בבית הכנסת קימא לן דבטלה היא לגבי בית הכנסת ואינה נחשבת רשות בפני עצמה בענין הצירוף כמו שכתבתי בהלכות בית הכנסת.

יד אפילו אם החכם או הזקן רוכבים בין על בהמה בין בעגלה צריך לקום מפניהם ועין ט״ז, סימן רמ״ב סעיף קטן י״א והתורה הזהירה שאסור לעצום עיניו מן החכם או הזקן בעודנו רחוק ממנו כדי שלא יקום כשיגיע לתוך ד׳ אמותיו דלכן כתיב במצוה זו ויראת מאלהיך היודע מחשבות לב:

טו אפילו בשעה שעוסק בתורה חייב לעמוד בפני החכם או הזקן ואילו בבית הכנסת ואפילו בשעת תפילה כשקורא זמירות ויוצר וקריאת שמע שזהו כבודו יתברך כי הוא אמר ויהי הוא צוה ויעמוד לפני החכם והזקן וכמו שכתב הרב ז״ל שם מיהו אם העומד הוא סגי נהור נסתפק בזה נחלת צבי והניח בצריך עיון יעויין שם ובודאי צריך לקום דספק תורה להחמיר וכל שכן בהא דהסברה נוטה שיקום:

טז יש אומרים דאשת חבר דינה כחבר לענין זה לצריך לקום מפניה ויש אומרים דאינו חייב מדינא אלא ממדת חסידות ונכון לחוש לסברה ראשונה ולקום ועיין ברכי יוסף חושן משפט סימן טו״ב אות ה׳ יעויין שם והרב הנזכר בברכי יוסף יורה דעה, כתב שרבינו האר״י זצ״ל כתב דאין חיוב לעמוד לפני אשת תלמיד חכם וגם לא לעשות לה הידור יעויין שם ואנא עבדא לא ידעתי היכן ראה הרב ז״ל דבר זה בדברי האר״י ז״ל דבשער המצוות כתב וז״ל ובאשה נאמר ויראת מאלהיך יראה בלב ואין צריך לה לא קימה ולא הידור עד כאן לשונו ודבריו אלו קאי על אשה זקנה ואשה חכמה אבל אשת תלמיד חכם חיוב קימה גבה הוא משום כבוד בעלה שהיא כגופו וחשיב כאלו הם קמים בפני בעלה וזה פשוט ודע דאפילו מאן דסבירא להו אשת חבר כחבר לענין זה מכל מקום מודה דלא אמרינן אשת זקן כזקן דכבוד תורה שאני וזה פשוט וברור;

יז אין עומדין לא בבית הכסא ולא בבית המרחץ דכתיב תקום והדרת קימה שיש בה בידור אבל בבית החיצון של המרחץ עומדין ואין בעלי אומנויות חייבי לעמוד בפני החכם או הזקן בשעה שעוסקין במלאכתם ואם רוצה להחמיר על עצמו ולעמוד רשאי אבל אם הוא שכיר יום שעוסק במלאכת אחרים אינו רשאי להחמר וקום וכתב הכנסת הגדולה בשם הרב רבנו אברהם הלוי ז״ל. דאפילו בפני רבו המובהק אינו חייב לקום כשעוסק במלאכתו:

יח אפילו חכם עומד בפני הזקן אך אינו חייב לקום מלא קומתו אלא כדי להדרו וכן שני חכמים ושני זקנים אין אחד צריך לקום מלא קומו אלא יעשו הידור זה לזה ואם רוצים לקום רשאים וכן הרב לתלמידו יעשה לו הידר קצת:

יט חכם אפילו מופלג בחכמה רשאי לעמוד בפני אדם בעל מעשים ויש אומרים שיש חיוב לעמוד בפני בעל מעשים ונכון לעמוד בפני גבאי צדקה בשעה שגובין, וכן בפני כל עושה מצוה בשעה שעושין. ודוקא אם עושין בחנם אבל אם עושין בשכר אין חייבין לעמוד בפניהם ונהגו פה עירנו בגדאד יע״א אם אדם יושב בביתו ויודע שמוליכין המת ברחוב שכנגד ביתו ומלוין אותו שיקומו כל אנשי הבית ויעמדו מלא קומתם בתוך ביתם עד שיעברו כל המלוין מאותו רחוב שכנגד הבית ההוא:

כ אע״פ דאמרו רבותינו ז״ל (מגילה כח:) אסור להשתמש במי ששונה הלכות היינו דוקא שימוש של עבדות כגון הך דריש לקיש שנשאו על כתפו או כהך דיבמות דף מ״ב עמוד ב׳ דמסתמיך ואזיל רבי אבוה אכתפיה דרבי נחום שמעיה אבל שמוש שרגיל אדם לעשות לחבירו בדרך גמילות חסד אינו בכלל זה. דאם לא כן לא מצאנו ידינו ורגלינו לקבל שימוש מבני תורה מאחר שאין אצלינו תלמיד שרוב חכמתו מרבו כיון שלומדים מהספרים, כן כתב הרב בנין ציון ז״ל בסי׳ פ״ג יעויין שם:

כא מצות עשה על האיש ללמד את בנו תורה וכשם שמצוה ללמד את בנו כך מצוה ללמד את בן בנו דכתיב (דברים ד, ט) ״והודעתם לבניך ולבני בניך״ וחייב להשכיר מלמד כדי ללמד את בנו ואת בן בנו ואי לא ציית לשכור כייפינן ליה. ואם אינו בעיר ויש לו נכסים אי אפשר לאודעי ליה, מודיעין ליה ואם לאו בית דין יורדין לנכסיו ושוכרין מלמד לבנו או לבן בנו:

כב משיתחיל לדבר מלמדו אביו פסוק שמע ישראל וכו׳ ופסוק תורה צוה לנו משה ופסוק ברוך ה׳ לעולם אמן ואמן וגם מלמדו לענות אמן על הברכות וכאשר יתחיל ללמדו מקרא בבית הספר יתחיל ללמדו מן פרשת ויקרא דאמרו רבותינו ז״ל יבואו טהורם ויתעסקו בטהרות. ועיין ספר חסידים סימן

תתש״ם וישתדל ללמדו ברכות הנהנין וברכת אשר יצר בעל פה וגם קריאת שמע וירגילו ללמוד קריאת שמע בבוקר ובערב על המטה ולא יניחו לישן בלי קריאת שמע ובזה יהיה לו תועלת הרבה ליראת שמים לבסוף:

כג ישכיר לו מלמד פקח שמכיר בסדר הלימוד עם ילדים לפי טבען וגם שיהיה מדקדק היטב כי גרסא דינקותא לא תשתכח וגם שיהיה נאמן שלא יעשה מלאכת ה׳ רמיה וגם שיהיה משגיח על הילדים לשמרם מכל מעשה כיעור ואיסור וגם ישגיח היטב עליהם בהליכתם לבית הכסא וישגיח שלא יתייחדו עמהם בני אדם שאינם מהוגנים כי הילדים יתפתו בנקל ולא אמון בם והמלמד אם יש לו תענית יארצייט לא יתענה וכל שכן שאר תעניות של נדבה כי בזה ממעט מלאכת שמים שבידו ואם אדם רואה שאין המלמד מתנהג כשורה ולמודו מקולקל יקח בנו מידו ויניחנו אצל מלמד אחר ולא יהיה לו רחמנות על המלמד בשביל פרנסתו כי בזה הוא מתאכזר על בנו וחוטא לאלהים:

כד המלמד יזדרז ללמד את הילדים שעה אחת ביום הלכות דרך ארץ ודברי מוסר חנוך לנער על פי דרכו ויבאר להם הכתובים בתנ״ך בהרחבה לפי השגחתם ודעתם שלא יהיו הכתובים בפיהם כזמר בעלמא שאין מבינים מה הם הדברים שיציאו מפיהם וכאשר יתרגם להם המקרא בלשון המדינה יזהר לדקדק בלשון ההוא שיהיה מתוקן במקומות הצריכין תיקון כל דבר לפי עניינו:

כה המלמד תינוקות אינו רשאי לתרגם מגלת שיר השירים בלשון ערבי או שאר לשונות כפי משמעות המילות ממש בלבד יען כי דברים אשר במגילת שיר השירים לא נאמרו כפי פשוטן ממש אלא רק נתנו להדרש בלבד. ולכן תמצא בעל התרגום לא תרגם מגילת שיר השירים כשאר תרגומים שהם תרגומי המילות בפשוטן אלא הביא על כל פסוק דברי מדרש יען כי פשוטן הוא נאמר דרך משל ודמיון בלבד וגם בתרגומי התנ״ך כולו בשאר לשונות שמלמד לתינוקות יזהר וישמר בכמה דברים להרחיק ההגשמה וכאשר תמצא בתרגום אונקלוס שמוסיף מלות בתרגום המקרא כדי להרחיק ההגשמה ודע כי תמצא פה תרגום המקרא בלשון ערבי ולשון פרסי מיוסד מרבנו סעדיה גאון ויש בו כמה דברים מתוקנים היטב בלשון ערבי ואזכיר פה דבר אחד אשר בו תדע יקרת פנינים של התרגום הזה והוא כי פסוק ״וינחם ה׳ כי עשה את האדם בארץ ויתעצב אל לבו״ (בראשית ו, ו) תרגם הגאון הנזכר ״ותוואעדהום אללה למה צנעהם פי אל ארץ ואוצל אל משקה אלי קלובהם״ וכן פסוק (בראשית ו, ז) ״כי נחמתי כי עשיתים״ תרגם הגאון ״אד תווהעדתהום כמה כלקתהם״ נמצא הגאון מפרש נחמה מגזירת וועד שגזר לאדם מועד וזמן קצוב ולא שיחיה לעולם כי בתחלה כשבראם ידע שסופם לחטוא ולא אפשר שיחיו לעולם וקצב להם במחשבתו זמן מוגבל שיהיו חיים בארץ הלזו וכן תרגם הגאון פסוק ״ועשו אחיך מתנחם לך להרגך״ (בראשית כז, מב) - ״מתואעדך לייקתל״ כלומר, קבע זמן ועת להריגתך. אך תרגום פסוק ״והנחם על הרעה לעמך״ (שמות לב, יב) תרגם הגאון תיבת ״והנחם״ - ״ואצפח״ עיין שם והנה מה שתרגם נחמה לשון וועד״ד הוא אמת וככה ראוי לאדם שיתרגמו המלמדים לילדים ועד למדנו מתרגומים שתרגם ויתעצב אל לבו דקאי על האדם והא ביארו נכון וכן יזהר המלמד להוסיף דבר בתרגום בשאר לשונות כמו ״וראית את אחורי״ (שמות לג, כב) שתרגם הגאון ״אואכר נורי״ וכן ״ותסיתני בו״ באיוב (ב, ג) צריך להוסיף מלת ״דמיתה״ יען כי אות ו׳ של תיבת ״ותסיתני״ משמש במקום תיבת ״דמיתה״ כמו ״אביו ואמו״ (שמות כא, טו) דאות וא״ו ישמש במקום ״או״, וכן פסוק ״הנמלים עם לא עז, ויכינו בקיץ לחמם״ (משלי ל, כה) דאות וא״ו של ״ויכינו״ משמש במקום ״אף על פי כן״. וכן ״ועבדיך באו לשבר אוכל״ (בראשית מב, י) אות וא״ו משמש במקום ״אבל״ וכן פסוק ״כי היה ארון האלהים ביום ההוא ובני ישראל״ (שמואל א יד, יח) דאות וא״ו של ״ובני״ הוא במקום תיבת ״עם״ כאלו כתוב עם בני ישראל וכאלה רבות. ובדרך זה התנהג אנקלוס בתרגום שלו, ישמע חכם ויוסיף לקח:

כי תבוא · פתיחה

א וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ נקרא עליך ויראו ממך (דברים כח, י) נראה לי בס״ד דידוע הטעם ששם אדם הוא גדול משאר שמות של איש וגבר ואנוש מפני ששם אדם מכוון כנגד שם הוי״ה במלוי אלפי״ן שעולה מספרו כמנין אדם ולכן כתיב (לד, לא) אדם אתם ואמרו רבותינו ז״ל (יבמות סא.) אתם קרויים אדם ואין העכו״ם קרויין אדם ומזה השם של אדם שנתכבדו בו ישראל דוקא נודע כי רק הם מלומדים בנסים יען כי ידוע שפועל הנסים יהיה על ידי שם הוי״ה ב״ה אבל פעולות הטבעיות נעשים ע״י שם אלהים לכן תמצא אלהים גימטריא הטבע וכמו שכתוב המפרשים ז״ל ואמרתי בס״ד רמז שהנס נעשה ע״י שם הוי״ה כי שם הוי״ה ככתבו במלוי אלפ״ין עולה מספר מ״ה, וקריאתו בשם אדנ״י עולה ס״ה הרי מספר נס וזה שאמר וראו כל עמי הארץ כי שם ה׳ הרמוז בתואר אדם נקרא עליך בלבד ולכן ויראו ממך כי מזאת יבינו שאתם נשפעים בשפע נסים ונפלאות: והנה עוד יש לישראל שם אחד המשפיע להם דוקא והוא שם שדי כי ידוע ששם זה משפיע לבעלי ברית קודש דוקא שהם ישראל אשר ברית קודש חתום בבשרם וכאשר עושין מילה ופריעה לילד אז נשלם בו שם שדי ע״י גילוי העטרה שהיא בסוד יו״ד כמו שכתבו המקובלים ז״ל ולכן רק לישראל יש אחיזה בשם שדי

וידוע ששם זה הוא משדד המערכות ולכן אין מזל לישראל (שבת קנו.) יען כי ע״י שם זה ישתנה המזל להם מרע לטוב ולכן בו מתגברים על אויביהם כמו שכתוב (איוב כב,כה) ״והיה שדי בצריך״ ובזה יובן בסיעתא דשמיא להנחיל אוהבי יש (משלי ח, כא) ראשי תיבות הוי״ה שד״י ששמות אלו משפיעים ומאירים לאוהבי אלו ישראל דוקא ובזה יובן הטעם ששני שמות הוי״ה שד״י רשומים במזוזה זה כנגד זה כי שדי מלבר הוא כנגד תיבת ״והיה״ הכתובה מלגאו שבה רמוז שם הוי״ה. והיינו מפני ששני שמות אלו הם שומרים את ישראל ובזה יבן ״כי בשם קדשו בטחנו״ (תהילים לג, כא) דמספר הוי״ה ושד״י עולה ״שם״ ולכן מספרם חמשה פעמים ״חיים״ שעל ידם ישתלשל שפע חיים לחמשה חלקים נרנח״י (נפש, רוח נשמה, חיה, יחידה) שלנו ולכן אין כותבין ונותנין מזוזה לעכו״ם ואם ישראל דר בבית העכו״ם חייב במזוזה אבל אם יצא מבית העכו״ם ואין ישראל נכנס לדור באותו בית אלא העכו״ם דר שם צריך שיטול הישראל את המזוזה כשיצא:

כי תבוא

א מצוות עשה לכתוב פרשת ״שמע״ (דברים ו, ד-ט) ״והיה אם שמע״ (שם יא, יג-כא) ולקבעם על מזוזת הפתח דכתיב ״וכתבתם וכו׳ למען ירבו ימיכם וכו׳״ ומכלל הן אתה שומע לאו ועוד שהבית נשמר בה וכמו שאמרו ״ה׳ שומרך״ (תהילים קכא, ה) אדם ישן על מטתו בפנים והקב״ה שומרו מבחוץ ומכל מקום לא תהיה כונת האדם בהנחתה בשביל שמירה או שכר עולם הבא אלא לקיים מצות הבורא יתברך והכל חייבין בה גם נשים ועבדים ומחנכין הקטנים לעשות מזוזה לפתחיהן:

ב אם נודע לו בשבת ויום טוב שאין מזוזה בפתחו ויש לו בית אחר שיש בו מזוזה צריך שיצא מבית זה וישב בבית שיש בו מזוזה אבל אי לית ליה בית אחר שרי לדור שם עד למחר שיתקן המזוזה ועיין אשל אברהם אורח חיים סימן ל״ח סעיף קטן ט״ו והוא הדין בחול אם לא מצוי מזוזה ידור בלא מזוזה עד שימצא אך לא יתעצל אלא ישתדל בכל מאמצי כוחו למצוא ועיין ״פתחי תשובה״ יורה דעה סימן רפ״ה אות א׳:

ג כשיצא מביתו יניח ידו על המזוזה ויאמר ה׳ ישמור צאתי ובואי לחיים טובים ולשלום מעתה ועד עולם אל שדי יברך אותי ויתן לי רחמים:

ד כיצד מצות קביעת המזוזה כורכה מסוף הפסוק לראש הפסוק ואחר שגוללה מניחה בשפופרת ומחברה במזוזת הפתח במסמרים או יחפור במזוזת הפתח ויקבענה שם ולא יעמיק לחפר טפח בעומק שאם עשה כן פסולה דכתיב על מזוזת ולא תוך המזוזות ומנהג עירנו לעשות לה בית מעור גויל כמדתה ותופרים אותו וחותכים מעט מעור הבית כנגד שם שד״י ואין חותכין אותו לגמרי אלא נשאר סרוח כמו וילון על שם שד״י וזה העור של בית הנזכר יוצא ממנו חלק מעט סרוח משני ראשין כדי שיקבעו שם את המסמרין במזוזת הפתח ומותר לקבוע את המזוזה בלילה דאין הפרש בזה בין לילה ליום ועיין להרב ״חיים ביד״ יורה דעה סימן פ״ו יעוין שם ואף על גב דאיכא טעמא בזה כעין הטעם שאמרו גבי צדקה משום דבלילה יש שליטה למזיקין מכל מקום אם נזדמן הדבר כך מאליו לא יחמיץ המצוה:

ה כאשר בא לקבעה יברך ״אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה״ ואחר שיקבענה ינשקנה ויאמר ״זה השער לה׳ צדיקים יבואו בו״ (תהילים קיח, כ) ויכוין אותיות שניות של השער לה׳ צדיקים הוא שם שדי ויאמר תחלה ״לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה וכו׳ הריני מקיים מצות עשה לקבוע מזוזה ככתוב וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך ויהי נועם ה׳ אלהינו עלינו וכו׳״ ויכפול אותו שתי פעמים והקובע מזוזות בשלש וארבעה פתחים יברך ברכה אחת לכולן ואם הן בשני חצרות ההליכה מבית לבית הוי הפסק אך הואיל ויש בזה פלוגתא לכך לא יקבעם סמוכים אלא ישהה בין חצר לחצר איזה שעות ויעשה היסח הדעת בעסקים אחרים ביניהם כדי שיברך בחצר השני לכולי עלמא:

ו יקבענה בימין הנכנס ואם קבעה בשמאל פסולה אפילו בדיעבד ואם יש שני חדרים סמוכין זה לזה שיש כותל אחד מפסיק ביניהם ובאותו הכותל יש פתח והחדרים יש להם כל אחד פתח לעצמו מבחוץ דעל כן נמצא פתח שבכותל האמצעי אינו ניכר איזה מזוזה שבו נחשבת ימין הנכנס כל כהא אזלינן בתר היכר ציר שהחדר אשר הצירים הם שם נחשב פנימי וחדר השני שאין בו צירים נחשב חיצון ויקבענה בימין הנכנס מחדר שאין בו צירים לחדר הפנימי שיש בו הצירים: במה דברים אמורים כשיש לאלו החדרים פתח פתוח לכל אחד בפני עצמו לחצר אבל אם אין פתח אלא רק באחד מהם לא אזלינן בדין הפתח שבכותל המפסיק בתר היכר ציר אלא לעולם אנו חושבין לאותו החדר אשר הפתח קבוע בו הוא החיצון וחדר השני פנימי ואזלינן בתר ימין הנכנס מזה החדר שהוא חיצון לחדר השני שהוא פנימי ואע״פ שהצירים של פתח שבכותל המפסיק הם נראין בזה החדר שהוא החיצון משום דאין דרך ליכנס בחדר השני אלא רק מחדר זה החיצון אשר בו הפתח פתוח לחצר או לרשות הרבים:

ז צריכה להיות זקופה ארכה לאורך מזוזת הפתח וגם צריך שיהיה מקום קביעותה על מזוזת ימין הנכנס בתוך החלל של הפתח תחת המשקוף ובטפח הסמוך לחוץ ובתחילת שליש העליון של גובה השער דהיינו תחלק גובה מזוזת הבית לשלושה חלקים ובתחילת שליש העליון מלמטה למעלה שבו שם תניח המזוזה ועיין מה שכתב רבינו רבינו האר״י ז״ל בשער טעמי המצות בפרשת ואתחנן יעוין שם: ואם הניחה למטה משליש העליון פסולה ויש מכשירין בזה אך אין לסמוך בזה על המכשירין אלא בדוחק גדול ועיין יד הקטנה פרק ג׳ סעיף קטן כ״ב עיין שם. אבל אם הניחה בשליש העליון אלא שלא נתנה בתחילת שליש העליון מלמטה למעלה כי אם הניחה באמצעו או בראש הנוגע במשקוף הרי זה כשרה בדיעבד לכולי עלמא. מאחר שעל כל פנים היא מונחת בשליש העליון ומכל מקום כל עוד שיוכל להסירה ולהניחה במקום הראוי לה דהיינו בתחילת שליש העליון מלמטה למעלה חייב להסירה ולקבעה כראוי ואין לסמוך ולומר מאחר שכבר קבעה כך נחשב בדיעבד ותשאר בכך כי כיון שבאמת בידו להסירה ולתקנה כראוי צריך לעשות כן:

ח אם הניחה למטה משליש העליון ובירך עליה ונודע לו אחר זה דלא עשה יפה בכך והסירה כדי להניחה בשליש העליון העליתי בסה״ק רב פעלים בתשובה בס״ד דלא יברך עליה עתה כשנוטלה ומניחה כראוי והוא חדא כיון דאיכא דסבירא לה אם הניחה תחת שליש העליון כשרה נמצא איכא בזה ספק ברכות וקימא לן ספק ברכות להקל ועוד אפילו למאן דסבירא לה פסולה אפשר לומר דמודה דלא יברך, יען דנידון דידן דמי למה שכתב מרן בשולחן ערוך אורח חיים סימן ק״מ סעיף ג׳. העולה לקרות בתורה, והראו לו מקום שצריך לקרות, וברך על התורה והתחיל לקרות, או לא התחיל לקרות והזכירוהו שפרשה אחרת צריך לקרות, וגלל הספר תורה למקום שצריך לקרות בו יש אומרים שאינו צריך לחזור ולברך ויש אומרים שצריך. וטעם האומרים שאין צריך לברך, מפורש שם - שכיון שהספר תורה מונחת לפניו, ודעתו עליה לקרות בתוכה - הברכה כוללת כל הפרשיות שבתורה ואיזה פרשה שיקרא קאי עליה ברכה זו שבירך, יעוין שם והוא הדין בנידון דידן כל מזוזת הפתח היא לפניו בעת הברכה ואז חלה הברכה גם על שליש העליון ואין לחלק ולומר דזה תינח אם בירך וקבעה תחת שליש העליון ותיכף הרגיש בטעותו ונטלה ובא לקבעה בשליש העליון דמהני ליה הברכה דדמי לקריאת התורה הנזכרת אבל אם הוא לא הרגיש ולא נטלה אלא אחר יום או יומים ויותר לא תהני לה הברכה הראשונה דזה אינו דמצוות מזוזה דינה כמצוות ציצית דקימא לן להלכה לענין ברכות כסברה שהביא מור״ם ז״ל בהלכות ציצית סימן ה׳ דאם פשט טליתו שכבר בירך עליו בעת שלבשו ועתה כשפשט אותו דעתו לחזור ללבשו מיד אינו צריך לברך עליו כי נפטר בברכה שבירך עליו בפעם ראשונה ועיין שולחן ערוך להגאון רבנו זלמן ז״ל בסימן ח׳ סעיף כ״ג ודין זה איירי אפילו בטלית קטן שלבשו ובירך עליו ואחר ארבע וחמש ימים פשט אותו לפי שעה אדעתא דלחזור וללבשו דגם כן קימא לן דנפטר בברכה שבירך עליו כשלבשו פעם ראשונה ואע״ג דיש פלוגתא בדין זה ומרן ז״ל פסק כמאן דאמר דצריך לברך שנית משום דמצווה ראשונה אזלא לה וגם הברכה אזלא לה עם כל זה קימא לן להלכה כסברה הנזכרת דלא יברך וכן הדין במזוזה דאם הסירה לפי שעה משום איזה צורך אדעתא לחזור ולקבעה דלא יברך משום דנפטר בברכה שבירך כשקבעה ולכן לענין זה דהוא מסירה כדי להניחה בשליש העליון גם כן דינא הכי דלא יברך גם לסברת הפוסלין בהניחה תחת שליש העליון: ועוד העליתי שם בס״ד דאם הסירה כדי לעשות לה תיק אחר וחזר וקבעה אם לא שהה הרבה לא יברך ואם שהה הרבה שעות בעשיית התיק והלך ממקום למקום ועשה בינתים כמה היסח הדעת בעסקים אחרים כל כהא יברך כשיבוא לקבוע אותה ועיין אדמת קודש חלק א׳ סימן י״א ולשון לימודים סימן ט׳ ואשדות הפסגה סימן ח׳ ושאר אחרונים יעוין שם:

ט הא דבעינן שיתננה בטפח הסמוך לחוץ היינו לכתחילה אבל בדיעבד כשרה ועם כל זה אם לא הניחה בטפח הסמוך לחוץ יסירנה ויניחנה בטפח הסמוך לחוץ ורק אם הוא מוכרח לדבר זה לבלתי יניחנה בטפח הסמוך לחוץ הן בשביל שמירתה הן בשביל הכרח אחר חשיב זה דיעבד ושרי:

י הניחה אחרי הדלת דהיינו שלא הניחה תוך החלל שתחת המשקוף אלא הניחה חוץ מהחלל שנמצאת היא אחרי הדלת הרי זה פסולה דדרך ביאתן בעינן וכתב הרב יד הקטנה בפרק ג׳ סעיף קטן י״ט דאחרי הדלת לאו דוקא אלא כל שלא הניחה תוך החלל שתחת המשקוף בין שהניחה בחלק המזוזה הנמשך ויוצא מן החלל שתחת המשקוף לפנים בתוך הבית בין שהניחה בחלק הנמשך ויוצא מן החלל שתחת המשקוף ולחוץ הרי זה פסולה ואפילו אם הניחה סמוך ממש לחלל שתחת המשקוף כל שאינה בתוך החלל ממש אלא חוצה לה פסולה דבעינן דרך ביאתך:

יא אין הפתח חייב במזוזה אלא אם כן יש לו שני מזוזות ומשקוף ושיהיה חללה גבוה עשרה טפחים או יותר ולכן בית שיש לו מזוזה מכאן ומזוזה מכאן וכיפה כמין קשת על שתי המזוזות במקום המשקוף אם יש בגובה המזוזות עשרה טפחים בשווה וישר בלי עקום חייב במזוזה דהרי יש לו ב׳ מזוזות ומשקוף ואם אין בהם עשר הטפחים בשוה וישר כגון שמתחיל להתעגל קודם שיגיעו לעשרה טפחים פטור מפני שאין לו משקוף והטעם מפני דעל כרחין צריך לחשוב גם העקום למזוזה דהא צריכין המזוזות להיות עשרה טפחים ואין לחשוב חלק מן העקום מזוזה וחלק ממנו למשקוף וכיון דשדינן לכוליה אמזוזה נמצא יש כאן מזוזות בלא משקוף ועיין יד הקטנה סעיף קטן ב׳:

יב פתח שאין לו אלא מזוזה אחת כגון שעומד בקרן זוית אצל הכותל שבזה נמצא מצד אחד אין בו מזוזה דהכותל עובר להלאה מן הפתח לצד חוץ שורת הדין בה הוא אם המזוזה ההיא של הפתח היא מצד ימין הרי זה חייב ואם מצד שמאל פטור ומכל מקום יקבע בה מזוזה בלא ברכה:

יג בית שיש בו שלשה כתלים וברוח רביעית אין כותל כלל כי הפתח ממלא כל רוח רביעית מדרום לצפון הרי זה חייב במזוזה ואף על פי שאין לו פצימין כלל מפני שראשי הכתלים של צפון ודרום הן הן פצימין כי הן עצמן חשיבי מזוזות:

יד אותם הנוהגים לקדוח במקדח במזוזת הפתח ומניחין שם המזוזה בחור הנקדח ואין ניכר מבחוץ אם יש מזוזה לא אריך למעבד הכי אלא צריך לעשות סימן והיכר על מקום הנקדח שבו המזוזה ופתחי החצירות שפתוחים לרשות הרבים דמזוזת הפתח הם בנין אבנים ומניחים שם המזוזה וטחין בסיד כל מזוזת הפתח כולה ירצע באצבעו את הסיד בעודו לח כנגד המזוזה ויעשה רושם הרצועה בכיוון כנגד שם שד״י ודי בזה כי שם אי אפשר לעשות היכר וסימן יותר משום ההולכים ברשות הרבים שלא יכירו שיש שם מזוזה ועיין יד הקטנה סעיף קטן י״ד ובית לחם יאודה סימן רפ״ט סעיף קטן ב׳ יעוין שם:

טו במקום נקי וטהור אין ראוי לכסות המזוזה אבל במקום שימצא בו טינוף לפעמים כגון שתינוקות מצויים שם שיטנפו לפעמים וכיוצא בזה טוב לכסות המזוזה שישימו כלי עץ קטן ונקוב כנגד שם שד״י ושם יניחו חתיכות זכוכית כדי שיתראה השם מבחוץ אפילו אם יזדמן בחדר ההוא טינוף לפעמים כסוי הזכוכית מהני להציל אע״פ שנראה השם מן הזכוכית דקימא לן צואה בעששית מותר לקרות קריאת שמע כנגדה והוא הדין כאן דמהני והני מילי לענין צואה וטינוף אבל לעמוד ערום כנגד המזוזה לא מהני כסוי השם בזכוכית אלא צריך להניח חתיכת שעוה או דבר אחר שלא יתראה השם וכל זה בשביל צואה וטינוף ושיהיה במקרה אבל להניח טינוף תמיד לפני המזוזה אין לסמוך על הכסוי הזה ולכן לא יניחו לפני המזוזה תמיד כלי של נטילת ידים דשחרית או כלי של מי רגלים וצואה וכן לא ירחצו בגדי קטנים שהם מלוכלכים ברעי וכיוצא בזה ועיין יד הקטנה סעיף י״ג יעוין שם:

טז אם יש מזוזה קבועה בפנים בחדר שהוא בתוך החדר כשישנים בו איש ואשתו משמשין מטתם צריך כלי בתוך כלי והוא שאין השני מיוחד לה דאם מיוחד לה אפילו מאה חשובין כלי אחד ואם מונחת תוך קנה או דבר אחר ויש זכוכית על השם די בפריסת סודר עליה כך כתב הרב יד הקטנה סעיף י״ג ונהגו העולם להקל אם מכוסה השם כסוי גמור שאינו זכוכית כיון שהמזוזה גבוהה עשרה טפחים מן הקרקע:

יז קבעה במזוזת הפתח בעוד הפתח ומזוזות שלו בתלוש ואח״כ חברם פסולה מפני שקדמה קביעת המזוזה לעשיית מזוזת הפתח וקימא לן תעשה ולא מן העשוי ואפילו אם היה הפתח קבוע בכותל וקבע המזוזה בו כדין וכהלכה ואח״כ סתרו הכותל ובנו אותו ובאים להחזיר הפתח לכותל והמזוזה עודנה קבועה בו פסולה אלא צריך אחר עשיית הפתח בכותל יסירנה ויחזור ויקבענה ועיין מהר״א ששון סימן רל״ב וכתונת יוסף יורה דעה סימן ג׳:

יח בית שאינו מקורה פטור מן המזוזה ואע״ג דחצר חייב שאני חצר דרכו בכך להיות כולו אויר ואם היה החדר מקורה ויש בו מזוזה בפתחו והסירו אח״כ קרוי החדר והחזירו אותו צריך ליטול המזוזה משם ויחזור ויקבענה אחר הקרוי ואף על גב דאיכא פלוגתא בזה ספיקא דאורייתא לחומרא ויקבענה בלא ברכה בשם ומלכות אלא יברך ויכוין שם ומלכו בלבו:

יט בית שאין לו דלתות חייב במזוזה ויש פוטרין ולכן יקבענה בלא ברכה בשם ומלכות או ישתדל לקבוע אותה עם אחרים דחייבין ברכה ופוטרה בברכה שלהם והרבה חדרים זה לפנים מזה כולן חייבין במזוזה וכן הוא הדין בית שיש לו פתחים הרבה אע״פ שאינו רגיל לצאת ולבא אלא רק באחד מהם דוקא כולן חייבין וכל בית שאין בו ד׳ אמות על ד׳ אמות אשר כל אמה היא כ״ד גודלים פטור ואם יש בו כדי לרבע ד׳ אמות על ד׳ אמות בשוה אע״פ שארכו יתר על רחבו או להפך או שהיה עגול או בעל חמש זויות חייב וחדר קטן שאין בו ארבעה אמות על ארבעה אמות ומשם נכנס לחדרים שיש בהם שיעור חייב לקבוע מזוזה גם בפתח חדר הקטן ואע״ג דיאכא פלוגתא בזה קימא לן ספק איסור תורה להחמיר אך יקבענה בלא ברכה ועיין יוסף אומץ סימן ט״ו וכן בית גדול שיש בו חדרים קטנים להניח שם חפצים חייבין במזוזה אך לא יברך ועיין פתחי תשובה:

כ אוצרות יין ושמן וכיוצא וכן בית התבן בית העצים ובית הבקר שאין בו מיאוס חייבין, כיון דיוצאין ונכנסין בו ומשתמשין שם חשיב בית דירה וחדר שהנשים רוחצין בו כיון שעומדם שם ערומות אין כבוד שמים להיות שם מזוזה אבל אם יש בו דלת ודרכן לסגור הדלת בעת רחיצה דא המזוזה מבחוץ חייב במזוזה ובית הכסא ובית המרחץ ובית הבורסקי ובית הטבילה פטורים לפי שאין עשויין לדירת כבוד:

כא בית שער שפתוח לשער ולחצר חייב בשתי מזוזות אחת במקום שפתוח לבית ואחת במקום שפתוח לחצר וכן בית שער העומד בין הגינה לבית חייב בשתי מזוזות כנזכר. ובית הכנסת אם יש שם בית דירה לשום אדם חייב ושערי חצירות הפתוחים לרשות הרבים, אם יש לחוש שיגנבו הגוים המזוזה ויבואו כתבי הקודש לידי בזיון ואי אפשר לשומרם פטורים:

כב חנויות של סחורה שיושבין בהם סוחרים כל השנה כולה אע״פ שאין יושבים אלא ביום כי בלילה הולכים לבתיהם הרי אלו חיבין במזוזה ועיין יד הקטנה, מיהו יניח בלא ברכה כי הט״ז ז״ל חולק בזה ופה עירנו יש פונדקים כאנאת (מבצרי ״חאן״, שוק נמל סיטונאים למלונות,ימאים וסוחרי חוץ) מלאים חנויות שיושבים בהם הסוחרים כל השנה כולה ונהגו שלא להניח שם מזוזה והטעם כי בפונדק יש בו חנויות שיושבים שם גוים וסמכו בזה על מה שכתב רמ״א ז״ל בסימן רפ״ו סעיף א׳ גבי חצירות שמקצת גוים דרים שם דפטורין:

כג השוכר בית בארץ ישראל חייב במזוזה מיד משום ישוב ארץ ישראל אבל השוכר בית בחוצה לארץ והדר בפונדק בארץ ישראל פטור ממזוזה שלשים יום במה דברים אמורים? בשוכר בסתם, אבל אם שכר בפירוש לששה חדשים או לשנה מאחר ששכר בפירוש לזמן שהוא יותר משלשים וקנה שכירות הבית באופן שאין אחד מהם יכול לחזור בו והוליך שם כליו ומטלטליו הרי זה מתחייב מיד ואע״ג דהרב חקרי לב ביורה דעה חלק ג׳ סימן קכ״ח סבירא לה דאחר שלשים יסירנה ויחזור ויקבענה אנחנו מורין דאין צריך להסירה אחר שלשים ולקבעה מחדש וכאשר הורה ביוסף אומץ סימן ל׳ להגאון אור החיים: